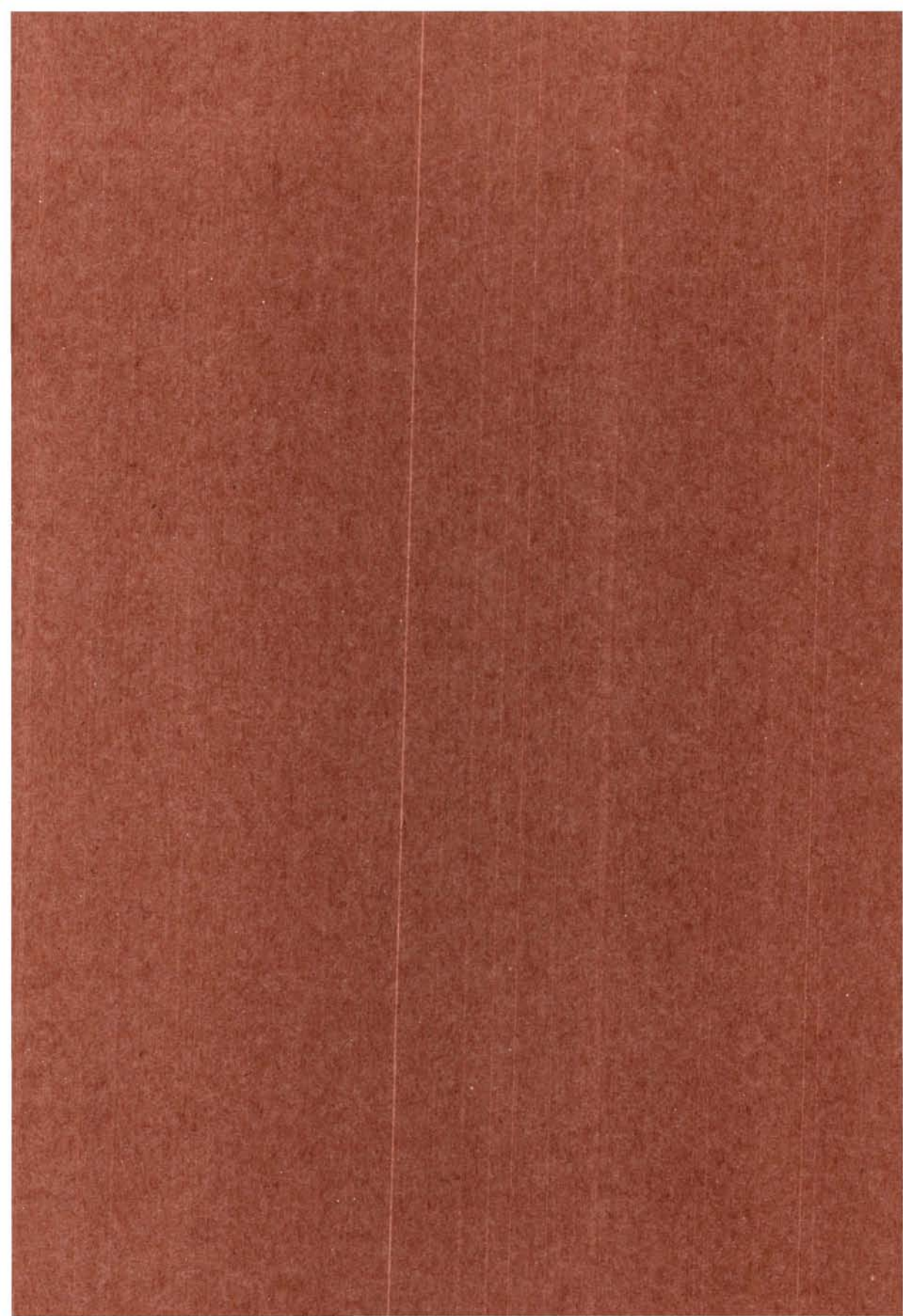

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1984

1985

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE
1984—1985

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE
1984—1985

BUDAPEST
1992

Szerkesztő bizottság

FERENCZY ENDRÉNÉ
HAVASI ZOLTÁN
SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ
SONNEVEND PÉTER
WINDISCH ÉVA

Felelős szerkesztő

KOVÁCS ILONA

HU ISSN 0524-8868

TARTALOMJEGYZÉK

INHALT – CONTENTS – TABLE DES MATIÈRES

<i>Somogyi Pálné</i> : Markovits Györgyi (1919–1985)	7
Markovits Györgyi irodalmi munkássága	9
Vajda Gábor (1952–1984)	27

I. Az OSZK 1984–1985-ben

<i>Somkuti Gabriella</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1984–1985-ben . .	31
The Activity of the National Széchényi Library in the Years 1984–1985 . . .	95
<i>Arató Antal</i> : A Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkája	
1984–1985-ben	101
The Activity of the Centre for Library Science and Methodology in the Years	
1984–1985	117

II. Az OSZK történetéből és munkájából

<i>Bényei Miklós</i> : A reformkori országgyűlések a Széchényi Országos Könyvtár	
állományának számbavételéről és használatáról	135
Landtage im Reformzeitalter für die Aufnahme und das Gebrauch	
des Bestandes der Széchényi Nationalbibliothek	146
<i>Szőnyi Éva</i> : A Fővárosi Lapok a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtáráról . . .	147
"Fővárosi Lapok" über die Nationalbibliothek Széchényi	178
<i>Wix Györgyné</i> : Rég elfelejtett gyűjtőkről	179
Längst vergessene Sammler	203
<i>Németh Mária</i> : Aprónyomtatványok az Országos Széchényi Könyvtárban	
1918–1944	205
Kleindrucke in der Széchényi Nationalbibliothek 1918–1944	234

III. Könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok

<i>Borsa Gedeon: Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról</i>	237
<i>Ergänzungen zu den Druckwerken des nach dem Heiligen Geist benannten Krankenpflegerordens</i>	250
<i>Héjjas Eszter: Hírek Magyarországról – 1623. Egy francia diplomata útinaplójából</i>	251
<i>Nouvelles de Hongrie de l'année 1623 – dans le journal d'un diplomate français</i>	265
<i>Szelestei N. László: A 18. századi tudós világ IV. Bél Mátyás, a tudományszervező</i>	267
<i>Die Welt der ungarischen Wissenschaftler im 18. Jahrhundert. Mátyás Bél der Wissenschaftsorganisator</i>	281
<i>Fallenbüchl Zoltán: Mária Terézia magyar dikasztériális tanácsosai 1740–1780</i> . .	283
<i>Die ungarischen Dikasterialratsmitglieder Maria Theresias 1740–1780</i>	333
<i>Pavercsik Ilona: Egy jezsuita tulajdonban lévő nyomda üzleti "titkai". A kassai akadémia nyomdája</i>	335
<i>Die "Geschäftsgeheimnisse" einer Druckerei im Besitz der Jesuiten. Die Druckerei der Akademie von Kaschau</i>	360
<i>Bellágh Rózsa: Bod Péter és a Magyar Athenas</i>	361
<i>Die Quellen des "Magyar Athenas"</i>	388

MARKOVITS GYÖRGYI 1919–1985

Markovits Györgyi 1919-ben született, s ahhoz a könyvtáros nemzedékhez tartozott, akik életük végéig hűségesek maradtak a nemzet könyvtárához. Élete történelmünk viharos, sorsfordulókkal, örömökkal és aggodalmakkal tele évtizedeit ölelte át. Ifjúkora múltunk egyik legsötétebb korszakára esett: szüleit elhurcolták, de mindezen évek után is volt ereje hinni egy új világban. Elveinek tisztasága, szilárdsága és az elkötelezettség, amelyhez hű maradt, példamutató lehet. Ezek az évek tették talán, hogy különös érzékenységgel állt minden elesett és kiszolgáltatott ember mellé, hogy soha haragot és indulatot nem hordott szívében, de harcolt mindenfajta megkülönböztetés és előítélet ellen.

Kora ifjúságától élt benne a könyv szeretete, a tudásvágy és hallatlan szorgalom. Hinni tudott abban, hogy amit tesz, amit megalkot, azzal segít. Közel negyven évig, 1949-től haláláig dolgozott a könyvtárban, hozzáértő a könyvtár, magáénak érezte azt, szerette az olvasót. Címleíróként kezdte az egyetem elvégzése után, majd a könyvtár olvasószolgálatára került. Később kétévi, nagy szakértelmet igénylő munkával létrehozott egy rendkívül értékes gyűjteményt, amelynek gazdája, részletekig menő ismerője volt haláláig. A Zárolt Kiadványok Tárának vezetője volt.

Noha nem tartozott közvetlen feladatai közé, kutatásai és beszerzései során a könyvtár értékes dokumentumokkal gyarapodott. Erről a munkáról mondta: "Minden érdekelt, ami a kezembe került, amiről olvastam, vagy kutatótól hallottam, de nem ismertem."

Általa került Hírlaptárunkba Radnóti Miklós 19 évesen szerkesztett folyóirata, az "1928". Gyarapodott a könyvtár gyűjtése során ellenállási lapokkal, melyeket a háború idején illegálisan terjesztettek. Ő hozta haza Kassák "Álláspont" című prózai munkáját.

Két kézzel gyűjtött, és adott is tovább azonnal. Pontos, fegyelmezett és rendszerető volt, ezt környezetétől is elvárta. A dossziék, melyek évek gyűjtéseit tartalmazzák, ott sorakoznak ma is a kézikönyvtár polcain. Hozzá nem fordulhatott senki sem anélkül, hogy tanácsot, segítséget ne kapott volna. A szakma ezt tudta róla. Keresték itthonról és külföldről egyaránt.

1972-ben a két világháború közötti cenzúra történetéről írt disszertációja alapján lett az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatásai nyomán felszínre kerültek Ilyés Gyula, Radnóti Miklós, Kassák pere, Károlyi Mihály, Déry Tibor, Lengyel József kitiltott munkáinak sora, több ismeretlen írás került napfényre Bálint Györgytől, Nagy Lajostól, Móricz Zsigmondtól. Közleményeinek számát felsorolni is nehéz, jelentőségüket a kritikusok egybehangzóan méltatták. Könyveket írt, bibliográfiákat szerkesztett, szótárakon dolgozott, dokumentum műsorai és előadásai hangzottak el a rádióban.

Írók, költők elmúlt évtizedek alatt elfeledett, vagy nem ismert írásait kutatta fel. Zelk Zoltán 1970-ben az Új Írásban köszöni meg a hozzá juttatott, eddig ismeretlen Gelléri Andor írásokat. Azt írja: "...hogy most ismertté válnak, az Markovits Györgyinek

a két világháború közötti, magyar irodalom jószemű böngészőjének érdeme." Lengyel József az Élet és Irodalom egyik számában nyílt levelet intézett hozzá: "Levél a kutatóhoz! Kedves Markovits Györgyi! Hálásan köszönöm áldozatos kutatómunkáját!" Illyés Gyula köszönő sorait is őrizte.

Könyvei, rádióműsorai nívódíjakat kaptak, hatvanévesen a Munka érdemrend arany fokozatával tüntették ki, mégis jogos a kérdés: ismerte-e, értékelte-e őt igazán környezete?

Somogyi Pálné

Markovits Györgyi irodalmi munkássága

Önálló kiadványok, szerkesztések

Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. [Antológia.] Vál. – –. [Bev.] Karsai Elek. Bp. 1964, Magvető. 453 l.

Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbefogott kötetek, versek a Horthy-korszakban. = Bp. 1964, Akad. Kiadó. 186 l.

Markovits Györgyi – Tóbiás Áron: A cenzúra árnyékában. [Vál., szerk., előszóval és összekötő szöveggel ell. Markovits Györgyi] = Bp. 1966, Magvető. 796 l.

"Terjesztését megtiltom." Összeáll., bev. összekötő szöveg – –. = A két világháború közötti korszak üldözött sajtója. Bp. 1970, Magvető. 481 l.

"A szavak megmaradnak." Az európai ellenállási mozgalmak irodalmának bibliográfiája. = Eger 1973, Megyei Könyvtár. 55 l.

Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai. 1919–1945. [Antológia.] Összeáll. és bev. – –. Bp. 1975, Gondolat. 343 l.

Benjámin László – Illés László – Markovits Györgyi: "Amíg szívünk dobog..." Válogatás a szocialista irodalomból. 1932–1944. [Antológia.] [Vál. és szerk. – –.] = Bp. 1975, Magvető. 612 l.

Botka Ferenc: Magyar szocialista irodalom. /Első kiadások 1945-ig./. Szerk. Markovits Györgyi. Bp. 1975, Kossuth Kiadó. 325 l.

A [kétszerkettő] 2x2 józansága. Emlékezések Radnóti Miklósról. M. Pásztor József, Markovits Györgyi stb. [írásai]. = Bp. 1975, Magvető. 170 l.

A magyar írók harca a cenzúra ellen. /1919–1944/. = Bp. 1985, Akad. Kiadó. 247 l.

1961

Cenzor és költő harca Horthy-Magyarországon. = *Valóság* 1961. 3. sz. 64–75. l.
Kondor Viktóriával társszerzőségben.

Henri Barbusse előszava a betiltott kommunista daloskönyvben 1926-ban. = *Magyar Könyvszemle* 1961. 4. sz. 499–502. l.

A kötet címe: Proletár Daloskönyv. Paris, Párizsi Munkás. 32 l.

A nemzeti könyvtár remotái nyomán. = *Az OSZK Évkönyve 1959*. Bp. 1961. 260–276. l.

"Vallásgyalázó" versek – és a horthysta cenzúra. = *Világosság* 1961. 12. sz. 42–45. l.

1962

Aus verbotenen Büchern. Ein unbekanntes Kapitel der deutschen Literaturgeschichte. Berlin 1957, Rütten-Loenig. 144 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1962. 1. sz. 116–117. l.

Komját Aladár: Megindul a föld. Paris, 1937.

Ism. Vers-perek Horthy-Magyarországon = *Magyar Könyvszemle* 1962. 4. sz. 339–341. l.

Komját e művével kapcsolatos pere.

Legyetek éberek! Antifasiszta művek ajánló bibliográfiája. Bp. 1961, Szabó Ervin Könyvtár. 303 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1962. 4. sz. 367. l.

"Mert szégyen élni..." Gábor Andor kitiltott verseskötete.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1962. 2–3. sz. 206–209. l.

Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbefogott verseskötetek a Horthy-korszakban. = *Az OSZK Évkönyve 1960*. Bp. 1962. 185–238. l.

1963

Holitscher Arthur: Gulliver felfedezi a "Harmadik Birodalmat." Ford. Hetényi-Heidelberg Ervin. Bp. 1934, Danton. 47 l.

Ism. Egy bátor könyv a fasiszmus ellen... = *Magyar Könyvszemle* 1963. 3. sz. 260–262. l.

Illegális forradalmi versek 1932-ből. = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1963. 6. sz. 742–750. l.

Gereblyés László versei.

Károlyi Mihály: Tiétek a föld. Üzenet a földműves szegénységnek. Paris, 1931. 62 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1963. 1–2. sz. 110–115. l.

Károlyi e művével kapcsolatos pere. 1932–1942.

Üldözött irodalom. Kitiltott, elkobzott, inkriminált prózai írások a Horthy-korszakban. = *Az OSZK Évkönyve 1961–1962*. Bp. 1963. 326–364. l.

1964

Bálint György elfelejtett írása – Radnóti védelmében. Közli – –, = *Tiszatáj* 1964. 11. sz. 4. l.

Megjelent a Független Szemle 1933. novemberi számában.

Betiltott művek borítólapjairól. = *Tiszatáj* 1964. 4. sz. 6. l.

A két világháború közti időszakban.

Csehi Gyula: Munkásosztály és irodalom. Bukarest 1963, Irod. Könyvkiadó. 525 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1964. 4. sz. 388–389. l.

Francia vonatkozású kiadványok és horthysta cenzúra. = *Magyar Könyvszemle* 1964. 3. sz. 257–259. l.

A "keresztény" Magyarország harca – versek ellen = *Világosság* 1964. 9. sz. 569–572. l.

Két vers a rendőrségi jelentések tükrében. = *Tiszatáj* 1964. 5. sz. 7. l.

Radnóti Miklós: Emlékezz Hiroshi!

Ének a négeréről...

Látogatóban a költő /Radnóti Miklós/ barátjánál. /Szalai Imre./ = *Tiszatáj* 1964. 11. sz. 8. l.

Mozgalmi harcos – és költő a Horthy-korszakban. Pápa József. = *Tiszatáj* 1964. 8. sz. 6. l.

Radnóti Miklós Horthy bírósága előtt. = *Tiszatáj* 1964. 3. sz. 7. l.

Vers-perek Horthy-Magyarországon... /Kassák Lajos: "Szolgálok élete."/ = *Magyar Könyvszemle* 1964. 1. sz. 72–73. l.

1965

Benedikt Ottó: Egy úrifiú története. Wien, 1921.

Ism. Egy érdekes kisregény 1919-ről. = *Népszabadság* 1965. ápr. 8. 8. l.

Álcázott kiadás, Charles Dickens neve alatt közreadva.

Látogatás Tihanyi Ernőnél. = *Tiszatáj* 1965. 1. sz. 32–34. l.

Magyar író, magyar könyv – 1934-ben.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1965. 4. sz. 344–346. l.

Az 1934. évi Magyar Könyvnapra kiadott füzet, többek között Móricz Zsigmond ismeretlen versével.

1966

Egy illegális lap és József Attila. A Front. = *Az OSZK Évkönyve 1963–1964.* Bp. 1966. 299–311. l.

A lap 1931. decemberében megjelent, egyetlen számáról.

Írók harca a szabad sajtóért. = *Magyar Könyvszemle* 1966. 2. sz. 163–167. l.
A két világháború közötti küzdelmek.

Sajtóellenőrzés Magyarországon a két világháború között. = *Magyar Sajtó* 1966. 4. sz. 119–120. l.

1967

Egy hónap Párizsban. = *OSZK Híradó* 1967. 2. sz. 50–54. l.

Kassák Lajos az osztálybírótság előtt. = *Magyar Könyvszemle* 1967. 4. sz. 371–377. l.

Knopp Imre. = *Tiszatáj* 1967. 7. sz. 671–676. l.

Magyar emigráns irodalom a Szovjetunióban. = *OSZK Híradó* 1967. 2. sz. 44–46. l.

Munkásmozgalom és cenzúra harca a két világháború között. = *Az OSZK Évkönyve 1965–1966.* Bp. 1967. 516–535. l.

Pápa József /1900–1944/. = "Jöjj el szabadság!" Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. 1967, Akad. Kiadó. 323–334. l.

A Szovjetunió Alkotmányának álcázott kiadása. = *Magyar Könyvszemle* 1967. 4. sz. 355–357. l.

1936–1937-ben.

Tihanyi Ernő /1897–1967/. = "Jöjj el szabadság!" Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. 1967, Akad. Kiadó. 335–349. l.

Az Új Hang és az ellenforradalmi cenzúra. = *Magyar Könyvszemle* 1967. 3. sz. 263–271. l.

1939–1940-ben.

1968

Breycha-Vauthier, A.C.: Die Zeitschriften der österreichischen Emigration 1934–1946. Wien 1960, Österreichische Nationalbibl. 28 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1968. 4. sz. 407–408. l.

Clandestine drukken op letterkundig gebied tijdens de Duitse bezetting in Nederland gedrukt. Amsterdam 1967, Univ. Bibl. 58 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1968. 3. sz. 303. l.

Elfelejtett Bálint György-cikk egy elfelejtett irodalmi lapban. = *Kritika* 1968. 4. sz. 28–29. l.

Megjelent a *Porond* c. folyóiratban /1932. nov., 1933. febr./

Elsüllyedt költészet. /A háború alatti Népszava "kicenzúrázott" verseiből./ = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1968. 6. sz. 694–708. l.

Elsüllyedt költészet. Megtalálták a Népszava második világháborús cenzúra-anyagát. = *Magyar Nemzet* 1968. ápr. 7. 11. l.

Freiberg, Reinhard: Die Presse der französischen Résistance 1940–1944. Diss. Berlin 1962. Freie Univ. 317 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1968. 4. sz. 401–402. l.

Három költő háza. Egy "negyvennyolcas" költőről, Bozzai Pálról. = *Magyar Nemzet* 1968. aug. 11. 12. l.

Inventaire de la presse clandestine /1940–1944/ conservée en Belgique. Bruxelles, 1966. Centre Nat. d'Hist. des deux Guerres Mondiales. 192 l.

Ism. A belgiumi illegális sajtó leltára = *Magyar Könyvszemle* 1968 1. sz. 103–106. l

Kommunista könyvek álcázott köntösben. = *Népszabadság* 1968. jan. 13. 8. l.

Kóhalmi Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban. 1945–1965. Bp. 1967, OKDK. 574 l.

Ism. Kézikönyv a tudományos tájékoztatásról. = *Magyar Nemzet* 1968. nov. 24. 8. l.

Magyar haladó sajtó francia földön. = *Magyar Könyvszemle* 1968. 3. sz. 246–261. l.

"Mai Figyelő" – 1935–1936. = *Magyar Könyvszemle* 1968. 2. sz. 190–195. l.

A "Névtelen Jegyző" című folyóiratról = *Magyar Könyvszemle* 1968 4. sz. 376–382. l. Megjelent 1942-ben.

Vető Miklós ismeretlen versei = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1968. 5. sz. 573–574. l

1969

Az antifasiszta ellenállási és partizánharcok válogatott irodalmának bibliográfiája. Bp. 1968, M. Partizánszöv. 53 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1969. 1. sz. 92–93. l.

Bölöni Györgyné és Henri Barbusse. Ismeretlen Barbusse-levelek a "Szenvedések könyvé"-vel kapcsolatban. = *Magyar Könyvszemle* 1969. 4. sz. 398–400. l.

Elsüllyedt irodalom. /II./ = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1969. 6. sz. 724–741. l.

A Népszava kicenzúrázott versei.

Exil Literatur 1933–1945. Eine Ausstellung aus Beständen der Deutschen Bibliothek. Ausstellung und Katalog : Werner Berthold. 3. erw. u. verb. Aufl. Frankfurt am Main 1967. 352+40 l.

Ism. A "száműzött" irodalom német katalógusáról. = *Magyar Könyvszemle* 1969. 2. sz. 175–177. l.

Fiatall magyar írók lapja: a "Keresztmetszet." = *Magyar Könyvszemle* 1969. 1. sz. 53–57. l.

Megjelent 1934. dec. és 1936. febr. között.

A "gróf úr" és a cenzúra.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1969. 4. sz. 397–398. l.

Gömöri Jenő Tamás verseskötetéről /1944/.

A külföldi /nyugati/ országokban 1945-től napjainkig megjelent, magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára. Összeáll. Németh Mária Bp. 1968. OSZK. Gépirat.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1969. 2. sz. 193–194. l.

A magyar emigráció irodalmi munkássága a két világháború között. = *Az OSZK Évkönyve* 1967. Bp. 1969. 484–503. l.

A Magyar Tanácsköztársaság sajtójának repertórium. Összeáll. Kálmán Lászlóné. Bp. 1968, MSZMP Párttört. Int. 439 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1969. 1. sz. 83–84. l.

Les publications hongroises de la Résistance française. = *Magyar Könyvszemle* 1969. 3. sz. 197–212. l.

Radnóti Miklós : Chaplin: Cirkusz. /1928./ Közli – -. = *Tiszatáj* 1969. 5. sz. 403–404. l.

Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966. FSZEK. 324 l.

Ism. Egy könyvtár regénye. = *Századok* 1969. 4. sz. 796–799. l.

Szerb Antal ismeretlen írása: Ruhahiány teszi az embert. = *Népszabadság* 1969. aug. 24. Mell. 8. l.

A Magyar Nemzet 1944. ápr. 15-i számából.

Tizenkilenc után... Ismeretlen dokumentum egy világhírű könyvről. = *Magyar Nemzet* 1969. aug. 31. 12. l.

R. Pilonchéry levele Bölöni Györgynéhez a Szenvedések könyvével kapcsolatban.

1970

Add tovább! Illegális, ellenállási, szabadságharcos lapok Magyarországon – 1944. március 19. után. = *Népszabadság* 1970. jan. 25. 9. l.

Barátos Endre, Berényi István, Braun Soma, Édes István, Gosztonyi Lajos, Kásztel András, Knopp Imre, Pápa Lajos, Salamon Ferenc, Vági Miklós. /Portrék./ = "S két szó között a hallgatás." Magyar mártírköltők antológiája. Bp. 1970, Magvető. 1. köt. 118–119., 126–127., 154–155., 192–193., 347–348., 522–523., 581–582. l. 2. köt. 156–157., 345–346., 518–519. l.

Botka Ferenc: Kassai Munkás 1907–1937. Bp. 1969, Akad. Kiadó. 587 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1970. 1–2. sz. 143–145. l.

Eszmei és irodalmi találkozások. Francia művek magyarul – a második világháború időszakában. = *Látóhatár* 1970. júl.–aug. 749–754. l.

Forradalmár elődeink. Szerk. Bakó Ágnes. Bp. 1970, Párttört. Int., KISZ, ESZEK. 329. l.

Ism. = *Munkásőr* 1970. 6. sz. 30. l.

Forradalmi hagyományainkból – Proletársorsok és harcok éneke /Knopp Imre/. = *Munkásőr* 1970. 8. sz. 30. l.

Gelléri Andor Endre: Félszem. = *Élet és Irodalom* 1970. jún. 20. 15. l.

Gelléri Andor Endre: Kisgerezdek. [Elbeszélés. Közli – –.] = *Népszabadság* 1970. május 5. 7. l.

Ismeretlen írás; eredetileg a Buenos Aires-i "Új Világ" c. lapban jelent meg.

Gelléri Andor Endre: Orgonaág. [Elbeszélés. Közli – –.] = *Látóhatár* 1970. máj.–jún. 387–389. l.

Eredetileg a Népszava Naptár 1941. évi kötetében /74–75. l./ jelent meg.

Gorkij – magyar drámában. = *Hazáért* 1970. máj. 6. 13. l.

Kassák Lajos és Nádass József "Gorkij" c. drámájáról.

Hommes de lettres hongrois en France de 1919 à 1945. = *Nouvelles Études Hongroises*. 1969–1970. 236–255. l.

Két elsüllyedt folyóirat a felszabadulást követő évekről. = *Magyar Könyvszemle* 1970. 3. sz. 243–248. l.

A munkásírók csoportjainak lapjai.

Magyar könyvek az emigrációban – a háború és a fasizmus ellen. = *Látóhatár* 1970. máj.–jún. 540–548. l.

Magyar tollal francia földön. = *Eszmei és irodalmi találkozások*. Tanulmányok a magyar–francia irodalmi kapcsolatok történetéből. Bp. 1970, Akad. Kiadó. 459–492. l.

Műzsák a gyalázat ellen. = *Műzsák* 1970. 3. sz. 36–37. l.

Egy meg nem nevezett – a két világháború közötti művészekről szóló – német gyűjteményes kötet ismertetése.

"Nem ölheti meg ítélet a gondolatot!" Az ellenállási mozgalom irodalma és művészete
Ism. = *Magyar Nemzet* 1970. júl. 17. 5. l.

A Népszava harca az új Magyarorszáért. = *Magyar Könyvszemle* 1970. 1–2. sz. 14–20. l.

Le poète et la censure. Les procès de Gyula Illyés /1922–1945/. = *Magyar Könyvszemle* 1970. 3. sz. 226–230. l.

Rencontres spirituelles et littéraires. Des oeuvres françaises en traduction hongroise pendant la Seconde Guerre Mondiale. = *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae* 1970. 12. sz. 405–411. l.

"S két szó között a hallgatás..." Magyar mártír írók antológiája. Bp. 1970, Magvető. 1-2. köt.

Ism. = *Munkásőr* 1970. 7. sz. 30. l.

Új eredmények a könyvtári kutatómunkában. A Magyar Könyvszemle 1970. 1-2. számának ismertetése.

Ism. = *Népszabadság* 1970. jún. 12. 7. l.

"Az új falak tövében felhangzik majd szavam..." = *Hazáért* 1970. 5-9. sz. [mindig:] 10 l. Baloldali irodalom a második világháború alatt.

Versek Horthyék előtt: Hárs László pere. = *Munkásőr* 1970. 10. sz. 21. l.

Zeitschriften und Zeitungen des Exils. Bestandsverzeichnis der Deutschen Bücherei. 1933-1945. Bearb. von Horst Halfmann. Leipzig, 1969. 80 l.

Ism. Számúzott sajtó 1933-1945. = *Magyar Könyvszemle* 1970. 1-2. sz. 141-143. l.

1971

Angliai magyar emigránsok a fasizmus ellen. = *Látóhatár* 1971. júl.-aug. 748-756. l.

Az antifasiszta irodalom terjesztői. /Szenes Lajos./ = *Munkásőr* 1971. 11. sz. 21. l.

Bemutatjuk az Ellenállók Nemzeti Szövetségének folyóiratát. = *Hazáért* 1971. okt. 13. 10. l.

A Fédération Internationale des Résistants: Résistance Unie, ill. németül: Widerstandskämpfer c. lapja.

Betiltott vers Hitlerről. = *Munkásőr* 1971. 1. sz. 30. l.

Földeák János: Egy kalandorhoz. 1943.

Egy harcos életű költő. /Brichta Cézár./ = *Munkásőr* 1971. 3. sz. 21. l.

Elsüllyedt folyóiratok: Élőszó /1927/. = *Magyar Könyvszemle* 1971. 1. sz. 63-64. l.

Elsüllyedt folyóiratok: Kórus - 1933. = *Magyar Könyvszemle* 1971. 2-3. sz. 191-193. l.

Forradalmár elődeink. Szerk. Bakó Ágnes. Bp. 1970. MSZMP Párttört. Int. 326 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1971. 1. sz. 87-88. l.

Halmi József Emlékkönyv. Tel-Aviv, 1969. 109 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1971. 4. sz. 406-408. l.

Humanisme actif. Mélanges d'art et de la littérature offerts à Julien Cain. Paris, 1968. 1-2. vol.

Ism. Tevékeny humanizmus. = *Magyar Könyvszemle* 1971. 4. sz. 353-355. l.

Két "elsüllyedt" irodalmi folyóirat. = *Az OSZK Évkönyve 1968-1969*. Bp. 1971. 390-398. l.

Fiatal Magyarország, 1931. - A Gárda, 1933.

A kommunista költő és a horthysta cenzúra. Az 1971. márc. 27-én elhunyt Hollós Korvin Lajos emlékére. = *Munkásőr* 1971. 5. sz. 21. l.

László Gyula üldözött verseiről. = *Munkásőr* 1971. 8. sz. 21. l.

Magyar szerzők a FIR folyóiratában. = *Magyar Nemzet* 1971. máj. 7. 7. l.

A Fédération Internationale des Résistants: Résistance Unie c. lapjában.

Magyar tollal a világban a fasizmus ellen. = *Munkásőr* 1971. 7. sz. 21. l.

"Les mots restent..." La littérature de la Résistance. = *Magyar Könyvszemle* 1971. 2-3. sz. 152-164. l.

Munkásmozgalmi ember, költő, az ellenállás harcosa: Gereblyés László /1904-1968/. = *Munkásőr* 1971. 4. sz. 21. l.

A munkásművelődés fáradhatatlan szervezője /Tiszai Andor/. = *Munkásőr* 1971. 6. sz. 21. l.

Névtelen Ákos neve. = *Magyarország* 1971. ápr. 4. 26. l.

Álnevek a két világháború közötti baloldali irodalomban.

Pálvölgyi Endre: Könyvek a vádlottak padján. Bp. 1970, Gondolat. 223 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1971. 2-3. sz. 234-235. l.

Salamon Ferenc. = *Munkásőr* 1971. 12. sz. 21. l.

Vendégünk: Vercors. = *Magyarország* 1971. máj. 23. 59. l.

Vercors, a lázadó grafikus – az ellenállási mozgalom írója Magyarországon. = *Munkásőr* 1971. 6. sz. 21. l.

1972

Berényi István. = *Munkásőr* 1972. 7. sz. 21. l.

A cenzúratörténet kutatásának problémáiról. = *Magyar Tudomány* 1972. 1. sz. 35-42. l.

Comité de liaison pour l'Organisation de Conférences Internationales sur l'Histoire de la Résistance en Europe, Vienne 1965. Paris 1965. 85 l.

Ism. Adalékok az európai ellenállási irodalom könyvészetéhez. = *Magyar Könyvszemle* 1972. 3-4. sz. 300-302. l.

Ellenállás irodalma. = Világirodalmi Lexikon. Bp. 1972, Akad. Kiadó. II. köt. 1058-1059. l.

Szócikk.

Elsüllyedt folyóiratok. – A Látóhatár /1927/. = *Magyar Könyvszemle* 1972. 1-2. sz. 110-114. l.

A Fédération International des Résistants könyvtáráról. /Nomenclature des livres de la Bibliothèque de la F.I.R., 1970./ = *Magyar Könyvszemle* 1972. 3-4. sz. 298-299. l.

Ismeretlen magyar "fond" – egy franciaországi városi könyvtárban. /Colmar, Bibliothèque Municipale./ = *Magyar Könyvszemle* 1972. 3-4. sz. 299-300. l.

Lakatos Péter Pál. = *Munkásőr* 1972. 4. sz. 21. l.

A Magyar Szemle. A franciaországi ellenállási mozgalom magyar folyóirata. = *Sajtó-udományi Közlemények II.* Bp. 1972. Tankönyvkiadó. 97-107. l.

Sándor Pál. = *Munkásőr* 1972. 8. sz. 21. l.

Utolsó beszélgetés Lázár Vilmossal. = *Munkásőr* 1972. 11. sz. 21. l.

Widerstand, Verfolgung und Emigration 1933-1945. Berlin 1968, Forschungsinst. der Friedrich-Ebert-Stiftung. 157 l.

Ism. Ellenállás, üldöztetés és emigráció = *Magyar Könyvszemle* 1972. 1-2. sz. 152-153. l.

1973

Álcázott kiadványok a két világháború között. = *Magyar Könyvszemle* 1973. 1. sz. 77-83. l.

The bibliography of the European resistance movements. = *The New Hungarian Quarterly* 1973. 52. sz. 192-201. l.

Brichta Cézár halálára. = *Magyar Nemzet* 1973. júl. 28. 4. l.

A cenzúra és Berda József. = *Magyar Hírlap* 1973. ápr. 14. 2. l.

Egy világhírű szobrász születésnapjára. Henry Moore. = *Nógrád* 1973. júl. 29. 4. l.
= *Zalai Hírlap* 1973. júl. 29. 8. l.

Emigráns magyar lapok Dél-amerikában a második világháború idején. = *Az OSZK Évkönyve 1970-1971.* Bp. 1973. 433-443. l.

Új Világ, Magyar lapok.

Az eszme – áruhában. = *Magyar Hírlap* 1973. dec. 31. 8. l.

Filozófus író és a munkásmozgalmi irodalom. /Sándor Pál./ = *Magyar Könyvszemle* 1973. 2. sz. 193-201. l.

Knopp Imre. = Meghallói a törvényeknek. Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. III. köt. Bp. 1973, Akad. Kiadó. 351-361. l.

Loeffler Paul A.: Chronique de l'Association des écrivains et des artistes révolutionnaires... 1930-1939.

Ism. Magyar író a franciaországi baloldali irodalomról. = *Magyar Könyvszemle* 1973. 2. sz. 216-218. l.

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott bibliográfiája. Bp. 1973, Kosuth Kiadó – Párttört. Int. XI., 593 l.
Ism. = *Magyar Nemzet* 1973. okt. 21. 13. l.

Öt éve halt meg Juhász Géza. = *Magyar Nemzet* 1973. júl. 14. 4. l.

"Sorsforduló." A mexikói Szabad Magyarság. = *Magyar Nemzet* 1973. aug. 25. 4. l.
Megjelent 1942–1946 között.

Százhetvenöt éve született Csernisevskij. = *Orosházi Hírlap* 1973. júl. 29. 7. l. = *Fejér Megyei Hírlap* 1973. júl. 29. 8. l.

Szigeti József. = *Magyar Nemzet* 1973. márc. 28.

Az utolsó mementó. = *Magyarország* 1973. 1. sz. jan. 7. 26. l.
A Barnakönyvek.

Üzenet Chiléből Chilébe. = *Magyar Nemzet* 1973. okt. 12. 7. l.
A Chilében megjelent Üzenet c. antifasiszta folyóiratról. /1941–1942./

1974

Concordances spirituelles et littéraires. Les échos d'un livre hongrois en France. = *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*. Bp. 1973. [1974.] Tom. XV. Fasc. 3–4 452–463. l.

Elfeledett értékek. = *Magyar Nemzet* 1974. júl. 28. 11. l.

Győzni fogunk. Emlékezés Hernádi Györgyre. = *Magyar Nemzet* 1974. júl. 17. 4. l.

Ismeretlen magyar lapók. A chilei Üzenet. = *Magyar Könyvszemle* 1974. 3–4. sz. 343–346. l.
Megjelent 1941–1942-ben.

"Kicenzúrázott" szerzők. = *Magyar Nemzet* 1974. júl. 30. 5. l.

Megbúvó írások. Irodalmunk népfronthagyományaihoz. = *Magyar Nemzet* 1974. jún. 23. 11. l.

Megemlékezés egy humanistáról. Julien Cain /1887–1974/. = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 1974. nov. 813–815. l.

Nie wieder Faschismus. Antifaschistische Widerstandsbewegung von gestern bis heute im Spiegel der Plakate. 1974.

Ism. A lelkiismeret plakátjai. = *Magyar Nemzet* 1974. júl. 21. 11. l.

A Revue de la Hongrie Nouvelle. = *Magyar Könyvszemle* 1974. 1–2. sz. 169–170. l.
Megjelent Svájcban, 1944-ben.

1975

Egy New York-i magyar folyóirat a második világháború idején. Magyar Fórum. = *Az OSZK Évkönyve 1972*. Bp. 1975. 409–425. l.

Egy rövid életű folyóiratról. Új Föld 1927. = *Magyar Könyvszemle 1975* 1. sz. 82–85. l.

Az emigráns Diogenes /1923–1927/. = *Magyar Könyvszemle 1975*. 3–4. sz. 279–288. l.

1976

Hungarian writers in England. English books in Hungary during the years of Hitler's rule. = *Annarium*. Bp. 1976, Akad. Kiadó. 347–369. l.

Magyarok a fasizmus ellen Mexikóban a második világháború idején. = *Az OSZK Évkönyve 1973*. Bp. 1976. 313–327. l.

1977

Ady-társaságok a világban. = *Magyar Nemzet 1977*. máj. 13. 4. l.

Anatole France Adyról. Bölöni Györgyné emlékezése a párizsi magyar ellenállók egykori lapjában. = *Magyar Nemzet 1977*. jún. 23. 4. l.

Bölöniné írása a Magyar Szemle /Franciaország/ 1945. áprilisi számában jelent meg.

Bécsi Magyar Újság. /1919. október–1923. december/. = *Magyar Könyvszemle 1977*. 3. sz. 257–269. l.

A Bécsi Magyar Újság. = *Magyarország 1977*. márc. 20. 27. l.

"Elsüllyedt" folyóiratok 1945 után. = *Magyar Nemzet 1977*. jan. 29. 4. l.

Az Ember. = *Magyarország 1977*. okt. 23. 26. l.

Göndör Ferenc lapja Bécs – New York, 1919-től.

Az emigráns Ady. = *Irodalomtörténet 1977*. 4. sz. 1013–1024. l.

Emigráns-versek Ady Endréhez. = *Magyar Nemzet 1977*. ápr. 3. 5. l.

A hetedik fegyvernem. = *Magyarország 1977*. okt. 2. 27. l.

Magyar rádióadások a háború és a fasizmus ellen.

Illyés Gyula pereit. = *Kritika 1977*. okt. 16–19. l.

A Jövő. = *Magyarország 1977*. jún. 26. 26. l.

Megjelent Bécsben 1921. febr. és 1923. márc. között.

Magyar emigránsok a fasizmus és a háború ellen. /Tengerentúli magyar lapok a második világháború idején./ = "Az újnak tenni hitet." Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. 5. Bp. 1977, Akad. Kiadó. 527–547. l.

"A mi sorsunk: harcban állni." Az igazi Ady a két háború közötti emigráns sajtóban.
= *Magyar Nemzet* 1977. ápr. 16. 4. l.

100 %. = *Magyarország* 1977. júl. 31. 27. l.
A lap alapításának 50. évfordulójára.

A V dala. = *Magyarország* 1977. szept. 4. 26. l.

1978

A bécsi Új Világ /1920/. = *Magyar Könyvszemle* 1978. 3–4. sz. 349–352. l.

Honi hontalanok és hontalan honiak – az új Magyarországért /1919–1945/. = *Az OSZK Évkönyve 1974–1975*. Bp. 1978. 539–560. l.

Kovács József: A szocialista magyar irodalom dokumentumai az amerikai sajtóban, 1920–1945. Bp. 1977, Akad. Kiadó. 438 l.

Ism. = *Magyar Tudomány* 1978. 3. sz. 240–241. l.

A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája 1868–1975. Összeáll. és szerk. Láng Péter. Bp. 1977, Ifjúsági Lapkiadó Váll. 506 l.

Ism. = *Párttörténeti Közlemények* 1978. 1. sz. 206–208. l.

Szőnyi Tibor /1903–1949/. = *Pártélet* 1978. 12. sz. 95–96. l.

1979

A bécsi Világosságról. = *Magyar Könyvszemle* 1979. 3. sz. 301–307. l.

Megjelent – szüneteltetésekkel – 1920 és 1934 között.

Eszmei és irodalmi találkozások. Egy magyar könyv francia visszhangjáról. = *Az OSZK Évkönyve 1976–1977*. Bp. 1979. 519–527. l.

Böhlöni Györgyné Szenvedések könyve /Wien, 1921/ c. műve.

Francia művek magyarul a második világháború idején. = *Magyar Könyvszemle* 1979. 1. sz. 76–81. l.

Hernádi György emlékezete. = *Magyar Nemzet* 1979. júl. 17. 4. l.

Hogyan halt meg Pesten Danton? = *Magyar Hírlap* 1979. jan. 6. 6. l.

Betiltott színházi előadások a Horthy-korszakban.

"Igéit a költő a holnapnak mondja." Darvas József előadása egy régi matinén. = *Magyar Nemzet* 1979. máj. 8. 5. l.

József Attila versei Svájcban a háború éveiben. = *Magyar Hírlap* 1979. nov. 7. 19. l.

A Kanadai Magyar Munkás 1944-ben. = *Magyar Könyvszemle* 1979. 2. sz. 194–197. l.

Kései búcsú egy forradalmár költőtől. Vajda Sándor. = *Franciaországi Magyar Szó* 1979. dec. 7. l.

Kincses Kalendárium 1979.

Ism. = *Magyar Nemzet* 1979. febr. 2. 4. l.

A Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma.

Magyarok a világban a két háború között. = *Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma* 1980. Bp. [1979] 140–141. l.

Szalai Imre búcsúja. = *Magyar Nemzet* 1979. márc. 3. 7. l.

1980

Cserépfalvi 80 éves. = *Magyar Hírlap* 1980. jún. 28. 8. l.

Czakó Ambró elkobzott kiadványai a kurzus idején. = *Irodalomtörténeti Közlemények* 1980. 2. sz. 501–513. l.

Egy elfelejtett költő. Ifjú Vajda János. = *Magyar Hírlap* 1980. márc. 20: 6. l.

Frank László. = *Magyar Hírlap* 1980. febr. 2. 6. l.

Gömöri Jenő Tamás. = *Magyar Hírlap* 1980. aug. 24. 9. l.

"Hátizsákomban vittem a hazát." A magyar emigránsok és József Attila... = *Magyar Hírlap* 1980. márc. 16. 9. l.

A holnap Magyarország felé. Nagy István elfelejtett nyilatkozata. = *Népszabadság* 1980. jan. 20. 14. l.

Megjelent a Népszava 1942. karácsonyi számában.

Kassák pereit. = *Magyarország* 1980. ápr. 20. 27. l., ápr. 27. 27. l.

Knopp Imréről. = *Magyar Hírlap* 1980. ápr. 13. 8. l.

Magyar írók Angliában, angol könyvek Magyarországon a hitleri uralom delelőjén. = *Az OSZK Évkönyve* 1978. Bp. 1980. 551–586. l.

Perneki Mihály. = *Magyar Hírlap* 1980. aug. 15. 6. l.

Tiszay Andor köszöntése. = *Magyar Nemzet* 1980. júl. 5. 4. l.

1981

Az Éjfélt Kiadó. = *Az OSZK Évkönyve* 1979. Bp. 1981. 635–656. l.

A "harangkongatók" sorában. Nyolcvan éve született Csuka Zoltán. = *Magyar Hírlap* 1981. szept. 2. 6. l.

In memoriam Sz/erb/ A/ntal/. = *Magyar Hírlap* 1981. máj. 9. 6. l.

Irodalmi perek: Radnóti Miklós. = *Magyarország* 1981. márc. 1. 26. l.

Szakasits Árpád pere... = *Magyar Hírlap* 1981. ápr. 19. 9. l.

1982

Az "apocalipsis humana" és a hatalom. Remenyik Zsigmond pere. = *Kritika* 1982. 12. sz. 16–18. l.

Böloni palettája. = *Magyarország* 1982. 34. sz. 27. l.

Böloni György életútja.

Fehér Imre: A feledés homályából. Szélpál Árpád hazai irodalmi munkássága. Török-szentmiklós 1981, Városi Könyvtár. 184 l.

Ism. A feledés homályából. = *Magyar Hírlap* 1982. jan. 9. 6. l.

A Front. = *Magyarország* 1982. jún. 13. 26. l.

Komlós Aladár: Magyarok a külföldön. = *Kritika* 1982. dec. 15. l.

Komlós elfelejtett írása, eredetileg megjelent a Bécsi Magyar Újságban, 1923. márc. 31.

Költők, cenzorok. Feltámadt az elítélt költemény. = *Magyar Hírlap* 1982. ápr. 10. Mell. 4–5. l.

Baloldali költők betiltott versei 1919–1944.

Közös kincs. = *Magyarország* 1982. júl. 18. 26. l.

Az angol, francia és német irodalom "kincsházát" bemutató művekről.

A népfrontgondolat az amerikai magyar emigráció sajtójában /1919–1945/. = *Magyar Könyvszemle* 1982. 1. sz. 51–59. l.

A névadó. = *Magyarország* 1982. 47. sz. 2. l.

A *Névtelen Jegyző*. c. folyóirat 1932-ben.

Pásztor József M.: Az író beleszól... Baloldali irodalmi folyóiratok az ellenforradal-mi Magyarországon. Bp. 1980, Kossuth Kiadó. 463 l.

Ism. = *Magyar Könyvszemle* 1982. 1. sz. 86–87. l.

Vercors köszöntése 80. születésnapján. = *Magyar Hírlap* 1982. febr. 26. 6. l.

Versek sorsa. = *Magyarország* 1982. okt. 3. 27. l.

Illyés Gyula álneves versei.

1983

Állomások. = *Magyarország* 1983. 17. sz. 27. l.

Illyés Gyula élete és sajtóperei 1919 és 1944 között.

Les Éditions de Minuit. = *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1983. 1–2. sz. 167–177. l.

Az irodalom rejtett arca. Beszélgetés Markovits Györgyivel. [Riporter: B. Tóbiás Áron.] = *Olvasó nép* 1983. 76–82. l.

A százéves Jaroslav Hašek. A Svejks sorsa Magyarországon. = *Magyar Hírlap* 1983. 101. sz. 6. l.

1984–85

Elfeledett mementók. = *A Magyar Hírek Kincses Kalendáriuma*. Bp. 1985. 161–165. l.

A szellemi ellenállásról. = *Magyar Tudomány* 1985. 3. sz. 192–201. l.

Virágnyelv. = *Magyarország* 1984. 30. sz. 26. l.

Magyar újságírók rejtett híradásai a 2. világháború éveiben.

Előadások – Rádió – Televízió

"Nem ölheti meg ítélet a gondolatot..." Filmforgatókönyv a Magyar Televízió számára. Bemutató: 1966. nov. 28.

Radnóti Miklós és az "1938" c. folyóirat. – Rádióelőadás, 1970. jún. 16.

Útleveél nélkül – álruhában. – Rádióelőadás, 1970. jún. 30.

"Sorsforduló." A mexikói Szabad Magyarország. – Rádióelőadás, 1972. nov. 13.

A máglyák ellenére. Dokumentumműsor a 40 esztendeje kezdődött hitleri könyvégetésről. – Rádióelőadás, 1973. máj. 28.

Álnevek a magyar sajtóban és irodalomban. Beszélgetés Barát Apollóniával. – Rádióelőadás, 1973. júl. 19.

A chilei Üzenet. – Rádióelőadás, 1973. szept.

"Az emberibb világért." Angliai magyar antifasiszták harca a második világháború idején. Rádióelőadás, 1973. dec. 3. Ismétlés: 1975. máj. 29.

A magyarországi cenzúra története. Előadás, MUOSZ 1974.

Hazatért szövegek. Beszélgetés Barát Apollóniával. – Rádióelőadás, 1975. aug. 27.

"A Benedikt-motor." /Megemlékezés Benedikt Ottó professzorról./ – Rádióelőadás, 1975. dec. 17.

A cenzúra történetéből. Előadás: Szinnyei-Kör, Tatabánya, 1977. jan. 10.

"Írás a falon." Dokumentumműsor Békés Glasz Imre születésének 75. évfordulójára. – Rádióelőadás, 1977. júl. 11.

- "Amíg szívük dobog... I." – Rádióelőadás, 1978. márc. 25.
- "Amíg szívük dobog... II." – Rádióelőadás, 1979. jan. 27. /Nívódíj – 1979. ápr. 4./
- Magyarok Svájcban – a fasizmus ellen. – Rádióelőadás, 1979. jan. 21.
- Az Éjféle Kiadó. – Rádióelőadás, 1979. szept. 2.
- Az argentin eposz. – Rádióelőadás, 1979. nov. 25.
- A V – Victory. /Barát Apollóniával./ – Rádióelőadás, 1980. ápr. 13.
- Béke-induló /Kálmán-Toma L./ – Rádióelőadás, 1980. jún. 9.
- A népfrontgondolat az amerikai magyar emigrációban. "Vár egy új világ..." sorozat. Fejezetek a szocialista irodalom történetéből. – Rádióelőadás, 1981. ápr. 11.
- A Névtelen Újság /1932/. Dokumentumműsor Barát Apollóniával. – Rádióelőadás, 1982. jún. 3.
- A másik zilahi diák. Bölöni György /100. születésnapja/. – Rádióelőadás, 1982. okt. 30.

Összeállította: Somogyi Pálné

VAJDA GÁBOR 1952–1984

1978 őszén – történelmi és könyvtártudományi tanulmányai befejezése után – kezdte meg munkáját az Országos Széchényi Könyvtárban, és 1984 decemberében önszántából szakította meg oly sokat ígérő pályáját.

Már a kiemelkedő eredménnyel végzett egyetemi évek alatt is intézményünk tevékenysége felé fordult érdeklődése, szakdolgozatában a nemzeti bibliográfiai rendszer korszerű funkcióit elemezte. Ezen túlmenően, a könyvtári központi szolgáltatások egészével kívánt foglalkozni, korán felismerve ennek jelentőségét az ország kulturális és tudományos felemelkedése szempontjából. Ezért is töltötte be vele a könyvtár a Könyvek Központi Katalógusánál meghirdetett állást.

Kiváló képességeire, szorgalmára, a hivatali és közösségért végzett tevékenységében tanúsított helytállására rövid időn belül felfigyelt az intézmény vezetősége és munkatársi gárdája, így senki sem csodálkozott azon, hogy kivételes gyorsasággal haladt előre a ranglétrán.

A Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek egyik szerkesztőjeként már az új (ISBD alapú) szabványok oktatásába is bekapcsolódott, sőt magába a szabványosításba is, többekkel együtt részt vett a Példatár a könyvek bibliográfiai leírásához c. segédlet összeállításában (1979), sőt, a következő évben megjelent kiadást már ő szerkesztette.

De miközben tanított, maga is tanult, és rendszerszervezői diplomát szerzett a KSH Nemzetközi Számítástechnikai Oktatási és Tájékoztatási Központ tanfolyamán. 1982-ben jelent meg tanulmánya az Intelligens terminál alkalmazása a Magyar Nemzeti Bibliográfia számítógépes rendszerében címmel (= Könyvtári Figyelő 1982. 601–611.p.), majd 1984-ben – kiváló eredményeit igazoló, tanfolyami záródolgozatát – ugyanezen címmel, önálló kiadványként jelentette meg az Országos Műszaki Könyvtár és Információs Központ egyik szaksorozata keretében (Bp. 1984. 74 p.). Ugyanebből az évből származik utolsó publikációja is. A rendszerszervezés feltételeiről (= Könyvtári Figyelő 1984. 256–259.p.). E témakörben több előadást is tartott.

Ilyen szakmai képesítés birtokában került 1982 januárjában osztályvezető-helyettesként a Magyar Nemzeti Bibliográfia Szerkesztőségébe, ahol jelentős szerepe volt a technológia megújításában, a nemzeti könyvtári integrált könyvfeldolgozás programjának formálásában.

1983 szeptemberétől pedig már a Bibliográfiai és Könyvforgalmi Főosztályon főosztályvezető-helyettesi beosztásban munkálkodott a központi szolgáltatások helyzetének javításán. Itt hamarosan megmutatkoztak kiváló koncepcionális és szervezői képességei (Nemzeti Periodika Adatbázis tervezése, a Magyar ISBN és ISSN Iroda munkájának megújítása, a főosztály vári költőzési tervének összeállítása stb.).

Mint minden munkáját, úgy ezt is a legnagyobb lelkiismeretességgel, a teljes – és talán túlzott – felelősségvállalás nyomasztó érzésével végezte. Szinte azonosult a Nemzeti

Könyvtárral, annak minden gondját-baját átélte, magáévá tette. Áttekintőképessége, biztos ítélete, a problémák megoldására történő megszállott útkeresése több évtizede itt dolgozó kollégáit is elismerésre készítette. Senki sem kételkedett abban, hogy ez a beosztás is az alig 30 éves fiatalember pályájának csak kezdetét jelenti. Ki gondolta volna ekkor, hogy közeleg a vége annak az életnek, ami oly sok energiát sugárzott és adott át a vele együtt munkálkodóknak.

Hogy mi játszódott le a családját szerető, fizikailag és szellemileg erősnek, megbízható támasznak látszó Vajda Gábor lelkében, mi volt az, ami összeroppantotta – sohasem fogjuk megtudni. Nem tárta fel magát, még baráti beszélgetéseken is csak a Széchenyi Könyvtár jövője foglalkoztatta. Egy elkeseredett pillanatban azonban nem gondolt senkire, semmire, arra sem, hogy mennyit veszít nemzeti intézményünk azzal, hogy 32 évesen, amikor még annyit tehetett volna érte – örökre elhagyta.

Kiváló könyvtárost és példamutatóan jellemes, kimagasló emberi tulajdonságokkal rendelkező kollégát veszítettünk el. Vezető volt már fiatalon, a szó legjobb, legnemesebb értelmében. Felelősségteljes szerepet vállalt az intézmény közösségi, társadalmi tevékenységében, aktív résztvevője volt a könyvtár Ifjúsági Bizottsága munkájának. Rendkívül érzékenyen reagált az emberi problémákra, minden réteg és korosztály nehézségeit – közösségi és egyéni vonatkozásban egyaránt – megértette, átélte. Minden testületben csendesen és okosan érvelve védte egy-egy fiatal kolléga, vagy az egész 35 év alatti korosztály érdekeit, de úgy, hogy figyelemmel volt az idősebbekre, tisztelte tudásukat, tapasztalatukat, sohasem javasolt egy kérdésben olyan megoldási formát, ami másokat bántott, sértett volna. Pedig gyakran e fiatal életkort ritkán jellemző érettsége, sőt bölcsessége segítette egy-egy megbeszélés, tanácskozás résztvevőit a problémák megoldásában.

Szakmai eredményei nemcsak szellemi képességeiben gyökereztek, hanem morális magatartásában is. Szavai és tettei egybecsengtek, elveit cselekedetei igazolták. Sohasem önmagáért harcolt, hanem a helyesen felismert, jó ügyért, a Magyar Nemzeti Könyvtárért, az ott dolgozókért, mindig tisztességesen, becsületesen, az igazságért, a konfliktusokat vállalva, önmagát nem kímélve, felemészítve.

I.

AZ OSZK 1984-1985-BEN

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1984–1985-ben

A SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRNAK A BUDAVÁRI PALOTÁBA VALÓ TELEPÜLÉSE

Az építkezés menete

A Budavári Palota F épületének, a Széchényi Könyvtár leendő épületének műszaki átadási-átvételi eljárása az 1983. december 22-én aláírt jegyzőkönyv értelmében megkezdődött. (Aláírók a tervező KÖZTI, a generálkivitelező KÖZÉV, a beruházó KOMBER és az üzemeltető-használatba vevő OSZK voltak.) E tény azonban korántsem jelentette a kivitelezési munkák befejezését, mivel azok hiánypótlási és hibajavítási munkák keretében és címén még az 1984-es év jelentős részében is tovább folytatódtak. A könyvtár részéről való birtokbavétel a tervezettől eltérően, csak szeptembertől vehette kezdetét.

A könyvtár vezetőségének az 1984-es évben a legfőbb nehézséget a vári épületben való működési feltételek biztosításáért, a befejező munkálatok meggyorsításáért való küzdelem jelentette. Míg egyfelől a könyvtárat az 1985-i áprilisi megnyitás határideje szorította, másfelől ragaszkodnia kellett ahhoz, hogy állománya, mely muzeális nemzeti kincs, csak az épület teljes befejezése és biztonságossá tétele után költöztethető. Ebben a nem könnyű időszakban sűrűn tartotta üléseit mind a Vezetői Tanács dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató elnöklétével, mind a Vári operatív bizottság Sonnevend Péter főosztályvezető vezetésével. Mindkét testület, s ezen belül a szűkebb operatív vezetés (dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató, dr. Ferenczy Endréné és Sonnevend Péter főosztályvezetők, Fábry György gazdasági igazgató) igyekezett minden eszközt megragadni az események pozitív befolyásolása érdekében. Saját erőfeszítéseinket támogatta az érdekelt vállalatok és intézmények (kivitelező, beruházó és OSZK) pártbizottságainak együttműködése a Budapesti Pártbizottság közbejöttével. A még 1983 őszén megindult tárgyalások eredményeképpen 1984. február 17-én a három párttitkár aláírásával a kivitelezés eredményes befejezése és a költözés előkészítése érdekében intézkedési terv született. Ezt követően a beruházás sorsát az érintett intézmények párttitkárai is különös figyelemmel kísérték, és rendszeres összejöveteleiken vállalásaik teljesítését ellenőrizték.

A kivitelező és beruházó vállalatok a műszaki átadás-átvételi eljárás befejezését első ízben 1984. február 29-re jelezték. Eddig az időpontig a hivatalos műszaki szakemberek mellett a könyvtár valamennyi szervezeti egységének képviselői helyszíni bejárásokon hiányjegyzékeket állítottak össze leendő helyiségeik állapotáról. Egyidejűleg a szakszervezet munkavédelmi felelőse a Közalkalmazottak Szakszervezetének szakértőivel tanulmányozták az épületet, és megfogalmazták a fennálló problémákat.

A kivitelezésnek ebben a szakaszában az épület egészében még szerelési – elsősorban Teleliftszerelési – az V. szint alatti részben pedig még helyiségkialakítási munkák is folyamatban voltak. A február 29-i határidőt a vállalatok március 20-ra módosították, amikor is a kivitelezők még mindig számos szerelési munkával voltak adósak, és a hibajegyzék 25 oldalt tett ki. Az OSZK képviselője jegyzőkönyvben rögzítette, hogy "A létesítmény készültsege folytán a rendeltetésszerű használatra nem alkalmas". A beruházó KOMBER írásban

kijelentette, hogy az épületet átveszi, de ugyanakkor "A létesítményt a mai napon a hiánypótlások, a pótmunkák és a próbaüzemelések elvégzése céljából a generálkivitelezőnek visszaadja."

Az épület befejezési munkáin kívül a könyvtár vezetőségét még más gondok is foglalkoztatták. A beruházási keret csökkentése folytán nem maradt pénz olyan berendezések megvételére és beszerelésére, amelyek pedig az üzemszerű működésnek feltételei voltak. Ezek közé tartoztak többek között az olvasószolgálati számkijelző berendezés, az ellenőrzést segítő, zártláncú ipari tévé, a Zeneműtár elektroakusztikai berendezése. Hiányzott továbbá a fedezet modern gyorsmásológok és újabb irodai bútorok beszerzésére. E felsorolt berendezések megszerzése mellett a könyvtár vezetősége következetesen kiállt, s végül sikerült is csaknem valamennyit a művelődési tárcától nyert póthitelek felhasználásával még időben megvásárolni és felszereltetni. Új igényként jelentkezett viszont a meglévő és már beszerelt biztonsági berendezések korszerűsítése. (Elektromos jelzőrendszer mellett infraérzékelők alkalmazása, stb) Ezt a problémát végül beruházási póthitel segítségével sikerült megoldani.

Június közepén nyilvánvalóvá vált, hogy az épület birtokbavételének az OSZK által megszabott feltételei még nincsenek biztosítva. Jóllehet az építő KÖZÉV a hiánypótló munkákat írásban készre jelentette, a helyszíni szemle ennek ellenkezőjéről győzte meg mind a beruházót, mind az OSZK-t. Csak a július 25-i bejárás adott némi reményt arra, hogy augusztusban megkezdődhet az épület tényleges átvétele. Közben a könyvtárnak arra kellett kérnie az építőt és beruházót, hogy soronkívül vehesse át az egyik tetőraktárat az időközben veszélyeztetett állapotba került hírlapok áttelepítésére.

Augusztus első napjaiban a sajtóban téves hírek jelentek meg arról, hogy a Széchenyi Könyvtár várba költözése júliustól már tervszerűen folyik. A könyvtár cáfolni volt kénytelen a tévedésen alapuló közlést.

Augusztus 7-én miniszteri szemlére került sor: Köpeczi Béla művelődési miniszter és Somogyi László építésügyi miniszter látogatták meg az F épületet. Állásfoglalásuk szerint augusztus második felére meg kellett teremteni a könyvtári gyűjtemény költöztetésének feltételeit.

Szeptember első napjaiban meg is kezdődhetett az OSZK megbízott képviselői részéről az épület tényleges átvétele, elsősorban az állományköltöztetéshez szükséges raktári tereké. Az átvételi bizottság a további hónapokban helyiségről helyiségre járva vette birtokba az épületet, minden helyiségről hiánypótlási jegyzőkönyv készült. Az előírt üzemi próbák és valamennyi hatóság ellenőrző vizsgálata után szeptember 13-án állították ki az épület ideiglenes használathatváti engedélyét. (A végleges engedélyt az észlelt hiányosságok megszüntetésére szabott 60 napos határidő elteltével vehettük kézhez.)

Az időközben megindult költözés teljes ideje alatt folytatódtak a hibajavító és hiánypótló szakipari munkák a már átvett és részben be is telepített helyiségekben. A könyvtár munkatársai az állomány biztonsága érdekében a délutáni, valamint a szombat-vasárnapi időszakban rendszeres ügyeletet tartottak. A Telelift szerelési munkáit október 11-én fejezték be, míg a telefonvonalak kábelezése és a házi vonalak szerelése csak októberben kezdődött.

Az épület néhány jellemző adata: bruttó térfogata 249 ezer, nettó térfogata 194 ezer m³. A teljes alapterület 44.300 m², ebből gépészeti terek 6.350 m², közlekedő terek (lépcsők, folyosók) 4.900 m², a felhasználható hasznos alapterület 33.050 m². A hasznos alapterület megoszlása: raktári tér 43,9 %, nyilvános szolgálat 26,9 %, hivatali helyiségek 18,6 %, üzemek, műhelyek 7,3 %, szociális helyiségek 3,3 %.

Szakmai felkészülés és költözés

A vári működés elsősorban a dr. Ferenczy Endréné vezette I. sz., Gyűjteményi Főosztály munkájában jelentett változást, így ennek előkészítése és szakmai feltételeinek kialakí-

tása a sokrétű munka teljes terhével erre a területre nehezedett. Itt összpontosult – az Olvasó- és Tájékoztató Szolgálatban – a vári működéshez engedélyezett létszámfejlesztés keretében felvett új munkatársak betanítása is. Az új dolgozók a főosztály keretében szervezett OSZK-ismereti tanfolyamon vettek részt, és változtatott beosztással megismerkedtek az egyes osztályokon folyó munkával és az OSZK katalógus-rendszerével.

Nagy erővel folyt a vári központi olvasószolgálat kézikönyvtárainak kialakítása. Az irodalom- és történettudományi, valamint az általános kézikönyvtár mintegy 18 ezer pfm. mennyiségű anyaga október folyamán (a tervezettnél négy hónappal később) felszállításra és felállításra került az olvasói térségben. A késedelem következtében a könyvtár megnyitására elkészült ugyan a teljes anyag – közel 70.000 kötet – címkézése és a kézikönyvtári rendszer feliratozása, valamennyi kézikönyvtár szak-, szám- és betűrendes katalógusának megszerkesztése azonban már a megnyitást követően fejeződött be. Párhuzamosan megtörtént a különgyűjteményi olvasótermi kézikönyvtárak átrendezése, kiegészítése, tematikus felállítás és címkézése, valamint katalógusainak összeállítása.

A vári áttelepülésre való felkészülésnek fontos része volt a költözési tervek pontos kidolgozása. A gyűjtemény teljes katalógushálózatának bővítési és fiókokra bontott vári betelepítési terve időre készült. A Vári operatív bizottság véglegesítette az egyes osztályok, munkahelyek betelepítésének tervét. A teljes gyűjtemény napokra bontott, vári költöztetési terve három változatban készült el – alkalmazkodva az újra és újra változó határidőkhöz.

Az intézmény összesített költöztetési tervének adatai szerint a költöztetésre-mozgatásra váró állomány mennyisége mintegy 65.400 pfm volt. Ebből 45.000 pfm volt a gyűjtemény várba szállítandó része, 6,4 ezer pfm-t tett ki a munkahelyi segédkönyvtárak szállításra váró része, míg 14 ezer pfm váron belüli áttelepítést igényelt. (Ez a már korábban, a 70-es évek közepétől a vári toronyraktárakban elhelyezett anyag egy részére vonatkozott.) A katalógus- és nyilvántartásrendszer költöztetése kb. 19 ezer katalógus-(kardex)fiókot és 11,3 ezer adrémafiókot jelentett. Ehhez járultak a könyvtári célbútorok, a munkaszobák felvitelre kijelölt mobiliái és a gépek, felszerelések szállítása.

A költöztetési terv szerint a saját raktárosi kapacitás végezte az állomány berakodását, szállítás utáni kirakását és végleges elhelyezését, míg az épületek közti szállítást külső munkaerővel biztosítottuk. A költöztetés felelős irányítására Sonnevend Péter főosztályvezető, a VOB elnöke kapott megbízást, munkájában háromtagú csoport támogatta. Valamennyi szervezeti egységnél kijelölték a költözési felelősöket és az ezeket összefogó főosztályi felelősöket. Poprády Géza főosztályvezető feladata volt a könyvtár területén üzemelő gépi berendezések szállításának irányítása és ellenőrzése. A költözés gyakorlatilag három síkon folyt: az állomány költöztetése, a katalógusok és az egyéb (gépek, berendezések) költöztetése, valamint a munkahelyek költöztetése. Pontosan kidolgozásra került a bizonylati rendszer és az egyes szállítmányokat irányító címkézési rendszer.

Az épületek közti szállításra az OSZK külső szállítóvállalattal, a FŐSPED-del (Fővárosi Szállítási Vállalat) kötött szerződést. Ennek értelmében a könyvtárosoktól átvett, megpakolt műanyag ládákat és fonott kosarakat a FŐSPED dolgozói zárták le és szállították zárt teherautókon a ládákon megjelölt vári helyiségekbe. A felbontás, helyrerakás ismét az OSZK-dolgozók feladata volt. A különlegesen értékes anyag szállítása külön e célra kialakított, lelakatolt faládákban történt, rázkódtatást gátló habszivacs és buborékfólia alkalmazásával. Az értékes dokumentumokat szállítás közben is kísérték a könyvtár dolgozói. A katalógusfiókok tartalmukkal együtt előbb műanyag zsákokba kerültek, és rögzítés után ládázták be őket. A mobiliák és egyéb felszerelések mozgatása, szállítása a FŐSPED feladata volt.

A költözés néhány adata: a szállításnál 4.000 műanyag ládát és 900 fonott kosarat használtak, a régi telephelyekről a várba naponta 8–10 teherautó-fuvar érkezett. A könyvtár által a FŐSPED-nek kifizetett számla összege 15,5 millió forint volt.

A költözési folyamat előkészítéseként 1984. augusztus 29-én az OSZK átvette a vári épület gazdasági bejáratát és a főportát, majd szeptemberben folyamatosan az egyes raktári tereket. A hírlapkötetek szállítása szeptember 11-én megindult, de néhány óra múlva le kellett állítani, mivel a felül nem rögzített állványok nem bírták a terhelést. A statikai vizsgálatok után elvégezték a hírlapállványok megfelelő rögzítését. Szeptember 26-án megkezdte működését a vári épületben az állományi költöztetést végző raktárosok csoportja, és ezt követően 1984. október 3-án teljes üzemmel beindulhatott a költöztetés. Az utolsó fuvar 1985. március 20-án érkezett a várba.

A tervhez képest háromhónapos késést nagy energiával, szombati műszakokkal sikerült a szállítóknak és a könyvtárosoknak behozniuk. A költöztetésben gyakorlatilag a könyvtár valamennyi munkatársa részt vett, és teljesítményükről, áldozatvállalásukról a legnagyobb elismerés hangján kell szólnunk. Az erős fizikai megterhelés és a sok kényelmetlenség ellenére a kétműszakos olvasószolgálatot sikerült 1984. végéig fenntartani, a könyvtárnak a külvilággal való kapcsolata egyetlen napra sem szakadt meg (pl. postai forgalom, kötelező példány-átvétel és -elosztás). A központi katalógusok a szűken vett költözés hetei után azonnal tájékoztattak, s ugyanez érvényes még számos más területre is. Általában megállapítható, hogy a szakmai munkában egyik évben sem következett be visszaesés: mindazt, amit a nemzeti könyvtári működés jellegéből következően naprakészen el kellett végezni, a könyvtárosok a nehéz körülmények ellenére is teljesítették.

A munkahelyek közül elsőként a Kézikönyvtári csoport kezdte meg vári működését, majd ezt követte október 22-től Rákospalotáról a Plakát- és Kisnyomtatványtár, majd novemberben a Térképtár. A munkahelyek zömének átköltöztetése decemberben és januárban folyt. Különleges feladatot jelentett a Kézirattár és a Régi nyomtatványok tárának átköltöztetése. Az utóbbi esetében nehezítette a helyzetet, hogy az Apponyi-terem berendezését már jóval előbb le kellett volna bontani, hogy a bútorzat felújítása után újra beépíthető legyen a várban. Az áttelepítés kitűnően sikerült: az ősnymtatványok és az Apponyi-könyvtár hungarikái méltó környezetben nyertek elhelyezést.

A Vezetői Tanács első ízben 1985. március 5-én tartotta ülését a vári épületben, s e ténnyel jegyzőkönyvileg örökítették meg.

Meglehetősen bonyolult volt a III. sz., Állományvédelmi Főosztály költözködése, mivel az ide tartozó osztályoknak csak egy része kaphatott helyet az új épületben. A Guszev u. 1. sz. és a Rosenberg hp. u. 6. sz. alatti telephelyek továbbra is a főosztály birtokában maradtak, de bizonyos átcsoportosításokra volt szükség. A korábban két helyen (a Guszev utcában és 1983-tól már a várban) üzemelő Restauráló Laboratórium egy helyre költözött a várba, de elhelyezési gondok miatt két fő átkerült a Hírlapállomány-védelmi osztályra. Ez utóbbiból kivált a hírlapkötetési csoport és a várba költözött, egyesülve a Guszev utcából felkerült könyvkötészettel. A Hírlapállomány-védelmi osztály a Rosenberg hp. utcában maradt. A Sokszorosító üzem továbbra is a Guszev utcában működött, a hozzá tartozó vári egységes kötetési üzemmel együtt neve "Sokszorosító üzem és kötetés"-re változott. A korábban két helyen működő Mikrofilmtár továbbra is két helyen működik: a Pollack Mihály térről a fotólaboratórium, a Perczel Mór u. 4. sz. alól a különgyűjteményi mikrofilmezési csoport költözött a várba. A hírlapállomány-védelmi mikrofilmezés és a filmarchívum a Rosenberg hp. utcában maradt. Nem költözött a várba a II. sz., Könyvforgalmi és bibliográfiai Főosztály részlegei közül a Főlépéldány központ sem.

A vári költözés indította el a könyvtárban azt a társadalmi mozgalmat, amelynek célja volt egyrészt a régi könyvtárárpület munkahelyeinek fényképeken való megörökítése, másrészt a költözés során esetleg selejtezésre kerülő, régi könyvtári iratok, dokumentumok és tárgyak megmentése, a művészi, vagy történeti értékű bútorok, berendezési tárgyak összegyűjtése. A Mikrofilmtár munkatársai 1983/84 folyamán sorra járták az OSZK akkori épületeit, s dokumentációs céllal kb. 940 felvételt készítettek az egyes munkahelyekről, jelleg-

zetes könyvtári belsőkről, a könyvtár mindennapi életéről. A költözés előkészítő szakaszában a Kutatásszervezési csoport irányításával írták össze a muzeális értékű bútorokat és berendezési tárgyakat. Ezeknek egy része – bútorok, festmények – a várban is díszül szolgál egy-egy könyvtári helyiségnek, bizonyítva azt, hogy a modern környezet és nemes burkolat (mahagóni és márvány) nem zárja ki a műemlék bútort és festményt, sőt: kölcsönösen ki egészítik egymást. A mobiliák és tárgyak másik része a várban összegyűjtve várja azt, hogy majdan egy OSZK-történeti múzeumként olyan belső enteriőrre rendeződjék, amely a szakmai múltat elevenen idézi fel a szemlélőben. A begyűjtött képi- és írásos dokumentumok ugyancsak a leendő OSZK-múzeum részét képezik.

A felköltözés után, ill. már közben is a mindennapi élet beindítása, megszervezése – mint minden új épületben, – úgy itt is számtalan nehézséggel járt. Ez annál is inkább így volt, mivel a hiánypótlási, szerelési munkák szinte az utolsó percig folytak. Nem könnyítette meg a helyzetet, hogy egy 23 éven át épített, hatalmas épületegyüttesről volt szó, amelynek működésbe hozása – különösen a fűtő- és szellőzőberendezéseké – nem volt problémamentes. Sajnos, az azóta eltelt idő is azt bizonyította, hogy az épületgépeszeti berendezések – fűtés, légkondicionálás – nem működnek tökéletesen. A nem kellően fűtött, vagy túlfűtött helyiségek, az alacsony páratartalom, a huzatos munkahelyek a felköltözés óta eltelt időszak alatt már éreztették kedvezőtlen hatásukat mind a dolgozókra, mind a könyvtár állományára. 1985. februárjában a tetők nem kellő szigetelése okozott gondot: a már berendezett olvasótermeknél történt beázás. Nem volt megnyugtató az épület felvonóinak állapota sem – a beépítésük óta eltelt, hosszú állásidő következtében gyakran voltak működésképtelenek.

Külön kell szólnunk a kommunikációs gondokról. Budapest területén a közismerten rossz telefonviszonyok a budai vár területén az átlagnál is rosszabbak. A szükséges 35 városi telefonvonal helyett a könyvtár csak tízet kapott, s a krisztinavárosi új telefonközpont 1985. novemberi üzembehelyezéséig a könyvtár egyes részlegei a központi számon keresztül csaknem elérhetetlenek voltak. A várba való költözéskor a posta által a régi épületben leszerelt telex-vonalat 1985 végéig sem kapta vissza a könyvtár. Ugyanez történt a számítógépes adatátviteli vonallal. Az OSZK tehát új épületében a kommunikációt tekintve lényegesen rosszabb helyzetbe került, mint volt: országos központi szolgáltatásai telex nélkül, egyetlen közvetlen telefonvonallal működnek. (A könyvtári együttműködés szép példáját mutatva, az OMIKK 1985 eleje óta átvállalta az OSZK telexeinek fogadását, ill. küldését.)

A könyvtár vári betelepülése a felköltözés után így alakult: a két alsó szinten (fő- és I. szint) nincsenek munkahelyek, a II. szinten az adréma céduลาสokszorosító üzem, a fotólabor és a kötszét helyezkedik el; a III. szint a központi szolgáltatásoké, és itt van a Restauráló laboratórium; a IV. szint általában a gyarapítást és feldolgozást végző osztályoké, az V. szint a könyvtárigazgatás szintje, és itt nyert elhelyezést a Plakát- és Kísnyomtatványtár is; a VI. szint a különgyűjteményeké, továbbá itt található két központi csoport (Kutatásszervezési és Fejlesztési); a VII. szint teljes egészében az olvasószolgálaté; a VIII. szinten található a KMK Szakkönyvtára és olvasóterme. A KMK osztályai az egyes szinteken szétszóra helyezkednek el (IV–V–VI–VIII. szint).

A könyvtári-szakmai felkészüléssel és a költözéssel párhuzamosan folytak a könyvtár ünnepélyes megnyitásának előkészületei. Részletes kidolgozást nyert az ünnepség programja, előkészítették a megjelenő kiadványokat és a megnyitó alkalmából rendezett kiállítást. (Mindezek eredményéről részletesen ld. a következő fejezetben!)

A könyvtár megnyitása

Az Országos Széchényi Könyvtár új otthonának, a Budavári Palota F épületének ünnepélyes felavatására 1985 április 2-án kedden került sor kapcsolódva az akkori április 4-én

ünnepezt, 40. évfordulóra rendezett ünnepségsorozathoz. Ekkor ért véget az a negyedszázados folyamat, amelynek eredményeként végre a magyar nép akaratából az egykori királyi vár, a volt kormányzati székhely a kultúra váraként született újjá, méltó környezetéül a nemzet kulturális kincseinek. A Budavári Palota-együttes utolsóként újjáépült szárnyában elhelyezett Nemzeti Könyvtár fennállásának 183. évében végre önálló székhelyhez jutva, megkezdhetette a hazai közművelődést szolgáló tevékenységét a már korábban itt működő kulturális intézmények: a Magyar Nemzeti Galéria, a Budapesti Történeti Múzeum és a Munkásmozgalmi Múzeum mellett.

A megnyitással kapcsolatos eseménysorozat április 1-én de. 9 órakor sajtófogadással kezdődött. Dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató és Lőrinczi Edit belsőépítész tájékoztatója után a sajtó képviselői megtekintették az épületet. De. 11 órakor került sor a már előző nap Budapestre érkezett külföldi vendégek fogadására. Itt voltak a szocialista országok nemzeti könyvtárainak vezetői közül: Peter Karaangov, a bolgár Cirill és Metód Nemzeti Könyvtár (Narodna Biblioteka Kirilla i Metodija, Sofia) igazgatója, Ing. Dr. Karel Kozelek, a cseh Állami Könyvtár, a prágai Státní Knihovna igazgatója, dr. Stefan Krivus, a szlovák Nemzeti Könyvtár, a Matica Slovenska igazgatója, dr. Stanislaw Czajka, a lengyel Nemzeti Könyvtár (Biblioteka Narodowa, Warszawa) igazgatója, Prof. Dr. Friedhilde Krause, a berlini Deutsche Staatsbibliothek igazgatója, Prof. Dr. Helmut Röttsch, a lipcsei Deutsche Bücherei igazgatója, George Bondoc, a román Állami Könyvtár (Biblioteca Centrala de Stat, Bucuresti) igazgatóhelyettese. Jugoszláviát D. Radanovic, a szerb Nemzeti Könyvtár (Narodna Biblioteka SR, Beograd) igazgatóhelyettese képviselte. A többi európai országok nemzeti könyvtárainak vezetői közül mindenekelőtt a szomszédos Ausztria képviselőjét, Dr. Magdarena-Maria Strebl-t, a bécsi Österreichische Nationalbibliothek igazgatóját és a baráti Finnország képviselőjét, Esko Häkkit, a helsinki Nemzeti és Egyetemi Könyvtár igazgatóját említjük. Itt volt Kenneth R. Cooper, a British Library igazgatója, Prof. Dr. Günther Pflug, a Frankfurt am Main-i Deutsche Bibliothek igazgatója és Prof. Dr. Jan Rogiers, a Leuveni Katolikus Egyetem Könyvtárának igazgatója, akinek személyéhez az Ómagyar Mária-siralom hazahozatala fűződik. Vendégeink között köszönthettük még Dr. Franz Görnert, a nyugat-berlini Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz kelet-európai részlegének vezetőjét és Jürgen Heringet, a stuttgarti (NSZK) Universitätsbibliothek igazgatóját. Miután vendégeink megtekintették az új könyvtár épületét, fogadás következett a tanácsteremben, ahol sor került a meghívottak által hozott ajándékok átadására és látogatásuknak a vendégkönyvben való megörökítésére.

Az ünnepélyes megnyitó április 2-án délelőtt volt. A könyvtár előcsarnokában, az elsőemeleti lépcsőforduló pihenőjében, Széchenyi Ferenc leleplezésre váró mellszobra körül és a VI. szintre vezető két lépcsőfeljárón ünnepi közönség gyűlt egybe. Magas rangú párt- és állami tisztségviselők, a hazai kulturális és tudományos élet számos képviselője, a könyvtárügy legfőbb vezetői, a tömegkommunikációs szervek képviselői jöttek el, hogy részesei legyenek az ünnepnek. A Széchenyi Könyvtár munkatársai az előcsarnokban és a VI. szinten gyülekeztek. Tizenegy órakor az OSZK Kamarakórusának előadásában elhangzott a Himnusz, majd Sinkovits Imre Kossuth-díjas színművész eredeti dokumentumokból összeállított montázs-szöveget olvasott fel. A szöveg történelmi pillanatképekben idézte fel a könyvtár múltját alapításától napjainkig, emlékeztetve egyúttal arra, hogy a Budavári Palotában megnyíló Nemzeti Könyvtár a Bibliotheca Corvinianat, Mátyás király hírneves könyvtárát tekinti szellemi elődjének. Széchenyi Ferenc a könyvtár alapítóleveléből idézett szavai alatt hullt le a lepel a szoborról, Rátonyi József Munkácsy-díjas szobrászművész alkotásáról. Ezt követően a kórus előadásában Bárdos Lajos – Kölcsény Ferenc "Bátorság ad erőt" és "Nemzeti fény a cél" c. művek hangzottak el, majd dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató köszöntötte a megjelenteket. Ezután dr. Csehák Judit, a Minisztertanács elnökhelyet-

tése mondotta el avató beszédét, amelyben többek között a következőket mondotta: "Nemzeti könyvtárunk új hajlékának avatása örömteli és fényes pillanata felszabadulási ünnepeinknek. Az alkalomnak többszörösen is jelképes értelme van: a fasiszta pusztítás és a háború következtében romhalmazzá vált, egykori királyi palota épületegyüttesének helyreállítása a Nemzeti Könyvtár megnyitásával fejeződik be. Átadása népünk áldozatkészségének, a gonddal és szeretettel végzett, békés építőmunkának az eredménye.

A könyvtár ideköltözése a szocialista kulturális forradalom kibontakoztatásának, a kultúra demokratizmusának is jelképes eredménye. A palota, amely egykor a fennkölt arisztokratizmus, a gőg és az elzárkózás megtestesüléseként komorlott a főváros felett, a mai naptól immár a maga teljességében és végérvényesen a művelődés otthona lett, legjogosabb tulajdonosa, a magyar nép birtokába került.

De jelképes értelmű a hely és az alkalom azáltal is, hogy a magyar írásbeliség leggazdagabb gyűjteménye most ott nyitja meg kapuit, ahol valaha a magyar művelődés nagyhirű intézménye, Mátyás király 'fölséges könyvtára', a Bibliotheca Corviniana állt.

A magyar reneszánsz kultúra páratlan szépségű és gazdagságú alkotása elpusztult, szétszóródott a történelmi viharok sodrában, és nem válhatott a nemzeti lét folyamatosságát kifejező intézménnyé.

Az Országos Széchényi Könyvtár, amely gyűjteményében ott őrzi a Corvina könyvtár számos fellelt, becses kódexét, azzal, hogy mint nemzeti könyvtár, most a Budavári Palotába települ, helyreállítja a megszakadt történelmi folyamatosságot." A továbbiakban dr. Csehák Judit hangsúlyozta, hogy a Széchényi Könyvtár – alapítása óta – a legszorosabb kapcsolatban áll a hazai tudományossággal és közoktatásüggyel, s központi szerepet tölt be az ország könyvtári rendszerében. Feladatai világosan következnek ebből a kapcsolatrendszerből. A könyvtár meg kell hogy feleljen a vele szemben támasztott követelményeknek, de többé már nem a régi módszerek hagyományhű folytatásával, hanem a modern kor igényelte, korszerű módszerekkel és technikával. Ezen a téren még sok tennivaló van hátra. "Kívánom, – fejezte be beszédét dr. Csehák Judit – hogy váljék e palota a művelődés mindennapos otthonává, a nemzeti géniusz táplálójává. Hirdesse népünk békevágyát, alkotóerejét, jövőbe vetett hitét, bizalmát."

Beszédének befejeztével dr. Csehák Judit egy nemzetiszínű szalag átvágásával megnyitotta a könyvtárat, jelképesen átadva azt rendeltetésének, majd kitüntetésekkel adott át. A kitüntetettek között dr. Ferenczy Endréné, az OSZK főosztályvezetője a Munka Érdemrend arany fokozatát, Lőrinczi Edit belsőépítész, szakfőmérnök és dr. Farkas László, az OSZK ny. főmunkatársa a Munka Érdemrend ezüst fokozatát, Havassy Pál, az Országos Műemléki Felügyelőség ny. igazgatóhelyettese, az épület tervező mérnöke Szocialista Kultúráért kitüntetés, Tatai András, raktári csoportvezető a Munka Érdemrend bronz fokozatát kapta. Az ünnepség befejezésekképpen Sinkovits Imre megrázó erővel szavalt a Szózatot, majd elhangzott a Szózat az OSZK Kamarakórusának előadásában is.

Ezután a vendégek egy része álló fogadáson vett részt, míg mások a könyvtár nagy előadótermében az épületet ismertető előadást hallgathatták végig. Valamennyi vendégnek lehetősége nyílt szakszerű vezetéssel végigjárni az új könyvtárat, és megtekinteni a "Gyűjtők és mecénások" c. kiállítást, amely az alapító Széchényi Ferencről napjainkig emléket állított azoknak, akik adományaikkal jelentős mértékben járultak hozzá a nemzeti könyvkincs gyarapításához.

Az olvasóközönségnek április 9-én de. 9 órakor nyitotta meg kapuit a Széchényi Könyvtár. A könyvtár előcsarnokában dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató köszöntötte a beiratkozó pultnál az első olvasót, Keresztury Dezső akademikust, az OSZK ny. főosztályvezetőjét.

A megnyitás napján a posta alkalmi levelezőlapot bocsátott ki Széchényi Ferenc arcképével és a könyvtár épületének rajzával. Az árusítás helyén elsőnapos bélyegzés volt.

A megnyitóra megjelent kiadványok közül kiemelkedik a könyvtár tájékoztatója 3., átdolgozott és bővített kiadásának ötnyelvű (magyar, angol, francia, német és orosz) változata. Megjelent több tájékoztató leporellő, két 6-6 felvételt tartalmazó diasorozat (az egyik a könyvtár épületéről, a másik a különgyűjtemények egy-egy nevesebb darabjáról), valamint hasonló témában egy hat eredeti fényképből álló sorozat. Készült a megnyitásra egy emléklap is, amelyet a vendégeken kívül az OSZK valamennyi dolgozója megkapott. A "Gyűjtők és mecénások" c. kiállításról megjelent katalógus egészítette még ki az ünnepi kiadványok sorát. (Az ünnepségek részletes lefolyását és az új épület bővebb ismertetését közölte az OSZK Híradó 1985. 3-4. száma.)

• GYŰJTEMÉNSZERVEZÉS

Állomány, állományéptítés, gyűjtőköri kooperáció

A könyvtár állománya 1984-ben 27.544 kötet könyvvel, 6.610 időszaki kiadvánnyal, 8.651 darab kézirattal, 50.611 egyéb dokumentummal, összesen 93.416 könyvtári egységgel gyarapodott. Az év folyamán az állományból törölt egységek száma 474, így a tényleges gyarapodás 92.942 egység.

Az állomány 1984. december 31-én 6.177.110 egység volt. (A könyvraktár kötészeti egységben mért állománya 1.914.144 darab – az időszaki kiadványok raktáráé 297.715 darab.)

1985-ben a könyvtár állománya 23.131 kötet könyvvel, 5.879 időszaki kiadvánnyal, 27.112 darab kézirattal, 52.349 egyéb dokumentummal, összesen 108.471 könyvtári egységgel gyarapodott. Az év során az állományból törölt egységek száma 488, így a tényleges gyarapodás 107.983 egység.

Az állomány 1985. december 31-én 6.285.093 egység volt. (A könyvraktár kötészeti egységben mért állománya 1.932.360 darab – az időszaki kiadványok raktáráé 333.623 darab.)

A kötelespéldány-beszolgáltatás biztosította a belföldi dokumentumok beszerzését, bár a reklamációk, az utólagos bekérések száma növekvő tendenciát mutat. A retrospektív hiánypótló beszerzés a szokásos forrásokon kívül (Főlöspéldány Központ és Nemzetközi Csereszolgálat jegyzékei) erőteljesebb piackutatással: belföldi antikvár- és magánvételi lehetőségek felhasználásával nagyobb arányú vásárlásokat eredményezett. Ezek során számos másodpéldányt is vásároltunk: E biztonsági tartalékra való törekvésben kétségkívül szerepet játszott az 1983-ban bekövetkezett, nagyobb mérvű állománycsontkulás folytán kialakult beszerzési politika.

A bel- és külföldi, 1800 után megjelent hungarikumok lelőhely-nyilvántartó munkája az előző évi keretek között folytatódott: dokumentumtípusok szerint rendezetten, a külföldi hungarika-kutatásokra, valamint a retrospektív nemzeti bibliográfiai munkák adataira alapozva.

A kurrens külföldi állománygyarapítás előszerzeményező munkájában a Gyarapítási osztály munkatársain kívül mind külső, mind belső szakértők közreműködtek. A szakreferensi rendszer kialakításának első lépéseként megkezdődött a különgyűjteményekben dolgozó szakemberek bevonása is. 1985-ben az urali népek irodalmának, a turkológiának, a japán, héber, stb. nyelvek irodalmának színvonalas beszerzésére újabb szakreferenseket szerződtettünk. 1985-ben kaptunk ígéretet a Külügyminisztériumtól a külföldi kiadványok megszerzésében való segítségnyújtásra.

A külföldi eredetű könyvek beszerzése 1984-ben 4.836, 1985-ben 3.736 kötetet eredményezett. E 8.122 kötetből belföldi forrásból 1.718-at, szocialista országból 3.267-et, több más országból 3.137-et sikerült megszerezni.

A kurrens külföldi periodikumok gyarapodása 1984-ben 1.145, 1985-ben 1.169 cím volt. Ebből a nemzetközi csere által behozott címek száma 692, ill. 679. Mind az előfizetett, mind a más forrásból érkező periodikumok esetében igen sokszor kellett a reklamálás eszközéhez folyamodni, ami jelentős munkatöbbletet okozott.

1984-től új lehetőségek nyíltak a devizát igénylő, külföldi könyvbeszerzések növelésére. Soros György, magyar származású, New York-i üzletembernek a magyar tudomány, kultúra és művészet támogatására tett, nagyszabású alapítványa ez évtől tette lehetővé a magyarországi könyvtárak számára forintfedezet ellenében, tőkés országokban kiadott könyvek bizonyos meghatározott körének rendelését. Az OSZK első ízben mintegy 8.000 dollár értékben adott fel rendelést. E beszerzési forrásnak igen pozitív hatása van állománygyarapodásunkra, különösen az angol-amerikai kiadású kézikönyvek, referenzs művek tekintetében. Rendelésünkre első ízben 1985-ben érkezett 230 kötet könyv 201.310 forint értékben.

Az MTA-Soros Alapítvány létrejötte új koordináló feladatot is jelent számunkra. Az országos gyűjteményszervezési kooperációban a Széchényi Könyvtár irányítja, összehangolja és adminisztrálja a Soros-alapítvány keretében a megyei, múzeumi, művészeti könyvtárak, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az Állami Gorkij Könyvtár külföldi könyvrendeléseit. A rendelések továbbítását és a pénzügyi lebonyolítást az 1984-ben alakult MKE Soros-alapítvány könyvtári program iroda végzi.

1984-85-ben több, nagyobb volumenű kül- és belföldi hagyaték, ill. ajándék érkezett a könyvtárba, többek között Molnár Antal zenetörténész, Rehák István orvos, Vaszary Gábor író, Maurer Gyula újságíró könyvtára. Viszonylag nagy munkát adott a könyvtár katalógusaiba való behasonlításuk, s ehhez képest a tényleges állománybavétel csekélyebb mértékű volt. Viszont a nálunk már fölőspéldánynak ítélt könyvek szerencsés kiegészítést jelentettek más, gyűjtőkörileg illetékes könyvtárak számára.

1984-ben a Magyarországon rendezett, japán könyvkiállítás anyagának jegyzékbe foglalása és a gyűjtőkörileg illetékes könyvtárak közötti szétosztása ugyancsak az OSZK feladata volt.

Elkészült a gyűjtőköri megosztást szabályozó keretszerződés a Magyar Színházi Intézettel. A Magyar Nemzeti Hangtár előkészítő bizottsága ülésein folyamatosan részt vettünk.

A beszámolási időszakban megnövekedtek a Gyarapítási osztály által ellátott, hatósági feladatokkal kapcsolatos teendők. Szakértői véleményezésre, értékebecslésre nemcsak egyes magángyűjtemények, hagyatékok esetében került sor, hanem a vám- és rendőri szervek kérésére számos olyan esetben is, amikor egyházi-, ill. közgyűjteményekből történt eltulajdonításokról volt szó. Könyvkviteli engedélyt magánszemélynek a két év alatt 1.400 esetben (135.898,- Ft értékben), a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnak export célra 268 esetben adtunk (720.561,- Ft értékben). A védettségi ügyintézés keretében 236 egyedi védettségi javaslat készült, valamint öt antikvár könyvaució anyagának átvizsgálását végeztük el.

A jelentősebb beszerzések ismertetésének élére kívánczik 1985-ből az a 3 főlíoni, német kódextörédék, mely egy neves magyar bibliofil korábban már hozzánk került gyűjteményéhez tartozik. A pergamenlapok három oldalon miniatűrök által ábrázolt Minnesängerek dalait tartalmazzák, köztük a híres Kürenbergi lovagköltő eddig egyetlen kódexből ismert, új szövegvariánst adó verseit. E lapok a német irodalom, sőt az egész germanisztika számára az "évszázad szenzációját" jelentik. Nem kevesebbről van itt szó, mint arról a tényről, hogy e felfedezés által a német líra kezdetei egy évszázaddal korábbra datálhatók. A kézirat tudományos feldolgozását dr. Vízkelety András, 1984-ben még a Kézirattár tudományos főmunkatársa, 1985-től az MTA Fragmenta codicum kutató-csoportjának vezetője végezte el.

A középkori irodalom másik értékes gyarapodása 1984-ben egy 15. századi kódex, amely egy teljes *Psalteriumot* tartalmaz. A kötet alakja, díszítése arra utal, hogy imakönyvként használták szoltározásnál. Eredete és tulajdonosa ismeretlen.

A 16–18. századi művelődéstörténetre vonatkozóan kiemelkedő forrás a Farkas Pál és Ádám önéletírás jellegű feljegyzéseit összefoglaló, Szily Kálmán-féle kódex, illetve egy újabb peregrinációs emlékkönyv, Tessári János *album amicorum*-a.

Az újabb kori szerzemények közül említésre méltók Ballagi Géza (1851–1907) hagyaték-töredéke és Eötvös Lajos (1848–1872) naplója. Ballagi Géza levelezése rendkívül érdekes és színes beszámolókat tartalmaz kora tudományos, társadalmi és politikai életéről. Ugyancsak jelentős 19. századi forrás a Frankenburg Adolf (1811–1884) levelezését összegyűjtő album. Kossuthnak őt, az emigrációból írt levelével gyarapodtunk, közülük kettő külföldön élő magyar ajándéka. Forrásértékű Madách Imre és Lónyai Menyhért levelezése. Birtokába jutottunk néhány Mikszáth-leveletnek is, melyeket feleségéhez írt. A 20. századi szerzeményekből jelentős két zenetörténeti anyag: az egyik Rösler Endre hagyatéka, a másik Kerényi Györgyhöz fűződik, és Bartók Béla, Szabolcsi Bence-dokumentumokat tartalmaz. Az irodalmi kéziratok közül kiemelkedik egy korai József Attila vers autográf fogalmazványa, valamint Juhász Gyula és Móra Ferenc kiadatlan levelei, Veres Péter autográf előadás-fogalmazványa. 20. századi személyi fondjaink újabb Szabó Dezső-dokumentumokkal és a Heltai Jenő életművét átfogó kéziratanyaggal gazdagodtak. A magyar okortudomány kiemelkedő alakjától, Kerényi Károlytól több mint félszáz levél került állományunkba. Keresztury Dezső nálunk őrzött, személyi levéltára újabb részlettel egészült ki, amely nagyrészt forrásértékű kortársi levelezést tartalmaz. Megemlítjük még Rejtő Jenő kiadatlan regényének kéziratát. Nemzetközileg is jelentősek Thomas Mann Szentkuthy Miklóst méltató sorai és Stefan Zweig Kardos Lajoshoz intézett levelei.

A Régi Nyomtatványok Tára újabb négy ősnymtatvánnyal gyarapodott. Az RMK-gyűjteménybe több olyan mű került, amelyek eddig nem voltak meg a könyvtár állományában. Ilyen pl. Siderius János magyar nyelvű katekizmusának egy eddig ismeretlen, 1672-es lőcsei kiadása. Ritkaságnak számít két egyleveles, magyar nyelvű nyomtatvány is: egyik a kolozsvári Heltai nyomdából, a másik a kassai Schultzs nyomda terméke 1624-ből. Tartalmilag is igen értékes könyvritkaság az *Augustana confessio* magyar fordítása, mely nyomdahely nélkül, 1692-ben látott napvilágot. Az antikva gyűjtemény több tudománytörténeti értékű dokumentummal gyarapodott, közülük néhány ritkasága, mások különlegesen szép kiállításuk miatt is jelentős új szerzemények. Gyarapodott a Cyrillica-gyűjtemény is: az 1644-ben, Lvovban nyomtatott *Evangéliom* gazdagon illusztrált, igen ritka nyomtatvány.

A Színház-történeti Tár többek között Csányi Árpád, Nagyajtai Teréz, Rajkai György díszlet-, ill. jelmezterveivel, Rab Antal színházi sűgő hagyatékának több mint 500 tételből álló szövegkönyv-gyűjteményével, Rösler Endre operaházi működésének 800 fotójával és 18–19. századi színlapgyűjteménnyel gyarapodott.

A szakterület nemzetközi kapcsolatai

A szocialista országok nemzeti könyvtárai együttműködése keretében 1984-ben az állománygyarapítási szakértői konferencia számára folytatódott a nemzeti gyűjtemény gyarapodásának hatékonysági vizsgálata, valamint anyaggyűjtés a nemzeti könyvtár retrospektív gyűjteményalakítása témakörében. 1985-ben a szakértők 6. nemzetközi konferenciáján, Havannában dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató és dr. Ferenczy Endréné fősztályvezető vettek részt. Dr. Ferenczy Endréné A Nemzeti könyvtár gyűjteményének szerepe az ország könyvtári rendszerében címmel tartott előadást.

Az állománygyarapítás területén helyszíni tapasztalatcserére a belgrádi Nemzeti Könyvtárban, hungarika főlépeldányok válogatására a martini Matica Slovenskában nyílt lehetőség a személycserés kiutazások keretében.

Feldolgozó munka. Katalógusok

A vári felkészüléssel és a költözéssel együttjáró, kieső idők ellenére a kurrens feldolgozó munka a törzsgyűjtemény anyagában a gyarapodással lépést tartott. A vári munkákat – az előre meghatározott tervek szerint – elsősorban az inkurrens (rekatalogizálási és katalógus-gondozási) munkák terhére sikerült maradéktalanul végrehajtani.

A katalóguscédula-sokszorosítás az adréma géppark elöregedése folytán továbbra is egyik legsúlyosabb problémánk. A gépek gyakori javítása, hosszú állásideje következtében 1984–85-ben is csak a törzsgyűjtemény (könyvek + időszaki kiadványok) katalóguscéduláit sikerült az adréma-gépekkel előállítani. A teljesítmények adatai tanúsítják, hogy igen nagy volumenű munkákról van itt szó: két év alatt 46.503 lemezpréssel és egymillió cédulalevonás készült el. (Utóbbiból 170.000 cédula a vári kézikönyvtárak részére, külön munkában.) Ugyanakkor a különgyűjtemények katalóguscédula igényeit az adrema-kapacitás szűkössége miatt már évek óta nem lehet kielégíteni. A Térképtárban pl. az adréma-átzatlan címléírások száma a 10 ezret is meghaladja. Mindez azt jelenti, hogy a katalógusok nem tartalmazzák az új gyarapodást, így nem adnak reális képet az állományról. E tény mind a tájékoztató munkát, mind a belső feldolgozó munkát nagymértékben hátráltatja.

Az 1985-ös év végén beszerezett új, xerox-rendszerű cédułasokszorosító gép (Sharp) azonban már némi reményt nyújt a jövőt illetően. Decemberben a gépet már kipróbálták, de előreláthatólag az 1986-os év is még a kísérleti próbaüzem éve lesz. A felhalmozódott restanciák felszámolása pedig még hosszú évek munkáját igényli.

A katalógusrekonstrukció jelentősen előrehaladt. A könyvek müncheni katalógusának xerox-másolása – olvasói katalógus céljára – befejeződött. A megszerkesztett, új katalógushoz 1986-ban már csak kisebb hiánypótlások, ill. selejtcserék szükségesek. A sorozati katalógus rekonstrukciója folytatódott. A Kézirattár levelestári katalógusának duplikálása befejeződött, a Kisnyomtatványtárban felállításra került a közreadói katalógus.

Az időszaki kiadványok rekatalogizálásának teljesítménye a két év alatt 748 cím, ill. 12.378 kötet volt. A kurrens címek befejezése után feldolgozásra kerülő, 1945 utáni, inkurrens címanyag jegyzéke is elkészült.

A törzsgyűjtemények katalógusaiba az új feldolgozásokról készült és beosztott cédulák száma meghaladja a félmilliót (548.058 db).

A könyvek olvasói betűrendes katalógusának az új szabványok bevezetésével kapcsolatos lezárását – a központi cédułaszolgáltatás helyzetével, a vári költöztési feladatokkal és az országos könyvtárügy gyakorlatával összhangban – el kellett halasztanunk. Ugyanígy eltolódott a külföldi, könyvjellegű periodikumok új feldolgozási rendszerének beindítása.

A mikrodokumentumok állománybavételével, feldolgozásával és tárolásával kapcsolatos, osztályok közötti megbeszélések lezárultak. Megegyezés született a kísérőlapok formájára vonatkozóan, az egységes feldolgozás ennek megfelelően 1986-ban megindulhat.

A retrospektív, általában publikálásra szánt, feltáró munka a különgyűjteményekben folyt, az ismert körülmények miatt számszerűleg kevesebb eredményt hozva. A Régi Nyomtatványok Tára folytatta az antikvakatalógus munkálatait, a Zeneműtár a zenei kéziratok feldolgozását. A Színháztörténeti Tárban a 18–19. századi német színházi műsorkatalógus kéziratának összeállítása befejeződött, míg a Nemzeti Színház iratanyagának feltárását tovább folytatták. E téren előkészületek történtek egy nemzetközi információs

rendszerhez való csatlakozáshoz. (Ld. a "Kapcsolat a nemzetközi információs rendszerekkel" c. fejezetet!) A kéziratos térképek leíró katalógusának nyomdakész kézirata – pénzügyi fedezet hiányában – nem kerülhetett kiadásra. Az újkori latin kéziratkatalógus munkálatai 1984 közepétől átmenetileg szüneteltek.

A szakterület nemzetközi kapcsolatai

A szocialista országok nemzeti könyvtárai együttműködése keretében a feldolgozó- és katalógusszerkesztői konferencia számára befejeződött az OSZK katalógushálózatának adatlap-összeállítása.

A feldolgozás módszertani kérdéseit, az új szabványok alkalmazását négy munkatársunk a lipcei Deutsche Bücherei-ben, egy-egy fő a prágai, a belgrádi, ill. a brüsszeli nemzeti könyvtárban tanulmányozta.

Raktározás. Forgalmazás. Az állomány biztonsága

A beszámolási időszak legnehezebb feladata a könyvtári állománynak a vári épületbe való költöztetése és a vári raktárak betelepítése volt. (Erre vonatkozólag ld. az első fejezetet.) A törzsgyűjtemény forgalmazását – egyes raktárrészeknek az építkezéssel összefüggő, átmeneti lezárásától eltekintve – egészen 1984. december 22-ig folyamatosan fenntartottuk. A forgalmazott egységek száma 1984-ben 433.435 volt (1983: 456.728).

A beköltözést követően még 3.400 pfm. tömörítésére, ill. áttelepítésére került sor. Elkészültek a raktárterek feliratai, eligazító táblái, a Telelift-állomások kódtáblázatai. Megtörtént a Telelift könyvszállító berendezés működési rendjének megszervezése, próbaüzemének lebonyolítása. Megszervezték a könyvkiadó állomás és az őrjegy-elszámoltatás rendszerét, kialakították a raktári kiszolgálás munkahelyeit.

Az 1985. április 9-én megindult olvasóforgalom, valamint a belső forgalom igényeinek kielégítését a Raktári osztály munkatársai minden komolyabb fennakadás nélkül biztosították. E tényt ezúttal különösen ki kell hangsúlyozni, mivel gyökeresen megváltozott körülmények között kellett dolgozniuk, az előre kidolgozott működési rendet nemegyszer menet közben módosítva. Mivel próbaüzemre idő hiányában nem volt lehetőség, a tervekben előre kialakított rendszert a forgalom igényei szerint kellett, menet közben változtatni, fejleszteni. E kezdeti időszakban a Telelift berendezés jól vizsgázott, mind ez ideig megbízhatóan működött. Köszönhető ez részben annak, hogy karbantartó részlege jól szervezetten és begyakorlottan végezte munkáját. Kevesebb jó mondható el a teherszállító felvonóról, mivel gyakori meghibásodásuk és a javítások elhúzódása a raktári dolgozók munkáját erősen megnehezítette. Különösen áll ez a hírlapköteteket szállító felvonóra, amelynek gyakori és hosszan tartó kiesése következtében a hírlapkötetek kiszolgálása akadozott, ugyanakkor a raktári dolgozóknak a kötetek kézi szállítása erős fizikai megterhelést jelentett.

Bár a raktári helyiségek tervezése mind az állomány védelmét és biztonságát, mind az ott dolgozók egészségének szempontjait messzemenően igyekezett figyelembe venni, a műszaki megoldás a gyakorlatban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A raktárterek nem megfelelő klímaviszonyai az egész év során folyamatos ellenőrzést és többszöri intézkedést tettek szükségessé. A kívánatosnál alacsonyabb páratartalom és magasabb hőmérséklet a klímaberendezések beszüntetését, ill. korrekcióját még folyamatosan igénylik. Nagyrészt a felsoroltakkal függ össze, hogy a raktárakban dolgozók körében igen magas volt a fluktuáció: a 40 fős osztályról 1985 folyamán 44 fő távozott, és ugyan-

ennyi lépett be. A nyár közepén a létszám gyakorlatilag a felére csökkent. A folyamatos raktári szolgálat ellátását, az újabb és újabb dolgozók betanítását csak a legnagyobb erőfeszítéssel, jelentős többletterhek vállalásával lehetett ellátni. Az év utolsó negyedére a létszám feltöltődött, de a helyzet stabilizálódásáról még korántsem lehet beszélni. Kétségtelen, hogy a nem megfelelő klímaviszonyokhoz az ablak nélküli, zárt raktárterek pszichikai hatása, a munka mechanikus jellege is negatív tényezőként járul hozzá.

A költözésre rendelkezésre álló idő lerövidülése azt eredményezte, hogy a betelepítésre került állomány tervezett portalanítására csak csökkentett mértékben került sor. Elmaradt a számrevízió is, amit menet közben, egyéb feladatok mellett, ill. terhére kell végrehajtani. Egyes különgyűjteményekben is komoly tárolási gondok vannak még: így pl. a Térképtárban az atlaszok elhelyezésére szolgáló szekrények meg nem felelő kivitelezése miatt az atlaszokat nem lehetett megnyugtató módon elhelyezni.

A törzsszállomány biztonsága szempontjából többrendbeli intézkedés történt. Kialakult a raktárak közlekedési, zárási és ellenőrzési rendszere. Fontos eredmény, hogy a vári működés megkezdésével egyidejűleg a gyűjtemények biztonságos őrzését lehetővé tevő, polgári fegyveres őrség megkezdhetette működését.

A vállalaton, ill. intézményen belüli, új típusú gazdasági szervezetek alakításának lehetőségét az OSZK-ban a Raktári osztály dolgozói használták ki. Az 1983-ban alakult OSZK Könyvtárrendező vgmk (vállalati gazdasági munkaközösség) könyvtárak költöztetésére, könyvtári állomány takarítására, rendezésére, mozgatására, raktári rend kialakítására vállalkozott. A kezdetben 8, majd 13 tagú kollektíva több kisebb könyvtár költöztetését bonyolította le, de részt vett az OSZK költözködését előkészítő, kisebb állomány- mozgásokban is. Részvételükkel zajlott le pl. a Tároló könyvtár Törökbálintra való költöztetése 1984. áprilisában. A vgmk 1985-ben beszüntette tevékenységét, és feloszlott.

Az 1983-ban felfedezett, nagyarányú lopás büntetőének tárgyalása 1984 őszén fejeződött be. Az elkövető, volt raktári dolgozót 3 évi szabadságvesztésre ítélték, a könyveket árusító kereskedő azonban az orgazdaság vádjá alól felmentést nyert, ill. orgazdaság szabálysértésében elmarasztalva, pénzbüntetésben részesült.

Állományvédelem

Az OSZK belső kötészeti üzemei a két év alatt 7.642 állományi egység és 152 napló, valamint 1.995 kiadvány (brosúra) bekötését végezték el. Jelentős mértékben terhelték kapacitásukat a vári felköltözéssel és megnyitással kapcsolatos feladatok is (dobozok, mappák, olvasói helyszámok készítése, címkézés, stb.). Külső kötészetben 13.612 darabot köttettünk. A kötészeti munkáknál 1984-ben még továbbra is előnyben részesült a vári szabadpolcos állomány.

A nagy volumenű, üzemszerűen végzett javítási, ill. restaurálási munkák továbbra is a magyar hírlapok köteteinek mikforilmezés előtti javítását szolgálták. A kijavított hírlapkötetek száma 2.700, a javított lapok száma közel 80 ezer (79.114). A hírlapjavításban emelkedett a nagyformátumú, a papír elöregedése következtében igen törékeny, amerikai magyar hírlapok aránya, amelyek rossz állapota több munkafordítást igényelt.

Az egyes gyűjteményrészek (különgyűjtemények) anyagából egyedi restaurálással 1.533 darab készült el. Állománymegóvó-konzerváló munkát a zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtár 6.150 kötetén végeztek. A javított, restaurált dokumentumok jelentős részét az 1985-ös év kiállítási anyaga képezte. (A megnyitóra készült "Gyűjtők és mecénások" c. kiállítás és az 1985 őszen megnyílt kódexkiállítás.)

Az állományvédelmi restaurálás központi feladatainak keretében az egyházi gyűjtemények részére végzett munka eredménye 25 kódex, ill. kötetes kézirat, valamint 44 töre-

dék restaurálása. A Corvina-programot 1984-ben a vári laboratórium meg nem felelő klímaviszonyai miatt csak az első félévben lehetett folytatni, ezért a tervezett 8 kódex helyett csak 4 készült el (közülük egy Corvina), terven felül viszont 46 pergamentörédket restauráltak. A Corvinák restaurálását 1985-ben sem lehetett folytatni: ennek az évnek munkája az Egyetemi Könyvtár más kézírataira, elsősorban kódextörédekére korlátozódott. Számszerű eredmények: 1 kötet kódex, 34 darab pergamentörédé, 83 darab kísérleti és mintadarab-készítés.

A Corvina-program szempontjából az 1985-ös évet – az 1984-es leállás következtében – teljes egészében a kísérletezés és előkészítés évének kellett tekinteni. A kutató-fejlesztő munka több témakörben folyt: fertőtlenítés, festékek és tinták rögzítése, a penészgombáktól meggyengült pergamenek erősítése és a hiányok pótlása. A kísérleti kutatásokat a KÖJAL-lal, a Bőripari Kutató Intézettel, a Papíripari Kutató Intézettel, az Országos Levéltár Restauráló Laboratóriumával és külső szakértők bevonásával, velük együtt végezték. E munkák összegezéseként 1985. dec. 18-án egy szakértői bizottság számára beszámoló készült. A javaslatok alapján a bizottság állást foglalt az alkalmazandó anyagok, technikák és eljárások tekintetében. Ennek eredményeképpen elkészült a következő évre szóló restaurálási program. Az 1984-es év egyik fontos eredménye még, hogy elkészült a pergamenöntés új, egyedi munkaeszköze, a VACULUX asztal.

A restaurálás tudományos megalapozottságú végzésére irányuló, kísérleti és kutató tevékenység, valamint a restaurálási eljárások technológiájának fejlesztése, új technológiák kialakítása a Corvina-programon túlmenőleg is folyt. Így pl. technológiai kísérletek folytak a gépi papíröntés és a papírhasítás kombinációjára, könyvtári célokat kielégítő, poliészter alapanyagú, tároló tasakok ultrahangos hegesztésére. Megkezdtek a fényképeszeti anyagok konzerválási-restaurálási módszereinek kidolgozását. A tartós papír nagyüzemi előállításával kapcsolatos szervező munkát tovább folytatták. Részt vettek a restaurálásra és tárolásra használható, magyar gyártmányú (tervezett) savmentes papírok összetételének kialakításában, a Papíripari Kutató Intézettel és a Diósgyőri Papírgyárral közösen.

Az országos állományvédelmi program témájában az Országos Könyvtárügyi Tanács részére 1984-ben elkészült a második előterjesztés is, amelyet az OKT plénuma megtárgyalta és elfogadott. Ennek eredményeképpen megalakult az OKT mellett az Állományvédelmi Szakbizottság, amelynek elnöke Kastaly Beatrix, a Hírlap-állományvédelmi osztály vezetője lett. Tagjai a bizottságnak az Állományvédelmi Főosztály vezetője, a Restauráló Laboratórium és a Mikrofilmtár vezetői is. Az OKT elé terjesztett program megvalósítása is megkezdődött. A szakbizottság első feladatának egy országos könyvtári állományvédelmi felmérés elvégzését tekinti. Ennek előkészítése 1985-ben megtörtént. (A felmérésben részt vevő könyvtárak körének meghatározása, a kérdőívek kidolgozása és szétküldése, az Országgyűlési Könyvtárban elvégzett próbafelmérés elemzése.) Elkészült egy állományvédelmi útmutató kézírata.

Jelentős részt vállalt könyvtárunk a könyvkötő- és restaurátor-utánpótlás képzésében és továbbképzésében. A könyvtári könyvkötők továbbképzését szakmailag szerveztük, és részt vettünk az oktatásban. Hasonlóképpen részt vettünk a könyvtárosok és könyvtárkezelők részére a régi könyvek kezelését, tisztítását oktató tanfolyamon. 1984-ben befejezte tanulmányait a második középfokú könyv- és papírrestaurátor osztály 13 hallgatója. 1985 őszén újra indult – immár harmadízben – a kétéves tanfolyam. Ennek szervezésével, az előkészítő tanfolyam és felvételi vizsgák lebonyolításával, valamint az oktatásban való részvétellel sokat foglalkoztak szakértőink. Részt vettünk a főiskolai restaurátorképzésben is. Saját műhelyeinkben továbbra is folyik könyvkötő szakmunkások képzése, és kérésre lehetőséget adtunk más intézmények munkatársainak hosszabb idejű restaurátori gyakorlatok folytatására. Továbbra is intenzíven folyt a más intézmények részére történő szak-

tanácsadás, konzultálás. (1984-ben: Főszékesegyházi Könyvtár, Kalocsa; Arany János Gimnázium, Nagykőrös; Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, Székesfehérvár; Pataki István Művelődési Ház könyvtára, Budapest; Szakközépiskola, Kalocsa; Községi könyvtár, Horpács; Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete központi könyvtára. 1985-ben: Helikon Kastélymúzeum könyvtára, Keszthely; Somogy Megyei Múzeumi Igazgatóság kezelésében lévő, Zichy Mihály Emlékmúzeum; Országos Evangélikus Gyűjtemény, Budapest; Veres Pálné Gimnázium könyvtára, Budapest; MTA Könyvtára.) Saját munkatársaink továbbképzését szolgálják többek között a MTESZ Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület restaurátor csoportjának szakmai rendezvényei. E csoport 1985-ben szakosztállyá alakult, amely tény önmagában is bizonyítja a szakmának azt a fellendülését, amelyhez munkatársaink az elmúlt évtized alatt jelentősen hozzájárultak. Szakértőink részt vettek 1985-ben a Központi Múzeumi Igazgatóság által rendezett XI. Országos Restaurátor Konferencián és a Veszprém-ben tartott V. Nemzetközi Restaurátor Szemináriumon.

A beszámolási időszakban a könyvtár Vezetői Tanácsa két ízben is foglalkozott az Állományvédelmi Főosztály előterjesztéseivel. 1984. decemberében a várba való felköltözés kapcsán a főosztályhoz tartozó osztályok szervezetében, munkamegosztásában kisebb átszervezések váltak szükségessé. (Részletesen ld. a szervezeti változásokról és a vári költözésről szóló fejezetekben!) Ugyanekkor került sor a főosztály technikai felszereltségének javítását célzó előterjesztés tárgyalására is. Az állományvédelmi feladatokat ellátó géppark ugyanis a szolgáltatások fenntartása érdekében sürgős és átfogó felújításra szorul. Az előregedett, állandóan javításra szoruló gépi berendezésekkel hosszabb távon már sem az állományvédelmi feladatok ellátását, sem a növekvő szolgáltatási igényeket nem lehet kielégíteni. Az előterjesztés részletesen ismertette a beszerzendő géptípusokat, megjegyezve, hogy azok egy része már az 1978-as vári beruházási tervben is szerepelt, de a beruházási tervből a gépi felszerelést – tekintettel a nehéz gazdasági helyzetre – teljes egészében törölték. A most elkészült előterjesztés részben az elavult gépi berendezések cseréjét, részben olyan új berendezések megvételét javasolta, amelyek alkalmasak hírlapok és egyéb papír alapú dokumentumok tömeges javítására. Az előterjesztés magában foglalta a kutató-fejlesztő tevékenység kibontakoztatásához szükséges feltételek rendszerét is.

1985. decemberében a Vezetői Tanács az *"Irányelvek az OSZK állományvédelmi tervének elkészítéséhez"* c. előterjesztést tárgyalta meg. E dokumentumot az OSZK állományvédelmi politikájának és gyakorlatának tervszerű kialakítása érdekében tett, jelentős lépésként kell értékelnünk, valódi jelentősége azonban csak majdani megvalósításán mérhető le. A lefektetett irányelvek első ízben hangsúlyozzák a javítás, restaurálás mellett a megelőzés tennivalóit, amely már nem korlátozódhat az állományvédelemmel foglalkozókra, hanem összkönyvtári ügy. Fontos megállapítása a dokumentumnak, hogy az állományvédelmi terv kidolgozását az állomány állapotának átfogó és részletes felmérése kell megelőzze, összefüggésben az országos felméréssel. E kettő eredményének ismeretében tervezhető csak reálisan az OSZK állományvédelmi tevékenységének hosszú távú programja, amely egyrészt saját gyűjteményeire irányul, másrészt országos, központi feladatait határozza meg. Ez utóbbi tekintetében figyelemre méltóak az előterjesztés megállapításai: "A könyvtári állományvédelem területén az OSZK a fényképezés, a mikrofilmezés, restaurálás, konzerválás, képzés vonatkozásában már több mint egy évtizede konkrét feladatokat lát el a magyar könyvtári hálózat egységei számára. Úgy tűnik, hogy ezt a munkavégzést, valamint a tanácsadói és szakértői tevékenységet egyre kevésbé lehet csak a nemzeti könyvtári feladatok számára létrehozott egységek kapacitásának terhére elvégezni. Keresni kell a módját annak, hogy az országos és a nemzeti könyvtári feladatok végzése jobban elkülöníthető legyen, és az országos feladatokra is kiépüljön egy szervezeti, személyi és technikai feltételrendszer."

1984–85-ben – részben a Corvina-program keretében – ismét számos kiutazásra kerülhetett sor. A restaurálás módszereit és az ezzel összefüggő vegyészeti kutatómunkát a moszkvai Lenin Könyvtárban, a leningrádi Szaltükov-Scsedrin Könyvtárban, a kievi Állami Könyvtárban, a prágai és a belgrádi nemzeti könyvtárakban tanulmányozták munkatársaink. A könyvkötészet technikájáról és az állományvédelem általános kérdéseiről a lipcsei Deutsche Büchereien és a krakkói Egyetemi Könyvtárban folytattak tapasztalatcserét. Az ICOM (Múzeumok Nemzetközi Tanácsa) Restaurálási Bizottságának konferenciáján, melyet 1984-ben Koppenhágában rendeztek a papírrestaurálás, film- és fotóanyagok restaurálása és védelme témában, B. Kozocsa Ildikó, a restauráló laboratórium osztályvezetője vett részt. Jelen voltak szakértőink a Cseh Művészi Könyvkötők Prágában rendezett, 5. Triennáláján. A liszaboni Nemzeti Könyvtár restaurátorainak Kastaly Beatrix, a Hírlapállomány-védelmi osztály vezetője adta át papírrestaurálási és vegyészeti tapasztalatait.

1984-ben meghívásunkra prof. Dr. Szirmai János, Hollandiában élő könyvkötő művész tartott diavetítéssel kísért előadást a modern, egyedi könyvkötések készítésének technikai kérdéseiről. 1985-ben Dr. F.W. Ratcliffe egyetemi könyvtárigazgató-helyettes (Anglia) az MKE Könyv- és Könyvtártörténeti Bizottsága meghívására tartott az OSZK-ban. A könyvtári állomány védelmének kérdései Angliában címmel előadást meghívott szakértők előtt. F.W. Ratcliffe az Európai Kulturális Fórumra érkezett angol küldöttség tagja volt.

Szakmai képzésünk jó hírét bizonyítja, hogy egy svájci állampolgár, aki már 1982. március 15. és 1984. május 15. között könyvkötő és restaurátori tanulmányokat végzett az OSZK Hírlapkötetészetében és Könyvrestaurátori Laboratóriumában, s ipari tanulói gyakorlata után sikeres szakmunkás vizsgát tett, 1984-ben ismét három hónapot restauráló műhelyünkben dolgozott gyakornokként.

Günther Müller, a jenai Egyetemi Könyvtár Restauráló laboratóriumának vezetője OSZK – MM meghívásra, 1985-ben 10 napig Magyarországon tartózkodott. A pergamen-restaurálásról előadást és szakmai bemutatót tartott.

Mikrofilmezés

A magyar hírlapok állományvédelmi mikrofilmezése keretében 1984–85-ben 1.104 cím több mint másfél millió oldaláról 881.012 felvétel készült. E teljesítmény természetesen alatta marad az előző években termelt mennyiségnek: a vári költözés sem az előkészítés, sem a filmezés terén nem tette lehetővé a folyamatos munkavégzést. Lassította a munkát a filmezendő hírlapok rosszabb minősége is. Jelentős erőket kellett fordítani az előző években felgyűlt filmek feldolgozására, amelynek eredményeképpen a két év alatt sikerült is a restanciát jelentős mértékben csökkenteni.

A hírlapok negatív filmjeiről 1.253.869 kocka pozitív olvasófilm készült, ami megközelítőleg 2 millió hírlapoldalnak felel meg.

A kiemelkedő értékű magyar folyóiratok mikrofilmlapra vétele során a "Magyar Nyelvőr" c. folyóirat mintegy 50 ezer oldaláról 980 mikrofilmlap készült.

A különgyűjteményi dokumentumok állományvédelmi mikrofilmezése csak csökkentett ütemben folytatható: az eredmény 73.180 negatív felvétel és 126.232 kocka pozitív film. A felvételek elsősorban kéziratokról, zenei és színházi dokumentumokról készültek. 1984-ben a grafikai plakátokról másfél ezer színes felvétel és egyidejűleg két sorozat dia-pozitív készült.

Az időszaki kiadványok külföldön (Csehszlovákiában és Jugoszláviában) folytatott, helyszíni hungarika mikrofilmezése a két év alatt 35 új címet, ill. 30.699 felvételt eredményezett, 57.100 oldalról. Ez az állománygyarapító tevékenység nagymértékben hozzájárul a régi hiányok pótlásához.

A hazai könyvtárak részére – állományuk kiegészítésére, az országos szolgáltató tevékenység keretében – 4.734 negatív és 1.298.797 pozitív kocka mikrofilmet, valamint 1.029 mikrofilmlapotszolgáltattunk.

Bel- és külföldi mikrofilmcsereére 12.582 negatív és 21.492 kocka pozitív mikrofilm készült.

A szocialista országok partnerintézményeivel kötött mikrofilmcsere-egyezmény keretéből származó gyarapodása könyvtárunknak a beszámolási időszakban nem volt. A Mikrofilmtárban továbbra is készültek olyan mikrofilmek, amelyek ajándék formájában nyertek kiküldést a Nemzetközi Csereszolgálat, vagy a Könyvtárközi Kölcsönzés útján.

Bár az alapvető nyersanyagellátást sikerült folyamatosan biztosítani, az egyéb anyagok beszerzése, és főleg a gépek alkatrész-utánpótlása továbbra is gondot okozott. Az elhasználódott, zömében amortizálódott géppark üzemben tartása egyre több karbantartó munkát igényel. Az a tény, hogy a Mikrofilmtár 1975–1984 között nem kapott újabb gépi berendezést, egyre nehezebbé tette az állományvédelmi mikrofilmezés és az országos mikrofilm-szolgáltatás fenntartását. 1985-ben végre a Soros-alapítvány segítségével egy mikrofilmről papír másolatot adó, CANON NP 580 típusú reader printert kapott a könyvtár, amelyre alapozva, szolgáltatásaink hatékonyságát lényegesen növelni tudjuk.

Új feladatként jelentkezett a Mikrofilmtár számára a vári épületben a külön mikrofilmolvasó terem fenntartása és a kétműszakos szolgálat ellátása. Az április 9. – december 31. közötti időszakban 1.491 látogatót fogadtak, a használt filmek száma 4.185, az adott tájékoztatásoké 1.046 volt.

Válságos állapotba jutott – beázások következtében – a Rosenberg hp. utcában elhelyezett és mintegy 60 millió felvételt tároló filmarchívum. Az évek óta esedékes felújítási munka 1985-ben elkezdődött, befejezése csak a következő évben várható.

A vári, ún. szolgáltatási filmarchívum betelepítése – a filmtároló szekrények hiánya miatt – 1986-ra húzódik át. Az átmásolási munkát ennek ellenére folyamatosan végezték, részben az állományvédelmi szempontok, részben az olvasottsági mutatók figyelembevételével. Az olvasói rendelések kielégítésénél ugyanis lényeges szempont, hogy a másolatkészítés ne terhelje sem az eredeti hírlapot, sem az archív negatívot.

A szakterület nemzetközi kapcsolatai

A kiutazások mindkét évben a helyszíni mikrofilmezést, s ezen keresztül a hungarika-kutatást, ill. állománygyarapítást szolgálták. A meglátogatott intézmények a szlovák nemzeti könyvtár, a turócszentmártoni Matica slovenska, ill. a Vajdaság központi könyvtára, az újvidéki Matica srpska könyvtára és a szabadkai Városi Könyvtár voltak. A Matica srpskában látogatást tett Poprády Géza, az Állományvédelmi Főosztály vezetője is, és megbeszéléseket folytatott a helyszíni mikrofilmezés további menetéről. Ugyancsak ő tájékozódott a lipcei Deutsche Bücherei állományvédelmi és mikrofilmezési gyakorlatáról.

SZOLGÁLTATÁSOK

Olvasó- és tájékoztató szolgálat

Az 1984-es évben december 22-ig még működött az a korlátozott olvasószolgálat, amelyet 1981-től volt kénytelen a könyvtár bevezetni. Beiratkozott olvasóink száma ebben

az évben érte el a mélypontot: 1.931 főt (1983: 2.131, 1982: 2.347, 1981: 2.230). A folyamatos csökkenés az állomány egyre nehezedő hozzáférhetőségével állt összefüggésben. 1984-ben – a költöztetés fokozatos előkészítéseként – a dokumentumszolgáltatást tovább kellett korlátozni: a hírlapforgalmazást július 1-től, a teljes gyűjtemény belső, könyvtári célú forgalmazását novembertől kellett leállítani. A könyvtárat napi jeggyel látogatók száma ezúttal is magas volt: 660 (1983: 862). Ez azokat a nem tudományos céllal jelentkező olvasókat jelzi, akik csak egyszeri alkalomra kaptak engedélyt a könyvtár használatára. Az olvasótermek – hasonlóan az előző évekhez – augusztusban zárva voltak.

Az olvasói látogatások száma 1984-ben 21.678 volt, a helyben használt könyvtári egységek száma 290.727 (1983: 23.555, ill. 360.472). A kölcsönző intézmények száma 47, a kölcsönzött dokumentumoké 203. A látogatóforgalom csökkenése elsősorban a törzsállományt érintette (könyv + időszak kiadványok), a különgyűjtemények látogatottsága az előző évhez viszonyítva még valamelyest nőtt is. (1984: 5.574, 1983: 5.398).

A központi tájékoztató szolgálat által adott, írásbeli tájékoztatások száma 1984-ben 525 volt, ennek közel fele (207) külföldi megkeresésre készült. Az egyes különgyűjtemények által adott tájékoztatások száma 211. A kérések kielégítésére ez évben – a már nyáron megindult anyagmozgatások következtében – részünkről több utánjárást, partnereink részéről több várakozást igényelt. A költözés teljes beindulásával az írásbeli referenciák adását fel is kellett függesztenünk, ill. csak korlátozott mértékben folytathattunk. A szóbeli, ill. a telefonügyeleti tájékoztatást a költözés teljes ideje alatt a régi épületben fenn tartottuk.

A másolatszolgáltatás keretében 93.640 (1983: 103.677) gyorsmásolat készült, ennek csaknem fele belső (tájékoztatási és egyéb célú) megrendelésre készült. A munkát megnehezítette, hogy az olvasószolgálaton működő, három másológép közül egy üzemképtelen volt.

Az állományba tartozó dokumentumok közül 1984-ben 3.881 egységre vonatkozóan adtunk ki másolási és közlési engedélyt 189.560,- Ft engedélyezési díj megállapításával (1983: 3.582 egység, 125.250,- Ft). A közgyűjteménybe tartozó dokumentumok másolásának és publikálásának engedélyezési díjára vonatkozóan – könyvtárunk előterjesztése alapján – egységes, az MM által jóváhagyott, a nagyobb könyvtárakra érvényes szabályzat készült.

A várba való felköltözéssel a működési körülmények megváltozása kétségkívül az olvasószolgálat számára volt a legnagyobb mértékű. Az erre való felkészülési munkák erősen igénybe vették valamennyi munkatárs idejét és energiáját. (Részletesen ld. az első fejezetben!)

1984-ben lezajlott a Művelődési Minisztérium által elrendelt külső felülvizsgálat, amelynek keretében a felkért szakértőkből álló bizottság a vári olvasószolgálati-, tájékoztató és raktárforgalmazási munka előkészületeit és koncepcióját elemezte a Gyűjteményi Főosztály által adott, írásbeli tervezetek és szóbeli információk alapján. A vizsgálat eredménye a Vezetői Tanácsban 1984. szeptember 11-én, az MM Könyvtári osztálya jelenlétében került megvitatásra. Megállapítást nyert, hogy az olvasó- és tájékoztató szolgálat vári felkészítése magas szakmai színvonalon valósul meg, s a nehézségek ellenére jól haladt. A vizsgálat megerősítette a gyűjtés-feltárás-szolgáltatás egységére alapozott olvasószolgálati rendszer tervét, mint amely biztosítéka a témára és nem dokumentum-típusra orientált, szakreferensi rendszeren alapuló tájékoztatásnak.

1984. december 22-én utoljára volt nyitva a Múzeum körüti olvasóterem, amely 1866-os megnyitása óta fogadta látogatóit, sajnálatos módon egyre szűkebb körülmények között, egyre kevesebb kényelmet biztosítva számukra. Az utolsónak távozó olvasóval – Vörös Károly történésszel – és a zárást végző könyvtárosokkal a Magyar Rádió riportot készített.

A Budavári Palota F épületében 1985. április 9-én nyitotta meg kapuit az olvasók előtt a Széchényi Könyvtár. E napon az épület VII. szintjén teljesen megváltozott, egy nemzeti könyvtárhoz méltó környezetben fogadhattuk olvasóinkat. Az egységes egészet alkotó olvasói teret a szabadon használható, mintegy 70.000 kötetes kézikönyvtár tagolja részekre. Az északi oldalon az általános olvasóterem helyezkedik el mintegy 30.000 kötetes, valamennyi tudományágat magában foglaló kézikönyvtárával, közelében külön olvasóterem van a mikrofilmeknek. A déli oldalon található szakolvasóterem kézikönyvtárának anyaga megoszlik az irodalom- és történettudomány között. Ezen az oldalon működik a nagy formátumú hírlapok olvasóterme és a Zárt kiadványok tárának külön olvasóterme is. Valamennyi szaktudomány tanulmányozásához nyújt segítséget az épület kelet felé eső részén lévő tájékoztató kézikönyvtár és olvasó, amely 15.000 kötetével a legfontosabb bel- és külföldi referenzs-műveket tartalmazza. Itt nyert elhelyezést a tájékoztató szolgálat több belső nyilvántartása is (recenzió-katalógus, cikk-katalógus, stb.). Vele szemben, a nyugati fronton működik a központi könyvkiadó állomás, ahol az olvasó a raktárból kért könyveket és folyóiratokat átvetheti. A kérőcédulákat és a kért dokumentumokat a Telelift automatikus könyvszállító berendezés kocsijai szállítják, amelyek kb. 1.200 méteres sínpályán mind vízszintes, mind függőleges irányban mozogva kötik össze a raktárakat az olvasótermekkel. A kocsik az egyes állomásokra beprogramozhatók. (A rendszernek 56 állomása és 100 kocsija van.) A kért könyvek megérkezéséről az olvasókat a központi könyvkiadó állomás dolgozója egy elektromos számkijelző berendezés útján értesíti, amelynek az olvasói tér különböző pontjain összesen hét számkijelző táblája van. A VII. szint közepén lévő térben nyertek elhelyezést a katalógusok. A VII. szint olvasói férőhelyek száma 481.

E rövid leírás is érzékelteti azt a mennyiségi és minőségi változást, amit az új olvasószolgálat működési rendjének kialakítása önmagában is jelentett. Mivel az idő rövidsége miatt szimulált üzemmódra sor nem kerülhetett, az előre gondosan kidolgozott rendszert nemegyszer működés közben kellett a gyakorlat tapasztalatai szerint átigazítani. Mindezt nehezítette, hogy a sokszorosára növekedett olvasói tér kiszolgálása, felügyelete jóval nagyobb létszámot igényelt, s az új, sokszor csak néhány hónapja dolgozó munkatársak betanítása – az előkészítő tanfolyamok ellenére is – még sok gyakorlati tennivalót kívánt munkatársainktól, akiknek maguknak is meg kellett küzdeni az új viszonyokhoz való alkalmazkodásért. A könyvtár nyilvános szolgálata régi dolgozóinak és vezetőinek hallatlan ügyszeretetét, fáradtságot nem ismerő buzgalmát dicséri, hogy a beüzemelés nagy munkája – kisebb zökkenőktől eltekintve – sikerrel járt.

Az év folyamán megnyugtató módon alakult az új olvasószolgálat működési rendje: a könyvkiadó állomás kiszolgálási és nyilvántartási rendszere, a VII. szint ellenőrzési rendje, a mikrofilm-kiszolgálás, a másolatkészítés, az épületből történő könyvkiviteli engedélyezés szabályozása, az olvasói terek zárási rendszerének mechanizmusa, az egyes tájékoztatási posztok feladatkörének és beosztásának meghatározása. Jelentős változás, hogy a beiratkozás két szinttel lejjebb, az V. szinten (az Oroszlános udvar felől belépve, a földszinten) történik, ahol 4 fős, állandó ügyeleti posztot kellett kialakítani (beiratkozás és információ). Megszűnt továbbá az a régi gyakorlat, hogy a belső könyvtári munkához – gyarapítás, feldolgozás, bibliografizálás – szükséges dokumentumok közvetlenül a raktártól vették át a dolgozók. Most valamennyi, a raktárból kikerülő dokumentum – akár egyéni kölcsönzés, akár belső használat – az ún. belső kölcsönző állomáson megy keresztül és kerül nyilvántartásba.

A szakreferensi rendszer folyamatos kialakítása keretében megszerveződött a gyarapító-feldolgozó szakemberek bevonása a tájékoztató tevékenységbe. Ez a tájékoztató munka szakreferensi formájának kialakítását jelenti, amely ebben a kezdeti időszakban

még igen sok tennivalót kívánt (részvevők betanítása, munkakörének, szolgálati időbeosztásának kidolgozása, stb.). Ugyancsak megkezdődött központi irányítással a témára orientált, összintézményi tájékoztatás szervezése (elsőként az írásbeli referenciáknál).

A vári olvasószolgálat beindulásával természetszerűleg megszűnt mindenfajta olvasóforgalmi korlátozás: a könyvtárba minden, 18. életévét betöltött, magyar állampolgár beiratkozhat, és azt szabadon használhatja. Az olvasói kategorizálást kettőre csökkentettük: csak "általános" és "tudományos" kategória létezik. Külföldi állampolgárok is szabadon beiratkozhatnak, csupán első jelentkezésükkor kell kitölteniök egy statisztikai adatszolgáltató lapot. A beiratkozásnál történik a saját könyv behozatalának engedélyezése is. A könyvtár használatának korlátozása – állományvédelmi okokból – csak a hírlapok eredeti példányaira és az egyetlen példányban meglévő, muzeális könyvekre vonatkozik.

A különgyűjtemények olvasótermei a VI. szinten helyezkednek el, a Plakát- és Kisnyomtatványtári olvasóterem kivételével, amely az V. szinten található. Külön olvasóterme van a Térképtárnak, míg közös olvasóteremmel rendelkezik a Kézirattár és a Régi nyomtatványok tára, valamint a Színháztörténeti tár és a Zeneműtár. (Utóbbiban egy zárt lehallgatófülke és 12 fejhallgató hely van, a melléte lévő zeneterem pedig korszerű elektroakusztikai berendezéssel rendelkezik. Ezeket azonban 1985-ben még nem helyezték üzembe.) Valamennyi olvasóterem fel van szerelve a szükséges szabadpolcos kézikönyvtárral, a Kézirattári olvasóterem külön mikrofilm-leolvasóval. A különgyűjtemények katalógusai a belső folyosókon nyertek elhelyezést. Valamennyi olvasóteremnek van csatlakozása a Telelift-szállítóberendezéshez, és rendelkezik egy ellenőrzést szolgáló, zártlancú TV-vel. A különgyűjteményi olvasók férőhelyszáma: 68.

1985-ben 13.867 olvasó iratkozott be a könyvtárba. Ezzel az olvasói létszámmal elértük a 70-es évek közepének viszonylag magas, 13,2 ezres, évi átlagát. (Az 1974–1977 közötti évek átlaga 13.281 fő.) A beiratkozottak közül tudományos olvasójegyet kapott 2.753 fő (19,8 százalék).

A könyvtári látogatások száma 1985-ben 32.053, amiből a központi olvasói térre (könyv + időszak kiadvány + mikrofilm) 25.924 látogatás esik. A használt egységek száma 483.916, ebből a központi olvasói térre 79.177 jut. Ezekből az adatokból azonban hiányzik azoknak a száma, akik raktárból nem kértek ki anyagot, csak a szabadpolcos állományt használták, vagy a magukkal hozott könyvet, jegyzetet olvasták, amire szintén van lehetőség. Így a jelenlegi adatokat a régi olvasóforgalmi adatokkal nem lehet egybevetni.

A különgyűjtemények 6.129 olvasót fogadtak, a használt egységek száma 404.739. Míg a táruk látogatottsága általában a felköltözést megelőző szinten mozog, figyelemre méltó a Plakát- és Kisnyomtatványtár és a Térképtár örvendatosan megnövekedett kutatóforgalma. Előbbi csaknem megötszörözte, utóbbi közel megnégyszerezte látogatóforgalmát. Mindez nem véletlen: a Rákospalotára kitelepített két tár csaknem másfél évtizeden keresztül esett távol a város központjától, s emiatt számos olvasó mondott le anyaguk használatáról. A most kedvező kutatási körülményeket biztosító táruk értékes gyűjteményeikkel újra magukra vonzották a kutatás figyelmét. (A különgyűjteményekben használt állományi egységek magas számát a Plakát- és Kisnyomtatványtárban, valamint a Színháztörténeti tárban használt, egyleveles dokumentumok száma emeli meg.) Megnövekedett érdeklődést tapasztaltak a Zárt kiadványok tárában is.

A kölcsönzött dokumentumok száma 1985-ben 255 volt, a kölcsönzőké 34. (E számban csak a külső intézmények részére történő kölcsönzés van regisztrálva.)

A tájékoztató szolgálat 1985-ben 846 esetben adott írásbeli tájékoztatást (valamennyi, olvasóforgalommal rendelkező szervezeti egységet beszámítva).

A másolatszolgáltatás terén jelentős javulást hozott a Soros-alapítványtól kapott új Rank Xerox gyorsmásoló. Az olvasószolgálat keretében működő másolószolgálat így az év folyamán 81.977 másolatot készíthetett, az előző éveknél lényegesen jobb körülmények között.

Az olvasószolgálati adatok háromnegyed évre vonatkoznak (ápr. 9–dec. 31.). Nyáron a könyvtár szolgáltatásai további két héten át szüneteltek. A megnyitás után visszaállítottuk a korlátozások előtti nyitvatartási időt: a központi olvasói tér heti 68 órában, a különgyűjteményi olvasótermek heti 60, ill. 52 órában álltak az olvasók rendelkezésére.

A könyvtár állományába tartozó dokumentumok közül 1985-ben 2.749 darabraadtunk másolási és közlési engedélyt, 166.770,- Ft engedélyezési díj kiszabása mellett.

A tájékoztató munka segédletei tovább épültek: a recenzió-, a cikk-, a tény-, az életrajzi katalógus, a hungarika színházi eseménynaptár, a helytörténeti és genealógiai nyilvántartás.

A szakterület nemzetközi kapcsolatai

1984-ben Moszkvában került sor a 6. szovjet–magyar könyvtárügyi szemináriumra, amelyre dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató, Sente Ferenc, a KMK igazgatója, dr. Ferenczy Endréné és Sonnevend Péter főosztályvezetők utaztak ki. A konferencia témaköre volt: "Az olvasó kiszolgálásának rendszere a nemzeti könyvtárban, és más könyvtárakkal való koordináció kérdései". A konferencián magyar részről a következő előadások hangzottak el: dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató: "A nemzeti könyvtár szerepe az ország olvasószolgálati rendszerében" és dr. Ferenczy Endréné a Gyűjteményi Főosztály vezetője: "A magyar nemzeti könyvtár olvasószolgálati rendszere". Sonnevend Péter a Bibliográfiai és Könyvforgalmi Főosztály vezetője: "A könyvtárközi szolgáltatások mint az olvasóellátás rendszerének fontos tényezője (könyvtárunk tapasztalataiból)"; Sente Ferenc, az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ igazgatója: "Tájékoztató az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja szervezési, koordinációs, kutatási, képzési és propaganda feladatairól, valamint főbb szolgáltatásairól az 1982–83. esztendő alapján". Általában megállapítható volt, hogy a szemináriumon igen nagyfokú érdeklődés nyilvánult meg az új magyar nemzeti könyvtár nyújtotta lehetőségek, valamint a magyar könyvtárügy fejlődési tendenciái iránt.

Közönségkapcsolatok (látogatók, kiállítások, propaganda)

Az 1984-es évben az egyéni és csoportos látogatások csak erősen korlátozott körben folytak szeptember 1-ig. Kiállítási tevékenységünk is mindössze egy szerény méretű kiállításra korlátozódott (Magyarország német megszállásának 40. évfordulója.). Saját anyagunkból az alábbi kiállításokra kölcsönöztünk: Das Zeitalter Kaiser Franz Joseph (Göttweig), Friedrich Schiller (NDK Kulturális és Tájékoztatói Központ); Babits Mihály emlékkiállítás (Petőfi Irodalmi Múzeum); Szovjet műszaki könyvek magyar nyelven (Szovjet Kultúra); Veress Ferenc emlékkiállítás (Gödöllő); Magyarországi nemzetiségi sajtó (Állami Gorkij Könyvtár); Lesznai Anna munkássága (Kecskemét); A magyar földmérés és térképészet története (Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat); A lótenyésztés története Magyarországon (Mezőhegyes); Petru Groza kiállítás (Gyula); Dénes Zsófia kiállítás (Állami Gorkij Könyvtár).

Külön említést érdemel az a mexikói kiállítás, amely közvetve épült az OSZK-ban őrzött dokumentumokra. Rosty Pál (1830–1874) földrajzi utazó és író emigrációs évei

alatt Közép- és Dél-Amerikában készített fényképeket 1856–59 között, s ezeket albumba gyűjtve, a Széchényi Könyvtárnak adományozta. Az amerikai tudósok figyelme csak most irányult ezekre a – számukra páratlan dokumentatív értéket képviselő – fényképekre. A Rosty-képek iránti érdeklődést egy venezuelai kiadvány és az említett mexikói kiállítás jelzi.

Erős ütemben folytak az év során a várban megnyíló kiállításokra való előkészületek, a könyvtár megnyitására készülő tájékoztató és propaganda anyagok írása és szerkesztése, a tömegkommunikációs szervek folyamatos tájékoztatása.

1984. június 26-án sajtótájékoztatót tartottunk, amelyen dr. Vizkelety András tudományos főmunkatárs számolt be a *Königsbergi Töredék* megtalálásáról. Június 30-án a Magyar Rádió "A hét embere" c. adásában sugárzott interjút dr. Vizkelety Andrással. (Részletesen ld. a hungarika-kutatásról szóló részben.)

1985 tavaszától a Budavári Palotában megnyílt új nemzeti könyvtár iránt a társadalom részéről óriási érdeklődés nyilvánult meg. Ez minden tekintetben érthető volt: nemzeti könyvtárunk 183 éves fennállása óta most jutott először önálló, reprezentatív épülethez, s most nyílt először módja arra, hogy értékeit – a nyilvánosság számára – méltó környezetben mutassa be. A közvélemény részéről tapasztalt érdeklődést a több mint két évtizedig tartó építkezés alatti – nemegyszer türelmetlen, és tegyük hozzá: joggal türelmetlen – várakozás is erősen felfokozta.

A megnövekedett olvasóforgalom mellett nagyarányú volt a látogatóforgalom: az új épületet 434 magyar és 47 külföldi csoport kereste fel (12.005 fő magyar és 829 külföldi). A látogató csoportok között egyaránt voltak szakmai, elsősorban könyvtáros csoportok, valamint a legkülönbözőbb iskolák, társadalmi szervek, továbbá az egyéni érdeklődőkből szervezett csoportok. (A belföldi csoportok megoszlása: 141 szakmai, 153 iskolai, 140 egyéb. A külföldi csoportok: 18 szakmai, 6 főiskolás, 23 egyéb. Létszám szerint a legtöbben Ausztriából, a Szovjetunióból, Csehszlovákiából, az NSZK-ból, Norvégiából és az NDK-ból érkeztek.) Számtal volt a turisztikai érdeklődés is, hiszen a vári létesítmények a turistaforgalom centrumában helyezkednek el. A könyvtár számára nem volt könnyű ezt a rohamot állni, valamennyi csoport, nemritkán még az egyéni – elsősorban külföldi – látogatók mellé is szakszerű vezetést biztosítani. A vezetésekben, kiállításbemutatókban a könyvtár valamennyi szervezeti egységéből a kijelölt munkatársak folyamatosan részt vettek. Emellett a különgyűjtemények részletes bemutatását ugyancsak az érintett osztályok dolgozói végezték. Különösen kivették részüket e munkából a Régi Nyomtatványok Tára és a Térképtár munkatársai: előbbi az Apponyi-terem bemutatásával, utóbbi pedig azért, mivel olvasóterme és belső katalógus-folyosója enteriőrjének kialakítása – régi térképek és glóbuszok kiállításával – különösen szépen sikerült.

Az év utolsó harmadában rendszeressé váltak a TIT Budapesti Szervezetének Művészeti Szakosztályával kötött szerződés értelmében az egyéni látogatók számára szervezett és a TIT-programokban meghirdetett kórséták, ill. a szombat délelőtti, előadással egybekötött, könyvtári bemutatók.

A megnyitóra készült "Gyűjtők és mecénások" c. kiállításról, amely ápr. 2.–május és július-október között volt látható, már szóltunk a bevezető részben. Június 17–31. között került sor az olasz kulturális és gazdasági napok keretében "Az illusztrált olasz tudományos könyv a 15–19. században" c. kiállításra. Ezen a római Központi Nemzeti Könyvtár anyagából 124 ritka és gazdagon illusztrált könyvet mutattunk be a földrajztudomány, a csillagászat, a matematika, az építészet, a természetrajz és az orvostudomány múltjából. A Rómában, olasz nyelven készült katalóguson kívül kapható volt ennek magyar nyelvre fordított, egyszerűbb kivitelű változata is. Augusztusban a Magyar Könyvtárosok II. Tudományos Találkozója alkalmából kamarakiállítás ismertette az OSZK hungarika-tevékenységét. Ugyancsak kamarakiállítás illusztrálta az OSZK Kórusa fennállásának 15. évét.

November 12-én nyitotta meg Keresztury Dezső akadémikus, a könyvtár ny. fősztályvezetője a "Kódexek a középkori Magyarországon" c., nagyszabású kiállítást, amelyhez foghatót utoljára 1882-ben rendeztek Magyarországon. A kiállításon, amelyet az Európai Kulturális Fórum alkalmával rendezett az OSZK Kézirattára dr. Vízkelety András irányításával, a magyar kódexirodalom emlékeit mutattuk be a kezdetektől Mohácsig, 1526-ig. Ez a kiállítás – amint azt megnyitó szavaiban Keresztury Dezső megállapította – több is, kevesebb is a száz évvel ezelőttinél. Több annnyival, amennyivel azóta a tudományos kutatás a századok viharában megcsönkített kulturális örökségünket újabb, felszínre hozott emlékekkel gazdagította, kevesebb annnyival, amennyi megmaradt ugyan, de most a jelen visszasságai miatt nem lehet itt, holott itt volna a helye, legalább a bemutatás idejére. Nem ez a helyzet, jóllehet ez a kiállítás az európai kulturális kapcsolatok jegyében, nemzetközi együttműködéssel jött létre. Számos hazai – állami és egyházi – gyűjteményen kívül 19 külföldi gyűjtemény bocsátotta rendelkezésre a kiállítás idejére magyar vonatkozású kódexeit. Legtöbbet a bécsi Österreichische Nationalbibliothek, s még további 12 ausztriai gyűjtemény küldött. Kaptunk kölcsön dokumentumokat az NSZK-ból (München, Wolfenbüttel), Lengyelországból (Krakkó, Torun) és Csehszlovákiából (Prága, Olomouc). Összesen 205 tárgy került bemutatásra, ebből 184 írásos dokumentum, a többi a korhoz kapcsolódó tárgyi emlék. A kiállítás folyamatában kívánta bemutatni a magyar írásos kultúra öt és fél százados fejlődését, érzékeltetve azt is, hogyan kapcsolódott a hazai írásbeliség, könyvkultúra fejlődése az európai művelődéshez, milyen kölcsönhatások érvényesültek benne és általa.

A kiállításról megjelent, reprezentatív kiállítású katalógus a részletes tárgyleírásokon és számos, részben színes illusztráción kívül négy értékes tanulmányt is tartalmaz a Magyarországi középkori kultúra tárgyköréből.

Könyvtárunknak ez a kiállítása a közönség körében nagy sikert aratott: bezárásáig, 1986. február 28-ig összesen 41.992 látogatója volt. Amint a katalógus bevezetőjében Székely György akadémikus írta, a kiállítás jelentőségét aláhúzta a "genius loci", a hely szeleme, hiszen "a kiállítás egy romjaiból újjáépített, középkori eredetű palotában került megrendezésre, ahol a kiállított kódexek és tárgyi emlékek nem egy darabja a maga korában szerepelt már." Jelentősnek tartjuk a kiállítást és a katalógus megjelenését szaktudományi szempontból is, mivel lehetőséget adott középkori írásbeliségünk, rajta keresztül egész középkori kultúránk újra való átgondolására és összegezésére.

A kiállítás alkalmával a kölcsönadó, külföldi intézmények tizennégy képviselőjét láthattuk vendégül: hatan jöttek Ausztriából, közöttük dr. Otto Mazal, az ÖNB Kézirattárának vezetője, aki valamennyi osztrák intézmény kölcsönzését szervezte és koordinálta; öten Lengyelországból, hárman az NSZK-ból és egy vendégünk volt Csehszlovákiából. A kiállítás megnyitását sajtófogadás előzte meg, majd azt követően fogadás a meghívottak részére. Ugyancsak fogadás volt november 13-án, amely alkalmából az Európai Kulturális Fórum 45 könyvtáros és muzeológus résztvevője tekintette meg a kiállítást és a könyvtárat, s találkozott magyar kollégáival.

1985-ben is részt vettünk anyagválogatással és átkölcsönzéssel más intézmények által rendezett kiállításokon. Kiemelkedik közülük az Európai Kulturális Fórum alkalmával a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése által a Munkásmozgalmi Múzeum helyiségeiben rendezett "Ablak a világra" c. könyvkiállítás, amelyhez 300 műfordítás válogatásával, elrendezésével járultunk hozzá. További kiállítások: Erdei Ferenc irodalmi munkássága (kecskeméti Erdei Ferenc Megyei Művelődési Központ); Tótfalusi Kis Miklós emlékkiállítás (Debrecen, KLTE Könyvtára); Bornemissza Péter emlékkiállítás (Evangélikus Országos Múzeum); a Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinát agrártörténeti kiállítása.

A könyvtár új épületének kedvező adottságai (220 férőhelyes, nagy előadóterem, 100 férőhelyes, vetítésre is alkalmas klubterem, beépített hangfalakkal ellátott koncertterem, a könyvtár reprezentatív tanácsterme, a három kiállítóterem, további, jó kiállítási lehetőségeket nyújtó, széles folyosók és egy reprezentatív klub-övezet a VIII. szinten) széles körű közművelődési tevékenység kibontakozását teszik lehetővé. E lehetőséggel a Széchenyi Könyvtár élni is kíván, s a jövőben eddigi feladatai mellett erőteljesebben járul majd hozzá a hazai közművelődés előmozdításához, a történelmi-irodalmi ismeretek terjesztéséhez. A megnövekedett feladatok ellátására 1985. október 15-től a megfelelő szervezeti kereteket is megteremtették: létszámbővítéssel az eddigi Nemzetközi kapcsolatok csoportját Nemzetközi és Közművelődési osztállyá szervezték át. (Részletesen ld. a szervezeti változásoknál.)

A könyvtár kedvező adottságait már más intézmények is felismerték: július 1-én a Széchenyi Könyvtárban zajlott le az ELTE 8. művelődéstörténeti, nyitott egyetemének első ülése, az őszi folyamán a TIT választotta egyik előadássorozatának színhelyéül, s helyet adott a könyvtár Magyar Könyvtárosok Egyesülete több rendezvényének. Ezen a téren is még számos lehetőség van: könyvtárunk a jövőben méltó keretévé válhat szakmai és tudományos előadásoknak, találkozóknak és konferenciáknak mind hazai, mind nemzetközi szinten.

Tekintettel arra, hogy 1985-ben a könyvtár az érdeklődés előterében állt, érthető módon szorosabbá és gyakoribbá váltak a kapcsolatok a rádióval, televízióval és a különböző sajtóorgániumokkal. Munkatársaink számos esetben végeztek a tömegkommunikációs szervek részére az OSZK épületének és gyűjteményének bemutatásához anyagválogatást, szakmai tanácsadást és helyszíni bemutatást. A sajtófigyelő által szolgáltatott anyagból továbbépültek és nyomon követhetők a könyvtárral kapcsolatos és a sajtóban megjelent közlemények, a rádióban elhangzott, vagy televízióban sugárzott műsorok szöveges része. A sok közül csak két nagyobb vállalkozást emelünk ki: közreműködésünkkel a MAFILM kb. egyórás filmet készített a könyvtárról, nyomon követve a várba költözés folyamatát is, a Magyar Televízió pedig 1985. október 28-án sugározta "A nemzet könyvtára" c., félórás adást.

Fotó és reprodukciós szolgáltatás. Reprográfia

A Sokszorosító Üzem 1984-ben még komoly nyersanyag gondokkal küzdött, ez a következő évben megszűnt, s a munka ütemesebbé, a termelés egyenletessé vált. Hozzájárult ehhez egy új Romayor 314 nyomógép beszerzése, a szerződéses munkákból képzett fejlesztési alap terhére. Az üzem jól szervezett munkájának eredményeképpen a saját kiadványok megjelentetésében fennakadás nem volt. Az üzemen belül a műszaki szerkesztőséget – az elvi döntés ellenére – még nem sikerült létrehozni, bár hiánya egyre erőteljesebben érződik.

A másolatszolgáltatásban jelentős javulást hozott a Soros-alapítványból kapott 3 db Rank Xerox 1025 és 1 darab Minolta EP 650 típusú másológép. Az új gépek üzembeállítása mind az olvasói, mind a belső könyvtári igények kielégítését meggyorsította. A tapasztalat azt mutatja, hogy a vári olvasószolgálat beindulása óta a másolatszolgáltatás iránti igény növekedett.

Jelentős tételt képviselnek a másolatszolgáltatásban a fotóreprodukciók és a fotónagyítások is. (Ezek együttes száma a két év alatt közel 40.000 volt.) Minőségi fejlődést jelentett 1984 májusától a fényképészeti tevékenységben a színes technika bevezetése. Kezdetben – kísérleti jelleggel – a belső igényeket elégítették ki: a könyvtár kiadványai és kiállításai számára készültek felvételek, továbbá dokumentációs célú felvételek a könyv-

tári élet eseményeiről (költözés, megnyitás, könyvtári látogatások, konferenciák, stb.) 1985 végére a színes fényképszerű és laborálási tevékenység teljeskörűvé vált, megindulhatott az üzemszerű termelés és külső rendelések fogadása. Mindez megfelelő munkaszervezéssel, anyagellátással és propagandával reményt nyújt arra, hogy idővel jelentős árbevételhez juthat rajtuk keresztül a könyvtár.

Műemlékkönyvtárak

A zirci Reguly Antal műemlékkönyvtár látogatóinak száma 1984-ben az eddigi csúcst érte el: 89.453 látogatót fogadtak, ebből 6.912 volt a külföldi. Az évről évre tartó növekedés 1985-ben megállt: ebben az évben 81.909-en látogattak el a könyvtárba, ebből 7.001 külföldi.

Az egyéni és csoportos vezetések a belső könyvtári munkára kevés időt engedtek. A napi teendők elvégzése mellett megkezdték az 1953 óta felgyűlt fölös anyag kivonását.

Az épület külső, homlokzati felújítása tovább folyt. 1985-ben a könyvtár helyiségeiben az olajfűtésről átálltak az elektromos fűtésre. A barokk terem kialakítása még nem fejeződött be.

1984-ben tárgyalások folytak a Gyöngyösi Műemlékkönyvtárnak a Vachot Sándor Városi Könyvtár (Gyöngyös) kezelésébe való átadásáról. A két intézmény felettes hatóságai által jóváhagyott szerződés értelmében az OSZK tulajdonában maradó műemlékkönyvtár kezelését 1985. január 1-től a Városi Könyvtár veszi át. Az év folyamán azonban a leltározás még nem vehette kezdetét, mivel a kezelési jog átadásának pénzügyi rendezése csak december végén történt meg.

A volt ferences kolostor felújítása – amelyben a műemlékkönyvtár is van – 1984-ben kezdődött. Az épület nagyobb részét a Városi Könyvtár kapta meg, ahová 1984. novemberében be is költözött.

A gyöngyösi műemlékkönyvtárnak 1984-ben 5.420 látogatója volt. Megbízott vezetője, dr. Misóczy Lajos könyvtárvezető lemondott tisztségéről, utóda, Sarkadi József június 1-től kapott megbízást a könyvtár vezetésére.

Bibliográfiai szolgáltatások

Kurrens nemzeti bibliográfiai munkálatok

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek Bibliográfiája* 39–40. évfolyamának számai havonta kétszer rendszeresen megjelentek. 1984-ben és 1985-ben 6.596, ill. 6.691 könyvről és 271, ill. 232 új indulású időszak kiadványról készült bibliográfiai leírás. Ennek eredményeképpen az *MNB* adatbázisa 6.844, ill. 6.202 bibliográfiai és 20.707, ill. 17.045 analízis rekorddal gyarapodott.

A feldolgozás alapját mintegy 39 ezer köteleespéldányból kiválogatott dokumentum, valamint az *Új Könyvek* szerkesztőségéből átvett imprimatúra, ill. műszaki példányok képezték. A fenti számot az *MNB*-ben regisztrált 13.790 dokumentummal összevetve, érzékelhető a válogatás munkájának nem elhanyagolható nagyságrendje.

A bibliográfia éves mutatói közül megjelentek az 1983-as és az 1984-es.

Az *MNB* adatbázisára alapozott és a Könyvértékesítő Vállalat által fenntartott szolgáltatások üzemeltetése (előzetes leírások, módosított tartalmú tételkiírások az *Új Könyvek*, illetve a közművelődési könyvtárak központi katalógus-cédula ellátása számára) folyamatos volt.

Az 1984-es év fontos eredménye, hogy az *MNB* füzetek a 39. évfolyam 17-es számától kezdve mágnesszalag bemenetű, fényeszedési technológiával készülnek.

Az 1985-ös évnek külön jelentőséget adott az, hogy tíz éve, vagyis az 1976. január 1-től megjelenő könyveket dolgozza fel a könyvtár számítógépes technikával. (A kezdeti lépéshátrányt – a megjelenő füzetek ugyanis csak az 1978-as év 8. számától kerültek számítógépre – egy tervezett *Supplementum* kötet hidalja majd át.)

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia*. *Könyvek Bibliográfiája* függelékeként 2, ill. 3 alkalommal jelent meg a *Térképek bibliográfiája*, a Térképtár feldolgozó munkájára alapozva (90, ill. 128 tétel).

A Zeneműtár és az *MNB* Szerkesztőség közös munkájaként jelent meg a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*. *Zeneművek Bibliográfiája* évi 4-4 füzetben és éves mutatóval. (A zeneművekről és hanglemezekről közölt leírások száma 1.493 volt.)

A kurrens nemzeti cikk-bibliográfia, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*. *Időszaki Kiadványok Repertóriuma* havi füzetei rendszeresen megjelentek. 1985 végén már 1.065 cím tartozott a forrásbázisba, ami csaknem kétszerese a néhány évvel előttnének. 1984-ben az IKR számára 18.324, 1985-ben 16.524 leírás készült. A két év alatt a belföldi kooperációs partnereknek (AGROINFORM, OMIKK, OOIKK) az ún. szóródó irodalomról 1.063 leírást adtunk át, a másodfokú bibliográfia számára 597 leírás készült. Az éves indexek közül megjelent az 1982-es és az 1983-as.

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia*. *Időszaki Kiadványok Bibliográfiájának* 1982-es és 1983-as kötete jelent meg. Elkészült és 1984-ben kiadásra került az 1976–1980. évek összesített mutatója. (1. köt. *Címmutató*. 2. köt. *Testületi mutató*.)

A hungarika bibliográfiák közül a *Külföldi Magyar Nyelvű Kiadványok* negyedévi füzetei 2.936, ill. 2.853 tételt, a *Hungarika Irodalmi Szemle* 2.822, ill. 2.588 tételt tartalmazott. A Hungarika szerkesztőség bonyolította le a varsói bibliográfiai szerződés értelmében a patriotica anyagra vonatkozó kölcsönös információcserét. A két év alatt a küldött, ill. kapott cédulák száma 342, ill. 10.570 volt.

A "Magyar bibliográfiák bibliográfiája" c., másodfokú bibliográfiához az anyaggyűjtés folyamatos volt, az 1977–1980. évekre szóló kötet szerkesztése azonban feltételek hiánya miatt nem folytatódhatott.

A *Magyar Könyvészet*. *A Magyarországon megjelent könyvek bibliográfiája* éves köteteiből megjelent az 1982-es és az 1983-as.

Retrospektív nemzeti bibliográfiai munkálatok

A *Magyar Könyvészet* 1961–1975 ciklusbibliográfiája "Nyelvészet. Irodalom" c. kötetének kézírata nyomdakész.

A *Magyar Könyvészet* 1921–1944 ciklusbibliográfiájának megjelent az 1. kötete (*Általános művek. Filozófia. Vallás.*) és a 2. kötete (*Társadalomtudományok 1. – Társadalom. Politika. Közgazdaságtan.*) Nyomdában van, és előreláthatólag 1986-ban megjelenik a 3. kötet (*Társadalomtudományok 2. – Jog. Közigazgatás. Népjólét. Pedagógia. Néprajz.*). Szerkesztés alatt vannak a 4–5. kötetek, valamint az összesített mutatókötet.

A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921–1944 anyaggyűjtő és feldolgozó munkája folytatódott. (A két év alatt mintegy 40 ezer adatot dolgoztak fel.) A munkát MTA-MM kutatási főirány keretében végzik.

A Régi Magyarországi Nyomtatványok 3. kötete (1636–1650) tételeinek feldolgozása folytatódott. A 17. századi példánynyilvántartás kiépítése befejeződött.

Folytatódott a bibliográfiailag ismeretlen 18. századi nyomtatványokat feltáró kötet szerkesztése. A 18. századi művek példánynyilvántartása hazai és külföldi gyűjteményekből mintegy 9.000 újabb példánnyal bővült. Folytatták a 18. századi hazai nyomtatványok szakkatalógusának kiépítését is.

A magyarországi személyek és intézmények 1801 előtt megjelent, külföldi publikációinak bibliográfiájához a hungarus szerzők névjegyzékének kidolgozása az R betűig jutott. A munka MTA-MM kutatási főirány keretében folyik.

Szakkbibliográfiai munkálatok

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiájának újabb kötete nem jelent meg, ill. 1985-ben nyomdába került az 1980. évi kötet. Az 1971–1975. tárgyévi retrospektív kötet anyaggyűjtése befejeződött, a szerkesztés folyamatos. (Utóbbi a Tudomány-szervezési és Informatikai Intézet pályázata keretében végzett munka.)

"A magyar szépirodalom idegen nyelven 1969–1980" c. bibliográfia kiegészítő anyaggyűjtése folytatódott, de a szerkesztési munka az egyéb – költözés, stb. – munkák miatt leállt.

Az INTERINFORMKULTÚRA nevű KGST információs rendszerben való részvételünk terméke a "Kulturális sajtó Magyarországon" c. bibliográfiai összeállítás.

A Nemzeti Színházra vonatkozó forrásanyag feltárási programja (1837–1887) kidolgozásra került. Megkezdődtek a tárgyalások a nemzetközi színházi bibliográfia számítógépes feldolgozásához való kapcsolódásra. (Az MTA-MM kutatási főirány keretében megkezdett munka.)

Egyéb bibliográfiai munkálatok

Az OSZK Mikrofilmek címjegyzéke. – Új sorozatban befejeződött az *Időszaki Kiadványok* V. kötetének és a *Grafikai Plakátok* 2. kötete mikroforma kiadásának szerkesztése. Mindkettőnek megjelenése 1986-ban várható. Szerkesztés alatt van a *Zeneművek – Zene-kéziratok* 2. kötete.

"A magyarországi egyházi gyűjtemények kéziratkatalógusai" c. sorozatban nyomdába került a sárospataki Református Nagykönyvtár kézíratainak katalógusa, és nyomdakész állapotban van az egri Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa.

A szakterület nemzetközi kapcsolatai

A szocialista országok nemzeti könyvtárainak együttműködése keretében a nemzeti bibliográfia szerkesztőinek 7. tanácskozására Varsóban került sor 1984. október 8–13. között. A tanácskozás témája az időszaki kiadványok és cikkeik nemzeti bibliográfiai számbavétele volt. A tárgyban könyvtárunk képviselői – Sonnevend Péter főosztályvezető és dr. Nagy Zsoltné osztályvezető – referátumot tartottak. A résztvevők ajánlásokat fogadtak el a következő (várhatóan 1987-ben Budapesten megrendezendő) tanácskozás tematikájára vonatkozóan (CIP, retrospektív nemzeti bibliográfiák összeállításának helyzete, felkészülés az UNESCO által 1977-ben rendezett nemzeti bibliográfiai értekezlet megismétlésére a résztvevők jelentéseinek megvitatásával, egységes javaslatok kidolgozásával).

A nemzeti bibliográfiai rendszer tanulmányozására 1984-ben több munkatársunk utazhatott a szocialista országok partner intézményeihez: Lipcsébe, Szófiába és Varsóba, 1985-ben az említett három városon kívül még Prágába, Martinba és Pozsonyba. 1985-ben egy belgiumi tanulmányút témája az ISBD/S alkalmazása volt a nemzeti bibliográfiai gyakorlatban, egy finn tanulmányút a finn nemzeti bibliográfiai rendszer tanulmányozására adott lehetőséget.

KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSOK KÖNYVTÁRÜGYI FELADATOK

Kötelesspéldány szolgálai

A hazai nyomdák és sokszorosítók által beszereltetett kötelesspéldányok összmenyi-sége évi ingadozásokkal ugyan, de kismértékben növekvő tendenciát mutat (1983: 1.237, 1984: 1.257, 1985: 1.240 millió). A nyomdák helyszíni ellenőrzésére 362 esetben került sor. Az ellenőrzések, valamint a kiküldött reklamációk magas száma alapján (1985-ben 736!) megállapítható, hogy a beszerelési fegyelem tovább romlott. Ennek az ellenőrzések gyakoriságával igyekszünk gátat vetni. Aggasztóan hiányos a grafikai plakátok beérkezése. A kétpéldányos gyűjteménybe az anyag kb. fele már eleve egy példányban érkezik, sok plakátból egyet sem kapunk. A helyzet romlásához az is hozzájárult, hogy egyre több kiadvány készül két, vagy több közreműködő révén (nyomtatás-kötés), s ebben az esetben a kötelesspéldányokat a közreadónak kellene beszereltetnie, azonban az esetek többségében ezt a kötelességét nem ismeri. Továbbra is gondot okoznak a vidéki sokszorosítóknál kis példányszámban előállított, helyi vonatkozású (főleg helytörténet jellegű) kiadványok. Ezek pótlólagos beszerzése csaknem lehetetlen. Sajnos – néhány kivételtől eltekintve – a gyakorlatban nem vált be az az elgondolás, hogy a megyei könyvtárak ellenőrizzék a nyomdákat és sokszorosítókat saját megyéjük területén. A várba költözés óta a beszerelési határidők betartásának fegyelme is érezhetően meglazult: különösen a budapesti sokszorosítók szállítanak egyre ritkábban, több hónapos, negyedéves időközökkel.

A kötelesspéldány-beszerelésre vonatkozó, új jogszabály előkészítés alatt áll, de 1985 végéig még nem jelent meg.

A kiadványok nemzetközi azonosító számozása ISBN-ISSN

1984-ben 9.152, 1985-ben 10.609 ISBN-köteles kiadvány jelent meg (hivatásos, nem hivatásos és gyűjtőszámos kiadóknál együttesen). A növekvő tendencia itt is érzékelhető. Figyelemre méltó az az arányeltolódás, ami a hivatásos és nem-hivatásos kiadók között 1985-re kialakult: 4.401, ill. 4.519 az utóbbiak javára. Ha ehhez még hozzávesszük az önálló kiadói azonosítóval nem rendelkező, gyűjtőszámon azonosított kiadványokat (1985: 1.689), az adatok még élesebben jelzik a hivatásos kiadók visszaszorulását.

Benyomtatott ISBN-számmal jelentették meg a hivatásos kiadók 1984-ben kiadványaik 90, 1985-ben 91 százalékát, ami nemzetközi viszonylatban is elég jó aránynak tekinthető. Ugyanez az arány a nem-hivatásos kiadóknál csak 63, ill. 62, a gyűjtőszámos kiadóknál 25, ill. 27 százalék volt.

Az időszaki kiadványok számára az ISSN Iroda 1984-ben 483, 1985-ben 400 új számot utalt ki. A már korábban kiutalt ISSN számok felhasználásának az ellenőrzése meglehetősen negatív képet mutat: becslés szerint az időszaki kiadványok és sorozatok részesedéseinek 30 százaléka ISSN nélkül, vagy hibás ISSN-nel jelenik meg. Az észlelt hiányosságokra az ISSN Iroda minden esetben felhívta a közreadók figyelmét.

1985. decemberében a Vezetői Tanács megtárgyalta az ISBN-ISSN Irodák 1983-as felülvizsgálata nyomán készült intézkedési terv végrehajtásáról készült beszámolót. Az iroda katalógusainak rekonstrukciója megindult. Az évente jelentősebb számú kiadványt megjelentető kiadók kiemelése a gyűjtőszámos csoportból és önálló azonosítóval való el-

látása folyamatosan megtörtént. (1984. jan. 1-től 22 kiadó kapott önálló azonosítót.) Igen eredményesnek bizonyult az ISBN-ISSN-team munkája, amely mint osztályközi bizottság, 1984-ben alakult meg. Célja a problematikus minősítések megvitatása, a könyvtáron belüli, egységes dokumentum-tipológiai szemlélet és gyakorlat kialakítása. A résztvevő osztályok: Kötelespéldány szolgálat/ISBN-ISSN Iroda, MNB Szerkesztőség, Repertórium Szerkesztőség, KFKK/ISDS, Gyarapítási és Katalogizáló osztályok munkatársaiból alakult team dr. Nagy Zsoltné osztályvezető vezetése alatt kéthetente rendszeresen tartja üléseit, és az osztályok közötti kooperáció egyik fontos fórumává vált.

A szakterület nemzetközi kapcsolatai

A kötelespéldány-szolgáltatás terén tapasztalatcserére 1984-ben Újvidéken és Belgrádban került sor. 1984-ben vendégünk volt Dr. Karl-Wilhelm Neubauer, a nyugat-berlini székhellyel működő, Nemzetközi ISBN Központ vezetője, aki május 9-én az OSZK és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése rendezésében előadást tartott a rendszer nemzetközi hasznosításáról.

Központi Katalógusok

1985-ben megjelent a művelődési miniszter 7/1985. (IV.26.) MM számú rendelete a könyvtári anyagok bejelentéséről. E jogszabályi rendezés jelentőségét aláhúzza az a tény, hogy bár Magyarországon 1923 óta – az OSZK keretében 1952-től – működik központi katalógus, miniszteri utasítás mindeddig csak a külföldi folyóiratok bejelentését szabályozta 1960-ban. A most napvilágot látott rendelet egyaránt vonatkozik könyvekre, időszaki kiadványokra és azok másolataira, meghatározza a bejelentésre kötelezett könyvtárak körét, és a bejelentést az állományból való kiiktatás esetére is előírja. Fontos intézkedése a rendeletnek, hogy a bejelentéseknek a könyvtári szabványok szerint kell készülniük. A bejelentési rend hatékonyságának növelése érdekében a nemzeti könyvtárat bizonyos ellenőrző, jelentéstevő és módszertani feladatokkal ruházták fel.

Ennek megfelelően az OSZK már 1985-ben kiadta az *"Útmutató a könyvtári anyagok bejelentéséről"* c., módszertani füzetet. Az érintett könyvtárak munkatársai részére tájékoztató előadásokat, konzultatív értekezleteket tartottunk, a szaksajtóban publikációkat jelentettünk meg.

Remélhető, hogy a fenti intézkedések – a kiadványok egyetemes hozzáférhetősége nemzetközi programjának megfelelően – jelentősen javítani fogják a lelőhely-tájékoztatások hatékonyságát, s ezen keresztül a szakirodalmi igények jobb ellátását.

Könyvek központi katalógusa

A Könyvek központi katalógusába 1984-ben 210, 1985-ben 185 ezer bejelentés érkezett. A jelentő könyvtárak száma 178, ill. 198 volt. A 7/1985. sz. rendelet értelmében jelentésre kötelezett 402 könyvtár közül eddig mindössze 142 (35,3 százalék) küldött jelentést. A 198 könyvtár közül 57 könyvtár volt új jelentő, az elmúlt években jelentő könyvtárak közül pedig 1985-ben 40 könyvtár nem jelentkezett.

A szerkesztett katalógus 87, ill. 97 ezer cédulával gyarapodott, a rekonstrukció eredményeképpen pedig 132 ezer cédulával csökkent. A lelőhely-kódok gyarapodása 74 ezer.

A kliring-szolgáltatás 59, ill. 62 ezer, szakok szerint csoportosított cédulát szolgáltatott a kooperáló partnereknek szaktájékoztató céljára.

Az adott tájékoztatások száma 19,2, ill. 16,6 ezer volt. (A pozitív válaszok aránya 48, ill. 43,4 százalék.) A jelentős csökkenés részben a költözködés miatti kieső idővel, részben a kommunikációs elérhetőség feltételeinek jelentős romlásával magyarázható. (A könyvtárnak 1985 elejétől nem volt saját telex vonala, és a várba való költözés után valamennyi központi szolgáltatás számára egyetlen közvetlen telefonvonal állt rendelkezésre.) Ennek megfelelően 1985-ben csökkent a telefon- és telex-kérések, és jelentősen nőtt a levélbeli megkeresések száma. Erősen visszaesett – mintegy negyedére – a személyes tájékoztatások forgalma.

A "Külföldi Társadalomtudományi Kézikönyvek" c. lelőhelyjegyzéknek 1984. évi 1–2. számai jelentek meg, az 1985-ös számok megjelenése áthúzódik 1986-ra. Az 1980–1984. évekre összesített mutatókötetek láttak napvilágot.

A könyvtári kataszter alapján készül a magyar könyvtárak címjegyzéke. Eddig megtörtént a mintegy 4.000 könyvtár adatainak korszerűsítése és hitelesítése, elkészültek a tervezett kiadvány alapleírásai és mutatói.

Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa

Az 1983-ra és 1984-re vonatkozó kurrens bejelentéseket (41,8 és 54,1 ezer) folyamatosan feldolgozták. Az OSZK és az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK) közti megállapodás értelmében a műszaki koordinációs kör tagkönyvtárainak bejelentéseit – összegyűjtve és verifikálva – az OMIKK közvetíti. Sajnos, ez a bejelentések beérkezésében újabb késedelmet okozott: az 1982-re vonatkozó bejelentéseket csak 1984-ben, az 1983-ra és 84-re vonatkozókat 1985-ben kaptuk meg (19,2 és 40,8 ezer). Az adott tájékoztatások száma 15,1, ill. 14,9 ezer volt. A kód-katalógust folyamatosan gondozták.

Megjelent a *Kurrens külföldi időszak kiadványok a magyar könyvtárakban* 4. kötete, amely ezúttal csak kiegészítéseket közölt az 1980/82-es évekről (az új indulású és megváltozott című kiadványok lelőhely-adatait).

A "Külföldi időszak kiadványok a magyar könyvtárakban a 17. századtól 1970-ig" c., retrospektív lelőhelyjegyzék szerkesztési munkálatai folytatódtak.

Az IKARR/ISDS munkákra vonatkozóan ld. a nemzetközi információs rendszerekről szóló részt, valamint a "Fejlesztés. Számítógépesítés" c. fejezetet!

A hagyományos cédula-katalógus és kiadványszerkesztési munkákkal párhuzamosan folytak a gépesített Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA) előkészítő munkái. (Erre vonatkozóan is ld. a "Fejlesztés. Számítógépesítés" c. részt!)

Könyvtárközi kölcsönzés

A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés jelentősége az ország szakirodalmi ellátásában folyamatosan növekszik. Ennek oka csak részben keresendő a szakirodalmi igények növekedésében, alapvető oka könyv- és folyóiratimportunk csökkenése az állandósult áremelkedések következtében.

Az OSZK-ba érkező kölcsönzési kérések száma is évről évre növekszik (1983: 26,3; 1984: 26,9; 1985: 27,5 ezer). Átlag 4,5–4,7 százalékuk érkezik külföldről, a többi a hazai könyvtárak igénylése. A kérések mintegy egyharmadát továbbítottuk – lelőhely-megállapí-

tás, bibliográfiai ellenőrzés után – hazai könyvtárakhoz kielégítésre, ezzel is szorgalmazva a közvetlen kapcsolatok létrejöttét. Külföldi könyvtárakhoz továbbítottunk 16,8, ill. 15,9 ezer kérést (ezek egy része előző évi igények megismétlése volt).

Külföldi partnereink 11,7, ill. 10,3 ezer kérésünket teljesítették, mintegy 57 százalékukat másolatban, a többit az eredeti átkölcsönzésével. Legtöbb kérésünket teljesítő országok sorrendben továbbra is az NSZK, Nagy-Britannia, Hollandia, Szovjetunió, Japán, Svájc, Franciaország és Svédország.

A tőkés országokkal való kapcsolatainkra általánosan jellemző, hogy nemcsak a nemzeti irodalmat, hanem más országok irodalmát is nagy mennyiségben kölcsönzik részünkre. E készség elsősorban az amerikai könyvek, folyóiratcikkék és a report-irodalom megszerzésében jelent nagy segítséget. Legjobb partnerünk az NSZK, pl. 1985-ben az összes beérkezett anyag 27 százalékát tőlük kaptuk, és a másolatok 62 százalékát díjtalanul küldték meg. A teljesítés mennyiségét tekintve, másodikként a British Library Lending Division-t kell említenünk (British Library Document Supply Centre) – a beérkezett anyag 19 százaléka származik tőlük. Sajnos, szolgáltatásaik ára állandóan emelkedik, s ezért egyre ritkábban fordulhatunk hozzájuk, rendszerint akkor, ha kérésünket más forrásból nem sikerült kielégíteni. (1985-ben egy kölcsönzés ára már 4,- angol font, azaz 290,- Ft volt, egy másolat rendelése 10 oldalig 250,- Ft.) Az ázsiai országok közül nagyon jó partnerünk a tokiói National Diet Library. Az amerikai kontinens könyvtárai közül rendszeres kapcsolatunk csak az ottawai National Research Councillel van, bár az 1985-ben erősen megemelt árai miatt a jövőben ide is kevesebbszer fordulhatunk.

A szocialista országokkal a kölcsönzési kapcsolatok a legutóbbi időkig a nemzeti anyagra korlátozódtak, 1984-től azonban egyes relációkban (szovjet, cseh és bolgár) megkezdődött a más, elsősorban tőkés országokban kiadott művek forgalma. E téren a kölcsönösség jegyében kedvező tapasztalatok vannak. Legfontosabb partnerünk a moszkvai Lenin Könyvtár: tőlük kaptuk az összes beérkezett anyag 11 százalékát. Az átfutási idő is mindössze 3–4 hét, míg más szocialista országok esetében (Lengyelország, NDK, Románia) ez általában jóval hosszabb. A szocialista országok vonatkozásában a másolatszolgáltatások kölcsönösen térítésmentesek.

A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésre 1984-ben 950, 1985-ben 905 ezer forintnak megfelelő devizát használhattunk fel. (Ehhez járul még a szolgáltatásainkért szerzett nemzetközi couponok forgalma.) Az állandóan emelkedő árak mellett a rendelkezésünkre álló deviza-keret egyre szűkülő lehetőségeket jelent. Tekintettel arra, hogy a könyvtárközi kölcsönzés nemzetközi forgalmának 93 százalékát az OSZK intézi, és csak 7 százalékát forgalmazza néhány nagykönyvtár, az OSZK-nak juttatott devizának országos jelentősége van.

A külföldi könyvtárak kéréseiből 1.174-et, ill. 1.237-et teljesítettünk, közel felét az OSZK állományából. A legtöbbet az NSZK-nak, Csehszlovákiának, a Szovjetuniónak, Ausztriának, Jugoszláviának, az NDK-nak és Angliának.

A kommunikációs nehézségek e szolgáltatást éppúgy nehezítették és lassították, amint azt a Központi katalógusokról szólva már említettük.

A könyvtárközi kölcsönzés időszerű kérdéseivel foglalkozó, konzultatív bizottság értekezletét 1985. június 11-én tartottuk meg 49 könyvtár nyolcvan munkatársának részvételével.

A könyvtárközi kölcsönzési ügyintézés három régió (Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl és Dél-Alföld) nagyforgalmú és kötelespéldányt kapó könyvtáraiban ellenőriztük.

A szakterület nemzetközi kapcsolatai

A szocialista országok könyvtárainak 5. szakértői tanácskozására a központi katalógusok és a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés tárgyköréből 1985. szept. 23–27. között

Varsóban került sor. A tanácskozáson megállapodás született arról, hogy a szocialista országok közötti nemzetközi könyvtárközi kölcsönzési tevékenységet egységes rendszernek kell tekinteni, amelyben a nemzeti rendszereket a nemzeti könyvtárak képviselik, a Szovjetunió nemzeti központja, az Állami Lenin Könyvtár pedig a Vezető Szerv funkcióját is ellátja. Tárgyaltak a szocialista országokat átfogó, automatizált központi katalógus létrehozásáról is. A magyar kiküldöttek: Sonnevend Péter főosztályvezető és Berke Barnabásné mb. főosztályvezető-helyettes ismertették a könyvtárközi kölcsönzés hazai helyzetét és az NPA létrehozásának eddigi munkálatait.

Munkatársaink 1984-ben a könyvtárközi kölcsönzés rendszerét Prágában és Rómában tanulmányozták, a központi katalógusok hagyományos és gépesített formáiról 1985-ben Bulgáriában, Olaszországban és az NSZK-ban szerezhettek tapasztalatokat.

Nemzetközi kiadványcsere szolgálat

Nemzetközi kiadványcsere tevékenységünk erősen csökkenő tendenciát mutat. Különösen a külföldi magyar és magyar érdekeltségű intézmények támogatására küldött könyvek száma csökkent számottevően, részben pénzügyi okok miatt. (1983: 22,2; 1984: 18,3; 1985: 14,3 ezer.) A csereforgalomban kiküldött dokumentumok száma 1985-től mutat erősebb visszaesést. Partnereinknél ugyanezt a tendenciát tapasztaljuk: számos nyugati cserepartner költségvetési helyzete romlik, minek következtében kevesebbet szánnak a kiadványcsere céljaira. A csökkenés ellensúlyozása érdekében a tőkés államokban igyekeztünk ajánlójegyzékek küldésével elősegíteni a tőlünk való könyvigénylést. Ennek ellenére csere-egyenlegünk általában romlott. Meg kell emlékeznünk a könyvtár megnyitásán részt vevő frankfurti Deutsche Bibliothek igazgatója, Dr. Günther Pflug nagylelkű gesztusáról, amellyel a Deutsche Bibliothek eltekint az OSZK kb. 10 ezer DM nagyságú tartozásának megtérítésétől.

A szocialista országokkal a kultúregyezményekben lefektetett elvek értelmében folyik az automatikus kiadványcsere. Változatlanul arra törekszünk – több-kevesebb sikerrel – hogy partnereink ne mennyiségi szemlélettel, mechanikusan töltsék ki a cserekereteket, hanem a gyűjtőkörünkbe tartozó hungarika anyagot küldjék meg számunkra, és esetleges deziderátáinkat elégítsék ki. Részünkről nagy gonddal történik partnereink számára a patriotica irodalom kiválogatása. (Kivételek a moszkvai Lenin Könyvtár, ahová kívánságra, válogatás nélkül a teljes magyar kötelespéldány-sort megküldjük.) Igyekezetünk ellenére sem sikerült azonban – a könyvtáraink között fennálló, közvetlen megállapodás ellenére sem – a hungarika anyagnak csere útján való beszerzése pl. Jugoszláviából, az Újvidéki Matica srpska könyvtárából. Nem elégítette ki deziderátáinkat a román partner sem.

A kiküldött könyvek számának alakulása: 1983-ban 37,9; 1984-ben 33,7; 1985-ben 25,8 ezer. A kiküldött folyóirat-évfolyamok számában nincs ingadozás (1983–1985: 4,3 ezer). A főléspéldányok nemzetközi hasznosítását is egyre csökkenő mértékben folytathattuk.

A külföldről kapott könyvek száma 1983-ban 9.014, 1984-ben 11.377, 1985-ben 9.470 volt. Ezeknek jelentős részét a gyűjtőkörileg illetékes könyvtáraknak osztottuk szét. (Az OSZK-nak a könyvek cseréjéből való részesedése 1983: 2.225, 1984: 2.203, 1985: 1.809.) A kapott folyóirat-évfolyamok itt sem mutatnak változást (2.188).

Cserepartneraink száma 705, ebből szocialista 282, egyéb 423.

1984-ben a cserekapcsolatok fejlesztése érdekében tárgyalásokat folytattunk Újvidéken. Dr. Vekerdi József, a Nemzetközi csereszolgálat vezetője 1985-ben a University of Virginia Library meghívására részt vett egy keleteurópai kutatókkal foglalkozó, nemzetközi konferencián, ahol a kiadványcsere-kapcsolatokról is szó volt.

Fölőspéldány Központ és Tároló Könyvtár

A beszámolási időszak legfontosabb, könyvtárpolitikai jelentőségű eseménye, hogy új, most már végleges helyére költözött és ott 1984. május 2-án megkezdte működését a Tároló Könyvtár. Az új elhelyezés a törökbálinti Depo II. raktártelepen van, ahol egyelőre a raktárrész felét (652 m²) vehettük birtokunkba. A másik felét a M. Áll. Operaház használja 1986 végéig.) A könyvtári polcokkal felszerelt, 3 szintes raktári terekbe egyelőre a Tároló Könyvtár (TK) modern, 1851-től napjainkig terjedő anyagát szállítottuk ki, mintegy 120.000 kötetet, kb. 2.000 polcfolyóméteren elhelyezve. Átszállításra került még kb. 25 m² feldolgozatlan anyag. A költöztetést április folyamán az OSZK Könyvtárrendező VGMK-ja végezte gyorsan, szakszerűen. Az új létesítményben világos, jó munkakörülményeket biztosító munkahelyeket sikerült kialakítani. Egyetlen probléma az ott dolgozó 5 fős személyzet számára a lakóhelyüktől, a könyvtár központjától és az osztály másik részlegétől való jelentős távolságuk. (A Fölőspéldány Központ 1985 végéig régi helyén, a Kálmán u. 15. sz. alatt működött, innen a következő évben – az épület felújításának befejezése után – költözik ki Rákospalotára, a Térképtár és a Plakát- és Kisnyomtatványtár régi helyiségeibe.) A TK másik problémája a posta- és telex-összeköttetés hiányosságaiból adódik. (A TK nem rendelkezik saját telex-vonallal, de használhatja az OMIKK törökbálinti raktár részlegének telexét.) A TK felszereléséhez még egy gyorsmásoló és egy mikrofilm-leolvasó tartozik, ezek kihasználtsága egyelőre alacsony. A TK állományáról betűrendes katalógus (a folyóiratokról kardex) áll rendelkezésre. Szolgáltatásait – amelyeket az OSZK Könyvtárközi kölcsönzési osztályán keresztül lehet igénybe venni – 1984 folyamán megkezdte. Az üzembehelyezésről a Vezetői Tanács részére 1984. június 12-én írásos tájékoztató készült. Ennek alapján a Vezetői Tanács úgy értékelte, hogy a TK távlatilag nemcsak a könyvtárak tárolási gondjain enyhít és a könyvtárközi kölcsönzéshez nyújt segítséget, de hathatósan előmozdíthatja a könyvtárak közötti együttműködést is.

A folyamatos munkák keretében a Fölőspéldány Központ kétéves tevékenységével a hazai könyvtáraknak 59 ezer, bel- és külföldi értékesítésre 20,9 ezer kötetet adott át. A TK állományába 19,6 ezer kötetet helyeztek.

Mindezt az eredményt részben a könyvtáraktól fölőspéldányként átvett és feldolgozott, részben a Központ állományában lévő anyag folyamatos feldolgozásával és kiejárlásával érték el. Ehhez járult még a könyvtárak fölőspéldány-jegyzékeinek országos köröztetésével hasznosított anyag.

A megyei könyvtárakkal az együttműködés sikeresen továbbfejlődött, 1985-ben ezt kiterjesztettük a FSZEK hálózatában fölőssé vált dokumentumok átvételére is.

Az 1983 októbere óta a KÖNYVÉRT-tel közösen működtetett antikváriumnak 1984-ben még 10.659 kötetet tudtunk átadni 332.517,- Ft értékben, 1985-ben azonban már csak 6.138 kötetet, 194.698,- Ft értékben. (E kötetszámok benne foglaltatnak a bel- és külföldi értékesítésre átadott kötetszámokban.) Mivel a fölőspéldányok között egyre csökkenő mennyiségben van a gyűjtők által keresett, régi anyag, az antikvárium folyamatos ellátását egyre kevésbé tudjuk biztosítani.

1985-ben az állományapasztás és a Tároló Könyvtár kérdéseivel az OKT elnökségi ülésen foglalkozott.

KUTATÁS ÉS FEJLESZTÉS

Szervezeti keretek

A Kutatásszervezési csoport – mely ilyen néven 1983 januárjától működik – a kutatásszervezés szintjén átfogja a nemzeti könyvtár sokrétű kutató-fejlesztő tevékenységének egészét. Szervező munkájához a kutatás és fejlesztés tervezése, a kutatási beszámoló intézményi szintű összefogása, a pénzügyi támogatás megszerzése, a pályázati rendszer adminisztrációja, a kutatások ösztönzése és menedzselése tartozik, de kiterjed felelőssége az intézet tudományos kapcsolatrendszerének kialakítására és fejlesztésre is, mind hazai, mind nemzetközi vonatkozásban. Feladatköréhez tartozik a könyvtár kiadványainak szerkesztése, kiadásra való előkészítése és terjesztése. 1983-tól körvonalazódott és a következő két évben kibontakozott a hungarika-kutatásban való aktív szerepe is.

E sokrétű feladatnak megfelelően a Kutatásszervezési csoport néhány fős létszáma 1985 végén már jelentős létszámú háttér-személlyel működött (elsősorban szerződéses és megbízási formában alkalmazottakkal), ami kutatásszervező, ill. kutatást végző tevékenysége hatékonyságának, ugyanakkor adminisztrációjának is jelentős növekedésével járt együtt.

Kutatásszervezés

Az ide tartozó tevékenység mindenekelőtt az intézményi kutatások szervezésére, a nemzeti könyvtári kutatási program kialakítására és ennek a hazai kutatási koncepcióba való beillesztésére irányult.

A beszámolási időszak (1984/85) a VI. ötéves tervperiódus szerint az 1981/85-re szóló, középtávú kutatási terv utolsó két éve volt. Ebben az időszakban kellett kialakítani a könyvtár középtávú kutatási tervkoncepcióját az 1986–1990-es évekre, és elvégezni a most lezárult ötéves periódus értékelését.

Az *OSZK 1986–1990-re szóló középtávú kutatási tervkoncepciója* a vonatkozó rendelkezések értelmében már 1984-ben elkészült, és felterjesztést nyert. A koncepciót előzetesen a Vezetői Tanács és a Tudományos Bizottság együttes ülésen tárgyalta meg és hagyta jóvá. E koncepció a folyamatosság jegyében készült: az OSZK a következő tervperiódusban is tovább folytatja a gyűjteményére alapozott, ill. a nemzeti könyvtárnak az ország könyvtári rendszerében betöltött, központi szerepéből következő kutatásait. Ezekben a kutatásokban az OSZK egyfelől kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek feltárásában, nyilvántartásában, kiadásában és az ezeket rendszerező művelődéstörténeti kutatásokban, írott és nyomtatott emlékeink megőrzésében, másfelől a könyvtárak műszaki fejlesztési és gépesítési lehetőségeinek feltárásában, a könyvtári és tájékoztatási rendszer komplex számítógépesítésének megalapozásában, az OSZK központi könyvtárügyi szolgáltatásai továbbfejlesztésében fejti ki tevékenységét. A kutatási tervkoncepció kialakításával párhuzamosan folyt le a *"Javaslat az egyetemi-főiskolai és közgyűjteményi kutatóbázis távlati fejlesztési koncepciójára"* c., a Tudományszervezési és Informatikai Intézet által összeállított dokumentum megvitatására. A javaslat, mely átfogó intézkedésekkel kívánja a kutatásokhoz szükséges feltételrendszerben igen lemaradt közgyűjteményeket a kutatási tevékenység élvonalához közelíteni, számunkra is reményt nyújt a következő időszak kutatási feltételeinek kedvezőbb alakulására. A tervkoncepció szellemében 1985-ben elkészült a VII. ötéves tervidőszakra szóló, az *Országos Középtávú Kutatási Fejlesztési Terv (OKKFT)* programjaihoz csatlakoztatni kívánt kutatási témák terve. A tartalmi előkészítés mellett folytak az egyeztetések a kutatási erőforrások koordináló szerveivel a kutatások finanszírozásához szükséges anyagi források biztosítására. 1986-tól a Tudományszervezési Intézet állami megbízási pályázati rendszere

s a "Kulturális és történelmi emlékeink feltárása és kiadása" c. főirány forrásai mellett új program, a Magyarságtudományi főirány nyújt lehetőséget kutatási programjaink támogatására.

Az öt éves időszakról szóló beszámoló (*Középtávú kutatási beszámoló az Országos Széchényi Könyvtárnak – mint az MTA által támogatott kutatóhelynek – az 1981–1985. években végzett kutatómunkájáról*) imponálóan gazdag képet nyújt az egyes kutatási témákban elért teljesítményekről. A beszámoló 7 fő témakörben ismerteti az egyes témákban elért eredményeket: 1. Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek feltárása és rendszerezése; 2. Könyv- és könyvtártörténeti kutatások; 3. A nemzeti könyvtár gyűjteményére alapozott szaktudományi kutatások, forrásfeltárások; 4. Művelődéskutatás. A közművelődés intézményrendszerének fejlesztése (OSZK-KMK kutatások); 5. A nemzeti könyvtár szerepe a hazai könyvtárak funkciórendszerében; 6. Korszerű könyvtári és információs rendszerek kialakítása és a könyvtártechnológia fejlesztése; 7. Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek megőrzése (konzerválás, restaurálás). A beszámoló bevezetése hangsúlyozza, hogy az elért eredményekhez jelentősen hozzájárult a kutatási feltételekben a legutóbbi időkben bekövetkezett javulás (pl. a pályázati rendszer bevezetése), ugyanakkor a belső publikálási lehetőségek szűkösége számos elkészült munka megjelenését akadályozza. Mivel ezek többségükben a társadalomtudományi kutatások hasznos segédeszközei lehetnének (bibliográfiák, állományt feltáró katalógusok, adattárak), közzétételükhöz elsőrendű tudományos érdek fűződik. "A saját nyomdai apparátus – hangsúlyozza a jelentés – a nemzeti könyvtár működésének ma már egyik alapfeltétele."

A kutatásszervezés másik, nem kevésbé fontos területe az egyéni kutatásokkal való foglalkozás, az OSZK kutatási műhely kialakítására irányuló tevékenység. Az 1984/85-ös időszak ebből a szempontból nem volt túlzottan szerencsés: a költözési periódus erősen lefoglalta munkatársainkat, a nyugodt kutatómunkára kevés lehetőséget adott. Hozzájárult ehhez a könyvtári szolgáltatások időleges szünetelése, az állomány hozzáférhetetlensége. 1985 közepétől kezdve a legfontosabb feladat a kutatómunka újraindítása volt. Nehézségeket jelentett az is, hogy ekkorra az OSZK személyi állományában jelentős változások következtek be. Több, nagy tekintélyű és kiemelkedő kutatói tevékenységgel rendelkező munkatársunk nyugdíjba vonult, illetve megvált intézetünkötől, ugyanakkor a létszámfejlesztés következtében sok új, fiatal szakember került intézetünkbe. Sok közöttük a kutatómunka iránt érdeklődő és arra képességet mutató munkatárs. Az 1986. évi kutatómunka előkészítése érdekében a fiatal munkatársakkal való foglalkozás külön gondosságot igényelt mind az OSZK káderfejlesztési programja, mind pedig az OSZK kutatói műhely továbbfejlődésének biztosítása érdekében.

Az egyéni kutatások ösztönzésében már hosszú évek óta kiemelkedő jelentősége van a Keresztury-jutalomnak, Keresztury Dezső akadémikus, az OSZK ny. főosztályvezetője alapítványának. 1984-ben első ízben került sor a Keresztury-jutalomnak az alapító jelenlétében való, ünnepélyes átadására. Alkalmat erre Keresztury Dezső 80. születésnapja adott. Az OSZK több régi munkatársának, Keresztury Dezső volt kollégáinak jelenlétében került sor szeptember 28-án a bensőséges ünnepségre, amelynek keretében dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató köszöntötte az ünnepeltet, majd átadta az 1984. évi Keresztury-jutalmakat. Tudományos dolgozatuk elismeréseként a következők vehették át a jutalmat: az első díjat Fülep Katalin (*Feketealmi oklevél. Diplomatikai és forrástani vizsgálat*), a második díjat Szeklesti Nagy László (*Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa*), Urbán László (*Ellenpéldák könyvtárakról*), Kamarás István (*Hitek, nézetek, tornyok Nagyhajtáson*), Zsigmondy Árpádné (*Ioannes Manlius és nyomdakészlete 1575–1605*), Vidra Szabó Ferenc (*Szakmái kap a gyerek*) c. munkáikért.

Az 1985. évi Keresztury-jutalmak odaítélésére – a kutatásoknak az előbb említett akadémizálás miatt – csak 1986-ban kerülhetett sor.

A kutatói teljesítmények szoros összefüggésben állnak a publikálási lehetőségekkel. A kutatói műhelymunka fejlesztése szempontjából legnagyobb jelentősége az OSZK évkönyvek nyújtotta lehetőségnek van. Fontos eredménye a kutatásszervezésnek, hogy hosszú szünet után sikerült újraindítani az OSZK kiadványai sorozatot, amely alkalmat ad több éve folyó kutatások eredményeinek összegezésére és nagyobb lélegzetű egyéni kutatások megkezdésére is. Mindennek ellenére a belső publikációs lehetőségek még mindig nem elégségesek, s tovább kell keresnünk a kiadói kapacitás növelésének útjait.

A kutatásszervezés fontos feladata az egyéni kutatásoknak a hazai tudományos életbe történő csatlakoztatása, és az elszigetelt kutatótevékenységek számára konzultációs lehetőség biztosítása. Ennek érdekében egyeztető munkát folytattunk az Eötvös Loránd Tudományegyetem néhány tanszékével (Régi magyar irodalmi tanszék, Magyar nyelvtörténeti és nyelvjáráskutató tanszék, Történeti segédtudományok tanszéke) és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társasággal, valamint a Magyarságtudományi kutatócsoporttal. A kapcsolatfelvétel eredményeként sikerült segítséget szereznünk az OSZK forráskiadási programjának megvalósításához, s együttműködés keretében aktívan részt veszünk a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság által közreadott *Hungarológiai Értesítő* és a *Hungarian Studies* szerkesztésében.

Más esetben már régebben folyó, olyan egyéni kutatásokat sikerül támogatásban részesíteni, amelyek már közel állnak a befejezéshez, de feltételek hiányában nem valósulhattak meg, s félő, hogy kellő támogatás hiányában a felhalmozott eredmények veszendőbe mennek. Így sikerült a 18. századi magyar anonim lexikon munkálataihoz belső erőből technikai segítséget biztosítani, s ezzel dr. Wix Györgyné egy életen át folytatott gyűjtőmunkáját kiadásra előkészíteni, ill. e munkát megkezdni.

A Kutatásszervezési csoport gondozásában folyt a Lenin Könyvtárral létrejött együttműködés keretében a hazai gyűjtemények régi cirill betűs anyagának feldolgozása és az 1490–1550. évekre eső 1. kötet anyagának összeállítása is.

Kiemelten foglalkozott a Kutatásszervezési csoport – a Vezetői Tanács állásfoglalása értelmében – az OSZK-történeti kutatások szervezésével. A kutatómunka felgyorsítása érdekében 1984-ben pályázatot írtak ki kutatónap elnyerésére, más jelentkezőket pedig elvégzett munkájukért díjazásban részesítettek. Könyvtárszakos hallgatók szakdolgozati témaválasztásában a munkaközösség témavezetőivel és az ELTE Könyvtártudományi Tanszékével együttműködve konzultációt biztosítottak, és elősegítették az OSZK-történeti munkálatokkal kapcsolatos tárgy kialakítását. Hasonló módon jártak el könyvtáros munkatársaink doktori disszertáció-témaválasztásánál is. Az OSZK-történet megírásával megbízott munkatársak irányításával működő OSZK-történeti munkaközösség tevékenységét két nagy OSZK-ismerettel rendelkező nyugdíjas munkatárs bevonásával erősítették meg. Mindezek eredményeként 1984-ben felgyorsult a korabeli sajtó feltárása és az állományi statisztikai elemzések elkészítése is. Az OSZK történetéből több részpublikáció is készült tanulmány formájában.

1985-ben tovább folyt az OSZK-történeti munkák kiemelt támogatása. A feldolgozó-munka elősegítése érdekében az egyes korszakok (1867–1918, 1919–1946) monografikus feldolgozásával megbízott kutatók részére adatfeldolgozó munkát végeztettek. Mindkét periódusban folyamatban van a könyvtár korabeli nyilvántartásai alapján az olvasói kör és igény elemzése, valamint az egykorú sajtóviszhang gyűjtése. Megszervezték a különgyűjtemények történetére vonatkozó, elemző tanulmányok, vagy adatfeltárás elvégzését is.

Az OSZK történetének első, 1802–1867 közé eső korszakának feldolgozása már 1981-ben megjelent Berlász Jenőnek, a könyvtár ny. tudományos főmunkatársának tollából. (*Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. OSZK, 1981.) A könyvtár vezetősége már 1982-ben úgy határozott, hogy a Magyar Tudományos Akadémiától az intézmény nevében az elkészült mű tudományos fokozattal való elismerését kéri. 1984. okt. 3-án került

sor az MTA Tudományos Minősítő Bizottsága előtt a kandidátusi értekezésként benyújtott mű vitájára. Az értekezés opponensei, Keresztury Dezső akadémikus és Trócsányi Zsolt, a történettudományok doktora Berlász Jenőt – a teljes történetírói életmű alapján – a tudományok doktora fokozatra javasolta. A javaslatot az Akadémia elfogadta.

A történeti kutatások kiegészítéseképpen a költözés periódusában végezték a tárgyi emlékek összegyűjtését, és előkészítették az OSZK történeti múzeum létrehozását.

A kutatásszervezés operatív munkája keretében folyamatos volt az intézményi és egyéni kutatások nyilvántartása és számbavétele, a tudományos dolgozók és a kutatóidő-támogatásban részesülők évi jegyzékeinek összeállítása. Tudományos minősítése volt 1984-ben 75 munkatársnak (tudományos tanácsadó: 5, tudományos főmunkatárs: 13, tudományos munkatárs: 40, tudományos segédmunkatárs: 11, tudományos gyakornok: 6), 1985-ben 87 munkatársnak (tud. tanácsadó: 5, tud. főmunkatárs: 12, tud. munkatárs: 46, tud. segédmunkatárs: 11, tud. gyakornok: 13). Kutatóidő-támogatásban részesült 1984-ben 55 fő, 1985-ben 69 fő. 1984-ben 46 munkatársunk vett részt, ill. viselt funkciót különböző tudományos egyesületekben és bizottságokban.

Hungarika-kutatások

A Vezetői Tanács 1982-es állásfoglalása következtében a kutatásszervezés kiemelt feladatává vált a hungarika-kutatások számára szükséges, a könyvtár alapfeladatainak keretében folyó hungarikafeltáró munkák kiegészítéseként új szolgáltatások megszervezése, a hungarika munkákhoz szükséges segédletek létrehozása, valamint a határon túli magyarságra vonatkozó könyvtári kutatási témák gondozása. A Vezetői Tanács elé 1985 végén dr. Kovács Ilona osztályvezető által *Hungarika regisztráció – hungarika információ* címen készített előterjesztés már konkrét eredményekről számolt be. Az OSZK által javasolt témáknak mind a "Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása" c. kutatási főirány felelősei, mind a Tudományszervezési és Informatikai Intézet vezetői kiemelt fontosságot tulajdonítottak. 1984-ben a Hungarika regisztrációt a főirány, a Hungarika információt a Tudományszervezési és Informatikai Intézet programjába iktatták. Ennek megfelelően a Hungarika regisztrációt a főirány pénzügyi forrásaiból finanszírozhattuk; a Hungarika információ feldolgozó munkájának fedezetét a Tudományszervezési és Informatikai Intézet erőforrásaiból, állami megbízásos pályázat formájában sikerült biztosítani.

A Hungarika regisztráció keretében három témát gondoztunk: 1. "A külföldi hungarika vonatkozású kéziratokról és az 1850 előtti nyomtatványokról készült mikrofilmek nyilvántartása" c. témában a nyilvántartás megalapozásához megkezdődött az MTA, az EK hálózata és az OSZK mikrofilmjeinek számbavétele. (Eddig kb. 3000 mikrofilm címléírása készült el.) 2. A hungarika névkataszter munkálatainál tisztázódtak az alapvető módszertani kérdések. Első ütemben a kutatás tárgyát a 20. századi külföldi (határon túli) magyarság névanyagának feltárása képezi. Eddig 12 ezer nevet gyűjtöttek össze, és megkezdődött a forrásanyag archiválása. 3. "A külföldi magyar gyűjtemények adattára, a hungarika gyűjtemények katalauza" c. téma keretében kialakultak a külföldre kiküldendő kérdőívek tartalmi és formai szempontjai, és folyt a magyar, vagy feltételezhetően magyar anyagot tartalmazó, külföldi gyűjtemények címanyagának összeállítása. (Az ausztriai címek jegyzéke elkészült.)

A Hungarika információ kettős feladatot kíván megoldani: egyfelől tájékoztatást kíván nyújtani a külföldön élő magyarság alkotó kulturális tevékenységéről, másfelől tájékoztat a hazai tudományos, művészeti, kulturális élet külföldi visszhangjáról, beleértve hazánk politikai, társadalmi és gazdasági megítélését is. Célját a Hungarika információ egy viszonylag széles körű folyóiratbázis analitikus feldolgozásával éri el. 1984-ben megtörtént a forrásjegyzék összeállítása, a feldolgozási módszerek szabályozása és a gépi adatrögzítés próbája. 1985-ben már kiküldtük mintegy 300 érdekelt intézménynek az első információs csomagot:

1.500 bibliográfiai tételt és a hozzá tartozó indexet (gépi úton készült tárgyszójegyzéket). E minta alapján kértük, ill. várjuk az 1986-ra szóló előfizetéseket. A feldolgozásra eddig 500 folyóiratot jelöltünk ki, ez azonban a későbbiekben jelentősen emelkedni fog. Az indexek a jövőben kumuláltan jelennek majd meg. Terveinkben szerepel a bibliográfiai leírások mikrolapra való tétele, s egy mikrolapos adattár kiépítése.

A hungarika-kutatásokon belül kiemelt fontosságú a külföldön található hungarika kéziratok anyag számbavétele és központi nyilvántartásának megteremtése. Ennek érdekében egyeztető tárgyalást folytattunk az MTA Könyvtára kéziratárájával és a Petőfi Irodalmi Múzeummal.

A Magyarok Világszövetségének felkérésére, ill. a Magyar Filológiai Társasággal egyetértésben két bibliográfiai adatgyűjtés megalapozását végeztük 1985-ben: A Magyar emigráció bibliográfiája 1945 – ; A *Relationes Hungarici* – magyar és külföldi kapcsolatok irodalmának bibliográfiája 1945-től. A feltáró munka eddigi eredménye kb. 2000 cédula.

1984-től a Kutatásszervezési csoport az OSZK-n kívül gyűjti a többi hazai könyvtár munkatársainak hungarika jellegű, külföldi útjairól szóló útjelentéseket is. Itt adunk számot arról, hogy az OSZK munkatársai 1984-ben 17, 1985-ben 20 alkalommal utaztak külföldre hungarika-anyag bibliográfiai adatgyűjtése, ill. helyszíni mikrofilmezése céljából, legtöbb esetben Csehszlovákiába és Jugoszláviába, 2-2 alkalommal Lengyelországba, NDK-ba és Ausztriába, 1-1 alkalommal Franciaországba, Olaszországba, Svájcba és Törökországba. Különösen eredményes volt 1984-ben egy lengyel és egy török út, mindkét alkalommal dr. Vizkelety András tud. főmunkatárs volt a kiutazó. Lengyelországban, a Torun-i Egyetemi Könyvtárban sikerült rábukkannia a második világháború óta elveszettnek hitt *Königsbergi-töredékre*, amely – a legújabb tudományos kutatások szerint – sorrendben a második legrégibb, szöveges magyar nyelvemlék. Isztambulban, a Topkapı Szeráj könyvtárában magyar provenienciájú, még nem ismert kéziratok felkutatása volt a cél. Vizkelety András megállapította, hogy további, hitelesnek tekinthető Corvina már nincs a szultánok egykori könyvtárában, ellenben több magyar eredetű kódexet sikerült felfedeznie, pl. egy gazdagon illuminált Anjou-kori antiphonale és egy Ulászló címerével ellátott kéziratot, mely minden bizonnyal az egykori budai királyi könyvtárból származott.

Nemzetközi kapcsolatok

A Kutatásszervezési csoport jelentős szervező tevékenységet végez a hungarológiai kutatások konferenciáinak szervezése terén. Így 1984-ben részt vett – a Magyarok Világszövetségével, az MTA Történettudományi Intézetével együtt – a szórványmagarság helyzetét tárgyaló, nemzetközi tudományos konferencia rendezésében. (1984. aug. 6–9.)

1985. aug. 26–27-én a Széchényi Könyvtár új vári épülete adott otthont a Magyar Könyvtárosok II. tudományos találkozójának. A konferencia rendezésében az OSZK-n kívül részt vettek a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete. A két-napos rendezvény folytatása volt az öt évvel ezelőtti, 1980-ban megtartott első tanácskozásnak. Kiemelkedő jelentősége volt a Magyar Fórum keretében tartott értelmiségi találkozók sorában, mivel a könyvtárosoké volt az első, amely másodikban ült össze, s ez a második találkozó még gazdagabb programra adott lehetőséget, mint az öt év előtti, első konferencia.

A konferencia 51 regisztrált résztvevője közül 40 érkezett külföldről (Ausztria 2, Dánia 1, Franciaország 2, Írország 1, Kanada 5, NSZK 5, Svájc 4, Svédország 2, USA 18), és 11 volt magyarországi szakember. 85 magyarországi meghívott vendég egészítette ki a hallgatóság körét. Elhangzott 30 előadás, valamennyi magyar nyelven, 11 magyar résztvevőtől és 19 külföldi kolléga előadásában.

A konferencia központi témája a hungarikagyűjtés és -feltárás volt. Súlyt fektetett a külföldi magyarság könyvtári ellátásának vizsgálatára és a magyarságkutatást elősegítő, külföldi hungarika gyűjtemények számbavételére és feltárására. A kérdést ezúttal a hungarikagyűjtés és -kutatás hazai és nemzetközi összefüggéseibe helyezve vizsgálták. A konferencia programja három szekció keretében zajlott, a három szekció munkáját a plenáris ülés előadásai alapozták meg. A három szekció tematikája a következő volt: a) a külföldi hungarika gyűjtemények számbavétele, a hungarikumok gyűjtése és feltárása; b) a könyvtárak fejlesztésének hazai és külföldi irányai (számítástechnika, gépi adatfeldolgozás, stb.); c) az anyanyelvi kultúra ápolása és a külföldi magyarság olvasási igényeinek könyvtári ellátása.

A konferencia tanácskozásai ismételten felhívták a figyelmet arra, hogy programszerűen és szisztematikusan el kell végezni a külföldi magyar gyűjtemények számbavételét és feltárását, továbbá, hogy a külföldi magyarság olvasáskultúrája és olvasmányellátása terén nyílnak új feladatok. A technikai eredmények kétoldalú ismertetése mind a szakmai tájékoztatás, mind a további tapasztalatcsere, ill. együttműködés szempontjából hasznosnak bizonyult.

Kiadványi ügyek

A könyvtár kiadványaival kapcsolatos teendőket folyamatosan végezte a Kutatásszervezési csoport. Kiemelt feladata volt 1984/85-ben a vári megnyitásra tervezett kiadványok megjelentetése (reprezentatív kivitelben, öt nyelven az OSZK tájékoztató bővített, új kiadása, ugyanaz házi kivitelben, a különgyűjteményeket bemutató, képes leporcellók, könyvtárismertető szórólapok, a Mikrofilmtárral együttműködve képeslap- és dia-sorozat). Végezték a Tájak, Korok, Múzeumok sorozatban megjelent OSZK ismertető szövegének gondozását. Az *OSZK évkönyv 1981.* évi kötete megjelent, az 1982/83. évi nyomdába került. Újraindították az OSZK kiadványai sorozatot (az 1. kötet megjelent, a 2. kötet sajtó alá rendezése folyik). Számos további kiadvány van szerkesztés alatt (*OSZK évkönyv 1984/85*, az OSZK katalógusairól szóló tájékoztató, a Magyar Könyvtárosok II. Tudományos Találkozója és az 1983-as amerikai-magyar konferencia anyaga). A 18. századi magyarországi értelmiség névanyagát rekonstruáló kötet mikrolapos kiadványi formában való előkészítése befejeződött.

A kiadványterjesztés formái az új épület és az új működési rend adottságaihoz, ill. követelményeihez alkalmazkodva alakultak ki, a végleges megoldás azonban (a raktár elhelyezésével és az árusítás technikai feltételeivel összehangoltan) még további szervezést igényel.

A Kiadványtár kezelése folyamatos volt, állományának leltározása lezajlott.

Fejlesztés a számítógépesítés és a szabványosítás területén

Szervezeti keretek

Az 1983-tól kibővített feladatkörrel működő Fejlesztési csoport (részvétel a hazai könyvtárak számítástechnikai munkájának tervezésében, fejlesztésében, ill. átfogó osztályozási rendszer és szaurusz lépcsőzetes kialakítása) a beszámolási időszakban már négyfős létszámmal rendelkezett. A csoport szorosan együttműködött az egyes feladatokhoz kapcsolódó, könyvtáron belüli részlegekkel, valamint külső intézmények szakembereivel. Az OSZK-n belüli együttműködő osztályok elsősorban a Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztősége és a Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa voltak, de esetenként részt vettek a munkában más osztályok szakemberei is.

A hazai könyvek regisztrálásának számítógépes rendszere, az MNB-rendszer továbbfejlesztésére csak korlátozottan került sor. A TS-51/S intelligens terminálra kialakított adatrögzítő rendszer befejezésre és alkalmazásra került. A másik, nagyobb volumenű fejlesztés külső intézmény gépcseréjéhez kapcsolódott. A Nyomdaipari Fényszedő Üzem gépparkjának modernizálása tette lehetővé mágnesszalag bemenetű üzemmód kialakítását. Az MNB-füzetek a 39. évfolyam (1984) 17-es füzetétől mágnesszalagos fényszedéssel készülnek, jelentősen javítva ezzel a kiadvány minőségét, külső megjelenését.

Az MNB-rendszerre alapozott, központi szolgáltatások továbbfejlesztésére, a rendszer további hasznosítására azonban a két év során, sajnos nem kerülhetett sor. A korábban tervezett UNIMARC alapú mágnesszalag szolgáltatásról, s vele párhuzamosan a külföldi nemzeti bibliográfiai csereszalagok beszerzéséről – az MM Könyvtári osztálya egyetértésével – le kellett mondanunk. Oka ennek egyrészt az, hogy a hazai könyvtárak és információs intézmények fogadókészsége a nemzeti bibliográfiai szalagok teljes körű alkalmazására még nem teremtődött meg (hardver és szoftver feltételek, további könyvtári hasznosítások), másrészt pedig a nemzetközi adatszerbe való, ilyen bekapcsolódás mind a lehetséges felhasználók szűk köre, mind a bibliográfiai adatsere folyamatában az utóbbi években bekövetkezett változások miatt kérdéssé vált. Az elmúlt időszakban ugyanis a mikro- és miniszámítógépek könyvtári elterjedése, a bibliográfiai adatbázisok hálózati úton való elérhetősége a fejlődésnek más utat szabott. Mindez az OSZK adatbázisaitól is korszerűbb szolgáltatásokat követelt volna meg. (Pl. hajlékony mágneslemezen való adatszolgáltatás, hálózaton keresztül adatbázis-lekérdezés, stb.)

A megvalósult fejlesztések korlátozott és szűk köre azonban még más okokra is visszavezethető. Elsősorban arra, hogy a pénzügyi és eszközellátottság elégtelensége erősen behatárolta szándékainkat. Az OSZK számítógépes költségvetési kerete ma már az MNB adatbázis fenntartási és kiadványelőállítás üzemének ellátására is csak beosztással elegendő. Másik alrendszer kifejtésére, üzemeltetésére – és ennek függvényében az előre tervezhető fejlesztési és fenntartási munkákra – költségvetési keret a két év során nem állt rendelkezésre. A pályázatok, ill. az MM külön kereteiből juttatott eseti összegek elősegítették a munkákat, de nem tették lehetővé a feladatok megfelelő szintű befejezését, ill. a nagyobb volumenű fejlesztések (pl. MNB szolgáltatások kiterjesztése) tervezését, megkezdését. Számítógépes beruházás az 1984/85-ös években nem történt. Az égetően, a kurrens feladatok ellátásához szükséges, 1984 óta igényelt, nagyobb teljesítményű adatrögzítő berendezés beszerzésére is csak távlati ígéret érkezett. Az üzemhez kötött feladatok teljesítését pedig különösen nehezé tette a vári beköltözést követő szervezeti visszalépés: az MNB és az SZKI között az adatviteli vonal áthelyezése, bekapcsolása nem történt meg, és a Magyar Posta Krisztina központjának elhúzó áradása miatt még 1986-ban sem várható. A heti input futtatások lebonyolítására – jelentős többletköltséggel – az SZKI-ben (Számítástechnikai Koordinációs Intézet) vagyunk kénytelenek háttérgépet igénybe venni.

A tervezett előkatalogizálás (CIP = Cataloging in Publication) a könyvbé nyomott leírás tekintetében létszámhiány és szervezési kérdések megoldatlansága miatt nem valósulhatott meg. Részsikernek könyvelhető el azonban a CIP-leírások elkészülte a KÖNYVÉRT-en keresztül a könyvkiadóktól kapott imprimatúrák feldolgozásával. Az előzetes leírást követő, módosított tartalmú tételkiírások közlésre kerülnek az *Új Könyvekben*, és alapul szolgálnak a közművelődési könyvtárak központi katalógus-cédula ellátásához. E szolgáltatással a felhasználó könyvtárak körében megvalósult az egyszerű feldolgozás – többszöri felhasználás elve: az országban több száz könyvtárban azonos, egységes elvek alapján, az új könyvtári szabványok szerint készült katalógusok épülnek.

A Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA)

Az OSZK központi szolgáltatásaira irányuló számítógépes fejlesztési feladatok tekintetében a leglátványosabb eredmények a Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA) munkáinál születtek. Az NPA-rendszernek a külföldi időszaki kiadványokat nyilvántartó része három alrendszerre épült ki: 1. könyvtári alrendszer, mely a magyarországi lelőhelykönyvtárak azonosító és szolgáltatási adatait tartalmazza; 2. állományi alrendszer, mely a hazai lelőhelyű időszaki kiadványoknak az illető könyvtárban nyilvántartott állományi adatait tartalmazza; 3. bibliográfiai alrendszer, mely a kiadvány egészére, ill. a kiadvány "életének" egy időszakára vonatkozó bibliográfiai adatokat tartalmazza. (A számítógépes rendszer belső kezelése lehetővé teszi az időszaki kiadvány "élete" során változó bibliográfiai adatok regisztrálását, tárolását, szelektív megjelenítését is.) Az egyes bibliográfiai tételek (gépi rekordok) tartalmazhatnak még egyéb információs adatokat is (pl. a kiadvány állapota), és a tartalmi feltárássra jellemző adatokat (osztaurusz, ld. később). Az állományi és bibliográfiai adatok összekapcsolását a gépi rendszerben mint rekordazonosító, az ISSN-szám biztosítja. 1984/85-ben elkészültek az adatbázist felépítő/karbantartó programok, megindult a kísérleti üzemelés (az adatbázis feltöltése) és a kísérleti outputok előállítás. 1985 végére a KFKK-ban nyilvántartott kurrens (1981-től való) bejelentések adatainak kb. egyharmada került gépi feldolgozásra. Jelentős eredménye a fejlesztésnek, hogy az ISDS Nemzetközi Központtal (Párizs) való együttműködés értelmében rendelkezésünkre állnak az ISDS-szalagok, melyek a Központ által nyilvántartott időszaki kiadványok bibliográfiai adatait tartalmazzák. Ezek beépítése az NPA-adatbázisba azt eredményezte, hogy az NPA-rekordjaihoz kb. 60–65 százalékban felhasználhatók az ISDS Központtól érkezett gépi feldolgozások. Az ily módon megtakarított idő- és költség-tényező mindennél kézenfekvőbben bizonyítja a nagy nemzetközi rendszerekhez való kapcsolódás előnyeit. Az adatoknak ez az automatikus átvétele, az adatkiegészítések visszajelző rendszere olyan eljárásokat és tapasztalatokat eredményezett, amelyek már nemzetközi érdeklődést is kiváltottak.

A kísérleti üzem már egyfajta szolgáltatást is végez: az általa gépi adathordozóra rögzített, az egyes könyvtárakra vonatkozó adatokat (könyvtári alrendszer), a bejelentett állományi adatokkal (állományi alrendszer) a pontosított bibliográfiai adatokkal (bibliográfiai alrendszer) kiíratott listákön verifikálásra visszaküldi a könyvtáraknak. Az egyes könyvtárak ezekre építhetik további belső nyilvántartásukat, és ezeken kell jelenteniük következő évi gyarapodásukat is, közölve az esetleges bibliográfiai adatváltozásokat. Így módon elérhető az adatbázis naprakész karbantartása, s a könyvtárakkal való kapcsolattartás is szorosabbá válik.

Az NPA-rendszernek a hazai időszaki kiadványokat nyilvántartó része, a Hazai ISDS Bejelentő Rendszer (HIBR) 1984-től megkezdte üzemzerű működését. Ez gyakorlatilag az ISDS Központhoz való rendszeres és folyamatos mágnesszalagos bejelentés megvalósulása. Eredménye egyrészt az ISSN azonosító számmal rendelkező magyarországi kiadványok bejelentéseiben az adatok pontossága (teljes jelkészletű adatrögzítés és hazai ellenőrzés), a bejelentések gyorsítása, valamint az ISDS nemzetközi adatbázisához kapcsolódó felhasználók (főként nemzeti könyvtárak) pontosabb, gyorsabb tájékoztatása. Az eredményekre alapozva tervezhető már a következő években a *Magyarországi kulcsfilm- ISSN jegyzék* automatikus megjelenítése is, amely egyben az ISSN nyilvántartáshoz kapcsolódva, az OSZK központi szolgáltatása is.

A fenti eredmények megvalósulását széles körű hazai és nemzetközi kooperáció tette lehetővé: az OSZK és a KSH, ill. az OSZK és az ISDS Nemzetközi Központ 1984-es, írásban is lefektetett munkaszerződése, valamint a KSH Számítóközpont INFOLOGIC vállalati gazdasági munkaközösségének megbízás keretében végzett munkája. A műszaki feltételeket illetően, az NPA számítógépes hátterét a KSH Számítóközpontja biztosítja, az

adatrögzítéshez és kiíratáshoz az OSZK-ban lévő perifériák szolgálnak. Az NPA adatbázisának teljes feltöltéséhez és üzemszerű működéséhez igen nagy adatrögzítési kapacitás szükséges: az e célra jelenleg szolgáló TS-51/S intelligens terminál – amelyet elsősorban az MNB-rendszer terhel le – már teljesítőképessége határán van, s hosszabb távra semmiképpen sem elegendő

Az NPA jelenleg kiadványelőállító rendszer, azaz szolgáltatásait különféle gépi listák (az ISDS Nemzetközi Központ számára mágnesszalagok) formájában nyújtja. Benne van azonban a rendszerben az online üzemmód kialakításának lehetősége is – amennyiben a magyar könyvtári rendszerben az online felhasználás feltételei megteremtődnek, az adatbázis közvetlen elérése is megoldható. A rendszer gyakorlatilag máris működőképes: az ISDS-szalagokról a szelektív információszolgáltatás a hazai könyvtárak és információszolgáltatások számára folyamatosan működik.

A Nemzeti Periodika Adatbázis létrehozásáról és továbbfejlesztésének problémáiról a Vezetői Tanács részére 1984-ben előterjesztés készült. (Tárgyalás: 1984. okt. 2.)

Az NPA-ban nyilvántartott időszaki kiadványok osztályozására, a tartalom szerinti visszakereshető tárolásra kialakított, saját fejlesztésű osztályozási rendszer az Osztaurusz (osztályozás és tezaursz szavakból). A természetes nyelvű osztályozási rendszer (információkereső nyelv) kialakításának elméleti munkái a Fejlesztési csoportban már 1983-ban megindultak. A gépi feltáráshoz szükséges osztályozási rendszer és a hozzátartozó tezaursz egyesítéséből származó osztauruszba minden felmerült tárgykör természetes nyelvű megnevezése bekerült a hozzátartozó jelzetekkel együtt, így a gyakorlatlan külső felhasználó is könnyen tájékozódhat. A rendszert mellérendelő-koordinált módon használják a periodikumok tartalmának feltárára. Így biztosítható, hogy a viszonylag kevés osztályt tartalmazó rendszer jól áttekinthető, ugyanakkor nagyon speciális tárgykörök is kifejezhetők több osztály egyidejű használatával. A tezaursz rész mintegy az osztályozási rendszer mutatójának a szerepét tölti be; a deskriptorok mellett az információkereső tezaurszokban szokásos kapcsolatokat – a főlérendelt, alárendelt és egyéb szemantikai összefüggéseket – is feltünteti, ami további támogatást nyújt a legtalálhatóbb kifejezés, illetve jelzetek megtalálásához. Az Osztaurusz első kiadása 1985 elején készült el, kb. 2000 lexikai egységet és 200 osztályt tartalmaz. A Nemzeti Periodika Adatbázis feltöltése után javított, második kiadására 1986 végén kerülhet sor. Az Osztaurusz alkalmazásával készült el 1985 végére az első *"Periodikák tárgykörök szerint az NPA-ban"* c., automatikusan előállított jegyzék, amelynek 1986-os kiadása Magyarországon először közli majd témakör-szerinti csoportosításban a külföldi folyóiratok címjegyzékét (kb. 12.000 folyóiratról). Az Osztauruszt fogadta el osztályozási rendszerként a fejlesztésben szintén részt vevő OMIKK is a Műszaki Koordinációs Kör Folyóiratnyilvántartási Rendszerében. – E kutatások tapasztalatait felhasználva folynak az MNB természetes nyelvű osztályozási rendszerének kidolgozásához szükséges előmunkálatok is (szögyűjtés forrásainak számbavétele, stb.).

A hazai könyvtári rendszer számítástechnikai fejlesztése

A hazai könyvtárak számítástechnikai fejlesztését előmozdító tevékenységünk két irányban folyt. A nagyszámítógépes rendszerek vonatkozásában az Országos Könyvtárügyi Tanács 1984-ben két elemzést is készíttetett a hazai könyvtári automatizálás távlati koncepcióját kidolgozó munkacsoportokban. (Számítógépes hálózatszervezés lehetőségei a hazai könyvtári rendszerben; A könyvtár- és tájékoztatásügy VII. ötéves tervidőszakra vonatkozó számítástechnikai programjához.) Az OSZK munkatársai mindkét tanulmány elkészítésében részt vettek, kidolgozva az OSZK központi szolgáltatásaira vonatkozó elmé-

leti modellt. Az itt megfogalmazott dokumentumok, az egységes koncepcióban jelentkező igények segítettek hozzá ahhoz, hogy az OSZK számítástechnikai koncepciójának 1985-ös elvei az országos könyvtárügyi terv keretei közé helyeződhettek.

A kasszámítógépek könyvtári alkalmazásának hazai terjedését felismerve, a Fejlesztési csoport munkatársai – az OSZK vezetőség felkérése alapján – döntéselőkészítő javaslatot készítettek *A könyvtári mikroszámítógépek szoftver-ellátása címmel* (1985. febr.), amely hangsúlyozta a könyvtári feladatok megoldására alkalmas szoftverek egységes elveken alapuló elkészíttetésének és beszerezhetőségének, központi szolgáltatásként való terjesztésének szükségességét. A tanulmány elkészítése során végzett felmérések bizonyították, hogy a hazai könyvtárak nagy számban szerezték be az utóbbi két évben a kedvező feltételekkel árult Commodore 64 személyi számítógépeket. A könyvtári alkalmazások megkönnyítését tűzte ki célul a Fejlesztési csoport, amikor erre a számítógépre a TUDOR (Tematikus Univerzális Dokumentumkereső Rendszer) típus-szoftver kidolgozását határozta el, benyújtva egyidejűleg pályázatát az OMFB-KSH által meghirdetett *"Tömeges igényeket kielégítő mikroszámítógépes programok kidolgozása"* c. pályázatra. A célfeladatot az OMFB 500.000 Ft, három év alatt visszatérítendő, kamatmentes hitellel támogatta. Így a pályázat elnyerésének eredményeként kerülhetett sor a beszámolási időszak idejére eső, egyetlen számítástechnikai eszköz beszerzésére, egy Commodore 64 alapgépre. A pályázat során elkészült TUDOR-C programrendszer kis könyvtári állományok információfeldolgozását, -keresését és -terjesztését (beépített SDI szolgáltatással) teszi lehetővé. Alkalmazásával a könyvtárosok megtanulhatják azokat az alapvető számítástechnikai, kezelési ismereteket, amelyeket – a remélhető fejlődés során – majd nagyobb gépeken alkalmazniuk kell. Ebből a szempontból tehát a TUDOR programrendszer oktatási feladatok elvégzésére is alkalmas. (Forgalmazására hajlékony mágneslemezen kerül sor 1986-tól, a hozzátartozó *Felhasználói kézikönyvvel* és betanítással.)

A Fejlesztési csoport munkatársai a fenti típus-szoftver kidolgozásán kívül aktív felvilágosító, tanácsadó és szervező munkával járultak hozzá országosan is a mikroszámítógépek könyvtári alkalmazásának elterjesztéséhez.

1984-ben megindult egy olyan programrendszer kifejlesztésének munkálata, amely lehetővé teszi az OSZK számítógépes eszközökkel előállított kiadványainak, ill. nyilvántartásainak COM-formátumban való megjelentetését. (COM = Computer output microform)

Szabványosítás

A szabványosítás területén jelentősebb eredmény az OSZK és a Lenin Könyvtár együttműködésével elkészített *"Személynevek és testületi nevek közlése a bibliográfiai tételekben és utalóban"* c. dokumentum, amely NTMIR Normatív Műszaki Előírásként került elfogadásra. Ezenkívül folyamatosan részt vettünk a hazai és nemzetközi könyvtári szabványok megvitatásában, véleményezésében.

Távlati tervezés

A számítógépes munkák megkezdésekor, az 1970-es években természetesen volt, hogy mind a fejlesztési, mind az üzemeltetési feladatok elvégzését külső számítóközpontoknál bérelt eszközökkel hajtsuk végre. A feladatok bővülésével, a feldolgozandó tételek mennyiségének növekedésével azonban természetesen emelkedett a bérleti díjként kifizetett összeg is. Világossá vált, hogy az OSZK-nak – elsősorban országos könyvtárügyi szolgáltatásai megfelelő szintű és ugyanakkor gazdaságos ellátásához – saját számítógép birtoklására kell törekednie. A számítógépes feldolgozások további hasznosításának, a szol-

gátlások bővítésének a jelenlegi szervezettség már határt szab. A szolgáltatásokat ugyanis a bérelt számítóközpontok belső feltételei, és nem a fejlesztési igények határozzák meg. Belátható időn belül nem lesz elegendő a tárolókapacitás, saját adatbázishoz a jelenleg működő számítógépes rendszerek esetében sem biztosított a közvetlen hozzáférés. Így reálisan egyelőre nem is tervezhető az egyes felhasználók által már igényként fellépő, közvetlen hozzáférés széles körű szolgáltatása sem. A külső számítógépekhez csatlakozó fejlesztési feladatok elhúzódóak; az egyes alrendszerek eredményeinek integrálása – a különböző típusú kialakítások, az eltérő eszközök miatt – nem lehetséges. Az 1985-ös tervek tehát a számítógépes munkák *saját kézbe vételét* irányozzák elő. Ez irányú reményeket keltettek az OSZK-ban a könyvtárügy fejlesztésére készült központi koncepciók, minisztériumi állásfoglalások, amelyek a hetedik ötéves terv elektronikai programjában jelentős szerepet szántak az OSZK-nak, s ennek megfelelően jelentős beruházásokat és fejlesztéseket igényeltek, ígértek a nemzeti könyvtárnak. E remények jegyében készült el az *"OSZK számítógépes programjai és eszközei"* c. feladatterv, majd a Budavári Palotában kialakítandó számítógépterem és számítóközpont beruházási és fejlesztési terve.

1985-ben együttműködünk az MM megbízásából vizsgálatot folytató Videoton cég Létesítmény Irodájának munkatársaival Az *OSZK számítógépes információs rendszerének megvalósítására vonatkozó koncepciójának* kidolgozásában és véleményezésében.

KAPCSOLAT A NEMZETKÖZI INFORMÁCIÓS RENDSZEREKKEL

International Serials Data System (ISDS)

1984. június 15-én – a Művelődési Minisztérium és a Külügyminisztérium jóváhagyása után – életbe lépett az OSZK és az ISDS Nemzetközi Központ (Párizs) munkaszerződése. Ennek értelmében a Magyar Nemzeti ISDS Központ (OSZK) vállalta az ország területén megjelent időszaki kiadványok nyilvántartásának kiépítését és naprakész állapotban való tartását. Vállalta továbbá a nemzeti adatbázisba bevezetett hazai időszaki kiadványok adatainak mágnesszalagon való folyamatos jelentését a Nemzetközi Központba. Ennek fejében az OSZK megkapja az ISDS nemzetközi adatbázisának teljes anyagát, ugyancsak mágnesszalagon, s rendszeres időközökben az új bejelentéseket és módosításokat. Térítésmentes információcsere, módszertani segítség (elsősorban a számítógépes programok tekintetében) egészítik még ki az együttműködési megállapodást.

1984/85-ben már üzemszerű működéssel küldtük a mágnesszalagokat a Nemzetközi Központnak (összesen 3.696 új feldolgozású, ill. javított tételt). Az NPA Hazai ISDS Bejelentő Rendszere (HIBR) a párizsi központtól érkezett információk és dokumentumok alapján folyamatosan végezte munkáját.

Az ISDS mágnesszalagokból felépített adatbázis alapján szelektált mágnesszalagos szolgáltatást és kiíratásokat készítettünk az Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár megrendelésére.

Az ISDS szakmai tanácskozásain (Nemzeti és Regionális Központok vezetőinek 11. szakmai tanácskozása), valamint több Igazgató-tanácsi és elnökségi ülésen Szilvássy Zoltánné, a KFKK osztályvezetője rendszeresen részt vett.

NTMIR (Nemzetközi Tudományos-Műszaki Információs Rendszer)
IKARR (Időszaki Kiadványok Automatizált Regisztrációs Rendszere)

A moszkvai IKARR központnak rendszeresen megküldtük a manuálisan, gépi adatlapon elkészített bejelentéseket (összesen 783 tételt).

Az IKARR Rendszertanács évi ülésein az OSZK képviselői – Sonnevend Péter főosztályvezető és Szilvassy Zoltánné – részt vettek.

Interinformkultura

A szocialista országok kulturális-művészeti információs együttműködése (Interinformkultura) keretében véleményeztük a nemzetközi rubrikátor újonnan kidolgozott "Műemlékek és történelmi emlékek védelme" c. fejezetének tervezetét és az Interinformkultura Automatizált Információs Rendszer koncepcióját. Megküldtük a tárgyévra tervezett kulturális és művészeti tájékoztató kiadványok jegyzékét; a "Kulturális sajtó Magyarországon" c. kiadványunkat (valamennyi együttműködő partner intézménynek); valamint havonta a magyar kulturális életéről, nemzetközi kulturális kapcsolatainkról, a szovjet kultúra magyarországi visszhangjáról tájékoztató újságcikk-kivágatokat. Külön igénylésre három bibliográfiát állítottunk össze.

Elkészült a szakterületi osztályozási rendszer (rubrikátor) magyar fordítása, kísérleti hasznosítása megkezdődött.

A Lenin Könyvtárral kötött kétoldalú együttműködési megállapodásnak megfelelően rendszeresen küldtük a magyar kulturális és művészeti szakirodalom jelentősebb cikkeinek leírását, a nemzetközi rubrikátorral szakozva, orosz nyelvű annotációkkal.

Részt vettünk – előadással és kiállítási anyaggal – a szocialista országok kulturális és művészeti információs szervei vezetőinek prágai értekezletén (Mohor Jenő osztályvezető) és a kultúra anyagi-műszaki alapjai elnevezésű téma tudományos-műszaki információellátásának tárgyában Moszkvában rendezett tanácskozáson (Sonnevend Péter főosztályvezető).

Egyéb nemzetközi információs rendszerek

A Library of Congress NPAC programjában való részvétel keretében 5.885, ill. 4.472 magyarországi megjelenésű monográfiáról készült bibliográfiai leírás, és ebből 585, ill. 480 műre vonatkozó beszerzési javaslat került a megadott gyűjtőköri szempontok szerint a Kultúrához.

A *Nemzetközi Zenei Forrásrepertórium (Répertoire Internationale des Sources Musicales = RISM)* munkálatainak keretében a pécsi székesegyházi kottatár anyagának feldolgozása befejeződött. A kasseli RISM központnak az adatszolgáltatás a magyarországi zenei kéziratok forrásokról folyamatos volt. Munkatársaink 1984-ben részt vettek a bécsi hármás (magyar-cseh-osztrák) RISM-értekezleten.

Az *Annual Bibliography of the History of Printed Books and Libraries* részére összeállításra került az 1983/1984. évi magyarországi megjelenésű könyv- és könyvtártörténeti publikációk bibliográfiája.

A Nemzetközi Színháztörténeti Szövetség számítógépen készülő, kurrens nemzetközi színházi bibliográfiájához való magyar csatlakozás előkészítését megkezdtük. A TANDEM elnevezésű rendszer átvételére – a beérkezett tesztanyag kipróbálásával – meg-

indultak a kísérletek. A tervek szerint a számítógépes feldolgozáshoz az OSZK Színház-történeti Tára szolgáltatja majd a magyar anyagot, elsőnek a Nemzeti Színházra vonatkozó dokumentumok feldolgozásával.

IGAZGATÁS, VEZETÉS, KÖZPONTI FELADATOK

Személyi és szervezeti változások

1984-ben változás állt be a könyvtár vezetésében: dr. Molnár Ferenc főigazgató 1984. december 15-vel nyugalomba vonult, de a könyvtár vezetésében gyakorlatilag már február 23-tól nem vett részt. E naptól kezdve a Széchényi Könyvtárat dr. Havasi Zoltán főigazgató-helyettes vezette, június 16-tól már mint megbízott főigazgató. Dr. Molnár Ferenc főigazgató működésének rövid ideje alatt is sokat tett a vári építkezések meggyorsítása, a könyvtár mielőbbi felköltözése érdekében. A nemzeti tudományosság és közművelődés iránti lelkes ügyszeretete, mely egész pályáját végigkísérte, megmutatkozott a nemzeti könyvtár iránti elkötelezettségében is.

Zircz Péter főigazgató-helyettes 1984. július 1-én vonult nyugalomba, miután a könyvtár munkájából gyakorlatilag már 1983. szeptemberében kivált. Személyében a magyar könyvtárügynek egyik legkiválóbb ismerője és szervezője vált ki időnek előtte az aktív munkából. A Széchényi Könyvtárban különösen a központi szolgáltatások és a számítástechnikai munkálatok fejlesztése, operatív irányítása terén tett sokat.

Változás állt be a III. sz. Állományvédelmi Főosztály vezetésében is. Az év végén nyugállományba vonuló Óvári Sándor igazgató-főosztályvezető helyett 1984. szeptember 1-jén Poprády Géza, az addigi főosztályvezető-helyettes vette át a főosztály vezetését. Óvári Sándor személyében tevékeny és ügyszerető vezető távozott, aki 22 éves Széchényi könyvtári működése alatt előbb a raktározás, majd az állományvédelem szervezése és irányítása, később a vári feladatok ellátása terén szerzett érdemeket.

Fájdalmas vesztesége az 1984-es évnek Vajda Gábor főosztályvezető-helyettes elhunyt. A II. sz. Bibliográfiai és könyvforgalmi főosztály tevékenységének minden lényeges vonulata – legyen szó a szolid szakmai színvonal továbbviteléről, a számítástechnikával összefüggő korszerűsítésről, vagy akár a szegényes feltételrendszer következtében szinte egyedül befolyásolható erőforrás, a munkatársi gárda formálásáról – az ő munkásságához kapcsolódott. Személyében a könyvtár jövőjének legnagyobb reményekre jogosító munkatársa távozott fiatalon, 32 éves korában.

1984-ben nyugalomba vonultak Bor Kálmán, a Gyarapítási osztály h. osztályvezetője, dr. Kelecsényi Gábor főmunkatárs, az Olvasó- és tájékoztató szolgálat mb. osztályvezető-helyettese, dr. Spira Györgyné főmunkatárs, és 37 évi OSZK szolgálat után dr. Fallenbüchl Zoltán, a Kézirattár főmunkatársa.

1985-ben nyugalomba vonultak: dr. Komjáthy Miklósné, a Retrospektív bibliográfiai szerkesztőség és V. Windisch Éva dr., a Kézirattár osztályvezetői; Kiszely Olivérné, a Nemzetközi Csereszolgálat osztályvezető-helyettese.

1985-ben a könyvtár két nyugdíjban lévő munkatársától vettünk végső búcsút: dr. Markovits Györgyi, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. osztályvezető, az OSZK-nak 34 éven át volt munkatársa, 1985. március 7-én, 65 éves korában hunyt el; Ónódy Miklós, a könyvtár ny. főosztályvezető-helyettese 1985. május 13-án, 65 éves korában hunyt el.

E helyen emlékezünk meg dr. Varjas Béla, az irodalomtudományok doktora, az MTA Irodalomtudományi Intézete ny. osztályvezetője, az OSZK 1946–1957 közötti főigazgatója elhunytáról. Varjas Béla 1985. április 5-én, 75 éves korában hunyt el. – Nem

sokkal a könyvtár Budavári Palotában való megnyitása után, 1985. július 23-án hunyt el, 62 éves korában Havassy Pál, az Országos Műemléki Felügyelőség ny. igazgatóhelyettese, a Széchényi Könyvtár vári épületének tervező mérnöke.

Szervezeti változások 1984-ben: jan. 1-től a sajtóbibliográfiai csoport az I. főosztályról a II. főosztályra, a Repertórium szerkesztőségbe került át; ugyancsak ide csatolták a megszűnt Információs osztály hungarika csoportját; febr. 1-jétől a Könyvtárak központi nyilvántartása önálló munkahelyként a Könyvek központi katalógusa osztályához csatolták; szept. 1-jétől megszűnt a Várberuházási csoport (eddig a III. főosztályhoz kapcsoltnak működött), személyi állománya a Gazdasági igazgatósághoz került; dec. 12-től a Hírlap-állományvédelmi osztály hírlapköztészeti része egyesült a Sokszorosító üzem és könyvkötéssel, ennek megfelelően utóbbi neve Sokszorosító üzem és kötészetre változott.

Szervezeti változások 1985-ben: január 1-jétől a Postázó csoport kivált a II. Főosztály keretéből, és az Igazgatási osztály része lett.

1985. március 1-jei hatállyal megalakult a Biztonsági osztály. Ezt megelőzően a Művelődési miniszter 101/1985 MM sz. utasítása értelmében az Országos Széchényi Könyvtár őrzésére kirendelt, polgári fegyveres őrség január 1-jétől a könyvtár személyi állományába és az intézmény vezetőjének irányítása alá került. A hivatkozott utasítás értelmében kezdte meg működését a Biztonsági osztály, amely közvetlenül a főigazgató alá tartozik, hatásköre a következő részlegekre, ill. munkakörökre terjed ki: 1. rendészet, 2. polgári fegyveres őrség, 3. tűzvédelem, 4. munkavédelem, 5. polgári védelem, 6. portaszolgálat, 7. teremőrök. Az új osztály vezetője Kis Dala József.

A Biztonsági osztály megalakulásával egyidejűleg a polgári védelemmel kapcsolatos feladatok – melyeket eddig átruházott hatáskörben a gazdasági igazgató szervezett, irányított és ellenőrzött – a Biztonsági osztály vezetőjének hatáskörébe kerültek.

Augusztus 1-jén belső ellenőr kezdte meg működését a könyvtárban, közvetlenül a főigazgató irányítása alatt.

Október 1-jétől a művelődési miniszter intézkedésére új szervezeti egység, a Magyar-ságkutató csoport kezdte meg működését az OSZK keretében. A csoportot a külföldön élő magyarság komplex vizsgálata és a hazai kutatások összehangolása, valamint a kutatói utánpótlás segítése érdekében hívták életre. A csoport részben önálló költségvetési szervként, a művelődési miniszter közvetlen irányítása alatt áll. A Magyar-ságkutató csoport igazgatójává dr. Juhász Gyula akadémikus, egyetemi tanárt nevezték ki. A kutatócsoport tevékenységének megkezdése egyben új országos kutatási főirány megindulását is jelenti.

Október 15-i hatállyal a főigazgató Nemzetközi és közművelődési osztály létesítését rendelte el, mivel a könyvtár megnövekedett közművelődési és nemzetközi tevékenysége szükségessé tette a feladatok ellátására önálló szervezeti egység létrehozását. Az új osztály feladatkörébe tartozik: 1. Nemzetközi kapcsolatokkal összefüggő elvi, döntéshozó feladatok ellátása, a nemzetközi kapcsolatok operatív intézésével együttjáró teendők elvégzése. E feladatok nemcsak az OSZK, hanem az OSZK-KMK, valamint más, a Művelődési Minisztérium Könyvtári osztálya fennhatósága alá tartozó könyvtárak nemzetközi kapcsolatainak intézésére is kiterjednek. 2. A könyvtár közművelődési feladatainak ellátása, ennek keretében könyvtári bemutatók, előadások, kiállítások, stb. szervezése és rendezése. 3. Kapcsolattartás a tömegkommunikációs szervekkel. Ennek keretében a könyvtári tevékenység propagandája, különös tekintettel a közművelődési tevékenységre. A könyvtárral kapcsolatos sajtó-, rádió- és TV-dokumentumok figyelése és gyűjtése. (Az archiválás továbbra is az Igazgatási osztály Központi irattárának feladata.)

Az új osztály közvetlenül a főigazgató alá tartozik.

A Nemzetközi és közművelődési osztály vezetésére Polyánszky Szentmihály Andrea kapott kinevezést.

A szervezeti és személyi változásokkal kapcsolatos további vezetői kinevezések, ill. megbízások: 1984. febr. 15-én Murányi Róbert főmunkatárs saját kérésére felmentést kapott a Zeneműtár vezetésére szóló megbízatása alól. Helyette Vavrincez Veronika főmunkatárs kapott megbízást az osztály vezetésére. Lovászné Vona Katalin 1984. szept. 1-jétől a Gyarapítási osztály megbízott, majd 1985. ápr. 1-jétől kinevezett osztályvezető-helyettese. A Retrospektív bibliográfiai szerkesztőség osztályvezetője 1985. máj. 15-től Kertész Gyula, a Gazdasági igazgatóságon a Műszaki osztály vezetője május 1-jétől Héjas Attila. További osztályvezető-helyettesi kinevezések 1985-ben: Burány Tamás (Sokszorosító üzem és kötetzet, júl. 1.) Gubicza József (Raktári osztály, jún. 10.), Maczika Béla (Raktári osztály, jún. 1.), Tolnay Lászlóné (Katalogizáló osztály, ápr. 1.). Juhász Lászlóné személyzeti osztályvezető nov. 15-én megbízást kapott az Igazgatási osztály vezetésére is.

Vezetés, ellenőrzés, tervezés, igazgatás

A Vezetői Tanács írásos előterjesztés megvitatására 1984-ben 8, 1985-ben 6 alkalommal ült össze és 14, ill. 6 előterjesztést tárgyal meg. (Ezekről a témának megfelelő részben számolunk be.) Ezenkívül – különösen a vári költözést megelőző időszakban – rendszeresen tartotta heti üléseit a folyó ügyek intézésére.

1985. november 13-án Köpeczi Béla művelődési miniszter Vezetői Tanácsülés keretében találkozott a könyvtár vezető munkatársaival.

1984 elején zajlott le az MM Könyvtári osztálya megbízásából, külső szakértők által lefolytatott vizsgálat az OSZK Olvasó- és tájékoztató szolgálatában, valamint Raktári osztályán. Vizsgálta a bizottság e részlegek vári felkészítését is. (Részletesen ld. az olvasószolgálatról szóló részben!)

A belső ellenőrzés keretében elvégeztük a közérdekű kötelezettségvállalás, a kötelespéldány szolgálat és a könyvtár SZTK kifizető helyének vizsgálatát.

A tervezési munkák keretében rendszeresen elkészültek a könyvtár éves munkatervei. (1985-re – a költözés miatt – csak féléves munkaterv készült.) 1984. márc. 22-én tárgyalta meg a Vezetői Tanács a könyvtár 1986–1990-re szóló, középtávú kutatási tervkoncepcióját. (Részletesen ld. a tudományos munkáról szóló részben!)

1984. nov. 20-án a Vezetői Tanács "Az OSZK tervezési és beszámolási rendszerének korszerűsítése" c. előterjesztést vitatta meg. A VT úgy ítélte meg a helyzetet, hogy az OSZK-ban a tervezési-beszámolási rendszer jelenlegi formái gyökeres reformra nem szorulnak, néhány kérdésben viszont előbbre kell lépni. A VT állásfoglalása szerint: 1. A központi ellenőrzést a kölcsönös tájékoztatás-tájékozódás jegyében meg kell erősíteni. Ennek érdekében megvalósítandók: a) a féléves ellenőrzés felújítása a főbb feladatok számbavételével a VT keretében; b) a belső felülvizsgálatok rendszeressé tétele 1986-tól; c) a VT keretében egy-egy osztály problémáinak részletesebb megtárgyalása, az osztályvezető beszámoltatása. 2. A tervezés-beszámolás rendszerében meg kell erősíteni az osztályértékezők szerepét, súlyt helyezve azok munkamegbeszélés jellegére. 3. A tervezés tekintetében a távlati tervek (konceptiók, stratégiák) kidolgozására 1986-tól újra nagyobb gondot kell fordítani.

1985-ben az új épületben való működési rend kialakítása számos belső szabályzat kidolgozását és életbe léptetését tette szükségessé. (Pl. a belső állományforgalmazás, a felolgozási nyilvántartások rendje, az olvasói nyilvántartási rendszer, stb.) Kiadásra kerültek az épület ellenőrzési rendszerének szabályzatai (a nyitással és a zárással kapcsolatos szabályzatok, főigazgatói utasítás az épület bejáratainak használatáról, az épületen belüli közlekedésről, a könyvbehozatal, ill. -kivitel ellenőrzésének rendjéről, a dolgozók fényképes igazolványának kötelező használatáról, a közösségi termek – tanácsterem, nagy elő-

adóterem, klubterem – igénybevételének rendjéről). Újra szabályozták az ügyviteli rendet elkészült a Postázó csoport ügyrendje, főigazgatói utasítás szabályozta a hivatali bélyegzők használatát, és augusztus 5-én életbe lépett az MM Levéltári osztálya által felülvizsgált és jóváhagyott Íratkezelési szabályzat, az eddig érvényben lévő 1972-es iratkezelési szabályzat új és bővített kiadása. Körlevelek tájékoztattak a belső gyorsmásolás használatáról és az OSZK kiadványok beszerezhetőségéről. Időszerűvé váltak a tűz- és vagyonvédelem, az áramtalanítás és a munkavédelem új, a vári épülethez adaptált szabályzatainak kidolgozása is, ezek azonban már áthúzódtak az 1986-os évre.

Könyvtári bizottságok

A Tudományos bizottság dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató vezetésével rendszeresen megtárgyalta a könyvtár éves és középtávú tudományos terveit, a kutatóidő-kéréseket, a dolgozók tudományos besorolásának évi jegyzékeit, és foglalkozott a Keresztury-jutalomra beérkezett pályaművek elbírálásával. (Részletesen ld. a tudományos ügyekkel foglalkozó részben!)

A Nyelvpótlék bizottság Juhász Lászlóné személyzeti osztályvezető elnökleivel működött. A Vezetői Tanács 1984. április 26-i ülésére a bizottság *Az idegennyelv-tudás anyagi elismeréséről* szóló előterjesztést készített, megfelelően annak a felsőbb szintű rendelkezésnek, amely a dolgozók nyelvpótlékának felülvizsgálatát írta elő 1984. április 30-i hatállyal. A rendelet értelmében a nyelvpótlékok minősítése könyvtárunkban néhány esetben korrekcióra szorult. A VT ezen túlmenően fontos elvi határozatokat hozott: a nyelvpótlékok megállapításánál az orosz nyelv prioritása, valamint a szomszéd népi nyelvek maximális anyagi elismerése mellett foglalt állást.

Az Ifjúsági Bizottság több-kevesebb rendszerességgel tartotta üléseit. Előkészítette és 1984. november 28-án megrendezte az OSZK ötödik Ifjúsági Parlamentjét. Az itt elfogadott ifjúságpolitikai intézkedési terv foglalkozott többek között a pályakezdő fiatalok támogatásával, továbbképzésével, a kutatási-fejlesztési tevékenységbe való bekapcsolásával, az intézményhez való kötődés előmozdításával, valamint a fiatalok bérezésével, élet- és munkakörülményeivel.

Személyzeti munka, munkaügyi helyzet

A beszámolási időszakban a Személyzeti osztály legfontosabb feladata a vári létszámfejlesztéshez kapott 100 státus betöltésével kapcsolatos, személyes tárgyalások és adminisztratív teendők voltak. A munka 1984-ben indult, de már kezdeti szakaszában nagy nehézségekbe ütközött. A könyvtárosi állások esetében kiderült, hogy a kvalifikált, hosszabb gyakorlattal rendelkező szakembereket az OSZK csak nagy belső bérfeszültségek árán tudná alkalmazni, erre azonban a könyvtár – érthető okokból – nem vállalkozhatott. E tényt támasztotta alá az OSZK-KMK országos felmérése is, amely szerint – 1983-as adatok alapján – az OSZK-ban az átlagfizetés 4.920 forint volt, míg más budapesti nagykönyvtárakban ennél számottevően magasabb (MTA: 5.573, FSZEK: 5.850, OPK: 5.214). A helyzetet még erőteljesebben illusztrálja a vezető beosztásúak nélkül számított átlagfizetés: ez 4.344 forint volt, mindössze 44 forinttal magasabb az országos könyvtáros átlagnál, és 397 forinttal alacsonyabb az iparban foglalkoztatottak 1983-as átlagkereseténél. Ez a kedvezőtlen bérszínvonal az állásbetöltéseknél elkerülhetetlenül kompromisszumokhoz vezetett. A kapott létszámkeretből kevesebb volt a betölthető könyvtárosi állás (48 fő az Olvasó- és tájékoztató szolgálatnál) a nagyobb részt, 52 főt az épület nagyságrendjéből

következő ellátó, karbantartó, őrző és takarító személyzet tette ki. Ez utóbbi állásoknál igen sok szerződéses (nyugdíjas) alkalmazására került sor. A munka természetéből és időbeosztásából következően ez a jövőben is így lesz.

1985-ben betöltésre kerültek a még rendelkezésre álló vári státusok, sőt, sikerült belső erőből néhány fontos területen (vári mikrofilm-olvasószolgálat, NPA, közművelődési feladatok) szerény mértékű létszámfejlesztést is elérni. (A könyvtár eredeti vári létszámgigénye 150 fő volt.)

Nem hallgatható el ugyanakkor az sem, hogy a két év alatt sokan távoztak a könyvtárból, közöttük igen régi dolgozóink is. A megnövekedett fluktuációban nem elhanyagolható szerepet játszott a könyvtárnak a város centrumából való kikerülése, a kedvezőtlenebb közlekedési megközelítés és a több műszakos álláshelyek részarányának nagyfokú növekedése.

Mindenzen jelenségek ellensúlyozására a könyvtárnak sikerült hathatós intézkedéseket is hoznia. A költségvetésben biztosított évi bérfejlesztésen kívül 1984-ben és 1985-ben is – önréből – rendkívüli bérrendezést hajtottunk végre, amelyeket alapos és elemző bérvizsgálatok előztek meg. Mindkét évben kiemelten részesültek a béremelésből a raktári dolgozók, 1985-ben a főmunkatárs, a szakalkalmazott IV., a műhelyvezető és a szakmunkás besorolású dolgozók. 1985. áprilisától bevezettük a műszakpótlékot. Ez a szokásostól eltérő időbeosztásban, valamint a szombat–vasárnap is foglalkoztatott dolgozók részére személyi alapbérük 20–40 százalékat kitevő pótlékot biztosít. A műszakpótlék bevezetése különösen sokat jelentett a raktárakban és az olvasószolgálaton foglalkoztatott dolgozóknak.

A költözés és az új épületben a könyvtár működésének beindítása rendkívüli erőfeszítéseket, áldozatos helytállást kívánt a könyvtár valamennyi munkatársától. Az intézet vezetősége ezt megfelelő módon honorálta: a jutalmazások összege 1984-ben 3,6 millió, 1985-ben 5,3 millió forint volt. Külön, személy szerint kerültek elbírálásra az ún. költözési jutalmak, messzemenően figyelembe véve a végzett fizikai munka mennyiségét. A szokásosnál több esetben került sor kitüntetésekre is.

A felsorolt intézkedések eredményeképpen a könyvtár személyi állománya 1985 végére nagyjából stabilizálódott. Ma már elmondható, hogy amennyire a kezdeti időszakban érezhető volt az új helyzetből adódó elvándorlás, ha csekély mértékben is, de érzékelhető az a vonzerő, amit a könyvtár új épülete, megváltozott külső és belső körülményei a kívülállókra gyakorolnak. A hirtelen megnövekedett létszám és a felgyorsult cserélődés következtében viszont még nem alakulhatott ki egy olyan munkahelyi légkör, amelyben az intézményhez való tartozás, annak céljaival való azonosulás tudatossá és általánossá vált volna. (A két év alatt 210 új dolgozó lépett be!)

Az 1984-es munkaerőmozgás (státusban lévők): eltávozott a könyvtárból 52 fő (nyugdíjazás: 15, áthelyezés: 14, munkaviszonya megszűnt: 22, elhunyt: 1). Belépő új dolgozó: 85 (ebből 35 fő a vári létszámhelyek betöltésére). A szerződéses alkalmazások száma tovább növekedett (1982: 108, 1983: 142, 1984: 185). A belső mozgás valamivel kisebb volt, mint az előző évben: 7 fő szolgálati helye változott meg a könyvtáron belül. Némileg csökkent a rendkívüli szabadságnapok száma, míg a fizetés nélküli szabadságnapok számát sikerült radikálisan visszaszorítani (1982: 709, 1983: 1.515, 1984: 465).

Az 1985-ös munkaerőmozgás (státusban lévők): eltávozott a könyvtárból 63 fő (nyugdíjazás: 7, áthelyezés: 24, munkaviszonya megszűnt: 31, elhunyt: 1). Belépő új dolgozó: 125, nagyobb részük a vári létszámhelyek betöltésére.

1984-ben sor került a közművelődési intézmények dolgozóira vonatkozó új besorolási rendelet intézkedéseinek végrehajtására. Átsorolások, és ennek megfelelő bérintézkedések elsősorban a főmunkatársi kategóriában történtek.

A képzési és továbbképzési munka keretében folyamatosan küldtük dolgozóinkat különböző továbbképző tanfolyamokra. 1985-ben megélné a kíváncsi az érdeklődés a könyvtár ál-

tal támogatott egyéni nyelvtanulás iránt. A könyvtár számos osztályán folytak belső továbbképző előadások, munka-megbeszélések. A hangsúly azonban 1984/85-ben az új dolgozók betanításán volt. Ez a munka elsősorban a régi munkatársaknak jelentett nagyobb megterhelést, és a napi munkától is sok erőt vont el.

1984 végén kiértékeljük az 1981–85. évekre szóló káderutánpótlási, -képzési és továbbképzési terv időarányos végrehajtását. Az 1984. december 1-i helyzetkép szerint a főfoglalkozású dolgozók száma 475 volt. (Az ideiglenesen alkalmazott dolgozók száma ugyanekkor 185 fő.) A főfoglalkozású dolgozók közül 196 volt a 35 éven aluli (41,2 százalék). A férfi–nő százalékos megoszlás 27, ill. 73 százalék. A felsőfokú végzettségűek száma 277 (57,8%). Az arány az előző évekhez viszonyítva változatlan, de a végzett szakok és a kor szerinti megoszlás kedvezőbb. Tudományos munkaköri minősítése 68 dolgozónak volt (13,2%), középfokú nyelvtudással 47, felsőfokú nyelvtudással 118 fő (9,8, ill. 24,8, összesen 34,6%) rendelkezett. Ez is kedvezőbb az előző évek adatainál, érezhető a nyelvpótlékok ösztönző hatása.

Nemzetközi kapcsolatok

A könyvtár egyes osztályai – szakmai tevékenységük során – közvetlen kapcsolatban állnak számos külföldi intézménnyel és nemzetközi szervezettel. Szakirányú munkájuk ismertetésére a megfelelő helyen került sor, – az alábbiakban a nemzetközi kapcsolatokról általános összképet adunk.

A szocialista országokkal való kapcsolatainkat az 1981–85. évekre, Jugoszlávia esetében az 1983–85-ös időszakra szóló kulturális együttműködési munkatervek szabályozták. Ennek megfelelően a partnerintézményekkel a kölcsönösség jegyében személy-, dokumentum- és információcserét bonyolítottunk le. A nemzeti könyvtárak többségével intézményközi megállapodásunk is van.

1985-ben a Művelődési Minisztériumnak megküldtük javaslatainkat az 1986-tal kezdődő tervidőszakra szóló kulturális munkatervekre. Levelezést folytattunk a moszkvai Lenin Könyvtárral együttműködési megállapodásunk megújításáról az 1986/90-es évekre.

Az újvidéki Matica Srpskához fűződő, hagyományosan jó kapcsolatokban 1984/85-ben zavarok támadtak. 1984. májusában Sárdy Péter, az MM Könyvtári osztályának h. vezetője és dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató, egyszersmind a Magyar–Jugoszláv Kulturális Vegyesbizottság könyvtári képviselője személyes tárgyalásokra Újvidékre utaztak. 1985. májusában az OSZK látta vendégül Vera Milosavljevicet, a Matica Srpska Könyvtárának igazgatóját és két munkatársát. A tárgyalásokon a kulturális vegyesbizottság könyvtári terveinek egyeztetéséről, az OSZK–Matica Srpska kapcsolatairól, – különös tekintettel a nemzetközi kiadványcserére – és a nemzetiségek anyanyelvi irodalommal való kölcsönös ellátásáról volt szó. Megvitatásra került az 1986–88. évekre szóló intézményközi megállapodás tervezete is.

A tőkés országokkal az 1985–87. évekre kötött új kulturális munkatervek olasz és spanyol viszonylatban tartalmaztak közvetlen kapcsolatokat az OSZK és az említett országok társintézményei között.

A kiutazások száma 1984-ben 80, 1985-ben 85 volt. Ehhez járult még 1984-ben az OSZK Kamarakórusának finnországi, 1985-ben pedig az Észti Szocialista Köztársaságba tett útja.

A szocialista országokba 1984-ben 55, 1985-ben 65 fő utazott. Az egyéb országokba tett kiutazások száma 25, ill. 20 volt.

A kiutazások célja szerinti megoszlás 1984-ben (zárójelben az 1985-ös): tapasztalatszerzés: 26 (32), hungarika-kutatás: 17 (19), konferencián való részvétel: 31 (22), kiállítással kapcsolatos utazások: 1 (6), kapcsolatfejlesztés: 3 (0), Unesco-megbízás: 1 (1), egyéb: 1 (5).

A szocialista országok partner intézményeivel fennálló személycsere-kereteket mindkét évben csaknem száz százalékban felhasználtuk. Még a költözés és megnyitás évében, 1985-ben is a rendelkezésre álló 301 napból mindössze 5 nap maradékunk volt, míg partnereinknek 34. (A 301 nap csak a szocialista országok társintézményeivel való személycsere-keretekre vonatkozik – munkatársaink által az 1985-ben hivatalosan külföldön töltött napok száma meghaladja a 900-at!)

1984-ben mintegy 80 fő külföldi könyvtárost fogadtunk, továbbá 4 könyvtáros csoportot. (Egyet a Litván Szocialista Köztársaságból, kettőt Svédországból és egyet az NSZK-ból.) Vendégeink közül kiemelkednek N. Sz. Kartasov, a Lenin Könyvtár igazgatójának (jan. 10–16.), Prof. Dr. Friedhilde Krause, a berlini Deutsche Staatsbibliothek főigazgatójának (szept. 17–21.), Norbert Stroscher, az NDK KM Könyvtárügyi osztálya vezetőjének (okt. 15–19.), Wanda Piusinska és Stanislaw Dobrzanski, a varsói Biblioteka Narodowa főigazgató-helyetteseinek (máj. 6–11.) és Dr. Karl-Wilhelm Neubauer, a nyugatberlini ISBN-Központ vezetőjének (máj. 9–10.) látogatásai.

1985-ben, az új könyvtárépület megnyitásának évében külföldi vendégforgalmunk erősen megnövekedett. A könyvtár megnyitására érkezett (az előző részben név szerint felsorolt) vendégeken kívül tizenöt vezető könyvtári szakembert fogadtunk a "Kódexek a középkori Magyarországon" c. kiállítás alkalmából. 1985. november 13-án vendégeink voltak az Európai Kulturális Fórumon részt vevő könyvtáros és muzeológus szakemberek. Az áprilistól decemberig terjedő időszakban a különböző országokból 47 szakmai csoportot fogadtunk. Az egyénileg fogadott látogatók közül kiemeljük Szerov szovjet kulturális miniszterhelyettes és Elza Granheim, az IFLA elnökének látogatását.

A szocialista országok nemzeti könyvtárai és a kulturális minisztériumok könyvtárügyi vezetőinek 13. konferenciáján Prágában (1985. febr. 18–23.) Juhász Jenő, az MM Könyvtári osztályának vezetője, az OSZK részéről dr. Havasi Zoltán mb. főigazgató és Gerő Péter vettek részt. A szakértői tanácskozások közül 1984-ben a nemzeti bibliográfia, 1985-ben az állománygyarapítás, valamint a központi katalógusok és a könyvtárközi kölcsönzés szakemberei találkoztak Varsóban, ill. Kubában és Varsóban. A 6. magyar-szovjet könyvtárügyi szemináriumot 1984-ben Moszkvában rendezték meg az olvasószolgálat témaköréből.

A KGST-országok közös tudományos-műszaki információs rendszere keretében (NTMIR) 1984/85-ben három, szabványosítással foglalkozó értekezleten és az IKARR (Időszaki Kiadványok Automatizált Nyilvántartási Rendszere) 9. Rendszertanács ülésén vettünk részt. Az NTMIR-tagországok Meghatalmazott Képviselők Bizottsága ülésén (Moszkva, 1985. máj. 16–17.) képviseltettük magunkat. Folytattuk a szocialista országok kulturális és művészeti információs rendszerében (INTERINFORMKULTURA) való közreműködésünket, képviseltettük magunkat a szervezet prágai ülésén 1984-ben. Részt vettünk a KGST együttműködés 1. sz. munkacsoportja (A kultúra anyagi-műszaki bázisa, tudományos információellátása) és 8. sz. munkacsoportja (A könyvtárügy technikája és technológiája) 1985-ös értekezletein.

Az ISDS (International Serials Data System) kapcsolatok terén kiemelkedő jelentősége volt az ISDS Nemzetközi Központja (Párizs) és az OSZK között 1984-ben létrejött munkaszerződésnek. (Ld. a "Kapcsolat a nemzetközi információs rendszerekkel" c. részben!) A szervezet ülésein rendszeresen részt vettünk.

Az IFLA-közygyűléseken, ill. konferenciákon könyvtárunk képviselői hivatalosan utoljára Lipcsében, 1981-ben vehettek részt. Kapcsolataink ennek következtében a szervezetrel meglazultak, ill. a gyümölcsöző személyi kapcsolatok helyett az esetek többségében az írásbeliség szintjére szorultak.

Az IFLA Nemzeti könyvtári szekciójának kérdőívet válaszoltunk meg a könyvtári anyagokról kért, üzleti felhasználású másolatok (reprodukciók) engedélyezése tárgyában. Anyagot szolgáltatunk a nemzeti könyvtárakra vonatkozó magyarországi jogszabályokról a moszkvai Lenin Könyvtárnak, amely a téma felelőse. Az időszaki kiadványok szekciója (Section on Serial Publications) szerkesztésében megjelenő folyóirat-szakértők jegyzékéhez bejelentettük az OSZK megfelelő szakértőit. A vakok könyvtárainak szekciója (Section of Libraries for the Blind) részére kérdőívet válaszoltunk meg. Az IFLA könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó irodájának (Office for International Lending) a könyvtárközi kölcsönzés szokásos évi kimutatásait elküldtük.

A nagy IFLA-programok (UBC, UAP, Intermarc) megvalósításához való konkrét hozzájárulásunk volt 1984-ben egy IFLA-kiadvány 500 példányban való sokszorosítása (*Guidelines for authority and reference entries*).

Az IFLA könyvtáráépítési és -berendezési szekciója (Section on Library Building and Equipment) 1985. jún. 3–7. között Magyarországon tartotta szemináriumát, amelynek témája a műemléképületek könyvtári célra való átalakítása volt. A szekcióülés első napja az OSZK-ban zajlott le. A szeminárium rendezésében a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, az OSZK és az OSZK-KMK vettek részt.

Az AIBM (Association Internationale des Bibliothèques Musicales) a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége 1985. évi kongresszusát szeptember 8–14. között az NDK-ban, Berlinben tartotta. RISM-konferenciára – magyar-osztrák–cseh részvétellel – 1984. december 12–14. között Bécsben került sor. Az OSZK képviselői mindkét tanácskozáson részt vettek.

Könyvtárunk adott otthont a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID) alapításának 90. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésnek 1985. szept. 19-én, majd az ezt követő FID Programbizottság tanácskozásának. A FID Magyar Nemzeti Bizottsága által szervezett és az OSZK közreműködésével lebonyolított ülésszakon részt vettek – többek között – M. W. Hill, a FID elnöke, a Brit Nemzeti Könyvtár keretében működő országos műszaki könyvtár igazgatója és S. Keenan, a FID főtákarja.

1984. augusztusában a Magyarok Világszövetsége, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és az OSZK rendezésében négynapos nemzetközi konferencia zajlott le Budapesten a nyugati magyarság, az ún. szórvány-magyarság múltjáról és mai problematikájáról.

1985. aug. 26–27-én került megrendezésre könyvtárunkban – a Magyarok Világszövetségével és a Magyar Könyvtárosok Egyesületével közös szervezésben – a Magyar Könyvtárosok II. tudományos találkozója. A találkozón 40 külföldi és 11 magyar hivatalos résztvevő, valamint 85 magyarországi meghívott jelent meg. A plenáris ülésen, valamint a 3 szekcióban folyó tanácskozáson összesen 30 előadás hangzott el.

Az MM Könyvtári osztálya felügyelete alá tartozó más könyvtárak és szervezetek nemzetközi kapcsolatainak intézése során 1984-ben 30 kiutazás (OSZK-KMK: 24, Állami Gorkij Könyvtár: 1, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár: 1, Veszprémi Megyei Könyvtár: 2, MKE: 2) és 66 fogadás szervezését végeztük el. A teljesítés 1985-ben is hasonlóképpen alakult.

A fejlődő országokkal való kapcsolatainkat erősítette – a nemzetközi kiadványcserén túlmenőleg – Szilvássy Zoltánnénak a laoszi Tudományos-Technikai Információs és Dokumentációs Központ létrehozásában Unesco-szakértőként való közreműködése.

A megnövekedett nemzetközi forgalomra való tekintettel, az eddigi Nemzetközi Kapcsolatok csoportját – létszámát megemelve és tevékenységi körét bővítve – 1985. október 15-től Nemzetközi és Közművelődési osztállyá szervezték át.

1984-ben hivatalosan voltak külföldön: a) szocialista országokkal kötött kulturális egyezmény, ill. intézményközi megállapodások személcseréje keretében Bulgáriában Lehoczky Viktória; Csehszlovákiában Bakó Dorottya, Bán Katalin, Malek Magdolna, Maurer Zsuzsa, Nagy László, Papp Andrásné, Plihál Katalin, Soltész Zoltánné, Zsigmondy Árpádné (két alkalommal); Jugoszláviában Belitska-Scholtz Hedvig, Elekes Irén, Havasi Zoltán, Kiszely Olivérné, Kocsy Lászlóné, Lovászné Vona Katalin, Maczika Béla (két ízben), Nagy Zoltán, Pusztai Istvánné, Révay Rita, Szabó József, Szűcs Jenőné, Zséli Lászlóné; Lengyelországban Gerő Péter, Patay Lászlóné, Vizkelety András; NDK-ban Butor Veronika, Kókay Péterné, Mohor Jenő, Patay Pálné (Berlin, Deutsche Staatsbibliothek Térképtárának 125 éves fennállása alkalmából rendezett ünnepi ülésen előadást tartott), Patay Pálné, Soltész Zoltánné (Lipce, Deutsche Bücherei írás- és könyvtörténeti múzeuma jubileuma alkalmából rendezett ünnepi ülésen előadást tartott), Szóts Endréné, Takács Jánosné, Zöldi Péter; Szovjetunióban Farkas Judit, Sonnevend Péter. b) Ősztündíjas tanulmányúton voltak nem szocialista országokban: Fallenbüchl Zoltán (Ausztria), Z. Héjjas Eszter (Franciaország), Heltai János (NSZK, részvétel és előadás tartása a wolffenbütteli Herzog August Könyvtár nyári tanfolyamán), Bácskai Istvánné (Olaszország), Kaszaly Beatrix (Portugália), Vizkelety András (Törökország). c) Konferencián vettek részt: Szilvássy Zoltánné és Lehoczky Viktória (Csehszlovákia, Pozsony, NTMIR-İKARR Rendszertanács 8. ülése), Fried István (Csehszlovákia, Prága, cseh-magyar-szlovák színháztörténeti szimpóziumon előadás tartása), Fried István (Jugoszlávia, Újvidék, kapcsolattörténeti konferencián előadás tartása), Nagy Zsoltné, Sonnevend Péter (Lengyelország, Varsó, szocialista országok nemzeti könyvtárai bibliográfiai szakértőinek 7. tanácskozása, mindketten előadást is tartottak), Mohor Jenő (Csehszlovákia, Prága, INTERINFORM-KULTURA 5. vezetői értekezlete), Ferenczy Endréné, Havasi Zoltán, Sonnevend Péter (Szovjetunió, Moszkva, 6. szovjet-magyar könyvtárügyi szeminárium, mindhárman előadást is tartottak), Fügedi Péterné, Gerő Péter (Szovjetunió, Moszkva, NTMIR szabványosítási értekezlet), Nógrádi Péter (Szovjetunió, Riga, fiatal zeneszerzők konferenciája), Murányi Róbert, Vavrinecz Veronika (Ausztria, Bécs, RISM) Vizkelety András (Ausztria, Bécs, Lenau-Társaság ülése), Vizkelety András (Ausztria, Bécs, Osztrák-Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Vegyesbizottság), Ungváry Rudolf (Ausztria, Kirchberg, Österreichische Ludwig Wittgenstein Gesellschaft 9. nemzetközi konferenciáján előadást tartott), B. Kozocsa Ildikó (Dánia, Koppenhága, ICOM), Szilvássy Zoltánné (Franciaország, Párizs, ISDS 5. Közgyűlése és 14. Igazgatótanács ülése, majd az ISDS Nemzeti és Regionális Központok vezetőinek 10. tanácskozása és az Igazgató Tanács 11. elnökségi ülése), Nagy Zoltán (Franciaország, Párizs, CGT ülésén részt vevő magyar küldöttség tagjaként), Borsa Gedeon (NSZK, Bielefeld, Német Könyvtárosok Egyesülete konferenciáján előadást tartott), Borsa Gedeon (NSZK, Mainz "Könyvillusztráció a 16. században" c. szimpóziumon előadást tartott), Borsa Gedeon (NSZK, Wolfenbüttel, Könyvtártörténeti konferencián előadást tartott), Vizkelety András (NSZK, Wolfenbüttel, Kódex- és kéziratkatalogizáló kollokvium), Fried István (NSZK, Lüneburg, "Közép- és keleteurópai művelődési kapcsolatok 1750–1890 között" c. konferencián előadást tartott), Ungváry Rudolf (NSZK, Frankfurt, Gesellschaft für Klassifikation 8. konferenciáján előadást tartott), Belitska-Scholtz Hedvig (Olaszország, Bellagio, Villa Serbelloni, Színháztudományi konferencia), Borsa Gedeon (Olaszország, Brescia, a Nyomdászattörténeti konferencián előadás tartása). d) Egyéb kiutazások: Ferenczy Endréné, Mázsár István, Gyulai Gergely (Csehszlovákia, Prága, tájékoztató a Telegyűjtő könyv-szállító berendezés üzemeléséről), Borsa Gedeon (Ausztria, Bécs, szaktanácsadás az

Oszták Nemzeti Könyvtár meghívására), Nagy Zsoltné (Franciaország, Párizs, a Magyar Intézet könyvtárának ellenőrzése), Szilvássy Zoltánné (Laosz, Vientiane, Unesco szakértőként részvétel a Tudományos-Technikai Információs és Dokumentációs Központ létrehozásában), OSZK-Kamarakórus (Finnország).

1985-ben hivatalosan voltak külföldön: a) Szocialista országokkal kötött kulturális egyezmény, ill. intézményközi megállapodások személycseréje keretében Bulgáriában Takács Béláné; Csehszlovákiában Gál Julianna, Gerő Péter (2 ízben), Jenei Ildikó, Kálmán Péterné, Nagy László, Malek Magdolna, Patay Pálné, Pavercsik Ilona, Sándor Ernő, Sonnevend Péterné, Szabó József, Szelesi Rózsa, Szűcs Jenőné, Tóth Sándorné, Vavrinecz Veronika; Jugoszláviában Bor Kálmán, Fülep Katalin, Kozocsa Ildikó, Kökössy Gabriella, Nagy László, Nagy Zoltán, Pálmai József, Papp Andrásné, Poprády Géza, Réti Lászlóné, Stróh Tamásné, Szabó József, Zséli Lászlóné; Lengyelországban H. Payer Berta, Nagy Zsoltné, Papp Imréné, Plihal Katalin; NDK-ban Csúcs Dalma, Fülep Katalin, Illyés Katalin, Nagy Zoltán, Poprády Géza; Szovjetunióban Czigler Mária, F. Erdi Mariann, Juhász Lászlóné, Révay Rita, Vekerdi József. b) Ösztöndíjas tanulmányúton, ill. kiküldetésben voltak nem szocialista országban Ferenczy Endréné, Karakas Péterné, Lányi Józsefné (Ausztria), Nagy Zsoltné (Belgium), Gál Julianna (Finnország), Tremkő Györgyné (NSZK), Berke Barnabásné, Fülep Katalin (Olaszország), c) Konferencián vettek részt: Gerő Péter, Poprády Géza (Csehszlovákia, Moraviana nad Vagom, KGST-országok "Könyvtárügy technikája és technológiája 8. sz. munkacsoport"), Gerő Péter, Havasi Zoltán (Csehszlovákia, Prága, A szocialista országok nemzeti könyvtárai igazgatóinak és a kulturális minisztériumok könyvtárügyi vezetőinek 13. tanácskozása), Horváth Pál, Kastaly Beatrix (Csehszlovákia, Prága, Cseh Művészi Könyvkötők 5. Triennáléja), Ferenczy Endréné, Havasi Zoltán (Kuba, Havanna, A szocialista országok nemzeti könyvtárai szakértőinek IV. állománygyarapítási értekezlete, mindketten előadást is tartottak), Berke Barnabásné, Sonnevend Péter (Lengyelország, Varsó, A szocialista országok nemzeti könyvtárainak központi katalógusokkal és könyvtárközi kölcsönzéssel foglalkozó szakértőinek 5. tanácskozása), Murányi Róbert, Vavrinecz Veronika (NDK, Berlin, AIBM), Gerő Péter (Szovjetunió, Moszkva, NTMIR szabványosítási értekezlet), Fügedi Péterné, Gerő Péter (Szovjetunió, Moszkva, NTMIR szabványosítási értekezlet), Sonnevend Péter (Szovjetunió, Moszkva, KGST együttműködés 1. sz. munkacsoportjának ülése, a kultúra anyagi-technikai bázisa, tudományos információellátása), Szilvássy Zoltánné (Szovjetunió, Moszkva, NTMIR-tagországok meghatalmazott képviselők bizottsága 30. ülése), Sonnevend Péter, Szilvássy Zoltánné (Szovjetunió, Vilnius, IKARR 9. Rendszertanács ülése), Ungváry Rudolf (Ausztria, Kirchberg, Österreichische Ludwig Wittgenstein Gesellschaft 10. nemzetközi konferenciáján tartott előadást), Szilvássy Zoltánné (Franciaország, Párizs, két alkalommal: ISDS 15. elnökségi ülése; ISDS Nemzeti és Regionális Központok vezetőinek 11. tanácskozása és az ISDS Igazgató Tanácsának 13. elnökségi ülése), Ungváry Rudolf (NSZK, Karlsruhe, Gesellschaft für Klassifikation 9. konferenciáján előadást tartott), Vekerdi József (USA, Virginia, a Szovjet és keleteurópai kutatások III. világkongresszusán előadást tartott). d) Egyéb kiutazások: Tóth Sándorné, Weeber Tibor (Csehszlovákia, Olomouc, kölcsön kapott kódex szállítása), Borsa Gedeon (Ausztria, Bécs, meghívás alapján szaktanácsadás az Oszták Nemzeti Könyvtárban), Poprády Géza (Ausztria, Bécs, Oszták Könyvtáros Egyesület és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete közötti megállapodás alapján), Borsa Gedeon (NSZK, Wolfenbüttel, Könyvtörténeti konferencia), Nagy László, Vízkelety András (NSZK, München, kölcsön kapott kódexek szállítása), Melczer Tibor (Svájc, Bern, M. Bieler svájci költő és műfordító magyar vonatkozású irodalmi hagyatékának rendezése), Szilvássy Zoltánné (Laosz, Vientiane,

Unesco szakértőként Tudományos-Technikai Információs és Dokumentációs Központ létrehozásában közreműködés), OSZK-Kamarakórus (Szovjetunió, Észk Szovjet Szocialista Köztársaság, Tartu).

Gazdasági munka

Az 1984/85-ös év gazdasági feladatait alapvetően meghatározták a vári épület műszaki átvételével, a költözés lebonyolításával és az új otthon "belakásával" kapcsolatos tennivalók. Az épület nagyságrendjéből, műszaki berendezéseinek bonyolultságából, s nem utolsósorban a kivitelezés hibáiból adódóan számos esetben kellett azonnal beavatkozni, ill. a beruházó és kivitelező vállalatokkal folyamatosan kapcsolatot tartva együttműködni. Különösen sok problémát okoztak az épület fűtő- és szellőzőberendezései, a felvonók állapota, a tetők és a nyílászáró szerkezetek nem megfelelő szigetelése, a fotólaboratórium helyiségeinek kialakítása, ill. üzembehelyezése. A beruházási hitelkeret kimerülése folytán számos szükséges berendezési tárgyat, ill. szakipari munkát utólag, saját költségvetésből kellett beszerezni, ill. elvégeztetni.

Megoldásra váró feladatok voltak az elhagyott épületek átadása, a berendezésnél fel nem használt mobilák felszámolása, ill. hasznosítása. (A régi katalógusszekrények a hazai könyvtári hálózatban kerültek szétosztásra.) Felújítási munka folyt a rákospalotai épületben a Főlépéldány Központ leendő székhelyén és a Rosenberg hp. utcai filmarchívumban.

Társadalmi szervek, közösségi élet

Az előző időszakok beszámolóitól eltérően, ha érintőlegesen is, de meg kell emlékeznünk a könyvtár társadalmi szerveinek munkájáról, pontosabban e munkának a szakmai feladatokat közvetlenül támogató és a munkahelyi körülményeket javítani szándékozó részéről. A pártszervezet akcióját az építkezés befejező szakaszában már az első fejezetben ismertettük. Ki kell emelnünk a szakszervezet szerepét az új épülettel kapcsolatos munkavédelmi problémák megoldásában. Sokat tett a szakszervezet a munkahelyi körülmények kedvezőbb kialakítása érdekében is: a vári közlekedés, a közétkeztetés, a dolgozóknak fizetett általános ebédhozzájárulás, a büfé ügye mind a szakszervezeti funkcionáriusok aktív közreműködésével nyertek kedvező, vagy a viszonyokhoz mérten kedvező elintéztet. A beszámolási időszakban aktuális témákról kétszer is megrendezett fórum – az állami vezetés és a szakszervezeti bizalmiak találkozója – a munkahelyi demokrácia gyakorlati megvalósulásának adott szervezeti keretet.

A dolgozók egészségügyi ellátása terén fontos eredmény, hogy üzemorvosi ellátás létesítésével – először az OSZK történetében – megindulhatott a rendszeres orvosi rendelés.

A könyvtár KISZ-szervezete tagjainak aktivizálásával járult hozzá ahhoz, hogy a költözés időszakában a fiatalok legjobbjai derekasan vették ki részüket a munkából. Ugyancsak a KISZ-szervezet az OSZK-bálok megrendezésével szép hagyományt újított fel – a régi épülettől búcsúzó és az új épületet avató OSZK-bál fiataloknak is, idősebbeknek is emlékezetes közösségi élményévé vált.

A volt munkatársakkal való kapcsolatok fenntartását nemcsak a szakszervezet által évente megrendezett nyugdíjas-találkozók szolgálták, hanem egy-egy kiemelkedő születésnap-i évforduló is. Keresztury Dezső 80. születésnapjának megünnepléséről már beszámoltunk. 1984 őszén köszöntöttük a 80 éves Kozocsa Sándort is, akinek első és egyetlen

munkahelye 38 éven át a Széchényi Könyvtár volt. Az OSZK, a Könyvértékesítő Vállalat és az MKE Könyv- és Könyvtártörténeti Bizottsága által 1984. október 30-án rendezett ünnepség Kozocsa Sándor köszöntése mellett egyben ünnepi megemlékezés volt a magyar bibliográfia másik mesteréről, az ugyancsak OSZK-ban működött Gulyás Pálról, akinek alapvető műve, *A bibliográfia kézikönyve* ekkor jelent meg reprint kiadásban. Honti János 75. születésnapjának évfordulója alkalmából a Magyar Néprajzi Társaság rendezett emlékülést. Honti János (1910–1945) 1935 végétől volt a Széchényi Könyvtár munkatársa.

Könyvtárunk közösségi életének büszkesége az OSZK Kamarakórusa, amely P. Eckhardt Mária karnagy vezetése alatt 1985-ben ünnepelte fennállásának 15. évfordulóját. Az 1984-ben hangverseny-kórusná minősített énekkar sikeres hazai és külföldi fellépései mellett elmaradhatatlan szereplője a Széchényi Könyvtár ünnepi rendezvényeinek. Emlékezetes volt a vári megnyitó ünnepségen való fellépük is.

Kitüntetések

A könyvtár munkatársai közül többen részesültek magasabb állami, ill. társadalmi kitüntetésben. 1984-ben a Munka Érdemrend Arany fokozatát kapták: Óvári Sándor és Zircz Péter. Szocialista Kultúráért kitüntetést kaptak: Belitska-Scholtz Hedvig, Sipos Márta, Spira Györgyné. Kiváló Munkáért kitüntetésben részesültek: Csúcs Dalma, Haydené Kis Zsuzsanna, Jávor Péterné, Jónás Lászlóné, Kurecz Antalné és Mihály Józsefné. Miniszteri dicséretben részesültek: Béres Deák Lászlóné, Debreceni Károlyné, Papp Andrásné, Sövény Zoltán. Kiváló Ifjúsági Vezető lett Inotai István. Zsámboki János Emlékéremben részesült dr. Batári Gyula, az NDK Népek Barátsága Ligája dr. Fried Istvánt a Népek Barátsága arany jelvényével tüntette ki.

1985-ben a Munka Érdemrend Arany fokozatát kapta dr. Farkas László és dr. Ferenczy Endréné. Szabó Ervin Emlékérmét kapott dr. Havasi Zoltán. A Munka Érdemrend Bronz fokozatát kapta Tatai András. A Szocialista Kultúráért kitüntetést kapták: Inotai István, Juhász Lászlóné, Karakas Péterné, Kiszely Olivérné, Radics Lajos, Szilágyi József és dr. Wojtilla Gyuláné. A Kiváló Munkáért kitüntetést kapták: Haász Erzsébet, Horváth Gyuláné, Jenei Ildikó, Kaibinger Károlyné, Kassai Lajos, Kovács Imréné, Mencsik Pál, Mürschberger Ferencné, Németh Istvánné, Patay Lászlóné, Rákóczy Csabáné, Sajtós Endre, Sonnevend Péterné, Szita Gábor. Miniszteri Dicséretben részesültek: Borsányi Zsuzsanna, Csillag Ildikó, Kereszturyné Jónás Mária, Molnár Béla, Pulay Éva és Szelesi Rózsa.

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete 50 éves évfordulója alkalmából a Könyvtáros Egyesületért Emlékérmét kapták: dr. Havasi Zoltán és dr. Somkuti Gabriella.

A Közbiztonsági Érem Arany fokozatát kapta Dur Mihály. Kiváló Polgári Fegyveres Őr jelvényt kaptak: Jankovics Lajos és Nagy Mihály. Kiváló Polgári Fegyveres Őr oklevelet kaptak: Molnár Ferenc és Vona István.

Összeállította: Somkuti Gabriella

A KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYA

	Állomány 1983. dec. 31.	1984/85. évi gyarapodás ²	1984/85. évi fogyatéék	Állomány 1985. dec. 31.
Könyv ¹	2,016.521	50.675	522	2,066.674
Időszaki kiadvány	239.795	12.489	414	251.870
Kézirat	621.320	35.763	26	657.057
Zenemű	143.688	7.759	—	151.447
Térkép	182.081	4.215	—	186.296
Kisnyomtatvány	2,337.845	70.225 ³	—	2,408.070
Szabvány ⁴	47.476	—	—	47.476
Szabadalom ⁴	1.521	—	—	1.521
Kép, metszet	269.651	4.861	—	274.512
Mikrofilm, negatív (címl. egység)	95.195	5.072 ⁵	—	100.267
Mikrofilm, pozitív (címl. egység)	83.957	7.811 ⁶	—	91.768
Dok. neg. és diafilm (címl. egység) ⁴	11.953	—	—	11.953
Hanglemmez, hangszalag	10.338	918	—	11.256
Egyéb dokumentum	22.827	2.099	—	24.926
Összesen	6,084.168	201.887	962	6,285.093

Megjegyzések:

¹ Könyvtárunk "nagyállományaként" ismert könyvraktárában, így az állományi adatokban is a könyvek, bro-súrák, jegyzetek, különlenyomatok egy egységben vannak, és "könyvek" címen szerepelnek.

² A gyarapodás adataiban sem a műemlékkönyvtárak, sem a Könyvtártudományi és Módszertani Központ adatai nem szerepelnek.

³ E gyarapodáson belül 21.716 csoportos feldolgozású hivatali és használati nyomtatvány.

⁴ Szabványt, szabadalmat és diafilmet a könyvtár az új *Gyűjtőkori Utasítás* értelmében nem gyűjt.

⁵ A táblázatban címléírási egységben megadott negatív mikrofilm 1.279.761 filmkocka.

⁶ A táblázatban címléírási egységben megadott pozitív mikrofilm 1.495.984 filmkocka.

AZ 1984–1985. ÉVI GYARAPODÁS A BESZERZÉS MÓDJA SZERINT

Dokumentum	Vétel	Csere	Ajándék*	Kötelespéldány	Saját	Könyvtári egység összesen
Könyv**	10.281	4.012	6.206	30.048	128	50.675
Időszaki kiadvány	1.951	1.428	1.429	7.681	—	12.489
Különgyűjteményi dokumentumok	35.653	2.404	14.320	73.452	12.894	138.723
Összesen:	47.885	7.844	21.955	111.181	13.022	201.887

Megjegyzések:

* Az ajándék rovatban szerepelnek az állami juttatás, ill. raktárrendezés útján állományba került kiadványok is.

**A táblázat adatai nem tartalmazzák a KMK szakkönyvtár és a műemlékkönyvtárak gyarapodását.

A GYŰJTEMÉNYEK HASZNÁLATA 1984–1985-BEN

	1984	1985		
Beiratkozott olvasók száma	1.931	13.867		
Olvasótermék forgalma				
	Olvasók		Használt egységek	
	1984	1985	1984	1985
Központi olvasói tér ¹	16.104	25.924		
könyv	–	–	36.902	43.998
időszaki kiadvány	–	–	26.629	29.555
mikrofilm	–	–	8.228	5.624 ¹
Különgyűjtemények				
Kézirattár	1.558	1.130	72.087	72.056
Régi Nyomtatványok Tára	1.151	823	3.835	4.312
Plakát- és Kisnyomtatványtár	143	693	36.000	220.000
Színháztörténeti Tár	1.050	1.100	92.000	94.500
Térképtár	141	551	5.472	5.581
Zeneműtár	640	953	2.810	3.508
Zárolt Kiadványok Tára	891	879	6.764	4.782
Összesen:	21.678	32.053	290.727	483.916
	Kölcsönzők ²		Kölcsönzött egységek	
	47	34	203	255
Mindösszesen:	21.725	32.087	290.930	484.171

Megjegyzések:

¹ 1984-ben a nagyolvasó és a folyóirat- és hírlapolvasó forgalma; 1985-ben a vári épület VII. szintjének nagy olvasói tere, beleértve a Mikrofilmolvasó-terem forgalmát is.

² Csak külső intézmények részére történő kölcsönzés.

A KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

1984

Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve / fel. szerk. Németh Mária. – 1981. – Bp. : OSZK, 1983. ny. 1984. – 547 p. ; 24 cm

Címe a kötet gerincén: Az OSZK évkönyve.

ISSN 0524-8868

Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. – 39. évf. 1–24. füz. (1984. jan. 1–dec. 15.). – Bp. : OSZK, 1984. – XL, 1268 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-6843

Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. – 1983. éves index. – Bp. : OSZK, 1984. – 283 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-6843

Magyar nemzeti bibliográfia. Zeneművek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Vavrinecz Veronika. – 15. évf. 1–4. füz. (1984. jan. 15–szept. 15.) – Bp. : OSZK, 1984. – 110, XXVII p. ; 29 cm.

Éves mutató a 4. füzethez fűzve.

ISSN 0133-5782

Magyar nemzeti bibliográfia, Időszaki kiadványok repertórium : társadalomtudományok, természettudományok / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sándor Ernő. – 39. évf. 1–12. füz. (1984. jan.–dec.). – Bp. : OSZK, 1984. – 882 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-6894

Magyar nemzeti bibliográfia, Időszaki kiadványok repertórium : társadalomtudományok, természettudományok / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sándor Ernő. 1982. index. – Bp. : OSZK, 1984. – IX, 197 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-6894

Magyar nemzeti bibliográfia, Időszaki kiadványok repertórium : társadalomtudományok, természettudományok / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sándor Ernő. 1983. index. – Bp. : OSZK, 1984. – IX, 204 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-6894

Külföldi magyar nyelvű kiadványok : külföldön magyar nyelven megjelent könyvek és folyóiratszettek válogatott bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Orvos Mária. – 13. évf. 1–4. füz. (1984. jan./márc. – okt./dec.). – Bp. : OSZK, 1984. – 276 p., LIII p. ; 29 cm.

Éves mutató külön füzetben.

ISSN 0133-333X

Hungariká irodalmi szemle : külföldön, idegen nyelven megjelent, magyar vonatkozású könyvek és folyóiratszettek válogatott bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Szerb Judit. – 14. évf. 1–4. füz. (1984. jan./márc. – okt./dec.). – Bp. : OSZK, 1984. – 309 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-7505

Kurrens időszaki kiadványok : a Magyarországon megjelenő időszaki kiadványok bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Nagy Zsoltné. – 1976–1980. index. – Bp. : OSZK, 1984. – 2 köt. – 265, 257 p. ; 29 cm.

Utóbb: Magyar nemzeti bibliográfia, Időszaki kiadványok bibliográfiája.

ISSN 0134-0247

Magyar nemzeti bibliográfia, Időszaki kiadványok bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Nagy Zsoltné. – 1982. – Bp. : OSZK, 1984. – XIII, 289 p. ; 29 cm.

Előbb: Kurrens időszaki kiadványok : a Magyarországon megjelenő időszaki kiadványok bibliográfiája.

ISSN 0231-4592

Magyar könyvészet : a Magyarországon megjelent könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. – 1981. – Bp. : OSZK, 1984. 2 köt. (LXV, 987 p.) ; 29 cm.

ISSN 0133-3496

Magyar könyvészet : a Magyarországon megjelent könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. – 1982. – Bp. : OSZK, 1984. 2 köt. (LXV, 927 p.) ; 29 cm.

ISSN 0133-3496

Magyar könyvészet : 1921–1944 : a Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke / Országos Széchényi Könyvtár ; [szerk. Komjáthy Miklósné]. 1. köt., Általános művek – Filozófia – Vallás. – Bp. : OSZK, 1983, ny. 1984. – 841 p. ; 29 cm.

ISBN 963 200 200 8 (összkiadás)

ISBN 963 200 213 X

Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek : országos gyarapodási jegyzék / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Kondor Imréné. – 1983. 2. – Bp. : OSZK, 1984. – XIII, 3143–3373 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-5839

Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek : országos gyarapodási jegyzék / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Kondor Imréné. – 1984. 1–2. – Bp. : OSZK, 1984. – 3377–3769 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-5839

Kurrens külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban : új indulású és megváltozott című kiadványok lelőhelyadatai / Országos Széchényi Könyvtár. – 4. (1980/[19]82). – Bp. : OSZK, 1984. – 509, 52 p. ; 22 cm.

ISSN 0324-6175

OSZK híradó : az Országos Széchényi Könyvtár MSZMP alapszervezetének, Szakszervezeti Bizottságának és KISZ alapszervezetének lapja / fel. szerk. Mohor Jenő. – 27. évf. 1/2–11/12. sz. (1984). – Bp. : OSZK, 1984. – 258 p. ; 29 cm.

ISSN 0324-2064

KOZMA Borbála, L. – LADÁNYI Sándor

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének, Budapest, kéziratkatalógusa : 1850 előtti kéziratok / L. Kozma Borbála, Ladányi Sándor ; [kiad. az Országos Széchényi Könyvtár]. – Bp. : OSZK, 1982 [!1984]. – 340 p. ; 25 cm. – (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai = Catalogi manuscriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, ISSN 0138-9955 ; 3.).

ISBN 963 200 102 8

MOHOR Jenő – NAGY Zsoltné

Kulturális sajtó Magyarországon : A kurrens magyarországi kulturális és művészeti időszaki kiadványok jegyzéke / [szerk. Mohor Jenő és Nagy Zsoltné] ; [kiad. az Országos Széchényi Könyvtár]. – Bp. : OSZK, 1984. – 53 p. ; 29 cm.

ISBN 963 200 026 9

ZÁHONY Éva

Romániai magyar szépirodalom a két világháború között, 1919–1944 : Bibliográfia / Záhony Éva ; [kiad. az Országos Széchényi Könyvtár]. – Bp. : OSZK, 1984. – 2 db ; 23 cm. – (Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, Új sorozat, ISSN 0237-0042 ; 1.)

ISBN 963 200 027 7

1. [köt.] Önálló művek, írások és kritikák. – 370 p.

2. [köt.] Írások és kritikák. – 373–752. p.

1985

Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. – 40. évf. 1–24. füz. (1985. jan. 1–dec. 15.). – Bp. : OSZK, 1985. – XL, 1165 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-6843

Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. – 1984. éves index. – Bp. : OSZK, [1985]. – 268 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-6843

Magyar nemzeti bibliográfia. Zeneművek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Vavrinecz Veronika. – 16. évf. 1–4. füz. (1985. jan. 15–szept. 15.). – Bp. : OSZK, 1985. – 91, XXII p. ; 29 cm.

Éves mutató a 4. füzethez fűzve.

ISSN 0133-5782

Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok repertóriumai : társadalomtudományok, természettudományok / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sándor Ernő. – 40. évf. 1–12. füz. (1985. jan.–dec.). – Bp. : OSZK, 1985. – 812 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-6894

Külföldi magyar nyelvű kiadványok : külföldön magyar nyelven megjelent könyvek és folyóiratcikkek válogatott bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Orvos Mária. – 14. évf. 1–4. füz. (1985. jan./márc. – okt./dec.). – Bp. : OSZK, 1985. – 266, LIII p. ; 29 cm.

Éves mutató külön füzetben.

ISSN 0133-333X

Hungarika irodalmi szemle : külföldön, idegen nyelven megjelent, magyar vonatkozású könyvek és folyóiratcikkek válogatott bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Szerb Judit. – 15. évf. 1–4. füz. (1985. jan./márc. – okt./dec.). – Bp. : OSZK, 1985. – 293, XLIII p. ; 29 cm.

Éves mutató külön füzetben.

ISSN 0133-7505

Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Nagy Zsoltné. – 1983. – Bp. : OSZK, 1985. – XIII, 276 p. ; 29 cm.

ISSN 0231-4592

Magyar könyvészet : a Magyarországon megjelent könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. – 1983. – Bp. : OSZK, 1985. – 2 köt. (LXV, 1082 p.) ; 29 cm.

ISSN 0133-3496

Magyar könyvészet : a Magyarországon megjelent könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. – 1984. – Bp. : OSZK, 1985. – 2 köt. (LXV, 1005 p.) ; 29 cm.

ISSN 0133-3496

Magyar könyvészet : 1921–1944 : a Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke / Országos Széchényi Könyvtár ; [szerk. Komjáthy Miklósné.] 2. [köt.], Társadalomtudományok 2., Társadalom – Politika – Közgazdaságtan. – Bp. : OSZK, 1984, ny. 1985. – 608 p. ; 29 cm.

ISBN 963 200 200 8 (összkiadás)

ISBN 963 200 214 8

Magyar könyvészet : 1921–1944 : a Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke / Országos Széchényi Könyvtár ; [szerk. Komjáthy Miklósné, Kertész Gyula.] 3. [köt.], Társadalomtudományok 2., Jog – Közigazgatás – Népjólét – Pedagógia – Néprajz. – Bp. : OSZK, 1985. – 715 p. ; 29 cm.

ISBN 963 200 200 8 (összkiadás)

ISBN 963 200 221 0

Hungarika információ / Országos Széchényi Könyvtár ; összeáll. Rácz Aranka, Kovács Ilona. – 1984/[19]85. 1. félév index. – Bp. : OSZK, 1985. – 96 p. 22x29 cm.

Katalóguscédula melléklettel.

ISSN 0237-3297

Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek : országos gyarapodási jegyzék / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Kondor Imréné. – 1980–1984. összesített mutatók. – Bp. : OSZK, 1985. – 2 köt. (492, 243 p.) ; 29 cm.

ISSN 0133-5839

OSZK híradó : az Országos Széchényi Könyvtár MSZMP alapszervezetének, Szakszervezeti Bizottságának és KISZ alapszervezetének lapja / fel. szerk. Batári Gyula. – 28. évf. 1/2–11/12. sz. (1985). – Bp. : OSZK, 1985. – 222 p. ; 29 cm.

ISSN 0133-2064

- Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
 Az Országos Széchényi Könyvtár, a magyar nemzeti könyvtár / [szerk. Németh Mária]. – 3. átd. kiad. / [... szerk. Kovács Ilona]. – Bp. : OSZK, 1985. – 142 p. : ill., 24 cm.
 ISBN 963 200 020 X
- Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
 The National Széchényi Library / [ed. Mária Németh]. – 3. rev. ed. / [ed. ... Ilona Kovács]. – Bp. : National Széchényi Library, 1985. – 143 p. : ill., ; 24 cm.
 ISBN 963 200 021 8
- Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
 La Bibliothèque Széchényi / [éd. par Mária Németh]. – 3. éd. rev. et corr. / [éd.: ... Ilona Kovács]. – Bp. : Bibliothèque nationale Széchényi, 1985. – 142 p. : ill., ; 24 cm.
 ISBN 963 200 024 2
- Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
 Die Széchényi-Nationalbibliothek / [Red. Mária Németh]. – 3. bearb. Aufl. / [Red.: ... Ilona Kovács]. – Bp. : Széchényi-Nationalbibliothek, 1985. – 143 p. : ill., ; 24 cm.
 ISBN 963 200 023 4
- Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
 Nacional'naâ biblioteka im. Seceni / [red. Mariâ Nemet]. – 3. pererab. izd. / [red. ... Ilona Kovacs]. – Bp. : Nacional'naâ biblioteka im. Seceni, 1985. – 143 p. : ill., ; 24 cm.
 ISBN 963 200 022 6
- Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
 Az Országos Széchényi Könyvtár, a magyar nemzeti könyvtár. – Bp. : OSZK, 1985. – 60 p. ; 23 cm.
 A kiadvány "Az Országos Széchényi Könyvtár, a magyar nemzeti könyvtár" c. könyv 3. kiadásának kiadváltozata, illusztrációk nélkül.
 ISBN 963 200 031 5
- Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
 Országos Széchényi Könyvtár. – [Bp.] : OSZK, [1985]. – 1 leporelló (8 p.) ; 24 cm.
- Országos Széchényi Könyvtár (Budapest). Kézirattár.
 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. – Bp. : OSZK, 1985. – 1 leporelló (7 p.) : ill., ; 24 cm.
- Angol és német nyelvű kivonattal.
 Országos Széchényi Könyvtár (Budapest). Plakát- és kisnyomtatványtár.
 Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és kisnyomtatványtár. – Bp. : OSZK, 1985. – 1 leporelló (7 p.) ill., ; 24 cm.
- Angol és német nyelvű kivonattal.
 Országos Széchényi Könyvtár (Budapest). Régi nyomtatványok tára.
 Országos Széchényi Könyvtár, Régi nyomtatványok tára. – Bp. : OSZK, 1985. – 1 leporelló (7 p.) : ill., ; 24 cm.
- Angol és német nyelvű kivonattal.
 Országos Széchényi Könyvtár (Budapest). Színháztörténeti tár.
 Országos Széchényi Könyvtár, Színháztörténeti tár. – Bp. : OSZK, 1985 – 1 leporelló (7 p.) : ill., ; 24 cm.
- Angol és német nyelvű kivonattal.
 Országos Széchényi Könyvtár (Budapest). Térképtár.
 Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár. – Bp. : OSZK, 1985. – 1 leporelló (7 p.) : ill., ; 24 cm.
- Angol és német nyelvű kivonattal.

Országos Széchényi Könyvtár (Budapest). Zeneműtár.
 Országos Széchényi Könyvtár, Zeneműtár. – Bp. : OSZK, 1985. – 1 leporelló (7 p.) :
 ill., ; 24 cm.
 Angol és német nyelvű kivonattal.
 Könyvtártudományi és Módszertani Központ (Budapest).
 Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ. – Bp. :
 OSZK, 1985. – 1 leporelló (7 p.) ; 24 cm.
 Angol és német nyelvű kivonattal.
 BERKE Barnabásné – KONDOR Imréné – SZILVÁSSY Zoltánné
 Útmutató a könyvtári anyagok bejelentéséről / [írta Berke Barnabásné, Kondor Im-
 réné, Szilvássy Zoltánné] ; [közread az] Országos Széchényi Könyvtár. – Bp. : OSZK,
 1985. – 73 p. ; 29 cm.
 ISBN 963 200 217 2
 Gyűjtők és mecénások : Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. – Bp. : OSZK,
 1985. – 21 p. ; 23 cm.
 Kiállítási katalógus.
 Az illusztrált olasz tudományos könyv a 15–19. században : Kiállítási katalógus :
 1985. június 17–30., Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Budavári Palota "F" épület.
 – [Bp.] : OSZK, 1985. – 23 p. ; 25 cm.
 Kódexek a középkori Magyarországon : Kiállítás az Országos Széchényi Könyv-
 tárban, Budapest, Budavári Palota, 1985. november 12. – 1986. február 28. / [a kiállítást
 ... az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára rendezte Vizkelety András irányításával] ;
 [a kiadványt Belák Béla tervezte]. – Bp. : Interpress, 1985. – 295 p. : ill., ; 29 cm.
 Angol, német és orosz nyelvű kivonattal.
 ISBN 963 200 222 9

THE ACTIVITY OF THE NATIONAL SZÉCHÉNYI LIBRARY IN THE YEARS 1984–1985

Moving to the new premises of the Library

The reconstruction of the southern wing of the former Royal Palace of the Buda Castle for the purposes of the National Library was completed in 1984. The destroyed medieval castle was replaced by the renaissance palace of king Matthias Corvinus in the 15th century, also destroyed in the following centuries. On its place a Baroque palace was erected in the 18th century which became considerably enlarged in the next century in neobaroque style. This latter one was nearly totally destroyed during World War II. After the war the royal palace has been rebuilt as a cultural centre, no more as a governmental residence. The Hungarian National Gallery, the Budapest History Museum and the Museum of Labour Movement had already been transferred here earlier. The southern wing was the last to be reconstructed and it became the home of the National Széchényi Library.

The moving to the new building meant the beginning of a new era in the life of the Library. The holdings of the special collections that had been kept in different places because of lack of storage could at last be united. The small reading rooms were replaced by a large reading area with a reference library of ca. 70,000 volumes with free access, with specialized reading rooms and nearly 600 seats for the readers. (In the old library, there were 180 readers' seats.) Precious materials – marble and bronze – had amply been applied in the interior architecture supplying a representative frame to the treasures of the National Library. The building is suitable for the organization of exhibitions, lectures, cultural programs. A new era began in the life of the Library, among others, owing to the fact that up till now the Library had to share its headquarters with the National Museum in the house built in 1846, although this house proved small for the two institutions as early as at the turn of the century.

In 1984–85 the Library's activity was fundamentally determined by the preparations of the moving into the new premises. The staff of the Library was increased by more than 100 new employees of the readers' service and, first of all, of the technical, cleaning and security staff. Some 6 million library units had to be transported together with the furniture, machines and other equipments. The transportation began on October 3, 1984 and was accomplished by March 20, 1985.

The formal opening of the Library took place on April 2, 1985. The opening festivities were attended by the directors of 11 European national libraries and 2 university libraries. On this occasion the bronze bust of count Ferenc Széchényi (1754–1820), founder of the Library, was unveiled. Vice Prime Minister Judit Csehák pointed out in her opening speech that the National Library opens its new doors in the same palace of Buda Castle where the famous library of king Matthias Corvinus, the Bibliotheca Corviniana, had been kept in the late fifteenth century.

Some remarkable data of the building: Its gross capacity is 249 thousand m³. The total basic area is 44,300 m², of which 6,350 m² are technical areas, 4,900 m² are running areas (staircases, corridors), 33,050 m² are functional areas. 43,9% of this latter are stacks, 26,9% is public service, 18,6% offices, 7,3% workshops, 3,3% conveniences etc. The furniture (including bookshelves) was made in Swedish-Hungarian co-operation on the Swedish Almedia licence. The books are transported by the West German Telelift equipment comprising 100 rolling carriages that can be programmed to the required place in the whole building.

A guide of the Library was published in five languages together with other brochures, colour slides and post cards. The opening exhibition "Collectors and patrons" has commemorated those prominent persons who made considerable contributions to the holdings of the National Library.

The Library opened its doors for the reading public on April 9, 1985.

Changes in staff and organization

Director General Dr. Ferenc Molnár has retired on December 15, 1984. Practically, he did not take part in the management of the Library since February 23. From this time on, Deputy Director-General Dr. Zoltán Havasi has been put in charge of the direction.

The relations of the Library with the public increased, so a new department had to be set up, the Department of International Relations and Public Culture. Besides the international personal relations (travels, etc.), this Department is charged with maintaining public relations, i.e. organization of exhibitions, programs, reception of visiting groups, generally speaking, propaganda of the cultural values of the Library for the widest possible publicity. A Security Department, too, was established.

Acquisition

In 1984–85, the holdings of the Library were increased by 50,675 volumes of books, 12,489 volumes of periodical publications, 35,763 manuscripts, 102,960 other documents (scores, discs, maps, microfilms, posters, prints), totally, by 201,887 library units. On December 31, 1985 the holdings of the Library consisted of 6,285,093 library units.

The Hungarian publications were acquired from legal deposit copies. Foreign acquisition by purchase and exchange is traditionally oriented on Hungarica publications and, in the second place, on history, literary history and reference books.

In 1984 new possibilities of purchase by hard currency presented themselves. György Soros, a businessman of Hungarian origin in New York made a foundation in support of Hungarian science, culture and art. His remarkable foundation enabled Hungarian libraries to purchase Western publications for Hungarian currency. In this way, the Széchényi Library has purchased books in a sum of \$ 4,000 in 1985.

The greatest sensation was the acquisition of a fragment of a German codex of three leaves found in a codex bought from a private collector. Songs of Minnesänger poets are written on the parchment leaves, among others, poems of the famous medieval poet Der von Kurenberg. Till now, the text of these poems was known only from one manuscript and our fragments present new variants of these verses. In addition, our manuscript is some hundred years older than the earliest one known up till now. The lectures and publications of András Vízkelety, discoverer of this find, attracted great attention in German-speaking countries.

Processing. Catalogues

On the whole, processing kept pace with acquisition. Difficulty arose first of all in multiplying of catalogue cards. Our old *adrema* machines can no more meet the needs. In 1985, a xerox multiplier of *Sharp* type was bought and we hope to overtake arrears of work by this new equipment.

New tasks of cataloguing appeared with the Library's moving into the new premises. Many catalogues had to be duplicated and alphabetical, decimal and signature catalogues of the reference library of 70,000 volumes had to be set up. The reconstruction of the catalogue of serial publications and the recataloguing of periodicals were continued. The planned closing of the alphabetical catalogue of books, demanded by the introduction of new cataloguing standards, could not be accomplished.

In the special collections, besides current processing, retrospective disclosing of the holdings went on, as a rule aiming at publication (in the Manuscript Department, Department of Early Printings, Theater History Collection, Map Collection, Music Department).

Bibliography

Books, musicals, maps, periodicals published in Hungary were currently disclosed in the Hungarian National Bibliography system together with articles on social sciences issued in periodicals. 13 thousand bibliographic and 37 thousand analytical records were entered in the data base of the Hungarian National Bibliography in 1984–85. It was an important achievement in 1984 that the *Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája* (Hungarian National Bibliography, Bibliography of Books) was printed with light setting with magnetic tape input from vol. 39, No. 17. The source base of the *Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok repertóriuma* (Hungarian National Bibliography, Repertory of Periodicals) was considerably enlarged. 1,065 journals were processed which is nearly twice more than it was a few years ago.

The years 1982 and 1983 and the cumulative volume of 1976–1980 of the annual Hungarian press bibliography *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája* (Hungarian National Bibliography, Bibliography of Periodical Publications) were published. (Index volumes of titles and publishing bodies.)

Hungarica publications abroad were disclosed in two quarterly: *Külföldi Magyar Nyelvű Kiadványok* (Books Published Abroad in Hungarian) and *Hungarika Irodalmi Szemle* (Hungarica Literary Review).

The annual cumulations for 1982 and 1983 of *Magyar Könyvészet* (Hungarian Bibliography) were published.

Volumes 1 and 2 of the retrospective national bibliography *Magyar Könyvészet 1921–1944* (Hungarian Bibliography 1921–1944) appeared and vol. 3 is in press. Data collection for the bibliographies of eighteenth century printings and for press bibliography 1921–1944 was continued. Volume 1980 of *A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája* (Bibliography of Hungarian Literature and Literary History) is in press.

We have supplied data from Hungary for many international bibliographic enterprises (RISM, IBIB). Negotiations began concerning our joining the computer program of the international theatre bibliography. We intend to process the source material concerning the Hungarian National Theatre first.

Readers' and reference service

The restriction of readers' service introduced in 1981 was valid till December 22, 1984. During this time, the Library was open only to research workers. Thus, the number of readers decreased considerably. In 1984 there were only 1,931 registered readers and 660 persons with a daily ticket. The number of readers' visits was 21,600 and 290 thousand library units were used.

The new National Library opened to the readers on April 9, 1985. On the seventh storey of the building there is a large reading space with a general and a special (history, literature) reading room and separate reference, periodical and microfilm reading rooms. Each special collection has its separate reading room on the sixth and fifth stories. The reference library with free access comprises about 70 thousand volumes. There are no restrictions in registration any more: all Hungarian citizens over 18 years of age are entitled to use the Library and foreign citizens can register with their passports. Restrictions of using the holdings refer only to original copies of newspapers and unique copies of documents of musical value.

13,800 readers registered in 1985, the number of uses was 32 thousand. Nearly half million library units were used but this number does not include the use of the volumes of the reference library. Responses to inquiries were written on 525 occasions in 1984 and 846 in 1985.

Exhibitions. Public relations. Historical libraries

Public relations that had been stagnant for many years rapidly developed in the new premises of the National Library. An enormous interest in the new home of the Library became manifest. In the period from April to December, 434 Hungarian and 47 foreign groups of visitors came to see the Library. Similarly, tourists, too, are interested in coming sightseeing for in the neighbourhood of the Library there are a number of museums. By the end of the year library shows with lectures became regular.

The above mentioned opening exhibition "Collectors and patrons" was followed by the exhibition "Illustrated Italian scientific books in the 15th-19th centuries" on the occasion of Italian cultural days in June 1985. The exhibition "Codices in medieval Hungary" presented the records of early Hungarian written literature. It was opened on November 12 in honour of the European Cultural Forum held in Budapest. It was in 1882 when a similar representative presentation of our medieval cultural heritage took place for the last time. In 1985 beside several Hungarian secular and church collections 19 foreign libraries lent us their medieval documents of Hungarian origin. The greatest number was lent by the Österreichische Nationalbibliothek in Vienna and twelve other Austrian institutions. We received materials also from the Federative German Republic (München, Wolfenbüttel), Poland (Cracow, Torun), Czechoslovakia (Prague, Olomouc). The National Széchényi Library would like to express its sincere gratitude to the lending libraries. Regrettably Slovakia, Rumania and Yugoslavia refused to fulfil our requests for lending their Hungarian materials. A catalogue of the exhibition contains the description of each exhibited item accompanied by four studies on the given topics. Fourteen representatives of the lending foreign libraries were present.

Since the Library was in the focus of public interest in 1985, our contacts with the Radio, TV and different press organs became more close. We consider the up-to-date orientation of the mass media an important part of our activity.

The Széchényi Library is in charge of two provincial historical libraries. The library of the former Cistercian Abbey in Zirc has more than 80 thousand visitors each year. In Gyöngyös, the medieval library of the Franciscan order receive 5-6 thousand visitors yearly. The reconstruction of the former Franciscan monastery was accomplished in 1984. It gives home also to the municipal library. At present, the transfer of the management of the Historical Library to the Municipal Library is in progress. However, the ownership of the Historical Library will be retained by the Széchényi Library.

Conservation. Reprography

In the Library's book binding workshop and in external binderies 21 thousand items were bound in 1984-85. 1,500 items of the special collections were restored by individual restoration. The so-called Corvina program aiming at the restoration of some damaged Corvina codices was continued. This work, in its present stage, consists of experimenting, preparations and summing up the experiences gained by visits abroad.

The problems of conservation came into prominence also on a national level, partly owing to the activity of the experts of the Széchényi Library. This is reflected by the establishment of a Conservation Committee in the frame of the National Library Council. The Committee started its activity with the preparation of a national survey of the conservation library holdings. It is the experts of the Széchényi Library who are entrusted with the direction of this Committee. The Library takes an active part in the training of book binders and restorers. Advices of conservation are being given regularly to other libraries, too. The principles of conservation planning of the Széchényi Library on a long run were elaborated in 1985. These principles stress for the first time the importance of prevention besides restauration.

About 1,5 million pages of newspapers were microfilmed in 1984-85 in the program of protective microfilming of Hungarian newspapers that has been going on for 15 years. 980 microfilm slides were made from journals of special importance. 73 thousand microfilm squares were made from the documents of the special collections.

Our microfilm supplying service concentrated on filling the gaps in Hungarian libraries. About 1,3 million positive reading film squares were made. Besides, requests of interlibrary loan and international exchange were fulfilled.

A considerable improvement of the reprographical services was brought about by buying three RANK xerox 1025 and one Minolta EP 650 copying machines and one Canon NP 580 readerprinter. All this could be purchased through the Soros-foundation. Claims of the readers for copying have rapidly increased. Beside xerox copies, photo-reproductions and photo-enlargements were also ordered (nearly 40 thousand in two years). In 1984 a laboratory for colour copying was set up.

The Reprographical Workshop has acquired a Romayor 314 printing press. The machine park of the workshop is in need of general improvement for its capacity became insufficient for the production of the Library's publications. Its enlarging to a printing office is planned.

Central Library Services

Our Legal Deposit Copy Service receives about 1,2 million units of printed material yearly. The Service is in charge of distributing the copies left after meeting the claims of the National Library (2 copies). Five complete sets are sent to the central regional libraries while special libraries receive their share of deposit copies according to their profiles.

In 1984, 9,152 and in 1985, 10,609 publications underlying ISBN numeration were issued, so approximately this amount of ISBN numbers was assigned to recent publications. This number includes the publications of both professional and non-professional publishers and of publishers with so-called collective number, i.e. occasional issuers of publications. There is a trend increase of the activity of non-professional publishers. In 1985, 91% of the professional publishers' publications appeared with an ISBN number. In 1984-85, 833 new ISSN numbers were assigned to new periodical publications.

In 1985 a departmental order was issued on the obligatory reporting of the Hungarian libraries' holdings to the Union Catalogues of the Széchényi Library. It refers to all foreign publications and to Hungarian ones printed before 1952, both to books and periodicals, including copies. Though most Hungarian libraries have regularly reported their foreign accessions, it is hoped that the departmental order will add to the regularity.

The Union Catalogue of Foreign Books received 395 thousand records in 1984-85. 19,200 and 16,600 inquiries were answered, respectively. The semiannual publication *Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek* (Foreign Reference Books on Social Sciences) registers the accessions in Hungarian libraries.

The Union Catalogue of Foreign Periodicals registered nearly 96 thousand new entries in 1984-85. Information was given on 30 thousand instances. Volume 4 of the inventory *Kürens külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban* (Current Foreign Periodicals in Hungarian Libraries) was published. It contains supplements for the years 1980-82. The edition of *Külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban a XVII. századtól 1970-ig*, - Union catalogue of foreign serials in Hungarian libraries from the 17th century to 1970 was in progress.

Beside the traditional catalogue card processing and the editorial work, preparations of the automated National Periodicals Data Base went on (see under *Research and Development*).

There is an increasing demand on interlibrary lending owing to the fact that the growing prices of foreign books and periodicals reduce the book import. In 1984, 26,900 and in 1985, 27,500 loan requests were received. Only 4,5% of these came from abroad, the rest was requested by Hungarian libraries. Our requests sent abroad were fulfilled (in this order) by the Federative German Republic, Great Britain, The Netherlands, The Soviet Union, Japon, Switzerland, France, Sweden. Unfortunately the prices of the great Western supply centres (e.g., British Library Document Supply Centre) keep rising.

The international exchange of publications tends to decrease everywhere because of the general financial difficulties. This refers to our Library as well. In 1984, we have sent abroad 33,700 volumes of books, in 1985, 25,000 volumes. We have received 20,800 volumes in exchange in these two years. The

number of periodicals sent and received did not change essentially (4,300 and 2,100 items, respectively). We make maximal efforts in selecting and supplying all patriotica publications from Hungary to our exchange partners interested in obtaining them. Unfortunately we do not always see the same carefulness on the side of our partners. Especially the neighbouring socialist countries are inclined to a quantitative adjusting of our exchange balance instead of supplying the Hungarian publications collected by the Széchényi Library. – We have 705 exchange partners, 282 in socialist countries, 423 in other countries.

In 1984, a Depository Library of the National Széchényi Library was established near Budapest. It stores reserve copies of duplicates discarded by Hungarian libraries. The starting holdings of the Depository Library were 120,000 volumes. This number was increased by 19,600 volumes. It supplies copies for interlibrary loan.

The Centre for Duplicates and Surplus Copies collects and redistributes the duplicates of other libraries and partly disposes of them in book trade. In these two years, it supplied 59 thousand volumes to Hungarian libraries and sold 20,900 volumes in home and foreign trade. Of this latter amount, 16,700 volumes were sold in the second-hand bookshop kept jointly by the Széchényi Library and the Book Trade Company.

Research and development

The organizational frames of the research work and development carried out in the Library are constituted by the Section for Research Management and the Section for Development.

The Section for Research Management is supposed to organize individual and central research work in the Library, to determine the research program of the National Library and to coordinate it with the general research programs of the country. Accordingly, the research work carried out in the Széchényi Library is based on the holdings of the Library, aiming at processing, disclosing and publication of this material, and at organizing and carrying out Hungarica research work, on the one hand, and it corresponds to the central role of the Széchényi Library in the library network of the country, on the other (development of central library services, atomation of libraries and institutions of information). The task of the Section for Development is the preparation of the computerization program of the Library. At the same time, it plays also an advisory role and exercises organisatory activity on a country-wide level.

Since 1981 the Széchényi Library is a scientific research centre under the leadership of the Hungarian Academy of Sciences. In accordance with this, its relations with the institutional system of research work of the country considerably developed in the last years. The individual and institutional scientific achievements of the Library's staff are organically embedded in the national research program. It could well be seen in the research account of the five years' period of 1981–85 and in the research planning for the next five years (1986–1990).

The most outstanding results among the development tasks of 1984–85 were achieved through the establishing of the computerized National Periodical Data Base. The filling up of the Data Base goes on continuously. Partly, the data of the Hungarian periodicals and partly, those of foreign periodicals kept in Hungarian libraries are processed. Ca. 60% of the latter we take over directly from the magnetic tapes of the ISDS International Centre. A great advantage of the National Periodical Data Base is its compatibility with the ISDS system. At present, the Data Base functions as a system producing publications. It produces lists from computers or magnetic tapes. In the future, it will work in on-line system, too. Another achievement is that the data of Hungarian periodicals are regularly conveyed to the ISDS International Centre on magnetic tape. The information is given to the ASPRI system of the CMEA countries on data sheets.

The Library has developed a classification system of its own named OSTAURUS for the classification of the periodicals registered in the Data Base. It is a classification in natural language suitable for automated processing. Another important achievement was the TUDOR-C program system adapted to COMMODORE-64 personal computer. It makes it possible to process, ask and diffuse informations of small library holdings with a built-in SDI system. This type-software serves to promote instructions of computer technique in small libraries.

A new service: the Hungarica Information was introduced in 1985 in order to assist Hungarica research work. This service gives information in two ways by the analytical processing of foreign periodicals: it registers the publications dealing with the cultural and scientific activity of Hungarians living abroad and the foreign reception of the scientific, cultural and artistic achievements of the country. Computerized indexes make a multisided checking up of the analytical descriptions possible.

We try to assure the possibility of publication to the staff of the Library. Beside the Yearbook of the National Széchényi Library (*Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*), the publication of the series *Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai* (Publications of the National Széchényi Library) was resumed and the first volume of the new series has been published. A microcard publication is in work, too.

International relations. Contacts with international information organizations

Continuity and increasing international interest in the new home of the Library were characteristic of our international relations.

In the frame of the cooperation of the national libraries of socialist countries we regularly attended the meetings of experts (conferences on national bibliography, acquisition, union catalogues, interlibrary loan). At the leaders' conference in 1985 in Prague Hungary was represented by the Head of Library Department of the Ministry of Culture Jenő Juhász and Director-General in charge Dr. Zoltán Havasi. The sixth Hungarian-Soviet library seminar was held in 1984 in Moscow. Representatives of our Library delivered lectures on readers' services.

In the frame of the common scientific and technical information system of the CMEA countries our representatives were present at three conferences on standardization and at the 9th system council meeting of ASPRI. Representatives were sent to the meeting of the Committee of Deputy Representatives of the International Scientific and Technical Information System of CMEA countries (Moscow, May 16-17, 1985). We continued our participation in the cultural and artistic information system of socialist countries (INTERINFORMKULTURA) and attended the meeting of this organization in Prague in 1984. We attended the meetings of the Working Group N° 1 of CMEA cooperation (Material and technical base of the culture, its scientific information supply) and of the Working Group N° 9 (Technique and technology of libraries) in 1985.

A working agreement was concluded between the National Széchényi Library and the Centre of International Serials Data System (ISDS, Paris) in 1984. We attended the sessions of this organization regularly.

In 1984-85, no representatives of the Széchényi Library were present at the General Assemblies of the IFLA but we maintained an uninterrupted correspondence with the particular sections of IFLA. Our financial contribution to IFLA programs was the printing of an IFLA publication in 500 copies. The Section on Library Building and Equipment of the IFLA held its seminar in Hungary on 3-7 June, 1985. The first day's program was organized in the new home of the Széchényi Library.

Our representatives attended the AIBM congress in Berlin in 1985 and the Hungarian-Austrian-Czechoslovakian RISM meeting in Vienna in December 1984.

The solemn session on the 90th anniversary of the foundation of FID took place in our Library on September 19, 1985 together with the subsequent conference of the FID Program Committee.

Among other Hungarian institutions, our Library participated in the organization of the international conference on the Hungarian diaspora held in Budapest in August 1984.

The Second Scientific Meeting of Hungarian Librarians was held in our Library in a joint organization with the World Federation of Hungarians and the Association of Hungarian Librarians on August 26-27, 1985. 40 foreign and 11 Hungarian official participants and 85 Hungarian guests were present. 30 lectures were delivered in the plenary session and in the panels of three sections.

In the NPAC program of the Library of Congress informations on Hungarian publications and bibliographic description were supplied.

We attended the conference of the Restoration Committee of ICOM in Copenhagen in 1984.

Our relations with developing countries were deepened by the participation of one of our colleagues as UNESCO expert in the organization of the Centre of Information in Laos.

We received several directors and librarians of European national libraries at the opening festivities and on the exhibition "Codices in medieval Hungary". A visit in the Library and reception was organized for librarians and museum workers participating in the European Cultural Forum.

Our colleagues went abroad to study tours, conferences or exchange of experiences 80 times in 1984, 85 times in 1985. 120 visits were made to socialist countries, 45 to other countries. With socialist countries, the visits took place on the basis of the well-proved exchange of personnel fixed in mutual agreements or intergovernmental cultural plans. As to capitalist countries, intergovernmental cultural agreements provide direct relations with partner libraries in Italy and Spain.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkája 1984–1985-ben

Az 1984–85. évi tevékenységünket az éves munkatervekhez mérve, megállapíthatjuk, hogy minden lényeges vállalásunkat teljesítettük. Az intézmény a szervezeti és működési szabályzatában rögzített feladatkörben eredményesen munkálkodott mind a folyamatos, szolgáltatásszerű kötelezettségeinek, mind az egyszeri, vállalkozásszerű feladatainak teljesítésén.

A munkahelyi légkör jó volt, egészséges együttműködés volt tapasztalható a közös munkában érintett munkatársak és osztályok között. Jó volt a kapcsolat a vezetés és a társadalmi szervek között is. A vezetői testület általában kéthetente foglalkozott a munkával és annak feltételeivel kapcsolatos információkkal. Egyetértő döntések születtek minden fontos intézménypolitikai, munkaelosztási, gazdálkodási és személyzeti kérdésben. Az intézmény egészét, vagy a még tágabb könyvtári érdekeket érintő szakmai produktumokat nyílt fórumon tűztük napirendre, hogy mindenkinek lehetővé tegyük a véleménynyilvánítást.

Kifelé irányuló kapcsolataink megítélésében is bizakodóak vagyunk: a társadalmi és könyvtári környezettel széles felületen érintkezünk. Némileg hiányosnak érezzük kapcsolatunk intenzitását, rendszerességét bizonyos könyvtárakkal és könyvtárhálózatokkal.

Hagyományosan a legerősebb szálakkal a közművelődési könyvtárhálózatokhoz, azok fenntartó és felügyeleti szerveihez kapcsolódunk, de a szakfelügyeleti funkció révén máris biztatóan erősödik jelenlétünk a felsőoktatási könyvtárak és a szakkönyvtárak ügyeinek alakulásában is.

Több szakmai szervezet és bizottság titkársági feladatait láttuk el. Közülük a fontosabbakat felsoroljuk: Országos Könyvtárügyi Tanács; Társadalomtudományi Információs Munkabizottság; Nemzetközi Zenei Könyvtáros Szövetség magyar nemzeti bizottsága; Magyar Nemzeti Hangtár előkészítő bizottsága; a Könyvtárak tudományos minősítését előkészítő bizottság; a megyei, az egyetemi, a főiskolai könyvtárigazgatók tanácsa; Könyvtárosképzési és -továbbképzési állandó bizottság; az OKT Osztályozási Szakbizottsága.

Nemzetközi kapcsolataink a hagyományos keretek között fejlődtek mind a szakmai információcserét, mind a személyes látogatásokat és konferenciákon való tevékeny részvételt illetően. Intézményünkben 1984-ben 13 fő, 1985-ben 19 fő vett részt külföldi tanulmányúton.

A teljesített feladatok közül itt a bevezetőben érdemel említést a Könyvtártudományi Szakkönyvtár dolgozóinak és a könyvtár híveinek lelkes munkája: az új helyre való költözés előkészítése, a könyvtár széppé, otthonossá, jól áttekinthetővé tétele a Budavári Palota 8. szintjén. A költözés miatt az alapszolgáltatásokat nem szüneteltettük, dokumentációs kiadványainkat elkészítettük.

Fejlesztési feladataink közül az audiovizuális technika eszközeinek meghonosítása, az av dokumentumok beszerzésének, kezelésének és hasznosításának metodikai irányítása, valamint a hetedik ötéves terv előkészítésével kapcsolatos munkálkodásaink érdemelnék figyelmet.

Talán nem tetszik dicsekvésnek, ha jónak minősítjük képzési, továbbképzési vállalkozásainkat és a hozzájuk kapcsolódó tankönyveket, az oktatási segédleteket létrehozó módszertani és szerkesztői tevékenységünket.

Látványosságban és tartalomban is fejlődött a központi propaganda tevékenység. Vállalkozásaink közül itt a nemzetközi plakátkiállítást említjük, amely az Európai Kulturális Fórum oldalági rendezvényének számított, és szép sikert aratott.

Tevékenységünk részleteit a maguk helyén, az osztályok feladatai között találja az olvasó.

HÁLÓZATFEJLESZTÉSI, KOORDINÁCIÓS ÉS SZAKFELÜGYELETI FELADATOK

Hálózatfejlesztési és koordinációs feladatok

A hálózatfejlesztési és a koordináló szerepünket a jogszabályokban és a IV. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásaiban rögzített célok közelítése érdekében bontakoztattuk ki.

Tapasztalatok a VII. ötéves terv előkészítéséről címmel összegzést készítettünk a különféle könyvtári hálózatok középtávú fejlesztési elgondolásairól. A SZOT felkérésére javaslati anyagot készítettünk a szakszervezeti könyvtári hálózat fejlesztési programjához a VII. ötéves tervidőszakra. Közreműködtünk a Magyar Néphadsereg közművelődési könyvtári hálózatának szervezeti és működési szabályozásában. Összefoglalót készítettünk a büntetésvégrehajtási intézetek közművelődési könyvtárainak fejlődéséről. Közreműködtünk a betegek könyvtári ellátásának fejlesztéséről szóló irányelvek előkészítésében.

Helyzetfelmérő tanulmányt készítettünk, és javaslatot tettünk a különféle közgyűjtemények (könyvtár, múzeum, levéltár) kapcsolatáról, együttműködésük lehetőségeiről, valamint a főiskolai könyvtárak helyzetéről és fejlesztéséről. Szakirodalmi szemle készült a felsőoktatási könyvtárak fejlesztésének időszerű kérdéseiről.

Fölmértük az érintett nagy könyvtárakban a Tudománypolitikai Bizottság támogatásának felhasználására vonatkozó adatokat és tapasztalatokat, tanulmányoztuk a bevezetett szolgáltatások működését, és konzultáltunk a tervekről.

A megyék pedagógiai információellátásáról írt összefoglaló jelentést a megyei könyvtárak olvasószolgálati osztályvezetőivel és a pedagógiai intézetek könyvtárvezetőivel, valamint az OPIR-konceptió kidolgozóival vitattuk meg. A munka során körvonalazódtak a két érdekelt könyvtár típus kívánatos együttműködésének kulcspontjai. Elkészítettük a vállalati információellátás modellgyűjteményét, megszerveztük a középvárosok információellátásával foglalkozó konferenciát.

Az OKT megbízása alapján elemzést készítettünk a könyvtári jogszabályokról.

Országos statisztikai értekezletet szerveztünk a tanácsi és a szakszervezeti közművelődési könyvtárak munkatársai számára az adatszolgáltatás tapasztalatairól, valamint a következő évi adatszolgáltatás előkészítéséről. A közművelődési könyvtári statisztikai adatok számítógépes feldolgozásának bevezetésével két statisztikai gyorstájékoztató kiadványunk (TEKE, SZAKMA) szerkesztése és megjelentetése a Tudományszervezési és Informatikai Intézet tevékenységének függvénye lett. 1985-ben emiatt a két kiadvány nem jelent meg.

A Közművelődési Alap támogatásával megszerveztük 32 könyvtár hangoskönyvvel való ellátását. Fejlesztési tanulmányt készítettünk *Az audiovizuális dokumentumok beépítése a közművelődési könyvtári rendszerbe* címmel. A könyvtárak audiovizuális szolgáltatásainak fejlesztése érdekében elkészítettük a *"Film- és videodokumentumok a könyvtárban"* című módszertani útmutatót. Felvettük a kapcsolatot a kiadókkal, gyártókkal, forgalmazókkal. Konferenciát szerveztünk a megyei, városi könyvtárak módszertanos munkatársai részére a könyvtári video-szolgáltatásokról, valamint a zenei könyvtári munka időszerű kérdéseiről.

A megyei és a városi könyvtáraktól begyűjtöttük a *"Közművelődési filmek jegyzéke 1984."* című filmográfia alapján azoknak a mozi- és rövidfilmeknek a címeit, melyek átírását VHS kazettákra javasolják.

Megszerveztük a gyermekkönyvtárosok hagyományos regionális tapasztalatcseréit és továbbképzéseit. Elkészítettük és nyomdába adtuk az *"Alapvető könyvek jegyzéke óvodák számára"* című bibliográfiát. Elkészült az elmúlt évtized jelentős gyermekkönyvtári kiadványainak kritikai válogatása, az értékes művek újra kiadásának megszervezése folyamatban van.

Előkészítettük a *"Zenei szakirodalmi információellátás"* című kiadványt, megszerveztük a *Gyűjtőkori kódex* összeállítási és szerkesztési munkálatait, valamint egy módszertani útmutató elkészítését a könyvtárhasználat és szakirodalom-kutatás egyetemi és főiskolai oktatásához.

Tanácsadó szolgálatunk keretében előre nem tervezhető feladatként több száz esetben adtunk szakvéleményt, ezek között olyan munkaigényes vállalkozások is szerepelnek, mint a KNEB vizsgálata a közművelődési könyvtárak tevékenységének változásáról.

Szakfelügyeleti feladatok

Az MM felügyeleti terve és a Könyvtári Osztály megbízása alapján szakfelügyeleti vizsgálatot végeztünk Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Sopron, Szabolcs-Szatmár és Szolnok megyében. Részt vettünk a Vas megyei könyvtári szakfelügyeleti utóvizsgálatban.

Szakfelügyeleti vizsgálatot végeztünk a Janus Pannonius Tudományegyetem könyvtári hálózatában és a Pollack Mihály Műszaki Főiskola könyvtárában, részt vettünk az Országgyűlési Könyvtár és az AGROINFORM szakfelügyeletében. Az MM Múzeumi Osztályának megbízásából elvégeztük a Természettudományi Múzeum könyvtárának felülvizsgálatát. Szakfelügyeleti látogatást tettünk a következő főiskolák könyvtáraiban: Pollack Mihály Műszaki Főiskola, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola.

Szakfelügyeleti jelentést készítettünk a kötelespéldányok regionális felhasználásáról, célvizsgálatot folytattunk a Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Osztályán a kötelespéldányok kezelésének és hasznosításának helyzetéről.

Elkészítettük a szakfelügyeleti tevékenység tartalmi kérdéseiről szóló útmutató kéziratát.

MÓDSZERTANI, KUTATÁSI ÉS TOVÁBBKÉPZÉSI FELADATOK

A gyűjtemények feltárása

A nagy közművelődési könyvtárak feldolgozó osztályának vezetői részére értekezletet szerveztünk, melyen a szakkatalogusok helyzetét, továbbfejlesztésük és gépesítésük lehe-

tőségét, valamint a leíró katalógusok továbbbépítésének kérdéseit vitattuk meg. Helyzetfelfutató és javaslattevő jelentést készítettünk a megyei könyvtárak tárgyi katalógusrendszeréről. Jelentést készítettünk a főiskolai könyvtárak tárgyi katalógusainak helyzetéről; a kérdésről konferenciát rendeztünk az érdekelt könyvtárak részére.

Részt vettünk a könyvtári szabványosításban. A leírásban használható rövidítési szabványhoz összeállítottuk a zeneműveknél használható rövidítéseket. Az új szabványok szerinti megváltozott besorolási adatokhoz utalójegyzéket készítettünk. Az ISBD Review Group tagjaként közreműködünk az ISBD dokumentumok öt éves időszakra terjedő felülvizsgálatában.

Országosan támogattuk a leíró katalógusok továbbbépítését (MTE, KSH, BME, stb.) Szolnokon a megyei könyvtárban részt vettünk a katalógus testületi neveinek átszerkesztésében.

Elkészítettük "A bibliográfiai leírás besorolási adatai. Címek." című szabvány végleges változatát, valamint a kották bibliográfiai leírásának magyar szabványát. Sajtó alá rendeztük "Az osztályozás és információkeresés" című szöveggyűjteményt, lefordítottuk Salton G. "Introduction to modern information retrieval" című művét.

Elindítottuk "A leíró katalógizálás elmélete és gyakorlata" című kézikönyv megírását. Két fejezet elkészült: "Az ISBD szabályok kialakulása és a leírás általános szabályai" és "A leíró katalógus bibliográfiai tételeinek szerkesztése" című. Kidolgoztuk a Könyvtári raktározási táblázatok új kiadásának alapelveit, a témáról konferenciát rendeztünk.

Könyvtári munkafolyamatok szervezése

Elkészítettük a Könyvtárellátó új nyomtatványkatalógusát és az új közművelődési könyvtári munkanaplókat, valamint – a Magyar Szabványügyi Hivatal felkérésére – "A könyvtári bizonylat" című szabványt.

Elkészítettük a "Könyvtár és marketing" című szakirodalmi szemlét, összeállítottuk a "Könyvtári és információs intézményi munkakörök képesítési követelményei" című módszertani segédanyagot. Elkészült a B- és C-típusú közművelődési könyvtárak gazdálkodási útmutatója, valamint egy állományvédelmi útmutató is.

Elkezdtek az anyaggyűjtést egy, a kis könyvtárak szervezéséről szóló könyv kiadásához.

Esettanulmányokat készítettünk az állományellenőrzésről, Könyvtár és szervezés témakörben bibliográfiát állítottunk össze a hazai és külföldi szakirodalom legfontosabb kézikönyveiből.

Könyvtárápítás, -berendezés, -gépesítés

A könyvtárápítás távlati terveinek kidolgozásához a statisztikai adatokat értékelhető táblázatok és grafikonok formájában összesítettük. (Fénykép-illusztráció céljára félszáz színes felvételt készítettünk.) Elkészítettük a könyvtár-rekonstrukciók feladatáttervét.

Új ajánlati terveket dolgoztattunk ki a kisvárosok és lakótelepek könyvtárápításához.

Könyvtárápítási és berendezési ügyekben rajzos tervanyagokat készítettünk a salgótarjáni és a pécsi könyvtárhoz, a debreceni és a szegedi tudományegyetem könyvtárához, a Videoton és a MEDOSZ szakszervezeti könyvtárhoz, valamint számos egyéb könyvtárhoz. Konzultációt folytattunk több olyan könyvtár esetében, amelyek tervezéséhez grafikai anyagra nem volt szükség.

Tevékenyen közreműködünk az IFLA 1985. évi könyvtárápítási szemináriumán.

Új technikai eszközök gyártására, forgalmazására és könyvtári alkalmazására tettünk javaslatot a KÖNYVÉRT Könyvtárellátó Főosztálya, a Biztonságtechnikai Ipari Szövetkezet, a körmendi Vas- és Fémipari Szövetkezet, az Országos Oktatási Központ, a Metrim-pex Külkereskedelmi Vállalat, az Információtechnikai Vállalat részére. Folyamatosan tájékoztattunk a könyvtári munkában használható legújabb technikai eszközökről, az alkalmazás lehetőségeiről.

Jelentést állítottunk össze a szocialista országokban található könyvtári eszközökről, berendezésekről, azok gyártóiról és forgalmazóiról.

Tanulmányt készítettünk az elektronikus könyvtári lopásgátló berendezésekről, a beruházást megelőző, állományelemző módszerekről.

Kutatási feladatok

Kutatómunkánk eredményei közül az alábbiakat tartjuk említésre érdemesnek:

A könyvtár, a könyvtáros és társadalmi környezete témakörben

Befejeződött a könyvtáros pálya szociológiai vizsgálati anyagának számítógépes feldolgozása, kiegészítő interjúk készültek, elkészült az angol nyelvterület szakirodalmi szemléje.

"A könyvtár és társadalmi környezete" című témakörben folyamatosan végzünk helyzetfeltáró kutatásokat. Az azonos című kiadványsorozatunk 3. kötetének összeállítását befejeztük. A "Kulturális szocializáció az aprófalvas településeken" című kutatás adatgyűjtése befejeződött, egy előzetes tanulmány elkészült, a kutatás lezárása 1986-ban várható.

A Teplice és Vác, valamint egy lengyel középváros könyvtárainak összehasonlító vizsgálata a cseh partner visszalépése és a lengyel partner érdektelensége miatt meghíúsult. Az összehasonlításhoz szükséges, a váci városi könyvtár életére és működésére vonatkozó vizsgálatokat elvégeztük, az adatokat összegyűjtöttük. Tanulmányoztuk a váci városi könyvtárnak az iskolai könyvtárakkal való együttműködését. A vizsgálat záró tanulmánya elkészült, a "Könyvtár és társadalmi környezete" című sorozat 3. kötetében lát napvilágot.

Az előző évi kutatások eredményeinek összegzéseként elkészült a könyvtárosok kapcsolatkulturáját vizsgáló olvasószolgálati esettanulmányokat elemző munka, amelyet a Könyvtáros hasábjain tártunk a nyilvánosság elé.

Tanulmányt készítettünk *A könyvtárhasználati szokások változási tendenciái a közművelődési könyvtárakban, és az ebből levonható könyvtárpolitikai következtetések* címmel; a KMK szakmai vitája után az OKT elnökségi és plenáris ülésein előterjesztésként szerepelt.

Három általános iskolai mintakönyvtár vizsgálata és a kutatás eredményeit összegező tanulmány elkészült.

Az olvasási szokások és az olvasás folyamata témakörben

Elkészült *"A felnőtt népesség olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai"* című kutatási jelentés, melyet a közművelődési kutatási főirányt gondozó Művelődéskutató Intézet elfogadott. Az utóbbi évek olvasási pályázatairól írt elemző tanulmány a Könyvtárosban jelent meg.

Az *Olvasói értékrend* vizsgálatából a kérdőíves adatfelvétel történt meg (1000 fős minta, 100 település). Az adatok feldolgozása áthúzódik 1986-ra. Befejeződött *"A 15-18 évesek olvasási kultúrája"* című kutatás adatainak gépi feldolgozása. A *Biblioterápiai olvasókönyv* elkészítése áthúzódik 1986-ra.

A finn–magyar összehasonlító olvasásszociológiai vizsgálat keretében összegező tanulmányt írtunk a magyarországi olvasási szokásokról.

Tárgyalásokat folytattunk a jugoszláviai Vajdaságban a Hungarológiai Intézet munkársaival egy, a magyarok körében végzendő olvasásszociológiai vizsgálat lehetőségeiről. Kisebb, lokális felmérések elvégzésére van reális lehetőség. Szakirodalmi szemlét készítettünk a határon túli magyarság olvasáskultúrájáról, a témafigyelést folytatjuk.

Elkészült "A Mester és Margarita" című regény magyarországi fogadtatását vizsgáló kutatás tanulmánya, valamint egy kiegészítés *A Mester és Margarita, és diákolvasói* címmel.

Az *Olvasás, olvasmányközvetítés* témakörben alapozó jellegű elméleti tanulmány készült el *Az olvasó* címmel.

Folyamatban lévő kutatásaink: *Az olvasási szokások és az olvasói ízlés alakulása a 60-as és 70-es években*, *A 15–18 éves korosztály olvasási és könyvtárhasználati szokásai*, és *Az óvodáskorúak könyvtárhasználata*.

Továbbképzések

Feladatainkat a tervek szerint teljesítettük. Két év alatt a következő tanfolyamokat, továbbképzéseket szerveztük meg:

- olvasáspedagógiai továbbképző tanfolyam;
- szépirodalom-ismereti tanfolyam az olvasószolgálatban dolgozók részére;
- tipográfiai tanfolyam;
- egyéves továbbképző tanfolyam társadalomtudományi szakreferensek részére;
- egyéves tanfolyam könyvkötők részére az új technológiai ismeretekről;
- féléves tanfolyam a kapcsolatszervezéssel foglalkozó munkatársak részére;
- féléves tanfolyam a hátrányos helyzetű olvasókkal való foglalkozás lehetőségeiről;
- bibliográfiai szerkesztői tanfolyam;
- tanfolyam a zenei könyvtárak katalógusszerkesztéséről;
- községi könyvtárosok részére egyhetes szakmai olvasótábor (2 alkalommal);
- egyhetes továbbképző konferencia a könyvtárhasználat oktatásának didaktikájáról a felsőoktatási intézményekben dolgozó könyvtárosok és tanárok számára;
- egyhetes továbbképző konferencia a Könyvtárhasználatra való felkészítés a közép-fokú iskolákban címmel;
- 2x1 hetes intenzív tanfolyam könyvtárvezetők részére;
- egyhetes tanfolyam Katalógusszerkesztés az új szabványok alapján címmel (4 alkalommal);
- egyhetes tanfolyam a megyei könyvtárak igazgatói számára a Commodore-64 számítógép könyvtári alkalmazásáról;
- 4 konferencia a műszaki, mezőgazdasági és természettudományi szakreferensek részére.

A képzéssel összefüggő egyéb feladatok

A könyvtáros továbbképzés helyzetéről és fejlesztésének lehetőségeiről tanulmányt készítettünk, amelyet az OKT megvitatott. Ugyancsak az OKT számára tervezetet dolgoztunk ki a könyvtárosi ismereteket magában foglaló kézikönyv-sorozatról, valamint a könyvtárosképzés taneszközellátásáról és a fejlesztés lehetőségeiről. Felmértük az egyes könyvtárhálózatok továbbképzési igényeit és lehetőségeit.

Részt vettünk a tanítóképző főiskolák könyvtári szakkollégiumi tanárai kétnapos konferenciájának előkészítésében. Figyelemmel kísértük a gimnáziumi fakultatív könyvtárkezelői oktatást; a tanárok részére az OPI-val közösen konferenciát szerveztünk, javaslatot tettünk tankönyv kiadására.

Gondoztuk a könyvtárkezelői tanfolyamokat. Elláttuk az írásbeli vizsgák szervezésével kapcsolatos feladatokat, részt vettünk a vizsgákon, elvégeztük az anyakönyvezést, megszerveztük az új tankönyv soronkívüli eljuttatását a könyvtárakhoz. Az időszerű kéréseket tanári konferencián vitattuk meg. Feladatsort állítottunk össze az állománynyilvántartás tantárgyának oktatásához.

A főiskolai könyvtárosképzés tankönyveinek előkészítése terén a következők történtek: nyomdakészen átadtuk a Tankönyvellátónak a *"Bibliográfiai leírás, katalógusszerkesztés"* című jegyzetet; közreműködésünkkel elkészült a *"Könyvtár és társadalom"*, az *"Osztályozás"* és a *"Tájékoztató"* című jegyzetek egy-egy fejezete, megbízást adtunk az *"Informatikai alapok"* című jegyzet előkészítésére. Megoldottuk a gimnáziumi könyvtárosképzés tankönyvellátását: elértük, hogy az OSZK KMK kiadásában megjelent könyvtárkezelői tankönyvet gimnáziumi tankönyvként alkalmazzák. A könyvtárkezelői tankönyv kiegészítéséül, továbbképzési vezérvonalként *"A községi könyvtár vezetése"* és a *"Gyermekkönyvtári munka"* című füzetek elkészültek. Az előkészítés stádiumában van az iskolai könyvtárak kezelésére vonatkozó ismereteket összegző, valamint az olvasószolgálatban dolgozó könyvtárkezelők tudnivalóit tartalmazó füzet.

Nyomdában van a helyzetfelmérés és alkalmazkodás módszertanáról készült példagyűjtemény, valamint a magyar könyvtárképzés rendszeréről szóló propaganda-füzetünk angol nyelvű kézírata.

Összeállítottuk a könyvtárosképzésben használatos kötelező olvasmányok listáját, megjelölve a hozzáférhetőség lehetőségeit.

GYŰJTEMÉNYFEJLESZTÉSI ÉS BIBLIOGRÁFIAI TANÁCSADÓ FELADATOK

Folyamatosan szerkesztettük az *"Új könyvek"* című állománygyarapítási tanácsadót; elkészítettük a féléves és éves szakrendi és betűrendes mutatóit, az évenkénti kumulált köteteket. 1985-ben megkezdtük az *Új könyvek* tárgyszókatalógusának rendezését; a tárgyszó nélküli cédulák tárgyszóval való ellátását folyamatosan végezzük.

Folytattuk a *"Könyvtári kis tükröt"* című ajánló könyvjegyzékek szerkesztését. Két év alatt a következő kötetek összeállítása fejeződött be, illetve kezdődött el:

Általános művek, filozófia, pszichológia, vallás

Gyermek- és ifjúsági irodalom 1981–1985

Irodalomtudomány, nyelvészet

Magyar szépirodalom II.

Művészetek, sport 1980–1985

Társadalomtudományok II.

Elkészült és megjelent egyik legnagyobb vállalkozásunk, *"A magyar könyvek könyve"* című kézikönyv. Hazánk felszabadulásának 40. évfordulójára ajánló bibliográfiát adtunk ki, folyamatosan végezzük a *"Prominens szerzők"* című kötet anyaggyűjtését, rendszerezését.

Három nagyobb bibliográfiai vállalkozásban működünk közre: (Kózhalmi-bibliográfia, Új Írás repertórium, Kőrösi Csoma-bibliográfia) és számos kisebb bibliográfiai munkálat-hoz nyújtottunk elméleti és gyakorlati segítséget, végeztünk lektori munkát.

Kiadtuk a *"Magyar könyvtárak bibliográfiai tervét"* című, évente megjelenő kiadványunkat.

A Könyvtárellátóval és az OSZK Bibliográfiai osztályával közösen megrendeztük a megyei, városi és SZMT könyvtárak állománygyarapító könyvtárosainak országos értekezletét.

Összegyűjtöttük és értelemszerűen rendszereztük a könyvtárak által kiadásra javasolt művek jegyzékeit; a javaslatokat továbbítottuk az illetékes kiadókhöz. Folyamatosan tartottuk a kapcsolatot a Könyvtárellátóval, részt vettünk a Könyvtári Könyvminősítő Bizottság munkájában.

Az MKE Bibliográfiai Bizottságával közösen konferenciát szerveztünk a megyei könyvtárakban dolgozó, helyismereti munkával foglalkozók számára az aktuális kérdésekről (tárgyszavazás, tárgyszójegyzék, gépesítés). A konferenciáról szóló beszámoló és a tanácskozás ajánlásai a *Könyvtárosban* jelentek meg.

Rendszeresen részt vettünk helyismereti és állományalakítási konzultációkon. Két nagyobb szakfelügyelet részeként vizsgáltuk a helyismereti munkát, szemináriumot vezettünk, számos konzultáción vettünk részt, szaktanácsot adtunk, helyismereti kiadványokat lektoráltunk. Halasztást szenvedett a *"Helyismereti munka kézikönyve"* című kiadvány elkészítése. Befejezésére, nyomdába adására 1986-ban kerül sor.

SZERVEZÉSI ÉS PROPAGANDAFELADATOK

Kapcsolatszervezési és propagandamunkánkban elsősorban korábbi kezdeményezéseink hatékonyságát növeltük. Elkészítettük a könyv- és könyvtárpropaganda távlati fejlesztési programját. A Hazafias Népfront Olvasó népért munkabizottságának javaslatot dolgoztunk ki az ünnepi könyvhét során megvalósítandó, szervezettebb könyvtárpropagandára, arra, hogy az eseménysorozatot *Ünnepi könyvhét – könyvtári napok* címmel rendezzék a könyvtárak. Ennek eredményeként – számos új lehetőséget kihasználva – sikerült a könyvtári szolgáltatásokra felhívni a közvélemény figyelmét. Tevékenyen részt vettünk a HNF Olvasótábori munkacsoportja munkájában. A HNF-el közösen *Közművelődési könyvtárak – közművelődési egyesületek* címmel országos tanácskozást rendeztünk. A közérdekű tanácsai dokumentumok közművelődési könyvtárakban való elhelyezésére szintén a HNF országos titkárságával közösen dolgoztunk ki ajánlást a Minisztertanács Tanácsai Hivatala részére.

Tervet készítettünk az Eseménynaptár új, *"Könyv- és könyvtárpropaganda, közönségkapcsolatok, reklám"* című, állandó rovatának szerkesztésére. A rovat számára folyamatosan állítunk össze és írunk megfelelő híryanagot. *Közhasznú kisbibliográfiák* címmel kidolgoztuk egy kiadványsorozat tervét, elkezdtük a kiadványokat előkészítő munkálatokat.

A közművelődési könyvtárak kiadói tervei alapján felmértük az országos terjesztésre méltó kiadványok körét, kiadásukhoz szükséges központi támogatás lehetőségeit. Felmértük a pályájukat elhagyó, közművelődési könyvtárosok számát, indítékait.

Értékeljük az Olvasó ifjúságért pályázat, valamint a *Műszaki és Közgazdasági Könyvnapok* során kiírt pályázatok eredményeit. Közreműködünk a *"Kell a jó könyv"* című olvasópályázat szervezésében. Módszertani útmutatót készítettünk a hazánk felszabadulásának 40. évfordulójához kapcsolódó könyvtári tennivalókról.

Eredményesen alakultak kapcsolataink a tömegkommunikációs szervekkel. Az elmúlt évekhez képest jelentősen nőtt a könyvtári vonatkozású sajtócikkek, rádió- és tv-műsorok száma. Jól szolgálták ezt az OKT-val és az MKE-vel közösen szervezett sajtópályázataink, valamint az újságírók részére témaajavlatokat tartalmazó *Könyvtári Hírleveleink*. Könyvtári érdekű polémiát kezdeményeztünk a sajtóban megjelent olyan közlemények esetében, amikor ez indokolt volt. Feldolgoztuk és elemeztük a napilapokban 1984 utolsó negyedében megjelent könyvtári vonatkozású közleményeket. A TV Közművelődési

Főosztálya, valamint a rádió számára több műsortervet dolgoztunk ki a könyvtárakról. A Képiúság rendszeresen közli a könyvtári vonatkozású híreket, valamint évfordulókhöz kapcsolódó, a közmívelődési könyvtárakban hozzáférhető irodalmat. A pécsi kábeltelevízió részére műsortervet dolgoztunk ki.

Tanulmányt készítettünk a "*Szocialista országok városi és községi könyvtárai*" című kiadvány számára. Összeállítottuk a SAUR kiadónál megjelenő "*Word Guide to Libraries*" című kézikönyv teljes magyar vonatkozású anyagát. Etőkészítettük Kiss Jenő "*Magyar könyvtárak*" című könyvének átdolgozott kiadását. Tanulmányokat készítettünk a Lenin Könyvtár jubileumi kiadványa számára a magyar könyvtárügy egyes részterületeinek 40 éves fejlődéséről, megírtuk a Kossuth Könyvkiadó számára a "*Mit kell tudni Magyarországról?*" című kiadvány könyvtári fejezetét.

Kalauzt jelentettünk meg a nemzeti dokumentumtermés alapkönyvtáiról, összeállítottuk a "*Tudja-e, hogy kérheti?*" című, a közmívelődési könyvtárakat ismertető tájékoztatót. Nemzetközi szemlélt jelentettünk meg a közönségkapcsolatokról, lefordítottuk az "*Öffentlichkeitsarbeit und Werbung Öffentlicher Bibliotheken*" című kiadványt, diára vetettük a teljes illusztrációs anyagát. Kiadtuk a szakszervezeti, valamint tanácsi könyvtárak címjegyzékét. Mindemellet kezdemenyeztük és támogattuk számos olyan kiadvány megjelenését, amely közvetlenül kapcsolódik a könyvtárpropagandához. (Ezek közül a könyvtárak kiadásában a könyvhétre megjelenő, alkalmi újságokat tartjuk a legfigyelemreméltóbbaknak.)

Látogatás a könyvtárban címmel alsó tagozatos tanulók számára könyvtárbemutató diafilm gyártását készítettük elő. Gyermekkönyvtár-népszerűsítő kisfilmet készítettünk a Pannónia Filmstúdióban, a film videofelvételét elküldtük minden megyei könyvtárnak, felhasználásához módszertani útmutatót készítettünk.

Módszertani tanácsokkal segítettük a különböző könyvtárhálózatok, valamint a KÖNYVÉRT propagandakiadványainak szerkesztését.

Az első csehszlovák-magyar barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírásának 35. évfordulóján a prágai állami könyvtárban bemutattuk a "*Híres könyvtárak, híres könyvek Magyarországon*" című kiállításunkat. Az Európai Kulturális Fórum időszakában nemzetközi könyvtári plakátkiállítást szerveztünk. (A fórum résztvevői számára központiilag kiadott tájékoztatóban a könyvtárügyet ismertető tanulmányt állítottunk össze. Részt vettünk az IFLA által Chicagóban szervezett, nemzetközi plakátversenyen. Fotókiállításon mutattuk be az újabb magyar könyvtáráépületeket az IFLA könyvtáráépítési szemináriumán.

A kiadványelőkészítói, kiadói munka folyamatos volt. Ennek ellenére több, 1985-re tervezett mű megjelenetése áthúzódott 1986-ra. Lehetőségeinket korlátozták, hogy jelentősen emelkedtek a nyomdai árak; központi támogatással sikerült megjelenetni legnagyobb vállalkozásunkat, "*A magyar könyvek könyve*" című bibliográfiát. Ezekben az években is számos kiadványt más intézményekkel közösen, azok nyomdai kapacitását kihasználva adtunk ki.

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI SZAKKÖNYVTÁR MUNKÁJA

A szakkönyvtári szolgálat feladatai

A szakkönyvtár folyamatosan, rendeltetésének megfelelően működött. A Budavári Palotába való átköltöztetést zökkenőmentesen sikerült megoldani. A szolgáltatások alig

szüneteltek: a költözés második részének kezdetéig – mivel az vizsgaidőszakra esett – az olvasótermi anyag használatát biztosítva, a Múzeum utcai helyiségben fogadtuk az olvasókat, mindemellett kérésükre a várból naponta lehozattuk a kívánt anyagot.

Nagyarányú selejtezést hajtottunk végre, átszaktuk és átjelztettük az olvasóterembe kerülő könyveket (kb. 5500 kötet), ezekről cédulanyilvántartást készítettünk. Átválogattuk a teljes folyóirat-állományt annak eldöntésére, hogy mi kerüljön szabadpolcra. Erről is cédulanyilvántartás készült. Elkészítettük az olvasótermi feliratokat, eligazító táblákat, a használókat tájékoztató rölapokat, az új szolgáltatási rendhez szükséges nyomtatványokat, az új katalógusszekrények feladatait, stb.

Az állománygyarapító és -feldolgozó munka folyamatos volt. A beszerelési szabványok megjelenése óta nagyobb ütemben folyik a leíró katalógus átszerkesztése. A katalógusokba az új anyag leírása folyamatosan bekerült, megkezdődött a folyóiratok rekatalogizálása, eddig kb. 500 folyóiratcímmel készültünk el. A szabadpolcos állomány gondozása, az új beszerzések kitétele, a régiéek bevétele, a nyilvántartások módosítása és a folyóiratok szabadpolcos kezelése naprakész. A tezaurszt folyamatosan fejlesztjük.

Olvasóinkat megtanítottuk az új körülmények közötti könyvtárhasználatra. 1985. április 4-től december 31-ig 997 beiratkozott olvasója volt a könyvtárnak, a használók száma 2063, 883-an 5366 dokumentumot kölcsönöztek. (A helyben használt dokumentumokat nem regisztráljuk!) 38 helyre 140 dokumentumot küldtünk könyvtárközi kölcsönzésben. Hat különböző könyvtárosképző intézményből érkező csoportnak tartottunk 2-3 órás használóképző foglalkozást, és számtalan külföldi vendégnek és látogató csoportnak mutattuk be a könyvtárat. Külső megrendelőknek hat irodalomkutatót végeztünk. A szakirodalmi figyelőszolgálatunk 1985-ben dőcögve működött, újjáalakítására és átszervezésére van szükség.

Dokumentációs feladatok

A könyvtár állandó kiadványainak (*Könyvtári Figyelő*, *KDSZ*, *MAKSZAB*, *HLISA*, *VELBI*) szerkesztése folyamatos.

A *KDSZ* ez évtől újfajta tipográfiával készül, szebb lett, mint volt. Sajnos, az átfutási idő változó, a lap megjelenése sokszor hónapokat késik. 1985-ben az évi négy számot megszerkesztettük, de a leadási határidők pontos betartása mellett is csak két szám jelent meg. Az 1985. évi kumulált mutatók és az 1979–1983-as időszak kumulált mutatói elkészültek, és nyomdába kerültek. Elkészült a *MAKSZAB* 1984. évi, valamint az 1975–1979-es időszak kumulált betűrendes és tárgymutatója. Az MNB Időszaki kiadványok repertóriumával való kapcsolat lehetővé tette, hogy a kiadvány az egész magyar időszaki kiadványtermésből válogasson. Máris tetemes mennyiségű közleményt másoltunk le, melyek részben a *MAKSZAB*-ba, részben a lapkivágat-gyűjteménybe kerültek.

Az 1984–85. évi beszámoló jelentések alapján összeállította:

Arató Antal

KIADVÁNYAINK

1984–1985

Az állomány másfajta elrendezése a közművelődési könyvtárban : Új megoldások : Tö-mőrtvény / [összeáll.] Patricia Ainley és Barry Totterdell. – Bp. : FSZEK : OSZK-KMK, 1984. – 61 p.

Eredeti cím: Alternative arrangement : New approach to public library stock.

ISBN 963 581 130 6

Árak és könyvtárak : Tanulmányok a dokumentumáremelkedésnek a könyvtárak állo-mánygyarapításra gyakorolt hatásáról / [szerk. Mándy Gábor]. – [Bp.] : OSZK-KMK, [1985]. – 146 p.

Bibliogr.: 64. p.

ISBN 963 201 201 1

BALOGH Zoltán–KAMARÁS István

Élményalakzatok / Balogh Zoltán, Kamarás István. – Bp. : NPI, 1978–1985. – 2 db.

ISBN 963 563 040 9

2. [köt.]. – 1985. – 171 p.

ISBN 963 201 154 6 (MKK). ISBN 963 563 039 5 (MKK)

BENKŐ Zsuzsanna

Mintakatalógus a közös iskolai és gyermekkönyvtárak számára / [... összeáll. és szerk. Benkő Zsuzsanna]. – 2. jav., bőv. kiad. – Bp. : Múzsák, 1985. – 274 p.

ISBN 963 201 183 X (MKK). ISBN 963 563 169 3 (MKK)

BERECZKY László

Magyar könyvek könyve / [szerk. Bereczky László] ; [az anyaggyűjtésben részt vett Benkő Zsuzsa et al.]. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 477 p.

BERECZKY László

Magyar történelem, világtörténelem : 1945–1980 / [... összeáll. és szerk. Bereczky László]. – Bp. : Múzsák, 1984. – 227 p. – (Könyvtári kis tükör : Ajánló könyvjegyzék, ISSN 0138-9920).

ISBN 963 201 172 4 (MKK). ISBN 963 563 139 1 (MKK)

BÍRÓ Ferenc

Film- és videodokumentumok a könyvtárakban / [írta Bíró Ferenc] ; [szerk. Skaliczki Judit]. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 26 p.

Bibliogr.: 26. p.

ISBN 963 201 210 0

DÁN Krisztina

Könyvtárhasználatra való felkészítés a középfokú iskolákban : Továbbképző tanfolyam segédanyaga : Bibliográfia / [összeáll. Dán Krisztina]. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 18 p.

FÜLÖP Géza

Ember és információ / Fülöp Géza. – 2. átdolg. kiad. – Bp. : Múzsák, [1984]. – 148 p.

Bibliogr.: p. 144–145. – Az 1. kiadása 1973-ban Bukarestben, a Kriterion Kvk. gon-dozásában jelent meg.

ISBN 963 201 163 5 (MKK). ISBN 963 563 138 3 (MKK)

GYIMES Ferenc

Idegen nyelvű zenei könyvek a közművelődési könyvtárakban : Ajánló jegyzék / [össze-áll. és annotálta Gyimes Ferenc] ; [az anyaggyűjtésben részt vett G. Forrai Magda..., Sza-lai Ágnes ...]. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 610 p.

ISBN 963 201 161 9

*A határon túli magyarság olvasáskultúrája : Összeállítás olvasásvizsgálati és művelődés-
statistikai felmérések eredményeiből / [az előszót írta Fekete Gyula] ; [szerk. és a bevezet-
őt írta Gereben Ferenc]. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 205 p.*

ISBN 963 201 222 4

*Hátrányos helyzetű olvasók könyvtári ellátása / [szerk. Csapó Edit]. – Bp. : Múzsák,
1984. – 113 p.*

Bibliogr.: p. 109–111.

ISBN 963 201 165 1 (KMK). ISBN 963 563 120 0 (MKK)

HAVASI Zoltán

Könyvtári kutatás és fejlesztés / Havasi Zoltán – Bp. : OSZK-KMK : OKT, 1983. – 24 p

ISBN 963 777 300 2 (OKT). ISBN 963 201 170 8 (KMK)

*Hazánk felszabadulása : Módszertani segédanyag / szerk. Arató Antal. – Bp. : OSZK-
KMK, 1984. – 4 db.*

Közös tokban.

*Az irodalom- és könyvtárhasználat oktatása a felsőoktatásban : Bibliográfia / összeáll.
az OSZK-KMK Szakkönyvtára. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 20 p.*

KAMARÁS István

*Follow me, reader! : Reception, interpretation and influence of Bulgakov's Master and
Margareta in Hungary : Summary / I. Kamarás. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 42 p.*

Eredeti cím: Utánam, olvasó! : A Mester és Margarita fogadtatása, értelmezése és
hatása Magyarországon.

KAMARÁS István

*Za mnoj, čitateľ! : Vospriiatie, traktovka i efekt romana "Master i Margarita" v Vengrii,
literaturno-sociologičeskoe issledovanie : Obobsenie / Istvan Kamaras. – Bp. : OSZK-KMK,
1984. – 50 p.*

Eredeti cím: Utánam, olvasó! : A Mester és Margarita fogadtatása, értelmezése és
hatása Magyarországon.

KATSÁNYI Sándor

*A könyvtáros szakmai továbbképzés rendszerének fejlesztése / Katsányi Sándor ; [közr.
az] Országos Könyvtárügyi Tanács. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 24 p.*

ISBN 963 777 303 7 (OKT). ISBN 963 201 186 4 (KMK)

KELECSÉNYI Istvánné

*Technika : 1945–1982 / [összeáll. Kelecsényi Istvánné] ; [az anyaggyűjtésben közre-
működött Kiss Imre] ; [szerk. Szilágyi Tibor]. – Bp. : Múzsák, 1984. – 219 p. – (Könyvtári
kis tükör : Ajánló jegyzék, ISSN 0134-1898)*

ISBN 963 201 155 4 (KMK). ISBN 963 563 041 7 (MKK)

KONTÁR Jenőné

*Alapelvek az általános művelődési központok működésének oktatástechnológiai kérdései-
hez / [írták Kontár Jenőné, Celler Zsuzsa, Tóth Dezső] ; [szerk. Almássy György]. – Bp. :
OSZK-KMK, 1984. – 31 p. – (Az általános művelődési központok munkájának szervezeti
és tartalmi kérdései : Módszertani füzetek, ISSN 0230-3817 ; 5.)*

ISBN 963 201 184 8

*Kőhalmi Béla bibliográfia : 1895–1984 / [Lakatos Éva, Kósa Zsófia és Tiszai Andor
összeállítása alapján szerk. és az előszót írta Fülöp Géza]. – Bp. : FSZEK : [OSZK-
KMK], 1985. – 197 p.*

ISBN 963 581 122 5

*Könyv- és könyvtárhasználati játékok, vetélkedők forgatókönyvei : Példatár foglalkozás-
vezetőknek / [szerk. Szurmayer Ernő] ; [vál. ... Orosz Józsefné és Pelejtej Tibor]. – 3. jav.,
bőv. kiad. – Bp. : [OSZK-KMK] ; Szolnok : VFMK, 1984. – 241 p.*

ISBN 963 201 176 7

- Könyvértékesítő Vállalat. Könyvtárellátó Főosztály
Könyvtári ügyviteli nyomatványok és felszerelési cikkek : Katalógus, 1984 / [összeáll. Orbán Éva]. – Bp. : Könyvért : OSZK-KMK, 1984. – [30] t. : ill.
 Szabadlapos kiadvány. – Címe a verzőn: Nyomatványkatalógus : Könyvtári ügyviteli nyomatványok és felszerelési cikkek.
Könyvtár és társadalmi környezete. – Bp. : Múzsák, 1984–
 ISBN 963 563 123 5
 1. [köt.], *Esettanulmányok* / [szerk. Kamarás István] : [Albert József et al. írásai]. – 1984. – 109 p.
 ISBN 963 201 175 9 (KMK). ISBN 963 563 122 7 (MKK)
A könyvtár kezelése / [írták Tóth Gyula et al.] ; [szerk. Katsányi Sándor]. – 2. kiad. – [Bp.] : [Múzsák], 1984. – 291 p. : ill.
 A Könyvtárkezelői ismeretek (Bp. : NPI, 1981) c. ideiglenes tanfolyami jegyzet átdolgozott és javított kiadása.
 ISBN 963 201 174 0 (KMK). ISBN 963 563 143 X (MKK)
Könyvtári kalauz : Közhasznú tudnivalók a nemzeti dokumentumtermés alapkönyvtáiról : Köteleespéldány jogú könyvtárak / [szerk. Fogarassy Miklós]. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 39 p.
 KÖRTÉS Júlia
A Nagyvilág repertóriuma : 1971–1980 / [összeáll. Körtés Júlia]. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – V, 468 p.
 ISBN 963 201 169 4
A közönségkapcsolatokról / vál. és szerk. Pelejte Tibor ; [... közrem. Kovács Lászlóné és Mérő Éva]. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 117 p. – (Nemzetközi szakirodalmi szemle, ISSN 0236-8919)
 Bibliogr.: p. 111–116.
 ISBN 963 201 179 1
 NAGY Lajos, Sz.
A pedagógiai információellátás helyzete és kérdőjelei a megyékben. / [írta Sz. Nagy Lajos]. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 49 p.
 Bibliogr.: 49. p.
Nemzetközi könyvtári plakátkiállítás : Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Budavári Palota, F épület, 1985. október 18–november 5. = International library posters exhibition : National Széchényi Library, Budapest, Buda Castle, Block F, 18 October–5 November 1985 / [a beérkezett anyagot feldolg. Léces Melinda] ; [a ... plakátokat vál. Krunák Emese] ; [a kiállítást rendezte, a katalógust tervezte Szakál Edit]. – Bp. : OSZK-KMK, [1985]. – 1 leporello : ill. + 1 katalógus ([12] p.).
 ORBÁN Éva
A könyvtári és információs intézményi munkakörök képzési követelményei / [összeáll. Orbán Éva]. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 35 p.
 ISBN 963 201 188 0
 ORBÁN Éva
Példatár a könyvek katalogizálásához / [összeáll. Orbán Éva és Varga Ildikó]. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 107 p.
 ISBN 963 201 171 6
 PINTYE Ferenc
Kísérletek és tapasztalatok az általános művelődési központok funkcióinak meghatározásához : Debrecen, Földes / [írta Pintye Ferenc]. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 35 p. – (Az általános művelődési központ munkájának szervezeti és tartalmi kérdései : Módszertani füzetek, ISSN 0237-3912 ; 6.) ISBN 963 201 239 9

Plakátok : Kiállítás a Miskolci Városi Könyvtár kiadványaiból : József Attila Könyvtár kiállítóterme, Miskolc, 1985. nov. 14–dec. 28., Országos Széchényi Könyvtár, Budavári Palota F épület, 1985. [1986] jan. 20–febr. 28. / [a katalógust szerk. ... Fejér Ernő]. – [Miskolc] : [Városi Könyvtár] ; [Bp.] : [OSZK-KMK], 1985. – 23 p. : ill.

PÓCSINÉ MUNKÁCSI Gabriella

Irodalmi hanglemezek Magyarországon : Diszkográfia / Pócsiné Munkácsi Gabriella. – Bp. : OSZK-KMK, 1975–. – 24 cm.

2. [köt.], 1975–1981. – 1985. – 298 p.

Az anyaggyűjtés lezárva: 1982.

ISBN 963 201 205 4

SKALICZKI Judit

A zenei szakirodalmi információellátás helyzete és fejlesztésének lehetőségei / Skaliczki Judit. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 56 p.

Bibliogr.: p. 55–56.

ISBN 963 201 194 5

SPILLER, David

Szemelvények a könyvszelekció elvi és gyakorlati kérdéseiről / [David Spiller ... művéből vál. és ford. Sz. Kiss Csaba]. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 38 p.

Eredeti cím: Book selection : An introduction to principles and practice.

ISBN 963 201 171 6

A személyek neve mint a katalógusok besorolási adata az egyes nemzetek gyakorlatában / [a magyar kiadás bevezetését írta Fügedi Péterné] ; [... szerk. Varga Ildikó]. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 219 p.

Készült az IFLA gondozásában 1977-ben megjelent Names of persons: national usage for entry in catalogues és az 1980-ban megjelent Supplement to Names of persons c. kiadványok alapján.

ISBN 963 201 191 0

SZILÁGYI Tibor–DÉKÁNY Sándorné

Orvostudomány – mezőgazdaság : 1970–1982 / [szerk. Szilágyi Tibor, Dékány Sándorné]. – Bp. : Műszak, 1984. – 235 p. – (Könyvtári kis tükör : Ajánló könyvjegyzék, ISSN 0138-9920)

ISBN 963 201 182 1 (KMK). ISBN 963 563 158 8 (MKK)

Szolnok megyei könyvtár : Tervpályázat, 1984. – [Szolnok] : [Megyei Kvt.] ; [Bp.] : [OSZK-KMK], [1985]. – [67] ism. oldalsz. : ill.

TÓTH Gyula

Javaslatok a tanár- és tanítóképző főiskolák, óvónőképző intézetek könyvtárainak fejlesztésére / Tóth Gyula ; [közr. az] Országos Könyvtárügyi Tanács. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 16 p.

ISBN 963 777 309 6 (OKT). ISBN 963 201 196 1 (KMK)

UROSEVICS Danilo

Könyvtárosok iskolai- és szakvégzettsége : Tájékoztató a különböző könyvtár típusokban, könyvtári munkakörben dolgozók iskolai végzettségéről és a könyvtári szakképzettségéről / [írta Urosevics Danilo]. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 56 p.

VAJDA Kornél

Felszabadulás : Ajánló bibliográfia hazánk felszabadulásának 40. évfordulójára / [szerk. és összeáll. ... Vajda Kornél]. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 159 p.

ISBN 963 201 193 7

ZSIDAI József

A könyvtárközi együttműködés elvi alapjai / Zsidai József. – Bp. : [OSZK-KMK] ; Miskolc : NME KK, 1984. – 106 p. – (A Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai, ISSN 0544-425X ; 22.).

ISBN 963 01 5144 8

Időszaki kiadványok

Címjegyzék a központi, körzeti és önálló szakszervezeti könyvtárakról. – 1985. – Bp. : OSZK-KMK, 1985. – 61 p.

Az adatgyűjtés lezárva: 1984. nov. 30-án.

Hungarian library and information science abstracts. – Vol. 13. 1.no. (1984) – vol. 14. 2. no. (1985). – Bp. : OSZK-KMK, 1984–1985. – 29 cm.

ISSN 0046-8304

Könyvtár és művelődés. – 1984. 1. sz.–1985. 2. sz. – Bp. : OSZK-KMK, 1984–1985. 29 cm.

Könyvtári és dokumentációs szakirodalom : Referáló lap. – 16. évf. 1. sz. (1984) – 17. évf. 4. sz. (1985). – Bp. : Múzsák, 1984–1985. – 29 cm.

ISSN 0454-3491

Könyvtári és informatikai központi gyarapodási jegyzék. – 1984. 1. sz.–1985. 4. sz. – Bp. : OSZK-KMK, 1984–1985. – 29 cm.

ISSN 0236-5200

Könyvtári figyelő. – 30. évf. 1. sz. (1984) – 31. évf. 6. sz. (1985). – Bp. : Múzsák, 1984–1985. – 24 cm.

ISSN 0023-3773

Könyvtári hírlével. – 1984. 1. sz.–1985. 3. sz. – Bp. : OSZK-KMK, 1984–1985. – 29 cm.

A Könyvtári Szemle című folyóirat hasonmás kiadása. – 4. évf. (1916). – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 26 cm.

Az eredeti kiadvány adatai : Könyvtári szemle : Könyvtárak, olvasók és könyvgyűjtők értesítője. / szerk. Kóthalmi Béla. – Bp. : Lantos, 1916.

ISSN 0209-5025

ISBN 963 201 187 2

A magyar könyvtárak bibliográfiai tervei. – 1984–1985. – Bp. : OSZK-KMK, 1984–1985. – 29 cm.

ISSN 0209-522X

A magyar könyvtári szakirodalom bibliográfiája. – 1984. 1. sz.–1985. 4. sz. – Bp. : OSZK-KMK, 1984–1985. – 29 cm.

ISSN 0133-736X

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve. – 1982–1983. – Bp. : Múzsák, 1984. – 24 cm.

ISSN 0133-1949

Szakszervezeti könyvtárak működési adatai : Munkahelyek könyvtári ellátása. – 1983. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 47 p.

ISSN 0134-188X

Településeink könyvtári ellátása : A tanácsai és szakszervezeti könyvtárak statisztikai adatai. – 1983. – Bp. : OSZK-KMK, 1984. – 60 p.

ISSN 0134-1448

Új könyvek : könyvtárak állománygyarapítási tanácsadója. – 1984. 1. sz.–1985. 31. sz. – Bp. : OSZK-KMK : Könyvtárellátó, 1984–1985. – 20 cm.

Negyedéves mutatója *Szakrendi és betűrendes mutató az Új könyvek ... számaihoz* címmel jelenik meg. – Évente kumulált kötete van.

ISSN 0049-5069

Vengerskaâ literatura po bibliotekovedeniâ i informatike : Referativnyj zurnal. – 13. god. 1. no. (1984)–14. god. 2. no. (1985). – Bp. : OSZK-KMK, 1984–1985. – 29 cm.

ISSN 0133-7319

THE ACTIVITY OF THE CENTRE OF LIBRARY SCIENCE AND METHODOLOGY IN THE YEARS 1984-1985

When comparing our results with our working plans for these years, it can be stated that we have fulfilled all principal pledges. The Centre performed its obligations laid down in its organizational and functional rules. Both continuous services and occasional tasks were successfully fulfilled.

The atmosphere was good. The cooperation between the members of the staff and the particular sections was effective. The board of directors maintained good relations with the social organs. As a rule, the board of directors discussed the reports on work and working conditions every second week. Unanimous decisions were made in all fundamental questions relating to administration, distribution of work, finances and personnel. Studies dealing with the general activity of the Centre or even with librarianship in a broader sense were discussed in open debates in order to enable all colleagues to express their opinions.

Our external relations, too, are hopeful. We have expansive relations with the public and with libraries, though as to this latter, there are some deficiencies to be amended.

Traditionally, we are connected by closest ties with public libraries and their maintaining bodies. Besides, our task of supervision connects us with university and high school libraries and special libraries as well.

We were active in playing the role of secretariates of several organs and committees as, e.g., National Library Council, Information Working Committee of Social Sciences, Hungarian Committee of International Music Library Association, Preparatory Committee of Hungarian National Phone Archives, Preparatory Committee of Scientific Qualification of Library, Councils of Directors of District/University/High School Libraries, Standing Committee of Training and Post-Graduate Courses of Librarians, Classification Committee of National Library Council.

As regards international relations, exchange of informations, visits and participations in conferences went on in the usual way. 13 persons in 1984 and 19 persons in 1985 went abroad to study tours.

Special stress should be laid upon the thorough work of the staff of the Special Library of Library Science. They did their best in the moving to the new home of the Library. During the moving we did not stop the fundamental services. Our publications of documentation were edited.

The main points of development were the introduction of audio-visual technique, methodological instructions to acquisition and use of audio-visual documents, preparations to the seventh five years plan.

We think, our undertakings in instruction and post-graduate training together with the publication of the necessary text-books were satisfactory. The same can be said of the methodological and editorial work done in compiling the study-aids.

The central publicity activity became more conspicuous and was raised to a higher level. We have organized an international exhibition of posters as a part of the European Cultural Forum with great success.

Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói 1984-ben*

A) KÖNYVTÁR

Főigazgató

Dr. Molnár Ferenc
(nyugd. 1984. dec. 15.)

Főigazgató-helyettesek

Fábry György gazdasági igazgató
Dr. Havasi Zoltán
az irodalomtudományok kandidátusa
Óvári Sándor igazgató
(nyugd. 1984. dec. 31.)
Zircz Péter
(nyugd. 1984. jún. 30.)

Főosztályvezetők

Dr. Ferenczy Endréné
Poprády Géza
Sonnevend Péter

Főosztályvezető-helyettesek

Dr. Hernády Dénes
gazdasági igazgatóhelyettes
Mázsár István
gazdasági igazgatóhelyettes
Vajda Gábor
(elhunyt 1984. dec. 12.)

Osztályvezetők

Baczoni Tamásné
Belitska-Scholtz Hedvig

Beöthy Bertalanné
Dr. Bikich Györgyné
Fejes Józsefné
Gyulai Árpád
Juhász Lászlóné
Kastaly Beatrix
Kis Dala József
Dr. Komjáthy Miklósné
Dr. Kondor Imréné
Dr. Kovács Ilona
Kovács József
Milhoffer Alajos
Mohor Jenő
Nagy Zoltán
Dr. Nagy Zsoltné
Dr. Patay Pálné
Rakovszky Istvánné
Rosta Lajosné
Sipos Márta
Soltész Zoltánné dr.
Dr. Somkuti Gabriella
Somogyi Pálné
Szilvássy Zoltánné
Szinai Tivadarné
Dr. Szűcs Jenőné
Dr. Tóth Lajos
Tőkés Lászlóné
Dr. Vekkerdi József
a nyelvtudományok doktora
Dr. Windisch Éva
a történelemtudományok kandidátusa
Dr. Wittek Lászlóné

*Az 1984. december 31-i állapotnak megfelelően

Osztályvezető-helyettesek

Ákom Márta
Berke Barnabásné
Dr. Csillag Lászlóné
Gajtkó Éva
Jávor Péterné
Karácsonyi Rózsa
Dr. Karsay Orsolya
a nyelvtudományok kandidátusa
Kiszely Olivérné
Mártján Gyuláné
Rohács Ervin
Sándor Ernő
Schneller Károly
Dr. Sente Péter
Dr. Tremkó Györgyné
Wolf Magda
Zöldi Péter

Főmunkatársak

Dr. Balogh György csop. vez.
Dr. Batári Gyula
Dr. Beck Ivánné
Berlász Piroska csop. vez.
Bíró Zoltán
Bódis Mária
Botka Ferencné
Butor Veronika csop. vez.
Darabos Pálné csop. vez.
Dárdai Miklósné
Dömötör Lajosné
Froemel Károlyné csop. vez.
Gerő Péter
Dr. Horváth Istvánné
Illy Lászlóné
Dr. Illyés Katalin
Karakas Péterné csop. vez.
Dr. Koroknai Ákosné
Dr. Miklóssy János csop. vez.
Dr. Miklóssy Jánosné csop. vez.
Mikó Lajosné
Murányi Róbert
Nagy Lajosné csop. vez.
Pap Zoltán
Papp Ferencné csop. vez.
Patay Lászlóné csop. vez.
Pojjáné dr. Vásárhelyi Judit
az irodalomtudományok kandidátusa
Dr. Plihal Katalin

Dr. Réti Lászlóné
Dr. Rózsa Györgyné
Dr. Szegleti Ildikó
Szöllősy Éva
Tamás Péter
Tolnay Lászlóné
Tóth Sándorné dr.
Ungváry Rudolf
Vavrincez Veronika csop. vez.
Vigh Lajosné
Zágonyi Ilona csop. vez.
Zsembery Anna

Szakalkalmazott IV.

Ákos Pálné
Bácskai Istvánné
Bagi János
Bálint Nagy Tünde
Bálint István
Dr. Bálint Tiborné csop. vez.
Balla Máté
Dr. Balogh Judit
Balogh Mária Eszter
Dr. Bánáti Istvánné csop. vez.
Bánfi Szilvia
Bánosi György
Bárdosy Éva
Barna Ágota
Dr. Bellágh Rózsa
Dr. Béres Deák Lászlóné
Bihari Tamás
Bódás Éva csop. vez.
Bognár Judit
Borsa Zsófia
Borsányi Ferenc
Both Magdolna
Bögöly József
Böszörményiné Szulyovszky Márta
Dr. Csapody Miklós
Dr. Csecserits Istvánné
Csúcs Dalma csop. vez.
Danku György
Dékány Éva
Dr. Divényiné Váradi Zsuzsa
csop. vez.
Dobai Miklósné
Dobos Ágnes
Ecsedy Viktória
Egri Aranka
Elekes Irén

Fáykissné Marillai Zsuzsa
Dr. Fazekas Andrásné
Ferencz Ibolya csop. vez.
Fliegh Lászlóné
Frank Ágnes
Dr. Friedrich Ildikó
Fukász György
Dr. Fülep Katalin
Gál Ágnes
Gál Julianna
Gazdag Tiborné
Dr. Gróh Gáspárné
Gyöngy Katalin
Haász Erzsébet
Hajnal Jánosné
Haydené Kiss Zsuzsanna
Heissler Donátné
Dr. Heltai János
Holtzinger Gáborné
Homor Ferenc
Horváth Gyuláné
Horváth Marianna
Horváth Tiborné
Inotai István
Jenei Ildikó csop. vez.
Józsa Márta
Juhász Erika
Juhász Katalin
Juhászné Márton Rózsa
Kaibinger Károlyné csop. vez.
Kasánszky Zsombor
Kausay Tiborné csop. vez.
Kereszturyné Jónás Mária
Keszegh István
Kiss Ildikó
Kocsy Lászlóné
Kovács Béláné
Kozák Miklósné
Kökössy Gabriella csop. vez.
Kulcsár Ebeling Kinga
Kundi Erzsébet
Dr. Kunszt Zoltánné
Kürti Lászlóné
Lancsák Zsuzsanna
Lázár Istvánné
Lehoczky Viktória
Dr. Losonci Andrásné
Lovászné Vona Katalin
Maczika Béla
Magyar Miklósné

Malek Magdolna csop. vez.
Dr. Maróthy Jánosné
Maróti Ádám
Mártonffy Attila
Mártonffyné Antal Edit
Maurer Zsuzsanna
Dr. Melczer Tibor
Mészöly Magda
Mikesy Pongrácné
Morvai Zsuzsanna
Muzslai Lászlóné
Müller Rodica
Navarro, Andres
Nemeshanyi Hubáné
Németh Gabriella
Dr. Németh S. Katalin csop. vez.
Dr. Németh László
Nikodémuszné Nagy Mária
Orvos Mária csop. vez.
Palotás Endréné
Pap Ágnes
Pap Imréné
Parragi Márta
Dr. Pavercsik Ilona
Polyánszky Szentmihályi Andrea
Póti Csilla
Pulay Éva
Pulayné Szucsák Katalin
Pusztai Istvánné
Rajka Ágnes
Rajnai Edit
Ravasz Erzsébet
Révai Zsuzsanna
Révay Rita csop. vez.
Ribáné Bászler Katalin
Dr. Rozgonyi Tamásné
Sajtós Endre
Samariay-Leölkes Katalin
Sárkány Mihályné
Somogyvári Gyula
Somorjai Olga
Somorjainé di Gléria Zsuzsanna
Sonnevend Péterné
Sövény Zoltán
Dr. Susánszky Zoltánné csop. vez.
Dr. Szabó András
Szabó Ervin csop. vez.
Szabó Géza
Szalai Gindl Rozália
Szelesi Rózsa

Szeli Valéria
Szenténé Farnady Livia
Szilágyi Ágnes
Szónyi Éva
Takács Béláné
Takács Jánosné
Tomits Otília
Tóth Árpád
Tóth Erzsébet
Tóth József Farkas
Dr. F. Tóth Tiborné
Ujváry Gábor
Urbán Gusztávné
Vajnai Sándorné
Varga Katalin
Váriné Kudelka Genovéva
Vekerdi Judit
Dr. Velencei Katalin
Velich Sándorné
Veöreös Enikő
Vissi Gézőné
Dr. Vizkelety Andrásné
Dr. Wojtilla Gyuláné
Záhony Éva
Zarnóczykné dr. Héjjas Eszter
Zölde Kornélia
Zséli Lászlóné csop. vez.
Zsigmondy Árpádné

Ügyintéző IV.

Burány Tamás
Dr. Elekes Péter
Gyulai Gergely Álmos
Mihály Józsefné

Szakalkalmazott III.

Riba Döniz
Zichy Mihály

Ügyintéző III.

Balassa Jenőné csop. vez.
Boór Zoltánné
Fekete Lajosné
Járvás Andrásné
Kiss Ferenc
Rákóczy Csabáné
Reisenleitner Lajosné

Szakalkalmazott II.

Ádám Ágnes
Bácsvári Anna
Ballagó Lászlóné
Baranyai Ágnes
Barnás Andrásné
Beleznai László
Benkő József
Borsányi Ferencné
Borsányi Zsuzsanna
Buksa Márta
Czigler Mária csop. vez.
Debreceni Dóra
Dr. Debulay Imréné csop. vez.
Erdős Veronika
Falvainé Szabó Edit
Farkas Andrásné
Farkas Judit
Fillérné Erdi Marianne
Fodor Eszter
Hausenblasz Róbertné
Hermány Csabáné
Horváth Pál csop. vez.
Horváthné Pajer Berta
Dr. Horváthné Reidl Klarissza
Horváthné Solymár Ildikó
Hörömpöli Andrásné
Jáger Judit
Dr. Kálmán Péterné
Kis Elemérné
Kisfaludy Puha Györgyi
Kiss Jenőné csop. vez.
Koczka Katalin
Köcse Erzsébet
Kulin Imréné
Kunszabó Ferenc
Kuslits László
Kutasi Ildikó
Lányiné Hajdu Livia
Lőrinczné Juhász Márta
Matsch Emese
Mazula Károlyné
Murányi Mihályné
Nógrádi Péter
Papp Andrásné
Pásztor Rezsőné
Pataki Gáborné
Perlaki Horváth Lászlóné
Pintér Béláné

Prepeliczay Györgyné
Sánta Mária
Sárosi Attila
Sefcsik Gyuláné csop. vez.
Szabó Zoltán
Szita Gábor csop. vez.
Szóts Endréné
Timár Julianna
Tóthné Székely Ágnes
Várszegi Róbertné
Vizsolyi Gyuláné
Waigand Orsolya
Weeber Tibor

Ügyintéző II.

Bolgár Tamásné
Dr. Erényi Ivánné
Jenei Anna
Kovács barna Istvánné
Marosvölgyi Zoltánné
Mencsik Pál
Nemere Zoltánné
Pap Béláné
Papp Zsuzsanna
Petrovics Béláné
Radics Lajos
Savanyó Rezsóné
Szederné Szepesi Ágnes
Szeibert Józsefné

Szakalkalmazott I.

Csajkovits Józsefné
Czékus László
Dénesné Katona Erzsébet
Kókay Péterné
Radnóti György
Szabó Krisztina
Szilágyi József csop. vez.
Tatai András csop. vez.
Vén Tiborné

Ügyintéző I.

Heilauf Györgyné
Jónás Lászlóné
Mihálka Valérné
Mohr Kálmán

Ügyviteli alkalmazott II.

Balázsné Sárvári Éva
Balogh Lóránt
Barnaföldi Gábor
Barsin József
Borsos Attila
Chapó Gertrúd
Deák Sándor
Ertel Gézőné
Futó Ágnes
Holczmüller József
Kassai Lajos
Kemenesné Farkas Judit
Kis Gábor
Lágler Róbert
Novák Józsefné
Pataki Gábor
Rásy Árpád
Rédl Ferencné
Sinkó Pálné
Subicz Ferenc
Tarsai Gáborné
Tóth Kornél
Vári Zoltán

Ügyviteli alkalmazott I.

Glósz Andrásné

Műhelyvezető

Bagóczkyné Száraz Erzsébet
Csillag Ildikó
Galambosi Gábor
Geröly Józsefné
Kucska Lászlóné
Mantfeld Ferenc
Mürschberger Ferencné
Németh Jánosné
Pálmai József
Piskor István
Samkó Ferencné
Siklós Gyuláné
Stroh Tamásné
Szabó Istvánné
Tábori Györgyné
Törpényi Lajos

Szakt munkás I.

Babos Gabriella
Balogh Attiláné
Bartókné Hajdu Erzsébet
Benkócs László
Dózsáné Vörösváry Hajnalka
Fazekas Gábor
Fekete Tibor
Gáspár Istvánné
Horváth Gyöngyvér
Horváth Miklósné
Ilcsik József
Kun Miklósné
Mikola József
Mirki Erzsébet
Molnár Béla
Molnár István
Nyul Lászlóné
Oláh Ferenc
Papp Árpádné
Schmidt Gyula
Szabó András
Szücs Károlyné
Tóth Tiborné
Turi Bálintné
Ubornyák Katalin
Üveges Gábor
Vajgel József
Viz Judit
Werderitsné Kertész Zsuzsanna

Szakt munkás II.

Bakon Lilla
Boros Zoltán
Kun László
Lukácsy Tibor
Morvai Gábor
Takács Ferenc

Betantott munkás I.

Faltusz Jánosné
Fazekas Kálmán

Hegyi Andrásné
Kiss Gábor
Komlóssy Ronald
Kurecz Antalné
Mocsonoky Tamás
Rom Lajos
Sánta Lajos
Szendrei Miklósné
Szuchánszky Istvánné
Vadász Györgyné
Vigh Jánosné
Zsibrita Attila

Betantott munkás II.

Boros Józsefné
Dienes Lászlóné
Dsubák Lászlóné
Együd Istvánné
Farkas Attiláné
Gacek Józsefné
Hajós Csabáné
Hanich Emilné
Harazin Jánosné
Juhász Emese
Kertész Józsefné
Kertész Szerénke
Lénárt Pálné
Mózes Andrásné
Pelczéder Zoltánné
Ravasz Levente
Szerdai Tiborné
Tóbiás Jánosné
Zibrányi József

Gépkocsivezető

Domonyi János
Rétháti János
Szabó József
Szabó József

B) KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

Igazgató

Szente Ferenc

Osztályvezetők

Dr. Arató Antal

Bereczky László

Gerő Zsoltné

Dr. Katsányi Sándor

Dr. Skaliczki Józsefné

Osztályvezető-helyettesek

Kovács Lászlóné

Dr. Nagy Attila

Főmunkatársak

Bereczky Lászlóné

(nyugd. 1984. dec. 31.)

Dr. Csapó Edit

Fodor András

Fogarassy Miklós

Gereben Ferenc

Dr. Kamarás István

Lukáts Ivánné

Dr. Nagy Lajos

Papp István

Dr. Rónai Tamás

Dr. Urbán László

Dr. Urosevics Danilo

a történettudományok kandidátusa

Szakalkalmazott IV.

Bartos Gáborné

Benkő Zsuzsanna

Biegelbauer Pál

Éger Veronika

Feimer Ágnes

Halmai Szilvia

Harmat Béla

Hegykői Ilona

Hölgyesi Györgyi

Jávori Ferencné

Dr. Kenyéri Katalin

Kiglicsné Katona Rita

Kis Klára

Kolos Márta

Kovács Katalin

Lakatos András

Dr. Léces Melinda

Mándy Gábor

Menczeleszné Varga Judit

Orbán Éva

Pappné Farkas Klára

Rácz Ágnes

Szabó Gáborné

Törökné Jordán Katalin

Vajda Kornél

Varga Ildikó

Szakalkalmazott III.

Szabó Ferenc

Szakalkalmazott II.

Hegyiné Szita Julianna

Szakalkalmazott I.

Honffyné Felhő Ágnes

Ügyviteli alkalmazott II.

Filipszki Éva

Kovács Árpádné

Műhelyvezető

Primusz Csabáné

Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói 1985-ben*

A) KÖNYVTÁR

Főigazgató (megbízottként)

Dr. Havasi Zoltán
az irodalomtudományok kandidátusa

Főigazgató-helyettes

Fábry György gazdasági igazgató

Főosztályvezetők

Dr. Ferenczy Endréné
Poprády Géza
Sonnevend Péter

Főosztályvezető-helyettes

Dr. Hernády Dénes
gazdasági igazgatóhelyettes

Osztályvezetők

Bacsoni Tamásné
Belitska-Scholtz Hedvig
Beöthy Bertalanné
Dr. Bikich Györgyné
Fejes Józsefné
Gyulai Árpád
Héjjas Attila
Juhász Lászlóné
Kastaly Beatrix
Kertész Gyula
Kis Dala József
Dr. Kondor Imréné

Kovács József

Dr. Kovács Ilona

Mohor Jenő

Nagy Zoltán

Dr. Nagy Zsoltné

Dr. Patay Pálné

Polyánszky Szentmihály Andrea

Rakovszky Istvánné

Rosta Lajosné

Sipos Márta

Soltész Zoltánné dr.

Dr. Somkuti Gabriella

Somogyi Pálné

Szilvassy Zoltánné

Szinai Tivadarné

Dr. Szűcs Jenőné

Dr. Tóth Lajos

Tókécs Lászlóné

Dr. Vekerdi József

a nyelvtudományok doktora

Dr. Windisch Éva

a történettudományok kandidátusa

(nyugd. 1985. dec. 31.)

Dr. Wittek Lászlóné

Osztályvezető-helyettesek

Ákom Márta

Berke Barnabásné

Burány Tamás

Dr. Csillag Lászlóné

Gajtkó Éva

Gubicza József

Jávör Péterné

*Az 1985. december 31-i állapotnak megfelelően

Karácsonyi Rózsa
Dr. Karsay Orsolya
a nyelvtudományok kandidátusa
Lovászné Vona Katalin
Maczika Béla
Mártyán Gyuláné
Rohács Ervin
Sándor Ernő
Schneller Károly
Tolnay Lászlóné
Dr. Tremkő Györgyné
Zöldi Péter
Wolf Magda

Főmunkatársak

Dr. Balogh György csop. vez.
Dr. Batári Gyula
Dr. Beck Ivánné
Berlász Piroska
Bíró Zoltán
Bódis Mária
Botka Ferencné
Butor Veronika csop. vez.
Darabos Pálné csop. vez.
Dárdai Miklósné
Dömötör Lajosné
Froemel Károlyné csop. vez.
Gerő Péter
Illy Lászlóné
Dr. Illyés Katalin
Karakas Péterné csop. vez.
Dr. Koroknai Ákosné
Dr. Horváth Istvánné
Mikó Lajosné
Dr. Miklóssy Jánosné csop. vez.
Murányi Róbert
Nagy Lajosné csop. vez.
Pap Zoltán
Papp Ferencné csop. vez.
Patay Lászlóné csop. vez.
Dr. Pázmány Ildikó
Dr. Plihál Katalin
Pojjákné dr. Vásárhelyi Judit
Dr. Réti Lászlóné
Dr. Rózsa Györgyné
Szöllősy Éva
Dr. Szegleti Ildikó
Tamás Péter
Tóth Sándorné dr.
Vavrinecz Veronika csop. vez.

Vigh Lajosné
Ungváry Rudolf
Zágonyi Ilona csop. vez.
Zsembery Anna

Szakalkalmazott IV.

Ádám Péterné
Ákos Pálné
Bagi János
Balla Máté
Bálint István
Bálint Nagy Tünde
Dr. Bálint Tiborné csop. vez.
Dr. Balogh Judit
Balogh Mária Eszter
Dr. Bánáti Istvánné csop. vez.
Bánfi Szilvia
Bánosi György
Barna Ágota
Bárdosy Éva
Dr. Bellágh Rózsa
Béres Deák Lászlóné
Bihari Tamás
Bognár Judit
Bolgár Marianna
Borsa Zsófia
Borsányi Ferenc
Both Magda
Bögöly József
Böszörményiné Szulyovszky Márta
Dr. Csapody Miklós
Dr. Csecserits Istvánné
Csepregi Klára
Csúcs Dalma
Danku György
Dékány Éva
Dr. Divényiné Váradi Zsuzsanna csop. vez.
Dobó Katalin
Dobos Ágnes
Ecsedi Viktória
Egri Aranka
Elekes Irén
Dr. Elekes Péter
Farkas Csilla
Dr. Fazekas Andrásné
Ferencz Ibolya csop. vez.
Fliegh Lászlóné
Frank Ágnes
Dr. Friedrich Ildikó
Fukász György

Dr. Fülep Katalin
Gál Ágnes
Gál Julianna
Gazdag Tiborné
Gémes Józsefné
Dr. Gróh Gáspárné
Gyulai Gergely Álmos
Haász Erzsébet
Hajnal Jánosné
Haydené Kiss Zsuzsanna
Dr. Heltai János
Heissler Donátné
Homor Ferenc
Horváth Gyuláné
Horváth Marianne
Horváth Tiborné
Jakabos Enikő
Jenei Ildikó csop. vez.
Józsa Márta
Juhász Katalin
Juhászné Márton Rózsa
Kaibinger Károlyné csop. vez.
Kasánszky Zsombor
Dr. Kausay Tiborné csop. vez.
Kereszturyné Jónás Mária
Keszegh István
Kis Józsefné
Kiss Csabáné
Kiss Ildikó
Kocsy Lászlóné
Kovács Béláné
Kökössy Gabriella csop. vez.
Kulcsár Ebeling Kinga
Kundi Erzsébet
Dr. Kunszt Zoltánné
Kürti Lászlóné
Ladányi Anna
Lancsák Zsuzsanna
Lázár Istvánné
Lehoczky Viktória
Dr. Losonci Andrásné
Lovász Irén
Dr. Major Zoltán
Makkai Béla
Malek Magdolna csop. vez.
Mándy Gábor
Maróti Ádám
Dr. Maróthy Jánosné
Mártonffy Attila
Mártonffyné Antal Edit

Maurer Zsuzsanna
Dr. Melczer Tibor
Mészöly Magdolna
Mihalicz Csilla
Mikešy Pongrácné
Morvai Zsuzsanna
Muzslai Lászlóné
Müller Rodica
Nagy László
Navarro, Andres
Németh Gabriella
Dr. Németh László
Dr. Németh S. Katalin csop. vez.
Nikodémuszné Nagy Mária
Orvos Mária csop. vez.
Ottinger Vera Szergejevna
Palotás Endréné
Pap Ágnes
Pap Imréné
Parragi Márta
Patakfalvi Andrea
Dr. Pavercsik Ilona mb. ov.
Póti Csilla
Pulay Éva
Pulayné Szucsák Katalin
Pusztai Istvánné
Rajnai Edit
Ravasz Erzsébet
Reisingerné Kutor Beáta
Révay Rita csop. vez.
Révay Zsuzsanna
Ribáné Bászler Katalin
Román Marianne
Dr. Rozgonyi Tamásné
Rózsa Mária Irén
Sajtós Endre
Samariay-Leölkes Katalin
Sárkány Mihályné
Somogyvári Gyula
Somorjai Olga
Somorjainé di Gléria Zsuzsanna
Sonnevend Péterné
Dr. Susánszky Zoltánné csop. vez.
Dr. Szabó András
Szabó Ervin csop. vez.
Szabó Géza
Szalai Gindl Rozália
Szelesi Rózsa
Szeli Valéria
Szenténé Farnady Livia

Szilágyi Ágnes
Szili Hajnalka
Szokola Lászlóné
Szőnyi Éva
Takács Béláné
Takács Emma
Takács Jánosné
Tomits Otília
Tóth Árpád
Tóth Cecília
Tóth Erzsébet
Tóth József Farkas
Dr. F. Tóth Tiborné
Urbán Gusztávné
Vágó Magdolna
Varga Katalin
Váriné Kudelka Genovéva
Vekerdi Judit
Dr. Velenczei Katalin
Velich Sándorné
Veöreös Enikő
Vissi Gézáné
Dr. Vizkelety Andrásné
Weeber Tibor
Dr. Wojtilla Gyuláné
Záhony Éva
Zarnóczkyné dr. Héjjas Eszter
Zölde Kornélia
Zséli Lászlóné csop. vez.
Zsigmondy Árpádné

Szakalkalmazott III.

Farkas Judit
Förster Miklós
Riba Döniz
Vámos Péterné
Zichy Mihály

Szakalkalmazott II.

Ádám Ágnes
Bácsvári Anna
Ballagó Lászlóné
Baranyai Ágnes
Barnás Andrásné
Benkő József
Bécsi Ágnes
Borsányi Ferencné
Borsányi Zsuzsanna
Buksa Márta
Czigler Mária csop. vez.

Dr. Debulay Imréné csop. vez.
Debreceni Dóra
Erdős Veronika
Falvainé Szabó Edit
Fillérné Erdi Marianne
Fodor Eszter
Hausenblasz Róbertné
Hermány Csabáné
Horváth Pál csop. vez.
Horváthné Pajer Berta
Horváthné Solymár Ildikó
Hörömpöli Andrásné
Jáger Judit
Jenik Péter
Juhász András
Dr. Kálmán Péterné
Kis Elemérné
Kiss Jenőné csop. vez.
Kiss Judit
Kisfaludy Puha Györgyi
Kluták István
Koczka Katalin
Kovács Imréné
Kulin Imréné
Kunszabó Ferenc
Kuslits László
Kutasi Ildikó
Lányiné Hajdu Livia
Lorenz Eleonóra
Lőrinczné Juhász Márta
Mazula Károlyné
Murányi Mihályné
Nemere Zoltánné
Novák Józsefné
Papp Andrásné
Papp Zsuzsanna
Papp Zsuzsanna
Dr. Pásztor Rezsőné
Pataki Gáborné
Perlaki Horváth Lászlóné
Prepeliczay Györgyné
Sánta Mária
Sárosi Attila
Sárosi Sándor csop. vez.
Sefcsik Gyuláné csop. vez.
Szabó Zoltán
Szita Gábor
Szóts Endréné
Timár Júlia
Tóthné Székely Ágnes

Várszegi Róbert
Várszegi Róbertné
Vizsolyi Gyuláné
Waigand Orsolya

Szakalkalmazott I.

Csajkovits Józsefné
Czékus László
Dénesné Katona Erzsébet
Dobszay Jánosné
Kókay Péterné
Radnóti György
Szilágyi József csop. vez.
Tatai András csop. vez.
Vén Tiborné

Ügyintéző IV.

Mihály Józsefné

Ügyintéző III.

Balassa Jenőné csop. vez.
Boór Zoltánné
Fekete Lajosné
Járvás Andrásné
Kiss Ferenc
Rákóczy Csabáné
Reisenleitner Lajosné

Ügyintéző II.

Bolgár Tamásné
Dömötör Judit
Dr. Erényi Ivánné
Farkas Andrásné
Hajmássy Éva
Heilauf Györgyné
Jenei Anna
Kovács barna Istvánné
Lábár Gáborné
Marosvölgyi Zoltánné
Mencsik Pál
Mészáros Györgyné
Nagyné Egyed Katalin
Pap Béláné
Patócs József csop. vez.
Petrovics Béláné
Pintér Béláné
Radics Lajos mb. ov.h.
Savanyó Rezsőné
Szederné Szepesi Ágnes
Szeibert Józsefné

Ügyintéző I.

Jónás Lászlóné
Mihálka Valérné
Mohr Kálmán

Ügyviteli alkalmazott II.

Ábrahám Györgyike
Balázsne Sárvári Éva
Balogh Lóránt
Barnaföldi Gábor
Barsin József
Bartókné Mészáros Karolina
Borsos Attila
Dadányi Miklós
Dusnoki Dóra
Futó Ágnes
Hegyi László
Horváth István
Kárász Anna
Kemenesné Farkas Judit
Komár Júlia
Korányi Tamás
Nagy Marcell
Nádor István
Nobilis Kornél
Pataki Gábor
Perényi Károly
Pers Dóra
Rankó Ágnes
Tercsi László
Tóth Kornél
Varga Sándorné
Vári Zoltán

Ügyviteli alkalmazott I.

Bojtos Tibor
Böszörményi Zoltán
Ertel Gézőné
Füri Pál
Glósz Andrásné
Holczmüller József
Kis Gábor
Lávinger Mihály
Nagy Ferencné
Rásy Árpád
Rédli Ferencné
Rom Lajos
Dr. Sebőkné Chapó Gertrúd

Sinkó Pálné
Szegevári Ágnes
Tarcsei Gáborné
Varasdi Károly

Műhelyvezető

Bagóczkyné Száraz Erzsébet
Csillag Ildikó
Erdőkürti Zsuzsa
Galambosi Gábor
Geröly Józsefné
Halmai Árpád
Ilcsik József
Kucska Lászlóné
Mantfeld Ferenc
Müirschberger Ferencné
Németh Jánosné
Pálmai József
Samkó Ferencné
Sárkány István
Siklós Gyuláné
Stróh Tamásné
Tábori Györgyné

Szaktanácsadók I.

Balogh Attiláné
Bartókné Hajdu Erzsébet
Benkócs László
Benkóczy Gábor
Czakó András
Dózsáné Vörösvári Hajnalka
Drevenka András
Fazekas Gáborné
Fegyő Gábor
Fekete Tibor
Firnigel Pál
Gáspár Istvánné
Horváth Gyöngyvér
Horváth Miklósné
Kiss Gábor
Kovács Józsefné
Miklós Tibor
Mikola József
Mirki Erzsébet
Molnár Béla
Molnár István
Móré Lajos
Nyul Lászlóné
Oláh Ferenc

Schertlin Péter
Schmidt Gyula
Szűcs Károlyné
Tóth Tiborné
Turi Bálintné
Üveges Gábor
Viz Judit
Werderitsné Kertész Zsuzsa

Szaktanácsadók II.

Bakon Lilla
Kun László
Lukácsy Tibor
Takács Ferenc

Betanított munkások I.

Faltusz Jánosné
Fazekas Kálmán
Hegyi Andrásné
Kassai Lajos
Rádlér Attila
Ravasz Levente
Röhrig Géza
Sánta Lajos
Szendrei Miklósné
Szuchánszky Istvánné
Vadász Györgyné
Vigh Jánosné

Betanított munkások II.

Boros Józsefné
Dsubák Józsefné
Együd Istvánné
Farkas Attiláné
Fülöp Vilmosné
Gacek Józsefné
Hajós Csabáné
Hanich Emilné
Harazin Jánosné
Horváth Sándorné
Juhász Emese
Kertész Józsefné
Kertész Szerénke
Kormos Pálné
Kreisz Jakabné
Laki Mihályné
Lénárt Pálné

Molnár András
Mózes Andrásné
id. Németh Béla
ifj. Németh Béla
Németh Béláné
Németh Szilvia
Pákozdi Antalné
Pelczéder Zoltánné
Püspöki Erika
Rácz Jánosné
Szénási Pálné
Szerdai Tiborné

Szücs Péterné
Tóbiás Jánosné
Végh Jánosné
Zibrányi József
Zrinyi Miklós

Gépkocsivezetők

Domonyi János
Rétháti János
Szabó József
Szabó József

B) KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

Igazgató

Szente Ferenc

Osztályvezetők

Dr. Arató Antal
Dr. Gerő Zsoltné
Dr. Katsányi Sándor
Krencsény Györi Erzsébet
Dr. Skaliczki Józsefné

Osztályvezető-helyettesek

Kovács Lászlóné
Dr. Nagy Attila

Főmunkatársak

Bárdosi Mária
Dr. Csapó Edit
Fodor András
Fogarassy Miklós
Gereben Ferenc
Dr. Lőrincz Judit
Lukáts Ivánné
Dr. Nagy Lajos
Dr. Rónai Tamás
Szabó Ferenc
Szilágyi Tibor
Dr. Urbán László
Varga Ildikó

Szakalkalmazott IV.

Bartos Gáborné
Benkő Zsuzsa
Biegelbauer Pál
Bíró Ferenc
Dányi Éva

Éger Veronika
Fazokas Eszter
Feimer Ágnes
Halmai Szilvia
Harmat Béla
Hegyközi Ilona
Hölgyesi Györgyi
Jávori Ferencné
Dr. Kenyéri Katalin
Dr. Kéri Tamásné
Kis Klára
Kolos Márta
Korbulyné Marosán Ágnes
Kovács Katalin
Lakatos András
Dr. Léces Melinda
Menceleszné Varga Judit
Mezei Mária
Novák István
Orbán Éva
Pappné Farkas Klára
Pifkóné Rácz Ágnes
Törökné Jordán Katalin
Szabó Gáborné

Szakalkalmazott II.

Hegyiné Szita Julianna
Honffyné Felhő Ágnes

Ügyviteli alkalmazott II.

Jauernik Ferencné
Kovács Árpádné

Műhelyvezető

Primusz Csabáné

II.

AZ OSZK TÖRTÉNETÉBŐL ÉS MUNKÁJÁBÓL

Reformkori országgyűlések a Széchényi Országos Könyvtár állományának számbavételéről és használatáról

BÉNYEI MIKLÓS

A Széchényi Országos Könyvtár létrejötte és elhelyezése

Széchényi Ferenc gróf 1802. november 25-én kelt nevezetes alapítványát – amelyben hungarica-könyvtárát, érem-, címer-, térkép-, kép- és kéziratgyűjteményét a magyar nemzet használatára ajánlotta fel, az országnak ajándékozta¹ – a rendi országgyűlés 1807-ben vette a nemesi nemzet oltalmába. Törvényt hozott (1807: 24. tc.) "A magyar országos Széchényi-könyvtárról", kifejezve háláját a nagylelkű adományozónak.² Egy év múlva, a következő diétán újabb törvényt alkottak, immár "A Nemzeti Múzeum felállításáról és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről" (1808: 8. tc.).³ A két törvény-cikk révén a Múzeum és benne a Széchényi Könyvtár valóban "nemzeti" intézménnyé vált, országos, rendi pártfogás alá került. Felügyeletét, ellenőrzését az országgyűlés magának tartotta fenn. Az 1808-as törvény megerősítette az alapító szándékát, vagyis a tényleges vezetést, az ügyek legfőbb irányítását (suprema directio) a nádorra bízta, aki egy személyben töltötte be a pártfogói (protectori) és az elnöki (praesesi) tisztséget. Intézkedéseiről, a Múzeum és a Könyvtár mindenkori állapotáról, pénzalapjáról, gyarapodásáról, a gyűjtemények elhelyezéséről, a személynzetről stb. minden országgyűlés előtt köteles volt beszámolni írásos jelentésben, mellékelve a pénztári számadásokat is.

1 Az alapítólevél szövegét – amelyet I. Ferenc király másnap jóváhagyott – közli Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. 44–48. old. A gyűjtemény kialakulásáról, összetételéről: uo. 28–40. old.

2 *Magyar törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek*. Bp. 1901. 361. old.

3 Uo. 407. old.

József nádor ambiciózus irányításával és a nemesség támogatásával a reformkor kezdetéig a Nemzeti Múzeum szervezett, folyamatosan működő kulturális intézeté fejlődött, a nemzeti művelődés, a hazai tudományosság egyik központjává vált. Szerepkörének – "a magyar nyelv művelése s a nemzeti irodalom és ipar" előmozdítása⁴ – betöltését azonban nagymértékben gátolta, hogy a gyűjteményeket nem tudták megfelelően elhelyezni, és főként a devalváció következtében hiányzott a rendszeres, átgondolt gyarapításhoz, vásárláshoz szükséges pénzösszeg is.⁵

A Széchényi Könyvtár az alapítás után nem sokkal, alig több, mint egy év elteltével már látogatható volt. József nádor előbb a volt pesti pálos kolostorban helyezte el, ahol 1803. december 10-én nyílt meg.⁶ 1806–1807-ben királyi rendelettel áttelepítették az egyetem régi központi épületébe.⁷ Bár ezt hamar kinőtte, új, nagyobb helyet csak 1817 nyarán kapott: ekkor költöztették be a Múzeum mai telkén vásárolt és felújított Batthyány-féle villába.⁸ Noha a könyvtári állomány a kíváncsnál kisebb ütemben növekedett – főként ajándékozás és a hiányos nyomdai kötelespéldány szolgáltatás révén –, egy-másfél évtized múlva ez az épület is kicsinynek bizonyult, ráadásul az állaga is rossz volt, a gyűjteményeket nehezen lehetett használni.

A könyvtári állomány használatáról és feltárásáról az Országos Széchényi Könyvtár akkori történetének kutatói – Berlász Jenő, Ferenczyné Wendelin Lídia, V. Windisch Éva – részletesen írtak, elsősorban a levéltári forrásokra támaszkodva. Utaltak arra is, hogy ez a téma a reformkori országgyűléseken is felvetődött. A dietai vitákat azonban nem ismertették, és a rendek állásfoglalását sem elemezték. Hasznos lehet tehát, ha a tanácskozásokról készült, eddig feldolgozatlan naplók és más, magánjellegű feljegyzések, valamint – a fenti szerzők által részben említett – hivatalos irományok alapján felvázoljuk, hogyan tárgyaltak erről a kérdésről a rendi országgyűléseken. Szükségesnek látszik röviden érinteni a múzeumi könyvgyűjtemény használatának és számbavételének korabeli történetét is.

A rendi országgyűlések szervezete és tárgyalási rendje

Magyarországon a törvényhozó hatalmat az országgyűlés és az uralkodó együtt gyakorolta. A király joga volt az országgyűlés kihirdetése, egybehívása, elnapolása, feloszlátása és bezárása, továbbá a törvények kezdeményezése és szentesítése. Az országgyűlés az ország karainak és rendjeinek (Status et Ordines) egyetemes gyűlekezete, vagyis azon kiváltságos osztályoké és rétegeké (a nemesi, egyházi és polgári rendé), amelyek a törvény-

4 1808: 8. tc. = uo. 407. old.

5 Az Országos Széchényi Könyvtár és érintőlegesen a Nemzeti Múzeum 1808–1823 közötti fejlődéséről, helyzetéről ld. Berlász J. i.m. 85–165. old. Adatai egy részét József nádor 1826. április 17-i tudósításából merítette, amely az 1812–1825 közötti évekről szól: *Hivatalos Jelenítés a' Magyar Nemzeti Museum állapotjáról. = 1825-dik esztendőben, Szent Mihály Havának 11-dik napjára rendeltetett Magyar Országgyűlésének írásai.* Posony, 1826. 1. köt. 355–369. old. (a továbbiakban: *Ogy Írásai 1825–27.*) – József főherceg (1776–1847), Magyarország nádora 1796–1847 között.

6 Berlász Jenő i.m. 63–75. old.; Ferenczyné Wendelin Lídia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1802–1919. = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1963–1964,* Bp. 1966. 211. old.

7 Berlász Jenő i.m. 74–75. old.

8 Uo. 99–103. old.

9 *Hivatalos Jelenítés...* 1826. ápr. 17. = *Ogy Írásai 1825–27.* 1.köt. 356–358., 360–364. old. Ismerteti Berlász Jenő i.m. 198–200. old. Ld. még: Mátray Gábor: *A Magyar Nemzeti Museum korszakai...* Pesti, 1868. 19–22. old.

hozásban személyesen, vagy képviselőik (követeik) révén részt vettek. Az egybegyűlt károk és rendek elvileg egyetlen testületet képeztek, tanácskozásaiuk során azonban két részre oszlottak. A felsőtáblát a főrangúak (főrendek) alkották, üléseiken a nádor elnökölt. Az alsótáblán a törvényhatóságok (vármegyék, szabad királyi városok, szabad kerületek), a katolikus káptalanok és Horvátország követei, valamint a királyi ítélő tábla tagjai, az apátok, prépostok és a távollevő főpapok, főnemesek követei vettek részt; a tábla elnöke a királyi személynök (perszonális), vagyis a hétszemélyes tábla mindenkori elnöke volt.

A rendi országgyűlés legfőbb teendője a törvényjavaslatok kidolgozása és az uralkodóhoz való felterjesztése volt. Az indítványozási jog (iniciativa) a királyt és az alsótáblát illette. A követek a küldőiktől kapott utasítások (instructio) nyomán kezdeményezhették a törvényalkotást, és más esetekben is a kötelező erejű instrukcióknak megfelelően nyilatkozhattak (szólalhattak fel, vagy szavazhattak). A tanácskozások jelentős hányada az ún. közönséges, vagy országos sérelmek és kívánságok (gravamina et postulata) körül folyt. Ezeket a követi utasítások alapján a két tábla tagjaiból kirendelt, ún. sérelmi (gravaminális) küldöttség gyűjtötte össze és véleményezte. Némelyiket a diéta kiemelte, ezekből törvényjavaslatot szerkesztettek, és külön felírásban juttatták el a királyhoz. Az országgyűlés megvitatott más ügyeket is, egyebek között az országos (nemzeti) intézmények állapotáról szóló tudósításokat. A tárgyalás menetének meggyorsítása, illetve ésszerűsítése érdekében más fontos tárgyakat is országgyűlési deputációk készítettek elő a vitára.

Valamennyi tárgy vitája az alsótábla kerületi ülésein (circularis sessio) kezdődött, amelyek formálisan előzetes magántanácskozások voltak ugyan, de – miután ezeken a kormányzat képviselői nem vettek részt – a legérdekesebb eszmecserek itt zajlottak le. A kerületi ülés végzéseit az alsótábla teljes, országos ülése (regnicolaris sessio) emelte határozattá, vagy utasította el. A határozatot üzenetbe (nuncium) foglalták, amelyhez – ha volt – mellékeltek a felírás- és törvényjavaslatot. A főrendi tábla ülésein csak a követi tábla által átküldött tárgyakkal, üzenetekkel foglalkoztak. Az üzeneteket vagy elfogadták egészen, vagy módosítást javasoltak, vagy visszaautasították. A döntést válasz- (vagy viszon-) üzenetben tudatták az alsótáblával. A két tábla olykor közös, ún. elegyes üléseket (sessio mixta) tartott, a nádor elnökletével. Ezeken történt meg a feliratok, törvényjavaslatok, sérelmek stb. felküldése, az országos bizottságok jelentéseinek bényújtása, a királyi leiratok felolvasása, a szentesített törvények kihirdetése stb.

Az országgyűlés felirataira az uralkodó válasza – beleegyezése, vagy elutasítása – a királyi leiratokban (benigna resolutio) érkezett. A felírásból és a rezolúcióból állapították meg a törvény végleges szövegét a két tábla képviselői és a magyar udvari kancellária küldöttei az ún. concertation. Miután a király jóváhagyta, szentesítette, törvény lett.

Az alsótábla országos üléseiről hivatalos – kivonatos – jegyzőkönyv, majd 1843-tól gyorsírással napló készült. A felsőtábla tanácskozásairól csak 1840. február 25-től vezettek naplót. A főrendek korábbi üléseiről és a követek kerületi vitáiról a különféle magánjellelű feljegyzésekből, a kéziratos országgyűlési újságokból, majd 1843-tól a politikai lapok tudósításaiból tájékozódhatunk. Az országgyűlés hivatalos iratait külön irományműkötetbe (kötetekbe) foglalták.¹⁰

10 A rendi országgyűlés összetételéről, tárgyairól, a tanácskozások menetéről részletesebben ld. Beöthy Ákos: *A magyar államiség fejlődése, küzdelmei*. II. rész. 1. köt. Bp. 1902. 196., 203., 208–210., 220. old.; Kumlik Emil: *Adalékok a pozsonyi országgyűlés történetéhez*. Pozsony, 1908. 4–7. old.; Vaszary Kolos: *Adatok az 1825-ki országgyűlés történetéhez*. Győr, 1883. 6–8., 16. old.; Kovács Ferenc: *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsótábla kerületi üléseinek naplója*. Bp. 1894. 1. köt. 57–58., 61–62. old.; *Magyarország története*. 5. köt. 1790–1848. Bp. 1980. 715–720. old.

Országgyűlési tanácskozások a könyvtári állomány összeírásáról és használatáról

A Nemzeti Múzeum szolgálati szabályzatát, ezen belül használati és látogatási rendjét 1811-ben foglalták írásba. A megőrző funkciót hangsúlyozták; a könyvanyagot csak nádori engedéllyel lehetett kölcsönözni. Bár a helybeni használat akkor még nehézségekbe nem ütközött, a könyvtárőrök (Miller Jakab Ferdinánd, majd Horvát István) kivételes esetekben mégis kiadtak egy-egy művet hivatalos szerveknek, illusztris személyeknek és tudósoknak.¹¹ Közben megkezdődött a gyűjtemények rendezése, feldolgozása, nyilvántartásba vétele is, de ez a munka Miller Jakab Ferdinánd igazgatása idején (1812–1823) lelassult, sőt a fokozódó rendetlenség miatt egyes könyvek és más könyvtári darabok elkallódtak, vagy hozzáférhetetlenné váltak. Ezért 1820. október 30-án József nádor elrendelte a Könyvtár ellenőrző leltározását és a gyarapodási naplók vezetését.¹²

Már az első szakaszban megkezdődött a múzeumi állomány tudományos feldolgozása, de a helyiségviszonyok és a pénzalap megrendülése miatt nem a kívánt ütemben haladt előre. 1818-ban megjelent ugyan az *Acta Musei* c. évkönyv első kötete, de a sorozat kiadása mindjárt el is akadt. József nádor 1826-ban az új épület felállításához és a múzeumi tisztviselők tudományos munkájához egyaránt segítséget kért az országgyűléstől. Sürgette az évkönyv folytatását, s szükségesnek tartotta a könyvtárban őrzött, az ország történetére és statisztikájára vonatkozó becsebb kéziratok kinyomtatását, valamint a felállítandó Magyar Tudós Társaság kutatásait megkönnyítő múzeumi katalógusok kiadását.¹³ Ezekkel a javaslatokkal azonban a diéta nem foglalkozott.

Négy évvel később, 1830. november 15-én József nádor arról számolt be a rendeknek, hogy 1827 folyamán befejeződött a leltárjegyzék összeállítása, és a könyvtárban egyúttal betűrendes cédulakatalógus is készült.¹⁴ Ujabb leltár készítésére – tudomásunk szerint – nem került sor; a nagyfokú helyhiány a gyűjtemények megfelelő elrendezését is akadályozta. Fennállott a veszélye annak, hogy a nemzeti vagyonnak tekintett könyvtári anyag egyes darabjai elkallódnak.

Minden bizonnyal ez az aggodalom vezette a rendeket, amikor a következő, 1832–1836-os országgyűlésen feltűnően nagy figyelmet szenteltek a könyvtári állományvédelem és a használat kérdésének. Már az 1834. március 15-én beterjesztett, ún. országos sérel-

11 Ferenczyné Wendelin L. i.m. 212–213. old.; Berlász J. i.m. 95–97. old. – A szabályzatról ld. még: *Hivatalos Jelentés...* 1826. ápr. 17. = *Ogy Írásai 1825–27.* 1. köt. 364–365. old.

12 V. Windisch Éva: *Könyvtári munka a reformkorban az Országos Széchényi Könyvtárban.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1957.* Bp. 1958. 247–250. old.; Berlász J. i.m. 137–150., 160–162. old. – A leltározás megkezdéséről: *Hivatalos Jelentés...* 1826. ápr. 17. = *Ogy Írásai 1825–27.* 1. köt. 359. old.

13 *Hivatalos Jelentés...* 1826. ápr. 17. = *Ogy Írásai 1825–27.* 1. köt. 359. és 369. old. Vö. Berlász J. i.m. 205–206. old.; Kollányi Ferenc: *Az Akadémia és a Nemzeti Múzeum.* Bp. 1910. 64. old.

14 *Hivatalos tudósítás a Nemzeti Museum állapotjáról.* = 1830. *Eszterdó' Szent Mihály Havának 8. napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Írásai.* Posony, 1830. 265. old. Vö. V. Windisch É. i.m. 259. old.; Berlász J. i.m. 210–212. old. – Az ellenőrző leltározásról (1821–1827): Berlász J. i.m. 194–198. old.

mek és kívánságok között szerepelt Sáros megye kettős javaslata. Egyrészt indítványozta, hogy a Nemzeti Múzeumban található tárgyak biztosabb megőrzése végett írássák össze az állományt, és azt évenként közöljék a törvényhatóságokkal. Másrészt törvény által akarta kötelezni az intézmény vezetését a gyűjtemények hiánytalan megvédésére és arra, hogy semmiképp se járuljon hozzá az országból való kivitelükhöz. A gravaminális küldöttség véleménye alapján mindkét javaslatot a nádori tudósítás vitájára halasztották.¹⁵ Hasonlóan jártak el az 1835. augusztus 6-i országos ülésen Nógrád vármegye liberális követeinek, Kubinyi Ferencnek az indítványával: ő egy küldöttség kinevezését szorgalmazta, amely a Nemzeti Múzeum belső fejlesztésére és a külföldi intézetekhez való igazítására dolgozna ki tervezetet.¹⁶

József nádor pár nappal később, 1835. augusztus 14-én bemutatott jelentésében a használat hatékonyságának növelését emelte ki. Gondoskodjanak a rendek – írta – „hogy a’ Museum tudományos gyűjteményei ’s egyéb benne lévő tárgyak a’ Nemzeti műveltség terjesztésére szolgáljanak, ’s a’ hazának bő haszonnal gyümöltsozzenek.” Meg is nevezte, mire gondol: építtessenek egy nagy palotát; a Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudós Társaság között szorosabb kapcsolat jöjjön létre; a múzeumi és könyvtári anyagról készüljenek értekezések; s „végre, hogy az Intézetben lévő tárgyak használása, a’ tudományok előmozdítására ’s a’ hazafiak ösmeretének nevelésére, terjesztessen.”¹⁷

A tudósítás, illetve az azt véleményező alsótáblai kerületi választmány jelentésének 1836. január 29-i kerületi vitájában Kubinyi Ferenc, – aki Kossuth Lajos szerint (és az országgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint is) „csaknem legmelegebben pártolta az ügyet” – megismételte korábbi javaslatát: nevezzenek ki egy országos küldöttséget, amelynek az intézet biztosítására, az állomány összeírására és ellenőrzésére szükséges rendelkezések kimunkálása lenne a feladata.¹⁸

Fáy András, Pest vármegye követe további intézkedéseket sürgetett a Múzeum használhatóvá tételére. Most ugyanis – mondotta – „könyvtára inkább a molynak szolgál, mint a hazának”, a drágaságok gyűjteménye (cimeliotheca) pedig egy régiségárus boltjához hasonlít. „Mivel pedig ily intézeteknek céljai abban állanak: hogy a tudomány s művészség terjesztessék, a historia felvilágosítást nyerjen, tudósok és művészek saját osztályaikban mintákat találjanak, idegen kíváncsisága kielégíttessék s a nemzet dísze emeltessék, mert a tudományok virágzása szerint méretik a nemzetek felvilágosodása”, a Nemzeti Múzeum e céloknak eddig nem felelt meg. Végül hangsúlyozta: az állományt osztályozva kell elrendezni, és szükséges „nem synopticus, hanem kimerítő, rendesen pótolandó, s a tudós világ figyelmének felébresztésére számított Cathalogust készíttetni, tudós nyomozásokat tétetni sat.”¹⁹ A felszólalás rendkívül nagy jelentőségű: az országgyűlési vitákban első ízben kerültek szóba a múzeumi anyag, a könyvtári állomány feltárásának és használatának kérdései. A liberális elveket valló Fáy korszerűen gondolkodott ezen a téren is: a Nemze-

15 1832-ik esztendőben, karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar Ország gyűlésének írásai. Posony, 1834. 2. köt. 244. old. (a továbbiakban: *Ogy Írásai 1832–36.*); Kossuth Lajos: *Országgyűlési Tudósítások*. 4. köt. Bp. 1959. 423. old. (az 1835. május 14-i kerületi ülésről).

16 1832-ik esztendőben, karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyar ország' gyűlésének jegyző könyve. Posony, 1836. 11. köt. 302–303. old. (a továbbiakban: *Ogy Jkv 1832–36.*) – Kubinyi Ferenc (1796–1874) liberális politikus, több ízben Nógrád megye országgyűlési követe; paleontológiával is foglalkozott.

17 *Hivatalos tudósítás a' Magyar Nemzeti Museum állapotjáról és pénztáráról.* = *Ogy Írásai 1832–36.* 5. köt. 34–36. old.

18 Kossuth L. i.m. 5. köt. Bp. 1961. 446. old.

19 Uo. – Fáy András (1786–1864) író, liberális politikus, 1835–36-ban Pest vármegye országgyűlési követe; fontos szerepe volt a reformkori politikai, kulturális mozgalmakban.

ti Múzeumban, a Széchényi Országos Könyvtárban nem holt tárgyak reprezentatív gyűjteményét látta, hanem a tudományok és a művészetek segédeszközét, de olyan segédeszközét, amelyben az anyag feltárása is tudományos munka. Számára fontos tényező az is, hogy a Pestre látogató külföldiek érdeklődése hogyan elégíthető ki. A "nemzet díszé" is nyilván úgy lehet az intézmény, ha gyűjteményei magas színvonalú tudományos tevékenységet dokumentálnak. Nem teljesen világos, mit értett az alatt, hogy az intézet anyagát osztályozva kell elrendezni. Valószínűleg arra célzott, hogy bontsák meg az adományozók addig külön-külön kezelt gyűjteményeit, és formai, tartalmi rendben helyezték el. Így megkönnyíthették volna a használatot, a tudományos kutatást. Az alapos, darabonkénti, pontos tudományos leírásokat tartalmazó katalógus szintén a korszerűsítés, továbbfejlesztés igénye volt.

A vármegyei követek többségét csak a nemzeti tulajdonnak tekintett múzeumi, könyvtári anyag minél tökéletesebb védelme érdekelte. Csupán annyit akartak kérni a nádortól, hogy rendelje el a múzeumi gyűjtemények teljes és pontos jegyzékének mielőbbi elkészítését, részrehajlatlan személyek ellenőrzése mellett. Az országos pénztárakkal kapcsolatos, a főrendi táblához küldendő üzenet kerületi hitelesítésekor, 1836. február 12-én pótlólag elhatározták, hogy az állományjegyzékeket egy, az országgyűlés által napidíj nélkül kiküldendő bizottság fogja hitelesíteni, és azután közlik azokat a törvényhatóságokkal. Ugyancsak pótlólag került az üzenetbe egy másik passzus: "A' Museum gyűjteményeiben található tárgyaknak biztosítására a' KK. és RR. [Karak és Rendek – B.M.] Törvény által kívánják kimondani, hogy az Ország Gyűlésének engedelmé nélkül, ezen gyűjteményekből sem íromány a' maga eredetiségében, sem egyéb tárgy ki ne adattassék."²⁰

Az alsótábla 1836. február 18-i országos ülésén a követek hosszan vitatkoztak afölött, vajon szükséges-e az állományról készítendő jegyzékeket országos választmány által is megvizsgáltatni, vagy elég József nádor ellenőrzése, amit az elnöklő Somssich Pongrácz perszonális kívánt.²¹ A hitelesítő választmány szükségességét Kubinyi Ferenc (Nógrád vármegye) részletesen indokolta. A nádornak nemigen van ideje – kezdte –, hogy főfelügyelői tisztét a Múzeum sűrű személyes megtekintésével gyakorolja, holott az ilyen művelődési intézmények a gyakori megvizsgálást kívánnák. "Hazánkban az efféle intézetek azért nem jöhetnek tökéletességre, mivel azoknak felállhatások többnyire egyes személyekre van szorítva, a' tapasztalás bizonyítja, hogy hasonló intézetek csupán szoros ellenőrség mellett állhatnak fel állandóul..." Arról is szólt, hogy az állomány védelmére az összeírás kevés, gondoskodni kell a meglévő gyűjtemények jobb elhelyezéséről is (addig is, amíg az új épület el nem készül). Egyébként – folytatta – a mostani épületben is kétszer annyi anyag elférne, ha célszerűen rendeznék el. Úgy vélte – helyesen –, az intézmény rendbeszedésére hosszabb idő kell, tehát szükséges arra is figyelmet fordítani, hogy tudományos tekintetben hasznosan gyümölcsozzon. "Ezt legjobban sikerelhetné egy állandó Választmány" – jelentette ki. Kubinyi Ferenc továbbfűzte a Fáy-féle gondolatot, és megismételve a kerületi ülésen tett javaslatát, nem csupán egy hitelesítő küldöttséget, hanem egy állandó múzeumi deputációt szorgalmazott. Vagyis az addigi egyszemélyi, feudális színezetű irányítást a polgáriasabb testületi, bizottsági vezetéssel, ellenőrzéssel akarta felváltani. Szerinte ezzel lehetne a visszaéléseket is elhárítani, s ha ez megtörténne, az adakozók száma is szaporodna. Kubinyi Ferenc azt indítványozta: a szóban forgó hitelesí-

20 *Ogy Írásai 1832–36.* 6. köt. 236. old.; a hitelesítéskor történetekről: Kossuth L. i.m. 5. köt. 481. old.

21 *Ogy Jkv 1832–36.* 13. köt. 426. old. – Somssich Pongrácz (1788–1849), 1825–27-ben Somogy vármegye ellenzéki követe, majd kormánypárti politikus, 1830-ban alnádor, 1833–36 között királyi személynök, 1845-től gróf.

tő választmányt bízzák meg azzal is, hogy a gyűjtemények jobb elhelyezéséről gondoskodik, "ezen kívül pedig a' Museum ezentűli gyarapodása, a' Tudós világgal való összeköttetése, és a' gyűjteményeknek tudományos tekintetbeni használása eránt szükséges tervet kidolgozván, azt környüállásos tudósítása mellett a' jövő Országgyűlésnek elő fogja terjeszteni."²²

Kubinyi felszólalására Somssich Pongrácz királyi személynök válaszolt, aki szerint a felsorolt hiányosságok a megfelelő épület nem léte és a pénzalap gyengesége miatt vannak, tehát ezeket egy választmány nem számolhatja fel; s ha az ellenőrzés részrehajlatlan, a jegyzékek felülvizsgálása is felesleges. A többség azonban az üzenet szövegével értett egyet. Sopron vármegye első követe, Niczky József két érvet is felhozott mellette: régiségek és ritkaságok vesztek és vesznek el az intézményből; "a' Museum a' nemzet tulajdona lévén, tökéletes jussa van azt conscribáltatni."²³

A felsőtábla 1836. március 5-én helyeselte a gyűjtemények jegyzékbe foglalását, de József nádor megjegyzésére a hitelesítő országos választmány kiküldését sürgősen találta, sőt az 1808: 8. törvénycikkkel ellenkezőnek is. Az országbíró, Cziráky Antal gróf is, József nádor is rámutatott, hogy az a tilalom, mely szerint az országgyűlés engedélye nélkül se iratot, se tárgyat ne lehessen kiadni a Nemzeti Múzeumból, így általánosságban ellenkezik az intézet céljával. Hiszen amíg nincs megfelelő épület, a könyveket helyben használni nem lehet, tehát illő biztosíték ellenében kölcsönözni kell; a másod- és harmadpéldányokat pedig rendszeresen ki kell cserélni más könyvekre, kéziratokra vagy tárgyakra, hogy a nemzeti gyűjtemény ezáltal is gyarapodjon. A többség ugyanígy vélekedett, a válaszúzenetben is ezt rögzítették.²⁴ Ez esetben valóban az volt a helyzet, hogy az alsótábla a nemzeti értékek védelmének szándékától vezéreltetve túlzásba esett. Bár a kövek helyesen ismerték fel, hogy a Nemzeti Könyvtár és Múzeum elsődleges funkciója az őrzés, és ebből következően a dokumentumok csak helyben használhatók; nem számoltak viszont az adott körülményekkel, azzal, hogy a helybeni használatra nincsenek meg a feltételek. A nádor pontosan látta, hogy az abszolút kölcsönzési tilalom a Könyvtár és kisebb mértékben más gyűjtemények tudományos funkcióját gátolná, hozzáférhetetlenné tenné – legalábbis egy ideig – azokat az érdeklődőket, a tudósok számára.

A követi tábla továbbra is ragaszkodott a hitelesítő választmány kiküldéséhez és a kölcsönzési tilalom kimondásához, de hozzájárult a másodpéldányok cseréjéhez; az 1836. március 30-án kelt második üzenetben ezt tudatta a felsőtáblával.²⁵ A főrendek 1836. április 11-én belecgyeztek a hitelesítő választmány kirendelésébe, bár véleményüket fenntartották. A teljes kölcsönzési tilalmat viszont ekkor is elleneztek, mivel "azt az intézet

22 *Ogy Jkv 1832–36.* 13. köt. 426–427. old.

23 *Uo.* 427. és 428. old. – Niczky József, 1820–36 között Sopron vármegye alispánja, több ízben országgyűlési követe.

24 *Ogy Írásai 1832–36.* 7/1. köt. 97. old.; Kossuth L. i.m. 5. köt. 541. old. Az üzenetváltásról említést tesz Ferenczyné Wendelin L. i.m. 214–215. old. – Cziráky Antal gróf (1772–1853) kormánypárti, konzervatív politikus, 1817-ben az udvari kamara alelnöke, 1825-től tárnokmester, 1827-től országbíró, majd 1839-től 1848-ig a bécsi Staatskonferenz minisztere.

25 *Ogy Írásai 1832–36.* 7/1. köt. 105. old.; Kossuth L. i.m. 5. köt. 595. old. – az 1836. március 26-i kerületi ülésről; *Ogy Jkv 1832–36.* 14. köt. 150. old. – a március 30-i országos ülésről.

rendeltetésével meg nem egyeztethetik, hogy semmiféle tárgy senkinek se adódhassék ki: mert különben az egész gyűjtemény nagy részben haszon nélkül lesz, ha t. i. elvágódik azon mód, melly által annyi áldozatnak és iparkodásnak sikeres használata leginkább esz-közölhető." Szerintük megfelelő biztosítás és kezesség, valamint a felügyelők felelőssége és szoros szabályok mellett a dokumentumok, tárgyak kiadhatók.²⁶ Ám a követek hajthatatlanok voltak: a tilalom szükséges – írták 1836. április 20-i harmadik üzenetükben –, "miután a' felállítandó új épületben lesz elegendő és alkalmas hely arra, hogy a' gyűjteményben foglalt tárgyak közöltesse – nem állítható, hogy a' gyűjtemények azon esetre, ha a' tárgyak kiadása eltiltatik, nagyobb részént használat nélkül maradnának."²⁷ Időközben ugyanis az országgyűlés (1836. március 26-án az alsó-, április 11-én a felsőtábla) megszavazott a múzeumpalota felépítésére 500.000 pengő forintot²⁸, így a rendek joggal hitték, hogy a könyvtári és múzeumi anyag elhelyezésének gondja pár éven belül megoldódik.

A Nemzeti Múzeumról szóló, a főrendekhez 1836. április 27-én átküldött törvényjavaslat 5. §-a az állományjegyzékek átvizsgálását és a törvényhatóságok értesítését a Ludovika Katonai Akadémia ügyében kiküldött országos választmányra bízta volna. A 6. §-ban rögzítették, hogy a Könyvtárból és a többi gyűjteményből országgyűlési engedelem nélkül semmi sem adható ki. A 7. §. a kivételt tartalmazta: a duplumpéldányok a nádor jóváhagyásával más könyvért, iratért, tárgyéért elcserélhetők. Az utolsó, 8. §. arról szólt volna, hogy a nádor a fentiek teljesítésére szükséges rendelkezéseket tegye meg, s amíg az új épület elkészül, a gyűjtemények ideiglenes elhelyezéséről és megőrzésükről gondoskodik.²⁹

Másnap válaszukban a főrendek a 6–8. §-t feleslegesnek, illetve a múzeumi rendtartásba valónak minősítették, s ebben igazuk is volt. Az 5. §-ban azt kifogásolták, hogy a bizottság napidíj nélkül végezze munkáját, mert erről a Ludoviceum iránti határozat rendelkezik.³⁰

A rendek április 29-én elálltak a 6–8. §. törvénybe iktatásától, ők is elégségesnek tartották, ha a szóban forgó intézkedéseket országgyűlési határozatként (ún. országos határozatként) fogadják el.³¹ A hitelesítő választmánnyal kapcsolatos paragrafusból – amely átszámozás után a 4. §. lett – is kihagyták a bírált szavakat. Az országgyűlés felirata még aznap elment a bécsi udvarhoz.³²

Az 1836. április 30-án aláírt királyi válasz a 4. §-nál – amely az udvar által elutasított Ludoviceum-törvénycikkre utalt – megjegyezte, hogy az országos bizottság feladatát a mú-

26 *Ogy Írásai 1832–36.* 7/1. köt. 346. old.; Kossuth L. i.m. 5. köt. 643. old.

27 *Ogy Írásai 1832–36.* 7/1. köt. 448. old.; az április 15-i kerületi ülésről: *Diéta közlő.* 218. sz. OSZK Kézirattára Quart. Hung. 1357. 242/2. lev. – Említi Ferenczyné Wendelin L. i.m. 215. old.

28 Kossuth L. i.m. 5. köt. 595. (a március 26-i kerületi ülésről) és 638–643. old. (az április 11-i főrendi tanácskozásról); *Ogy Jkv 1832–36.* 14. köt. 147–149. old. (a kerületi végzést megerősítő március 30-i országos ülésről); *Ogy Írásai 1832–36.* 7/1. köt. 104. és 346. old.

29 *Ogy Írásai 1832–36.* 7/1. köt. 560. old.

30 Uo. 7/2. köt. 582. old.

31 Uo. 611. old.; *Ogy Jkv 1832–36.* 14. köt. 279. old.

32 *Ogy Jkv 1832–36.* 14. köt. 284. old.; *Ogy Írásai 1832–36.* 7/2. köt. 631–632. old.

zeumi leltári jegyzékek készítésére kell korlátozni.³³ Ezt az álláspontot képviselte a magyar udvari kancellária is a törvénszövegek véglegesítésére hivatott concertation, és végül a rendek is elfogadták.³⁴ Az 1836. május 2-i országos ülésen Bernáth Zsigmond, Ung vármegye követe még azt az észrevételt tette, hogy az eredetileg a Ludoviceum korábbi, 1808-ban elfogadott nevelési rendszerének felülvizsgálatára kirendelt választmány a múzeumi leltárak (inventáriumok) hitelesítésére túl nagy létszámú, ezért jobb lenne ezt a feladatot Pest vármegyére bízni. Bár ezt a véleményt többen pártolták, formaj. okokból (a törvényjavaslat már átment a concertation) a többség figyelmen kívül hagyta.³⁵

A még aznap szentesített 1836: 37. törvénycikk 4. §-a ezek után így rendelkezett: "A nemzeti Museum mindennemű gyűjteményeiről, részrehajlatlan tagoknak ellenőrségük alatt, tökéletes név-jegyzékek készíttessenek, melly jegyzékek Ország-Gyűlési alább kinevezett Választmány által meghitelesítettén, az Ország Törvényhatóságaival közöltetni fognak." Felsorolták a 33 bizottsági tag nevét is.³⁶ Már ez a szám is jelzi, hogy Bernáth Zsigmond aggálya jogos volt; ennyi ember a hitelesítésnél csakis egymást akadályozhatta. Mindazonáltal e paragrafus igen jelentős, hiszen a rendek törvényben kötelezték a Nemzeti Múzeum irányítóját, József nádort és tisztviselőit a táruk gyűjteményei, közöttük a Könyvtár állománya leltározására, jegyzékbe foglalására.

Törekvések a törvénycikk és az országgyűlési határozat érvényesítésére

Hosszú távra szólt az az országgyűlési határozat, amely elrendelte a kölcsönzési tilalmat.³⁷ Bár nem értett egyet vele, József nádor a rendek döntését elfogadta és szigorúan betartatta. Csak néhány, nagyon ritka esetben tett kivételt.³⁸ Pár esztendeig a könyvtári anyag helyben használata is csak részben volt lehetséges. Miután 1838-ban a pusztító pesti árvíz miatt a Batthyány-villából ki kellett költöztetni a gyűjteményeket a Ludovika Katonai Akadémia üresen álló épületébe,³⁹ az új palota elkészültéig, 1846-ig az állomány túlnyomó többsége gyakorlatilag hozzáférhetetlenné vált.⁴⁰ Nem tudható, hogy a leltáro-

33 *Ogy Írásai 1832–36.* 7/2. köt. 728. old.

34 Uo. 741. old.

35 *Ogy Jkv 1832–36.* 14. köt. 323. old. – Bernáth Zsigmond (1790–1882) ellenzéki politikus, Ung vármegye országgyűlési követe 1832–36-ban és 1839–40-ben.

36 *Ogy Írásai 1832–36.* 7/2. köt. Mell.: 157–158. old.; *Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikk.* Bp. 1896. 71–72. old. Említi Berlász J. i.m. 216. old.

37 Az országgyűlési iratok alapján említi, de a vitákra nem utal Berlász J. i.m. 255. old. Ld. még: Ferenczyné Wendelin L. i.m. 213. és 215. old.; V. Windisch É. i.m. 262. old.

38 Berlász J. i.m. 256. old.; V. Windisch É. i.m. 262. old.; Ferenczyné Wendelin L. i.m. 216. old.

39 *1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország' közgyűlésének írásai.* Pósony, 1840. 2. köt. 408–409. old. (a továbbiakban: *Ogy Írásai 1839–40.*) – József nádor 1840. január 31-i hivatalos tudósítása. – Az Országos Széchényi Könyvtár és ennek kapcsán a Nemzeti Múzeum 1838 utáni, Ludoviceum-beli történetéről ld. Berlász J. i.m. 220–262. old.

40 Berlász J. i.m. 224. old.; Ferenczyné Wendelin L. i.m. 216. old.

zás egyáltalán megindult-e, de ha megindult, akkor is okvetlen félbeszakadt, hiszen a Ludoviceumba költözéskor minden tár, így a Könyvtár is ládába csomagolta a maga anyagát, s ezeket a ládákat az új palotába való átszállításig általában nem nyitották fel.⁴¹ Így aztán az országgyűlési hitelesítő választmány munkájára sem volt szükség.

Arról, hogy a leltározás nem folyik, a rendeknek vajmi kevés tudomásuk lehetett. Különbösen nemigen indítványozta volna 1839-ben Nógrád vármegye, hogy az 1836: 37. tc. 4. §. által kirendelt összeíró bizottságot egészítsék ki a Magyar Tudós Társaság tagjaival. Az indoklásban a tudományosság érdekére hivatkozott, imígyen: "mivel a' Magyar Tudós Társaságnak a' tudományos műveltség terjesztése végett leginkább van adatokra szüksége, ezek pedig a nemzeti Gyűjtemény tárából nem kis számmal szerezhethők..." A gravaminális küldöttség azonban ezt a javaslatot feleslegesnek találta, mert szerinte magától értetődik, hogy a Tudós Társaság ismeri a Nemzeti Könyvtárban és Múzeumban levő, a tagjai által használható dokumentumokat.⁴² Hasonlóan vélekedett az illetékes kerületi, majd az országos és végül a főrendi ülés is.⁴³

Az összeíró bizottságról, illetve a hitelesítő választmányról többé nem is esett szó az országgyűlésen. 1847-ben Pest vármegye utasításba adta ugyan követeinek: szorgalmazták, hogy az 1836: 37. törvénycikkben szereplő jegyzéket közöljék a törvényhatóságokkal⁴⁴, de erről a diétán nem tárgyaltak. Egyébként nem is lett volna mit megküldeni, hiszen a könyvtári, múzeumi állományjegyzékek nem készülhettek el.

József nádor 1840. január 31-én kelt hivatalos jelentése a leltározás és a használat problémáiról nem szólt.⁴⁵ Csak az alsótábla vásárlásokat sürgető, 1840. május 2-i üzenetére válaszolva tudatta az országgyűléssel, hogy a múzeumi gyűjtemények katalógusai (!) készülnek ugyan, de még nem fejeződtek be. Addig nem is lehet tökéletesen összeállítani őket – tette hozzá –, amíg a múzeumpalota fel nem épül, és ott mindent el nem rendeznek.⁴⁶

Az említett, 1840. május 2-án kelt alsótáblai üzenet bevezetése nagyon figyelemre méltó, mert az országgyűlési iratok között ez az első, amely részletesen és pontosan meghatározza a Nemzeti Múzeum és a Széchényi Országos Könyvtár célját, feladatát: "a' nemzeti Museum felállításában az Ország Rendei leginkább arról kívántak gondoskodni, hogy az ily nemű ritkaságok, könyv és kéziratok, melyek honunknak, nemzetünknek és az állománynak [értsd: az államnak – B.M.], a' hajdankorban tapasztalt viszontagságainak, fokkonkénti kifejlődésének, és a' magányos, úgy mint a' köz életben szokásainak, erkölcaseinek és törvényinek történeti emlékül és felvilágosításul szolgálhatnak, az ügyetlen kezek, és idő rombolásától megóvattassanak, és a' tudományok vizsgálódásainak elősegél-

41 Bertász J. i.m. 258. old.; V. Windisch É. i.m. 260. old.

42 *Ögy Írásai 1839–40.* 2. köt. 173. old.

43 Stuller Ferenc: *Országgyűlési Tudósítás.* OSZK Kézirattára Quart. Hung. 1426. 5. köt. 88/2. lev.; *Ögy Írásai 1839–40.* 3. köt. 87., 116. old.; 1839-dik évi június 2-kára rendeltetett magyar országgyűlésén a' méltóságos Fő-rendeknél 1840. februarius 25-ektől május 12-ig tartatott országos ülések naplója. Pozsony, 1840. 249. old.

44 Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. Bp. 1951. 194. old.

45 *Ögy Írásai 1839–40.* 2. köt. 408–409. old.

46 Uo. 4. köt. 145–146. old.

lésére megtartassanak..."⁴⁷ A követi tábla ebben a megfogalmazásban kifejezetten a tudományos felhasználás szempontjait emelte ki, ennek rendelte alá a megőrző funkciót is. A rendek világosan látták, hogy a Nemzeti Könyvtár történeti források gyűjtőhelye, s ezáltal fontos tudományos, kulturális intézmény, kutatóhely. Közvetve, rejtetten benne foglaltatik ebben az összetett mondatban az is, hogy feltétlenül szükség van a gyűjtemények használhatóvá tételére, a kutatás követelményeihez igazított feltárására.

Miután a helyzet lényegében nem változott, József nádor az 1844-ben előterjesztett tudósításban nem tért ki a belső rend, az összeírás, a katalogizálás kérdéskörére.⁴⁸ Némi előrelépés azért mégiscsak történt. A két évtizedes szünet után, 1843. április 12-én kinevezett új igazgató, Kubinyi Ágoston⁴⁹ első intézkedéseinek egyikében 1843. május 25-én utasította a múzeumi öröket a központi növedéknapló [vagyis a gyarapodási nyilvántartás – B.M.] pontos vezetésére, az új szerzemények helyes tárolására és arra, hogy a gyarapodásról időnként tájékoztassák a nyilvánosságot hírlapok útján.⁵⁰

Két évvel később, 1845 májusában – immár az új palotába való beköltözés közvetlen előkészületeként – az igazgató újabb utasításban szabályozta a gyűjtemények használati rendjét. A nyilvánosság, a hozzáférhetőség elvéből indult ki; hangsúlyozta, hogy a könyvtári, múzeumi anyag mindenki számára kutatható, megtekinthető. Megerősítette viszont az 1836. évi országgyűlési határozatot, mely szerint sem könyvet, sem mást kölcsönadni, vagy elcserélni nem szabad, kivéve a kötelespéldányokat, amelyek nádori engedéllyel cserélhetők.⁵¹ Amikor megindult a költözés, az igazgató 1846 márciusában új, korszerű feltárási eljárást vezetett be.⁵² A Könyvtár átszállítása 1846 júliusában fejeződött be.⁵³ Ezzel megteremtődött a lehetősége a szakszerű elrendezésnek, kezelésnek és feltárásnak, valamint annak, hogy a kutatók és a szélesebb közönség is használhassák az állományt. A raktári rend végleges kialakítása évekig elhúzódott ugyan, de 1847-től néhány tudós már használhatta a kéziratokat és a nyomtatványokat.⁵⁴ Ez év decemberében elkészült a látogatási szabályzat is, majd 1848. január 24-én az ideiglenesen rendezett gyűjtemények – a Könyvtárat kivéve – megnyitak a közönség előtt.⁵⁵ A sokrétű igényeknek és az akkori korszerű szakmai követelményeknek megfelelő belső munkát akadályozta, hogy az új és nagy palota belső berendezése pénz hiányában nem mindenütt a szükségletek szerint történt.⁵⁶ Változtatni szeretett volna ezen, és a rendek segítségével reménykedett a Nemzeti Múzeum igazgatója is, ám – mint ahogy erre már utaltunk – 1848-ban az országgyűlés nem foglalkozott az intézmény állapotával, működésével.

47 Uo. 98. old.

48 1843-ik esztendei Pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett Magyarországi Közgylésnek írásai. Pozsony, 1844. 2. köt. 561–562. old.

49 Berlász J. i.m. 263–264. old. – Kubinyi Ágoston (1799–1873) jómódú Nógrád vármegyei nemes, K. Ferenc testvére; evangélikus egyházmegyei és vármegyei tisztviselő, természetrajzi kutató.

50 Berlász J. i.m. 264–265. old.

51 Uo. 284–285. old.

52 Korek József: *A Magyar Nemzeti Múzeum története*. = *A Magyar Nemzeti Múzeum*. Bp. 1977. 10. o

53 Berlász J. i.m. 277–278. old.; Lechner Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete*. Bp. 1927. 36. old.

54 Ferenczyné Wendelin L. i.m. 216–217. old.

55 Berlász J. i.m. 283–284. old.; Fejős Imre – Korek József: *A Magyar Nemzeti Múzeum története*. Bp. 1971. 20. old.

56 Berlász J. i.m. 293. old.

LANDTAG IM REFORMZEITALTER FÜR DIE AUFNAHME UND DAS GEBRAUCH DES BESTANDES DER SZÉCHÉNYI NATIONALBIBLIOTHEK

M. BÉNYEI

Das Ungarische Nationalmuseum und seine Bibliothek (die spätere Nationalbibliothek) sind als eine Privatstiftung vom Grafen Ferenc Széchényi 1802 entstanden. Der Landtag der ungarischen Stände nahm die Bibliothek mit den Gesetzartikeln 24/1807 und 8/1808 unter staatliche Ständegönnerschaft und erhielt ihre Aufsicht und Kontrolle für sich aufrecht. Palatin Josef, der Vorsitzende des Museums war verpflichtet, an jedem Landtag über die Lage des Museums und der Bibliothek und über die innere Arbeit zu berichten.

Die Gebrauchsordnung des Museums wurde 1811 schriftlich niedergelegt. Die Aufbewahrungsfunktion wurde betont; die Bücher durften nur mit Genehmigung des Palatins ausgeliehen werden. Bald begann auch die Arrangierung und Registration der Sammlungen, und 1820 ordnete der Palatin ein Kontrollinventar der Bibliothek an, das erst 1827 beendet wurde. Kein weiteres Inventar folgte. Der bedeutende Raummangel hinderte auch die entsprechende Anordnung und Benutzung des Buchmaterials, und es bestand auch die Gefahr, dass einige Stücke der Sammlung, die als Nationalgut betrachtet wurde, verloren gehen könnten.

Deshalb schlugen die Stände am Landtag von 1832–36 die Registrierung der Bestände vor, und die Listen sollten von einem Landesausschuss bestätigt werden. Andreas Fáy forderte auch die Erleichterung der Benutzung, damit die Institution wirklich zum Hilfsmittel der Wissenschaften und Künste und zur Basis der Verbreitung der Kenntnisse werde. Die Mehrzahl der Gesandten der Komitate war aber nur an je besserem Schutz der Sammlung interessiert; sie wollten auch die Ausleihe durch Gesetz verbieten. Die Magnatentafel stimmte der Registration der Sammlung zu, der Tätigkeit des Bestätigungsausschusses pflichtete sie aber nicht bei. Auch mit dem absoluten Ausleihverbot stimmte des Herrenhaus nicht überein, da bis es kein entsprechendes Gebäude gab, war das Gebrauch der Bücher an Ort und Stelle nicht möglich. Das Unterhaus blieb bei seiner Meinung und stimmte nur dazu bei, dass die Duplikate mit der Genehmigung des Palatins ausgetauscht werden dürfen, und dies, bzw. das Ausleihverbot nicht durch Gesetz, sondern nur als Parlamentsbeschluss ausgesprochen werden sollen.

§ 4. des Gesetzartikels 37. vom Jahre 1836 über das Nationalmuseum verpflichtete den Leiter der Institution, Palatin Josef und seine Beamten zur vollen Inventur der Sammlungen, unter denen auch des Bestandes der Bibliothek, weiterhin schrieb er die Bestätigung der Listen durch vom Parlament ernannten und im genannten Paragraph aufgezählten Ausschussmitglieder vor.

Palatin Josef – obwohl er mit dem Verfahren nicht einverstanden war – liess das Ausleihverbot streng einhalten. Wir wissen aber nicht, ob die Inventur tatsächlich begann. Nämlich musste das Museumsmaterial 1838 wegen der zerstörenden Pester Überschwemmung ins leere Gebäude der Ludovika-Militärakademie hinübergefahren werden, wo der überwiegende Teil des Bestandes bis zur Herstellung des neuen Palastes praktisch unzugänglich wurde. Über die Tätigkeit des Bestätigungsausschusses wissen wir auch nichts.

Im Jahre 1840 beschäftigte sich das Unterhaus des Parlaments wiederholt mit den Aufgaben des Museums und der Bibliothek. Diesmal wurden die Gesichtspunkte der wissenschaftlichen Anwendung hervorgehoben; diesem Standpunkt wurde die Aufbewahrungsfunktion untergeordnet. Die Stände sahen klar, dass die Bibliothek ein Sammlungsort von historischen Quellen und dadurch eine wichtige kulturelle Institution, ein Forschungsort sei.

Der im Jahre 1843 ernannte Direktor des Nationalmuseums, Ágoston Kubinyi ordnete die genaue Führung der Erwerbungsverzeichnisse an. Vom Prinzip der Öffentlichkeit und Zugänglichkeit ausgehend, regelte er zwei Jahre später die Ordnung der Benutzung der Sammlung. Als der Umzug ins neue Gebäude begann, wurde ein zeitgemässes Inventurverfahren eingeführt. Der Umzug der Bibliothek endete im Juli 1846, wodurch die Möglichkeit der fachgemässen Arrangierung, Behandlung und Erschliessung der Bestände entstand.

A Fővárosi Lapok a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtáráról

SZÓNYI ÉVA

A magyar sajtótörténet mai napig egyetlen szépirodalmi napilapja – a *Fővárosi Lapok* – megjelenésének négy évtizede lényegében a dualizmus időszakának első, időben hosszabb periódusára esik. A lapot 1864-ben, a kiegyezést mintegy három évvel megelőző dátummal alapította Tóth Kálmán és Emich Gusztáv mint kiadó, s 1903-ban, többszöri szerkesztőváltás után szűnt meg véglegesen. De az alapítás előzményeit, a szellemi fogantatás pillanatait korábban, az 1848-as időkben kereshetjük. E gondolatokról Vadnay Károly, a lapnak leghosszabb időn át tényleges szerkesztője 1893-ban, hivatalától búcsúzóban így vall: "A Fővárosi Lapok szerkesztőségének, bármennyi kövesse is egymást, sohasem lesz szabad elfelejtenie Nagy Ignácot, kinek agyában először született meg az a merész gondolat, hogy ami nincs és nem is volt nálunk nagyobb és műveltebb nemzeteknek sem: nekünk szépirodalmi napi lapunk legyen! ... Hisz mi volt akkor az irodalom a mi fővárosunkban? ... Vörösmarty bujdosik, Petőfiről nem tudni hol jár, Jósika Miklós külföldön, Jókai a Bükk vadonában, Arany János visszakerült Nagy-Szalonta aggodalmas csendjébe, Bajza József lelke elkomorodott, Czuczor Gergely a Riadóért rabláncon, Tompa Mihály a kassai hadbírótság elé hurcolva" ...¹ Ebben a szomorú helyzetben indította meg Nagy Ignác 1849. december elsején a *Hölgyfutár* című lapot, névválasztásával is a francia *Damen Courir*-ra emlékeztetve. Első számában Petőfi *Őszi éj* című versével igazodott a kor hangulatához. Szerkesztője Nagy Ignác után Berecz Károly, s pár év múlva Tóth Kálmán lett, majd 1854-ben Vadnay Károly is a laphoz került, amelynek belső munkatársává 1855. január elsején, a *Pester Lloyd* első számának megjelenésekor léptették elő. Később a hírlapbélyeg olyan terhet jelentett a *Hölgyfutárnak*, hogy csak minden második nap jelenhetett meg. Ekkor Tóth Kálmán és Vadnay már gondoltak rá, hogy új névvel, amely a férfi olvasót sem zárja ki, új lapot indíthatnának. Így indult a *Fővárosi Lapok* 1864. január 2-án, első számába verset Tompa Mihály, novellát Pálffy Albert és tárcát Falk Miksa írt. Ebben az időben, a kiegyezést érlelő közhangulatban sajátos jelentősége volt az *Irodalmi napi közlönynek*, amely nyíltan nélkülözött minden politikát, annál nagyobb teret adva a nemzeti kultúrán keresztül a hazafias érzéseknek. A lapalapítás nagy port nem vert fel, az akkor már közkedvelt és befolyásos nagy napilapok közül sem a *Pesti Napló*, sem a *Vasárnapi Újság* nem tett róla említést. Az olvasóközönség viszont annál inkább kitüntette pártolásával, amint ez a későbbiek visszaemlékezéseként, 1896-ban az *Ország-Világ* hasábjain kitűnik, az *Egy francia újság – magyarul* című cikkéből: "... a szépirodalom felé a legnagyobb kedvvel és érdeklődéssel fordult a magyar közönség. Nagyon pártolta a szabadságharc után az első szépirodalmi lapot, a Hölgyfutárt és mikor

1 *Fővárosi Lapok* 1893. 60.p.

kedves poétája, Tóth Kálmán 1864-ben ... megindította a Fővárosi Lapokat, sietett azt is kitüntetni teljes rokonszenvével. A Fővárosi Lapok még akkor apró terjedelmű volt, de azok az elsőrangú irodalmi nevek, a melyek megfordultak hasábjain, mindjárt az első időkben, nagy tekintélyhez juttatták."²

A lap felépítése is különbözött a többi napilapétól; az első helyen legtöbbször vers állt, ezt követte a beszély, vagyis elbeszélés, novella a kortárs, sok esetben kezdő írók tollából, többnyire folytatásokban. Utána külföldi elbeszélések fordításai, majd a tárca, amely a *Fővárosi Lapok* műfaji újdonsága, Deák Farkas írta 1864 márciusában az első *Akadémiai leveleket*. Az utolsó oldalt, később több oldalt is a *Bécsi hírek*, *Fővárosi hírek*, *Vidéki hírek* és *Rövid hírek* színes egyvelege töltötte ki, amelyek az irodalmi, tudományos és az általánosságban vett kulturális élet minden lényeges mozzanatát hírül adták. (Természetesen találhatunk itt udvari szenzációktól a bűnözésig, a társasági csemegén keresztül a legkülönfélébbeket is, de semmi esetre sem olyan formában, amint azt Horváth Zoltán a dualizmus sajtójának utolsó évtizedeiről állítja,³ s az effajta közléseknek a mennyisége is elenyésző a korszak valóban kulturális szenzációi mellett.) Pár hirdetést is közölt az újság az utolsó lap alsó harmadában, de minden nap megtalálhatjuk a Nemzeti Színház műsorát is. E program ismeretében nem meglepő, hogy a *Fővárosi Lapok* fennállásának csaknem 40 éve alatt a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtára és a nemzeti könyvkultúrára vonatkozó tárcák és kisebb-nagyobb közlemények, híradások száma meghaladja a 700-at, ami évi átlagban is legalább 17 híradást jelent, természetesen igazodva a nagyobb eseményekhez, amikor is – mint majd kitűnik – eléri az évi 40–50 híradást. E számok sok mindennel magyarázhatók, legkézenfekvőbbben azzal, hogy a Nemzeti Múzeum és Széchényi Könyvtára hazafias adományok és alapítások sokasága, de maga az európai szellemi élethez való felzárkózás is nemzeti ügy volt. A nemzet története, intézményeinek sorsa és sajtójának alakulása semmiképp sem lehetnek egymástól függetlenek. A kiegészést követő alkotmányosság és liberális kor kedvezett a nemzeti könyvtárügynek éppúgy, mint a Múzeumnak, a szellemi áramlatok ismét szabad utat kaptak. Történeteszméletében a század eleji nemzeti romantikát kezdte a pozitívizmus felváltani – Magyarországon a pozitivisták elveiről már 1839-ben találunk utalást,⁴ az 1860-as évek második felében pedig Buckle, Lecky és Mill csaknem valamennyi művét magyarra fordították, s a Magyar Tudományos Akadémia pedig Millt, Renaut, valamint Taine-t tagjai sorába választotta,⁵ jelezve a tudományos gondolkodás szimpatizálását a francia és angol pozitívizmus jelesebb képviselőivel. Ez a gyakorlatban csak oly mértékben hatott, hogy a nemzeti érzés megtartásával előtérbe került a számszerűség objektív valósága, a felmérések, statisztikák készítése éppen úgy, mint ezeknek a nagyközönség elé tárása. A kulturális életben ez a nagy hazafias megmozdulások, alapítások és adományok igen pontos számadatainak összegyűjtésében nyilvánul meg, s mindez visszatükröződik a sajtóban, annak az idő szerinti egyik legrepresentatívabb képviselőjének, a *Fővárosi Lapok* hasábjain is.

Szerencsésnek mondható az a körülmény, hogy a Fővárosi Lapok korszakai – az alapítástól a kiegészzésig, a huszonöt évig tartó Vadnay-korszak, majd pedig 1893-tól a változások időszaka – a Széchényi Könyvtár gyarapodásával szinte párhuzamosan ívelnek felfelé, legalábbis 1896-ig. A század utolsó éveiben ez újságot a válság tünetei jellemzik, s 1903-as megszűnéséig egyre kevesebb jót mondhatunk el róla. De a felfutás két és fél, három évtizedében mindenképpen hű tükre a könyvtárügy fejlődésének. A *Fővárosi Lapok* az első négy évben mindössze négylapos terjedelemben jelent meg, az oldalszámok

2 Ország-Világ 1896. 13. sz. 194–196. p.

3 Horváth Zoltán: *A magyar sajtó a dualizmus utolsó évtizedeiben. = Irodalomtörténet 1961. 17–41. p.*

4 Szontágh Gusztáv: *Saint-Simon legjelesebb tanítványa*. Bp. 1839. 253 p.

5 R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történeteszmélet a magyar történetírásban II*. Bp. 1973. 217 p.

növekedése a 68 utáni időszakra esik, amikor már Vadnay Károly a főszerkesztő, és egy-egy stílust alakít ki a mindjobban megerősödő napilap hasábjain, egészen 1893-ig. A lapot ez után a szerkesztőváltozások legalább annyira megviselik, mint a korszerű profil keresése, s a kolportázs-jog hatása, amikor az utca emberének igényeit igyekszik a sajtó kielégíteni. Hanyatlásának okai nyilván nem csak a szerkesztők kevésbé rátermettségével magyarázhatók, a századfordulót követő időszak már a nagy újságbirodalmak, lapkorszaknak élet-halál harcának színtere, ahol aligha élhetett tovább e szépirodalmi, kulturális napilap. Az 1890-es évek közepétől a kulturális hírek száma, különösen a Múzeumi könyvtárat érintőkére feltűnően megcsappan, igaz a könyvtárügy ünnepnapjai, jelentősebb eseményei és látványos eredményei is az 1870-es, 80-as évekre tehetőek. Ha a *Fővárosi Lapok* valamennyi, a Széchényi Könyvtárral kapcsolatos közlésének háttéranyagát feltárjuk, az intézet naprakész történetét kapjuk a jelzett korszakban. Az ehhez szükséges, évekre tehető kutató munka meghaladja e tanulmány kereteit, amely a *Fővárosi Lapok*-ban feltárt közleményekből, híradásokból csupán a legjellemzőbbeket, a már ismert nagyobb események korjellemző kommentárjait, vagy éppen ellenkezőleg a kevésbé, vagy egyáltalán nem a köztudatban élő momentumokra rávilágító cikkeket, apró híreket emeli ki, egyszerre mind tükrözve a lapnak az igényes olvasóközönség kívánsága szerinti alakulását is.

Az írások többsége az állomány gyarapodásával foglalkozik, e tekintetben első helyen az adományok, letétek, pénzbeli ajándékok, valamint a könyvtár vásárlásai állnak, felvetődik néhányszor a kötelespéldány-szolgáltatás problémája is. (Itt kell megjegyezni, hogy a Nemzeti Múzeum tárai közül a könyvtár csak az egyik a jelzett időszakban, nem is a legnépszerűbb, látogatottságában többnyire elmarad például a képtár mögött, de látványos gyarapodása mindenképpen hálás téma az újságíróknak. Hangsúlyoznunk kell viszont a sajtó felelősségét abban a kérdésben, hogy csupán szóhasználata mennyire befolyásolta a közvéleményt, bizonyos fokig téves irányba – történetesen, hogy a Széchényi Könyvtárból, ill. Széchényi Országos Könyvtárból az 1870-es évekre a Nemzeti Múzeum Könyvtára lett, s a köztudat feledni látszott, hogy valójában a Nemzeti Múzeum alapítási dátuma az Országos Széchényi Könyvtárnál öt évvel későbbi, vagyis csak az 1807. évi országgyűlésen, József nádor kezdeményezésére, a Széchényi Ferenc által 1802-ben adományozott nemzeti gyűjteményre építve, illetve amellettt hozták létre a rendek.)

Igen lényeges, hogy a Széchényi Könyvtár gyűjtőköre ebben az időszakban ismét változik, azt a rövid ideig tartó Eötvös-i koncepciót, amely az enciklopédikus jelleg kialakítását helyezte előtérbe, immár véglegesen a tudatos hungarika-gyűjtés váltja fel.

A *Fővárosi Lapok* minden esetben pontos statisztikát közöl a havonkénti, valamint a hosszabb időszakok szaporulatáról is. S mivel a hatvanas évek végén kezdődik újra az állomány rendezése, az is nyomon követhető, hogy mikor és hány könyvet lajstromoztak. A hetvenes évek közepétől, a már rendezett gyűjtemény megnyitja olvasótermét, tehát a "múzeumi statisztikában" az olvasók száma kap helyet. A szám egyre magasabb, tekintettel arra, hogy elkészül a Múzeum fűtőberendezése, amely lehetővé teszi a tárak téli nyitvatartását. Az apróbb statisztikai adatokon túl megismerhetjük a könyvtári tisztviselők (könyvtártisztek) tudományos munkásságát, de a segédőrök fizetését és társadalmi helyzetüket is.

E gyakorlatilag állandóan ismétlődő témák, adatok mellett természetesen a nagy események, ritkaságok felfedezése nagyobb teret kap az újság hasábjain, hosszabb közlemények, tárcák formájában. Például az 1882. évi Országos könyvkiállítás bő két évig foglalkoztatta a sajtót, ugyanígy két év múltán a Hírlaptár alapításával és megnyitásával kapcsolatban. Mindezek figyelembevételével elmondhatjuk, hogy a *Fővárosi Lapok* csak-

nem minden közlési formájában, apró hírtől a tárcáig, az elemző tanulmány szintjéig hírt ad a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtáráról, történetének a század utolsó harmadában valóban hű tükre.

I. A LAPALAPÍTÁSTÓL A KIEGYZÉSIS

1864. január 2-i dátummal indul tehát a *Fővárosi Lapok*, tulajdonos-szerkesztője Tóth Kálmán, a költő. Olvasóközönségének nagy részét már a *Hölgyfutár* megnyerte számára, a férfi olvasókat a névváltoztatással is igyekszik meghódítani. Hatvan év múlva, 1924-ben a *Nyugat* hasábjain Milkó Izidor, a *Fővárosi Lapok* egykori munkatársa a lapnak tulajdonítja, "hogy a mondott időszakban a nők többet olvastak a férfiaknál".⁶ A kiadó Emich Gusztávval pedig a márciusi előfizetési felhívásban adják tudtul Vadnay Károly csatlakozását, e szavakkal: "Napi rovataink is nyerni fognak élénkség és mindenre kiterjedő figyelem tekintetében; sikerült ugyanis főmunkatársul Vadnay Károly urat nyernünk meg, ki már e hó végétől journalista tevékenységét kizárólag a Fővárosi Lapoknak szenteli."⁷ Az lap indulása pillanatától igyekezett a legnagyobb költőket, írókat megszólaltatni. Már az első évfolyam olyan nevekkal büszkélkedhetett, mint Arany János, Tompa Mihály, Vajda János; Jókai Mór Kakas Márton néven ír még, a Hiador álnév pedig Jámbor Pált rejti; itt van Madách Imre novellája, megszólal Kriza János, Beöthy Zsigmond, Degré Lajos, a fiatal Szana Tamás, Thaly Kálmán és Tolnay Lajos, természetesen a főszerkesztő Tóth Kálmán is versel, valamint felesége Majthényi Flóra (Flóra aláírással) is. 1865-ben csatlakozik a szerzői gárdához a Drezdában élő Jósika Miklós, elküldve egy írását a laphoz, amely hamarosan bekövetkező halálakor szép nekrológban búcsúzik tőle. 1865-ben közöl először novellát Vadnay Károly is, aki 1866-ban lapvezető főmunkatárssá lép elő.

A szépirodalom mellett állandó tárcák az *Akadémiai tudósítások* – Deák Farkas után Beöthy Zsigmond összeállításában – és a *Kisfaludy Társaság közleményei*, ezekkel kíséri állandó figyelemmel a *Fővárosi Lapok* a tudományos és irodalmi élet híreit. Gyakran szól az Egyetemi Könyvtárról is, de legtöbbször a Nemzeti Múzeumról és táiról, kitüntetett figyelemmel a könyvtárról. A jelzett időszakban összesen 61 közlemény – 1864-ben 15, 65-ben 25, 66-ban 12, 67-ben pedig 9 – érinti a Nemzeti Könyvtár ügyét. E buzgó pártolásnak egyszersmind elindítója is Xantus János, akinek felszólalását a *Fővárosi Lapok* 1864 októberében így adja közre: "Xantus János felszólal a múzeum érdekében, melynek a jelen igazgatás mellett – igazán szüksége van jóakarató és szakértő férfiak támogatására. Xantus János örömmel olvasá, úgy mond, hogy b. Gerliczy, látva a régiségi gyűjtemény szegény bútorzatát, egy termet a maga költségén ajánlott fölszerelni. Egy másik termet pár év előtt a lelkes hölgyek bútoroztak be; báró Sina Simon az éremgyűjteményt látta el szekrényekkel; a budai pénztár pedig a madár-osztályt. Mindebből látjuk, hogy nagy rokonszenv létezik minden osztály közt e nemzeti intézet iránt, s csak sajnálni lehet, hogy a rokonszenv nem fordítottatik kellő irányba. A terem például, melyet b. Gerliczy nagylelkűleg bebútorozni szándékozik, eddig is el volt látva, habár ócska bútorzattal, míg más osztályok, például a csontváz gyűjtemény, kitömött hullók sat. védtelen helyzetbe, a pornak kitéve vannak. Nem lett volna é jó a hölgyeket is figyelmeztetni, hogy a könyvtár egyetlenegy termének 13.000 ft-ba kerülő szükségtelen felcicomázása helyett szükségesebbeket létesítsenek. Most megvan a cifra bútor, és a könyvtár még rendezve sincs. A múzeumi bútorzatban nincs meg a kellő összhang. Az volna szükséges, hogy az igazgatóság adjon irányt mindig, mindenben és mindenkinek. Tökéletesen igaz, de ehhez erőlyesebb kezek

6 Milkó Izidor: *Vadnay Károly és a Fővárosi Lapok*. = *Nyugat* I. 1924. 179–190. p.

7 F. L. 1864. 253. p.

kellenének. Xántusnak igaza van, hogy a sajtónak nagyobb figyelemmel kellene kísérni a múzeum ügyeit; de a Pesti Napló is helyesen tesz, midőn az igazgatóságot felhívja, hogy iparkodjék a múzeum érdekében minél többször igénybe venni sajtónk közlönyeit. Hogy évek alatt a múzeum keveset gyarapodott: az bizonyára a jelen igazgatóságnak róható fel. Nincs száz keze és száz szeme, mint kellene."⁸ Xántus János szavai reális képet adnak a múzeumi viszonyokról, tulajdonképpen érintenek minden lényeges hiányosságot. A Nemzeti Múzeum igazgatója, Kubinyi Agoston még éveken át, egészen nyugdíjaztatásáig a *Fővárosi Lapok* hasábjain a legkíméletlenebb kritikát kapta, nem érdemtelenül. Ismeretlen, szürke, jelentéktelen emberként jellemzi Berlász Jenő kutatásai során, amikor 1843-ban Kubinyit nevezték ki a Múzeum igazgatójának a nála lényegesen nagyobb érdemekkel bíró és hozzáértésben is sokkal felette álló Jankovich Miklós, a Múzeumnak és könyvtárának szinte második alapítója helyett.⁹ (A kiegyezés előtt a *Fővárosi Lapok* hangja sokkal élesebb, mint majd azután, s ennek oka a sűrűn leplezett ellenzéki érületen kívül az is, hogy a finom tolláról híres Vadnay Károly keze nyoma még nem érvényesülhetett annyira. Vadnay, aki a legapróbb éleket is tompítani igyekezett a későbbiek folyamán, aligha járult volna hozzá, hogy napilapja egy nemzeti intézet főigazgatóját, bármilyen gyenge képességű is, nap mint nap kíméletlen szavakkal igyekezzen lemondásra bírni – hasztalan.)

A gyenge vezetés mellett a könyvtár sem fejlődhetett. Állományának nagyobbik része rendezetlen, jöllehet Széchényi Ferenc az alapító állományt rendezve, katalógusait mellékelve adta át.¹⁰ A további gyűjteményrészek rendezésére már 1830-ban utasították Mátray Gábort, aki ekkor még csak segédőre volt a könyvtárnak, de mindössze egyetlen napidíjas és egy könyvtártiszt segítségével nem sok eredményt tudott felmutatni.¹¹ Az 1860-as évek viszonyaira Barna Ferdinánd így tekint vissza 1876-ban, a rendezési munkálatok befejezésekor: "... a többi új szaporulatok, amilyenek voltak a) a Jankovich-féle könyv készlet, b) az Istvánffy-féle könyvtár, c) a Miller Jakab, Ferdinánd-féle, d) a Horváth István-féle, e) a Bory Karolina-féle, f) Kölcsey-féle, g) Újhelyi-féle, h) Frivaldszky Imre-féle könyvtárak, a kötelezett példányok roppant tömege [rendezetlenek voltak.] ... Jellemző e korra, hogy kivéve az egy Horváth István-féle könyvtárt, mind e részletes könyvtárak egyikével sem jöttek át az intézet birtokában nem csak rendezett catalogusok,

8 F. L. 1864. 1015. p.

9 Berlász Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa.* = *Az OSZK Évkönyve 1970–1971.* Bp. 1073. 109–173. p.

10 Somkuti Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye.* = *Az OSZK Évkönyve 1970–1971.* Bp. 175–199. p.

11 A rendezési munkálatokat nemcsak az anyagi eszközök hiánya hátráltatta, hanem az a tényező is, hogy Eötvös József, a későbbi kultuszminiszter hazatérve emigrációjából, Münchenből, ahol a bajor királyi udvari könyvtárat tanulmányozta, s annak enciklopédikus gyűjtőköre – egyetemessége – éppúgy nagy hatással volt rá, mint a gyűjtemény jellegéhez kapcsolódó szakrendszer. Így a Széchényi Könyvtár rendezésére is az ún. "müncheni rendszer"-t találva alkalmasnak, kivette Mátray Gábor kezéből a már megkezdett munkát, s Barna Ferdinándot rendelte a múzeumi könyvtárba. E tévedést úgy Mátray, mint később maga Eötvös is látta, ezért rendelt ki bizottságot az 1870-es évek elején ennek felülvizsgálatára. Ld. a 38., 39., 40., 50. jegyzeteket!

de még csak a legegyszerűbb könyvjegyzékek sem. Az így felhalmozódott roppant készlet rendezése sem kezdetett meg egy félszázad alatt egészen 1859-ik évig ... 1859-ben hagyott meg a könyvtárrendezés haladéktalan megkezdésének elodázhatatlansága ..."¹²

A köteles példányok roppant tömegével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az így kapott állomány valójában meg sem közelíti a teljességet, lépten-nyomon elhangzik a panasz a hiányosságokat illetően: "A pesti lapok mind – a vidékiekből a legnagyobb rész pontosan járt, de másféle nyomtatványokat a tizenkét pesti nyomda közül csak hat küldött be. Pedig törvény van rá, hogy a Múzeumnak minden munkából köteles-példányt kell küldeni."¹³ E törvényt még 1804-ben, Széchényi Ferenc kérésére a Helytartótanács megerősítette – mivel az 1802. december 28-án kiadott rendelkezést sok esetben a nyomdák figyelmen kívül hagyták – majd 1807-ben azzal egészítette ki, hogy a rendelkezés a hírlapokra és folyóiratokra is vonatkozik. Majd az 1848. évi XVIII. tc. rendelkezései részletesen szabályozták a kötelespéldány-szolgáltatást ismét, s 1851-ben az abszolút kormányzat felújította a Nemzeti Múzeum kötelespéldány-jogát.¹⁴ Ez a rendelkezés van érvényben a jelzett időszakban is, de betartatása további problémákat okoz. Az 1864. évben egyelőre az elemi szükségletek sincsenek rendben: " ... Legelső szükségnek vélik a háztető megjavítását, miután némely felső teremben már az esőfoltok nyomai láthatók, aztán az olvasóterem bútorozását, mely a búvárkodó világ egyik legmelegebb óhajta ... S végre a tisztviselők fizetési javítását és a személyzet-szaporítást ..."¹⁵

Az 1865. év január első napjaiban a *Fővárosi Lapok* tudósít a nemzeti könyvtár egy szép gesztusáról: "A nemzeti múzeum könyvtárában Szalay László kitűnő történetírónk emléke iránti kegyelethől azon íróasztalt, melyen a boldogult 1855-től 1864-ig tehát 9 évig a könyvtárban majdnem minden nap szakadatlanul dolgozott, az elhunytak aranyozott rámba foglalt, s fátyollal borított, koszorúzott arcképével díszítették fel, és kellő s felvilágosító sorokkal látták el."¹⁶

A Múzeum anyagi erői sem voltak teljesen biztosak, a hatvanas évek elején bizonytalan segélypénzek járultak az egyre kevésbé elegendő alapítványi összegekhez. Később véres költségvetési viták színtere lesz majd a parlament, de 1865 februárjában egyelőre a "Legfelsőbb hely" siet a Múzeum segítségére. A *Fővárosi Lapok* cikkében mindjárt szót ejt a Nemzeti Színházról, fő pártfogoltjáról is, amelynek vezetésével szintén nincs megelégedve. (A színházról szólva egyetlen alkalommal sem mulasztja el rosszallását kifejezni a németesítéssel kapcsolatban.): "Legfelsőbb helyről el van rendelve, hogy a nemzeti múzeum különböző felszerelési szükségére ötvenezer forint egyszer minden korra fizetessék ki. Továbbá eddigi évi segélypénze (7350 Ft) f. évi január elsejétől fogva 12.000-re emeltesse. Pénz tehát itt is lesz, csak kéz is lenne, mely azt helyesen tudná fölhasználni. De reméljük a legjobbat, s várjuk a legkevesebbet. Itt áll előttünk a nemzeti színház. Míg kevesebb pénz volt, addig több művészet volt benne, mert végre is mindenütt igen sok függ attól, hogy az intézetek vezetése mily kezekbe van letéve, éppen e két nagy nemzeti intézetet – szerencsétlenségére – ez idő szerint erőtlén kezek vezetik."¹⁷ A szerkesztőség

12 Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi országos könyvtárának rendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle* 1876. 127–134., 173–183. p.

13 F. L. 1864. 43. p.

14 Vö. Tóth András: *A kötelespéldány szolgáltatás története Magyarországon.* Bp. 1964. 91 p. (*A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai* 12.)

15 F. L. 1864. 433., 449. p.

16 F. L. 1865. 27. p.

17 F. L. 1865. 187. p.

három héttel később, 1865. márc. 10-én teljes hasábos tárcában foglalkozik ez ügygel, gyökeres változásokat sürgetve "foldozgatások" helyett, szakértő erélyes igazgatót kívánva az intézet élére.¹⁸ S az igazgató elleni hadjáratban odáig megy, hogy *Gyászhi*tben számol be arról a tévedésről, amelyben a *Pesti Hírnök* tudatta Kubinyi Ágoston leköszönését.¹⁹ Később nyíltan tudósít azokról az elképzelésekről, miszerint a Nemzeti Múzeum leendő igazgatója Xantus János lenne. Egyéb hírekből tudjuk, hogy Pulszky Ferenc még emigrációban él, hazatelepülése és javainak visszaadása is reális lehetőség ugyan, de a nemzeti múzeumi igazgatói szék elfoglalása egyelőre őt magát olyannyira sem foglalkoztatja, hogy könyveit is az Akadémiának adományozza.²⁰ 1865 március végén és április első napjaiban a magyar sajtó több nagy napilapja is a leendő múzeumi igazgatókról vitázik. A Fővárosi Lapok tudósít a *Pesti Hírnök*, a *Pester Lloyd* és a *Magyar Sajtó* cikkeiről, amelyek Ürményi József, Henszlmann Imre, Römer Flóris és Xantus János nevét emlegetik. A vitát így összegzi: "Kubinyi Ágoston úr sem köszön le a múzeumi igazgatóságról. E szerint maradunk a réginnél. Egyébiránt inkább is maradjunk, semmint vedren csöbört cseréljünk. A Pesti Hírnök jelöltjénél [Ürményi József] százszor inkább Kubinyi Ágoston úr, ki 22 évi csöndes működése alatt mégis csak tett valamit, habár nem sokat is. E szerint jobb idők beálltába kell vetni reményeinket, midőn majd drága közintézetek vezetése gyökeres és üdvös újításokon megy keresztül. Most még panganiok kell egy darabig."²¹ Még az is vitás, hogy a parlament illetékes-e a Múzeum igazgatójának kinevezésében (nem olyan egyértelmű a helyzet, mint a könyvtár első órének kijelölésekor, amely az alapító Széchenyi Ferenc kívánsága alapján hosszú időig a család legidősebb férfi tagjának joga.) A *Fővárosi Lapok* nem azonosul ugyan a *Budapesti Hírlap* véleményével sem, mégis átveszi lesújtó szavait: "Maga az egész intézet nem volt egyéb, mint egy országos deficientia ..."²² Lapunk ennél sokkal finomabb iróniával fogalmaz: "A múzeumparkban újabban felállított »Hűsítő italok árusító helye« ellen, (melynek mellesleg mondván csinos Hébéje van) kifogásokat hallunk a szőrszálhasogatók részéről. Nem illik – úgymond – egy nemzeti intézet telkére. Hát a deszkakerítés illik-e? Mégis évtizedek óta ott van. Hát az erély nélküli igazgatás ide illik-e? És még is ez is évtizedek óta ott van! Egy szóval, a csinos kis bódé legkisebb baja a nemzeti múzeumnak, melyhez csak úgy tartozik, mint az oszlopok közti fecskéfészék ..."²³

A Nemzeti Múzeum sok baja között a könyvtárban említésre méltó eseményekről is hírt ad a *Fővárosi Lapok*, 1865 májusában felavatják a Széchenyi Ferenc képmásával díszített emlékszobát. Xantus János ugyan éppen a hasonló felbuzdulásokat tartotta aránytalan pazarlásnak, felavatási ünnepségén mégis igen szép szavak méltatják a haza lányait, akiknek összefogása eredményezte, hogy Széchenyi István szobrának állításával egyidőben a könyvtáralapító is örök emlékművet kapott.²⁴ (Alapító és alapítványa 120 év múlva elváltak, amikor is az állomány a Budavári Palotába költözött, az emlékteremhez szervesen kapcsolódó képmás pedig a Nemzeti Múzeumban maradt.) 1866 nyarán pedig jó hírrel kedveskedik a *Fővárosi Lapok* az olvasóközönségnek: "A Széchenyi országos könyvtár olvasó termét – mint tudjuk – a múzeumban megnyitották, a közönséget azonban nem tarták érdemesnek arra, hogy e körülményről értesítsék. Pedig bizony megérdemelné, miután a múzeum folyvást a közönség adományai alapján gyarapodik a legjobban, mint ezt

18 F. L. 1865. 223. p.

19 F. L. 1865. 239. p.

20 F. L. 1865. 95. p.

21 F. L. 1865. 311. p.

22 F. L. 1865. 375. p.

23 F. L. 1865. 407. p.

24 F. L. 1865. 427. p.

az időszaki jelentések bizonyítják. A Széchenyi könyvtárt addig is lehetett használni, de csak az őrszobában, amely szűk voltánál fogva sok embert riasztott el. Most – mint a Mozgó Világ írja – hatvan olvasóra van berendezve s kényelmesen bebútorozva az új terem, mely az ünnepeket kivéve minden nap d.e. 9 órától d.u. 2-ig nyitva áll.”²⁵

Közben Pulszky Ferenc visszatérhet az emigrációból, s mindjárt a közélet porondjára lép. Jóllehet a Múzeum élére csak 1869-ben nevezik ki, 1866 őszén a Kisfaludy Társaság megüresedett székébe, a társaság tagjainak nagy része őt választaná, Toldy Ferenc, vagy Jókai Mór helyett. "Meglehet, hogy a társulati elnök csakugyan Pulszky Ferenc lesz, kit pedig inkább a pangó múzeum élére kellene emelni; de se baj! a dolog majd kiegyenlítődik, ha valamely régészeti társaság elnökségére meg Jókait a jeles regényköltőt hívják meg. Nálunk ez gyakran így megy.”²⁶

Elérkezik a kiegyezés éve, 1867 januárjában a *Fővárosi Lapok* közbenjár a Nemzeti Múzeum kérésére "ama hazafiaknál, kiknek a boldogult Szalay László a múzeum könyvtárából használatra kivett nyomtatványokat adott kölcsön, hogy azokat a múzeumnak minél előbb visszaküldjék.”²⁷ A tudós nagy kegyelettel őrzött emléken bizony foltot ejtett a könnyelműség, mellyel a nemzeti könyvkincs néhány értékes darabját elveszítette – hiszen nincs hír róla, hogy a sajtó felhívása eredménnyel járt volna. Vigasztalásul érkezik a jó hír pár nap múlva január 25-én, a Széchenyi Könyvtár megkapta Kölcsey Ferenc 1217 kötetből álló könyvtárát.²⁸ Ez év áprilisában vetődik fel az Akadémia soros ülésén az a gondolat – a történettudományi bizottság indítványára Wenzel Gusztáv terjesztette elő – hogy az akadémiai, egyetemi és múzeumi levéltárak mellett egy országos levéltárat hozzanak létre az országos archívum, a kamarai, az udvari kancelláriai, helytartótanácsi és az országgyűlési, valamint a kisebb-nagyobb helyi és magánlevéltárak anyagainak összevonásával.²⁹

1867 májusa és októbere között nem találunk a Nemzeti Múzeum Könyvtárára vonatkozó közleményt, ennek nyilván egyik fő oka, hogy az ország közvéleményét és annak tükrét, a sajtót a koronázás lázas előkészületei, maga a pompázatos ünnepség június 13-án, majd annak alapos, minden külső és belső részletre kiterjedő megvitatása foglalkoztatja. A *Fővárosi Lapok* természetesen híven tudósít Ferenc József és Erzsébet királyné, de az összes jelen volt főrendek és hölgyeik öltözkédét illetően. A lap fellelégzik, a király népszerű, alattvalóinak azt is tudnia kell – a sajtóból -, hogy nem engedett emelvényeket építeni, úgymond őt mindenki egyformán, kiváltságok nélkül láthassa. S ebben a felleléksült hangulatban, az alkotmányosságba vetett bizalommal indul el az a hosszan tartó küzdelem, amely nemzeti könyvkincsünk legszebb, legértékesebb darabjait – Mátyás király könyvtárát, a Corvinát igyekszik felkutatni és visszaszerezni. A koronázási ünnepségeket követő első vonatkozó hír az Akadémiai tárcákban jelenik meg október 9-én: "Midőn a szultán Pesten volt, több akadémiai tag Toldy Ferenc indítványára elhatározta, hogy folyamodványt nyújt be, hogy engedné meg a szultán könyvtára kikutatását a Mátyás-codekek nyomozására. A folyamodással azonban szerencsésen elkéstek, mert a szultán tovább utazott. Ez azonban nem csökkenté a derék indítványozók buzgalmát, hanem a minisztérium útján terjeszték elő a folyamodást a fényes portának, s most megjött a kedvező válasz, hogy a szultán a magyar akadémia küldöttének megengedi a szerail könyvtárának át-

25 F. L. 1866. 572. p.

26 F. L. 1866. 1083. p.

27 F. L. 1867. 63. p.

28 F. L. 1867. 83. p.

29 F. L. 1867. 310-311. p.

kutatását.³⁰ Ezzel a szép reménnyel búcsúzik az abszolutizmus korszaka, hátrahagyva a Nemzeti Múzeum Könyvtárának mostoha helyzetét, s a *Fővárosi Lapok* gunyorosan replikázó hangnemét is.

II. A DUALIZMUS ELSŐ ÉVTIZEDE

A *Fővárosi Lapok* kiadója, Emich Gusztáv igen eredeti egyénisége volt a magyar könyvtörténetnek. Német származása ellenére magyar irodalmat akart csinálni, s amikor ez a legkevésbé sem volt kedvező, akkor írta ki boltjára, hogy "Nemzeti könyvkereskedés." S jóllehet feleségével, Anderl Josefával otthon is németül beszélt, barátjának mondhatta Kemény Zsigmondot és Jókai Mórt, Széchenyi István ajánlatára pedig bevásárolták annak idején a Nemzeti Kaszinóba is. Nagyszabású irodalmi vállalat a hatvanas évek végére már akkorára nőtt, hogy meghaladta az egyre többet betegeskedő Emich Gusztáv erejét. Fiát ugyan igyekezett szintén a könyvkiadói pálya irányába indítani, de azt is felismerte, hogy a cég jövőjét csak úgy biztosíthatja, ha magánvállalatból részvénytársasággá alakítja. Tervét Kemény Zsigmond és Jókai is minden befolyásukkal támogatták, és 1868. június 28-án megtarthatták az alakuló ülést, "... melyen a vita még német nyelven folyt; német nyelvű a Gründerversammlung jegyzőkönyve is ... Az alapítás, illetve az Emich-féle vállalat megvételének lebonyolítására nyolctagú bizottságot választottak, amelynek tagjai lettek: Cséry Lajos, Berge Alajos, Lampel Róbert, Jókai Mór, báró Kemény Zsigmond, Kandó Kálmán ..."³¹ Az Athenaeum vezérigazgatója ekkor Osterlamm Károly, halála után pedig Vérei József lett. Az új részvénytársaság átvette Emich Gusztávtól az összes kiadói jogot, így a *Fővárosi Lapok*ét is, amelynek tulajdonosa továbbra is Tóth Kálmán maradt, felelős szerkesztő pedig Vadnay Károly. Tóth Kálmán azonban elsősorban saját poétai munkássága és élclapja, a *Bolond Miska* foglalta el, így a *Fővárosi Lapok* tényleges vezetése Vadnay kezébe került, különösen 1873 nyarától, amikor Tóth Kálmán beteg lett. A költő 1881. február 3-án bekövetkezett halálakor a lapot az Athenaeum vette tulajdonába. A Fővárosi Lapok vonalát 1868 és 1893 között az egységes, szépirodalmi, művészi stílus jellemzi, magán viselve Vadnay Károly igen gondos, igényes szerkesztői kezének nyomait. Előfizetőinek száma 1868-ban 1386 volt, amely éppen csak a fenntartásra volt elegendő, ez a kilencvenes évek elejére 6000-re növekedett. Ennek megfelelően a négyoldalas újság nyolc lapra terjeszkedett, 18 oldalas vasárnapi melléklettel. A terjedelmi növekedés nem a színvonal csökkenését jelentette, mint oly sok esetben, hanem az szintén emelkedett. Az írói gárdához csatlakozott Gyulai Pál és Vida József már 1868-ban, 1869-ben pedig az ifj. Abrányi Kornél, 1870-ben Beniczkyne Bajza Lenke, Beöthy Zsolt és Szigligeti Ede, 1871-ben az ifjú Mikszáth és Törzs Kálmán, a hetvenes évek végén pedig Milkó Izidor és Reviczky Gyula. A lap ebben az időben naprakészen közölte a kortárs külföldi irodalmat is, főleg népszerű olasz és francia szerzőket, élükön Dumas írásaival, de olvashatott a közönség Ibsen és Csehov műveiből is. Hogy tárcáiban és hírányagában is magasabb színvonalú lett, az már nemcsak a szerkesztőn múltott, hanem a kiengedést követő alkotmányos, liberális korszaknak a tudományos és irodalmi életben, a művészetekben előidézett általános fellendülésén is.

Ez a nagyarányú fejlődés indult el a Nemzeti Múzeum falain belül is, amelynek nagy részben oka Pulszky Ferenc kinevezése az igazgatói székbe 1869-ben. Pulszky ekkor már az Országos Képzőművészeti Társulat elnöke, régészeti és archeológiai munkáiból felolvasást tart az Akadémián, Kisfaludy Társaságnál, korábbi politikai szerepléséért –

30 F. L. 1867. 926. p.

31 Szabó László: Athenaeum. Bp. 1918. 163 p.

1848-ban Kossuth pénzügyminisztere, majd képviselője Angliában, később tevékenyen részt vett az emigráció ügyeiben, elkísérte Kossuthot angliai és amerikai körútjára – a nép nemzeti hősként tiszteli, a napisajtó főszereplője. S hogy mennyire nem érdemtelenül, azt bizonyítja, hogy a Nemzeti Múzeum egésze is milyen komoly gyarapodásnak indul a keze alatt. A könyvtár rendezése ugyan a múzeumi igazgató személyétől függetlenül, már korábban megkezdődött, az érdemi számokat csak az általános érdeklődés keretében, 1869-től közli a *Fővárosi Lapok*: "A Múzeum Széchényi-könyvtárában jan. 9-étől november végéig 38.348 munkát lajstromoztak, s osztottak be a 112 tudománysszakba."³² Ami a tudománysszakokat illeti, fel kell tételeznünk, hogy sajtóhibáról van szó, ti. 117 szakba sorolták akkor a könyveket: "1859-ben hagyott meg a könyvtár-rendezés ... s fogadtatott el e célból a müncheni királyi udvari könyvtár rendezési szabályzata. De azzal a lényeges eltéréssel, hogy míg a müncheni rendezési szabályzat tisztán szakosztályszerű felállást rendel, – addig az itt mellőztetett, s a helyhez kötött, mint itt híjják vala – szépművészeti felállítás alkalmaztatott, hogy a felállításhoz főleg a tetszetességre fordított a figyelem, s a könyvek előbb állítottak fel, s csak az után vétettek fel róluk a címlapok ... Az osztályozási terv feloszlik XII főosztályra, 181 alosztályra ... melyeket azonban mi, itteni kisebb könyvkészletre való tekintettel 117 szakra szállítottunk le."³³ A Fővárosi Lapok ettől kezdve havonta értesít a statisztikai adatokról *Múzeumi statisztika* címmel, vagy anélkül, a gyarapodás és lajstromozás tekintetében, majd pedig a már rendezett könyvtárban a későbbiek során csak a látogatók számát jegyzi meg, de precizitásban odáig megy, hogy ki hány nyomtatványt, kéziratot, s oklevelet használt. 1875-ben az egész állomány rendezett – kivéve a legújabb szerzeményeket –, a könyvtár az olvasóközönség rendelkezésére áll. S hogy miképpen él ezzel a lehetőséggel a közönség, erről beszélnének a számok, s a szerkesztő halk megjegyzése: "A múzeumot augusztusban 40.983 személy látogatta meg. Legtöbb (16.336) ebből a képtárra esik; legkevesebb pedig a könyvtárra, melyben 652 látogató 16 kéziratot és 1485 nyomtatványt használt. Régi dolog különben, hogy látni mindenki szeret, de olvasni (kivált nálunk) nem valami nagyon sokan."³⁴ Az adatok ugyan 1870-ből valók, de az arányokon az állomány rendezése nem sokat változtat a későbbi időkben sem. Kisvártatva, 1871-ben még komolyabb, "tárcaszintű" bírálat lát napvilágot a *Fővárosi Lapok*ban a művelődési kedvet illetően, *A Nőképző-egylet fölőlvási estélyéről*, annak első napjáról szólva: "Csütörtökön d. u. nem nagy számú, de válogatott s valódi művelt kör gyűlt össze a redout kistermében. Mindkét oldalon valami nyolc-kilenc széksor telhetett meg, nagyjából hölgyekből. A főrangúság (négy-öt nőtagot és a férfiak közül az egy b. Eötvös Dénest kivéve) távolléte által ragyogott. Valamint a négyszáz képviselő közül sem láttunk mást, mint Várady Gábort és Degre Alajost családjaikkal, s Pulszky Ferencet, a ki fölőlvást és P. Szathmáry Károlyt, ki a rendezés gondjait viseli. Általában az első estén meglátszott, hogy a fölőlvás nálunk új dolog, melynek még utat kell törnie a nagyobb közönség részvételéhez. Más nagy városokban, ha a műregészet és természettudomány két oly jeles képviselője tartana előadást mint nálunk Pulszky Ferenc és Berecz Antal, kétekkora terembe se férne a közönség; itt, hol a művelődés szükségét annyira pengetjük, hárommannyi volt az üres, mint az elfoglalt hely. Meglehet, az időpont sem a legkedvezőbb, mert délután hat órakor még igen sok művelt ember el van foglalva üzleti és hivatalos dolgával, a főrangú világ ilyenkor még alighogy megebedelt. Hanem mi gátolja a fiatalságot, melyre – ha meg kíván felelni a kor követeléseinek – nagyon ráférne a szépműtani és természettudományi ismeret, s melynek meg kell ragadnia az oly ritka alkalmat, midőn ily kiváló szakemberek közvetlen előadásaiából

32 F. L. 1869. 1182. p.

33 Barna Ferdinánd i.m. 173–183. p.

34 F. L. 1870. 887. p.

épülhetnek? Az, hogy a jegyek nagyrésze elkelt: kevés vigasztalás, miután ez csupán a nőképzőegylet iránti áldozatkészséget mutatja, holott nagyobb szükségünk volna a műveltségi ügyek iránti melegebb érdekeltségre, mert soha egy korban sem hangzott igazábban, mint most, a mondás: elvész a nép, mely tudomány nélkül való! Álmélkodni szoktunk a porosz nemzet bámulatos haladásán és diadalain, s nem nyúlunk az eszközhöz, melyvel e haladást és diadalokat elnyerte: a szakismeretek és tudás alaposságához, sőt az ezekhez vezető könnyebb alkalmat: az ily népszerű fölolvadásokat sem karoljuk föl eléggé!"³⁵ E kritika közlése a kor művelődési viszonyairól szerves része Vadnay Károly kultúrpolitikájának, amelyet lapjával szolgálni kívánt. Elmarasztalja később a Széchényi Könyvtárat is, amikor előkerült egy korszerűtlen szabály – feltehetően a régmúltból: "Egy úrhölgy esetéről értesítenek bennünket megbízható forrásból, ki a múzeumi könyvtár olvasótermét akarta meglátogatni tanulmányozás végett, itt azonban értésére adták, hogy az olvasótermet csak férfiak látogathatják. Ideje lenne talán segíteni e már elavult rendszabályon s a nők elől sem zárni el a tudományos kutatás útját. Annyival is inkább, mert tudomásunk szerint az akadémiai könyvtárban – igen helyesen – semmi akadályt sem gördítenek a hölgyek elé, kik azt tanulmányozás céljából akarják meglátogatni."³⁶ E felszólalás a lap női közönségét bizonyára meglepéssel töltötte el, bár nincs róla adatunk, hogy mekkora is lehetett az igény a női kutatók részéről a könyvtárhasználatra.

Enciklopédikus gyűjteményből Hungarika-könyvtár

Az, hogy a Nemzeti Múzeum Széchényi könyvtárából a szó mai értelmében nemzeti könyvtár lehetett, másodszorra az 1870-es években dőlt el. Első ízben maga Széchényi Ferenc ismerte fel a magyar vonatkozású irodalom teljességre törekvő gyűjtésének fontosságát – e tényeket Somkúti Gabriella részletesen feltárta.³⁷ 1871-ben ismét előtérbe kerül a hungarika-koncepció, erről első ízben a *Fővárosi Lapok*ban P. Szathmári Károly ír: "A nemzeti múzeumról P. Szathmári Károly cikket írván, többi közt írja, hogy a múzeumot mindenekelőtt Magyarország múltjának emlékeivel kellene megtölteni; továbbá a képtár a hazai művészet ó és új termékeinek kiállítása legyen; a könyvtárból egy magyar könyv se hiányozzék. Így lenne csak – úgy mond – magyar nemzeti múzeum."³⁸ Majd két év múlva 1873. október 22-én miniszteri ankét összegzi azt a vizsgálatot, amelyet még Eötvös József mint kultuszminiszter indított el az országos gyűjtemények – a Tudományos Akadémia, az Egyetemi Könyvtár és a Nemzeti Múzeum állományalakítása és rendezése ügyében. Az ankét lényegében az említett vizsgálatra kiküldött szakértő bizottság – amelynek tagjai Szabó Károly, Hunfalvy Pál és Horváth Ádám voltak – javaslatának előterjesztéséből állt. Az eseményeket október 24-én a *Fővárosi Lapok* így kommentálta: "Az intézetek enquetjének megbízott tagjai, Szabó Károly, Hunfalvy Pál és Horváth Ádám tegnap a múzeumi könyvtárat tekintették meg ... Az enquete abban állapodott meg, hogy Pest három főkönyvtárának saját jellege legyen: a múzeumi a Magyarországon és hazánkról írt könyveket tartalmazza ..." ³⁹ Három nap múlva összegzi az ankét eredményét: " ... a kiadókat szigorúan kötelezni kellene, hogy a múzeumnak küldjenek be köteles példányokat ... Szabó Károly a vizsgálatra kiküldött bizottság nevében előterjeszté, hogy a

35 F. L. 1871. 265. p.

36 F. L. 1879. 701. p.

37 Somkúti G. i.m. 175–199. p.

38 F. L. 1871. 1128. p.

39 F. L. 1873. 1065. p.

múzeum könyvtárát ugyan régibb rendeletre nehézkes modorban rendezték, mindamellett azt már így is be kell fejezni, kiválasztva belőle a magyar irodalom műveit, s jövőre ott csakis e neműek gyűjtése ajánlatos.⁴⁰ A Fővárosi Lapok e három közleményéből egyértelműen kiviláglik: egyfelől az, hogy az alapító Széchényi Ferenc szándékával és alapállományaival ellentétben a nemzeti könyvtári gyűjtemény a kiegyezést követő évekre enciklopédikus jellegűvé vált; másfelől viszont az, hogy ezen az állapoton, legalábbis az elkövetkező esztendőben, tudatos állománygyarapítási koncepcióval változtatni kell, s oly mértékben kívánatos a teljes hungarika-anyagot összegyűjteni, ahogyan azt annak idején 1795-ben Széchényi Ferenc elkezdte. Erről szolgáltatott bizonyosságot Kovachich Márton Györgynek Széchényi Ferenchez, 1796-ban írott levele: "... Széchényi kitűzött szándéka minden magyar nyelvű mű összegyűjtése ... [érti ezt] a teljes irodalomra, beleértve a szépirodalmat, a humán- és természettudományokat, sőt a vallási, politikai, gazdasági jellegű, sokszor efemer értékű kisnyomtatványokat is."⁴¹ Minden Magyarországon kiadott, vagy a hazai szerzőktől külföldön megjelent könyveket, valamint a külföldi magyar vonatkozású műveket – megfelelően ezzel a nemzeti könyvtár mai gyűjtőkörének. Az országos könyvtár alapjait tehát lényegében hungarika-gyűjteménnyel vetette meg Széchényi, melynek nagyságát az átvető Miller Jakab Ferdinánd 4115 kötetre becsülte, s a köztudatban sokáig a kb. 4.000 kötetes nagyságrend élt. De a könyvtár átadásával egyidejűleg vagy közvetlenül az után kinyomtatott katalógusainak⁴² elemző feltárása alapján "Széchényi Ferenc teljes adományát óvatos becsléssel is legalább 15.000 db nyomtatványra tehetjük."⁴³

Ennél jóval nagyobb azonban a későbbiekben a könyvtárhoz került gyűjtemények közül például a Jankovich-téka könyvtári anyaga is. Pontos számadatot, de még csak közelítő becslést sem találunk róla,⁴⁴ annyi azonban bizonyos, hogy a hatalmas mennyiségű anyagnak csak egy része hungarika – bár ez is igen tekintélyes, mintegy 62.000 db-ról lehet szó – a másik részben "nemzetközi érdekű gyűjteményi csoportok, valamint német, szláv, francia és keleti nemzeti különgyűjtemények" voltak. Az ezt [1836 júniusa] követő – és természetesen az ez előtti – adományok és egyéb szerzemények esetében még ennyire sem dominált a hungarika jelleg. (Itt szükséges megemlíteni Széchényi Ferenc második könyvadományát, az ún. "soproni könyvtár"-at, amely lényegében a felvilágosodáskori korszerű tudományosságot foglalta össze, s Széchényi mintegy segédkönyvtárnak szánta hungarika-gyűjteménye mellé.) Vagyis ilyen vegyes összetételű könyvkészletet mondhatott magáénak a Múzeumi Könyvtár a kiegyezést követő években, amikor 1871-ben megfogalmazódott a gyűjtőköri elhatárolás és egyeztetés ma is korszerű elve.

A megvalósulás ugyan már más kérdés, de az anyagi alapok biztosítását – legalábbis a Széchényi Könyvtár esetében – kitűnően illusztrálja a következő példa, az 1873. évi júniusi országgyűlésen feljegyzettek alapján: "A nemzeti múzeum számára a költségvetésben eredetileg tizenegyezer forintot vettek be, de a pénzügyi bizottság csak tizenegyzert ajánlott. Pulszky Ferenc azonban a pénteki gyűlésben egyhangúlag megszavaztatá a kitöröltt háromezer forintot is. Felszólalásában sok érdekes adat volt. Kérte a házat, hogy ne sajnálja a pénzt a múzeumtól, mely soha nem tesz fölösleges kiadást. Ha minden minisztériumnál – úgy mond – minden kiadott krajcár után annyi eredményt lehetne látni, mint a múzeumnál, akkor ma máskint állna az ország helyzete. Sokan kiálták rá 'Igaz'.

40 F. L. 1873. 1073. p.

41 A levelet idézi Fraknoi Vilmos: *Gróf Széchényi Ferenc*. Bp. 1902. 221. p.

42 Somkúti G. i.m. 175–199. p.

43 Somkúti G. i.m. 175–199. p.

44 Berlász J. i.m. 109–173. p.

Kérte a háromezer frt megszavazását azért is, mert az Athénból Bécsbe küldött nagybecsű főszöntvényekből (a régi skulptura e becses másolataiból) venni akar, továbbá Ráth György régiséggyűjteményéből is, mely most szintén a világtárlaton látható, oly tárgyakat, melyek a múzeumban hiányoznak. Volna még igen sok megvenni való. Farkas pénzügyi számtanácsos özevgye, ki 400 frtos nyugdíjból él, a férjétől rá maradt s régi codexekben sat. gazdag gyűjteményét, mely külföldön is ismeretes, ide adná 7500 frt-ért, holott külföldiek (köztük Quarich) sokkal többet adnának érte. Van egy másik megvásárolható gyűjtemény is, melyben Szilveszter grammatikája, e ránk [nézve] oly becses régiség szintén megtalálható. Aztán a közmunkatanács is négy öllel akarja beljebb tolatni a múzeum kertjét, elvéve belőle vagy kétszáz négyszeg ölet, s a kert újjárendezése 35.000 forintba kerülne; az épület befestése olajfestéssel nyolc-tízezer forintba; a nagyon romló tetőzet megújítása pedig 30.000-be. Mindezeket azonban Pulszky nem kéri, tekintetbe véve az ország pénzügyi helyzetét, hanem kéri a törölt háromezer forint megszavazását. Deák Ferenc maga kelt föl elmondani, hogy a hazában aligha van intézet, mely aránylag kevés költséggel, oly haladást tett volna, és hogy ezt nagy részben Pulszky F. szakértelmének és buzgóságának lehet köszönni. Ezt általánosan elismerték, s az összeget megszavazták.⁴⁵ A felszólalásban elhangzott a Farkas-hagyaték megvételével kapcsolatban Quarich – londoni antikvárkönyvkereskedő neve is, aki bizonyára nemcsak ez az egy hagyaték iránt érdeklődött Magyarországon. Nyilván több eredménnyel is, mint e helyütt – ahogy később⁴⁶ kiderül, a sok régi kincset tartalmazó könyvtárat a Nemzeti Múzeum vette meg. Kapcsolatai a magyarországi árverésekkel azonban minden bizonnyal már jóval korábbi időkben kialakultak, s londoni boltja az 1850-es évektől rejtett hungarika vonatkozású könyveket. Erre vonatkozó adatok kerültek felszínre Apponyi Sándor hungarika-gyűjtő tevékenységének vizsgálata során, amelynek színhelye a század közepén London volt.⁴⁷ E szerint Rónay Jácint emlékirataiban – nyolckötetes naplójában – található az a bejegyzés, amelyet 16, megvásárolni szándékozott mű mellé írt: "Öhajtottam volna e műveket megszerezni, de az osztrák nagykövet fia, gr. Apponyi alkuszik azokra; véle nem versenyezhetek, s csak az Antiquarius nevét jegyzem fel: Quarits. Picadilly." A tizenhatból hat tétel behasonlítása sikerrel járt Gál István idézett tanulmánya szerint, a további tízről egyelőre nehéz eldönteni, vajon Apponyinak sem sikerült megszereznie, vagy csupán a naplórészlet bibliográfiai pontatlansága teszi bizonytalanná az egyértelmű azonosíthatóságot. Az is merész feltevés mindössze, hogy a szóban forgó könyvek magyarországi árverésekről kerültek Londonba, de nyilván voltak ilyenek is szép számmal. Ez esetben hat tétel visszakerült Apponyi Sándor jóvoltából, s később a Széchényi Könyvtár állományát gazdagította. (Ez a hat tétel azonban töredék részének sem mondható annak a mennyiségnek, amely a hagyatékok elárverezése során külföldre került, s mivel olyan adottságú hungarika-gyűjtő, mint Apponyi Sándor, nem volt több történelmünk során – ott is maradt.)

Ide kívánczik egy, a nemzeti kincs pusztulására, valamint annak megmentésére figyelmeztető cikk, amely 1873-ban jelent meg a *Fővárosi Lapokban*: "Becsés régi kéziratok részben nagyfontosságú történeti okmányok birtokában jut közelébb a nemzeti múzeum. Gózon Imre vidéki néptanító néhány nap előtt két XIV-dik századbéli hártya-okiratot küldött be Trefort miniszterhez, megemlítvén, hogy azokat egy szivarkereskedőtől kapta, kinél még egy csomó ily nemű okirat van, melyeket a kereskedő szivartakaróknak szokott használni. Ez okiratok egy régi várból kerültek, mely pár év előtt oly tulajdonos birtokába jutott, kinek első dolga volt a levéltárat kisépertetni, s a lomot egy szomszéd helységbeli szivarkereskedőnek eladni. Trefort miniszter ismert történetírónkat: Szilágyi Sándort kül-

45 F. L. 1873. 639. p.

46 F. L. 1874. 630–631. p.

47 Gál István: *Az Apponyi gyűjtemény londoni kezdetei.* = *Magyar Könyvszemle* 1968. 364. p.

dé ki a helyszínre, hogy a nagybecsű nemzeti kincsből, ha lehetséges mentse meg valamit. Szilágyi mintegy 221 darab részint hártya-, részint papír-okiratot, s köztük igen becses okmányokat talált. Van ezek közt árpádkori 1263-ból, a vasvári káptalan egy kiadványa, mely húsz hold föld eladásáról szól; van 13 db az Anjou-korból, melyek régi dunántúli családokra vonatkoznak; közel 30 a Zsigmond és Mátyás korából, 3 darab tizenhatodik századi igen érdekes magyar irat, melyek a Dunántúlnak történetéhez nagybecsű adatokat tartalmaznak. Szilágyi ez iratokat megvásárolta az említett kereskedőtől, s Trefort miniszter a nemzeti múzeum kincseit fogja velők gyarapítani.⁴⁸

*Múzeumi, könyvtári tárcák és tanulmányok
a Fővárosi Lapokban*

Hat évvel a kiegészítés után a terjedelmében is gyarapodó *Fővárosi Lapok* egyre több közleményben foglalkozik a Nemzeti Múzeum Könyvtárával. Rendre ismerteti a *Magyar Könyvszemle* tartalmát – egyéb könyvismertetései is sűrűbben jelentkeznek – majd ismert szaktekintélyek írnak tárcát, hosszú cikkeket a lapba. Mennyire másként hangzik 1874 áprilisában a csaknem teljes hasábos ismertető élén, hogy "A nemzeti múzeumról mindig csak jót van alkalmunk írni. Ha nálunk minden úgy gyarapodna, mint ez az intézet, akkor Magyarország rövid időn mintaoszág lenne. És e gyarapodás főérdeme Pulszky Ferencé ..." ⁴⁹ – mint az a hír 1865-ben, amely a Nemzeti Múzeum teljes csődjét emlegette. Pulszky eredményei valóban látványosak, kisvártatva tanulmányt ír Mikes Kelemen kéziratairól, ⁵⁰ amelyeket Farkas Lajos hagyatékából vásárolt meg a Múzeumi Könyvtár számára. Majd "A Nemzeti múzeum kincsei" című hatrészes sorozatában részletesen ismerteti egész birodalmát, a könyvtárat mindjárt az első rész bevezetőjében mutatja be. ⁵¹ Az *Akadémiai levelek* pedig, most már legtöbbször Beöthy Zsolt szerkesztésében, beszámolnak Szinnyei József tudományos repertóriumáról, amelyet az Akadémián Fraknói Vilmos mutatott be, ⁵² valamint egy hét múlva arról, hogy "Ring Mihály, ki a nemzeti múzeum Orsius-codexéről tartott előadást, tartván azt oly részletességgel, mely a körömfeketének megalatolására és a szemhéj szálainak megszámlálására emlékeztetett." ⁵³ Hosszú tárcá ismerteti a *Széchenyi Könyvtár gyarapodását*, ⁵⁴ abból az alkalomból, hogy 1875-ben befejeződött a könyvtár rendezése, méltatva a nyugalomba vonult, s azóta elhunyt Mátray Gábor tevékenységét. A rendezés végső munkálatai már Fraknói Vilmos, a jeles történetíró nevéhez fűződnek, akit 1875 márciusában neveztek ki a múzeumi könyvtár első örékének. A nemzeti múzeumot illető sok érdem sorolása és dicséret mellett kevésbé fennkölt 1876-ban a *Múzeumi pör* híre: "A múzeum könyvtárából három év előtt vagy háromszáz könyv veszett el a rendezéskor. Ezeket azután nagyobbára ismét vissza kellett vásárolni az antiquariustól. Gyanú és felelősség alá az akkor ott alkalmazva volt három napidíjast fogták, akiknek egyike ma ügyvédjelölt, másika pedig kataszteri tisztviselő. Ők könyveket hordtak haza magukkal térítvény nélkül, ez okozta a gyanút. Egyik pláne haza is vitt magával egy csomót Zsolnára. De azt vallá, hogy épp azért vitte, mert félt itthagyni azokat, nehogy elvesszenek. Általában mind azt mondták, hogy csupán olvasgatás, tanulás végett

48 F. L. 1873. 939. p.

49 F. L. 1874. 377. p.

50 Pulszky Ferenc: *Mikes Kelemen kéziratai. (A Nemzeti múzeumban.)* = F. L. 1874. 630–631. p.

51 Pulszky Ferenc: *A Nemzeti múzeum kincsei I.* = F. L. 1874. 1036–1037. p.

52 F. L. 1874. 1202–1203. p.

53 F. L. 1874. 1254. p.

54 F. L. 1877. 202–203. p.

hordták haza a könyveket. Az antiquariusok pedig oda nyilatkoztak, hogy nem ez ifjaktól vették meg a múzeumi könyveket. Így aztán bizonyítékok hiányában a törvényszék fölmentette mind a hármukat.⁵⁵ Az ügy és kimenetele még több mint száz év múlva is igen elgondolkodtató...

De térjünk vissza a *Fővárosi Lapok* tárcáihoz 1877-ben; február 12-én: *Jelnezbál a múzeumban*. A lap 15-i száma természetesen közli a bálozók névsorát, a mulatság részletes leírására pedig nem kisebb tudóst nyer meg a szerkesztőség, mint a neves ornitológus, országgyűlési képviselő Herman Ottót. Két nap múltán meg is jelenik a *Múzeumi Eranosz. Elkésett farsangi karcolat* címmel két hasábot elfoglalva, remek humorral.⁵⁶ Ez alkalommal bepillantást nyerhetünk a múzeumi tisztek társasági életébe is. Már korábbi közlemények alapján tudjuk, hogy Pulszky Ferenc rendszeresen ad estélyeket az igazgatói lakásban, amely valóságos múzeum a Múzeumban. Műkincseiről a *Fővárosi Lapok* 1874-ben ad leírást, abból az alkalomból, hogy a *Hon* tárcát közölt ez érdekes magángyűjteményről.⁵⁷ Itt említi a szerkesztő (Vadnay), hogy az elmúlt évben többször jelen lehetett e szombati fogadásokon, amelyek Pest téli társaséletében pár év óta a "szellemi előkelőség gyűlhelyei". A jelző nem túlzás, valóban olyan nevekkel találkozhatunk a vendégek névsorában, a "háziakon" (Fraknói Vilmos, Rómer Flóris, Xantus János, Herman Ottó) kívül, mint a kultuszminiszter Trefort Ágoston, Gyulai Pál, Liszt Ferenc, valamint a műpártoló főpapok, Haynald érsek és Ipolyi püspök, s a mágánások képviselőiben egy Erdődi gróf. S ha már a Múzeum tisztségviselőinek társadalmi életéről szólunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Herman Ottó másik tárcáját sem, amely ugyan a Múzeumkert madarairól szól, találó iróniával megírt bevezetőjében azonban hű képet rajzol a múzeumi segédőr anyagi helyzetéről is: "Kérem, tudják önök, mi az a múzeumi segédőr? ... Szellemileg képzett ember, anyagilag semmi. Van szerencséje theoretice a magyar tudományosság egy részét képviselni; a praxisban egy sorsa van amaz ismeretes cigánylóval, mely kevésbé múlt, hogy az evésről le nem szokott. Külsője szerint a segédőr átlag véve egy kicsit kopottas ... Tisztelői vannak – az ország határán kívül; a határon belül, ha sokra, úgy arra viszi, hogy szánakoznak "prűcskein-bogarain"... Egy-egy kegyes lapreferens néha "jeles tudósunknak" is nevezi, s bizonyos, hogy halála – főképp a természetellenes – esetében telnék belőle egy érdekes hír ..."⁵⁸ S hogy pontosan milyen anyagi viszonyok között éltek a Múzeum és köztük a Széchényi Könyvtár segédőrei, annak vizsgálatára idézhetünk egy, a *Fővárosi Lapok*ban pár éve megjelent álláshirdetést: "A múzeumnál több tiszti állomásra nyitottak pályázatot; ilyenek: két őrségédi, (adjunktus) fizetésük 800 frt, s 200 frt lakbér, továbbá segédi (assistens) állomás. Fizetésük 500 frt s 100 frt lakbér."⁵⁹ Összehasonlításként kínálkozik egy korábbi adat (az időbeli eltérés természetesen nem tesz lehetővé teljesen objektív értékelést, de ebben a korszakban nem kell olyan mértékű inflációval számolnunk, amely érvényteleníthetné e számok arányát.): 1867-ben egy tanító évi fizetése 200 Ft volt, 1865-ben pedig a *Fővárosi Lapok* így tájékoztatja olvasóit: "A múzeumi igazgatóságról pár hónap óta annyit beszélünk (s hála istennek ezúttal nem hiába), hogy a közönség méltán kíváncsi lehet, vajon e fontos tisztség milyen jutalmazásban részesülhet. Anyagilag nem valami fényesen jövedelmező állás ez, hanem annál kitűnőbb azon hatáskörnél fogva, hogy egyik legbecsesebb nemzeti intézetünk sorsa főképp e hely jó, vagy rossz betöltésétől függ. Évi fizetés 1470 ft továbbá 525 ft évi igazgatói pótlék, szabad lakás a múzeumban, s tíz öl tűzifa. Ez a pályázatban most is így van kiírva."⁶⁰

55 F. L. 1876. 1025. p.

56 Herman Ottó: *Múzeumi Eranosz. (Elkésett farsangi karcolat.)* = F. L. 1877. 193. p.

57 F. L. 1874. 261. p.

58 Herman Ottó: *A múzsafejek és a lótuuszlevelek köréből. (Madárpletyka a múzeumparkból.)* = F. L. 1877. 665. p.

59 F. L. 1870. 138. p.

60 F. L. 1865. 605. p.

S ha az előbbi számokhoz azt is hozzátesszük, hogy a koronázás napján azokat az ablakokat, ahonnan a díszünnepség látható volt, 100 Ft-ért – egy tanító félévi, s egy múzeumi igazgató másfél havi fizetéséért – adták ki, akkor Herman Ottó panaszai nem alaptalanok. Tehát igen nagy az ellentét a szerény anyagi helyzet és a között az életforma között, amelyet e jeles tudósoknak fenn kellett tartaniuk presztízszük érdekében, amelyet a társadalmi köztudat és a tudományos tevékenység hivatalos elismerése közösen alakított ki. A tudományos elismerést pedig nem osztogatták érdemtelenül e korban, különösen a könyvtörténeti kutatások terén igen komoly feltáró munka kezdődött, könyvkultúránknak igen sok nagy felfedezését tehetjük a dualizmus időszakának első periódusára. Ezek közül is első helyre kívánczik Mátyás király könyvtárának a felkutatása, amely a század hetvenes éveiben már számottevő eredményeket mutatott fel.

A Corvinákról

A *Fővárosi Lapok* kitüntetett figyelemmel kísérte a Corvin-codexek sorsát, kezdve az első olyan kísérlettől 1867-ben, amikor az akadémiai tagok a török szultánhoz fordultak kérésükkel, hogy könyvtárában Mátyás könyvei után kutathassanak. E téren csak a kiigyezeit követően, 1869-ben történt érdemleges fejlemény, amikor is Ferenc József körutazást tett a Keleten: "Múzeumunknak nagy oka van örülni a király keleti útján. Ő Felsége ugyanis Konstantinápolyban nagy érdekeltséggel nézván Mátyás király híres könyvtárának ott őrzött maradványait, melyekért hiába jártak az akadémia köldöttei; a szultán elhatározta magában, hogy meglepi velök Ő felségét. Meg is lepte, mert Triesztbe érkezésekor egy faládát nyújtott át, s abban voltak a Corvinák arany kötésben, a Corvinok hollójával. Ő Felsége e gyöngéd ajándékot nagy örömmel fogadta, s azonnal hivatá gr. Andrásy, kijelentve, hogy e történelmi ereklyéket nemzeti múzeumunknak ajándékozza. Valóban e két nemes szívű fejedelem e könyvekben igazi nemzeti kincscsel ajándékozta meg hazánkat."⁶¹ A nemzeti kincs nem hagyta hidegen a sajtót, már másnap, december 11-én a *Hon*, december 12-én pedig, átvéve Jócai lapjának cikkét, a *Fővárosi Lapok* részletes leírást ad a szóban forgó négy Corvináról.⁶² Több kisebb híradás után 1874-ben ismét hosszabb cikkben foglalkozik a *Corvin-codexek miniatűrival*,⁶³ majd 1877 áprilisában sajtószennáció számba menő események követik egymást. Az 1876 októberében (Budapesten) rendezett török-szimpatizáns diáktüntetések hatására és az egyetemi ifjúság konstantinápolyi küldöttségének kérésére a török kormány elhatározta, hogy visszadja azokat a Corvinákat, amelyeket a még 1867-ben elindított akció során az Akadémia küldöttsége felkutatott. E gesztusra 1877. április közepén kerül sor: "A Corvinákkal Tahir bej szombaton indult útnak. Küldöttség nincs vele a háborús viszonyok [az orosz-török háború] miatt ... Lukács Gyula máris sietett felhívni az egyetem ifjúságát, hogy fejezze be méltóan a szépen megkezdett "kolosszális munkát", előrebocsátva, hogy a magyar ifjúság konstantinápolyi küldöttségének óriás érdeme van e kincsek visszaszerzésében."⁶⁴ 1877. április 29-én *A Corvinák Budapestben vannak!* – ujjong a *Fővárosi Lapok*.⁶⁵ Az Egyetemi Könyvtárban Pulszky Ferenc veszi át, és Fraknói Vilmos, Rómer Flóris és Ipolyi Arnold vizsgálják meg a nemzeti kincset: "A könyv közül tizennégy az első pillanatra kétségtelen

61 F. L. 1869. 1137. p.

62 F. L. 1869. 1145. p.

63 F. L. 1874. 460. p.

64 F. L. 1877. 425. p.

65 F. L. 1877. 478. p.

Corvinának bizonyult be. Ez is sok, mert mint Rómer Flóris mondta, sajátlag csak tíz kódex volt az, melyet visszaszerezni óhajtottunk.⁶⁶ E felbecsülhetetlen értékeket illő környezetbe, a nemzeti múzeumba szállították át: "A Corvinák már ki vannak állítva a múzeum régiségtárában. Láthatók azokon a napokon, melyeken ez osztály nyitva áll."⁶⁷ Így Mátyás híres könyvtárának darabjait a nagyközönség is megtekintheti, míg régebben a ritkaságok megsejmlélése csak a kitüntetett látogatókat illette meg. (Például a brazíliai császárt, ki "igen sokat tudó férfi, s múzeumunkban tapasztalni lehetett, hogy történelmünkben is igen jártas. A magyar tárgyakat, kivált a Corvinákat igen érdeklé nézte ..."⁶⁸ – és 1873-ban az angol trónörökös, aki "A könyvtárban nagy érdeklé nézte a Corvinákat, mi alatt Pulszky azon vitázott Mommson konzullal, hogy hazánkban egy évvel előbb nyomtattak könyveket, mint Angliában; a konsul szerint pedig: ugyanegy évben nyomtatták az elsőt mind a két országban. Az arckép-teremben a herceg sokáig nézte a Széchényi képet ..."⁶⁹ – Ma már köztudott, hogy Pulszkynek volt igaza; Hess András 1473-ban tette közzé a Budai Krónikát, az első angliai nyomdát pedig W. Caxton 1476-ban nyitotta meg Westminsterben.) Mátyás király könyvtárának legújabbban visszaszerzett darabjai mintegy négy hónapig voltak a Múzeumban kiállítva, szeptemberben pedig: "A Corvinákat átvitték már az Egyetemi Könyvtárba, hol külön díszes szekrényben lesznek láthatók."⁷⁰ (Ahol is az eltelt 100 év alatt jócskán tönkrementek, s visszakerültek az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló Laboratóriumába, igen nehéz feladat elé állítva a szakembereket.) Ez időszakban a Széchényi Könyvtár látogatóinak száma is megnövekedett, havi átlagban 1000 és 2500 között mozgott. A nagyszámú érdeklődő közönségnek nemcsak a Corvinákat állították ki, hanem a könyvtár többi értékes és ritka gyűjteményi tárgyaiból is nyitottak tárlatot. 1877 nyarán jelenik meg az elhatározás: "A múzeum könyvtárából ezentúl évenként három óra kiállítják a régibb érdekes kéziratokat és nyomtatványokat."⁷¹ Így augusztusban, amikor a szünet miatt az olvasóterem zárva van, s mindössze 321 irodalmár és kutató látogatja a könyvtárat, a folyosón Bubits Zsigmond apát kiállítást rendez a metszet- és rajzgyűjteményből, valamint láthatók ugyanitt a Fraknoi Vilmos által katalogizált régi kéziratok – Mátyás, Beatrix, Kinizsi Pál leveleinek gyűjteményei is. Az októberi kiállítást pedig csaknem egész hasábot elfoglalva mutatja be a Fővárosi Lapok: "A nemzeti múzeum könyvtárfolyosóján tegnap délelőtt nagyérdékű tárlat nyílt meg. Okmányok, kéziratok, kódexek, régi nyomtatványok és hírlapok, arcképek, metszetek sat., kiállítása, melyet Pulszky Ferenc és Fraknoi Vilmos rendeztek kitűnő szakismerettel, tervszerűséggel, izléssel. A folyosó mindkét oldalát üvegtáblás szekrények foglalják el, s ezekben van összehalmozva az a roppant nemzeti kincs, melyet nemcsak irodalomtörténészek, historikusok, tudósok tanulmányozhatnak itt nagy érdeklé, de a közönség is gyönyörrel nézhet."⁷² A Jankovich-téka ritkaságai pedig 1878. januárjában Jászberényben láthatók.⁷³ Az év áprilisában Fraknoi Vilmos megváltik a Múzeumtól, s elfoglalja nagyváradi kanonoki javadalmát. Egyik első teendője, hogy májusban kiállítást rendez, többek között a Corvinákat is bemutatva, amelyekről Czobor Béla és Rómer Flóris tartottak előadásokat.⁷⁴

E kiállítások nagy látogatottsága is bizonyítja, hogy az 1870-es évek végére kialakult az igény, mind a nagyközönség, mind a szakma részéről, a nemzeti könyvkultúra értékeinek és helyzetének országos szintű felmérésére és bemutatására.

66 F. L. 1877. 484. p.

67 F. L. 1877. 568. p.

68 F. L. 1871. 1063. p.

69 F. L. 1873. 485. p.

70 F. L. 1877. 1021. p.

71 F. L. 1877. 676. p.

72 F. L. 1877. 1031. p.

73 F. L. 1878. 39. p.

74 F. L. 1878. 508., 524. p.

III. A SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR A NYILVÁNOSSÁG ELÉ LÉP

Az 1882. évi budapesti országos könyvkiállítás

A magyar könyvkultúrának az egész ország területén, sőt határain túl is óriási érdeklődést keltő bemutatására 1882-ben került sor. Ilyen nagyszabású kiállítás rendezésére sem hazánk területén, sem a környező országokban nem volt példa a korábbiakban. Előzményeinek tekinthetők: a Nemzeti Múzeumnak az előbbieken bemutatott ilyen irányú rendezvényei, de ezek nem nőttek túl egyetlen intézmény keretein; nemzetközi viszonylatban pedig Csontos János beszámol a pétervári császári könyvtár 1856-os Biblia-kiállításáról, a lipcei nyilvános könyvkiállításról 1840-ben, valamint az 1877-ben Londonban, W. Caxton 400 éves jubileuma alkalmából, a Kensington Museum által rendezett kiállításról.⁷⁵ Ezek mindegyike igen jelentős volt, különösen a londoni, mely a század utolsó éveiben kiteljesedő modern könyvművészeti mozgalom ösztönző-elindítója volt. De mindhárom csak egy-egy terület bemutatására szorítkozott; egy ország, illetve egy nemzet teljes könyvkultúrájának – kezdve a kora középkori kéziratok emlékektől, egészen a korabeli legmodernebb nyomdászati eljárásokig – a kapcsolódó művészetekkel és kézműiparokkal való bemutatása valóban az ideig példátlan vállalkozásnak bizonyult. E páratlan megmozdulás kezdetben csak mint ipartörténeti kiállítás vetődött fel, "... de szűk körénél fogva a nagy közönségben nem keltett fel érdeklődést, melyre egy országos kiállítás méltán igényt tart."⁷⁶

Csontos János az országos könyvkiállítás létrejöttét egyszersmind azon eredménynek tulajdonította – "minden szerénytelenség nélkül" –, amelyeket a "Magyar Könyvszemle hét évi fennállása óta a hazai bibliográfia terén napfényre hozott. A folyóiratunk által előkészített talajból nőtt a könyvkiállítás terebélyes fája, ... ez azon irodalmi mozgalomnak köszönhető, melyet a Nemzeti Múzeum könyvtára a bibliográfiai és könyvtártani ismeretek terjesztésére megindított."⁷⁷ Csontos idézett tanulmányában az "alkotmányos aera" óta a könyvtáraink által megtett nagyarányú haladást nagyrésztben a *Magyar Könyvszemle* könyvkultúrát teremtő hatásának tulajdonítja. De a látványos fellendülés vizsgálatánál nem hagyhatjuk ki a sajtó szerepének ismételt kiemelését sem, amely mindvégig figyelemmel kísérte és ösztönözte a könyvtárakat és pártolóikat. Nem véletlen, hogy az összes napilapok közül csak a *Fővárosi Lapok*nak az 1881-1882-es években a Nemzeti Múzeum Könyvtárára vonatkozó 83 közleményéből, 46 alkalommal a nagy "eredményről", a könyvkiállításról ír. S jöllehet Csontos János a könyvkiállítás előkészületeit mindössze fél évre teszi – a *Fővárosi Lapok* már 1881 júliusában tájékoztatja olvasóit: "Az országos könyvkiállítás ügyében már legközelebb szétküldik a felhívást, még pedig nemcsak a könyvkiadókhöz, nyomdászokhoz, könyvkötőkhöz, hanem a magánkönyvtárak tulajdonosaihoz is. A felhívás kéri az érdekelték mentül számosabb részvételét, mégpedig lehetőleg érdekes és becses művekkel, hogy haladásunk e téren annál inkább feltűntethető legyen. A bejelentési határidő szeptember első napja lesz, a beküldés idejét később határozzák meg, a kiállítás pedig decemberben nyílik meg, és hat hétig tart. Ráth György királyi táblai tanácselnök, ki ez ügyben buzgón fáradozik, e napokon felszólítja a képzőművészeti társulat igazgatóságát, engedné át a kiállítás céljaira a műcsarnok termeit, kivéve természetesen azt a termet, melyre magának is szüksége lesz a karácsonyi tárlatra."⁷⁸

75 Csontos János: *A budapesti országos könyvkiállítás*. = *Magyar Könyvszemle* 1882. 142–156., 357–370. p

76 Csontos i.m. 142–156. p.

77 Csontos i.m. 357–370. p.

78 F. L. 1881. 954. p.

Az újsághírt követően Ráth György kibocsátja az első, előzetes felhívást, július 24-én: "Az országos könyvkiállítás ügyében Ráth György, mint az iparművészeti múzeum felügyelő bizottságának másodelnöke, kibocsátotta felhívását. Az iparművészeti múzeum, a külföldi intézeteknél szerzett tapasztalatok következtében egyes szakokra szorítkozó kiállítások rendezését határozta el ... E kiállítások sorozatát ... a folyó év december havában a könyvek előállításával és díszítésével foglalkozó és a rokon iparágak termékeinek kiállítása nyitja meg, s a tárlat célja az, hogy e műiparágaknak nemcsak történelmi fejlődését, hanem hazánkban való jelenlegi állását is híven feltüntesse ..." ⁷⁹

A felhívás szinte első pillanatában oly mértékben mozgósította a bibliofileket, többek között Dankó József praelatust, Érchegyi Ferenc és Geller József udvari könyvkötőket etc., hogy a megnyitás tervezett dátumát máris későbbre kellett tenni: "Az országos könyvkiállítás megnyitását január 15-re halasztották ... Ráth György emlékiratban kéri a következőket ... Kéri egyebek közt, eszközölné ki a miniszter a királynál, hogy a bécsi udvari könyvtárból harminc Korvin-kódex engedtesse át a kiállításra. A külföldön is több könyvtárban vannak oly Korvin-kódexek és Mátyás király korabeli missalék, melyeknek a kiállításra való megszerzése igen kívánatos volna." ⁸⁰ A hivatalos felhívást szeptember 30-i hatállyal bocsátja ki Pulszky Ferenc, mint a könyvtárak és múzeumok országos főfelügyelője, s Ráth György, mint az iparművészeti múzeum vezetője. E felhívásban pontosan meghatározzák a kiállítás célját, amely: "A könyvnyomtatás, könyvdíszítés és könyvkötés termékeinek bemutatása; a kiállítás alkatrészeit képezendik a nyomtatást megelőző korból a magyar nyelvű, vagy hazai vonatkozású latin kéziratok, valamint a kiállításuk miatt figyelmet érdemlő kódexek, ezek közt a Korvinák. A második osztály a magyarországi nyomdászat fejlődését feltüntető könyvkiállítás lesz, mely hazánkban bármely nyelven nyomtatott műveket 1711-ig lehetőleg teljesen, azon túl napjainkig az egyes nyomdák jellemző termékeit fogja magába foglalni: régibb idők óta fennálló nyomdákknál óhajtottó, hogy a felállításuk óta napjainkig nyomtatott munkákat időrendes sorozatban állítsák ki. A harmadik osztályban a könyvkötészet régibb, díszes példányai mellett a hazai könyvkötők jelenkori munkái lesznek kiállítva, s ez osztály remélhetőleg fel fogja tüntetni, hogy könyvkötési iparunk versenyezhet a külföldivel, s mint a nyomdászatnál, úgy a könyvkötésnél sem szükséges többé a külföldhöz folyamodni. A negyedik osztályban lesznek végre egyes magángyűjtők kiállításai és általában nyomdászati érdekességek. A kiállítás történeti részének rendezésére bizottság alakult, melynek tagjai Pulszky Ferencen és Ráth Györgyön kívül Ballagi Aladár, Csontos János, Fraknói Vilmos, Hegedűs Kandid Lajos, Majláth Béla, Pulszky Károly, Szilágyi Sándor és id. Szinnyei József. A felhívás felkéri a hazai könyvtárak őreit, a magángyűjtőket a nyomdatulajdonosokat és könyvkötőket: hogy mentül számosabban vegyenek részt a kiállításban ... A kiállítás a múcsarnokban lesz, s a kiállításra vonatkozó mindennemű közlések az országos magyar iparművészeti múzeumhoz Budapestre (sugárút, múcsarnok) intézendők." ⁸¹ Ezt követően megindul a bejelentések hosszú sora, amelyekről a *Fővárosi Lapok* rendre tudósít: a jászóvári prépostság 1711 előtti könyveit jelenti be, Simon János bíborosprímás a *Jordánszky-kódexet*, Zalpa János győri püspök egy Corvinát fog küldeni. De az olasz kormánytól is érkeznek Corvinák, jeleül, hogy a külföld is bekapcsolódik a lázas előkészületekbe: a velencei, pármái és florenci könyvtárakban őrzött hat Corvinát küldik el, köztük egyet, amelynek díszítményeit Attavante festette. A bécsi udvari könyvtár összesen 21 Corvinát és magyar kéziratot ígér, s útnak indít egy Corvinát a göttweigi kolostor is. Különlegességnek ígérkezik a Szász-Sebesen talált, XVI. századbéli román nyelvű biblia, *Verbóczy Hármass könyvének* első hor-

79 F. L. 1881. 977. p.

80 F. L. 1881. 1314. p.

81 F. L. 1881. 1319. p.

vát fordítása, a brádi erdélyi tanítóegylet cirillbetűs könyvei, Selmec városától egy XV. századbeli *Stadtrecht* és városi jegyzőkönyv. Szintén a XV. századból való Krakkóból, az ottani egyetemet látogatott magyar ifjak anyakönyve. A mőlki apátság pedig Beatrix királyné egyik imakönyvét jelenti be. 1882 februárjában a közönség a sájtó útján értesülve, igen nagyszabású kiállítás elé nézhet, szép számban vonulnak fel a magángyűjtők is a hírek szerint, többek között Andrássy Manó, Zichy Jenő, Keglevich István grófok magánkönyvtárai is láthatóak lesznek. Már 1881 decemberében kiderült, hogy a felajánlott kiállítási tárgyak hatalmas tömege miatt: "Az országos könyvkiállítást nem rendezhetik a műcsarnokban, mert szűk volna e célra, hanem az Eszterházy-képtár tágas termeit szemelték ki ... A Nemzeti múzeum kétezernél több régi nyomtatványt, ötven ősnymtatást és szintén ötven ritkabecsű kéziratot állít ki. A vállalat élén álló Ráth György és vele buzgóságban versenyző társai oly könyvkiállítást hoznak létre, mely külföldi tudósok érdekelt-ségét is nem kis mértékben fölkeltheti."⁸²

1882 januárjában megérkezik Szabó Károly jeles bibliográfus, a kolozsvári egyetem tanára, hogy segítségét felajánlja a kiállítás rendezőségének, amely azt köszönettel el is fogadta.⁸³ Február közepén dől el, hogy a kiállítás az Akadémia épületében lesz: "A könyvkiállításra szorgalmasan folynak a készülétek az akadémia palotájában, az országos képtár helyiségeiben. A képtár huszonhárom termében már eddig vagy nyolcvan szekrény van felállítva, részint az egyetemi könyvtárból, az iparmúzeumból valók, s általában csinosak. A kiállítandó könyvek, nyomtatványok a palota második emeletének egyik termében vannak elhelyezve s a rendező bizottság e napokban fog hozzá az elhelyezés-hez."⁸⁴ A megnyitó időpontját immáron harmadszorra is elhalasztják, végül 1882. március 5-én kerül sor a nyitőünnepségre, úgy remélték, hogy addigra a katalógusok is elkészülnek, amelyeken hat nyomda dolgozik. Ennek ellenére sem vált be ez a remény, a kiállítási kalauz még kis ideig váratott magára. A Fővárosi Lapok azonban kitesz magáért; a megnyitás napján kéthasábos tárcában ismerteti a "rendkívüli buzgalommal rendezett könyvkiállítást",⁸⁵ végigvezet a termeken, kiemelve a díszesebb, értékesebb példányokat, s ajánlja olvasóinak a katalógust [?], mely "Igen díszes. E díszes könyv átforgatása megfelel egy sétának a gazdag kiállításban."⁸⁶

A következő szám, március 7-én, pedig leírja a megnyitó ünnepséget, a jelen volt tudósok, művészek és arisztokraták felsorolásával, Ráth György és Trefort Ágoston beszédének ismertetésével.⁸⁷ Két nap múlva újabb, csaknem egész oldalas tárcá szól a *könyvkiállításról*, különösen a Corvinákról, Myskovszky Viktor gyűjteményéről, valamint a régi és új kötetekről. Itt már a kritika hangja is megszólal: "Kalauz könyv, katalógus még nincs; pedig kiállítás ily mutató nélkül olyan, mint a labirintus – Ariadne fonala nélkül: nem tájékozhatja magát benne az ember. A tömérdek kéziratot, nyomtatványt csak úgy üvegen át láthatjuk, egyiknek címét, a másiknak tábláját, a harmadiknak valamely festett illusztrációját. Hozzányúlani nem lehet, forgatni sem szabad, ekkép egy-egy magyarázó felirat, vagy felvilágosító jegyzék volna szükséges, hogy ne csak lásson a közönség, hanem okuljon is. Úgy hisszük, hogy a Corvinák szekrényei előtt leghosszabban időznének a látogatók, ha az egyes kötetekről útbaigazító adatokat olvashatnának. Most csak a finom kiviteli miniature-képeket, az aranyozott arabeszk-szegélyeket nézhetik, s egyik-másik codex-

82 F. L. 1881. 1786. p.

83 F. L. 1882. 4. p.

84 F. L. 1882. 242. p.

85 F. L. 1882. 341. p.

86 Ld. a 85. sz. jegyzetet.

87 F. L. 1882. 347–348. p.

ről leolvashatják amaz érdekes jegyzetet, hogy I. Ferenc József Ő felsége, gróf Andrássy Gyula miniszterelnöksége alatt, 1869. december 13-án ajándékozá a nemzeti múzeum Széchényi könyvtárának. De mindez érdekesebb kötetek külsejét hamar megelégteli a közönség, s aztán inkább föltekint a falakra, hol az olajfestmények pompáznak, melyek úgy is veszedelmes concurrenciát csinálnak az alacsony szekrényekben elhelyezett írott és nyomtatott műveknek."⁸⁸

Az árnyalatnyi éllel megírt bevezető után szintén körbevezet a nevezetesebb kiállítási tárgyakon, s elidőz a harmadik emeleten, a könyvkötés fejlődésének történetét és helyzetét bemutató tárlóknál. Összehasonlítva a régebbi könyvek szép példányait a korabeli új munkákkal, így vélekedik: "A modern könyvkötés mind e mintákból sokat tanulhat. A szomszéd szekrényekben a hazai jobb iparosok mostani készítményei láthatók. Mily nagy az ellentét, mily kevésbé örvendetes az összehasonlítás. De a jó befolyást, melyet a régi művek gyakorolni kezdenek: már nem lehet eltagadni. Majdnem mindegyik cég néhány dicséretes művel van képviselve, melyeken szemmel látható a finomabb ízlésre való törekvés ..." ⁸⁹

A kiállítás, első hetében még keveseket vonz: "... szerdán 135, csütörtökön 115, pénteken 112 látogató volt."⁹⁰ Majd egy hét múlva: "A könyvkötészeti kiállítást most már jobban látogatják, s átlag naponként harmadfél-száz ember nézi meg az érdekes tárlatot. Látogatók voltak: Tisza Kálmánné, Liszt Ferenc, Fraknói Vilmos, Ghyczy Kálmán ..." ⁹¹ Dankó József esztergomi kanonok, a tárlaton külön gyűjteményben mutatja be könyvornamentikáit, amelyeknek március közepére megjelent a címjegyzéke is. ⁹² A mintegy százötven kiállítási darab könyvdíszítések, híres művészek által rajzolt kezdőbetűkből áll, sőt látható az egész ABC Dürer és Holbein mintái szerint. Kisvártatva kapható a várva várt kiállítási kalauz – "15 íves 19 vignette-tel, nagy lexikon alakban, ára 1 frt" ⁹³ – amely aprólékos, mindenre kiterjedő figyelemmel rögzíti a tárlat egészét, s mint ilyen, az 1882-es budapesti országos könyvkiállítás egyetlen forrásértékű leírása. ⁹⁴ A történész szemével nézi a kiállított könyvek, kéziratok sokaságát Fejérpataky László, tanulmányát egész oldalánál is hosszabb cikkekben közli a *Fővárosi Lapok*: " ... A kiállítás ipartörténeti és könyvészeti célokat tűzött maga elé. Az elsőt elérte az által, hogy összehozta a könyvnyomtatás bölcső korának termékeitől a jelen korig a teljes anyagot ... Másrészt a kiállítás elérte könyvészeti célját is. Összegyűjtötte teljes sorozatban az 1473-tól egész 1711-ig Magyarországon nyomtatott termékeket, s ezzel végtelenül becses anyagot adott azon kor irodalom- és műveltség-történetéhez." ⁹⁵

Fejérpataky László szakavatott ismertetője kiemeli a bemutatott magángyűjtemények legfigyelemreméltóbbját: Apponyi Sándor híres remekműveinek 50 igen szép példányát. E kiállítás volt a színtere Apponyi Sándor magyarországi bemutatkozásának. Páratlan hungarika-könyvtárának tartalmi értékei ugyan a budapesti tárlat keretein belül nem kerültek olyan mértékben az érdeklődés középpontjába, mint ahogyan majd a későbbiek során lesz, de a könyvészeti ritkaságok; az angol, francia könyvkötők technikai és művészi

88 F. L. 1882. 359. p.

89 Ld. a 88. sz. jegyzetet.

90 F. L. 1882. 378. p.

91 F. L. 1882. 390. p.

92 F. L. 1882. 390. p.

93 F. L. 1882. 435. p.

94 *Kalauz az országos magyar iparművészeti múzeum részéről rendezett könyvkiállításhoz. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1882. VI., 261, [5] p.*

95 Fejérpataky László: *Régi könyvek között. (Az országos könyvkiállításon.)* = F. L. 1882. 394–395. p.

mestermunkái a legnagyobb csodálatot keltették a látogatókban, s a szakértőkben egyaránt: "Apponyi gyűjteménye csupa magyar vonatkozású munka. Ritkábbnál ritkább könyvek gyönyörűen fönntartva, a leghíresebb külföldi könyvkötők kötéseiben ... A parisi és londoni könyvkötők nem elégszenek meg a bekötéssel, kitisztítják, kimossák az összes lapokat; úgy hogy műhelyükből e három-négy százados könyvek oly tisztán kerülnek ki, mintha most nyomtatták volna őket. Ily munkának persze gyakran több száz frank az ára. Innét van, hogy az Apponyi-féle ötven könyv egész vagyont képvisel."⁹⁶ A tanulmány záró szavai pedig rávilágítanak a kiállítás lényegére: "A kiállítás egészen újnemű minálunk, de hogy nem céltalan, azt a következmények s a készülöben levő becses kiadványok fogják megmutatni. A régi könyvek elhalványodott betűi sokra tanítanak, s lesz bizonyára elég, ki azokból tanulni akar."⁹⁷ A tárlat második hónapjában érkezik meg a müncheni udvari könyvtár öt Corvinája, csatlakozva a már ott levő 65 Mátyás-kódexhez. A nagy király halála óta még nem voltak ilyen nagy számban együtt egykori legendás könyvtárának maradványai.⁹⁸

Az 1882-es könyvkiállítás több mint két hónapig, május 15-ig fogadta a látogatókat. Díszes kalauzának első kiadása, de a második, bővített kiadás is, mely a létező Corvinák descriptioteljes jegyzékével jelent meg, igen gyorsan elfogyott, az új kiadás pedig csak a berekesztés után készült el. E hiányosság pótlására Csontos János tartott nagy népszerűségnek örvendő előadásokat, délelőtt 11-től 1-ig. Ez időben – úgy mond – a kiállítás látogatóinak száma megnőtt.⁹⁹ Május 12-én még a király is meglátogatja az Akadémia palotáját, fogadásán Majláth Béla és Csontos János is jelen vannak, utóbbi vezetést is tart.¹⁰⁰ Ő felsége nagy érdeklődést mutatott a kiállított tárgyak irányában, kivált az Apponyi-gyűjtemény nyerte meg tetszését. S miután szinte a legnagyobb sikert az Apponyi-könyvtár aratta a kiállításon, érdemes idézni magának Apponyi Sándornak a véleményét a tárlatról: "A könyvkiállításról gróf Apponyi Sándor legavatottabb könyvismerőnk egyike, a kiállítás több napi tanulmányozása után kijelenté, hogy a tárlat gazdagsága és nagyszerűsége meglepte, s hogy még sehol sem volt a nemzeti irodalom történetét ily híven feltűnítő kiállítás. A gróf ez ítélete nagy súllyal bír, mint kiváló szakférfiú ítélete. Gróf Apponyi Sándor tagja az Aumale herceg elnöksége alatt huszonnégy tagból álló francia exkluzív bibliofil társulatnak, s már több ilyen kiállítást tanulmányozott. El is határozta, hogy a francia bibliofil társulat minden tagjának megküldi a magyar könyvkiállításról legközelebb megjelenő díszes kalauz egy-egy példányát; továbbá a már kiállított díszkötéseinek kívül még közönséges használatra szánt több mintakötést fog kiállítani, hogy a hazai könyvkötők azokat tanulmányozhassák."¹⁰¹

S amíg a kiállítási kalauz díszes példányai a francia bibliofilekhez viszik el a magyarországi könyvtárlat jó hírét, Európa más országaiban a sajtó gondoskodik erről, már március végén: "A kiállítás fontosságát az Allgemeine Zeitung méltányos cikkben fejtegeti."¹⁰² Az utolsó előtti napon, májusban pedig: "A kiállítás külföldön is nagy figyelmet keltett, Lozzi Károly c. sajtóíróat szerkesztője kérte folyóirata számára a kiállítás ismertetését."¹⁰³

96 Fejérpataky i.m. 395. p.

97 Fejérpataky i.m. 395. p.

98 F. L. 1882. 480. p.

99 F. L. 1882. 642. p.

100 F. L. 1882. 688. p.

101 F. L. 1882. 401. p.

102 F. L. 1882. 442. p.

103 F. L. 1882. 700. p.

1882. május 15-én, délután hat órakor Trefort Ágoston berekeszti a kiállítást, köszönetet mondva Ráth Györgynek és Apponyi Sándornak, úgy a rendezés munkálataiért, mint a szakzsűrikben való részvételért. Egyetlen zárógesztus van még hátra; a kitüntetettek díjainak átadása, amelyekhez: "A könyvkiállítás díszokmányait most készíti Morelli Gusztáv tanár a Corvin-Codex címlapjának mintája után."¹⁰⁴

Az Országos Hírlapkönyvtár megalapítása

Az 1882. évi országos könyvkiállítás méltán nagy sikere bebizonyította, hogy nem voltak hiábavalók azok az erőfeszítések, amelyek az abszolutizmus időszakában holtpontra jutott magyar könyvtárügyet – középpontjában a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárával – a dualizmus első évtizedében áldatlan helyzetéből kimozdították. A megérdemelt hazai és nemzetközi elismerés az 1880-as években további tettekre sarkallta a könyvkultúra hivatott pártolóit; elérkezett az ideje, hogy immáron szám szerinti, statisztikai felmérés készüljön Magyarország könyvtárainról; ismételt kiállítások tájékoztatják a közönséget a nemzet történetének gazdag dokumentumkincséről, amely különösen a Budapesti visszafoglalásának kétszáz éves évfordulójára rendezett történelmi kiállítás keretében valósult meg. S talán e korszaknak legnagyobb jelentőségű kulturális eseménye, az Országos Hírlapkönyvtár alapítása és megnyitása is erre az időszakra tehető. Mindez az 1880-as évtized második felében zajlott le, s a *Fővárosi Lapok* ez idő szerint évente átlag 40-50 alkalommal tudósított a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárát, vagy a könyvtárügyet érintő lényegesebb eseményekről, vagyis az olvasóközönség szinte minden héten figyelemmel kísérhette a legújabb fejleményeket. A sajtó kurrens, tájékoztató jellegű statisztikáinál azonban átfogóbb felmérésre vállalkozott az Országos Statisztikai Hivatal, közvetlenül az 1882-es országos kiállítás után hozzáfogva a magyarországi összes magán- és közkönyvtárak adatainak felméréséhez. Ez adatok feldolgozására György Aladárt, korának fáradhatatlan kultúrpolitikusát kérték fel. A hatalmas anyag összegyűjtéséről mintegy három évig tudósít a *Fővárosi Lapok*, majd az 1885-ös állapotot rögzítve György Aladár hozzákezd az adatok tömegének sajtó alá rendezéséhez. Alig több, mint egy év múlva: "A nagy könyvtárstatisztika, melyet az orsz. statisztikai hivatal megbízásából György Aladár szerkesztett, már megjelent."¹⁰⁵

E nagy munka természetesen nem jöhetett volna létre a könyvtárak buzgó segítségével nélkül: "A nemzeti múzeum könyvtára nagy munkát fejezett be a napokban az országos statisztikai hivatal számára, mely jelenleg a hazai könyv- és levéltárak anyagáról gyűjt adatokat. A könyvtár tisztviselői ugyanis Majláth könyvtárőr vezetése alatt összeolvasták a könyvtár anyagát amaz állapot szerint, a mi az 1884. év végén találtatott. E felvétel szerint van a múzeumi könyvtárban 125.000 mű 205.000 kötetben, 30.000 értekezés, értesítő stb., 20.000 aprónyomtatvány, 7.000 kötet hírlap, 865 ósnyomtatvány, 16.250 kézirat, 80.000 okirat, és 15.210 fa, acél-, réz- és könyvnyomtatvány, vagyis összesen 374.425 különféle tárgy."¹⁰⁶ Az összesítésben látszólag szerény helyet elfoglaló 7000 kötet hírlap valójában igen nagy mennyiséget képviselt; a napilapokat ugyanis a könyvkötőtől függően havonta, negyedévente, félévente, vagy akár évente kötötték egy kötetbe. Amikor a Nemzeti Múzeum Könyvtára a század elején a könyvekkel együtt gyűjteni kezdte a hírlapokat és a periodika-jellegű egyéb anyagokat is, annak kezelése nem okozott különösebb gondot,

104 F. L. 1882. 975. p.

105 F. L. 1886. 2614. p.

106 F. L. 1885. 614. p.

mivel az 1848-as forradalom előtti években ezek nagy része kis formátumú, nyolcadrét, ritkábban negyedré alakú volt. Csak 1849 után szaporodik a kettedrét alakú újságok száma, s a kiegészést követően pedig ugrásszerűen megnövekszik a nagyalakú napilapok mennyisége. (A hírlapok és folyóiratok száma 1848-1849-ben és átmeneti csökkenés után 1867-ben is 80, 1877 elején 414, 1910-ig pedig 1600-ra emelkedett.)¹⁰⁷ A nagy számok azonban nem jelentették a teljességet. Jóllehet már 1807-ben a kötelespéldány-rendelet intézkedett a periodikumoknak a Nemzeti Múzeumba való beküldéséről, a könyvtár mégis igen keveset és rendszertelenül kapott ezekből. Lényeges változást az 1848. évi XVIII. t.c. rendelkezése hozott, s ezután számban is (és méretben is) igen megnövekedett a periodika-állomány. Kezelésük a kiegészést követő években rendkívül nehézkesé vált. A hatalmas, egészében rendezetlen állomány használata úgyszólván lehetetlen volt, annál is inkább, mivel teljes évfolyamok még a Nemzeti Múzeum Könyvtárában is csak elvétve álltak rendelkezésre. Ennek oka volt még az is, hogy a nagyobb könyvtárak sem őrizték meg a napilapokat, hanem vagy kiselejtezték, vagy olyan rossz körülmények között tartották azokat, hogy egyszerűen tönkrementek.¹⁰⁸

Ez áldatlan viszonyok között hozott létre Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884. június 30-án egy olyan bizottságot, amelynek feladata a Hírlapkönyvtár megteremtése volt. A Fővárosi Lapok július 2-i száma így közli a hírt: "Hírlapkönyvtár felállítását határozta el egy értekezlet."¹⁰⁹ Pontosabban, a bizottság döntése alapján intézkedett Trefort, elrendelve július 2-án az Országos Hírlapkönyvtár felállítását. Elrendelte továbbá, hogy a Hírlapkönyvtár feladata a magyarországi és külföldön megjelent magyar nyelvű és magyar vonatkozású periodikumokat gyűjteni, arra törekedve, hogy a címek és számok tekintetében a gyűjtemény a lehető legteljesebb legyen. A bizottság még a június 30-i ülésen megállapította, hogy a legtöbb hírlapot a Nemzeti Múzeum Könyvtára őrzi, célszerűnek látszott, ha ez a készlet szolgál a felállítandó Hírlapkönyvtár alapjául. A július 2-án kiadott rendelet pedig utasította az Akadémia és az Egyetem, valamint a Nemzeti Kaszinó könyvtárait, hogy adják át azokat a magyarországi hírlapokat és folyóiratokat a Múzeumi Könyvtárnak, amelyek ott hiányoznak.¹¹⁰ Az alapítás tehát megtörtént, a tennivalók sokasága pedig id. Szinnyei Józsefre várt: "A hírlapi könyvtár felállításában Trefort miniszter dicséretesen buzgólkodik. Id. Szinnyei József ismert szakférfit bízta meg, hogy vegye át a múzeumban levő hírlapok nagy tömegét, állapítsa meg a hiányokat, hogy pótlásukhoz lehessen kezdeni más könyvtárakból, többi közt a nemzeti kaszinóéból, hol igen gazdag hírlapkészlet van. Ha pár év alatt egy lehetőleg teljes hírlap-könyvtárt állítanak föl: az nagybecsű kútforrás lesz."¹¹¹ Szinnyeinek két hónapjába tellett, amire pontosan felmérte a tennivalókat, s szeptemberben: "A hírlapkönyvtár ügyében id. Szinnyei József még mindig a múzeumi könyvtárban búvárkodik, a kettős példányok és hiányok megállapításával és feljegyzésével foglalkozva. A könyvtár ügyében feliratot fog a közoktatásügyi minisztériumhoz intézni, terjedelmesen körvonalazva a szervezés módját s a további munkálatokat."¹¹² Az 1884-es év végére pedig a *Fővárosi Lapok* így látja: "A hírlapkönyvtár már közel áll a megvalósuláshoz. A nemzeti múzeumba a fővárosi nyilvános könyvtárak hírlap-anyaga már mind össze van hordva, sőt a magyar nyelvű hírlapokat

107 Közli Kovács Máté: *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében 1849-1945-ig*. Bp 1970 722. p

108 Szinnyei József: *A hírlap-könyvtár*. = *A MNM múltja és jelene*. Bp. 1902. 49-53. p.

109 F. L. 1884. 1002. p.

110 Vö. Illyés Katalin: *Az adatok a hírlaptári állomány kialakulásának történetéhez 1884-től 1914-ig*. = *Az OSZK Évkönyve 1970-1971*. Bp. 1973. 243-245. p.

111 F. L. 1884. 1077. p.

112 F. L. 1884. 1356. p.

már rendezték is, és jelenleg a nem magyar nyelvű hazai hírlapok rendezésén dolgoznak. A hírlapokat számonkint nézik át, hogy a hiányzó és megrongált példányokat megállapítsák. E munka befejezése után a vidéki könyvtárak kerülnek sorra, melyekből inkább csak a hiányokat fogják pótolni. A nagyközönséghez is intéznek fölhívást, hogy a könyvtárból még hiányzó számokat engedje át megvételre. Trefort miniszter a hírlap-könyvtár ügyét még e héten az országgyűlés elé viszi. Az óriási anyag átnézése és kiegészítése tavaszig fog tartani, s akkor a könyvtárt megnyitják, becses forrást nyitva benne írók, tudósok, politikusok számára." 113

Eközben lázas előkészületek folynak a Budavár visszafoglalásának kétszáz éves évfordulója alkalmából rendezendő történelmi kiállításra: "Az országos kiállításnak egyik érdekesebb és irodalmi, valamint nyomdászati tekintetben fontos részét fogja képezni a hírlapkiállítás. Ebben a Magyarországon jelenleg fennálló összes hírlapoknak és folyóiratoknak az 1885. évben megjelent első számai lesznek rendszeresen egybegyűjtve és kiállítva. E kiállítás még nagyobb érdekességet nyer az által, hogy egyúttal összegyűjtik a hazai hírlapokra vonatkozó részletes adatokat is, melyek külön kinyomtatva, mint a magyar hírlapirodalom statisztikája fognak a kiállítás idejére megjelenni. Az adatok összegyűjtésére már kiadták a körlevelet."¹¹⁴ A kiállítás mint látványosság, feltehetően jobban érdekelt az olvasóközönséget, mint a Hírlapkönyvtár kialakításának nehéz, nagy szakértelmet igénylő, de valóban csendesebb munkája. A Fővárosi Lapok ritkábban is ír róla, így a legutóbbi, 1885 januárjában keltezett hírt, a Hírlaptárral kapcsolatos következő tudósítás csak 1886 májusában követi, hosszabb közlemény formájában: "A magyarországi hírlapok teljes gyűjteményét, a hírlapkönyvtárt a nemzeti múzeum könyvtárával összekötetésben rendezték be ... a rendezés azért húzódott, mert a könyvtárhelyiséget bővíteni kellett, a hírlapok azonban rendezve vannak. Csak az utóbbi 3 év anyaga hiánytalan, ezért Szinnyei nyáron körútra indul a hiányzó számok pótlására."¹¹⁵

Sajtónyilvánosságra érdemes, ünnepélyes megnyitó tehát nem volt. A hírlapkönyvtár – amilyen nagy jelentősége volt a tudományos kutatásban – olyan csendben nyitotta meg kapuit használói előtt. Első örék 1888-ban id. Szinnyei Józsefet nevezték ki, s 1889-ig a Hírlaptár mint a Nemzeti Múzeum önálló részlege működött, ezután pedig a Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának egyik osztálya lett. Az új intézmény – jóllehet gyűjteménye felbecsülhetetlen kútforrás a mai napig, s Nemzeti Könyvtárunknak hosszú éveken át büszkesége volt, – kezdettől fogva anyagi és személyi gondokkal küzdött. A kötelek példányok is akadoztak, s kellő szigor hiányában a javulás is reménytelen: "A királyi tábla közelébb két esetben foglalkozott az úgynevezett köteles hírlap példányok dorgával. ... két újvidéki nyomdatulajdonos késedelmesen küldte be lapjait a városi hatóságoknak, végül mindkettőt felmentették."¹¹⁶

1887 áprilisában a *Fővárosi Lapok* Szinnyei könyvtári emlékeit közli, két hosszú folytatásban, mindjárt a címdalton kezdve. Főleg Toldy Ferencsel való barátságáról, valamint az Egyetemi Könyvtárban eltöltött évekről szól, a hírlapokkal való kapcsolatáról ennyit ír: "Midőn én hírlapjaink figyelembe vételét, irodalmunk ezen tekintélyes közegeinek megóvását és használhatóvá tételét terveztem, egyedül küzdöttem a közömbösség ellen ... Negyed századig tartó küzdelem kellett ahhoz, hogy végre a hírlapkönyvtár létesüljön."¹¹⁷ 1887 novemberére fejeződik be a teljes állomány rendezése: "A hírlapkönyvtár

113 F. L. 1885. 1825. p.

114 F. L. 1885. 40. p.

115 F. L. 1886. 1013–1014. p.

116 F. L. 1886. 1959. p.

117 Szinnyei József: *Könyvtári emlékek I.* = F. L. 1887. 679–681. p.

rendezését már egészen befejezte id. Szinnyi József, egyetemi könyvtárőr. A könyvtárat már eddig is sokan használják tudományos célokra. Most az új bútorokat készítik, melyekkel a régi ideiglenes állványokat felváltják. Kíváncsok volna azonban, ha a múzeumban mielőbb megürülne valamely nagyobb helyiség, mivel a könyvtár mostani helye épen nem mondható kényelmesnek.¹¹⁸ S egy szép, tágas hírlaptári olvasóterem reményében – amely majd csak 1890-ben realizálódik – a kutatók még nem is sejtik, milyen baljóslat fenyegeti hírlapjainkat, amint erről a *Fővárosi Lapok* így tudósít: "Az írói halhatatlanság gyöngé lábra jut a rossz papír miatt. A legtöbb könyv és majd valamennyi lap, melyet mai nap nyomtatnak, egy század alatt szerteszét fognak foszlani, olyan a papírjuk. Poroszországban megvizsgáltak 97 folyóiratot, mely közül csak hármát találtak, melyeknek papírja tartós. Hát még a mieink!"¹¹⁹ Valóban nem múlt el száz év, s hírlapjaink a restaurátorok kezére kerültek. Napjainkban helyreállításuk és konzerválásuk, valamint mikrofilmezésük az Országos Széchényi Könyvtárban (és minden jelentősebb könyvtárunkban) folyamatos, s megvan rá a remény, hogy az írói halhatatlanságot még a XIX. századi hírlapírók esetében se veszélyeztesse a rossz papír. S ha a Nemzeti Könyvtár ilyen szinten felkészült restaurátorgárdájának száz esztendővel korábbi hagyományait keressük, a *Fővárosi Lapok* e kérdésünkre is tartogat választ: "A múzeumi könyvtár felügyelője: Mosonyi Antal külföldi hosszabb tartózkodása alatt elsajátítá azt a mesterséget, hogyan kell a beírások, foltok és színehagyottság miatt olvashatatlanná vált régi könyveket helyreállítani. Ezelőtt csak műkedvelésből restaurált pár könyvet az egyetemi könyvtár számára, igen jó sikerrel. Most már versenyezhet külföldi könyvrestaurátorokkal is, kiknek száma kevés, s csak Párizsban, Frankfurtban és Bécsben működnek."¹²⁰

IV. A FŐVÁROSI LAPOK FÉNYKORÁNAK UTOLSÓ ÉVEI UTÁN, SZERKESZTŐVÁLTOZÁSOK ÉS A LAP MEGSZÚNÉSE

Az 1880-as évek a *Fővárosi Lapok* történetében a lap igazi fénykorának tekinthetők. Terjedelmi gyarapodása egyre több, érdekesebb vers és novella, tárca és híryanag közlését teszi lehetővé. 1886-ban új rovat jelentkezik ennek megfelelően, *Hazai irodalom és művészet* címmel; ekkor változik meg a lap alcíme is *Szépirodalmi és társadalmi napi közlönyre*. Írói gárdája továbbra is a legkedveltebb költőkből, novellistákból áll. A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárával kapcsolatos közleményeinek száma pedig a nagyobb rendezvények elmúltával sem csökken, Vadnay szerkesztősége alatt továbbra is 35-45 között mozog évente. A múzeumi statisztikákat rendre közli majdnem minden hónapban, most már a hírlaptári használat adataival is kiegészítve. S első helyen állnak továbbra is az állomány gyarapodásáról, adományokról és vételekről tudósító hírek, s jóllehet az ilyen jellegű híradások kísérik végig a *Fővárosi Lapok* évfolyamait akkor is, amikor majd az utolsó években a könyvtári közlemények száma egyre csökken – mégsem célszerű e hatalmas témák egészéből példákat kiragadni, s a teljesség igénye nélkül feldolgozni. Akár Kossuth Lajos könyvtárának megvétele 1892-ben, vagy Wenzel Gusztáv gyűjteménye 1894-ben, a Lanfranchi-gyűjtemény és a *Königsbergi-töredék* megszerzése, vagy 1896-ban a Hunyadi-levéltár ügye: mind hosszú hetekig foglalkoztatták a sajtót, de e témák mindegyike megérdemel egy-egy külön tanulmányt. Álljon itt inkább néhány szó arról, hogy a nemzeti könyvtárügy e legbuzgóbb szószólója, a *Fővárosi Lapok* a kilencvenes évek végére miként válik meg e kitüntetett címtől.

118 F. L. 1887. 2277. p.

119 F. L. 1887. 2614. p.

120 F. L. 1883. 1336. p.

Az 1880-as évek végére a sajtóban is egyre gyakoribb a panasz a Nemzeti Múzeum, és kivált könyvtára részéről a helyszűke miatt. Egyetlen jó hír e tekintetben 1890-ben, hogy a Hírlaptár mégis megfelelő helyet kapott: "A hírlapkönyvtár már el van helyezve a nemzeti múzeumban, az első emeleti folyosóból átalakított helyiségben, melyet karzattal és díszes szekrényekkel láttak el. A magyar nyelvű hírlapokat a földszinten, az idegen nyelvűeket az emeleten osztották be. A már is igen gazdag könyvtár használatát a Szinyeyi-féle repertórium három kötete segíti elő, melyek 5.300 kötetnyi hírlaphoz és folyóirathoz nyújtanak kulcsot. A magyar nyelvű hírlapok száma, az 1780-ban Pozsonyban megindult »Magyar Hirmondó«-tól kezdve mintegy 600 kötet, az idegen nyelvűeké pedig 1900 kötet. A tavalyi szaporodás 653 hírlap 41.725 számmal. A könyvtárt id. Szinnyei József igazgató gondnal és szakértelemmel rendezte."¹²¹ S e könyvtári jó hír után – szintén biztató a *Fővárosi Lapok* előfizetési felhívása is 1891. szeptember 22-én: "Huszonnyolcadik éve immár, hogy a »Fővárosi Lapok«, a magyar sajtó e szépirodalmi, társadalmi s a bel- és külvilág politikai eseményeit is tárgyiasan, minden politizálás nélkül visszatükröző napi közlönye a művelt olvasó közönség s nagy írói kör: kiváló veteránok és jeles fiatal erők támogatásának örvend. E hosszú idő alatt a fejlődés követelése szerint, mindig bővebb tartalmúvá vált, mert számai sok ideig csak négy, majd hat nagy oldalon jelentek meg, hétfői külön számot adva. Tulajdonosa: az Athenaeum, ismét áldozatkészen kívánva viszonozni a nagy közönség részvétét, szélesb körűvé teszi a lap tartalmát, ezúttal oly módon, hogy minden vasárnapi számhoz díszes kiállítású képekkel illusztrált nyolc oldalnyi mellékletet ad, Salon és Sport címmel, mely – Wohl Janka és Adorján Sándor, ez élénk szellemű tollukról ismert társ-szerkesztők vezetése alatt – vissza fogja tükrözni a salon- és sport-élet köréből a közönségünket élénken érdekelhető új meg új eseményeket. A Fővárosi Lapok szerkesztősége – élén Vadnay Károllyal – ugyanez alkalommal segíteni óhajt a főlap beosztásának merev formáján is. Célszerűbb beosztást fogantat, mely a hírrovátokat változatosabbá teszi, azokat nem földrajzi, hanem tárgyi szempontból csoportosítva. Lényegben azonban marad, a mi volt: értékes szépirodalmi olvasmányok, a lehető legváltozatosb tartalmú tárcák, bő és eleven hírrovatok közlöje, a nemzeti műveltség, a társadalmi jó ügyek, az irodalmi és közéleti jó ízlés állandóan buzgó képviselője, nem térve soha el attól a hangtól, mely a művelt közönség és az irodalom tiszteletéből folyt. Nemes irány, romlatlan ízlés – e kettő, aminek főképp hódol. Éltet a remény, hogy folyvást kiváló írói kör támogatását bírva, az említett gyarapítás és változtatás csak fokozni fogja olvasó közönségünk elismerését és pártolóink számát."¹²²

De a jó hír nem tartott sokáig, Vadnaynak a lap megújítására irányuló kísérletét nem koronázta siker. Egy év múlva, 1892 decemberében így fordult a *Fővárosi Lapok* közönségéhez: "Huszonkilenc éve, hogy időszaki sajtónk e szépirodalmi napi közlönyét szerkesztem. Alapítója, Tóth Kálmán, boldogult barátom mindjárt kezdetben rám bízta annak vezetését ... De most, midőn érzem, hogy az élet lejtőjére juték, épp a Fővárosi Lapok érdeke indít arra, hogy szerkesztését fiatalabb erőnek engedjem át, olyannak, ki egy napilapnak folytonos éj-napi munkával járó előállításához nagyobb tevékenységgel rendelkezhetik. Utódom Szana Tamás, ismert íróársam lesz, ki éveken át volt már a Fővárosi Lapok jeles főmunkatársa, s úgy tehetségénél, izlésénél és buzgóságánál, mint összekötötteseinél fogva teljes biztosítékot nyújt e napi közlöny vigyázó jövőjére. Megkönnyíti válásomat az az erős hitem, hogy a sikernek teljes áldása lesz kipróbált erejű és buzgalomú utódom szerkesztői munkásságán."¹²³

121 F. L. 1890. 1377. p.

122 F. L. 1891. 1919. p.

123 F. L. 1892. 2609. p.

Szana Tamás válasza pedig így hangzik: "Teljes buzgalommal és becsvágygal veszem át a Fővárosi Lapok szerkesztését, azét a lapét, mely alapíttatásától fogva mostanáig mindig a nemzeti kultúra ... szolgálatában állt. A lap iránya és hangja vezetésem alatt is a régi marad, s törekvéseimben a régibb írói gárda ismert kitűnősegei mellett a fiatalabb nemzedék legkiválóbb erői fognak támogatni ..."124 A lap valóban őrzi apolitikus vonalát, szolgálva "... az olvasók ama részének, mely a politikai pártvillongások közt csendesebb oázis után vágyakozik, s a nemzeti közművelődés nagyfontosságú ügyei felé fordul."125

Ami pedig az írói gárda frissítését illeti, 1890-től Palágyi Lajos, 1891-től Herczeg Ferenc és Szabolcska Mihály, 1892-től pedig Makai Emil és Kozma Andor is ír a *Fővárosi Lapok*ba. De mindennél díszesebb a századvég íróinak felvonulása Vadnay Károly búcsúztatására a Hungária dísztermében, ahol 25 éves írói jubileumát a *Fővárosi Lapok*tól való távozásával egyidőben ünnepelték. Az író Vadnay díszalbumot kap valamennyi irodalmár-barátja aláírásával. E nagy eseménnyel a *Pesti Hírlap* is foglalkozik, Mikszáth Kálmán ír a *Fővárosi Lapok* és Vadnay Károly kapcsolatáról, valamint szemelvényeket ad az albumból, többek között Jókai Mór sorait és Kozma Andor versét idézve. (A vers igen frappáns összefoglalása Vadnay szerkesztői szigorának:

Tragédia

Szerettem sok leányt és
S zokogtam csattogányként
Szivemnek jajjait.
S mert visszadobta nyersen
Sok zöld szerelmi versem -
Gyűlöltem Vadnayt.

Hogy később már kiadta
A verseim, - miatta
Késhegyre mentem én;
De lányokból kikoptam
S már őket csak titokban
S hiába szeretém.)126

Ezen a napon, 1893. január 8-án természetesen a *Fővárosi Lapok* is Vadnay-számot ad ki, szintén sokat idézve az album íróitól. Vadnay tevékenységét legjobban Mikszáth Kálmán pár sora jellemzi: "Vadnay Károly jubileumára könnyű találni témát az íróknak. Hiszen mindnyájunkon rajta van a keze nyoma. Ő mindnyájunkat látott felnőni (az ő nyegesetései közt), látott megöregedni (miközben ő fiatalodott), látott eltűnni más pályákra, mialatt ő folyton helyén maradt. Nem lehet, nem tudom elképzelni, hogy ő valamikor ne legyen."127 E nagy ünneplés méltó volt Vadnay munkásságához, amellyel újságot és közönséget teremtett, s mindkettőt az irodalomért. Olvasóközönsége a "szellemi arisztokrácia" volt, s "ez a különös arisztokrácia (amelyet Vadnay felében a demokráciából te-

124 F. L. 1892. 2609. p.

125 F. L. 1892. 2658. p.

126 *Pesti Hírlap* 1903. 5-6. p.

127 F. L. 1893. 60. p.

remtett) a legfelsőbb főúri köröktől kezdve a művelt városi családokon, a nemességen és a polgári gentryn keresztül egészen a szerény falusi jegyzőlakásokig terjedt. Erzsébet királyné is előfizetője volt a lapnak ..."¹²⁸

Szana Tamás még igyekezett – ígéretéhez híven – a lap eredeti vonalát tartani 1893-ban, s kapcsolódva az ünnepi hangulathoz, bensőséges tudósítást ad Pulszky Ferenc 79. születésnapjáról: "Kedves ünnepély folyt le f. hó 15-én, Pulszky Ferenc tudósunknak Pápa mellett, a kishartai hegyen levő szőleijében ... Az öreg tudóst ma délelőtt üdvözölte a nemzeti múzeum tisztviselői kara is, élén Frivaldszky János igazgató-őrrel, ki szép beszédben emlékezett meg a nap jelentőségéről. Pulszky Ferenc meghatottan köszönte meg a megemlékezést ..." ¹²⁹

1894 decemberében újabb szerkesztői intézi előfizetési felhívását a *Fővárosi Lapok* olvasóihoz, Porzolt Kálmán: "A Fővárosi Lapok ... politikai tartalommal is fog bővülni ... A lap régi szerkesztői Vadnay Károly és Szana Tamás továbbra is a lap munkatársai maradnak ..." Porzolt Kálmán, a híres politikai író mindent megtesz a lap közönségének megtartásáért, továbbra is igényes szépirodalmat ígér, "... az előfizetési ár az eddigi 16 forint helyett, csak 14 forint lesz." ¹³⁰ A politika tehát belép a *Fővárosi Lapok* életébe, s a Nemzeti Múzeum könyvtárára vonatkozó közlemények egyre kisebb számban jelentkeznek – igaz, együtt a kulturális élet egyéb híreivel. Az 1880-as évek évfolyamonkénti 40-50 közleményével szemben 1893-ban 18, 1896-ban 14, 1897-ben még 8, de 1898-ban és 1901-ben már csak egyetlen híradás utal a Nemzeti Múzeum könyvtárára. A századforduló évében, valamint az 1902-1903-as évfolyamokban már nincs a Széchényi Könyvtárral bármilyen összefüggésben levő közlés. Az egyetlen, akiről az újságírók a *Fővárosi Lapok* utolsó évtizedében sem feledkeznek meg, kit bizalmas, atyai jóbarátként tisztelnek: "Id. Szinnyei József, az az a derék jó Szinnyei bácsi, a ki egyedül dolgozik az újságok és újságírók halhatatlanságán, most adta ki sok fáradtsággal, bámolni való szorgalommal megszerkesztett évi jelentését a magyar hírlapirodalom tavalyi esztendejéről ..."; ¹³¹ majd együtt örülnek a *Szinnyei Bá'* – *Nagyságos úr* című cikkben, hogy: "Egy régen kiérdemelt kitüntetés ... Szinnyei Józsefnek a magyar nemzeti múzeum könyvtárórének a király a tanácsosi címet adományozta ..." ¹³²

Mindez távolról sem jelenti, hogy nem is lenne mit írni a Nemzeti Múzeum Könyvtáráról – ezt a többi napilap és folyóirat feltárása is bizonyíthatja – csupán a *Fővárosi Lapok* arculata változott meg mind tartalmában, mind formátumában is a század utolsó éveire, mintha nem is lenne azonos az 1864-ben alapított újsággal. A lap folyamainak utolsó évtizedében elindított változás eleinte, az 1890-es évek közepén még sikeresnek mutatkozik. 1894 decemberében, azt követően, hogy Porzolt Kálmán veszi át a főszerkesztői posztot, a *Fővárosi Lapok* büszkén adja közre a többi újság véleményét, *A sajtó rólunk* címmel: "Köszönetet mondunk a sajtónak ama szíves jóindulatért, amelylyel rólunk megemlékezett. A napilapok kivétel nélkül dicsérettel adóznak a tartalomban meggazdagodott Fővárosi Lapoknak, és méltányolják, hogy a szépirodalom istápolása mellett nem feledkezik meg a politikáról. A nemzet hétfői lapja ezekkel a szavakkal ír rólunk: Vasárnap jelent meg a Fővárosi Lapok című eddig tisztán szépirodalmi lap, új köntösben, kibővítve politikai tartalommal. Ez a különben eddig is jóképű újság ebben az uniformisában a lehető legkedvezőbb benyomást gyakorolja a magyar olvasó közönségre, mely mindenben szereti és keresi a politikát, még a szépirodalmi lapokban is, és íme

128 Milkó I. i.m. 179. p.

129 F. L. 1893. 2114. p.

130 F. L. 1893. 2992. p.

131 F. L. 1895. 1015. p.

132 F. L. 1897. 122. sz. 5. p.

most a Fővárosi Lapok új felelős szerkesztője, Porzsolt Kálmán mindjárt a bemutatkozó-nál ugyancsak a dologra tért, a legérdekesebb politikai cikkekkkel, eredeti értesülések egész özönével halmozván el olvasóit, ilyen módon tanúságot tévén róla, hogy a jeles tollú publicista jó szerkesztő is tud lenni ... Az átalakult újság vezércikkét Rákosi Jenő írta Politika és irodalom cím alatt, mintegy programot adván a Fővárosi Lapok követendő irányáról ...; A Pester Lloyd ezt írja: Tegnap óta új köntösben jelenik meg a Fővárosi Lapok, a mely máig, első sorban a magyar hölgyek közlönye volt. A szépirodalom mellé fölvette a politikát is. Ám a Fővárosi Lapok első száma azt mutatja, hogy a szerkesztőség, a melynek élén kiváló kollégánk, Porzsolt Kálmán áll, nem akar szakítani törzsközön-ségével: a nőkkel. Rákosi Jenő cikket írt az irodalom viszonyáról a politikához: ez, s még néhány politikai pikantéria az egész, a mi a nagypolitikáról szól a szerencsésen átalakított lapban. De kétségtelen, hogy komoly ügghöz, komolyan szól majd a Fővárosi Lapok, és pedig mint a pártoktól teljesen független lap. Bátor az első szám, azt tanúsítja, hogy to-vábbra is a hölgyközönség lapja kíván maradni.¹³³ Jóllehet Rákosi Jenő ekkor még bizo-nyára távolról sem volt az, aki később lett, mégis szembetűnő az anakronizmus a Tóth Kálmán és Vadnay Károly indította apolitikus, szigorúan szépirodalmi *Fővárosi Lapok* el-ső 29 éve és az 1894-96-os évfolyamok között, amelyekben többször is Rákosi Jenő írta a vezércikket.

A lap irodalmi vonatkozásai továbbra is bírtak némi jelentőséggel, 1894-ben Gárdonyi Géza adta írását a *Fővárosi Lapok*nak, majd 1895-ben Tömörkény István, a századfordulón pedig Krúdy Gyula, Bródy Sándor és Gellért Oszkár jelentek meg e helyütt. Mint sikeres lapról, számol be az *Ország-Világ* is, 1896-ban az *Egy francia újság – magyarul* c. cikkében: "A változás sikerében sokan kételkedtek; ma úgy hisszük, velünk együtt más is elismeri az új vállalkozás sikerét. A Fővárosi Lapokat becsületes szókimondó politikája megkedveltette a magyar úri közönséggel. És szépirodalmi rovatát mégse nyomta el a po-litika. A belletrizta humorával tárgyalja a napi politika kicsinyes fonákságait (ez a rovata, a Napról–Napra, nagyon elmés, mindig mulattató olvasmány.) A hétről hétre felmerülő aktualitásokat ugyancsak szépirodalmi formában, szépírók által összeállított sok szép kép-pel tarkított vasárnapi mellékletben tárgyalja. Az új irány gyorsan hatott és hódított, úgy hogy az újjáalakult Fővárosi Lapok már három hónap múlva jövedelmének első feles-legéből megkezdhette a maga kulturális tevékenységét, ezerkoronás pályadíjat tűzvé ki a Nemzeti Színháznál egy egész estét betöltő magyar társadalmi színműre."¹³⁴

A szerkesztőváltozás és a program bővülése maga után vonta a kiadó változását is. 1896. február 26-án megalakult a Magyar Írók Kiadó Részvénytársasága, amely március 15-én megszerezte a *Fővárosi Lapok* tulajdonjogát az Athenaeumtól. De a siker így sem tartott sokáig, 1897-től Porzsolt Kálmánt nem kevesebb, mint 12 szerkesztő követte, há-rom alkalommal változtatta meg címét is a *Fővárosi Lapok*, és többször hetekig szünetel-tette megjelenését.¹³⁵ Mind e válságtünetek mintegy előrevetítették árnyékát a lap 1903-ban bekövetkezett megszűnésének, amely törvényszerű volt az abban az időben lassan alakuló, nagy lapkongszernek világában. De nem véletlen, hogy a XX. század első felének egyik legnagyobb újságbirodalmába, az Est-Lapok szerkesztőségébe éppen a *Fővárosi La-pok* szellemi örökségét, irodalomszeretétét és nem utolsósorban írói kapcsolatait vitte ma-gával Mikes Lajos, aki a század utolsó éveiben tanulóidejét töltötte a *Fővárosi Lapok*nál, később pedig az *Est* irodalmi szerkesztője lett.

133 F. L. 1894. 3026. p.

134 *Egy francia újság – magyarul*. = *Ország-Világ* 1896. 13. sz. 194–196. p.

135 Ld. Lakatos Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok*. Bp. 1973. 276–284. p. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bib-liográfiái Füzetek. A. sor. 2. sz.)

E tanulmány csupán néhány jellemző mozzanatát igyekezett rögzíteni a Nemzeti Könyvtár története és a *Fővárosi Lapok* kapcsolatának a dualizmus első periódusában. Azokban az években, amikor a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárával kapcsolatban minden tennivaló nemzeti ügy volt – a *Fővárosi Lapok* pedig, egyéni stílusával, vitathatatlan irodalomszeretetével a nemzeti kultúra felbecsülhetetlen kútforrása.

"FÖVÁROSI LAPOK" ÜBER DIE NATIONALBIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI

É. SZÓNYI

In der ersten Periode des Dualismus, im Zeitabschnitt vom Ausgleich (1867) bis zur Jahreswende im Rahmen der Gesamtentwicklung begann auch in der Nationalbibliothek Széchényi, welche im Jahre 1802 Gr. Ferenc Széchényi aus seiner Privatbibliothek gründete, ein schenswürdiger Bestandszuwachs. Die Bibliothek im letzten Drittel des XIX. Jahrhunderts erfüllt die Funktionen einer Nationalbibliothek und wird zu einer den Nationalbuchschatz repräsentierenden, von breitem Leserpublikum besuchten Institution.

In diesem Zeitraum geht die Organisation und Bearbeitung des Bibliotheksbestandes zu Ende. Gleichzeitig wird in den Jahren nach dem Ausgleich die Unterstützung der Bibliothek, der Zuwachs ihrer Sammlung zu einer Nationalangelegenheit. In dieser Zeit ist die öffentliche Spendensammlung einer der wichtigsten Basen der Tätigkeit und des Aufschwungs der Bibliothek. Deren Voraussetzung ist unter anderen das Informieren des Publikums und das Aufwecken seines Interesses.

Im letzten Drittel des XIX. Jahrhunderts ist die Presse schon ausgezeichnet geeignet die Beziehungen mit dem breiteren Leserpublikum zu halten. Die Tageszeitung "Fővárosi Lapok" beschäftigt sich besonders mit der Nationalkultur und mit der Nationalbibliothek Széchényi, die als literarische Zeitung ein bis heute einzigartiges Unternehmen der ungarischen Pressegeschichte (und auch der europäischen Literaturgeschichte) ist.

Zwar das literarische Niveau, das im Jahre 1864 gegründeten Tageszeitung während ihrer langen (fast 40 jährigen) Karriere manchmal auch kritisiert wurde, gab sie vom Jahre 1867 bis Anfang 1890 unter der Leitung des derzeitigen Redakteurs, Károly Vadnay, täglich rechtzeitige und korrekte Informationen über das ~~Gesamte~~ der Nationalkultur, dass sie in dieser Hinsicht – besonders bei der Beschreibung der Geschichte der Széchényi Bibliothek – als wertvolles Quellenmaterial für die wissenschaftliche Forschung dient.

Nebenbei bringen die Sprache, der interessante Stil dem original zitierten Presseberichte den heutigen Leser näher zu der begeisterten Stimmung des letzten Drittels des vergangenen Jahrhunderts, zur Welt der Mäzen, der aristokratischen Gönner, und Gönner allerart, der Patrioten und begabten Journalisten.

Rég elfelejtett gyűjtőkről

WIX GYÖRGYNÉ

Gyűjtőkről még mi, könyvtárosok is szeretünk némi rosszmájúsággal megemlékezni. "Bücher und Antiquitäten verderben den Charakter" – Könyvek és régiségek megrontják a jellemet – idézte gyakran néhai Birkás Endre. S hittünk is neki, hiszen ki ismerhette volna jobban, mire képesek a szenvedélyes gyűjtők, mint ő, aki előbb a Központi Antikvárium, majd az OSZK Gyarapítási Osztálya vezetőjeként erről szinte naponta szerezhette tapasztalatokat. A régvolt könyvtáros, Csontos János meg éppenséggel azzal gyanúsította meg Jankovich Miklóst, minden idők legszenvedélyesebb magyar gyűjtőjét, hogy a Jordánszky kódex első két levelét kitépette az eredetileg teljes kéziratból, s az ily módon került az ő birtokába. Csontos szerint ugyanis csak igazi szakértő tudhatta, hogy az Ószövetségnek ez az akkor ismert legteljesebb magyar fordítása, és "...elejéről... néhány levél bírása a gyűjtőre nézve több beccsel bír, azért, mert a bibliának éppen ez a része régi magyar nyelvemlékeinkben egyáltalán nincs meg".¹

Talán az ilyesfajta ironikus szemlélet az oka annak, hogy oly könnyen megfeledke-zünk régi nagy gyűjtőkről, akiknek a gyűjteményei nélkül pedig egy-egy könyvtár képe nem az lenne, amilyenné az ő segítségükkel vált. A rosszmájúság meg éppenséggel indokolatlan, hiszen a gyűjtők legtöbbje nem úgy kezd el gyűjteni, hogy bármilyen áron, erkölcsi elveket is félretéve, olyan gyűjteményre tesz szert, amilyen senki másnak nincs. Különösen áll ez a könyvgyűjtőkre. Ők nyilvánvalóan azért kezdenek el könyvet vásárolni, mert érdekli őket valami, amit el akarnak olvasni, vagy mert örökölt, vagy gyermek- és ifjúkorukban ajándékok útján összeszedett könyvtárukat kívánják továbbfejleszteni. A későbbiekben aztán a könyv szeretete már különbözőképpen alakulhat át (vagy torzulhat el). Van, akit hazaszeretete, a közösség iránti felelősségtudata ösztönöz, s ezért nyilvános könyvtárat alapít – mint a 18. század néhány főurát és főpapját, a pécsi Klimó püspöktől gróf Széchenyi Ferencig. Van, akinek élete végéig elsődleges munkaeszköze a könyvtára, mint a tudós Horvát Istvánnak, az entomológus Frivaldszky Imrének, a bibliográfus Szinnyi Józsefnek, míg másoknak, akiket vagyonuk is hozzásegít ehhez, a könyvtáruk nyújtja a kedvükre való elfoglaltságot, mint gróf Apponyi Sándornak, vagy Todoreszku Gyulának. És persze olyanok is akadnak, akiknek az anyagi szempontok sem mellékese-k, akik némi haszonért még szívükhöz nőtt daraboktól is hajlandók megválni, mint példának okáért Farkas Lajos. Vitathatlan azonban, hogy akármilyen legyen is a gyűjtés vezérmotívuma, sőt, akármilyen utakra vigyen is el valakit a gyűjtőszennvedély, egy-egy gonddal, szeretettel és szakismerettel összeállított magánkönyvtár, ha közkönyvtárba kerül (akár adományként, akár vétel útján), megőrökíti a gyűjtő nevét. Igaz, hogy ez a megőrkítés az esetek többségében a "scripta manent" jegyében mindössze a növedéki naplók lapjaira meg a szakmai folyóiratok régi évfolyamainak perifériáira szorul, és kiesik a köztudatból, valamennyire azonban mégis fennmarad. Ez a cikk éppen azt célozza, hogy az Országos

1 Csontos János: *A Jordánszky-códex győri töredéke.* = *MKsz* 1880. 142–143.l.

Széchenyi Könyvtárba került gyűjtemények valamikori gyűjtői közül néhányat – ha csak rövid időre is – felébresszen Csipkerózsika-álmából, és legalább az Évkönyv olvasóiban tudatosítsa nevüket, vagy azt a tényt, hogy a nagynevű tulajdonos könyvei nálunk találhatók. Illetve – hogy ne fogalmazzunk pontatlanul – könyveik hozzánk kerültek, de nem mindig lelhetők fel. Ennek a sajnálatos ténynek többféle magyarázata lehetséges, de a legdőntőbb és leggyakrabban valószínűsíthető, hogy elődeink, a nemzeti könyvtár szigorúan egy példányos gyűjtési elvét követve, egy műből egyetlen példányt tartottak meg, a többit – függetlenül az előző tulajdonos személyétől – mint nemkívánatos duplumot, kiselejtezték. Kegyeleti könyvtár nem sok maradt, ami érthető is, mert egy könyvtár sem szívesen fogadja a teljes egészükben együtt tartandó hagyatékokat, ám annál fájdalmasabb, hogy például Batsányi János könyvtárának sokszor filológiai értékű bejegyzésekkel teli könyvei, vagy Kölcsy Ferenc könyvtára a beolvasztáskor "leselejteződött", s persze Széchenyi Ferenc könyvtárának példányait sem kímélte a kegyelet.² A következő lépés, amely a proveniencia megállapítását ma már sok esetben lehetetlenné teszi, az ún. müncheni katalógus nagyalakú lapjainak fényképezése volt, amikor a szabványméretűre kicsinyített fényképekről minden esetben lemaradt a proveniencia, mivel az a legelső rovatban szerepelt, de miután akkoriban leltári számot még nem írtak a könyvekbe, máshonnan vissza már nem kereshető. Az eredeti lapok egy része ugyan még megvan, rendezetlenül, egy kupacban, de hogy lesz-e, aki proveniencia szerint, vagy más elv szerint rendezze, az a jövő titka.

Mivel pedig elfeledett nevekre, a szakmai köztudatból is rég kihullott gyűjteményekre szeretnénk emlékeztetni, itt most nem említjük a legnagyobb gyűjtőket, akikkel a szakirodalom sokat foglalkozott, s akiknek a neve ma is fogalom, legalábbis a könyvtáros társadalom körében. Ezért nem emlékezünk meg – a 19. századi gyűjtőket bemutatva – gróf Széchenyi Ferencről,³ Jankovich Miklósról,⁴ Horvát Istvánról,⁵ az Illésházy-gyűjteményről,⁶ vagyis tulajdonképpen az állomány alapjait képező könyvtárakról, mert ezekről kiváló tanulmányok sora olvasható.⁷

- 2 Barna Ferdinánd: *A MNM Széchenyi [!] Országos Könyvtárának rendezéséről*. = *MKsz* 1876. 127–134., 173–183. l. "...a gróf Széchenyi [!] Ferenc könyvtára a jelenlegi gyűjteménynek csak első magját képezi vala, azóta azonban a készlet annyira felszaporodott, hogy ... a Széchenyi-féle könyvek egyrészt annak csak jelentéktelen csekély részét képezik, másrészt még ezeknek is nagy része idő jártával többszörös példánnyá alakult át..." (ugyanott 128. l.)
- 3 Pl. Fraknói Vilmos: *Gróf Sz. F. Bp.* 1902.; Kollányi Ferenc: *A MNM országos könyvtára*. 1. köt. Bp. 1905.; Bártfai Szabó László: *A Széchenyi-család története*. 1. köt. Bp. 1913.; Berlász Jenő: *Az Országos Széchenyi Könyvtár története*. 1. köt. Bp. 1981.; Somkuti Gabriella: *Széchenyi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye*. = *OSZK Évkönyv 1970–1971*. stb.
- 4 Pl. Fejér György: *T. Vadassi J. M. gyűjteményéről... Tud. Gyűjt.* 1817. XI.; Berlász Jenő: *J. M. könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa*. = *OSZK Évkönyv 1970–1971*.; Jankovich Miklós, *a gyűjtő és mecénás (1772–1846). Tanulmányok*. Szerk. Belitska-Scholtz Hedvig. Bp. 1985. stb.
- 5 Pl. Zsilinszky Mihály: *H. I. Bp.* 1884.; Vass Bertalan: *H. I. életrajza*. Pozsony 1884.; V. Windisch Éva: *Az OSZK könyvtárosa a reformkorban*. = *Tanulmányok Bp. múltjából*. 1961.; Berlász Jenő: *Horvát István könyvtárának megszerzése a nemzeti könyvtár számára*. = *OSZK Évkönyv 1963–1964*. stb.
- 6 Berlász Jenő: *Az Illésházy könyvtár. Fejezet az OSZK állománytörténetéből*. = *OSZK Évkönyv 1967*.
- 7 Itt említjük meg Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői c.*, 1988-ban, vagyis e cikk nyomdába adása után megjelent kiváló munkáját, amelyre az egyes gyűjtőkről szólva a cikk megírásakor nem hivatkozhattunk.

Van azonban egyetlen – a szabályt erősítő – kivétel: egy személyiség, aki nem volt gyűjtő, s akiről igen sokat írtak, ám akinek az emléke előtt nem lehet elégszer tisztelegni (s akinek emlékét mintha az Országos Széchényi Könyvtár nem érdeme szerint becsülné): József nádor.

József nádor, vagy ahogy az életrajzi lexikonok pontosítják:⁸ József Antal János főherceg (1776–1847) tizenkilenc éves korától Magyarország helytartója, majd – húszévesen – nádora, öt évtizeden át abban a szellemben igyekezett működni, amelyet apja, II. Lipót toszkánai uralkodása idején, gyermekkorában maga előtt láthatott. Ehhez az ifjúkori tapasztalathoz még valamelyest hozzájárulhatott valamiféle veleszületett esztétikai érzék, s az új, a modern iránti vonzalom. Egyik elsőrendű feladatának tekintette Buda és Pest csinosítását, fejlesztését, s ugyanígy – vagy inkább ehhez kapcsolódóan – a nádorsága idején (az első esetében kezdeményezésére) létrejött három nemzeti intézmény: a Magyar Nemzeti Múzeum (és vele a nemzeti könyvtár), a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Színház is szívügye volt. Ezek az intézmények messze fontosabbak voltak akkor, mint ma, amikor "csak" kulturális értékeink öltének bennük testet. Politikai jelentőségük volt, s az udvar nem is tekintette József nádor gondoskodását sem ártalmatlan úri passziónak, sem a szabadidő-felhasználás Habsburgokhoz illő módjának. "József nádor ... a Nemzeti Múzeum sorsát olyannyira szíven viseli – írta róla Windisch Éva⁹ –, hogy annak még gyakorlati vezetését sem adja ki kezéből". És joggal féltette, joggal érezte úgy, hogy neki kell őrködni a nemzet intézményei fölött, hiszen az első ilyen intézmény, a Nemzeti Múzeum létesítéséről Anton Baldacci így referált a kabinetben: "Szerencsére a maga idejében majd bizonyos eszközöket be lehet vetni annak érdekében, hogy a Nemzeti Múzeum ügyét vagy teljességgel elejtsék, vagy ártalmas voltából némi részt elvegyenek."¹⁰ Ezzel szemben a nádor a "... nemes érdeklődést állandóan ébren tartotta a nemzetben ... a három kultúrintézet állapotáról az országgyűlésnek minden ülésszakban kimerítő jelentést adott, s ezt az ország törvényhatóságainak is megküldötte... Ezen érdeklődés legpregnánssabb kifejezést nyert az 1832/6-iki országgyűlésen, mely a M. Nemzeti Múzeum palotájának felépítésére 500.000 és a Jankovich gyűjtemény megvásárlására 125.000 pengő forintot szavazott meg, s a M. Nemzeti Múzeumnak nemcsak állandó otthont, hanem oly gyűjteményt is biztosított, mely mint ilyen, bármely európai intézet díszére vált volna..."¹¹ – írta Csontos János, aki aztán igazán sok európai gyűjteményben megfordult, s így módja volt összehasonlítást tenni.

A nádor 1807-től a Nemzeti Múzeumnak – mondhatni – főigazgatója volt, s különösen a könyvtár fejlesztését tartotta fontos feladatának. Nem magának gyűjtött könyvtárt, hanem a nemzetnek. Kovachich Márton Györgynek (aki nemcsak tanára volt a diplomatikának, hanem buzgó gyűjtője és lelkiismeretesen pontos másolója és közreadója a hazai okleveleknek) kézirat- és oklevélgyűjteményét 1809-ben vette meg 12.000 forintért, majd Kéler Gottfrid kiváló, elsősorban történettudományi művekben és felvilágosodás kori röpiratokban gazdag könyvtárát 1825-ben 5000 forintért. Az ő fáradhatatlan közbenjárása és munkálkodása következtében adta össze az országgyűlés (illetve a megyei törvényhatóságok) a vételárat Jankovich Miklós imént említett könyvtárára, később meg Horvát Ist-

8 Szinyeyi József: *Magyar írók élete és munkái* (a továbbiakban: Sz.) V. köt. 691–696. h.; Magyar életrajzi lexikon (a továbbiakban: MÉL) 1. köt. 822.l.; Domanovszky Sándor: *József nádor élete és iratai*. 1–4. köt. Bp. 1925–1944. stb.

9 V. Windisch Éva: *Könyvtári munka a reformkorban*. = *OSZK Évkönyv 1957*. 252.l.

10 "Zum Glück werden sich seiner Zeit doch noch so manche Mittel ins Werk setzen lassen, um das Nationalmuseum entweder ganz fallen zu machen, oder ihm einen Teil seiner Schädlichkeit zu benehmen." Idézi Domanovszky S. i.m. IV. köt. *József nádor iratai* 3. köt. 335.l.

11 Csontos János: *A két modenai Corvin-codex története*. = *MKsz.* 1891. 84–85.l.

Egy szép kötés: József nádor adománya

ván gyönyörű gyűjteményére. (Nem is szólva arról a számtalan kisebb-nagyobb tékáról, amelyeket jelentős tudósok, lelkészek, stb. maguknak gyűjtöttek, s amelyek aztán Jankovich könyvtárával a nemzeti könyvtár állományát gazdagították, mint pl. Wagner Károly történészé, Lehoczky András genealógusé, Benczúr József jogtörténészé, vagy Juraj Ribaié, aki a szlovák nemzeti törekvések első nagy személyiségeinek egyike volt.) Az Illésházy család számos generáción át gyűjtött igen értékes dubnici könyvtárát a család utolsó férfi sarja, Illésházy István gróf 1835-ben e szavakkal ajánlotta fel a nádorhoz intézett levélben: "Elhatároztam, hogy ami kevés javam még van, azt a haza oltárára ajánlom. Ez okból, s hogy Császári Királyi Fenséged iránti bensőséges és határtalan tiszteletemet erőmhöz képest tanúsítsam, nem megvetendő belső értékű könyvtáramat... a Nemzeti Múzeumnak ajándékképpen felajánlom... legmagasabb Fenséged védelmére bízom..."¹² Egyébként saját könyveit is az OSZK-nak adta. Szinnyi Józseftől tudjuk – s ő még első kézből értesülhetett erről –, hogy minden esztendőben újkor odaszállította a neki küldött könyveket. Ha szerencsénk van, és a raktárban sétálhatunk, a régebbi állományrészek előtt, s ha nem vagyunk restek a csinosabb, bőrkötéses gerincű könyveket leemelni és kinyitani, igen gyakran a nádor ajándékára utaló latin bejegyzést találhatjuk bennük. (Pl. Schwartz Antal két csinos zöld marocain kötésű munkája a siketnémák oktatásáról 225.628 és 287.978 jelzeteken, az *Auróra* szép empire kötésű zsebkönyvei 1822-re és 1823-ra, vagy az Egyetemi Nyomda által József nádornak készített, finoman aranyozott bordó bőrkötésű *Missale* 500.599 jelzeten.) Sokhelyütt olvashatunk arról, hogy a nádor bőkezűségéből kerültek a könyvtár állományába olyan kiemelkedő értékek, mint az 1812-ben vásárolt *Capitula concordiae inter Fredericum imperatorem et Mathiam Hungariae regem...* (Passau, 1491. Sajo-Soltész 2727.), melynek 11 leveléért 11 arannyal fizetett, meg a *Thuróczy Krónika* 1488. évi augsburgi kiadásának egy igen szép, hátyára festett példánya, amelyben Theobald Feger budai könyvkereskedő arannyal nyomott ajánlása díszleg (s amely mellelleg a legkorábbi ismert arany-nyomás). Utóbbiért Bécsben 400 forint 9 krajcárt fizetett,¹³ míg az első ismert magyarországi nyomtatványért, Hess András budai krónikájáért ugyancsak Bécsben, s ugyancsak Horovitz Fülöp antikvárius közvetítésével 100 ezüst forintot.¹⁴

Az országos ügyek intézése mellett, talán felüdülésül a kolerajárványtól és árvíztől a nemesi insurrectióig terjedő államügyekből, olyasféle főigazgatói kezdeményezései is voltak, amelyek mai szemmel reménytelenül naivnak hatnak, ám akkoriban nem maradtak eredménytelenek. Így került a könyvtár birtokába az ún. *frankfurti kódex*, a Hartvik legenda. József nádor Millertől tudta meg, hogy a legendát tartalmazó kódexet a frankfurti Szent Bertalan apátság könyvtárában őrzik. Ekkor kéréssel fordult a város polgármesteréhez, "...nem lennének-e hajlandók a nagybecsű kéziratot a pesti magyar nemzeti könyvtárnak átengedni".¹⁵ Az OSZK-Iráttárban találhatók az 1925-ben Hóman Bálint részére összeállított és VKM-nek szánt, ún. "kiemelt iratok", a jelentős könyv- és pénzadományok aktái. Közöttük, mint olyan, amelyre vonatkozóan nincs írásos adat, szerepel egy házi feljegyzésben a "Ffurti Hartvik legenda (1814), melyet a nádor hozott el." Mindenesetre, ha nem is maradt fenn, volt ilyen levél, s a levélre válasz, amelyben Frankfurt város a Szent

12 Bertlász J.: *Az Illésházy kvár...* l.m. 58.l.

13 *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1802-1895.* = MKsz. 1896. 100-101.l.

14 Horovitz Fülöp *A magyarországi antiquáriusok nestora.* = MKsz. 1886. 342.l.

15 Kollányi Ferenc: *A Széchényi Orsz. kvár a Horvát István kinevezését megelőző három utolsó évben.* = MKsz. 1904. 172.l.

István legendát tartalmazó kódexet a nádor rendelkezésére bocsátotta, aki azt rögtön el is hozta, személyesen. Hasonlóképpen meglepőnek érezhetjük azt a kezdeményezését, hogy az országgyűléssel felhívást fogadtatott el a Habsburg birodalomban fellelhető Corvinák átengedése, s ehhez a felhíváshoz az udvar támogatását is megnyerte. Közel fél évszázados, a bécsi "Hofbibliothek"-ban töltött kitérő után a modenai könyvtár által erre a felhívásra elküldött két Corvina el is jutott a nemzeti könyvtárba.¹⁶ A wolfenbütteli könyvtár két Corvináját is megkísérelte csere útján megszerezni, ez a próbálkozás azonban nem vezetett eredményre.¹⁷

Ennyi tán elég is annak igazolására, miért volt erkölcsi kötelesség rég elfeledett nevekre való emlékezésünkkel első helyen József nádorra emlékezni. "Benne a Múzeum... valóságos atyját veszít el, ki a Múzeumot saját gyermekének tekintette, gyöngéden őrködött fejlődése és haladása fölött, s ... 45 éven át érdekében mindent megtett, amit az akkori körülmények között tenni lehetett."¹⁸

Losonczy Farkas Lajos (1806–1873), az időrend és gyűjteményének értéke szerint egyaránt mindjárt másodiknak következik, amikor régi jeles gyűjtőkre szeretnénk emlékezni. (Csontos János, amikor az ő gyűjteményéből származó kódexeket ismertette, Janovich Miklóssal szinte egyenrangúnak emlegette.)¹⁹ Ennek ellenére még a tudós "gőzhangya", Szinnyi József sem tudott róla több életrajzi adatot összeszedni, mint születési évét és foglalkozását: "Közalapítványi igazgatósági tiszteletbeli ügyvéd és régiségbúvár, szül. 1806. júl. 28. Rév-Komáromban".²⁰ Nem tudott, vagy nem akart? Meri Farkas Lajos az, aki igazán jól példázza, hogy a régiségek miként rontják meg a jellemet. A nagy gyűjtőt ugyanis valami – nem tudni, a gyűjtőszenvedély, vagy az új osztrák uraknál való minél korábbi és minél hathatósabb érvényesülés vágya arra készítette, hogy a Pester Zeitung 1849. augusztus 11-i számában egy hosszú cikket tegyen közzé. A "Feuilleton" rovatban megjelentetett cikk egy nagy gyűjtőhöz méltó címet visel: "Egy jelentékeny kézirat a XII. századból" (*Ein merkwürdiges Manuscript aus dem XII. Jahrhundert*) és Farkas Lajos egy kódexének tudományos leírását tartalmazza bevallottan azzal a célzattal, hogy adatokat kérjen annak a feltételezésének megerősítéséhez, miszerint a kódex Abélardnak egy – saját kezűleg lejegyzett – munkája. Buda ostroma után nem sokkal, a szabadságharc összeomlásának küszöbén vajon valóban ez lehetett-e a célja egy budai polgárnak, még na százszor régiségbúvár is volt az illető? Ha igen, akkor valóban minden porcikáját a gyűjtőszenvedély töltötte be, ez kétségtelen. Hogy mégis támadnak kétségeink, azt a cikk igen-igen árulkodó lábjegyzetei okozzák. A legelső még hagyján, az csak a tudományos és gyűjtői igényt sugallja: a cikkíró ugyanis arra kéri a *Wiener Zeitung* és az augsburgi *Allgemeine Zeitung* szerkesztőseit, hogy kódexének ezt a részletes ismertetését "im Interesse der Wissenschaften" szíveskedjenek nagyrabecsült mellékleteikben leközölni. Ha azonban a második lábjegyzetet is elolvassuk, óhatatlanul gyanakodni kezdünk, hogy nem fekete-sárga hűségének akar-e egy füst alatt nagyobb teret és figyelmet szerezni, ügyesen úgy, hogy a lólab ne látszódjék ki túlságosan. Ebből a második lábjegyzetből ugyanis, viszonylag kis helyen, igen sokat elárul magáról. Elbeszéli, hogy a magyar honvédelmi minisztérium egy magasrangú tisztviselője ájtott hozzá Pestről Budára, hogy figyelmeztesse, a "Gra-

16 Csontos János: *A két modenai Corvin-codex története.* = *MKsz.* 1891. 81–116., 232–263. l.

17 (Mátray Gábor): *József nádor törekvései a wolfenbütteli Corvin-codexek visszaszerzésére.* = *MKsz.* 1883. 75–83. l.

18 Csontos János: *Adatok a N. Múzeum könyvtárának történetéhez.* = *MKsz.* 1885. 10. l.

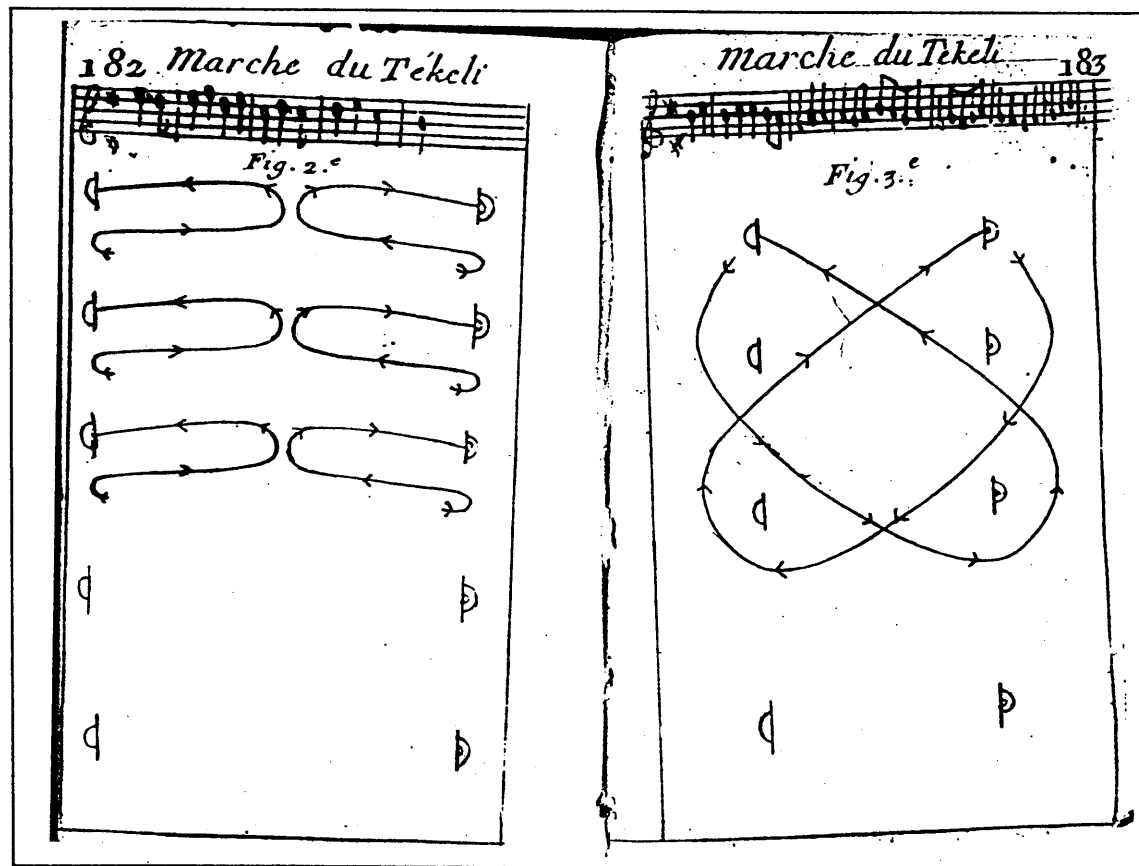
19 Csontos János: *A "Farkas Lajos-féle" gyűjtemény kódexei a MNM könyvtárában.* = *MKsz.* 1876. 134–140., 183–189. l. (E cikk szerint 1386 kötet nyomtatványt és 223 kéziratot tartalmazott a gyűjtemény; ez a végső adat 126 nyomtatvánnyal és 2 kézirattal több, mint a Mátray Gábor első jelentésében szereplő – OSzK Kézirtár 1873/22 – ideiglenes számszerűsége.)

20 Sz. III. 180. h.

virten", a bűnnel vádoltak között szerepel. Még azt is megtudjuk, hogy azért, mert Alsó-Magyarország lakóihoz – kik között szép számmal akadnak jóbarátai, rokonai, ismerősei – felhívást intézett, amelytől Ausztriában olyannyira jó eredményeket reméltek, hogy még a *Wiener Zeitung* 1849. február 23-i száma is közzétette. A figyelmeztető szó április 28-án hangzott el, amikor Buda már annyira körül volt zárva, hogy nem mert elmenekülni, mert félt a felismeréstől. Így – mivel a császári tisztek úgy vélték, hogy a budai vár soká tudja tartani magát, egészen míg a felmentő seregek oda nem érnek, május 4-én bezáratta magát az erődbe. (A "bezáratás" nem világos, vajon azért, hogy ha a magyarok mégis elfoglalnák a várat, akkor ő ott az osztrákok rabjának tűnjék? Még ez is elképzelhető.) Mindenesetre magával vitt egy kis ládát. A "kleine Kiste"-be, amely önkénytelen asszociációként Molière fősvényének pénzesládikóját juttatja eszünkbe, legértékesebb gyűjteményi darabjait csomagolta. Fel is sorol néhányat közülük. Egy "herrliche" Corvina, amely Firenzében 1470-ben készült, Mátyás király marginális jegyzeteivel [!], egy csodaszép miniatúrákkal díszített *Lucanus-kódex* (mein Lieblingsdichter – kedvenc költőm, közli), egy 1469-re datált szláv Új Testamentum, meg a cikkben leírt kódex, aztán a legritkább régi magyar könyvek, köztük több unikum. Ilyen például az első nyomtatott magyar komédia, amelyről részletes ismertetést is írt egy magyar lapban, aztán az első nyomtatott magyar énekeskönyv, amelyből ugyan van példány az Akadémia könyvtárában, de mivel az elől és a végén csonka, az övé mégis unikumnak számít.²¹

Majd menekülnie kellett, s ezért egy szörnyű éjszakán, amikor a szomszéd ház kigyulladt, holtfáradtan, mert egyetlen civilként segített oltani a katonáknak, sokszáz méterre elcipelte a ládát addigi zárkájától. Mellesleg: az oltás közben a támadók égő golyókkal lőttek mindaddig, míg a "heldenmüthige és unermüdete General", a fáradhatatlan, hőselkű Hentzi el nem rendelte Pest bombázását, mint bosszút Buda polgári házainak lövetéseért. Néhány nap múlva, amikor a bombák elkezdtek pusztítani (így fogalmaz, noha az előző mondatok szóltak az égő golyókkal való lövettetésről), ládikástól egy sziklapincébe rejtőzött, s nemcsak akkor volt ott, amikor az olasz katonák árulása miatt (sic!) fel kellett az erődöt adni, hanem e sorokat is ott írja. A lábjegyzetet, amely igazán elég terjedelmes, elégikus felhang zárja: "Tizenhat esztendő korom óta gyűjtöm a hungarikumokat (mein Vaterland betreffende Bücher und Manuscripte)", sokat a teljes pusztulástól mentve meg ily módon, és mégis üldözik (doch bin ich verfolgt, weil ich sein Verderben zu verhüten trachtete), mert a haza romlását akarta meggátolni. Vitathatlanul igaza lehet abban, hogy számos ritkaságot mentett meg az utókornak, az is bizonyos, hogy gyűjteményét minde nekfelelt féltette és óvta, de minden egyéb, amit itt jelleméről elárul, megdöbbenő emberi gyengeségről vall. Ám ezzel sincs vége. Van még egy leleplező lábjegyzet, amelyben azt magyarázza, hogy a hat évvel korábban – egyébként Literáti Nemes Sámuel hagyatékából – vásárolt, s a cikkben leírt kódexet miért nem tudta egyértelműen meghatározni. Felsorol egy csomó segédletet, amelyekhez Pesten nem tudott hozzájutni (ez biztos így

21 A Corvina – Csontos idézett cikke szerint – *Johanni Scholastici ... opera*. (Cod. Mss. Lat. 198.) A kedvenc Lucanus: *Pharsalia*. Cod. Mss. Lat. 213., míg a szláv kódex *Nowi Zákon*. Cod. Mss. Boh. 26. folio", az Abélardnak tulajdonított pedig *Tractatus de substantiis*. Cod. Mss. Lat. 26. A Farkas által említett nyomtatványok közül az első magyar komédia a Szegedi Lőrinc-féle *Theophania* (Debrecen 1575. RMNy 359. ill. RMK. I. 117.), a magyar újság, amelyben ismertette, a *Hasznos Mulatságok* (1838. I. félév. 52–60.l.) – egyébként mindmáig ez az egyetlen ismert példány! Az első nyomtatott magyar énekeskönyvként említett munka feltehetően "A psalmusokból való isteni dicséretetek..." Debrecen 1590. (RMNy 640). Ez van meg csonkán az MTA Könyvtárában, míg Jakab Elek "Adatok énekeskönyveink bibliográfiájához" c. tanulmányában (MKsz. 1882. 41.l.) Farkas Lajos birtokából jegyez fel példányt. Igaz, hogy Jakab Elek szerint Bornemisza Péter *Különféle énekek*-éből (Detreckó 1582. – RMNy 513.) is volt példánya Farkas Lajosnak, de ebből Magyarországon teljes példányt nem ismerünk, holott Farkas szerint az övé teljes volt.

A Thököl-tánc koreográfiájából 2 oldal

igaz). A magyar nemzeti könyvtár ugyanis 11 éve nincs felállítva, különben is akkori – a hat évvel azelőtti, vagyis Horvát István – őre a bibliográfiát és a diplomatikát még mint fogalmat is alig ismeri (kaum den Namen nach kennt), hogy lehetne tehát onnan ilyesmit várni. Az egyetemi könyvtár is egy "jobb rendre" vár, míg az akadémiai gyűjteményt csak az intézmény tagjai látogathatják. Sok itt is az igazság, de a Horvát Istvánt illető gonosz oldalvágás – név nélkül, természetesen – egy őt nyilván jól ismerő gyűjtő részéről, nem vet jó fényt leírójára.

Akárhogy is becsmérelte a nemzeti könyvtárt, halála után gyűjteménye özvegyétől vétel útján annak állományába került. A Kézirattárban Fol. Hung. 1887/1-3 jelzet alatt találhatóak saját kezűleg írt jegyzékei. ("Néhai Farkas Lajos könyvtárának lajstromai" címmel és Fol. Hung. 1887/4 alatt a "Néhai Farkas Lajos özvegyétől állami költségen 1873-ki őszkor megvásárlott s a Széchenyi országos könyvtár részére átvett s újonnan összeíratott nyomtatványok betűrendi lajstroma".) A lajstromok, meg a Kézirattárban fellelhető néhány levele arra utalnak, hogy főfoglalkozásnak nem a közalapítványi igazgatósági tiszteletbeli ügyvédséget tekinthette (bármi lett légyen is az), hanem a könyvekkel, kéziratokkal való foglalatosskódást, csereberélést. (S ez egyúttal jövedelmezőbb is lehetett.)

A Farkas Lajos kezétől származó lajstromok a gondos, szerzeményeire büszke gyűjtő és az értékeit számon tartó, s ha erre mód nyílik, növelő antikváriusnak kettős egyéniséget mutatják. Gondos leírások, figyelemfelkeltő megjegyzések, olykor árbecslések. Egyes tételek mellett cserére utaló beírások ("Tausch mit Por. Moser", "eingetauscht"), bár ezek többnyire nem igazán jelentős tételek mellett láthatók. Ismét más leírások – különösen a kódexeket felsoroló lajstromban – egyszerűen áthúzottak, bár megjegyzés nélkül, s úgy látszik, nem is kerültek az OSZK állományába. A "lajstromok", bár feltehetően nem egy időpontban készültek, abban megegyeznek, hogy a megjegyzések mindenütt francia nyelven íródtak, s hogy a kódexeket kivéve minden tétel árazott, sokszor javítva, vélhetően a könyvpiac áringadozásainak figyelembevételével.

Az első jegyzék a "Manuscripts" címet viseli és 18 kódex részletes leírását olvashatjuk lapjain. (Az OSZK 14 kódexhez jutott a Farkas-féle gyűjtemény révén, "a múzeumi könyvtár a Jankovich gyűjtemény megvásárlása óta ennyi kódexszel egyszerre nem gyarapodott..." – írta Csontos.) A leírások a tudományos antikvár katalógusokhoz hasonlóan feltüntetik a provenienciát (amely gyakran túlságosan blikfangos), a kötések módját, stb. Pl. két latin livre d'heures – mindkettő áthúzott tétel – a "célèbre cardinal Mezzofanti" könyvtárából származik, bennük "son autograph". Az egyik émail díszítésű, modern kötés, 6 nagy és 27 kisebb miniatúrával, míg a másik modern bőrkötés 4 nagy miniatúrával és több, mint 20 kisebbel. A 11. sz. alatt leírt "tractatus de substantiis" a már fentebb említett, a Farkas-féle cikkben részletesen leírt kódex, melyet "Abailard"-nak tulajdonít itt is. Itt nem említi, hogy ezt a kódexet Literáti Nemestől vette, annál inkább a 7. sz. alatt leírt – szintén áthúzott – tételnél. Ez egy XI. századi hártya kézirat, amely magyarázatokat tartalmaz az Énekek énekéhez. A 8° pergamen kötésű kódex végén bejegyzés van, amely – ha el lehetne hinni – azt bizonyítaná, hogy a kódex (akkor) 700 éve már Magyarországon volt. Ráadásul gyermekkéztől eredő bejegyzések is találhatók a manuscriptumban,

ilyenek: "ego Vaic", meg "mater mea regina", mintha a kis Vajk, a leendő Szent István olvasgatta volna gyermekkorában, s firkálgatott volna bele gyermek módjára – "voulant faire croire, que cette écriture ait été tracée par le roi St. Etienne." Majd hozzáfűzi – persze ugyancsak franciául – "Ha ezek a sorok autentikusak lennének, akkor ez a kéziratunk legalább egy uradalommal érne fel! De elég, ha elárulom, hogy 1842-ben Literáti Nemes vándor könyvkereskedőtől vettem ezt a könyvet, s a derék embert épp oly jól ismertem, mint kéziratának hiteles voltát".²²

Ugyanennek a lajstromnak a II.a) fejezete "Görög és latin remekírók nyomtatva" és a II.b) "Újabbkori latin költők" címet viseli. 201 tételt írt itt le Farkas Lajos, ugyancsak francia megjegyzésekkel. Ezek vagy XVI. századi művek, vagy ha későbbiek, akkor értékes nyomdai remek, esetleg régi magyarországi nyomtatványok. A III. számot viselő lajstromot "Magyarországra vonatkozó XVI., XVII. és XVIII. századi latin s magyar nyomtatványok" hosszú címmel látta el, és 99 címet írt le benne, míg a IV. fejezet a "Hungarica külföldi nyelven megjelent, s Magyarországra vonatkozó nyomtatványok vegyítve néhány magyar nyelven nyomtatott munkával". Ez összesen 114 tétel, ma sem igazán ritka művekkel, bármilyen "devenu déjà fort rare" csábító megjegyzéssel és ehhez hasonlókval rakta is meg. Végül van egy igen hevenyészett V. fejezet: "Német, olasz, spanyol és francia nyomtatványok". Ez lehetett a cserealap, minden tétele árazott is, s itt szerepelnek általában a cserére vonatkozó megjegyzések. A betűrendes lajstrom az egész könyvtárat magába foglalja, előre megírt, utólag felvagdossított és ABC-rendbe összeillesztett-ragasztott papírcsíkokból, utalva az előző lajstromok számaira.

Összesen 1386 kötet nyomtatványt és 223 kéziratot tett ki a vétel, 7.500 Ft vételárért. Csak hogy valamelyes fogalmat nyújtsunk az összeg nagyságáról: a "könyvtárőr", a Széchenyi országos könyvtár akkori igazgatója ekkoriban évi 1.400 Ft fizetést kapott, lakással és 700 Ft pótlékkal. Ha arra gondolunk, hogy hogyan viszonylik egy mai igazgatói fizetés egy mai kódex – és nem tizenégy – árához, meg kell állapítanunk, hogy nem volt rossz vétel.

A gyűjtemény egyébként nem került teljes egészében állományba. Van egy *A Farkas Lajos-féle nyomtatványok duplái* c. jegyzék 79 tétellel, egy későbbi kéz grafitceruzával írt és mellékelt jegyzékén a "duplák" müncheni jelzeteit is olvashatjuk, kolligátumoknál is, ahol nem valószínű, hogy valamennyi tagjuk duplum lett volna. (Nem is szólva számos RMK tételről, amely könyörtelenül "dupla" lett.)

Farkas nem csupán hungarikumokat gyűjtött, hanem egyebet is, ami ritka; gyűjteménye a ma is unikumként számontartott első ismert magyar számtankönyvtől, a Debrecenben 1577-ben nyomott – sajnálatosan kissé hiányos – *Arithmetica*-tól (RMNy 23.) a talán legrégebbi koreográfiai szakkönyvig terjed, amelyet ő, mivel címlapja hiányzik, csak a pri-

22 "Si ces lignes étaient authentiques, notre manuscrit vaudrait au moins un domaine! Mais il suffit de dire, que je l'ai acheté du libraire voyageur Nemes Literáti en 1842, et que j'ai connu le bon homme aussi bien que l'authenticité de ses manuscrits." A kódex jelenleg az esztergomi Főszékesegyházi könyvtár tulajdona. Mint a benne levő possessor-bejegyzés tanúsítja, Scitovszky János érsek 1861-ben vette 30 forintért Budán (véltetően Farkas Lajostól). A bejegyzésnek, ill. az ún. *Esztergomi Krónika*-nak egész irodalma van, ahogy ez a *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban*. Bp. 1985. c. katalógusból kitűnik, ahol is a kódex a 25. tételszám alatt szerepel.

vilégium alapján "Dezais: *Francia tánczok alakjai*. s.l. s.a."-ként írt le. Ez a Párizsban a 18. század elején megjelent könyvecske is hungarikum: egy Thököly-féle tánc (Marche du Tekely) lépéseit és dallamát is megőrizte számunkra, 190 lapjából 6-ot szentelve nekünk.²³ Cikkéből már láthattuk, hogy egy Corvina birtoklásával is dicsekedett, Jankovich mellett egyetlen magángyűjtőként. Végül, de messzemenően nem utolsósorban említjük meg, hogy Pulszky Ferenc az ő kéziratai között fedezte fel Mikes Kelemennek nem kevesebb, mint 15 eredeti kéziratát, köztük a *Mulatságos napok*-at.²⁴ Nevét gyűjteménye darabjaiban egy valamikori könyvtáros verébfej betűi őrzik. Egy időre most mi is őrizzük tovább nevének és gyűjteményének emlékét; jellemnek meglehetősen törpe lehetett, de gyűjtőnek minden bizonnyal kiemelkedő.

Horvát Árpád (1820–1894) neve következik a sorban.²⁵ Emlékét csak könyvgyűjtői minőségében kell élesztgetnünk; nem annyira saját, igazán kiváló tudományos érdemei, mint Petőfi halhatatlansága éltetik egyébként, pusztán azzal, hogy Szendrey Júlia az ő felesége lett röviddel azután, hogy a nemzet özvegyévé vált.

Kétségkívül igen tehetséges ember lehetett, hiszen 28 évesen már a diplomatika nyilvános rendes tanára a pesti egyetemen, mintegy örököve a tanszéket apjától, Horvát Istvántól. Színnyei – aki minden bizonnyal igen jól ismerte, – De Gerando Antonina szavait tartotta alkalmasnak idézésre, amikor jellemét kívánta bemutatni: szerény és rokonszenves tudós, a haladás buzgó úttörőjének festve le őt. Szendrey Júlia éppen ellenkezőleg, szörnyetegnek látta, szenvedései kútfejeként.²⁶ Az igazság valahol a két pólus között, középen lehetett: pontos, pedáns, apja délibábos álmódosásai helyett a tényekhez szigorúan ragaszkodó, de kevésbé rokonszenves, meglehetősen rátarti, sőt, öntelt egyéniségről tanúskodik könyvgyűjteményét ismertető hosszú írása.²⁷ György Aladár ugyanis 1885-ben a Statisztikai Hivatal e célból kibocsátott kérdőívei alapján összeállítást publikált Magyarország könyvtáiról,²⁸ de Horvát Árpád a kérdőív kitöltése mellett hosszú leírást, mondhatni vitairatot szerkesztett, amelyet a *Magyar Könyvszemle* érdemesnek tartott teljes egészében leközölni. "Megvallom, szinte bánom, hogy a Statisztikai Hivatalhoz e hiányos kimutatást benyújtottam – írja benne –, mert ezzel saját magam járulok a könyvtáram depretilásához, becseinek, értékének leszállításához, minthogy az efféle jelentések, kimutatások az olvasóban mindig azt a véleményt szokták kelteni, hogy bennök és általuk az illető könyvtárnak becsesebb alkatrészei mind meg vannak ismertelve, és kellőleg be vannak mutatva, – a mit pedig az én könyvtáramat illetőleg a jelentésemből következtetni valóban nagy tévedés volna." S valóban, könyvtárának részletes jegyzékét ismerve, meg kell állapítani, hogy korának legmodernebb, leghaladóbb munkáit szinte teljességgel begyűjtötte. Érdeklődése igen sok területre kiterjedt, ám az első helyet azok a munkák foglalják el, amelyek "...egyes korszakok aspiratioinak, mozgató eszményeinek adnak kifejezést", s ezen belül is – legalábbis szemünkben – azok, amelyek által "...igen érdekesen van képviselve ... a materialismus és a spiritismus közt a század ötvenes éveiben kitört

23 Vályi Rózsi: *A táncművészet története*. Bp. 1969. 183.l.: Jean Jacques Désais könyve szerint 1726-ban jelent meg, s egy Contredanse de Thekely szerepel benne. Ám az OSZK állományában lévő kis kötet ennél régebbinek tűnik, a benne lévő királyi privilégium, amely Désais mesternek táncművészeti könyvek kiadására előjogot biztosít, is erről tanúskodik.

24 *A MNM Széchenyi Országos Könyvtára 1802–1902*. Bp. 1902. 42.l. és Pulszky Ferenc: *Mikes Kelemen ismeretlen kézírataiból*. = *Kisf. Társ. Évlapjai*. U.F. X. köt. 1874–1875.

25 Sz. IV.köt. 1137–1140.h.; MÉL 1. köt. 742.l.

26 Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása. Közvetteszik Mikes Lajos és Dernői Kocsis László. Bp. 1930. 184–186.l.

27 Horvát Árpád Jelentése az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatalhoz saját könyvtáráról. = *MKsz.* 1885. 42–57.l.

28 György Aladár: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai*. Bp. 1885.

harc". Joggal állítja, hogy "... a socialismus és communismus főbb munkáit mind bírom, ilyenek: Morelly, Saint-Simon, Fourier, Considerant, Louis Blanc, Cabet, Dezamy, Proudhon, Villegardelle, Wertling, Lassalle, Marx, Krapotkin, stb. – azonfelül pedig a socialismus és communismus bírálatos ismertetését tartalmazó munkákat is..." ("A főbb munkákat mind", sajnos, túlzás.)

Am Szendrey Júlia sem alaptalanul panaszkodott a számára mélyen megalázó, pornográf képeskönyv-lapozgatásokról, bár férje e gyűjteményét is tudományosan alapozta meg: "Csak vaskalaposság, vagy pharisaeismus tagadhatja azt, hogy a sociológiának egyik legérdekesebb témája a nő. E tárgynak irodalma rendkívül gazdag; a mit én abból bírok, az annak színe-java, a mi az európai négy kultúr-nyelven e tárgyról megjelent... I./ a nő physiologiai és ethnographiai tekintetben; b/ a nő psychologiai és erkölcsi tekintetben; c/ a nő társadalmi tekintetben (a nő munka köre, a nőemancipatio); d/ a nő jogi tekintetben (a nő törvényes állása); e/ a nő történelmi tekintetben. II. a/ a szerelem; b/ a házasság; c/ a család; d/ az elválás; e/ a prostitutio."

A mintegy 5.000 bibliográfiai egységet kitevő gyűjteményt az apja két szobát elfoglaló, gyönyörű könyvtárában, apja tudós és irodalmár barátai körében felcseperedő Horvát Árpád már gyermekkorában kezdte el megalapozni, azokkal az ajándékokkal, amelyeket Kazinczy, Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Vitkovics Mihály, Kulcsár István – vagyis az apai jóbarátok – adományoznak neki. (György Aladár összeállítása 1826-ot adja meg a könyvtár alapítási évének, tán némi malíciával, mert Horvát akkor éppen hatesztendő volt.)

A gyermekkori könyvgyűjtés kedves ábrázolását azonban ellenszenves önteltségről tanúszkodó-áruklodó mondatok követik: "...tizennégy éves koromban az egyetemre kerülök... tizenhat éves koromban leteszem a Philosophiae Doctoratust... birtokában vagyok az európai négy kultúrnyelvnek: a németnek, a francziának, az olasznak, az angolnak...", majd másutt: "...nincsen Magyarországon nagyobb könyvtár, mely *oly természetén* volna gyűjtve, mint az enyém..." És legvégül: "...bezárom pedig e jelentést azon mély meggyőződésem kifejezésével, hogy az olyan könyvgyűjtő, ki a világban szerepel, a ki politikai küzdelmekben élénk részt vesz, a ki kaszinókba, klubokba, mulatságokba jár, – az lehet ugyan geniális ember, lehet nagy tudós, lelkes irodalombarát, s ha vagyonos ember, lehet nagy könyvtára is; de *bibliograph* – a szó tudományos értelmében – nem lesz az soha: az igazi bibliograph csak olyan fajta emberekből válhatik, kiket a profanum vulgus a "könyvmoly" gúnynévvel szokott illetni; de az ilyenekből is csak úgy lehet, ha meg van benne az, a mit a német 'tüchtige Schulbildung' szavakkal fejez ki..."

Horvát Árpád könyvtáráról a Kézirattárban Fol. Hung. 1887/10–12 jelzet alatt található könyvjegyzékei tanúszkodnak. Noha több mint fele a gyűjteménynek duplumnak (vagy meg nem tartottnak) bizonyult, például az 1897-ben feldolgozott 3577 műből 1873,²⁹ a megmaradt anyag a kortárs külföldi irodalom valóban élvonalbeli munkáival és igen jó segéd- és kézikönyvekkel gazdagította az állományt.

A könyvtárat dr. Mészáros Károly vásárolta meg s adományozta az Országos Széchényi Könyvtárnak, "...azon kikötéssel, hogy abból az itt már meglévő munkák példányai részint az Eötvös-kollégium, részint pedig egyes szemináriumok könyvtárai között osztásának szét".³⁰ A vételár 6.000 forint volt. Sajnos, vajmi keveset tudunk szentiváni dr. Mészáros Károlyról, a bőkezű mecénásról. Amit tudunk róla, azt genealógiai munkák őrizték

29 MKsz. 1898.3.1.

30 MKsz. 1896. 181.1. (Évnegyedes jelentés... 1896. jan. 1-től márc. 31-ig.) és OSZK Irattár 82/1896. sz. ügyirat.

meg számunkra:³¹ Dr. Mészáros Károly ny. cz. honvéd törzsorvos 1895. június 20-án kapott nemességet, s lett szentiváni dr. Mészáros Károly – vagyis akkortájt, amikor a Horvát-féle könyvtárat megvásárolta. Azt is tudjuk, hogy négy fiúgyermek apja volt. Ennek ellenére adott 6.000 forintot a nemzeti könyvtár gyarapítására, ami annál nagylelkűbb cselekedetnek tűnhet, minél inkább figyelembe vesszük az akkori árviszonyokat. Ugyanabban az évben vásárolta meg például az OSZK Michael de Hungaria 1480-ban nyomott "*Sermones tredecim*" című ősnymotatványát 63 forintért,³² arról nem is szólva, hogy a nemzeti könyvtár egy teljes évi beszerzési kerete hozzávetőlegesen azonos volt a Horvát-könyvtár árával. A nemzet háláját mindössze az a kis kerek bélyegző fejezi ki, amely a könyvekben és az egykorú katalóguslapok proveniencia-rovatában együtt őrzi kettejük nevét: "Horvát Árpád könyvtára, Szentiváni Dr. Mészáros Károly ajándéka" felirattal.

Lanfranconi Grazioso Enea (1850–1895) a századvég egyik igazán jelentős gyűjtője és mecénása volt.³³ Olaszországban született, s csak húszesztendős korában került Magyarországra, mégis kincset érő térképeket s képeket adományozott a nemzetnek. Horvát Árpád – noha biztosan ismerte – nem tarthatta "bibliograph"-nak, inkább amolyan "vagyonos ember"-nek, aki nagy könyvtárra tud szert tenni. A *Vasárnapi Újság* halálozási híradása szerint³⁴ dúsgazdag ember volt, "...ki százezreket fordított műgyűjteményeire". S valóban azt kell hinnünk, hogy anyagi lehetőségei szinte korlátlanok voltak. Feltehetően már Magyarországra településekor gazdag ifjú volt, vállalkozásához is erre volt szüksége, de például könyvtára alapítási éveként is 1870-et jelölte meg György Aladár már említett statisztikai kérdőívén,³⁵ vagyis ideérkezése időpontját. Pozsonyban palotát építtetett magának, ahol csak a könyvtár három szobát töltött meg. Akkor, amikor más gyűjtők évente néhány száz forintot fordítottak könyvek vételére, ő György Aladárnak évi 5.000 forint ára könyvvásárlási és 2.000 forint értékű kötetési költségről számolt be. "Régi metszetekből, történelmi rajzokból és térképekből egész múzeumot szerzett" – írja a *Vasárnapi Újság*. E gyűjteményeiből az 1885. évi kiállítás után, ahol gyűjteménye igen nagy sikert aratott, 14.000 térképet adományozott a fővárosnak. Budát és Pestet ábrázoló metszeteiről pedig a Pesti Könyvnyomdában készült külön katalógus *Lanfranconi Enea által Budapest fővárosnak ajándékozott történelmi képek jegyzéke* címmel, 1887-ben. Csodaszép képtára lehetett (Dm 426 jelzetten a katalógusa), melyből egyetlen képet – egy Rubens festményt – Munkácsy Mihály negyedmillió forintba becsült.

Nemcsak vállalkozó volt, mérnökként is működött. Felmérte a Dunát Pozsonytól Orsováig, s ármentesítési munkálatokkal is foglalkozott. Könyveit saját költségén nyomatta ki, majd saját költségén, több nyelven közzétette azokat a köszönő leveleket is, amelyeket ismert közéleti személyiségektől kapott e könyvek megjelenése alkalmából. (E köszöneteket nem az ármentesítéshez kiválóan értő mivoltukból fakadóan írták uralkodók, politikusok és más személyiségek, hanem a gyönyörűen kötött példányok megérkeztének nyugtázásaképpen.) Munkáit – és vélhetően saját rajzolású térképeit, amelyekből szintén több is van a könyvtár birtokában – az 1882. évi első hazai könyvkiállításon külön teremben mutatta be.³⁶ Amatőr régész is volt, e témakörben írt publikációját is említi Szinnyei. A kéz-

31 Kempelen Béla: *M. nemesi családok*. Bp. 1913. 7.köt. 120.l. (tévesen 1905. jún. 20-ra téve a nemesség megadásának évét), és Gerő József: *A királyi könyvek*. Bp. 1940. 140.l.

32 MKsz. 1896. 181.l.

33 Sz. VII. köt. 704–706.h.; MÉL 2.köt. 26.l. *Pallas lexikon* 11.köt. Bp. 1895. 233.l.

34 *Vasárnapi Újság* 1895. III. 17. 173.l.

35 György Aladár i.m. 440.l. és 494.l.

36 Csontos János: *A király a budapesti könyvkiállításon*. = MKsz. 1882. 172–173.l.

irattárban van egy hagyatékából származó album (Fol. Ital. 44), amely olasz reneszánsz festők képeiről készült ceruzarajzokat tartalmaz, és azt a gyanút ébreszti a szemlélőben, hogy e szép, de kissé iskolás képeket maga az ifjú Lanfranconi rajzolta.

Sikeres volt, gazdag volt, költséges gyűjtőszenvedélyét eredményesen és országos elismerés által övezetten tudta megvalósítani. Emellett, – hogy újra a *Vasámapi Újságot* idézzük – "...belső összeköttetésben állt a tudományos világgal". És mégis: negyvenöt esztendőskorában "...fegyverrel vetett véget életének". Öngyilkossága okát nem tudni: végrendelet nem maradt utána, s a halála előtt papírra vetett néhány sor olvashatatlan volt.

Olaszországban élt két testvére, valószínű, hogy ők voltak azok az örökösök, akikkel hagyatéka ügyében azonnal tárgyalni kezdett a kultuskormányzat. Lanfranconi öngyilkossága 1895. március 9-én történt, s a *Magyar Könyvszemle* 1895. évi folyamának 187. lapján már olvashatjuk, hogy micsoda nagy nevekből összeállított tudományos bizottságot küldött ki a VKM a hagyaték megtekintésére és az örökösökkel való tárgyalás végett. A végső alkudozásokkor azután Szalay Imre, a Néprajzi Múzeum és Radisics Jenő, az Iparművészeti Múzeum igazgatója is csatlakoztak a tudós bizottsághoz. Az alkudozások eredményét Fejérfataky László 1896. december 4-én kelt, Szalay Imréhez címzett jelentéséből³⁷ tudjuk. A könyvtárat "...mintegy 15.000 frtnyi becsértékben egyéb gyűjteménytárgyakkal egyetemben összesen 26.000 frtnyi vételárért" vette meg az állam. A jelentés mellékleteként Fejérfataky László már nemcsak részletes jegyzéket terjesztett fel, hanem a jegyzékelt könyvek müncheni raktári jelzeteit is feltüntette, illetve ahol ilyen nem szerepelt, az duplumnak minősült. A végelszámolásból az derül ki, hogy a teljes bekerült könyvtár 2.130 mű volt 4.821 kötetben, ebből azonban 753 mű, 1.628 kötetben duplumnak bizonyult. A gyűjtemény számunkra legértékesebb részei a Dunára és annak vidékére vonatkozó munkák, meg a török háborúkról szóló, egykorú tudósítások, és természetesen a térképek. Nem a nemzeti könyvtár gyűjtőkörébe illenek, de igen szépek és értékesek azok a terjedelmes dísművek, amelyek – többnyire olasz – műalkotásokról – épületekről, festményekről, szobrokról – készült metszeteket tartalmaznak.

Valamennyi kötetben csinos parányi bélyegző tartja fent a gyűjtő emlékét, míg a könyvtár egészéről a Kézirattárban Fol. Hung. 1887/16 jelzeten őrzött könyvjegyzék ad pontos képet. Ez a jegyzék szerzői betűrendes, s – mint már említettük, – a megtartott műveknél az eredeti müncheni szakjelzetet is feltünteti. 2052. tételeszámmal terjed a betűrend, majd két olyan mű következik, amely "...Benczur Gyulánál volt kikölcsönözve, s így később vezetettet be". (Benczur a VKM által kiküldött bizottság egyik tagja volt, s a két mű, amely őt érdekelte: Nagy Miklós: *Magyarország képekben*. I–II. köt. Pest, 1867. és Happellius, E.G.: *Theatrum exoticorum*. Hamburg, 1688.) Az ez után következő tételekből is érdemes néhányat felsorolni, mert ezekkel azt tudjuk bemutatni, hogy mit tartottak megfelelőnek kiemelni rögtön a könyvtár megvételekor az "...ezredéves országos kiállításra":

Abraham a S. Clara: *Neu eröffnete Weltgalerie*. Nürnberg, 1703. 2°. (100 kép) – Anthr. 2. lett a müncheni jelzete.

Bruyn et Hogenberg (sic!): *Urbium praecipuarum mundi theatrum*. V. et VI. Coloniae, 1572–1618. Nagy 4°. Két kötet. (128 kép) – Geo 13°.

Pürckenstein, Burckhard: *Auserlesener Anfang mathematischer Wissenschaften*. Augsburg, 1695. (Javítva 1731-re) Kis 4°. (123 kép) – Math 123d.

Groots, Ant.: *Portraits des hongrois* etc. La Haye, 1742. 2°. (32 kép) – Hung. h. 393.

Denkmal Serinischer Heldenthaten (sic!) 1664. Kis 4°. (39 kép) – Hung. h. 434.

37 OSZK Irattár 569/1896 (korábbi ügyiratok: 182/1895, 197/1895).

(A kiállításra küldöttek közül egy mű – Haugen, Hans zum Freystein: *Der Hungern Chronika*. Wien, 1534. – mellett a "kicsérélve" megjegyzést találjuk, de hogy mire és kivel, arról, sajnos, nincs tájékoztatás.)

A kiállításra válogatók a bőség zavarával küzdhettek, mert még az állományba nem vett duplumok között is rendkívül értékes és szép darabok szerepeltek, pl. a Merian-féle "*Die Beschreibung des Königreichs Hungarn*", vagy Weigel-féle metszetes könyvek, s a kötetek mind szépen kötött, válogatottan jó példányok voltak. A Lanfranconi gyűjtemény nélkül az Országos Széchényi Könyvtár egésze, de különösen a Térképtár sokkal szegényebb volna.

Lanfranconi Grazioso Enea neve mellé közvetlenül egy másik, idegenszerűen hangzó név kínálkozik, aki amellettt ugyancsak szenvedélyes és eredményes műgyűjtő volt.

Delhaes István (1845–1902)³⁸ flamand hangzású neve ellenére Pesten született. Édesapja Hollandiából vándorolt Magyarországra, s telepedett le Pesten, ahol magyar nőt vett feleségül. Delhaes István 1845-ben – a *Vasárnapi Újság* szerint 1843-ban – született. Nagykereskedő apja Bécsben taníttatta festeni. Több képet festett, de mint festőművész, nem szerzett nevet magának. Ezzel szemben kiváló restaurátor lehetett, mert a Liechtenstein hercegi képtár restaurátora volt. Végső fokon azonban nevét gyűjteménye, s ezzel kapcsolatos végrendelete tartja fenn. "Gróf Széchényi Ferenc és Delhaes István – ez a két név a határjelzője a Magyar Nemzeti Múzeum százéves történetének... – írja róla, azaz gyűjteményéről a *Vasárnapi Újság*.³⁹ – Amaz, a magyar főúr megvetette alapját ... emez, az idegenből közénk szakadt, élete javát Bécsben töltött művész... becses hagyományával oly mértékben járult ... gyarapításához, melyet méltán mondhatunk nagyszerűnek..." Jankovich óta a régiségtár így nem gyarapodott, de Jankovich hagyatékát drága pénzért kellett megvásárolni, míg Delhaes csak "...a nemzet hálás emlékezetére gondolt, amikor ... szenvedéllyel gyűjtött műkincseit a Múzeumnak hagyta": A régiségtár elsősorban egyiptomi régiségekkel gyarapodott, de – amiről a *Vasárnapi Újság* nem szól – a Szépművészeti Múzeum sem akármilyen értékekhez jutott hagyatékából. Az emlékére 1910-ben rendezett kiállítás katalógusa⁴⁰ előszavából tudjuk, hogy csak a Szépművészeti Múzeum egymaga 14.453 metszetet és 2.683 rajzot kapott, no, meg persze Delhaesnek is néhány festményét. Mindezek után természetes, hogy neve a művészettörténészek fülében ismerősen cseng. Ám könyvhagyatékáról már rég megfeledkezett a nemzet. Ez nem meglepő, mert nem volt szenvedélyes könyvgyűjtő, könyvei csak kiegészítik metszetgyűjteményét: neves művészek illusztrált munkái, metszetei, litográfiái. Néhány példa: Dürer: *Unterweysung der Messkunst*. Nürnberg, 1525. – Romeyn de Hooghe rajzai Nicolaus Petters Amsterdamban megjelent, birkózásra oktató könyvéhez. – Ridinger gyönyörű, élettel teli lovasmetszetei (*Vorstellung und Beschreibung derer Schulpferden*). – Matthäus Loder osztrák festő színezett, kőre metszett karikatúrái J.F. Castelli *Sammlung menschlicher Thorheiten* c., Bécsben 1818-ban megjelent, igen ritka könyvéhez.

Fejérpataky László, a könyvtár akkori igazgatója 1902. IV. 24. kelt és Szalay Imre múzeumigazgatónak címzett felterjesztéséből⁴¹ tudjuk meg, hogy a Nemzeti Múzeumnak, pontosabban Szalaynak kellett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz javaslatot tennie a végrendeletben felajánlott gyűjtemény három intézmény közötti elosztásához. (Ehhez kellett Fejérpatakyknak elszámolnia a Delhaes-féle könyvekkel, amelyeket egyetlen mű kivételével megtartott a Széchényi Könyvtár számára. Az egyetlen mű, amelyet

38 *Művészeti lexikon*. 1. köt. Bp. 1965. 521–522.l.; *Vasárnapi Újság* 1902. 765.l. lábjegyzet a "NM régiségtára" c. cikkhez.

39 *Vasárnapi Újság* 1902. 785–786.l.: *A Delhaes gyűjtemény, s egyéb régiségek a Nemzeti Múzeumban*.

40 *Delhaes István emlékkiállítás*. Bp. 1910. Orsz. Szépműv. Múzeum, Grafikai Osztály.

41 OSZK Irattár 456/1902.

"...mint a könyvtár állományába nem tartozót, a Nemzeti Múzeum növénytani osztályához" tett át, egy botanikai metszetgyűjtemény. Nicolas Robert, Abraham Bosse és Louis de Châtillon francia művészek készítettek illusztrációkat Denis Dodart *Mémoires pour servir à l'histoire des plantes* c. munkájához, csakhogy ez a munka igen-igen csonka maradt, s a metszetek sohasem kerültek melléje. A 319 táblához jóval később nyomtattak címlapot és pár lapos magyarázó szöveget.⁴² Így lett a címe a jelentésben említett *Recueil des plantes dessinées et gravées par l'ordre du roi Louis XIV.* Paris, 1701.)

Az OSZK állományába 381 kötet került összesen, azt lehet mondani, hogy egyik drágább és becsesebb darab, mint a másik. Delhaes nevét semmi nem őrzi a kötetekben, csak ha valakinek feltűnnék, a raktárban kutatgatva, hogy az 1902/55 leltári számot feltüntető kötetek milyen szépek, s milyen gazdagok művészi illusztrációkban, akkor jutna vissza a leltári napló révén Delhaes István feledésbe merült, holott emlékezésre olyannyira érdemes nevéhez.

Mai szemmel nézve, amikor az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum növénytára már régen nem egyazon intézmény két osztálya, nehezen értjük meg Fejérpatakyt, hogy hogyan is mondhatott le a könyvtár nevében egy olyan könyvművészeti alkotásról, mint az előbb említett botanikai album! Könyvtárigazgatói tevékenységére nem is az ilyen gesztusok a jellemzőek, hanem inkább éppen az ellenkezőjük, ahogy ez a következőkből, a Hajnik-könyvtárról írottakból is kiderül.

Dr. Hajnik Imre (1840–1901)⁴³. A *budapesti társaság* címmel 1886-ban jelent meg a Pallas kiadó kiadásában egy névtelen munka, amely szászámra mutatja be – legalább egy-két mondat erejéig – azokat, akik Budapesten a társadalmi, vagy kulturális életben szerepet játszottak. Hajnikról ezt olvashatjuk: "Érdemtelen tagja azon Hajnik-családnak, mely már annyi jeles munkaerőt adott... közéletünknek. Nagyszabású műben kezdte meg budapesti egyetemünk ezen daliás ifjú tanára Magyarország alkotmánytörténetét, forrástanulmányi alapokon." (Ezenkívül is számos jelentős jog- és alkotmánytörténeti munkát írt, *Egyetemes európai jogtörténet*-e európai híru tudóssá emelte.) Hatalmas könyvtára ki-fejezetten munkaeszköz lehetett: magyar és külföldi jog-, illetve alkotmánytörténeti monográfiák, forráskiadványok, szakfolyóiratok sorozatai. Ismert gyűjtemény volt, amelyet György Aladár is bevont felmérése körébe.⁴⁴ Innen tudjuk, hogy 1862-től számított a gyűjtője a könyvtár alapítását, s hogy az már 1885-ben hétezer kötetnél is többet számlált.

Hajnik Imre 1901 augusztusában halt meg. Könyvtárát a VKM kívánta megvásárolni, érdekes módon nem az Egyetemi Könyvtár vagy az Akadémiai Könyvtár számára – noha egyetemi tanár és akadémikus volt, – hanem a pozsonyi városi könyvtárnak. A könyvtár katalógusát 1902-ben küldték meg Szalay főigazgatónak azzal, hogy a nemzeti könyvtár nyilatkozzék, mely tételekre óhajt élni elővételi jogával. Szalay a katalógust 1902 decemberében küldte meg Fejérpataknak, majd nem kapva választ, 1903. március 8-án megsűrgette a könyvtár véleményezését. (Az aktákat valahogyan akkor sem siettek elintézni.) Fejérpataky, úgy látszik, erre a sürgetésre kézbe vette vagy a katalógust, vagy annak ügyét: mindenesetre 5 nap múlva már ment is a gondosan megfogalmazott válasz,⁴⁵ amelynek lényege: mindent akarunk.

"...A Hajnik-könyvtár jegyzékének áttanulmányozása arról győzött meg, hogy ezen rendkívül értékes, ritka tapintattal és szakértelemmel, egy tudományos érdemekben gazdag emberélet folyamán egybegyűjtött jogi, jogtörténeti és történelmi könyvtárnak a maga

42 Graesse, G. J. T.: *Trésor des livres rares...* Tom. 6. Paris 1900. 136.l.

43 Sz. IV. köt. 276–278. h.; *MÉL* 1. köt. 658.l.; *Századok* 1903. 677–678.l.; *A budapesti társaság*. Bp. 1886. 464–465.l.

44 György A. i.m. 434.l.

45 OSZK Irtatár 112/1903.

egészeiben nem valamely vidéki könyvtárban, hol megfelelő használata legalábbis problematikus, hanem a fővárosban, a tudományos élet gócpontjában van méltó helye. Fővárosi könyvtáraink éppen abban az irányban mutatnak nagy hézagokat, mely irány a Hajnik-könyvtárban kitűnően van képviselve ... Ismerve a Széchenyi Orsz. Könyvtárnak e tekintetben nagy hiányait, s más részt erőnkhez és a körülményekhez képest törekedve azon, hogy könyvtárunkat valóban magyar nemzeti könyvtárrá fejlesszük... helyrehozhatatlan mulasztásnak tartanám, ha meg nem ragadnánk minden módot és eszközt az értékes könyvtár megszerzésére."

Rögtön ezek után konkrét javaslatok következnek. A könyvtárat az "igen jutányos" tízezer forintos áron a VKM az OSZK-nak vegye meg, tudatosítva az örökösök képviselőiben, hogy ez esetleg három részben kerül kifizetésre. Mivel a könyvtárnak nincs pénze, a költségeket vagy a Múzeum valamely alapjából, vagy a minisztériumtól kicsikart pénzből fedezzék. A duplumokat természetesen más könyvtárak kapnák, s ezért a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége arányosan téríthetne a vételárból. Legvégül pedig leszögezi, hogy mivel nemcsak a pénznek, de a munkaerőnek is szűkében van a könyvtár, no meg hely sincs elég, a Múzeum biztosítson helyet és munkadíjat a Hajnik-féle könyvek feldolgozására.

Fejérpataky László tudományos tekintélye a mai napig él szakmai körökben. Nem csoda hát, hogy a könyvtár 1903. évi jelentésében⁴⁶ már hírül adja: "...az év szerzeményei közt kétségtávol a legbecselebb" a Hajnik-könyvtár, melyet végül is a minisztérium vásárolt meg a Széchenyi országos könyvtár számára, a tudós igazgató akciójának eredményeképpen.

Fol. Hung. 1887/5-6 jelzeteken őrzi a Kézirattár a Hajnik-könyvtár jegyzékeit. (Fol. Hung. 1887/7 alatt még egy későbbi bibliográfiát is ugyanerről.) Az egyik jegyzék még az eredeti tulajdonosé lehetett, az elhelyezésre utaló beszúráások – az ablak előtt, stb. – erről árulkodnak. A másik jegyzék gépelt, bizonyos fokig betűrendes, de több részletben újakezdődik, s noha nem teljesen azonos, többször sorol fel azonos műveket. A lapok között egy kézzel írott kis cédula: "Semmi becslés. Hogy fognak ezek a művek majd leltározatni?"

Mindenesetre ez a gépiratos jegyzék a megtartott művek lajstroma. Sorszámozása is többször újakezdődik, s bár a darabszámok a művek mellett szerepelnek, összeadás még a lapok alján sincs. Leltárba valóban nem kerültek ezek a könyvek – noha ebben az időben már volt leltár (láthattuk, hogy az azonos évben bekerült Delhaes-féle könyvek az 1902/55 lelt. számot kapták. Fejérpataky nem túlzott, amikor hangsúlyozta a gyűjtemény tudományos értékét, nemcsak jog- és alkotmánytörténettel, de egyetemtörténeti monográfiákkal, matrikulákkal, s főképpen számos forrásmunkával gazdagította a nemzeti könyvtár állományát. (Csak "Monumenta", vagy "Monumenti" címkezetet tizenhármat lehetett összeszámolni, Pármától Szardíniáig, vagy a prágai Károly Egyetemre vonatkozó forrásoktól a cseh-morvaországiakig.) (Emellett persze rengeteg olyan alapvető magyar munka, amely már duplum lehetett, a Fejér-féle *Codex Diplomaticus*-tól Waldstein-Kitaibel botanikai díszművéig, a legdrágább magyar vonatkozású művek egyikéig.)

Leltár helyett a lajstrom a Kézirattárban az, amely a Hajnik-könyvtár és gyűjtője, a tudós Hajnik Imre emlékéét őrzi, meg a könyvekben – és a néhai müncheni címleírások proveniencia-rovatában – egy bélyegző: Hajnik Imre könyvtárából.

Ahogy Hajnik Imre tudományos alaposággal gyűjtött könyvtára a XIX. századi jog- és alkotmánytörténetre vonatkozó művekben tette viszonylag teljessé az OSZK állományát, úgy jutott egy szinte teljesnek mondható gyűjteményhez egyiptomi, palesztinai és

törökországi – meg még sok egyéb közel-keleti – útleírásokból egy szenvedélyes utazó jótárból a könyvtár. (Sajnos, csak a XIX. század útleírásaira kell gondolni, meg a XVIII. század legvégéből néhány kötetre, ám ez is igen szép és értékes könyvanyagot jelent.)

Révay Ferenc báró (1835–1916)⁴⁷ a gyűjtő és mecénás, akitől a könyvtár e szép gyűjteményt örökölte. Nem sokat tudunk róla: Szinnyeitől azt, hogy arisztokrata, főispán, főrendiházi tag, cs. és kir. kamarás volt; "A budapesti társaság" névtelen pletykálójától pedig annyit, hogy "...külföldön, főleg Egyiptomban telel többnyire", s hogy "nagyon tudománykedvelő, világot beutazott, gazdag főúr". Ám ez utóbbit könyvtára is elárulja: Egyiptom foglalja el a legnagyobb teret a gyűjteményben: kultúrája, múltja, sőt nyelve – rengeteg arab nyelvkönyv –, de a "világot beutazott" mivoltáról számos egyéb országra vonatkozó útikönyv tanúskodik. A "tudománykedvelés" bizonyítéka az ókor történetére és irodalmára vonatkozó művek nagy száma Schliemann *Mykene* (1878), *Ilios* (1881), *Troja* (1884) és *Tyris* (1886) c. munkáitól a nagyszámú klasszikus auktorig (csak XVI. századi kiadás van több, mint húsz). A német, francia, angol, stb. útleírásokon, expedíciós beszámolókon kívül természetesen a szebbnél szebb magyar úti- és vadászati könyvek (Andrássy Manó útikönyve, meg az ugyanő által szerkesztett *Hazai vadászatok*, hogy két drága könyvet említsek példaként) szerepelnek gyűjteményében. De olyan ritkaságok is, mint Andreas Christian Zipser *Der Badegast zu Sliatsch*-a (1827-ből), vagy Karl Timlichtől *A magyar és horvát nevezetes öltözetek* (Bécs, 1816). Rokonléleknek érezhette Goldziher Ignácot meg Várabéry Ármint, mert szinte minden könyvüket megvásárolta.

Ha a 131/1916 leltári szám alatt a növedéki naplóban található bejegyzéseket olvasuk, láthatjuk, hogy a kortárs szépirodalom esetleges, és nyilvánvalóan szubjektív alapon történő válogatásán kívül gyűjteménye egyéb részét határozott profillal szedte össze. Mint említettük: klasszikus irodalom, az ókor művészete és kultúrája, utazás, s ehhez kapcsolódóan viseletek. Az ezen kívül eső darabokat nem tartotta meg, noha értékükkel nyilvánvalóan tisztában volt. 1883-ban például a nemzeti könyvtár "naptárirodalmi hiányát ... 121 darabbal egészíté ki, melyek mind kiváló becsűek".⁴⁸ Akkoriban még csak az RMK 1. kötetét jelentette meg Szabó Károly, s így még csak a magyar nyelvű kiadványok számbavétele történt meg, azokat tartották különös becsben. Nos, Révay adományában 7 darab olyan magyar nyelvű naptár volt, amelyek 1662 és 1696 között jelentek meg, és akkor legalábbis unikumnak számítottak. A hagyatékban már csak 9 RMK volt, de azok között is volt eladdig ismeretlen, amelyet Melis rögtön ismertetett is a *Könyvszemle* "Magyar Könyvesház" rovatában.⁴⁹

Végelszámolásban a *Révay és Szinnyei könyvtárról jelentés*⁵⁰ 3490 darab könyvet (sok többkötetes volt egybekötve), 9 RMK-t, 44 db aprónyomtatványt, 32 kötet hírlapot, 8 kéziratot és 24 levelet, 10 db eredeti és 7 db másolatban lévő XVI. század előtti és 104 db XVI. századnál későbbi iratot is feltüntet. Havrán Dániel, aki mint a "...külön díjazás mellett és rendkívüli időben", azaz du. 3–6 óra között tevékenykedő feldolgozók vezetője a jelentést összeállította, még azt is szükségesnek látta hozzátenni, hogy a könyvek mind "...tisztá és kötött állapotban jutottak birtokunkba". Valahogyan óhatatlanul az az érzése támad a kései kollégának, hogy ez a hagyaték csak azért szerepel a kiemelt becsű gyarapodások között, mert segítségével sikerült a külön díjazást a feldolgozáshoz kiharcolni (mást is feldolgoztak ugyanis egy füst alatt), no meg a sok szép és jó állapotú hazai díszmű miatt, minden egyebet meglehetősen idegennek, állományba nem illőnek kellett érezniük. Mai szemmel, amikor a sok, gazdagon illusztrált útleírás címeit olvassuk, s ezekről

47 Sz. XI. köt. 845. h.; *A budapesti társaság*. Bp. 1886. 414.l.

48 *Jelentés a MNM könyvtárának állapotáról 1883–4-ben.* = *MKsz.* 1884. 148.l.

49 *Síralmas beszélgetések*. H.n. 1703. *MKsz.* 1917. 98.l.

50 OSZK Irattár 32/1917

tudjuk, hogy igencsak megnövekedett az értéke az e korból származó, acélmetszetekkel díszített műveknek, becses gyarapodásnak kell tekinteni e szép, egységes profilú gyűjteményt.

A Révay család férfiágon kihalhatott, mert a hagyaték ügyében hosszas pereskedés kezdődött, mint ez a hagyatéki eljárás során az OSZK-t képviselő Havrán Dániel egy jelentéséből kitűnik.⁵¹ Am a könyvtár azonnal hozzájutott Révay Ferenc könyvtárához, és a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtára is a maga örökségéhez, mert ebbe az összes örökös és potenciális örökös beleegyezett. Feltehetően ugyancsak pereskedés során, körülbelül ugyanakkor jutott az OSZK egy másik hagyatékhoz is. Ez is meglehetősen egységes gyűjtemény, amely azonban a gyűjtés körét tekintve sokkal szerencsésebben egészíti ki a nemzeti könyvtár állományát, mint Révay Ferenc útleírásai, expedíciós könyvei.

Almásy Pál (1818–1882)⁵² az 1848-as szabadságharc, s az azt követő évek politikai életének számottevő személyisége volt, ráadásul az ország egyik leggazdagabb embere. Gyermekkorát egy titokzatos bűnügy árnyékolta be: előbb nagyapja halt meg rejtélyes körülmények között, egy pohár limonádé elfogyasztása után, majd rá néhány hónappal az édesapja. A nagyapa hirtelen halálát – amely egyébként a német színház páholyában következett be, az orvosok még agyvérzésnek tulajdonították, ám az apa halálakor már megállapították a mérgezést. A szálak a család ügyvédjéhez, s annak egy felbérelt emberéhez vezettek, de az indokot nem sikerült kideríteni, "...a mérgezés titkának fátyola mégsem lebbent fel" – hogy a régi sajtót idézzük. A még gyermek Almásyt ennek megfelelően nagy aggodalommal vették körül. Felnöve, benne ennek a félelemnek nem lehet nyomát találni, sőt: mivel az 1849. évi trónfosztási határozatkor a debreceni országgyűlés elnöke volt, a határozatot ő mondta ki. Ezért – távollétében – halálra és vagyonelkobzásra ítélték. Családja elég hamar kieszközölte számára az amnesztiát, s így az 1860-as évek legelején hazatért svájci és franciaországi emigrációjából. A határozati párt egyik vezető személyisége lett, ám ugyanakkor ismét összeesküvést szervezett a magyar függetlenség visszaállítására, amelyet árulás folytán lelepleztek, s őt újra halálra, majd kegyelemből 20 évi várfogságra ítélték. Rövid időt töltött fogságban, mert befolyásos családja – no meg a kiegyezés előszelét hordozó idők – meghozták számára a szabadulást. Többé nem foglalkozott politikával, hanem visszavonultan élt. "A társadalomban a legudvariasabb ember"-ként aposztrofálta őt a *Vasárnapi Újság* halálozási rovatának zsurnalisztája, amellet igen nagy összegeket költött közcélokra. Az Akadémia épületéhez adott nagy adományt, de a magyar képzőművészeti társaság megalakulásához is erőteljesen hozzájárult. Azután valamiféle vállalkozásba kezdett, amely elvitte a hatalmas vagyont. Gyermekeivel is szerencsétlennek érezhette magát, mert fia – míg ő még emigrációban volt – osztrák katonatiszt lett, leánya is osztrák tiszthez ment férjhez. Végül még azt is meg kellett érnie, hogy fia fiatalon meghalt. Egy ideig vidéken élt, majd a fővárosban, de annyira visszavonultan, hogy sokan tán halottnak is tarthatták. Özvegye, "Almásy Malvin úrnő, Almásy Sándor képviselő nővére" második felesége volt, aki sok évvel élte túl.

Az emigrációban is szoros kapcsolatban állt Kossuthal és Teleki Lászlóval, de Tanárky Gyula naplóját olvasva az az ember benyomása, hogy a róla alkotott vélemény nem volt valami kedvező. Tanárky szerint Kossuth vele kapcsolatban "zug-conspiratio"-t emleget, sőt erről az összeesküvésről úgy véli, hogy Almásy és Beniczky árulása folytán leple-

51 OSZK Irattár 27/1915

52 Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. 1.köt. Bp. 1939. 439–440.h.; *MÉL* 1.köt. 24.1.; *Vasárnapi Újság* 1882. 721.1. és 725–726.1.

zódott le.⁵³ Ez a gyanakvás onnan is eredhetett, hogy oly hamar kapott amnesztiát, s azt el is fogadta. Lehet, hogy ez a bizalmatlanság szegte kedvét, s ezért vonult vissza a politikai, sőt társadalmi élettől is.

Sajnálatosan kevés adat maradt fenn, vagy pontosabban lelhető fel a könyvtáron belül arról, hogy ez a könyvtár hogy került hozzánk. 1925-ben, amikor a VKM bekérte a Múzeum értékes könyv-, műtárgy- és pénzadományaira vonatkozó iratokat, a könyvtár részéről készített tervezetben⁵⁴ 33. tételesszám alatt szerepel: "Almásy Pál (Pálné volt eredetileg, de a "né" áthúzva) könyvtára az örökösök lemondása folytán a Múzeum tulajdonába megy át. A budapesti VI. ker. járásbíróság végzése." De a végzés nincs mellékelve, holott a többi hasonló irat vagy eredetiben, vagy másolatban itt együtt megtalálható. 1916-ban jelenti a könyvtár nevében Melich, hogy az Almásy könyvtárból 1915. december 31-ig 3391 művet katalogizáltak, s a hátralévő mintegy 600 kötet is elkészül 1916 végére, míg a 14.486 "darabra rúgó iratgyűjtemény" teljesen feldolgozást nyert.⁵⁵ További jelentések nem foglalkoznak e gyűjteménnyel, csak az 1915. évi növedéki naplóban találjuk meg az állományba vett művek jegyzékét, a 300. tételesszám alatt. Itt a bejegyzések végén ceruzával halványan odavetve szerepel egy végösszeg is: 4221 db. Ez a tetemes mennyiség zömmel történelmi és politikai munkákból tevődik össze, de a kor neves külföldi szépirodalmi szerzőinek műveiből is akad szép számmal. (Bizony üdvös lenne, ha ma is akadna olyan hagyakozó, aki a ma élő, de száz esztendő múlva már klasszikusnak számító irodalmi nagyságok első kiadású műveit hagyná a könyvtárra!) Főleg a francia irodalom van erőteljesen képviselve: Victor Hugo, George Sand, Hector Malot, aztán olyan divatos szerzők, mint Cherbuliez, vagy Sardou, stb. (Itt említjük meg, hogy az Országos Széchényi Könyvtár egyik Diderot és D'Alembert-féle korszakalkotó nagy enciklopédiája is Almásy Pál örökéből való. Jóllehet, nem az első kiadás, mégis nagy értéket képvisel – szellemi becséről nem is szólva!)

A könyvtár szempontjából azonban az elsődleges értékeket a hungarikumok képviselik. Különösen örülhettek néhai, anyagiakban akkor nem valami jól ellátott gyarapító elődeink azoknak a külföldi műveknek, amelyek a szabadságharc utáni Magyarország sorsával, illetve Ausztria szerepével foglalkoztak, mint pl. Rogge W.: *Österreich von Világos bis zur Gegenwart*. Leipzig, 1873.; *Echo der Skizzen aus der Geschichte eines Jahres gegeben von einem Mitglied der Beschlusspartei*. Hamburg, 1862. (Ez Kecskeméthy Aurél Bécsben 1862-ben megjelent *Skizzen aus der Geschichte eines Jahres – Vázlatok egy év történetéből* c. művére volt reflexió); [Schweinitz, Johann]: *Österreichs Zukunft und sein Heer*. Wien – Pest – Leipzig, 1866. stb. Persze számos másfajta hungarikumot is találunk az Almásy-hagyaték leltározott anyagában: olyan műveket, amelyeket Almásy életében adtak ki (Loránd Béla: *Lache im Leben, lache im Sterben*. München, 1865., vagy Segesser, A. Ph.: *Die Beziehungen der Schweizer zu Matthias Corvinus*. Luzern, 1860. stb.), vagy akár XVII. századiakat is (*Der neu-aufgegangene Glücks- und Majestäts-Stern des Königreichs Ungarn*. Nürnberg, 1688., *Ortelius redivivus*, 1665.; *Kriegs- und Friedensergebnisse ...* Nürnberg, 1686. stb.).

Egyébként a családi hagyomány szerint Almásy maga is írt könyveket: a névtelenül megjelent *Croquis aus Ungarn*-t és *Neue Croquis aus Ungarn*-t (Lipcse, 1843 és 1844.), amelyeket azonban Szinnyei és mások is egy Hugo Albert néven publikáló újságírónak tulajdonítanak, aki a negyvenes években Pesten tevékenykedett. A családi hagyomány, illetve az azt őrző bejegyzések az Almásy könyvtárából származó példányokban minden-

53 A Kossuth-emigráció szolgálatában. Tanárky Gyula naplója (1849–1866). Bp. 1961. 181., 333., 340.l.

54 OSZK Irattár 288/1925 "Kiemelt iratok".

55 OSZK Irattár 212/1916.

esetre arra jók voltak, hogy Gulyás Pál felvegye a nevet írói lexikonába, s ily módon az utókor is tudhassa, hogy a meglehetősen gyakori Almásy Pálok közül kinek a nevét örökíti meg a könyvekbe üttött bélyegző: "Almásy Pál könyvtárából".

Almásy neve is úgyszólván vonz maga után egy másik nevet, meg mi is úgy érezzük, hogy ha az elfeledett gyűjtőkre emlékezve egy el nem feledett névvel kezdtük, úgy egy felejthetetlen névvel is fejezzük be, s ezért idézzük meg Kossuth Lajost és könyvtárát.

Kossuth Lajos (1802–1894) könyvtárát⁵⁶ 1894-ben vásárolta meg a magyar nemzet, s a gyűjteményt az Országos Széchényi Könyvtárban ma is ún. "kegyeleti könyvtár"-ként őrzik. Am erről még a könyvtáron belül is keveseknek van tudomása, s még kevesebben ismerik a könyvtár megvásárlásának történetét, meg a gyűjtemény összetételét.

Az aggastyán Kossuth egyedül és igen nehéz körülmények között élte élete utolsó éveit Turinban. Jóformán egyetlen értéke volt: könyvgyűjteménye. Ez a szép és terjedelmes könyvtár részben annak az általános és világra szóló tiszteletnek és szeretetnek köszönhetőe létrejöttét, amellyel mindazok vették körül Kossuthot, akiknek számára neve és a szabadság fogalma elválaszthatatlanul összefonódott. Számtalan bejegyzés tanúskodik erről a különböző kötetekben, amelyeket kormányzervek, intézmények és magánosok ajándékoztak Kossuthnak szerte a világban, mindenütt, amerre megfordult. Am egészen bizonyos, hogy igen sok könyvet ő maga vásárolt, mint ahogy az is látszik, hogy el is olvasta könyveit.

Herman Ottóné 1893-ban meglátogatta otthonában, s erről az élményéről újságcikket írt. Ez az olvasókat – merő jóindulatból – megrendíteni kívánó cikk egy reszkető kezű aggastyánt láttat, aki nagyítóüveggel írja könyvét, mert ezzel keresi kenyerét, s aki "...kéri a szíveket, vegyék meg könyvtárát, hogy még élvezhesse azt az arasznyi nyugalmat, mely még hátra van neki". Szekfü Gyula, aki mindezt a Kézirattár idevágó anyagából⁵⁷ össze-szedte, azt írja, hogy Kossuth erre a cikkre "feljajdult", úgy érezte, hogy a nemzet szemében már koldussá lett. Az is kiderült ekkor, hogy a könyvtár eladásáról már folytatott tárgyalásokat, s hogy a magyar kormány részéről minden jóindulat megvolt, csak a király jóváhagyó tudomásulvétele hiányzott. Országgyűlési bizottság jött létre a vételár összegyűjtésére. Kossuth 16.000 forintot kért vételárként – azért adta meg ezt az összeget, mert ennyi volt a felgyűlt adósság, amely nyomasztotta.

1893 végére jött össze a megfelelő summa, s így meg is fogalmazták a vételi szerződést 32.130 frank értékben, s azzal a feltétellel, hogy az átadás csak Kossuth halála után lehetséges. A szerződést 1894. február 12-én írták alá ünnepélyesen Turinban, majd március 18-án a bizottság tagjai átadták Csáky Albin kultuszminiszternek. "Három nappal később Kossuth a ravatalon feküdt" – írja a "Kossuth Lajos könyvtára" c. beszámoló.⁵⁸ Újabb három nap, és Fejérpataky László már Turinba utazott, s ott átvette Kossuth fiaitól azt a két kis füzetet, amelybe Kossuth – már kissé öreges és reszketeg betűkkel – vezette be könyveit, s amely ma a végleges és teljes jegyzékkel együtt a Kézirattárban található.⁵⁹ A könyvtár átadása 1894. május 16. és 27. között zajlott le, majd a 28 láda könyvet Pestre szállították, és a Széchényi teremben állították fel. Az 1893/94. évi jelentés⁶⁰ szerint összesen 4303 "kötet és füzetből" állt a könyvtár. (A teljes évi gyarapodás, a Kossuth-könyvtárt és a hatalmas, Trianon előtti ország teljes kötelespéldány-anyagát is beleértve 12.252 db volt.) "A könyvtár legnagyobb részben történelmi és természet-

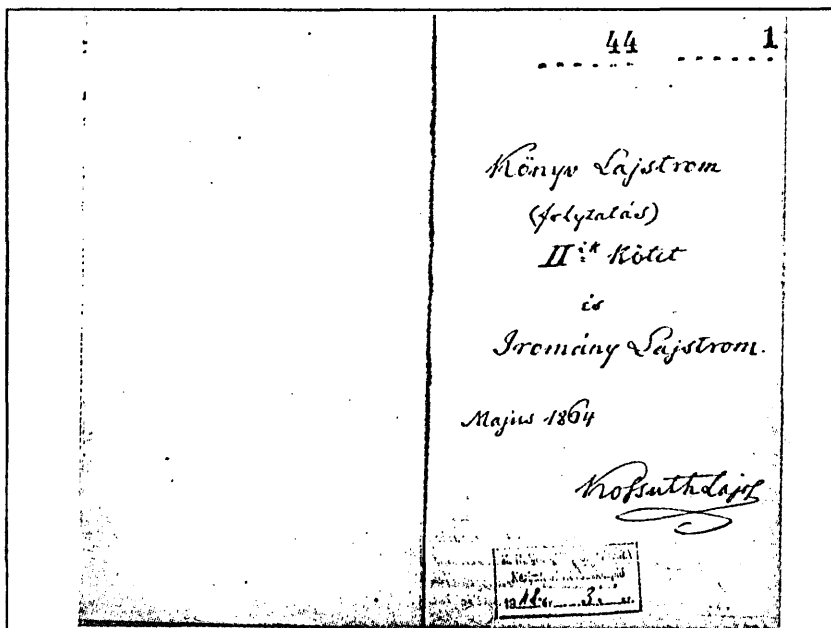
56 Szekfü Gyula: *Az öreg Kossuth. Emlékkönyv Kossuth születésének 150. évfordulójára*. 2.köt. Bp. 1952. 422.l.

57 OSZK Kézirattárban Oct. Hung. 864 és 844 alatt található a vételre vonatkozó iratok.

58 MKsz. 1894. 207.l.

59 OSZK Kézirattár Oct.Hung. 1064/1–2 és Fol.Hung. 1939.

60 MKsz. 1896. 62.l.

Kötet Szám	4. ^{ik} Számu Lajos a Habsburgok Katonaiak (folytatás)	Jegyzék
1389	az egyen az I. ^{ik} kötet	2
	<i>Hadászati németek</i>	
	7. Clausewitz. Werke (4-10 kötet) Berlin 1832-37	
	• IV. ^{ik} kötet. Feldzug in Italien 1796	
	• V. ^{ik} kötet. " " Italien-Schlacht 1799	
	• VII. ^{ik} " " Russland 1812-13	
	• VIII. ^{ik} " " Frankreich 1815	
	• IX. és X. ^{ik} Strateg. Belügy. hársz. ültetve. Feldzüge	
	1. Cezary. The XV. decisive battles of the world 1851	
	1. József. Kéziratok - 1759. Részlet	
	1. Feldzug in Ungarn Sommer 1849. Részlet 1850	
	1. Österreich. Commentar zum Russisch. Darstellung des Ungar. Revolutionskrieges 1848. Teil.	
	1. General Guyon 1856. London	
	1. Erinnerungen aus d. italien. Kriege 1848-49. 1852. Leipzig	
	1. De la Conduite de la guerre d'Espagne 1855. Bruxelles	
	1. Schimmelpenninck War betw. Turkey & Russia 1854	
	1. Kmetz. Defence of Kras. 1856. London	
	1. Hodasewich. A voice from Sebastopol. 1856	
	1. Bazancourt. Campagne de France 1814. Paris. 1856	
	1. Bressola. The War in Italy (illustrated) 1859. Lond.	
	1. Végzetek. Corps Regulations for the Indian Volunteers of the U.S. 1860	
	1. Times. Military Guide for Young Officers 1861. London	
	1. Forbes. Compendio del Volontari Italiani Napoli 1860	
	1. 1413. (sic) is Angolul nyeltek 1854	

tudományi munkákat foglal magában. Az Angliában és Amerikában ajándéku­ kapott nagyobb díszmunkák mellett – írja az éves beszámoló – az érdeklődést leginkább azon apróbb nyomtatványok, füzetek költik fel, a melyek az 1848–49-es évek alatt külföldön jelentek meg, s melyek a kor történetére sok becses adatot tartalmaznak."

Ez a vitathatatlanul helytálló, tömör jellemzés természetesen nem adhat képet arról, hogy milyen csodálatos szeretet, tisztelet és a magyar szabadság ügye iránti lelkesedés nyilvánul meg az ajándékkötetek dedikációiban. Nem tesz említést a jelentés Kossuth saját kezű könyvjegyzékéről sem, amely pedig valódi kincs, oly sokat árul el írójáról. A két kis fekete füzet "Könyv Lajstrom I. kötet. Turin Május 8. 1864." és "Könyv Lajstrom (folytatás és Iromány Lajstrom Május 1864.)" címet viselik. Rovataik: – a címeken kívül Kötet, Szám, ... számú Ládában a Raktárban (vagyis az elhelyezés, amely arra utal, hogy igen sok könyv maradt ládában, és csak kevésnél szerepel ez a bejegyzés "A háznál van"), végül pedig Jegyzetek.

A lajstrom pontosságról és rendszeretéről, olykor gyűjtői pedantériáról tanúskodik. Például, mindjárt az 1. kötet 1. lapján: "Natural History of the State of New York. (Senatus költségén) I. számú Ládában a Raktárban". Utána következik a mű 15 kötetének részletezése. A "Jegyzetek" rovatban pedig: "Díszkiadás. A New Yorki törvényhozás határozatából adományozva Kossuth Lajosnak – egy kötet hibázik". (Ma Kossuth könyvtár 1652. sz., ünnepélyes adományozó levéllel minden kötetben.) Egy másik tétel a listából: "Consular Reports on the Commercial Relations of the U.S. with all foreign nations by order of Congress. Washington 1856–1857. Volumes 1. 3. 4. – A Washingtoni kormány adománya. A 2. kötet még nem volt kiadva. Követelhető." Ismét egy másik: "A 4. Láda középebe vannak betéve Shakespeare munkái 8 kötetben (Knight kiadás pompásan kötve; miket Londoni Munkások filléres aláírással (10.000-ren) vettek meg, 's adtak nekem Shakespeare lakóházának fából készített mintájával, mely becses emlék külön ládában szintűgy a Raktárban van."⁶¹

Akad azonban a jegyzetek között olyan is, amely történeti érdekű. Pl. "Zerffy: *Gesammelte Werke von L. Kossuth*", s mellette a megjegyzés "...tudtom, hírem nélküli publicatio. Szerző hazudott, magát volt titoknokomnak mondva". Vagy: "Kossuth: The future of nations (New Yorkban tartott beszédem, mellyel Americába várt Anyámnak 's húga-imnak egy kis tökélet szereztem)".

Voltaképpen az is jellemző, hogy melyek, illetve milyen jellegűek azok a könyvek, amelyeket nem tartott ládában Kossuth, hanem a "háznál". A biblia, szótárak, nyelvtanok, lexikon mellett remekírók (pl. Burns, Byron, Petrarca), aztán összefoglaló matematikai, stb. kézikönyvek (Briot: *Aritmetique* és ugyancsak tőle: *Algèbre*, Legendre: *Géometrie*), meg ilyesfélék: Thiers: *Histoire de la révolution française*, Ricciardi: *Histoire de la révolution d'Italie en 1848*.

Természettudományos érdeklődésének mélységét persze számos munka mutatja. Növénygyűjteményéről, sőt, skót tisztelőinek csodaszép alga- és moszatgyűjteményéről, amelyhez ő maga írta oda osztályozásának eredményeit, már írtak,⁶² ám nemcsak ezek vallanak arról, hogy kora tudományos eredményeit is ismerni kívánta. Ezek közül a fizikát, biológiát, stb. tárgyaló monográfiák közül a legtöbbet nyilvánvalóan nem szerzői ajándékként kapta, hanem ő maga vásárolta. Így pl. Brewster, David: *Memoirs of the life, writings and discoveries of Sir Isaac Newton*. Edinburgh, 1855, vagy Darwin, Charles: *The descent of men* c. munkákat.

61 Ma Kossuth könyvtár 2723 jelzeten, de sajnos a "becses emlék", a lakóházminta nélkül. A "pompás kötés" is kedves figyelmesség: Kossuth címere mint supralibros.

62 Mocsz Gusztáv: *Kossuth és a botanika*. = *Term.tud. Közl.* 1915.; Székfü i.m. 388.l.

A kézzel írt kis füzetek nem a teljes gyűjteményt tartalmazzák. A leírások megszakadnak "...üdvözlő iratok, meghívások... s számkivetésre vonatkozó némely könyvek, nyomtatványok iratok. I. Könyvek" címmel, amely után azonban, sajnos, további leírások nem következnek.

A könyvtárat átvevő bizottság által készített teljes jegyzék ma a kegyeleti könyvtár leltára, egyúttal felállítási rendjét is tükrözi sorszámaival. Ez a kegyeleti könyvtár csinos könyvjegyeket kapott, melyeknek középebe kellett a sorszámot – egyúttal helyrajzi számot – beírni, ugyanez a jelzet szerepel a müncheni szakrendszer címléírásaihoz használt és ugyancsak a porosz instrukciók szerint készült nagy katalóguslapokon is. A Kossuth-könyvtár kegyeleti könyvtár lévén, a duplumokat – szerencsére – nem selejtezték ki, mint az állományba beolvasztott gyűjteményeknél tették. Egyébként ez az egyetlen kegyeleti könyvtár, amely növekszik is, folytatva a régi leltár sorszámozását. Olykor-olykor ugyanis kerülnek elő könyvek, amelyekbe Kossuth beírta a nevét (minden könyvében szerepel saját kezű névbejegyzése). Kiemelendő példa erre Jefferson műveinek összkiadása, gyönyörű piros egézbőrkötésben, gazdagon aranyozott, piros bőrrrel bevont dobozban. A Jefferson-leszármazottak dedikálták Kossuthnak a dobozban lévő köteteket, mint aki a szabadságnak ősi hűhöz hasonlatos harcoshíve volt. Ez az igen szép adomány nem jutott el Kossuthhoz életében, csak a huszadik század húszas éveiben ajándékozta Gabriel Wells neves amerikai antikvárius, Palócföldről a távolba szakadt hazánkfiát a magyar nemzetnek. Ma is egy mecénás gyarapítja a Kossuth-könyvtárat: ugyancsak Magyarországról az Egyesült Államokba került Huziányi István, aki szenvedéllyel gyűjti és küldi haza a Kossuth-amerikai útjára vonatkozó dokumentumok másolatait. Ezeket a Kossuth-könyvtárba soroljuk, mint az egykori tulajdonosra vonatkozó dokumentációt.

A XIX. század néhány elfeledett könyvgyűjtőjét, -gyűjteményét szeretnénk volna – ha csak átmeneti időre is – felidézni. Természetesen még a XIX. századból is találhatnánk más gyűjtőket, akiknek gyűjteményéből kerültek be részletek a nemzeti könyvtárba, esetleg a teljes gyűjteményt sikerült megszerezni, vagy bekerült adományként. A XX. század – ha számszerűségeket és az adományok gyakoriságában el is maradt az előző mögött, ugyancsak gyönyörű könyvtárakhoz, gyűjteményekhez juttatta a nemzeti könyvtárat (pl. Apponyi és Todoroszku gyűjteményei, hogy csak a legismertebbeket említsük). És bár a könyvtárak általában úgy tesznek, mintha nem örülnének az ilyesfajta örökségeknek, a mai világban, amikor nemigen akad olyan ország, ahol műkincs- és könyvlopások ne lennének napirenden, egyszerűbb és kisebb gyűjtemények is kincset érhetnek hiányzó, meg agyonnyúzott példányok pótlására. Arról nem is szólva, hogy szakértelemmel és szeretettel összegyűjtött kisebb könyvtárak olykor egy-egy területen többet nyújtanak, mint amennyit abból a nemzeti könyvtár munkával agyonhalmozott beszerzői, akiknek valamennyi tudományterületet figyelniük kell, be tudnának gyűjteni. Virágozzanak hát – és sokasodjanak – a könyvgyűjtők, a szenvedélyes könyvolvasók! Őrizzük emlékküket, ahogy ez a cikk is azt kívánta szolgálni, hogy ha nevükkel könyveikben találkozunk, fel tudjuk idézni alakjukat.

LÄNGST VERGESSENE SAMMLER

B. WIX

Die ungarische Nationalbibliothek wurde von einem grossen Sammler, den Grafen Ferenc Széchényi gestiftet. Sein Name und ebenso der von Miklós Jankovich und István Horvát, deren Sammlungen den eigentlichen Grundbestand der Nationalbibliothek bilden, werden oft erwähnt. Es gibt jedoch eine ziemlich lange Liste von Bücherliebhabern die mit ihren Bibliotheken dazu beigetragen haben die Vielfalt und den Wert der Bestände der Nationalbibliothek zu erhöhen, die aber längst vergessen wurden. Ihre Erinnerung wach zu rufen war die Zielsatzung der Verfasserin. Als erster wird die Sammeltätigkeit Erzherzog Josefs, Palatins von Ungarn (1776–1847) besprochen, der nicht für sich selbst, sondern für die Nationalbibliothek mit grosser Hingabe und nicht minderer Grosszügigkeit Raritäten erwarb.

Als zweiter wird die Sammlung des Lajos Farkas (1806–1873) besprochen. Diese Sammlung war ziemlich klein, aber desto wertvoller. Z.B. erwarb die Bibliothek durch diesen Ankauf 14 Codices und mehrere Unikate alter ungarischer Drucke. Im Gegensatz zu Farkas, sammelte der Universitätsprofessor Árpád Horvát (1820–1894) eine grosse Bibliothek mit den besten Büchern seines Zeitalters aus allen Gebieten des Wissens.

Die im weiteren besprochenen Sammler und Mäzene vertreten ein oder zwei ausgeprägte Passionen: der Ingenieur Enea Lanfranconi (1850–1895) sammelte Literatur über die Donau und Prachtwerke über italienische Künstler und Kunstdenkmäler, der Maler und Restaurator István Delhaes (1845–1902) Bücher die von namhaften Künstlern illustriert wurden, der Professor Imre Hajnik (1840–1901) Rechtsgeschichte und rechtsgeschichtliche Quellenwerke, Baron Ferenc Révay (1835–1916) Reisebeschreibungen des 18. und 19. Jahrhunderts, ein anderer steinreicher Grundbesitzer, Pál Almásy (1818–1882) Erstausgaben zeitgenössischer europäischer Schriftsteller.

Der letzte Name in der Reihe vergessener Sammler, ist ein unvergesslicher Name, der von Lajos Kossuth (1802–1894). Seine beträchtliche Bibliothek zeugt einerseits von der Ehrerbietung die ihm die freiheitliebende Welt entgegenbrachte, andererseits von seinem ausgeprägten Interesse für die Naturwissenschaften. Auch seine eigenhändig geschriebene Bibliotheksliste ist von kulturhistorischem Wert.

Zwar wurden diese Bibliotheken (mit Ausnahme der Kossuth-Sammlung) in die Bestände der Széchényi Nationalbibliothek einverleibt, können wir durch Listen und Inventareintragungen ein Bild über den Reichtum und Vielfalt dieser Privatbibliotheken formen. Dadurch lernen wir die Sammeltätigkeit heutiger Bücherliebhaber auch zu schätzen, da wir darüber überzeugt werden, daß ein Teil jeder Sammlung nicht nur den materiellen Wert der Bestände erhöht, sondern auch den inhaltlichen Reichtum der Bibliothek fördert.

Aprónyomtatványok az Országos Széchényi Könyvtárban 1918–1944

NÉMETH MÁRIA

Az aprónyomtatványok, – ma használatos nevükön kisnyomtatványok¹ – a könyvtári állománynak mindig is szerves részét alkották. Már a könyvtáralapító Széchényi Ferenc gyűjteményéből igen sok kisnyomtatvány maradt az utókorra, ugyanúgy Jankovich Miklós hagyatékából is. Ezeket kezdetben kötetekben egyesítve tárolták, a későbbi elkallódástól mentve meg őket. Bár ez az állományrész a kötelespéldányok beszolgáltatása révén, valamint adományok útján tovább gyarapodott, könyvtári "rangja" egyre süllyedt. Hiába hívta fel Sándor István 1804-ben a figyelmet arra, hogy "...az Apróság is néha nevezetes. El sem hinné az ember, miként oldódhatnak fel s világosíthatnak meg sok idő múlva az efféle ... Apróságokból a legnehezebb kérdések és kétkedések", a figyelem mégsem fordult – személyzeti hiány miatt nem is igen fordulhatott – e kiadványfajta felé.² De ha feldolgozásukra, tárolásuk megoldására nem is került sor, számszerű nyilvántartásuk mégis

- 1 Itt jegyezzük meg, hogy írásunkban a kisnyomtatvány elnevezés helyett a régebbi aprónyomtatvány kifejezést használjuk. De a két világháború közti időszakban – a szervezeti egység első elnevezésében is – csak az utóbbival, illetve az egyleveles nyomtatványok meghatározással találkozunk. Utalunk Tóth András most érvényes meghatározására is: "A korábban szokásos »aprónyomtatvány« gyűjtőfogalom helyett a szakirodalom újabban szélesebb értelemben a »kisnyomtatvány« gyűjtőfogalmat használja. Ez a fogalom magában foglalja mind a »füzet alakú kisnyomtatványok« (brosúrák, röpiratok, iskolai értesítők, vállalati kiadványok, stb.) mind pedig az »aprónyomtatványok« (rölapok, meghívók, plakátok, családi nyomtatványok) körét". (Tóth András: *Kisnyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban*. = *Magyar Könyvszemle* 1968. 210–214.p.) – Ld. még Sallai István – Sebestyén Géza: *A könyvtáros kézikönyve* c. művét. (2. kiad. Bp. 1965.) 639–684.p. – Megemlítendőnek tartjuk témánk szempontjából Possonyi Erzsébet: *Kisnyomtatványok kezelése*. Bp. 1958. 41 p. c. művét (megjelent Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 6. köteteként), mert nemcsak szerzője, hanem lektorai, Goriupp Aliz és Csapodi Csaba is az OSZK munkatársai voltak, tehát szemléletükben nyilván érvényesült a Nemzeti Könyvtárban szerzett tapasztalat.
- 2 Ld. Somkuti Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye* c. tanulmányát (= *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971*. Bp. 1973. 175–179.p.), amely e kiadványfajta összetételét részletesen feltárja. Közvetve innen származik a Sándor István-féle idézet is. Ld. továbbá Bertlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867* (Bp. 1981). c. művét.

megtörtént. 1885-ben pl. "a rendezett állomány igen alacsony számításal" 40.000 aprónyomtatványt, 12.000 alkalmi verset és beszédet, 20.000 egyleveles nyomtatványt foglalt magában.³

Az évi gyarapodás – elsősorban a kötelezpéldány beszolgáltatás révén – a századfordulótól az első világháborúig átlagosan 30.000 db körül mozgott.⁴

Ebben az időszakban Szent-Iványi Zoltán, illetve id. Szinnyei József hagyatékai gazdagították az aprónyomtatványok állományát. Szent-Iványi Zoltán 1904-ben megszerzett gyászjelentésgyűjteménye 64.896 személyre terjedő darabbal növelte az érintett anyag-részt.⁵ Szinnyei József könyvtárából pedig (ezt 1916-ban vette meg az intézmény) 1867 aprónyomtatvány, számos színlap került – más dokumentumokon kívül – az Országos Széchényi Könyvtár birtokába.⁶

Megbecsülést azonban ezek a kiadványok továbbra sem élveztek, hacsak valamely jelentős történelmi esemény kapcsán, vagy például hungarika jellegük miatt nem irányult a figyelem egy-egy csoportjukra.⁷ A grafikai plakát – ez a múlt század végén megszületett dokumentumfajta – természetesen csak a századforduló körül jelentkezhetett a könyvtári állományban. Bár nagysága lényegesen eltér az aprónyomtatványokétól, mint egyleveles és egyedi tárolási módot kívánó kiadványtípus, az előbbiek gyűjteményéhez kapcsolódott.

*

Jelen írásunkban nem tekintettük feladatunknak a tárgyalta korszakot megelőző "kezdemények" részletes ismertetését, csupán néhány fontosabb mozzanatra utaltunk. Már csak azért sem foglalkozunk a korábbi időszakokkal behatóbban, mert a szervezett gyűjtemény kialakulásának gyökerei is csak az 1910-es évek közepéig nyúlnak vissza.

*

3 *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára (1802–1895).* = *Magyar Könyvszemle* 1896. 97–120.p. Idézett rész: 105.p. Ld. az éves jelentéseket.

4 OSZK Irattár 647/1904. A teljes gyűjtemény kb. 100.000 darabból állt, de ezek között sok volt a duplum.

5 Ld. az 1916. évi 132. növedéki napló-számon, valamint a hagyaték feldolgozásáról beszámoló jelentést. (OSZK Irattár 32/1917).

6 Szinnyei József gyűjteményének jelentős része színháztörténeti vonatkozású, ezeket a Színháztörténeti Társaság őrzi. Részletesebben ld. Pukánszky Kádár Jolán és Bereczliné Monori Erzsébet: *Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára c. tanulmányát* (= *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966*. Bp. 1967. 214–246.p. Vonatkozó rész: 223–224.p.).

7 Ebben a tanulmányunkban az 1711 előtti aprónyomtatványokról nem szólunk, ezeket a tárgyalta korszakban is külön elbírálásban részesítették.

A Széchenyi Könyvtár a világháború első éveiben háborús, majd a Tanácsköztársaság megbuktatása után ún. proletárdiktatúra-gyűjteményt létesített.⁸ Míg az első mind anyagi, mind könyvtári vonatkozásban csődbe jutott, addig az utóbbi jelentőségét aligha kell hangsúlyozni.

Bár a világháborús gyűjtemény felállítása súlyos tévedés volt, Dezsényi Béla jelentősnek látja hatását a könyvtár aprónyomtatvány gyűjteményének alakulására.⁹ Nem csupán arról van itt szó, "...hogya 1919-ben vele kapcsolatban kezdtek nagy figyelemmel gyűjteni a forradalmi nyomtatványokat – elsősorban a plakátokat és röplapokat", hanem arról is, hogy "majdnem bizonyos, hogy a plakátok és általában a kisnyomtatványok jelentőségére a könyvtárban eleinte túlnyomó megbecsülésnek örvendő könyvek, majd hírlapok mellett ekkor terelődött a figyelem". A proletárdiktatúra politikai plakátjai – és más, nem könyv jellegű dokumentumfajták fontosságának felismerése vezetett végül is e kiadványcsoport tudatos fejlesztéséhez, majd önálló osztállyá való szervezéséhez.

De az út hosszú, bizonytalan és kitérőkkel teli volt. Korszakunkban még a szervezet is kiforratlan képet mutatott. A gyűjtőkör és a szervezet nem felelt meg mindenben egymásnak, a Tár 1935 utáni vegyes profilja nem esik egybe még elnevezésével sem. Mindezek következtében csak a Széchenyi Könyvtár hagyományai alapján és az 1945 utáni fejlődés során aprónyomtatványként, illetve kisnyomtatványként kezelt állományrész történetét kíséreljük meg bemutatni.¹⁰

Éppen ezért szükségesnek látjuk, hogy a mai Plakát- és Kisnyomtatványtár jelenlegi gyűjtéséről rövid ismertetést adjunk.¹¹

Állományában őrzi, illetve ide sorolja a Magyarországon 1711 után megjelent: a) szöveges és grafikai plakátokat; b) röplapokat, műsorfüzeteket; c) könyvárusi forgalomba nem kerülő hivatalos és használati nyomtatványokat (csoportos anyag), kivéve a pericükusan megjelenő kiadványokat, a műszaki irodalmat (gépkönyvek, prospektusok, stb.),

8 Ez a két gyűjtemény természetesen számos kisnyomtatványt, plakátot tartalmazott. Itt azonban nem foglalkozunk velük, hiszen megtette ezt teljes részletességgel Ferenczy Endréné: *Az Országos Széchenyi Könyvtár ún. világháborús- és proletárdiktatúra-gyűjteménye* című tanulmányában. = *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve* 1967. Bp. 1969. 263–276.p.

9 Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchenyi Könyvtárban a Horthy-korszak idején.* = *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve*, 1967. Bp. 1969. 124–180.p. Idézett rész: 142.p.

10 Itt mondok köszönetet dr. Wittek Lászlónénak, a Plakát- és Kisnyomtatványtár osztályvezetőjének, aki értékes felvilágosításával segítette munkámat. – Hálával tartozom dr. Wix Györgynének, a Gyárápítási Osztály ny. osztályvezetőjének és dr. Nagy Károlyné dr. Létay Idának, a Katalógizáló Osztály ny. osztályvezető-helyettesének, akik nagy tudásukkal és tapasztalatukkal számos kérdés megoldásában támogattak.

11 *A Plakát- és Kisnyomtatványtár ügyrendje*. 1983. 6 gépett lap.

d) a XVIII–XIX. századi ponyvanyomtatványokat;¹² e) gyászjelentéseket; f) képeslapokat; g) metszeteket és XVIII–XIX. századi litográfiákat; h) művészi, vagy történelmi szempontból jelentős grafikai dokumentumokat (ex libriseket, alkalmi- és alkalmazott kisgrafikát, grafikai naptárakat). – A külföldön megjelent a) magyar nyelvű, magyar vonatkozású, vagy magyar grafikus által alkotott plakátokat és metszeteket; 1711 után megjelent magyar vonatkozású aprónyomtatványokat; c) tartalmi értéke, ill. művészi jelentősége alapján az 1600 után megjelent egyleveles nyomtatványokat.

A gyűjtemény 1985-ben 35.095 egységgel gyarapodott. (2.938 db grafikai és 4.327 db szöveges plakát, 8.294 db hivatalos használati irodalom, 360 db metszet és 16.144 db kisnyomtatvány. Az utóbbi kategóriába 3.834 db röplap, 5.640 db gyászjelentés, 6.584 db képes levelezőlap, 86 db alkalmi grafika és ex libris tartozik.) A Tár összállománya 1985 végén mintegy két és félmillió egységet számlál.

Gyűjtőkör

Az aprónyomtatványok gyűjteményébe tartozó dokumentumfajták körét az érvényes kötelespéldány-rendeletek akarva, nem akarva befolyásolták. A Horthy-korszakban részben az 1897. évi törvény,¹³ átmenetileg a Közoktatásügyi Népbiztosság 60. K.N. számú rendelete,¹⁴ az 1929. évi XI. törvény cikk,¹⁵ és ennek, sajnos csak 1935-ben kiadott végrehajtási utasítása volt az irányadó.¹⁶

Világos meghatározást egyik sem adott.

Az 1897-es tc. 2. §-a szerint a kötelespéldány-szolgáltatás – az egyértelmű kategóriák mellett – a térképekre, hangjegyekre, "képes ábrázolásokra, stb." terjedt ki, utóbbiak akár önálló szöveggel, akár anélkül jelentek meg. De a 3. – "kizáró" – paragrafus előírta hivatali, ipari, kereskedelmi vállalatok, egyesületek és társulatok évi jelentéseinek, a falragaszoknak, színlapoknak, műsoroknak és gyászjelentéseknek az OSZK számára való beküldését is.

A Közoktatásügyi Népbiztosság rendelete szűkszavúban ugyan, de ezeket a dokumentumfajtákat sorolja fel: "Képes ábrázolások, műlapok, alkalmi nyomtatványok, falragaszok, színlapok, műsorok, facsimilék, stb." (Aláhúzás a szerzőtől.)

Az 1929. évi XI. tc. 33. §-a szerint beszolgáltatási kötelezettség alá esik minden nyomdatermék – ideértve a litográfia, fotolitográfia és anasztatikai nyomás útján legalább 25 példányban sokszorosítottakat is.

12 A vásári ponyvagyűjteménynek egy része tehát ma a Plakát- és Kisnyomtatványtárban található. Ez az állomány 1945 után került oda. Addig egy raktári galérián tárolták a feldolgozatlan ponyva-anyagot. 1950 körül kezdett hozzá Borzsák István e művek katalógizálásához, amelynek nagyobb terjedelmű darabjait a könyvállományba sorolták be. (Wittek Lászlóné szíves közlése.)

13 1897. XLI. tc. a nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelespéldányainak beszolgáltatásáról.

14 A Közoktatásügyi Népbiztosság 60-K.N. sz. rendelete. A nyomdai termékek könyvtári megőrzése, bibliográfiai és statisztikai feldolgozása és a könyvtári szükséglet biztosítása.

15 1929. XI. tc. A múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéséről.

16 9.300/1935. V.K.M. számú rendelet. A múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezése tárgyában. [Az 1929. XI. tc.-kel kapcsolatos végrehajtási utasítás.] V. fejezet. A nyomdatermékek tudományos célokra szolgáló kötelespéldányai. [A tc. 32–43. §-aihoz.]

A csak a Széchényi Könyvtárnak (és a Statisztikai Hivatal Könyvtárának) előírt beszállításra kijelölt dokumentumok köre két helyen bővül: külön említi a vállalatok, stb. zárszámadásait és alapszabályait, és a műsorok mellett a műsoros meghívókat is felsorolja (33. §. 2.bek.)

Az 1935. évi végrehajtási utasítás csak a nyomdatermékek csoportosítására és nyilvántartására vonatkozóan ad többletet, e szerint a VI. kategóriába az önálló képes ábrázolások (metszetek, könyvnyomtatványok, gépi eljárással készült fényképsorozatok, stb.) (aláhúzás a szerzőtől), a VII.-be pedig a vegyes kisebb nyomtatványok tartoznak.

"A könyvtári tájékoztató káté"¹⁷ 1941-ben jelent meg. Ez voltaképpen az érvényes rendeletek értelmezését tartalmazza – elsősorban a nyomdák számára. Az előbb említett csoportok magyarázatánál csak a VII.-re nézve szolgál bővebb felvilágosítással. Ide sorolja a falragaszokat, műsorokat, műsoros meghívókat, színlapokat és a gyászjelentéseket. Itt említi egyébként még a "...minden más, csupán egy levélre nyomtatott nyomdatermékek"-et is. (Aláhúzás a szerzőtől.)

A rendeletben gyakran előforduló "stb.", az előző mondatban idézett "minden más" – legalábbis az ún. vegyes aprónyomtatványok kategóriájára vonatkozóan – nem szolgál pontos felvilágosítással. Így aztán az "alacsonyabbrendű" anyagot megillető – hiányos iratok segítségével sem lehet minden kérdésről világos képet adni.

*

Arról, hogy az OSZK-ban mit tekintettek aprónyomtatványnak, részben a jelentések, részben a naplók szolgálnak felvilágosítással. A jelentések 1918-ban az alapszabályokat, falragaszokat, gyászjelentéseket, hivatalos iratokat, műsorokat és periratokat utalják ebbe a csoportba, csakúgy, mint 1926-ban, amikor már a színlap és a "különféle" kategóriával bővül a nyilvántartás.¹⁸ 1928-ban a képes plakátok önálló számbavételével találkozunk.

A naplókat tanulmányozva színesedik a kép. 1920-ban az A-val jelzett (tehát aprónyomtatványként kezelt) tételek között a felsoroltakon kívül bank-, illetve biztosítási iratokat, belépőjegyeket, közellátási jegyeket, blankettákat, iskolai, közművelődési, jogi, katonai vonatkozású nyomtatványokat, meghívókat, reklámokat, stb. találunk. De képviselve van e gyűjtemény ezévi gyarapodásában a hazai élet szinte minden más megnyilvánulása is (hajózás, statisztika, mértékegységHITELESÍTÉS, Amerikai Segítő Akció, politika, művészet, stb.)

1928-ra tovább bővül az aprónyomtatványokban reprezentált témák száma: az egészségügy, egyesületek, egyházak, idegenforgalmi intézmények, az ipar és kereskedelem, a rádió közleményei, kongresszusi programok, népakadémiai, Szabad Egyetem-i tanfolyamok terve, politikai röplapok és kiáltványok (pl. a Vas- és fém munkásokhoz szólók), menetredek, stb. jelennek meg a kiadványcsoportban.

Az aprónyomtatványok körének elvi meghatározásával első ízben 1935-ben találkozunk a Nyomtatványtár szervezetéről és ügyrendjéről összeállított tervezetben.¹⁹ E szerint "Aprónyomtatványnak tekintendő mindamag egy- vagy néhány leveles nyomtatvány, mely nem raktározható el a könyvek elraktározásának rendes módja szerint, hanem mely különleges megőrzési módot kíván (pl. gyűjtőkban). Továbbá a cím nélkül megjelent

17 Tóth András nevezi így *A kötelespéldány-szolgáltatás Magyarországon*. Bp. 1964. 91.p. /A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai/ c. művében. – Harsányi András – Varga Sándor Frigyes: *Tájékoztató a kötelespéldány-szolgáltatásokról*. Bp. 1941. OSZK. 24 p. c. összeállítása. – E rész összeállítását Tóth András munkája alapján végeztük el.

18 Ld. az adott évekről szóló jelentéseket.

19 OSZK Irattár 294/1935. Tervezet a Nyomtatványtár szervezetéről és ügyrendjéről. Sajnos, ez végleges megfogalmazásban nem maradt meg, a tervezet viszont több pontban eltér a megvalósult gyakorlattól.

nyomtatvány, amelynek katalogizálásakor a címeírás lényeges elemeit (pl. tárgyi címet) önkényesen a katalogizálónak kellene megadnia. S végül ama kiterjedelmű, de egyébként rendes nyomtatványok, melyek a könnyebb áttekintés kedvéért az érdekelt osztályok megegyezése szerint az Aprónyomtatvány osztályban vezérszók alatt őriztetnek (pl. alapszabályok, egyleti jelentések, egyházkerületi jegyzőkönyvek, stb.)."

1936-ban egy értekezleten – amely a nemzeti múzeumi intézményekben található egyenmű anyagtestek ésszerű egyesítéséről tárgyal²⁰ – az a határozat született, hogy az Aprónyomtatványtár feladatkörébe az ex librisek, levelezőlapok, műsoros meghívók gyűjtése is beletartozik, továbbá, hogy a színlapokat és moziplakátokat is meg kell őriznie.

Egy évvel később, szeptember 25-re Fitz főigazgató osztályvezetői értekezletet hívott össze. A megbeszélés tárgyát és azzal saját szempontjait is a meghívóban előre közölte. "Szervezeti tendencia, továbbá, hogy a gyűjtőkört szorosabbra vonjuk ..., s hogy a bibliográfia tárgykörébe nem tartozó anyagot (pl. plakátokat, üzleti nyomtatványokat) idővel más intézmények gyűjtőkörébe utaltassunk át. A gyűjtőkörünknek idegen anyag, valamint a nem-könyvtári anyag ugyanis gátolja a könyvtár további fejlődését, s bonyolulttá teszi a munkát."²¹

E kissé meglepő állásfoglalást intézkedés szerencsére nem követte, de talán magyarázza azt, hogy éppen ezek a kiadványok miért kerültek "megőrzésre" a pincébe.

1937-ből az Aprónyomtatvány osztály gyűjtési köréről hiteles leírás áll rendelkezésre.²² Ez öt főcsoportot jelez: I. Térképek; II. Iskolai értesítők; III. Gyászjelentések; IV. Plakátok; V. Vegyes aprónyomtatványok. Az első kettővel itt nem foglalkozunk, a harmadik pedig pedig annyira egyértelmű és egységes, hogy arról részletezést nem kell adni.

A plakátok viszont már jellegük szerint többrétűek, mint ahogy azt az alábbi részletezés is elárulja:

"1. Szöveges:

- a) politikai (új pártok, választási, stb.)
- b) alkalmi (hazafias ünnepélyek: III. 15., X. 6., Szent István, világháborús vonatkozású: hősi emlékmű leleplezése, stb., stb.)
- c) kulturális, színházi, irodalmi emlékünnpély, művészeti, műkedvelői előadások műsora.

Színházi. (Fővárosi színházak premierjei, vidéki színházak.)

Vidékiek; társulatok szerinti időrendben.

- d) különféle: (Társadalmi intézmények, egyesületek megalakulása, olasz király érkezésével kapcsolatos intézkedések, koldusakció, nemzetközi vásár, pécsi szociális hét, stb.)

2. Képes:

Magyar szerzők signált plakátjai (betűrendben):

- a) ipari, kereskedelmi, fürdő, reklám
- b) színházi premier és jubileum
- c) mozipremier
- d) levelezőlapok. Hazai tájképek, helyek szerinti betűrendben. Exlibris.)"

20 A felmerült kérdések tisztázására a Trócsányi Zoltán vezette bizottság volt hivatott. Az 1936. június 12-én megtartott értekezlet Pánity Vukoszava jelentését tárgyalta, ez azonban az Irattárban nem lelhető fel. Az itt hozott határozat azokat a kiegészítéseket tartalmazza, amelyeket a bizottság fűzött hozzá az eredeti javaslatához. OSZK Irattár 476/1936.

21 OSZK Irattár 329/1937.

22 OSZK Irattár 374/1934. Melléklete annak az összeállításnak, amelyet *Magyarország Évkönyve* IV. évfolyama számára állított össze a könyvtár. – *Jelentés ... 1941.* 13.p.

Ugyancsak bontásra szorult az utolsó csoport is:

"Vegyes aprónyomtatványok:

1. Folytatásos kiemelt csoportok:

a) egyházmegyei jegyzőkönyvek;

b) Budapest székesfőváros, bankok, közlekedési vállalatok, bányák, csatornázás, útépités, vállalatok költségvetései, jelentései, zárszámadásai, kimutatások

2. Önálló kiadványok megjelenés éve szerint tizedes rendszer alapján csoportosítva..."

Az 1939-es gyűjtőkori leírás²³ szinte szóról szóra követi a két évvel azelőttit, az évi jelentés pedig újra megfogalmazza azt az érvelést, amely a Tár illetékességi, tehát gyűjtőkörét is – miként az 1935. évi is – praktikus alapokra hejjezi: "Feladata, hogy mindazokat a nyomtatványokat kezelje, nyilvántartsa és megőrizze, melyek nem raktározhatók el polcokra állítva mint a könyvek, hírlapok és kéziratok, hanem laponként tároltatnak, s nem tarthatók nyilván katalógusokban, hanem csak indexekben és természetüknek megfelelő csoportos elhelyezésben."

Az Aprónyomtatványtár gyűjtőköre és az aprónyomtatványok fogalmának meghatározása tehát nem fedi egymást, a gyakorlat – amelyet az 1936-ban új rendszerre áttért növedéki napló is tükröz²⁴ – inkább az előbb idézett, illetve a már ismertetett, az 1935. évi tervezetben foglalt elvi meghatározásnak felelt meg. Ebben a nyilvántartásban a "szakrendszer" elnevezésű rubrika a kiadvány műfaját, illetve tartalmát részben betűjellel, részben az ETO szám közlésével jelzi. (M = műsor, meghívó, színlap; Gy = gyászjelentés; Pl = plakát, de a zárszámadás 38-as, az egyesületi szabályzat 34-es jelzetet kap.) Általában a betű a különgyűjteményi, a szám az ETO-ba sorolható könyvekre, könyv jellegű kiadványokra vonatkozik. A növedéki napló "Osztály" feliratú sorának kockáiba viszont betűjelek szolgálnak az anyag irányítására. (Ö = önálló művek; F = folytatásos művek és sorozatok; T = térkép; P = plakát; A = aprónyomtatvány, stb.)²⁵

A kettő egybevetéséből kiderül, hogy az aprónyomtatványokhoz (a Tárba) a gyászjelentések, meghívók, műsorok, színlapok, rölapok, körrendeletek, ex librisek ("ex libris gyűjtemény" megjegyzéssel) és egyéb "vegyes nyomtatványok" (szentképek, imák, gyógyszerismertetések, stb.) kerültek. A plakátok mellett P-vel jelzett irányítást találunk (1936-ban az "Észrevétel" rovatban nemegyszer "pince" kiegészítéssel).

23 OSZK Irattár 122/1939. – *Jelentés ... 1939.* 12.p.

24 A Szerzeményi Osztály ügyrendjéhez Gulyás Pál is hozzászólt. "Az ún. aprónyomtatványok eddigelő egyáltalában nem naplózattak, hanem félretették, s negyedévenként fajták szerint csoportosítva, csomagokba kötöztették és raktározattak el." Óriási munkatöbbletet jelentene, ha ezeket a nyomtatványokat a jövőben naplózni kellene – jegyezte meg Gulyás Pál. OSZK Irattár 166/1935. – Bár a mégis bevezetett naplózás igen igényesen történt, kezdetben némi bizonytalanságok, ingadozó megoldások tapasztalhatók.

25 Az előzőekben idézett tervezet 61. pontja értelmében: "A naplózott műnek könyvtári elhelyezése annak a gyűjteménytárnak kezdőbetűivel jelölendő, melynek gyűjtőpolcára a mű naplózás után betéte-tik, pl. Ö (önálló művek a Nyomtatványosztályban), F (folytatásosok), S (sorozatok) (ez a kategória már nem szerepel a naplóban), P (plakátok), T (térképek), A (aprónyomtatványok)..."

A zárszámadásokat, naptárakat, évi jelentéseket, munkaterveket, stb. az F kategóriába sorolták. (1936-ban az "Észrevétel" kockában a "Gyűjtő" szót találjuk,²⁶ a megjegyzés az elhelyezésre utal.)

Ez az irányítás nem fedi egészen az 1935. évi tervezet utolsó mondatában leírt elvet, de még kevésbé a gyűjtőköri leírásokat, amelyek a zárszámadásokat és hasonló kiadványokat nem a folyamatos művek (könyvek), hanem a "vegyes aprónyomtatványok" első, folytatásos kiemelt csoportok kategóriájába sorolják.²⁷

Az előzetes elképzelésekkel ellentétben a folyamatos műveknek ez a része a Nyomtatványtár gyűjteményében kapott helyet.²⁸

Több esetben Ő (önálló mű) jelzést nyertek ugyancsak az aprónyomtatványokhoz tartozó gyári prospektusok, kiállítási katalógusok és hasonló kiadványok. Ennek okára nem találunk magyarázatot.

Gyarapítás

Az aprónyomtatványok gyűjtése természetszerűen elsősorban a kötelespéldány beszerzésére támaszkodott. Sajnos, ennek zavartalanságát két körülmény is gátolta. Egyrészt az, hogy a nyomdák ezen kötelezettségüknek gyakran hiányosan, vagy egyáltalán nem tettek eleget, másodsorban, hogy a világháborúk körüli évek zavaros fejleményei, a megszállási zónák ideiglenes volta, a végleges határok kialakulatlansága éveken át nehezítették, sőt lehetetlenné is tették a kötelespéldányok eljuttatását a Nemzeti Könyvtárba.

A kötelespéldányok beszerzésének – az egész korszakot végig kísérő – hiányságairól több dokumentumot idézhetnénk ugyan, de aprónyomtatványokról lévén szó, maradjunk a könyvtár azon jelentésénél,²⁹ amely működésének 1935. évi idevágó adatait részletezve közli (plakát és színlap: 2599, gyászjelentés 845, meghívó, műsor 456 darab). Ezekben a számokban – mutat rá a jelentés – a lelkiismeretlen beszerzésnek megdöbbentő bizonyítéka mutatkozik. Magyarországon évente több mint 120.000 ember hal meg, tehát valószínűtlen, hogy egy év alatt csak 845 gyászjelentést adtak volna ki. 1935-ben képviselőválasztások voltak hazánkban, a beküldött falragaszok száma – a színlapokkal együtt – mégis csak 2599, az előző évi 6136 darabbal szemben. A nyomdászok tisztában vannak azzal, hogy a "filléreket érő, tartalmukban pedig többnyire jelentéktelen egyleveles nyomtatványok" reklamálása többbe kerülne, mint amennyit az anyag ér, ezért nyugodt lelkiismerettel hágiák át a törvényt.

A Széchényi Könyvtár munkatársai valóban nem sokat tehettek a hiányzó anyag pótlása érdekében, általában sem erejük, sem pénzük, de néha talán a szándékuk, akaratuk sem volt meg erre. Próbálkozások történtek ugyan kiegészítések beszerzésére, de ezek

26 Az ún. Gyűjtőbe kerültek – többé-kevésbé rendezve, – sokszor csak ömlesztve, a könyv terjedelmét el nem érő, illetve "szint alatti" nyomtatványok (telefonkönyvek, évi elszámolások stb.), de valóban aprónyomtatványok is. Ezen "gyűjteményrészleg" feldolgozására a mai napig sem kerülhetett sor, pedig feltehetően számos értéket rejt magában.

27 Ld. a 12. sz. jegyzetet.

28 Ld. a naplókat. – Megjegyzendő azonban, hogy 1937-ben és 1938-ban (talán később is?) az önálló vegyes aprónyomtatványok feldolgozása (szakozása) az Aprónyomtatványtárban történt meg.

29 *Jelentés ... 1934. július 1-től 1935. december 31-ig.* 14.p.

sem volt meg erre. Próbálkozások történtek ugyan kiegészítések beszerzésére, de ezek nem folytak rendszeresen. Az erőfeszítések – mint az alábbi példák majd illusztrálják – elsősorban a plakátok és hungarikumok gyűjteményének teljesebbé tételét szolgálták, az előbbit inkább alkalmyszerűen.

1920-ban pl. az Országos Kisgazda és Földművespárt elnökségéhez fordult a könyvtár vezetősége, kérve, hogy választási kiadványait (plakátok, röpcédulák, stb.) bocsássa az OSZK rendelkezésére.³⁰ (Ugyanilyen kéréssel kereste meg 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt vezetőségét is.)³¹ 1923-ban Pánity Vukoszava hivatalos igazolványt kapott "a plakátgyűjtemény kiegészítésére vonatkozó jogosultsága igazolására",³² (ez nyilván a világháborús és proletárdiktatúra falragaszainak összegyűjtését célozta). 1926-ban Lukinich Imre igazgató több levelet is küldött intézményekhez és hatóságokhoz. Érdekes a Budapest Székesfőváros Hirdető Vállalatának Igazgatóságához intézett kérés indoklása, amely szerint az Országos Széchényi Könyvtár "...a jövőben fokozottabb gonddal igyekszik plakátgyűjteményét fejleszteni és teljesebbé tenni. Így nemcsak mindennemű történelmi értékű politikai hirdetemény, hanem művészi jellegű képes plakátok is nagy fontossággal bírnak. Művészi plakát-termelésünk a háborús esztendőök második felében lendült fel, melynek példányai teljes számban lelhetők fel könyvtárunkban." Felkérte a vállalat vezetőségét, hogy a gyűjtés teljességére való törekvésében támogassa a könyvtárat.³³ Kiegészíti e levélben foglaltakat az az irat, amellyel a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesületet kereste meg az OSZK. "A magyar plakátmozgalom mindössze három évtizedre terjed vissza, s jóllehet, a köteles sajtó törvény gondoskodik ilyen természetű sajtótermékek beszolgáltatásáról – csak a világháború és forradalmak plakátjai, mint rendkívül fontos történelmi emlékek lelhetők fel teljes számban könyvtárunkban. Nagy hiányok észlelhetők elsősorban a háború előtti anyagunk vizsgálatánál." Lukinich Imre szónak az az is, hogy éppen a litográfiai műintézetek küldik el csak szórványosan, vagy egyáltalán nem a jelen és közelmúlt képes falragaszait.³⁴ De Lukinich Imre még egyes darabokat is reklamált, így Pólya Tibor Magyarország c. plakátját,³⁵ illetve a Magyar Iparművészeti Társulat állandó kiállításán kifüggesztett plakátokat, amelyek Budapest hirdetőoszlopain nem voltak láthatóak.³⁶ Sajnos, ez az akció 1926-ra korlátozódott, arra az évre, amikor a plakátgyűjtemény rendezése – nagy lelkesedéssel, de rövid ideig tartóan – kezdetét vette.

30 OSZK Irattár 69/1920.

31 OSZK Irattár 42/1945

32 OSZK Irattár 526/1923.

33 OSZK Irattár 5/1926.

34 OSZK Irattár 128/1926. – Hasonló kéréssel fordult az OSZK a Posta Hirdető Vállalat vezetőségéhez is. Tőlük 77 képes plakátot kapott. (OSZK Irattár 171/1926.)

35 OSZK Irattár 321/1926.

36 OSZK Irattár 398/1926.

Történtek természetesen erőfeszítések – a pénz- és létszámhiány ellenére is – más aprónyomtatványi gyűjteményrészek hiányainak pótlására is. Ezek azonban nem folytak még olyan szervezeten sem, mint az 1926. évi plakátpótlási kísérletek.

Személyes kapcsolatok révén, így pl. Móra Ferenc szegedi könyvtárigazgató segítségével³⁷ is számos aprónyomtatványhoz jutott a Széchényi Könyvtár, de egy-egy csereakció útján is megszerzett néhányat. Előfordult, hogy duplumai átengedésével tudta hiányait pótolni.³⁸

Egyének és testületek ajándékai is hozzájárultak a gyűjtemény fejlesztéséhez. Aprónyomtatványokhoz jutott a könyvtár a rendőrség, ügyészség által elkobzott, a cenzúra rostáján fennakadt baloldali jellegű vagy kommunista anyagból is.³⁹ De más hatóság is segített, így 1942-ben a honvédelmi miniszter rendelete alapján gyarapodott a gyűjtemény két – "ellenséges légitámadás" során ledobott – magyar nyelvű röpirattal.⁴⁰

Sajnos, az ajándékok, adományok mennyisége nem volt jelentős. Szinte kivételként említhető meg a Majláth István ny. főispántól származó gyászjelentés-gyűjtemény, amely igen ritka XVIII. századi, illetve az OSZK állományából hiányzó felvidéki anyagot tartalmazott.⁴¹ Ugyancsak említést érdemel a Kiticsán Miklós-féle hagyatéka, amely 1924-ben került az OSZK-ba, és ennek egyik rövid életű gyűjteményrészét – a bélyegeket – gazdagította.⁴²

Komoly gondot fordított a könyvtár a határainkon túli magyar és magyar vonatkozású anyag – köztük a plakátok és aprónyomtatványok – megszerzésére. Ennek érdekében részben könyvkereskedőket bízott meg a dokumentumok megvásárlásával,⁴³ részben egyéni felkérések révén gyarapította gyűjteményét. Az 1920-as években pl. a Bécsben tartózkodó Eckhart Ferenc vállalta az ott fellelhető valamennyi hungarika nyomtatvány összegyűjtését.⁴⁴

Igen sokat köszönhet az intézmény Sikabonyi Antal ügybuzgalmának is, együttműködése a Széchényi Könyvtárral akkor is hasznosnak bizonyult, amikor ő már a külügyminisztérium könyvtárát vezette.⁴⁵

37 OSZK Irattár 25/1922.

38 OSZK Irattár 227/1927. Csere a pápai Református Főiskola könyvtárával. – 148/1934. Csere Stemmer Ödön könyvkereskedővel.

39 Dezsényi Béla: *Fejezetek az Országos Széchényi Könyvtár gyarapítási politikájáról és állományának fejlődéséről a két világháború között*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1968–1969*. Bp. 1971. 85–158. p. – Az ide vonatkozó: Rendőrség, ügyészség, cenzúra c. fejezet részletesen ismerteti a szövegekben csupán jelzett gyarapodási forrást.

40 OSZK Irattár 237/1942.

41 OSZK Irattár 101/1942 és 114/1942.

42 OSZK Irattár 39/1924. – Hóman Bálint: *A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet 1924–1928. évi állapotáról és működéséről*. Közzéteszi –. Bp. 1929. 168 p. Az idézett rész 53. p. Utóbbiban a gyűjtemény megszerzésének évét helytelenül tüntették fel.

43 OSZK Irattár 204/1923.

44 OSZK Irattár 230/1923. Az emigránsok kiadványainak beszerzéséről, valamint e korszak egyik legjelentősebb gyűjteményének, a könyvek és folyóiratok mellett számos röplapot tartalmazó Bánóczy-féle anyagnak átvételéről Dezsényi Béla ad részletes beszámolót utóbb idézett tanulmánya 4. fejezetében: *Az emigránsok kiadványainak beszerzése Bécsből és Bécsen át*. (Ld. a 32. sz. jegyzetet.) A vonatkozó rész: 99–108. p.

45 Sikabonyi Antal tevékenységéről, amely elsősorban a régebben Magyarországhoz tartozott országok részek magyar nyelvű, vagy -vonatkozású nyomtatványainak megszerzésére irányult, részletes leírást ad Dezsényi Béla idézett tanulmányában (Ld. a 32. sz. jegyzetet) a 131–137. oldalakon.

A második világháború zavaros éveiben is erőfeszítéseket tett a Nemzeti Könyvtár a határokon túli magyar és magyar vonatkozású irodalom begyűjtésére. A könyvek és periódikumok felkutatása során számos aprónyomtatvánnyal is gyarapodott ez az állomány.⁴⁶

Mindezek ellenére a gyűjtemény "fehér foltjai" – elsősorban a kötelespéldány-szolgáltatás hiányai és a külföldi beszerzés nehézségei miatt igen nagyok voltak, és sajnos, maradtak is.⁴⁷

*

Az aprónyomtatvány (kisnyomtatvány) gyűjtőfogalmába tartozó anyag – mint az az eddigiekből kiderült – igen sokrétű és változó jellegű. Ez a dokumentumfajta az, amely a történelmi eseményeket éppúgy regisztrálja, mint ahogy a hétköznapiak megnyilvánulásait is naprakészen követi. Az életközelség, amely ezt a nyomtatványfajtát létrehozta és állandóan megújította a gyűjtemény egységét, színes részekre bontja, "alcsoportokra" osztja.

Kézenfekvő lenne ezért ezek kialakulásának történetét külön-külön is felvázolni. De ehhez – "lenézett" állományrészről lévén szó, – nem áll elég forrás rendelkezésünkre. Némely egysíku anyagtestnél (pl. gyászjelentések) elég csak az alapkérdésekről beszélni, máskor viszont, főleg a vegyes aprónyomtatványok esetében, az egyes dokumentumfajták (számlócédulák, üzleti nyomtatványok, stb., stb.) számbavétele – korabeli feltárás hiányában – ma már szinte elképzelhetetlen.

Próbaként a képes levelezőlapok gyűjteményének behatóbb feltárását kíséreltük meg.

Az érvényes kötelespéldány törvények a "képes levelezőlap"-ot önállóan nem sorolják fel, de azzal, hogy minden litográfiai (fotolitográfiai) úton előállított, illetve minden egyleveles nyomtatvány beküldéséről intézkednek, e dokumentumokat nem zárják ki. A harmincas évek közepétől lelkiismeretesen vezetett növedéki naplókban is találkozunk – elvétve ugyan – "levelezőlapok" beírással, többnyire egy-két darab regisztrálásával. Az anyag helységnevenkénti tárolása nem szolgál a beérkezés módjáról és időpontjáról felvilágosítással. Az azonban "árulkodó" tény, hogy a lapok túlnyomó többsége megírt és postán elküldött, tehát későbbi beszerzésből származó anyag.⁴⁸ Az üres hátlapok jelezhetik a kötelespéldányt, illetve, csekély mennyiségüknél fogva a beküldés rendkívül hiányos teljesítését.

46 OSZK Irattár 318/1938., 337/1918., 358/1939., 208/1940. Ld. még a háborús évek jelentéseit is.

47 Wix Györgyné: *Az Országos Széchényi Könyvtár állományának fehér foltjai. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979.* Bp. 1981. 221–246.p.

48 Arra vonatkozóan van adat, hogy – nyilván a háborús gyűjteményből származóan – háborús lapok is voltak a könyvtár birtokában. Ld. az 1941. évi jelentést, 21.p. Egy irat utal arra is, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága az OSZK kérésére Budapest régi épületeit ábrázoló 5 sorozat levelezőlap egy-egy példányát elküldte a könyvtárnak (OSZK Irattár 364/1931), valamint azt is tudjuk, hogy a Történeti Múzeum Iparművészeti Tára Póka Aladár 2.192 darabból álló, 1944-ben átvett levelezőlap-gyűjteményét 1945-ben az OSZK-nak adományozta. (OSZK Irattár 252/1946.) – A beszolgáltatás hiányos mivoltát bizonyítja, hogy az 1960-as és 1970-es években a vételi ajánlatokból igen sokat igényelt a Tár. Ez a folyamat még ma sem zárult le.

Más dokumentumfajtnál azonban – a már említett okok miatt – még ilyen eredményre se juthattunk. Így most csak azokról a gyűjteményrészekről szólunk, amelyek korszakunkban alakultak ki, és egyedi adatok birtokában rövid történetüket is érdemes fellelteni.

A könyvtár ex libris gyűjteménye a húszas években igen szegényes volt, kb. 400 darabot foglalt magában, és művészi szempontból is jelentéktelennek minősült.⁴⁹ 1927-ben a bécsi portugál követ útján felkérés érkezett az intézményhez, hogy engedje át gyűjteményét a Lisszabonban megrendezésre kerülő ex libris kiállítás számára.⁵⁰ A Széchényi Könyvtár fontosnak tartotta, hogy a háború után az európai kultúrvilág előtt ismét megjelenhessék,⁵¹ ezért kölcsönként az Iparművészeti Múzeumtól 155 darabot, és ezt saját gyűjteményének 30 kiválogatott ex librisével ki is küldte. A magyar gyűjtemény a nemzetközi bemutatón "első osztályú" kitüntetést kapott.⁵²

Érdekességgé kell megemlíteni, hogy amíg a könyvtár irattára csak a jelzett forrásokat említi, addig Stemmer Ödön antikvárius visszaemlékezéseiben arról ír, hogy az 1920-as évek elején a Múzeum felkérésére saját ex libris gyűjteményét engedte át a Széchényi Könyvtárnak a Madridban megrendezésre kerülő ex libris kiállítás számára.⁵³ Erre vonatkozó utalással azonban máshol nem találkozunk.

1928-ban Akantisz Viktor egy vételi ajánlat kapcsán külföldi példákra, és éppen a lisszaboni kiállítás tanulságaira hivatkozva – hívta fel Lukinich Imre igazgató figyelmét az ex librisek rendszeres gyűjtésének szükségességére. Bár 1928 szeptemberében sikerül kb. 500 darabbal emelni az ex librisek számát, kíváncsún tartotta egy újabb, kb. 750 egységet magában foglaló gyűjtemény megvásárlását. Lukinich Imre Akantisz előterjesztését Hóman Bálint múzeumi főigazgatóhoz is eljuttatta, aki – bár erre adat nincs – a gyűjtési

49 OSZK Irattár 544/1928.

50 OSZK Irattár 435/1927.

51 Stemmer Ödön: *Egy antikvárius visszaemlékezései*. Bp. 1985. 53–55.p. Művében a hazai ex libris gyűjtésről szólva, az OSZK könyvtárosainak érveként idézi ezt a mondatot.

52 OSZK Irattár 125/1928.

53 Stemmer Ödön visszaemlékezései "fejből" írta. Így nem csodálkozhatunk azon, ha 1927 helyett 1922-re teszi az időpontot, ha Madridról szól Lisszabon helyett, de az már feltűnő, hogy az ő nevét, gyűjteményét, annak igénybevételét egyetlen irat sem említi.

Hóman Bálint múzeumi főigazgatóhoz is eljuttatta, aki – bár erre adat nincs – a gyűjtési tervet feltehetően jóváhagyta.⁵⁴ (Arra vonatkozóan sincs nyom, hogy az utóbb felajánlott gyűjteményt a könyvtár megvásárolta volna.) Kétségtelen, hogy az 1937. évi gyűjtőköri leírás az ex libriseket ebbe az állományrészbe sorolta. A naplóban is akadnak – igen ritkán – beérkezésüket nyilvántartó bejegyzések.

A gyűjtemény fejlődéséről egy 1942 elejéről származó adat tanúskodik, ekkor 1600 darabból állt a könyvtár Kéziratok és Muzeális Nyomtatványok Tárában elhelyezett magyar ex libris állománya.⁵⁵

*

Lukinich Imre nemcsak az ex libris, hanem a bélyeggyűjtés fejlesztését is szorgalmazta.⁵⁶ 1915-ben Szinnyi József hagyatékából jutott a könyvtár egy jelentősebb gyűjteményhez, 1924-ben pedig a Kiticsán Miklós-féle hagyatékából kb. 300.000 levélzáró jeggyel (alkalmi bélyeggel) gyarapodott állománya.⁵⁷ Ebben az évtizedben a háborús- és proletárdiktatúra-gyűjtemény számára is beszerezték az adott évek bélyegeit.

A két hagyatéki anyag feldolgozására Akantisz Viktor kapott megbízást.⁵⁸ Az OSZK-ban szunnyadó tervek megfogalmazásához, a bélyeggyűjtemény felállításához talán az a Hóman Bálint múzeumi főigazgatóhoz intézett kérés adta meg az indítékot, amely a gyűjteménynek a tervezett postamúzeum számára történő átadását igényelte. Ezzel szemben Lukinich Imre álláspontja elutasító volt.⁵⁹

1927-es dátummal, de valójában 1928 elején készült az a "Pro domo" összeállítás,⁶⁰ amelyet Nyireő István, vagy Akantisz Viktor, esetleg ketten együtt – állíthattak össze. Ez sajnálattal állapította meg, hogy a könyvtár eddig elmulasztotta bélyeggyűjteménye fejlesztését, és ennek köszönhetően az egyik legnagyobb magyar magángyűjtemény a postához

54 OSZK Irattár 544/1928.

55 *Jelentés...* 1941. 9.p.

56 Talán önkényes megoldásnak látszhat a bélyegeknél az aprónyomtatványok közé történő besorolása. A formai kritériumoknak ez a kategória megfelel ugyan, a különleges tárolási mód igényének is, mindezek ellenére a kötelezpéldány-rendeletek nem sorolják a beszolgáltatásra kötelezett dokumentumok körébe. Mégis itt szólnunk a könyvtári gyűjtés e kis területéről, amely máshova sem illeszkedne jobban, mint ide.

57 Kiticsány Miklós hagyatéka *A Magyar Nemzeti Múzeum öt éve. Jelentés az intézet 1924–1928. évi állapotáról és működéséről* c., Hóman Bálint által 1929-ben közzétett összefoglalás szerint 1925-ben került a könyvtár állományába. (53.p.) 1924. január 15-ről származik viszont Akantisz Viktor felterjesztése "a Kiticsán Miklós hagyatékából a M. N. Múzeum Könyvtárának ajándékozott »Levélzáró jegyek (alkalmi bélyegek)« rendezésére". Ezt Hóman főigazgató január 18-án már jóvá is hagyta (OSZK Irattár 39/1924.) – Az éves jelentések a Kiticsán-féle hagyatékot nem említik.

58 A Kiticsány-gyűjtemény bélyegeinek rendezéséről szóló jelentést ld. az OSZK Irattár 39/A/1924. sz. alatt.

59 OSZK Irattár 630/1925.

60 OSZK Irattár 536/1927. Lukinich kéziggyével és 1928. január 28-i dátummal ellátott, gépelt irat. Kézírással betoldásai Akantisz Viktortól származnak.

került, ahol egy külön múzeum alapját vetette meg. Ez azonban csak szakemberek számára hozzáférhető – jegyzik meg a feljegyzés összeállítói – ezért "...az O.SZ.K. csak régi feladatát oldja meg, ha bélyeggyűjteményét a lehetőségek utolsó órájában, mint a többi, egymással összefüggő gyűjteményeinek kiegészítő részét, a közérdeklődésnek megfelelő módon kiépíti." E jelentés azonban a postamúzeummal való egyeztetés, illetve együttműködés szükségességét is elismeri.

Ez elől a másik fél sem zárkozott el, sőt, hajlandó volt fölőspéldányait is a könyvtár rendelkezésére bocsátani, a gyűjtőköri elhatárolást viszont egyértelműen tisztázni kívánta.⁶¹ "Célszerűnek vélném, ... hogy az ott tervezett bélyeggyűjtemény csak szűkebb, quasi mint kultúrtörténeti kiegészítő rész szerepelne ott, miként az dr. Hóman főigazgató úrral már előszóval is megbeszéltetett, részletes filatelista szempontokra való tekintettel összeállított gyűjtemény viszont mint szakgyűjtemény, csakis a posta bélyegmúzeumában volna összeállítható" – szögezte le 1928 elején Szalay Gábor, a posta főigazgatója. Lukinich válaszában egyetértéséről biztosítva, megnyugtatta Szalayt: "...az OSZK a többi hungarika-gyűjteménye kiegészítése érdekében kívánja bélyeggyűjteményét kiépíteni, valamint a posta által nem gyűjtött magyar okmánybélyegeket, illetve alkalmi bélyegkiadványokat fogja abban elhelyezni.

Mindenhonnan érkeztek bélyegek, vagy pénzadományok a könyvtár címére. Igaz, az intézmény is elkövetett mindent az ajándékozási kedv fokozása érdekében. "1928-ban indult meg a könyvtár bélyeg- és ex libris gyűjtési akciója" – jegyezte meg az igazgató egyik jelentésében.⁶²

A bélyeggyűjtemény megszervezésében Nyireő Istvánnak döntő szerep jutott, ő intézte 1928-ban a "rendezés ügyét" is. Ez nyilván Melczér Aladár ny. tábornok tevékenységének irányítását jelentette, aki a tulajdonképpeni munkát végezte.⁶³

61 OSZK Irattár 51/1928. Ugyanezen a számon a válasz is.

62 OSZK Irattár 528/1928. *Rövid jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1928. I–III. negyedéről.* – Azt, hogy e megállapítás mögött mi rejlik, a "Pro domo" c. irat árulja el. 1927. december 10-i kelettel Lukinich igazgató felhívást intézett a fontosabb gyűjtőkhöz, egyesületekhez, intézményekhez és bélyegüzletekhez, amelyben adományokat kér a gyűjtemény fejlesztése számára. E felszólítás alapján pl. a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút R.T. 100 P-t, a TEBÉ 3.000 P-t adományozott, de a GYOSZ, a Nemzeti Bank, a Bányászati és Kohászati Egyesület, a Déli Vasút, a BESZKÁRT és számos bélyegkereskedő, -gyűjtő jelezte támogatását. Közük a kereskedelemügyi miniszter is, aki 428 darab bélyeggel gazdagította a meglévő állományt. De még philadelphiai gyűjtő, Klein Dezső is eljuttatta adományát az OSZK-nak. (OSZK Irattár 172/1929.) – 1928-ban a könyvtár [Sztóján] Ctoyan Petrov bolgár követhoz és H. Vasil bey ottoman követhoz és meghatalmazott miniszterhez is kérelemmel fordult a bolgár és török bélyegkiadványok megszerzése érdekében. Ebben Lukinich igazgató Magyarország és a két ország közötti sok évszázados kapcsolatra, a világháborúra hivatkozva közölte az OSZK azon elhatározását, hogy ezentúl a magáé mellett e két ország bélyegeit – régieket és újakat egyaránt – sorozatban kívánja gyűjteni. Válasz az Irattárban nem található. (OSZK Irattár 200/1928.)

63 1929-ből származó adat szerint a posta vezérigazgatóságával hozott döntések szemmel tartásával az anyag csoportosítása a következő volt: 1. Magyarország bélyegkiadványai használt és használatlan példányokban; 2. Ausztria; 3. a szomszédos és a volt központi hatalmak bélyegei. Az első csoport csaknem teljes. A gyűjtemény naplózott anyaga 7.500 darabból állt a többes példányok nélkül. = *Jelentés ... 1929. év első felében.* = *Magyar Könyvszemle* 1930. 311–312.p.

Melczer Aladár honorálását részben a befolyt adományokból próbálták megoldani, de tiszteletdíja előteremtését főként a Múzeumbarátok Egyesülete tette lehetővé. 1930-ban innen 625 pengőt, 1931-ben és 1932-ben 230–230 pengőt utaltak ki számára a bélyeggyűjtemény rendezéséért.⁶⁴

1935-ben az Állami Nyomda felszólította a Széchényi Könyvtárat 20 darab 1931-ben rendelt bélyegalbum árának kifizetésére. A válaszból derül ki, hogy a megrendelést nem az intézmény, hanem a VKM által ideiglenesen alkalmazott tábornok fogatosította: "A könyvtár a bélyeggyűjtést nem tartotta gyűjtési körébe tartozónak, s gyűjteményeibe nem is kebelezte be" – szögezte le Fitz igazgató levelében.⁶⁵

A kb. 10.000 darabból álló bélyeggyűjteményt a Kéziratok és Muzeális Nyomtatványok Tára őrizte, és az 1943-ban még kimutathatóan megvolt az állományban.⁶⁶ További sorsára vonatkozóan azonban nincs adat, talán a háború viszontagságai közben sodródott el eddig ismeretlen helyre.

Állományadatok

Az aprónyomtatványok és plakátok állományának nagyságáról, a gyarapodás mennyiségéről és forrásairól vannak ugyan adataink, de ezek sokszor csak körülbelüliek, megközelítőek. Néhány évben még a gyarapodásról sem közölnek számokat a jelentések – akkoriban nyilván nem jutottak hozzá az általában több ezres aprónyomtatvány anyag összeszámolásához sem. (Erre a részjelentésekben is találunk utalást.)

1918-ban a könyvtár nyomtatványállománya 702.412 darabból állt, amelyből "...mintegy 352.374 db az aprónyomtatvány."⁶⁷ Ugyanebben az évben a gyarapodás több, mint 16.000 egységet tett ki. (528 alapszabály, 5.248 falragasz, 2.956 gyászjelentés, 327 hivatalos irat, 16 perirat, 656 db műsor, 4.209 db színlap, 1.355 db zárszámadás, 902 db különféle aprónyomtatvány.)⁶⁸ 1919-ben 11.321 új aprónyomtatványt regisztrált a könyvtár, ez a szám 1920-ra 8.979-re esett vissza. 1921-ben valamelyes emelkedés mutatkozott (9.833 db). A következő évekről nincs adat, csak 1927-ről, amikor 7.942, és 1928-ról, amikor 13.312 db aprónyomtatvánnyal gyarapodott az állomány.⁶⁹

Az eddig közölt számok – a bontás tanúsága szerint – a valóban aprónyomtatványokra és a falragaszokra vonatkoznak. (Bár 1934–1935-től a jelentés a térképeket is az aprónyomtatvány-gyűjteménybe – az egyleveles nyomtatványok kategóriájába – sorolja, mi ezen dokumentumfajta gyarapodási adataival nem foglalkozunk.)

Az 1935. évi hullámvölgyet (3.900 db) erős fellendülés követte: 1936-ban 18.250, és korszakunk végéig – 14.000 és 24.000 közti ingadozással – átlagosan évi 19.000 egységgel gyarapodott az aprónyomtatvány-gyűjtemény.

A plakátok és az egyéb aprónyomtatványok arányára pontos adatokat csak az 1934–44-es korszakra lehet adni.⁷⁰ Ekkor összesen 64.128 plakát és 110.785 aprónyomtatvány

64 OSZK Irattár 33/1934.

65 OSZK Irattár 180/1935

66 *Jelentés ... 1941.* 9.p. További sorsára vonatkozóan azonban nincs adat, talán a háború viszontagságai közben sodródott el eddig ismeretlen helyre.

67 OSZK Irattár 308/1919. Rövid összeállítás Thirring Gusztáv számára a könyvtár gyűjteményeiről.

68 *Jelentés ... 1918.* = *Magyar Könyvszemle* 1920/21. 58.p.

69 Ld. az adott évek jelentéseit.

70 Ld. az adott évek jelentéseit.

került be a könyvtár állományába. Ezen évek statisztikai kimutatásaiból az is kiderül, hogy a gyarapodás fő forrása a kötelespéldány, adományból és vételből legfeljebb évi néhány százszal növekedett a gyűjtemény.

1935-ben és 1936-ban teljesen, 1939-ben 131 adomány és 12 db vétel kivételével csak a kötelespéldány szolgálta az elemzett állományrészek fejlesztését. 1940-ben 1.320 db adományt és egyetlen vételt mutat ki a beszámoló. A következő években a helyzet alig változik, pontosabban a gyűjtemény ingadozóan, de általában egyre kevesebb adományból és vételből gyarapodik. A csere alig szerepel ezeknél a kategóriáknál, 1938 jelenti a csúcsot, összesen 4 darabbal.

Hogy a korszak végére mennyi volt az összállomány, arra vonatkozóan csak részadatok, illetve az 1950-es évekből származóak szolgálnak útmutatással.

1938-ban 220.000-re, más forrás szerint "több százezerre" becsülték az Országos Levéltártól visszakapott gyászjelentések számát, 1939-ben a Széchényi Könyvtárával egyesített gyűjtemény nagyságrendjét kb. félmillióban határozták meg. 1941-ben 800.000, sőt egymillió egységnyi állományról szólnak a különféle jelentések, ettől kezdve folyamatosan milliós gyűjteményről tudósítanak.⁷¹

A Plakát- és színlapgyűjtemény állományába 1941-ben 120.000 plakát, 240.000 színlap, 40 műsor és egyéb nyomtatvány, közte egy háborús képeslapgyűjtemény tartozott. Ugyanakkor 1.600 magyar ex librist, s kb. 10.000 bélyeget őrzött a könyvtár.⁷²

1947-ben 458.472 volt a "kimutatott" plakát és színlap, 105.051 az aprónyomtatvány-állomány. Ezután "félelmetes arányú fejlődés" következett: 1950-ben – feltehetően a rendezés következtében – már 1.660.000, 1953 végén pedig 1.858.087 a plakátok és egyéb aprónyomtatványok (kisnyomtatványok) együttes mennyisége.⁷³

Ezek a számok önmagukban is sokat mondanak ugyan, de a részletkérdésekre csak hiányos választ adnak. Arra nem szolgálnak útmutatással, hogy a "vegyes aprónyomtatvány" (kisnyomtatvány) csoport összetétele és az egyes alegységek mennyisége milyen lehetett.⁷⁴

71 Ld. az 1938. évi jelentést, illetve a kormányjelentés számára készült rövid összefoglalást, valamint a következő évek jelentéseit.

72 *Jelentés ... 1941.* 21.p. – Egy, az 1943-as jelentés kéziratában őrzött cédula szerint a plakátok száma akkor 412.910 volt. (OSZK Irattár 75/1944.)

73 Az Országos Széchényi Könyvtár különgyűjteményei. [Előadások.] Bp. (1954). 20.p. Idézett rész: 11–12.p.

74 Ez derül ki a Plakátgyűjtemény és Egyleveles nyomtatványok osztálya működéséről adott 1943. évi jelentésből is: "Gyarapodás: vétel 1 db, kötelespéldány 5.060 darab, ajándék 242 darab, összesen 5.303 darab. Egyéb aprónyomtatványok 10.518 darab." (OSZK Irattár 75/1944.)

Szervezet

A gyűjtőkör, a gyűjtés és a könyvtárba bekerült anyag magában véve független az állományrésznek hovatartozásától. De a feldolgozás, elhelyezés és a használat már nem választható el a táruk, osztályok adta keretektől, ezek változásaitól. A szervezet meghatározó szerepe – elsősorban 1935-től kezdődően – a felsorolt területeken erősen érvényesült.

A plakátok és egyéb aprónyomtatványok egészen 1935 végéig a Nyomtatványi Osztály gyűjteményének egyik részét alkották.⁷⁵

Önálló osztállyá a gyűjtemény a Muzeális Táruk együttesébe illesztve⁷⁶ Fitz József igazgatóságának második évében szerveződött meg. "Aprónyomtatványtár és térképgyűjtemény" címmel.⁷⁷ Ebben az új egységbe – amelyet Pánity Vukoszava vezetett – az elnevezésben jelzettekön kívül a Magyar Asszonyok Könyvtára, az Iskolai értesítők,⁷⁸ valamint a plakátok, színlapok és gyászjelentések gyűjteménye is beletartozott.⁷⁹

1939-ben a Magyar Asszonyok Könyvtárának és az Iskolai értesítők gyűjteményének gondozása eltűnt az Aprónyomtatványtár feladatköréből, s az 1941. évi jelentésben önálló szervezeti egységekként találkozzunk velük.⁸⁰ 1939-ben a Térképtár is önállósult,⁸¹ 1940-től a gyűjtemény többi része "Plakátok, színlapok és gyászjelentések tára" néven folytatta működését. Ide tartoztak az egyéb aprónyomtatványok is.

1941-ben "Plakát- és színlapgyűjtemény", illetve önálló "Gyászjelentés-gyűjtemény" szerepel a jelentésben, 1942-ben viszont "Plakát- és egyleveles nyomtatványok gyűjteménye" néven találkozunk az előbbi részleggel.

Ezekben az években a szervezeti elnevezésekben jelzett kiadványfajtákon kívül eső aprónyomtatványok (füzetes kisnyomtatványok), az első elképzelésekkel ellentétben, a Nyomtatványi osztály keretében, kisebb részükben feldolgozva a raktárba, nagyobb tömegükben – legfeljebb regisztrálva – az ún. Gyűjtőbe kerültek. (Ld. még a feldolgozásról

75 Jakubovich Emil főigazgató, Hóman Bálint múzeumi főigazgató utasítására 1932-ben három részre tagolta az osztályt. Az elsőben a kurrens anyag feldolgozása történt, a második a különgyűjtemények és szakok kezelésével foglalkozott, köztük a régi aprónyomtatványokkal és színlapokkal. Ezek gondozója Pukánszky Kádár Jolán volt. – A plakátokról és kurrens aprónyomtatványokról sehol sem esik szó, ezeket nyilván a Kötelespéldány osztályon át juttatták "feldolgozásra", illetve elhelyezésre a Nyomtatványi osztály kurrens részlege keretében. (OSZK Irattár 19/1932.)

76 Ez a szervezeti keret két évig állt fenn.

77 A részleg nevében a tár és osztály elnevezés váltokozva szerepelt – még egy-egy éven belül is – és a jelentések beszerzési rovatában – kiegészítésként – megtaláljuk zárójelben az "Egyleveles nyomtatványok" alcímet is. (Nem egységes a "Nyomtatványtár" megjelölés sem.)

78 A Magyar Asszonyok Könyvtárát, amely mintegy 3.500 művet foglalt magában, Benczúr Gyuláné hagyományozta a Széchényi Könyvtárra. Ez a gyűjtemény elsősorban a magyar írók műveit tartalmazta eredetiben és idegen nyelvű fordításokban, ezenkívül külföldi írók műveit és azok magyar fordításait, valamint a magyar nőkre, illetve általában a nőre vonatkozó irodalmat is. A különgyűjteményként kezelt állomány gondozására Pánity Vukoszava kapott megbízást. (OSZK Irattár 140/1928., 33/1931.) – Az iskolai – középiskolai értesítők gyűjteménye a Nyomtatványtár kötelékébe tartozott. Az ide tartozó művek nyilvántartását és – amennyiben erre szükség volt – egyedi feldolgozását is ez a részleg végezte. Ezt az állományegységet együttesen, a raktár elkülönített részén tárolták.

79 *Jelentés ... 1934. július 1-től 1935. december 31-ig.* 9.p. Vezető és Magyar Asszonyok Könyvtára: Pánity Vukoszava. Katalogizálás: Varjas Béla. Térképgyűjtemény: Garda Samu Iskolai értesítők gyűjteménye: László Gyula.

80 Ld. az adott évek jelentéseit a továbbiakra vonatkozóan is.

81 Az 1939. évi jelentésben az Aprónyomtatványtár c. fejezetben, de azon belül Térképtárként említve szerepel, 1940-től pedig már önálló egységként kezeli a beszámoló.

szóló fejezetet.) 1941-ben a "Plakát- és színlapgyűjtemény állományába a plakátokon és színlapokon kívül" 40.000 műsor és egyéb egyleveles nyomtatvány, közte egy háborús levelezőlap-gyűjtemény tartozott. 1942-ben ezek rendezését végezte a részleg, a gyarapodás pedig 5.750 plakátból és 7.160 egyleveles nyomtatványból állt. 1943-ban a "Plakátgyűjtemény és Egyleveles nyomtatványok" osztályának működési területe ugyancsak a plakátokra és színlapokra terjedt ki, de regisztrálták 10.518 db "egyéb nyomtatvány" beérkezését is.⁸²

Ezen "egyebek"-ről – nyilván a plakátokon és színlapokon kívüli egyleveles nyomtatványokról – csak sejtéseink lehetnek. A "Plakátgyűjtemény és Egyleveles nyomtatványok" osztályára kerülhettek, és onnan – kétségkívül feldolgozás nélkül – a pincébe, vagy egy alagsorba juthattak.

1945-ben mindenesetre a "Plakátgyűjtemény, egyleveles- és aprónyomtatványok tárá"-ban kezdődött meg a rendezés munkája.

*

Valószínűnek látszik, és erre közvetett értesülés is utal,⁸³ hogy Fitz József az "Aprónyomtatványtár és térképgyűjtemény" megszervezésével olyan egységet kívánt létrehozni, amelyet eleve szétoszthatónak, képlékenynek ítélt. Munkaerő- és főleg helyhiány is akadályozhatták terve azonnali megvalósításában, amit az a tény is valószínűsít, hogy a Festetics-palota megszerzésekor (1939-ben) az egységes osztályt azonnal elemeire bontotta.

A Magyar Asszonyok Könyvtára végül is nem illett bele az aprónyomtatványok sorába, a Széchényi Könyvtár jelentős térképállománya pedig már évtizedek óta megkövetelte volna az önálló részlegben történő elhelyezést, kezelést. Az iskolai értesítők gyűjteménye mindig is különálló egységet alkotott, amit a naplóban alkalmazott "É" irányítójel, de a müncheni katalógus nyilvántartása is bizonyít.

Igaz, hogy ezen részlegek leválasztásával a gyűjtőkori leírás és a szervezet között – elsősorban a térképek és értesítők tekintetében – ellentmondás alakult ki (bár a kis szervezeti egységek összességéből szinte teljességében kikerült a gyűjtőkör egésze), mégis a "lebontás" a tár profilját egységesebbé, munkáját szervezettebbé tette. Illetve tette volna, ha az aprónyomtatványok egy részének mellőzését, a gyászjelentés-gyűjtemény elkülönítését, nem kellene negatívumként értékelni.

De az sem vitás, hogy az esetlegesen tervezett fejlesztési (összevonási?) elképzeléseket nem ismerjük, így gondolhatunk arra is, hogy a negyvenes évek szervezeti felállítását Fitz főigazgató csupán egy nagyobb egység később újra egyesítendő részeinek tekintette.

1939-ben "...a Tár vezetője ... a Plakát-, Színlap- és vegyes aprónyomtatványtárt gondozta" – a még Aprónyomtatványtárnak nevezett szervezeti egységen belül. Az elhelyezési terv – amely a Festetics-palotába való beköltözéskor készült – mind 1939-re, mind pedig 1943-ra szólóan a részlegek felsorolásakor a következő "elnevezéseket" használja: "Térképtár, plakátgyűjtemény, egyleveles nyomtatványok, Gyászjelentés-gyűjtemény." A nagybetűk ilyenén alkalmazásának vajon van itt valami jelentősége?⁸⁴ Az intézmény

82 OSZK Irattár 75/1944. – A magyar ex libris gyűjtemény 1.600 darabját a Kéziratok és Muzeális nyomtatványok tára őrizte. Kérdéses, hogy ez az egész gyűjteményt magában foglalta-e, vagy csak a régebbiket.

83 Fitz József Goriupp Alisz számára adott szóbeli tájékoztatása. (Wittek Lászlóné közlése.)

84 *Jelentés ... 1939. 12.p. – Elhelyezési terv.* OSZK Irattár 250/1939.

1941. évi működéséről összeállított egyik beszámoló⁸⁵ pl. "Aprónyomtatvány-, plakát- és gyászjelentés-gyűjteményt" említ, a gyarapítási adatok között az egyleveles nyomtatványokat, plakátokat és gyászjelentéseket sorolja fel.

Mindezt csak azért részleteztük, mert sokszor az az érzésünk, hogy a szervezeti keretekbe beillesztett állománytesteket Fitz József csak gyűjteményrészeknek, egy nagyobb eszmei-könyvtári egység tagjainak tekintette, azért is bánt velük olyan "könnyedén". De érezzük azt is, hogy a különgyűjteményben való kezelés (egy esetleges összevonás) csak az egyleveles nyomtatványok csoportjaira, tehát egy "letisztított", könyv jellegű kiadványoktól mentes kategóriára vonatkozhatott volna.

Így azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Fitz József kezdetben voltaképpen a mai kisnyomtatványtár koncepciójával indult el,⁸⁶ ezt azonban egészen nem valósította meg, sőt a gyakorlatban egyre jobban eltért tőle, és elérkezett odáig, hogy a kisnyomtatványok egyik csoportját alkotó aprónyomtatványokra korlátozta e különgyűjtemény(ek) gyűjtőkörét és szervezetét. A másik csoport, amely az önálló (füzet, illetve könyv alakú) kiadványokat foglalja magában, sajnos elsikkadt ebben a szétválasztásban, és ha esetleg nyilvántartásbavétel után is, de a pincében, vagy a "gyűjtőben" nyugodott addig, amíg 1945 után nem találta meg – a két részleg egyesítésével – megfelelő szervezeti formáját és helyét.

Bárhogy is legyen, a gyakori szervezeti változások, az elnevezésbeli következtelenségek a kiforratlanság, az útkeresés és az egyleveles nyomtatványok körén kívül eső "egyebek" meg nem becsülését sugallják.

A szervezetről szólva külön is meg kell említeni egyes gyűjteményrészek könyvtáron kívüli átmeneti elhelyezését.

A gyászjelentés-gyűjteményt, valamint az 1848/49. évi plakát- és aprónyomtatvány-gyűjteményt az Országos Széchényi Könyvtár Levéltári osztálya őrizte és gyarapította.⁸⁷ 1926-ban, amikor ez a részleg a Múzeum épületét sújtó helyhiány enyhítése érdekében az Országos Levéltár akkor elkészült új épületében kapott megfelelő helyiségeket, oda természetesen minden anyagát magával vitte. 1929-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári osztálya önálló, a könyvtártól független részleggé vált, majd 1934. júliusában az Országos Levéltár szervezetébe olvadt bele.⁸⁸ Így a könyvtár elveszítette gyászjelentés- és 1848/49-es plakát- és aprónyomtatvány-gyűjteményét is. Már 1928-ban történtek kezdeményezések az összetartozó állományrészek egyesítésére,⁸⁹ majd 1936-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa felkérésére Fitz József főigazgató megbízta Trócsányi Zoltán főkönyvtárnokot, hogy egy szakértő bizottság segítségével vizsgálja felül a múzeumi intézmények anyagának átfedéseit, a gyűjteményrészek szétszórtságának kérdéseit, azok együttes, logikus elhelyezése érdekében.⁹⁰ Ennek során követelte a könyvtár az Országos Le-

85 Összefoglaló jelentés a kormányjelentés számára az Orsz. Széchényi Könyvtár 1941. évi állapotáról és működéséről. (OSZK Irattár 38/1942.)

86 Ld. az 1. sz. jegyzetben Tóth András meghatározását.

87 Sulica Szilárd: *A Múzeumi Levéltár gyűjteményeiről.* = *Magyar Könyvszemle* 1926. 54–110.p.

88 Bakács István: *A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945.* Bp. 1972. 33–84.p. (*Könyv. Levéltári Közlemények* 43. évf.) A vonatkozó részt ld. 51–54.p.

89 OSZK Irattár 619/1928.

90 OSZK Irattár 476/1936.

véltártól a gyászjelentés-anyag visszaszolgáltatását, arra hivatkozva, hogy ezen dokumentumok őrzése a kötelezpéldány törvény értelmében a Nemzeti Könyvtár feladata. Ugyanekkor bejelentette igényét az 1848/49-es elkerült állománytestre is. Az Országos Levéltár 1938 szeptemberében "az 1725–1918-ig terjedő évekből" sok ezer gyászjelentést adott át az Aprónyomtatványtár számára. Pánity Vukoszava szerint ezek száma 200–220.000 között mozgott.⁹¹ (Részletesebben ld. az állományadatok ismertetésénél.)

Az 1848/49-es plakát- és aprónyomtatvány-gyűjtemény még a második világháború után sem került vissza a Széchényi Könyvtár állományába.⁹²

Feldolgozás. Elhelyezés

A plakátok és az újabbkori aprónyomtatványok feldolgozása Pánity Vukoszava nevéhez fűződik.⁹³ 1925-ben megkezdte az 1897 óta beérkezett falragaszok rendezését, kiemelte közülük a színházi, zenetörténeti vonatkozású és a művészi jellegű képes plakátokat. "Megkezdődött és örvendetesen halad előre a plakátgyűjtemény rendezése, illetve felvételezése, amellyel régi hiányt igyekszünk pótolni, mert tudvalevőleg ez az anyag eddig egyáltalán nem vétetett figyelembe..." – dicsekedett örömmel a könyvtár vezetőse.⁹⁴ A következő években azonban más jellegű munkái mellett Pánity Vukoszava csak a háborús-, proletár- és képesplakát-gyűjteményt rendezte, majd – szinte visszatérő szóhasználatlalt – "folytatólagosan dolgozott a háborús- és proletárgyűjtemény anyagán."⁹⁵ Az aprónyomtatványok feldolgozására nem találunk utalást, ezeket – mint később kiderült – csak összegyűjtötték, és negyedévenként fajták szerint csoportosítva a raktár valamely félreeső részén helyezték el.⁹⁶ Nem csoda hát, hogy amikor a Ferenc József Tudományegyetem könyvtára 1933-ban 11 aprónyomtatványt kért kölcsön az OSZK-ból, Jaku-

91 OSZK Irattár 122/1939.

92 OSZK Irattár 433/1947. – Ez az iratváltás arról tanúskodik, hogy a háború után is folytak tárgyalások az anyag visszaszerzése érdekében, sőt azt is bizonyítja, hogy az OL a kért dokumentumokat – ha nem is azonnal, – de készségesen visszaadta volna.

93 Pánity Vukoszava – mint láttuk is – 1935-ig a Nyomtatványosztály munkatársa volt. Egyetemet végzett, nyelvtudással rendelkező könyvtáros volt, akire azonban csak egysíkú munkákat bízta. Talán ez szerencsés volt az új osztály szempontjából, hiszen rajta kívül senki sem értett igazán az aprónyomtatványok kezelésénél szükséges részfeladatok elvégzéséhez.

94 *Jelentés... 1926. = Magyar Könyvszemle 1927. 170. p.* – Dezsényi Béla: *Szervezet ügyvitel és igazgatás...* c. tanulmánya. 142. p. (Ld. a 4. sz. jegyzetet.)

95 Ld. a 17. sz. jegyzetet.

96 Ld. a 17. sz. jegyzetet.

bovich Emil igazgató – hivatkozva arra, hogy ezek a dokumentumok nincsenek katalogizálva, és így a jelzett anyag kikeresése 4–5 napot venne igénybe, – azt válaszolta, hogy adják meg az igénylők a keresett kiadványok formátuma mellett azon tokok számát is, amelyben a Széchényi Könyvtár őrzi őket. E nélkül nincs módjában elvállalni a munkát.⁹⁷

E lehetetlen helyzeten 1935-ben Fitz József főigazgató próbált segíteni. Átszervezte a könyvtárat: a Szerzeményosztály feladatkörébe utalta a beszerzés egészét (tehát a külön-gyűjteményekét is), egyben kivonta a Nyomtatványtár vezetőjének hatásköréből – többek között – "...az egylapos térképek, plakátok, egylapos képek, reprodukciók, a darabonkénti katalogizálásra alkalmatlan aprónyomtatványok" kezelését.⁹⁸ A "könyvegységet adó" térképek (atlaszok) továbbra is a Nyomtatványtár gyűjteményében kaptak helyet.⁹⁹

A munkamenet kialakítására az említett tervezet ad támpontot:

Naplózás után a mű könyvtári elhelyezését azon tár kezdőbetűivel kell jelölni, ahova a mű kerül.

Az anyag rendezésével kapcsolatos munkákat már az illetékes szervezeti egység végzi. Hogy ezt tárgyalt területünkön hogyan tervezték, arról a gyűjtőkori leírások szolgálnak útmutatással:¹⁰⁰

A gyászjelentések időrendbeni (év, hónap, nap) felállítása után betűrendes katalógus készül.

A szöveges plakátokat az 1937-es terv négy csoportba sorolja, de az ezeken belüli rendezés elvét nem rögzíti. Ugyanerre a kategóriára 1939-ben – a négyes felosztást nem említve – így szól az utasítás: "Eveken belül történt rendezés után készült összefoglaló tájékoztató."

97 OSZK Irattár 7/1933.

98 Az átszervezés "alap gondolata az, hogy az osztályokat közösen illető dolgokat – aminők az adminisztratív teendők, a gyűjteménytárgyak és a felszerelési tárgyak beszerzése, az állományba vett művek használatba bocsátása és a bibliográfiai felvilágosító szolgálat – központi szervek intézzék, míg a gyűjteményanyag jellege szerint nyomtatványtárrá, aprónyomtatvány- és térképgyűjteményre, ... tagolt gyűjteményekhez beosztott tisztviselőknek csupán az a feladatuk legyen, hogy a gondozásukra bízott anyagot katalogizálják és konzerválják." (*Jelentés ... 1934. július 1-től 1935. december 31-ig. 2.p.*) Ez az elképzelés később sem változott. 1939-ben a Festetics palotában elhelyezett Térképtár, Plakátgyűjtemény, Gyászjelentés-gyűjtemény feladatát fgy határozta meg: "... a) az anyag katalogizálása és katalógusokban való nyilvántartása, b) az anyagnak jó karban való elraktározása, c) az anyag használatba bocsátása és a használat fölötti felügyelet." – Az olvastatás decentralizálását a külön épületben történt elhelyezés tette szükségessé.

99 OSZK Irattár 294/1935.

100 OSZK Irattár 374/1937 és 122/1939. – A Nyomtatott Könyvek Tárához került "F" irányítású aprónyomtatványokat (kisnyomtatványokat) mint rész cím nélküli sorozatköteteket, nyilvántartólapokon regisztrálták (zárszámadások, évi jelentések, stb.) (*Jelentés ... 1941. 12.p.*)

A képes plakátok csoportjában a magyar szerzők szignált plakátjai betűrendben kerülnek elhelyezésre (az 1937-es tervezet szerint négy csoportra osztva). 1939-ben a képes plakátok egyik alcsoportját alkotják a levelezőlapok: hazai tájképek, helyek szerinti betűrendben tárolva. Az 1939-es kimutatás az ex libriseket is ide sorolja.

A vegyes aprónyomtatványok közül a "folytatásos kiemelt csoportok" hely, intézmény és év szerint kerülnek rendezésre, míg az "önálló kiadványok" a megjelenés éve szerint, azon belül a tizedes rendszer alapján alkotnak egységet.

A feldolgozás 1936-ban valóban megindult. Ebben az évben 25.743 plakát "katalogizálása" történt meg,¹⁰¹ 1937-ben pedig 883, a rendőrség által elkobzott röpcédula rendezésére,¹⁰² az 1933–1936 közötti gyászjelentések előírt sorrendbe rakására, színlapok, műsorok, önálló vegyes nyomtatványok feldolgozására került sor.¹⁰³ A következő évben ugyancsak jó ütemben haladt előre – szinte minden területen – a munka.¹⁰⁴

1939-ben a könyvtár új épülethez jutott, megkapta a Festetics-palotát. A plakátokat és egyleveles nyomtatványokat itt helyezték el, így részben az átköltözés, részben az addig hozzáférhetetlen állományrészek átnézése, selejtezése került a tár tevékenységének előterébe. 1940 végéig befejeződött az egyleveles nyomtatványok és plakátok szelektálása, de a Festetics-palota istállójában, a főépület pincéjéből kikerült anyagból még mindig kb. 8 m³-nyi hivatalos és üzleti nyomtatvány maradt.¹⁰⁵

101 1935-ben Páńity Vukoszava, akire a Magyar Asszonyok Köńyvtárának gondozása is hárult, a szorosan vett gyűjteményi területen csak Varjas Béla katalogizálóra számíthatott. De azt sem tudjuk, hogy Varjas Béla feldolgozó tevékenysége mely kiadványtípusra terjedt ki. (*Jelentés ... 1934. július 1-től 1935. december 31-ig.* 9.p.) Varjas Béla 1936-ban átkerült a Nyomtatványtárba, ekkor a plakátok feldolgozására Gogolák Lajos kapott megbízást. (*Jelentés ... 1936.* 18–19.p.)

102 OSZK Irattár 374/1937. – Érdekes e röpcédulák csoportosítása, illetve összetétele: 1. "Kommunisták magyarországi pártja", 2. "Magyarországi szocialista munkáspárt", 3. "Magyarországszociáldemokrata párt", 4. "Nemzeti szocialista magyar munkáspárt", "Magyar Párt", "Kaszás mozgalom", 5. "Fajvédő párt", "Nagyatádi kisgazda párt". – Ezt a munkát Méhes Mózes, a legfőbb állami számvéviszék ny. tanácselnöke végezte el.

103 Páńity Vukoszava a gyászjelentésekkel kapcsolatban megjegyezte, hogy ezek feldolgozását a hazai intézmények közül elsőnek a Széchenyi Köńyvtár kezdte meg. Az 1882. évi *Magyar Köńyvszemle*-ben Jakab Elek: *A XIX. századi erdélyi halotti beszédek bibliográfiája* c. tanulmányához fűzött szerkesztőségi megjegyzésből (113.p.) tudjuk, hogy a Széchenyi Köńyvtárban a "szomorú jelentéseket" Szent-Iványi Zoltán – akinek "...e nemben legnagyobb és legérdekesebb gyűjteménye van az országban", már két éve rendezi. Korszakunkban 1923-ban szól a *Jelentés* a gyászjelentés-gyűjtemény rendezésének megkezdéséről, ezt hónapokon át kisegítő munkaerővel végeztették. (= *Magyar Köńyvszemle* 1924. 113.p) – Az előzményekre vonatkozóan ld. Sulica Szilárd idézett tanulmányát.

104 OSZK Irattár 122/1939. Páńity Vukoszava beszámolója az osztály 1938. évi tevékenységéről. Megtörtént 1300 plakát, 2000 folytatásos nyomtatvány, 2391 gyászjelentés, 1735 műsor, 3459 képes plakát rendezése, az 1937-ben és 1938 első három negyedében beérkezett önálló vegyes aprónyomtatványok szakozása, stb. – Az osztályvezetőt Borzsák István és Hunyady József segítették a feldolgozásban.

105 Gáspár Margit év végi jelentése a Festetics-palota istállójában elhelyezett nyomtatványanyag rendezési munkálatairól. (OSZK Irattár 308/1940.) – Az 1941. évi jelentés szerint Páńity Vukoszava "...állományba vette a kiürített múzeumi pincékből előkerült anyagot", – de ez nyilván csak az előző években szelektált, tehát kiválogatott plakátokra és egyleveles nyomtatványokra vonatkozik.

1941-ben újabb költözés zavarta meg a feldolgozás menetét. A Festetics-palotából az Eszterházy-palotába áthelyezett gyűjteményekben azonban hamarosan folytatódott a munka.¹⁰⁶

1942 végére – kb. 25.000 plakát kiemelésével – elkészültek a plakátok és színlapok selejtezésével, és 1943 végére már a főépületből átkerült pinceanyag teljes rendezése is megtörtént 10.000 egyleveles nyomtatvány kiemelésével. Ekkorra befejeződött a plakátok és egyleveles nyomtatványok év szerinti csoportosítása és lebélyegzése, sőt, megindult a színlapok tárgy szerinti rendezése is. (Kb. 10.000 darab.) Ugyanebben az évben 7 láda került "légő-csomagolásra".¹⁰⁷

Amikor 1939-ben a Festetics-palotában megnyílt a lehetőség a gyászjelentések egy helyen való tárolására és a Széchényi Könyvtár állományának az Országos Levéltártól átvett gyűjteménnyel való összeolvasztására, tervezet készült a rendezés és feldolgozás menetére. Az alapszöveget maga Fitz József állította össze, Goriupp Alisz és Pánity Vukoszava véleményezte.¹⁰⁸ A lényegben mindhárman egyetértettek, a halálozási dátumok szoros időrendjében határozva meg. A részletekre tett megjegyzések a munka módszerére, illetve a katalogizálás egyes kérdéseire vonatkoztak. Nem vonna kétségbe annak szükségességét, hogy minden gyászjelentésről egyedi címleírás készüljön, magára a szabályzatra elsősorban Pánity Vukoszava tett néhány megjegyzést. A gyűjtemény nagyságára való tekintettel a feldolgozást különmunkában szeretne volna elvégeztetni, erre vonatkozóan számításokon alapuló javaslatát is megfogalmazta.

Elképzelése azonban – bár a főigazgató támogatását is élvezte, – nem valósulhatott meg. 1940-ben részben osztály-, részben különmunka keretében történt ugyan csekély előrelépés az anyag rendezésében, de 1941-től a további feldolgozást – személyzetihiány miatt – szüneteltetni kellett.¹⁰⁹

106 Sajnos, a siralmas létszámviszonyok továbbra sem javultak. 1940-ben Pánity Vukoszava mellett Borzsák István, Droszt Olga és Hunyady József dolgozott. 1941-ben viszont Droszt Olga már az önállósult Gyászjelentés-gyűjteménybe – egyetlen munkatársként – került át. "...a Tár minden gondját Pánity Vukoszava főkönyvtárnok viselte. Az altisztii teendőket Egyed István I. o. altiszt végezte" – állapította meg a könyvtár 1941-ről szóló jelentése. A Magyar Asszonyok Könyvtárának gondozását – mint önálló részlegét – továbbra is Pánity Vukoszava látta el.

107 OSZK Irattár 75/1944. A Plakátgyűjtemény és Egyleveles nyomtatványok osztályának 1943. évi munkájáról adott jelentése a tárgy szerinti rendezés következő csoportjait sorolja fel: 1. Hivatásos színészet; 2. Műkedvelő előadások; 3. Egyéb tartalmúak. Az, hogy ez a feldolgozás a színlapokra vonatkozik, a szövegből nem derül ki, csak értelemszerűen következtethetünk erre. – Ebben a gyűjteményben helyezték el a világháborús és a proletárdiktatúrára vonatkozó nyomtatványok katalógusát is, egy húszfiókos katalógusszekrényben. (Jelentés ... 1941. 21.p.)

108 OSZK Irattár 6/1940. – Fitz József 1945-ben Györke Józsefet (a későbbi főigazgatót) bízta meg az Eszterházy-palotában elhelyezett gyűjtemények felügyeletével. Ebben az iratban közölte, hogy a gyászjelentés-gyűjtemény felvételi szabályzatát ő maga állította össze. (OSZK Irattár 14/1945.)

109 Ld. az évi jelentéseket. – Az 1941. évi beszámoló szerint (21.p.) a betűrendes elhelyezés nem pótolná a katalogizálást, a gyarapodás miatt ui. vagy a dobozokat kellene állandóan átrakni, vagy csak félig megtölteni. Utóbbihoz a raktári férőhely nem lenne elegendő.

Nem jutott előbbre az érintett rész cím nélküli, illetve folytatásos művek feldolgozásában a Nyomatott Könyvek Tára sem. A Múzeum pincéjéből az Esterházy-palota alagsorába kerültek ugyan át régibb zárszámadások, egyesületi jelentések, árjegyzékek, stb. de ez olyan anyag, "...melynek feldolgozására csak akkor kerülhet sor, ha érdemesebb katalogizáltnivalónk már nem lenne" – vélték a könyvtár vezetői.¹¹⁰

*

Bár e korszakban az elhelyezés gondjai álltak a megoldandó kérdések előterében és a jelentésekben, különféle iratokban sok szó esett az egyes gyűjteményrészek raktározási problémáiról, az aprónyomatványokról és plakátokról alig történt említés.

1923-ban lehetőség nyílt a hírlaptári dolgozószoza galériájának megépítésére, s ezzel a nyomasztó helyhiány csökkentésére, de "...a Festetics-palota ... pincéjében elraktározott aprónyomatványaink megmentése a rothadástól..." csak nagyobb bővítés révén lett volna lehetséges.¹¹¹ Az aprónyomatványok egy részét később a Hírlaptár VII. sz. raktártermének karzatán tárolták, de a hírlapállomány növekedése miatt innen az anyag a hírlaptári raktári folyosó legfelső polcaira került.¹¹²

Csak Fitz József főigazgatósa idején készültek komoly tervek az Aprónyomatványtárban foglalt anyag elhelyezésére. Erre újabb termék vasállvánnyal történő berendezése, és ezáltal más helyiségek felszabadítása teremtetten volna meg a lehetőséget.¹¹³ Maga az osztály, amely 1936-ig a földszinten dolgozott, az emelet V., VI. számú raktárterméinek ablakfülkéiben kapott munkalehetőséget. 1936-ban Fitz főigazgató azt is felvetette,¹¹⁴ hogy a Múzeum közelében ötszobás lakást kellene bérelni, és annak 8-9 helyiségében "...a ritkábban használt gyűjteményeket, mint az aprónyomatványok, plakátok, gyászjelentések, értesítők, térképek, zeneművek gyűjteményeit" helyeznék el.¹¹⁵

110 *Jelentés ... 1941.* 13.p. Ez az idő a mai napig sem érkezett el.

111 *Jelentés ... 1923.* = *Magyar Könyvszemle* 1924. 108–109.p. – 1926-ban szekrényeket igényelt az OSZK – többek között a plakátok elhelyezésére – amelyeket addig nem tudott megfelelően tárolni. Arra nincs adat, hogy ezt sikerült-e megkapniuk. (OSZK Irattár 676/1926.)

112 OSZK Irattár 99/1932. Ekkor az OSZK és a Hírlaptár egymástól független múzeumi osztályként működött, a Jakubovich Emil és Rédey Tivadar közti megállapodás tehát leszögezte, hogy a karzatot a Hírlaptár csak ideiglenesen veszi igénybe, az a jövőben is a Széchényi Könyvtár "birtoka" marad. – Az elhelyezésről Posonyi Erzsébet is szólt egy 1945-ben, a Plakát és aprónyomatványtárról tartott előadásában. (= *Az Országos Széchényi Könyvtár különgyűjteményei*. Bp. 1945, 10–13.p.) Az aprónyomatványok tárolásáról – sajnos időpont meghatározása nélkül – azt írja, hogy egy részük "...az emeleti folyosó karzatán – bár jó magasan és nehezen hozzáférhető helyen – voltak évek szerint dobozokba helyezve, ahova úgy kerültek, hogy amit a Nyomatványtár nem tartott érdemesnek feldolgozni, azt félretette, és mikor már annyi összegyűlt, hogy nem volt hova tenni, rendszerint az év végén, formátum szerint (8r., 4r., 2r.) dobozokba rakva felküldte a galériára."

113 Ekkor ui. az évi gyarapodás elhelyezésére évről évre különféle fortélyokkal kellett helyet szorítani, "...de ez is csak úgy lehetséges, hogy a kötelespéldányok tartalom szerint nélkülözhető részét, mint reklámfüzeteket, plakátokat, stb. összecsomagolva a pincébe helyezzük el." (*Jelentés... 1934. július 1-től 1935. december 31-ig.* 2.p.)

114 OSZK Irattár 61/1936.

115 *Jelentés ... 1936.* 5.p.

1936-ban a raktározás lehetetlenülésének bizonyítására a férőhely és állomány közti feszültségről felmérést végzett és kimutatást készített a könyvtár.¹¹⁶ Ebből kiderült, hogy 150 folyómétert foglaltak el az aprónyomtatványok a raktárban és 50 köbméternyi állományt (kb. 180.000 darab) tároltak elcsomagolva. A plakátgyűjtemény számára nem tudtak megfelelő elhelyezést biztosítani: ekkor a 40 köbméternyi hozzáférhetetlen gyűjteményrész száma kb. 304.000 darabra volt tehető.

Ha az adatok nem is egészen pontosak, a katasztrofális helyhiányról akkor is megközelítő és érzékletes képet adnak. A közel 900.000 füzetből és egyéb aprónyomtatványból 630.000 darab, az 1900 óta megjelent üzleti jelentések, röpiratok, plakátok stb. 90%-a hozzáférhetetlen – jellemzi a jelentés a táblázatban feltüntetett adatok alapján a reménytelen helyzetet.¹¹⁷

1937-ben némileg javult az Aprónyomtatványtár raktározási lehetősége. A szabadkőműves könyvtárak és a Pedagógiai Könyvtár anyagának szétosztása révén, valamint Széchenyi István könyvtárának megürült polcain összesen 259 folyóméternyi férőhely szabadult fel.¹¹⁸ Erre fel lehet az addig pincében őrzött gyűjteményrészt – kb. 630.700 darab aprónyomtatványt – állítani, sőt négy-öt évi gyarapodásra is marad hely – mondta ki optimistán a könyvtár vezetősége. De a derűlátást már cáfolja a következő évi beszámoló, amely szerint a Tár gyűjteményei – többek között – a Nyomtatványtár raktártermeinek állványai közé vannak beszorítva. Mindez természetesen lassítja a kiszolgálást és veszélyezteteti a gyűjtemények rendjét is.¹¹⁹

1939-ben a könyvtár birtokba vehette a Múzeum mögötti Festetics-palotát, és a Tár a nyár folyamán ide költözött át. A földszinten a Plakát- és színlapgyűjtemény két szobában és egy folyosón, a Gyászjelentés-gyűjtemény pedig az emeleten két szobában helyezkedhetett el. Az istállóban és egy másik emeleti helyiségben, illetve egy folyosón gyűjtötték össze – rendezés céljából – azt a több száz köbmétert kitevő aprónyomtatvány anyagot, melyet addig a Múzeum épületének pincéjében halmoztak fel.¹²⁰

Az érintett állomány addigi tárolási módjára is fényt vet Fitz főigazgató azon utasítása, amely a Festetics-palotában elhelyezett táruk legközelebbi teendőit határozta meg. Szeptemberben az épületbe áthozott anyagnak a polcokra való felrakását kell befejezni "…elsősorban a lépcsőházban lerakott gyászjelentéscsomagokat kell rendesen elhelyezni." A Múzeum pincéjében még 'heverő' színlap- és gyászjelentéshalmazokat sürgősen hozzák át, de a csomagolópapírral védett kötegek a már átszállított állomány rendezéséig ott maradhatnak. A pincéből átvitt anyagból először az istállóban elhelyezett ládákat, aztán a II. emeleten lerakott csomagokat, végül a Múzeum pincéjében hátrahagyottakat kell felbontani.¹²¹

1941-ben a könyvtár Festetics-palotába telepített részlegei az Esterházy-palotában kaptak új helyet. Ide került át az első emelet három szobájába a Plakát- és színlapgyűjtemény, a félémeleten pedig a Gyászjelentés-gyűjtemény számára sikerült raktárt biztosítani. A Múzeum pincéjéből átkerült állományrész pedig az alagsorban kapott tárolási lehetőséget.

116 *Jelentés ... 1936.* 1–4.p.

117 Ezeket Fitz József egy év múlva így jellemezte: "Az aprónyomtatványtár tulajdonképpeni raktára évtizedek óta a pince, s anyagának rendszerezése emiatt igen szerény mértékben lehetséges." (*Jelentés ... 1937.* 1.p.)

118 Széchenyi István könyvtárát 1920-ban helyezték el letétként az OSZK-ban, de azt 1937 júliusában visszaszállították Cenkre, eredeti helyére.

119 *Jelentés ... 1938.* 1.p.

120 *Jelentés ... 1939.* 12.p.

121 OSZK Irattár 250/1939.

1941-ben a Plakát- és színlapgyűjtemény állományát (400.000 plakát és színlap, 40.000 műsor és egyéb) 14 állvány 266 folyóméterén 712 dobozban és tékában őrizte. Úgy ítélték, hogy az adott helyen a gyarapodás elhelyezésére még több éven át adódik lehetőség.¹²²

Nagyon nehéz a folyamatosan nem közölt adatokból sokszor csak félmondatok utalásaira támaszkodva az aprónyomtatványok elhelyezését hitelesen meghatározni. A szervezetre, feldolgozásra, raktározásra vonatkozó jelentésrészletekből azonban kiderül, hogy a kiadványok kezdetben részben a Múzeum pincéjében, részben a főépület raktáraiban, más állománytestek közé bezúfolva, illetve állványok tetején kerültek elhelyezésre. Mind a szervezetet, mind a feldolgozás tartalmát vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy a szoros értelemben vett aprónyomtatványok rendezésére és feldolgozására csak elvétve került sor. Jobb volt a helyzet az ún. egyleveles nyomtatványok – elsősorban a plakátok – tekintetében, amelyeket ugyan 1935-ben a Festetics-palota istállójából és a Múzeum pincéjéből "ástak ki" az újonnan alakult tár munkatársai, de a rendelkezésükre álló, közel négy év alatt rendezni is tudták.¹²³

*

Az elhelyezés kapcsán kellene még az állományvédelem kérdéseiről is szólnunk. De az előző Évkönyvben ezzel a problémakörrel már részletesen foglalkoztunk, így itt csak utalunk arra, hogy 1935-től kezdődően elsősorban a plakátok és térképek kasírozására kaptak szerény lehetőséget az érintett részlegek. 1942-ben az Esterházy-palotában – az ott elhelyezett állományrészek megóvása érdekében – ún. kasírozóműhelyt állított fel a könyvtár, amely azonban alkalmas fűtőberendezés hiányában csak a melegebb hónapokban működhetett.¹²⁴

Használat

A gyűjteményrészek használatára vonatkozóan alig áll adat rendelkezésünkre. Ha olvasásukra, tanulmányozásukra egyáltalán sor kerülhetett, az a negyvenes évekig csak a Nyomtatványosztály olvasószolgálatára kerethető. Ezzel utal az az 1933-ban született korlátozó rendelkezés is, amely a háborús- és proletárdiktatúra-gyűjtemény dokumentumainak használatát – igazgatói engedélyhez kötve – csak az olvasóteremben engedélyezte.¹²⁵

Az igénybevételre vonatkozóan első támpontként az 1941. évi jelentés szolgál: ekkor a Plakát és színlapgyűjtemény 15 kutatót fogadott, a Gyászjelentés-gyűjteményben pedig 10 könyvtárlátogató keresett anyagot. 1943-ban a Plakátgyűjtemény és egyleveles nyom-

122 *Jelentés ... 1941.* 21.p.

123 Ld. Posonyi Erzsébet már idézett előadásának szövegét.

124 Németh Mária: *Az Országos Széchényi Könyvtár állományvédelmi tervei és tevékenysége a két világháború között.* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–83.* Bp. 1985. 141–162. p.

125 OSZK Irattár 18/1933.

tatványok osztályán összesen 30 olvasó dolgozott. Ugyanakkor a Fővárosi Operettszínház az "Egy boldog pesti nyár" c. darab két felvonása közti filmvetítéshez 12 plakátot fényképeztetett, s a Hunnia filmgyár két 1949-es falragaszról készített fényképmásolatot.¹²⁶

A kölcsönzési forgalom felülmúlhatta a helybeni használatot. Erre néhány részadat is utal. 1928-ban a kölni sajtókiállításon ex libris anyagát mutatta be a könyvtár,¹²⁷ 1936-ban az Academia Romana (Bukarest) kért kölcsön aprónyomtatványokat.¹²⁸ 1937-ben a Nemzeti könyvkiállítás számára 358 darab történeti plakátot bocsátott a könyvtár rendelkezésre, a Nemzeti Színház jubiláris emlékkiállítására pedig néhány színlapot és aprónyomtatványt az 1800-as évekből.¹²⁹

A kölcsönzés tehát valószínűleg intézmények kérésére történt, és általában azok kiállításait gazdagította a könyvtár anyaga. A hiányos adatszolgáltatás miatt viszont nem zárható ki a magánszemélyeknek szóló kölcsönzés sem. 1940-től azonban, az új szabályozás értelmében az egyleves nyomtatványokat már csak helyben lehetett használni.¹³⁰

A Festetics-palotában minden gyűjteményben egy-egy asztal állt az olvasók rendelkezésére. A táraikat csak napi olvasójeggyel lehetett látogatni, ennek ára 10 fillér volt. Hozzá egy kérőlap járt, minden további kérőlap 2 fillérbe került. Az igényelt dokumentumokat tisztviselők adták ki, és a visszaosztás is feladatkörükhöz tartozott.¹³¹

A gyűjtemények iránt – ahogy azok hozzáférhetővé váltak – egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott. Anyagukat különféle célra mind nagyobb mértékben vették igénybe az olvasók, és a használat gyorsan fokozódott volna, ha a háború a további rendezést meg nem akadályozza.

Az OSZK saját gyűjteményeinek kiállításán is találkozhattak az érdeklődők a könyvtárban őrzött plakátok és aprónyomtatványok egyes darabjaival (pl. az 1928-ban rendezett "Tíz év szerzeményei" c. múzeumi bemutatón), de időnként az olvasóterem előtti folyosón felállított tárlók adtak e gyűjteményrészek értékeiről áttekintést, pl. a háborús magyar levelezőlapok, hazai ex librisek, stb. közzsemlére bocsátásával.

126 OSZK Irattár 75/1944. – Arról, hogy a fényképezés, ill. a másolat hol készült, nincs tudomásunk.

127 OSZK Irattár 150/1928.

128 OSZK Irattár 430/1936.

129 OSZK Irattár 374/1937.

130 OSZK Irattár 383/1939. és 4/1940.

131 OSZK Irattár 250/1939.

Összegezés

Az aprónyomtatványok Széchényi Könyvtár-i történetében az 1918–1944 közötti korszak – minden negatívuma ellenére is – igen jelentős. E szinte figyelembe sem vett kiadványcsoport nemcsak helyet kapott a nap alatt, hanem eljutott arra a fokra, hogy szervezeti egységgé alakuljon, és ennek keretében folytathassa munkáját. Ha ez nem is vezetett kiemelkedő eredményekre, mégis megteremtette a következő, az 1945-tel kezdődő évek, évtizedek további fejlődésének lehetőségét, megalapozta a felszabadulás után kibontakozó magasabbszintű munkát.

E folyamatban meghatározó szerepe két igazgatónak: Lukinich Imrének és Fitz Józsefnek volt. Lukinich igen nagy érdeklődést tanúsított egyes gyűjteményrészek iránt, az ő vezetése idején indult meg a modern aprónyomtatványok feldolgozása (plakátok), ő szorgalmazta az ex libris gyűjtemény létrehozását is. Igaz, hogy néha túlzásokba esett, mint a bélyeggyűjtemény megszervezésével, vagy a közismert hazai személyiségek – eleve kudarcra ítélt – fényképeztetési akciójával.¹³²

Lukinich mellett – érezhetően – két munkatársa állt ötletadóként és segítőtársként: Nyireő István, a könyvtár 1926. évi reformjának kulcsembere, és Akantisz Viktor, művészeti előadó.

Amíg Lukinich Imre érdeme az, hogy felhívta a figyelmet a modern aprónyomtatványok egyes csoportjaira, addig Fitz József nevéhez fűződik a munkamenet, a szervezet tisztázása, illetve megvalósítása. Fitz főigazgatót ebben a munkában Goriupp Alisz, a Nyomtatványosztály vezetője hathatósan segítette.

A felsorolt vezetők megfogalmazták elképzeléseiket, kidolgozták terveiket, de a végrehajtásban, az aprónyomtatványok valóban feldolgozásában Pánity Vukoszának jutott – az eléggé meg nem becsülhető – főszerep. Ő "könyvtáros" volt, a szó teljes és igaz értelmében, nem törekedett tudományos babérokra, hanem vállalta az ún. aprómunkát, és azt töretlen szorgalommal látta el. Így a megalakult Aprónyomtatványtár és térképgyűjtemény vezetője csak ő lehetett.

Az, hogy a szervezeti forma állandóan változott, az – mint már utaltunk is rá, – a bizonytalan és kiforratlan elképzelésekre vezethető vissza. Persze ez a feladatok teljesítésének csakúgy nem vált hasznára, mint a lehetetlenül rossz személyzeti ellátottság. 1918 és 1935 között csak Pánity Vukoszava foglalkozott, nem is teljes munkaidőben az aprónyomtatványokkal, de 1935 után is csak egy-két munkatárs, vagy annyi sem segítette munkájában. A tár létszáma még a napi teendőkre sem volt elegendő, de ha meggondoljuk, hogy az előbb egységes, majd több tagra szakított új részleg mit "örökölt", milyen hatalmas tö-

132 "A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára a magyar nemzeti reneszánsz kezdetének 100 éves évfordulóját azzal kívánja megörökíteni, hogy összegyűjti, illetve egységes gyűjteménnyé átszervezi mindazok arcképeit, akik a trianoni Magyarország politikai, gazdasági, irodalmi, tudományos, művészi, stb. életében kiválóbb szerepet játszanak. Egy ilyen gyűjtemény megbecsülhetetlen forrás lesz a jövő történetírója előtt. Éppen erre való tekintettel több oldalról történt felszólításra magamra vállaltam ennek a történelmi arcképgyűjteménynek a vezetésem alatt álló könyvtár kebelében leendő felállítását." (Lukinich Imre címzés nélküli fogalmazványa, OSZK Irattár 550/1925.) Az akció a kortárs személyiségek lefényképezésével megindult ugyan, de nyilván anyagi okok miatt, hamarosan csődbe is jutott. – 1926-ban "grammofon lemez ereklétár" felállítását is tervezte Lukinich igazgató (OSZK Irattár 382/1926), sőt ugyanebben az évben megegyezést kötött a Magyar Film Iroda részvénytársasággal a hetenként kiadott Magyar Híradók negatív és pozitív filmszalagjainak örök letétként való elhelyezésére. A filmek – 30 év múltán – az OSZK korlátlan tulajdonába jutottak volna. (OSZK Irattár 710/1926.) 1926 decemberében és 1927 elején 87 + 46 doboz negatív filmet, illetve 47 doboz filmet át is vett a könyvtár. (OSZK Irattár 773/1926. és 105/1927.) Több adat erről a kezdeményezésről nem áll rendelkezésre, így ez is tisztavág életű lehetett.

megú rendezetlen anyaggal fogott hozzá gyűjteménye megszervezéséhez, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy a rendezés munkájában a háború végéig nem született nagyobb teljesítmény.

Súlyosan, sőt alapvetően gátolta az aprónyomtatványokkal kapcsolatos munkát a helyhiány, az elhelyezés képtelensége, amely csak 1939-ben oldódott fel, a világháború kitörésének évében.

Beruházási javakból sem részesült megfelelően ez az állományrész. Egy-egy szekrény, állvány igénylésére tett ugyan kísérleteket a könyvtár, de valamelyes eredményre e téren is csak a negyvenes években jutott. Nem volt kedvezőbb helyzetben a különmunka-összegek megszerzésében sem, erre csak elvétve, és akkor is csupán töredék időkre nyílt lehetősége.

Az állomány védelmének szervezett vitelére szintén csak a korszak végéféle kerülhetett sor, de a háborús helyzet miatt alig tehettek valamit a megrongált nyomtatványok javítására, óvása érdekében.

A tényeket a hiányos adatok ellenére is lehet összegezni, értékelni. Lényegesen nehezebb a helyzet akkor, amikor az elmondottak alapján az aprónyomtatvány-anyag megbecsültését próbáljuk megítélni. Ebben a könyvtártól függetlenül jelentkező visszahúzó tényezőket, és talán nem is a megvalósítást, hanem a gyűjtemény korabeli megítélését, a vele kapcsolatos elképzeléseket kell egymástól élesen elválasztani.

A korszak legelején csak a muzeális aprónyomtatványokat, a háborús- és proletárgyűjtemény aprónyomtatványait, valamint a gyászjelentés-gyűjteményt méltatta figyelemre a könyvtár. Lukinich Imre igazgatósága idején, talán a művészettel való kapcsolata miatt "fedezték fel" a plakátok és ex librisek értékességét. Az aprónyomtatvány kategóriába sorolható egyéb kiadványokat nem sokra tartották, éveken át még naplózásra méltónak sem ítélték, voltaképpen raktári ballaszttnak tekintették.

Alapjában Fitz József sem értékelte igazán az állomány egészét. Első jelentésében "...a filléreket érő, tartalmukban pedig többnyire jelentéktelen" egyleveles nyomtatványokról szólt, 1936-ban pedig arra gondolt, hogy a nemzeti bibliográfia tárgykörébe nem tartozó anyagot (pl. a plakátokat, stb.) más intézményekhez kellene áttelepíteni.

Ugyanakkor ő volt az, aki a hiányos kötelespéldány-beszolgáltatást élesen kifogásolta, a feldolgozás menetét rendszerezte, és a gyűjtemény szervezeti kereteit megteremtette. De mintha mindezt nem annyira az állomány értékének felismerésétől vezettetve, hanem inkább könyvtárosi szakmai tisztességből, rendszeretetésből fakadó kötelességteljesítésként tette volna. Fitz József – a modern nemzeti könyvtár megalapozója – ezért a "hozzáállásért" a legkevésbé sem marasztalható el. Az a folyamat, amely a lenézett anyag-halmaztól a megbecsült gyűjteményig vezet, minden könyvtárban lezajlott, és a II. világháború végéig még nem is zárult le.

KLEINDRUCKE IN DER SZÉCHÉNYI NATIONALBIBLIOTHEK 1918–1944

M. NÉMETH

Die Széchényi Nationalbibliothek sammelte seit ihrer Gründung alle in ihren Besitz gekommenen Kleindrucke, und seit Ende des vorigen Jahrhunderts auch die Plakate. Diese konnten aber wegen Personalmangel nicht mit nötiger Sorgfalt bearbeitet werden.

Während des ersten Weltkrieges wurde in der Bibliothek eine sogenannte Kriegssammlung aufgestellt, 1919 ist eine selbständige Sammlung der Dokumente der Ungarischen Räterepublik zustande gekommen. Diese zwei Sondersammlungen wurden lange Zeit hindurch planmässig entwickelt. In diesen Sammlungen wurden natürlich sehr viele Kleindrucke und Plakate untergebracht, infolgedessen wurde die wahre Bedeutung dieser Druckarten von den Bibliothekaren erkannt.

Die Plakate der Ungarischen Räterepublik (1919) repräsentieren ein hohes künstlerisches Niveau. Es kommt wohl daher, dass die Leitung der Bibliothek in den 20er Jahren vor allem auf die Bearbeitung der Plakate drängte.

Den Kleindrucken wurde weniger Aufmerksamkeit geschenkt, der Sammelkreis dieser Ausgaben ist noch nicht eindeutig bestimmt worden. Die Einlieferung der Pflichtexemplare war auch mangelhaft, die Bearbeitung – in der sogenannten Sammlung der Druckwerke – wurde auch vernachlässigt. Es bestanden Speicherungsschwierigkeiten, die Kleindrucke konnten teilweise nur in Kisten gepackt, in Kellern aufbewahrt werden.

Während der Amtszeit des prominenten Direktors József Fitz, kam es im Jahre 1935 zur Gründung einer selbständigen "Kleindruck- und Kartensammlung". Obgleich er diese Organisation nicht als endgültig betrachtete (die Kartensammlung wurde in kurzer Zeit zu einer selbständigen Abteilung), hat er die Möglichkeiten der Ansammlung, der Bearbeitung, der fachgemässen Speicherung und die Funktionsbedingungen gesichert.

In den letzten Jahren des zweiten Weltkrieges geriet die Bibliothek in eine schwierige Lage, die Erhaltung des bewährten Arbeitslaufes wurde unmöglich, die regelmässige Tätigkeit – auf Grund der bisherigen Methoden – sowie die Systematisierung und die Bearbeitung der heute schon fast drei Millionen Einheiten umfassenden "Plakat- und Kleindrucksammlung" (damalige Benennung: Plakatsammlung, Einblatt- und Kleindrucksammlung) konnte nur nach dem Jahr 1945 aufgenommen werden.

III.

KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Újabb adatok a Szentlélekről nevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokról

BORSA GEDEON

Az Országos Széchényi Könyvtár előző évkönyvében – egy Esztergomban őrzött búcsúlevél bemutatása során – már igyekeztem összefoglalni a Szentlélekről elnevezett ispotályosrenddel kapcsolatos nyomtatványokra vonatkozó ismereteket.¹ Nem sokkal a kézirat nyomdába küldése után egymást követően több új adat is került elő e témakörből, ezért az alábbiakban ezekkel kívánom kiegészíteni előző írásomat.

I.

A párizsi Bibliothèque Nationale a világ egyik legjelentősebb ősnymtatvány-gyűjteményét mondhatja magáénak, amelynek katalógusát most publikálják kisebb részletekben. Ebben található² annak a nyomtatott búcsúlevél úrlapnak rövid leírása, amelyet a VIII. Ince pápa által adományozott privilégiumok alapján a rend nagymestere, Constanti/n/us de Roma/nis/ a római ispotály számára bocsátott ki. A korábbi eredetű, hozzávetőleges nyomdászmegállapítás szerint Lyonban 1486 és 1492 között, valószínűleg Janon Carcain műhelyében állították elő.³ Ezzel tehát a Szentlélekről nevezett ispotályosrend által a 15. században kiadott és az előző cikkben ismertetett nyomtatványok száma tovább gyarapodott.

Bár az ősnymtatványok rendszeres feltárása és nyilvántartásba vétele világszerte immár évtizedek óta lényegében befejeződött, jogosan várható, hogy ilyen egyleveles úrlapokból, mint amilyenek ezek a búcsúlevelek, a különböző forrásokból (levéltárakból, könyvtáblákból, stb.) a jövőben is újabb és újabb példányok fognak előkerülni, amelyek többsége – ugyancsak e nyomtatványok jellege miatt – unikum volt és lesz.

1 *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–1983.* 207–220. p.

2 *Paris. Bibliothèque Nationale. Catalogue des incunables.* Paris 1983– Nr. I–21.

3 Polain, Marie Louise: *Catalogue général des incunables des bibliothèques publiques de France. VII.* Nandeln, 1970, Kraus–Thomson. Nr. 6274.

Ancillimus dominus noster dominus Alexander

Securus omnia privilegia la indulgentias facultates gratias et indulgentias apostolice hospitalis San-
cti eundem benefactoribus et confratribus per quas plures Romanos pontifices suis predecessores
affirmaverunt et in litteris apostolicis desuper confectis plenius continetur inter quos pontifices
ordinis concessit confratribus et benefactoribus dicti hospitalis et membrorum eius ut quilibet ipso-
rum vel regularum cuiuscumque vel non curatum possit eligere qui de omnibus peccatis suis et casu-
natis cum absolvere et dispensare valeat et sibi penitentiam iniungere salutem dumtaxat semel
cassie magistro et fratribus hospitalis predicti Sancti spiritus ut de versis Capitulis incendiis p-
alys rebus male acquisitis. Et hiis quibus earum restitudo fieri debeat inveniri sui sciri non possi-
solomitano dumtaxat excepto de divinum officiorum omissionibus et nonnullis alijs casibus ut
hospitalis convertere et benefactoribus in mortis articulo plenariam remissionem. **Bonifacius**
benefactoribus plenariam remissionem a pena et culpa in mortis articulo. et per confratres dicti hospi-
talis sepulture tradantur. **Brunus** papa quintus concessit omnibus benefactoribus dic-
qui ipsos semel in vita absolvere valeat in omnibus casibus eadem sed apostolice reservatis et de-
tiam remissionem a pena et culpa in mortis articulo. **Clementis** papa Quintus similes indulgentias
papa Quartus concessit omnibus confratribus dicti hospitalis ut possint eligere sacerdotem q-
oniam concedere possit. **De** semel in vita absolvere ab omnibus casibus eadem sed apostolice reser-
cessit in festo Epiphaniæ usque ad octavam eius singulis diebus Centum milia annorum de inde
cessit in festo Trinitatis Mariæ et per octavas eius singulis diebus Tringenta milia annorum. **I-**
perpetuos usque ad octavam eius singulis diebus octo milia annorum. et totidem quadrag-
plenary. **Bonifacius** papa concessit ut omnia vota commutari possint et a votis ligatos
pro et in stationibus precipitis et dedicationum sancte romane ecclesie ac in peregrinatione terre sa-
facti participes et confortes in eternam. Catholicos vero qui scdm quantitatem substantie et qu-
re penitentia et confessio movetur in mortis articulo totiens quotiens fuerit constitutus concessi-
tus plenarie. Insuper est concessum omnibus benefactoribus et confratribus q- in Missa Mariæ
sunt in toto ordine sunt participes et confortes in perpetuum. **Sixtus** papa Quartus predictas
tate apostolice approbavit et confirmavit concessiones indulgentiarum statuta decreta indulgentiarum ac ac-
tuum pontificis decem illa omnia perpetue firmitatis robur obtinere atq- concessis benefactoribus

Nos Jacobus de Prussia et Johannes Sommerfeld

professi Reverendi patris Johannis Seyner preceptoris de Szegevia et Loben et Jacobi Albi-
natoris specialis deputatoris Reverendissimi in christo patris et dñi dñi Vicedominus de Senis Sacri
de rebus summi preceptoris actus eiusdem ordinis magistri generalis Commissarii et per
di ad diversas mundi partes pro gratia privilegiorum et negotiorum punctionandis confratribus
et hodie que est dies **Septuagesimæ** Mensis **Julij** - devotus **Alvianus**
dicti hospitalis et religionis Sancti spiritus et in libro fraternitatis eiusdem describitur et q-
buit iuxta indultum apostolicum pro predicto hospitali in cuius rei testimonium et fidem has pre-
sentari fecimus officij quo videtur in premissis esse munit. Datum in **Ingavia** Anno r-

Forma absolutionis.

Miserere tu es Dominus noster ihesus christus per merita sue sanctissime vassio
cassa ab ipso et ab omni vinculo et communicatione et restitu te sancto Ecclesie sacramentis a
omnibus peccatis tuis et casibus eadem sed apostolice reservatis. bona per te facta et sancta su-
mme patris et filij et spiritus sancti Amen

II.

Pontosan ebbe a csoportba tartozik az esztergomi prímási levéltár nyomtatott oklevele,⁴ amely azonban, sajnos, nem teljes: az egyleveles nyomtatvány jobb oldaláról kikövetkeztethetőleg hiányzik a papírnak kb. harminc, a szövegnek pedig mintegy húsz százaléka.⁵ Így hiányos mind a nyomtatott búcsúlevél szövege, mind annak kézírásos kitöltése (1. ábra). Az előbbi felsorolja az uralkodó VI. Sándor pápától mintegy két évszázadra visszamenőleg azokat a lelki kiváltságokat, amelyekben a római Szentlélek ispotály jötevői és testvérületének (confraternitas) tagjai részesülhetnek. A terjedelemben az egésznek több, mint a felét foglalja el ez a lista.

A következő bekezdés az oklevél legegényibb része, amely előadja, hogy a búcsút Benedictus de Senis, a Szentlélekről nevezett ispotályosrend nagymestere megbízásából kik hirdették. A dokumentum említett hiányos volta itt érezteti legsúlyosabb hatását, ezért a búcsúbiztosok névsora sajnálatosan csonka. Ma a következők olvashatók "Jacobus de Prussia et Johannes Sommerfelt E..." és pedig "...pater Steyner, praeceptor de Steynavia et Loben et Jacobus Albe..." megbízásából. Még nagyobb hiányérzetet kelt a kézírásos kitöltés csonkasága ugyanebben a részben, amelyből ma már csupán annyi tudható meg, hogy a kedvezményezett keresztnéve "Nicolaus" volt, és az oklevelet július 18-án "in Stregonia" állították ki. Mind az évszám, mind a családnév – az esetleges további személyek jelölésével – lemaradt. A harmadik, legrövidebb rész a "forma absolutionis", amely azt a formulát tartalmazza, amellyel a gyóntató ennek az oklevélnek alapján a kedvezményezettet feloldozhatta bűnei alól.

A dokumentum alján a 46 mm átmérőjű, papírfelzetes, piros pecséten jól látható az ispotályosrend jellegzetes kettős keresztje, valamint a felette galamb formájában ábrázolt Szentlélek jelvény is. Már elmosódottabb a kereszt tövéből kivehető két fej, amíg a két soros körirat szövege teljességgel olvashatatlan. A hátapon három különböző kéz írása ismerhető fel. A legfiatalabb ezek közül az "Ex Archivo Primatiali Ecclesiastico 1797" szöveg. Akárcsak ez, a "14 Lit G" jelzet is ma már meghaladott a prímási levéltáron belül. Az előbbieknél valamivel idősebb írás a "Confirmatio Alexandri 6 papae indulgentiarum variarum diversis pontificibus datarum. Anno 1501." bejegyzés, amely tehát – szerencsés módon – megőrizte a dokumentum keltének évszámát. Az oklevél hátlapjának harmadik, kézzel készült szövege: "Coram me Thadeo Theophili Helwig de Goulterk sancto imperiali auctoritate notario publico wratislaviensis dioecesis presbiter receptis". Az iratnak Esztergomban 1501. július 18-án kelt kiállítását tehát ez a közjegyző igazolta.

A fentiekből kiviláglik, hogy a római ispotályosok búcsúhirdetői német nyelvterületen tevékenykedtek, továbbá az, hogy az oklevelet "in Stregonia", vagyis az irat mai őrzési helyén, Esztergomban állították ki. A bevezetésben hivatkozott előző cikkben ismertetett hasonló tartalmú búcsúlevelet 1492. március 21-én töltötték ki, de a hely megjelölése nélkül.⁶ Amíg annál csupán feltételezhető volt, ennél az 1501. évinél bizonyos, hogy az okmányt Magyarországon bocsátották ki.

A felsorolt nevek közül egyedül "Johannes Sommerfelt" cseng ismerősen. A szakirodalomban jólismert Johannes Rhagius Aesticampianus humanista (1460–1520), aki szor-

4 Mai jelzete: Archivum Ecclesiasticum Vetus Nr.66.

5 A papír mai mérete 323x145 mm, ami eredetileg 323x264 mm lehetett. Ugyanezek az adatok a szedéstűkör esetében 205x149, ill. 205x183 mm, amelyen kívül helyezkedik el a 23x23 mm méretű kezdőbetű.

6 Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–1983. 211–215. p.

származású, és neve eredetileg Rak volt. Ugyanez németesen Johann Rack von Sommerfeldként hangzott, amelyből a származási hely lefordításával jött létre a fenti latinos név. Itáliai tanulmányait követően mint a pápa és a császár által egyaránt babérral koszorúzott költő, több németországi egyetemen tanított Kölnből az Odera menti Frankfurtig és Lipcsétől Bázelig.⁷ A névazonosság ellenére nehezen képzelhető el, hogy a humanizmusnak ez a tevékeny híve ilyen tevékenyen kapcsolódjék bele olyan merőben egyházi akcióba, mint amilyen a búcsúhirdetés. Az anyagiak mindinkább előtérbe kerülésével az ilyen vállalkozások hamis felhangja az ilyen művelt emberek számára ekkoriban már ugyanis egyre jobban érzékelhetővé váltak. Így feltehetően csupán véletlen névazonosságról van szó.

A nyomtatvány szövegében szereplő személyek közül kettő együttesen bocsátotta ki kézírásos formában azt a búcsúlevelet, amelyben Thorn (Toruń) városa bencés apácáinak biztosította a Szentlélekről elnevezett ispotályosrend testvérlete tagjai számára rendelkezésre álló lelki javakat 1504-ben. E két személy "Johann Steynek, Präzeptor von Steinau und Jakob von Preussen, Prior in Cotbus".⁸ Arra utal ez az adat – akárcsak az esztergomi oklevél –, hogy ezek a központi római megbízás alapján működött búcsúbiztosok a német nyelvterület keleti határa táján fejtették ki tevékenységüket mind északon Lengyelországban, mind délen Magyarországon. Megerősíti mindezt a hátlapra írt közjegyzői hitelesítés is, hiszen a sziléziai Goldbergból származó Helwig a boroszlói egyházmegye papja volt.

A nyomtatvány tipográfiai vizsgálata alapjául a húszsoronként 88 mm méretű szöveg-típuson kívül a három rész elején álló nagyobb és az első rész szövegében alkalmazott, valamivel kisebb kiemelő betűkön⁹ kívül a szövegkezdő kb. 23 mm-es "S" lombard szolgál. Segítségükkel megállapítható volt, hogy az űrlap Lipcsében készült. Ugyanis mindhárom betűtípus megtalálható az ottani Kachelofen-féle műhelyben, amelynek felszerelésével 1495-től Melchior Lotter, Konrad Kachelofen veje is dolgozott.¹⁰ Az oklevelet 1501. július 18-án állították ki, így a nyomtatás idejét szükségszerűen ez elé kell helyezni. Figyelembe véve a Lipcse és Esztergom közötti – az akkori közlekedési viszonyok alapján – jelentős távolságot, nem zárható ki, hogy az űrlap már az előző esztendőben, vagyis a 15. század utolsó évében készült.¹¹ A nyomtatás legvalószínűbb ideje 1500 második és 1501 első fele. Ebben az időben Lotter ugyanazzal a felszereléssel dolgozott, mint apósa, Kachelofen, ill. pontosabban Lotter vette át a műhely vezetését.¹² Így nem dönthető el, hogy az űrlap előállításáért egyikük, vagy másikuk nevéhez köthető-e.

Lipcse mint nyomdahely, nem meglepő, hiszen a szövegben szereplő személyek ezen a tájon, ill. e várostól keletre tevékenykedtek. Különben is ismert már 1485-ből ugyanennek az ispotályosrendnek másik búcsúlevele, amelyet ugyancsak lipcsei sajtón állítottak elő.¹³

7 Jöcher, Christian Gottlieb: Allgemeines Gelehrten-Lexikon. III. Leipzig, 1751. 2041–2042. has. – *Allgemeine Deutsche Biographie*. I. Leipzig, 1875. 133–134.

8 Paulus, Nikolaus: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter*. III. Paderborn, 1923. 243.

9 Ezek miatt az első rész szövegében nyolc helyen soremelésre kényszerült a szedő, ami kedvezőtlen küllemű, nyugtalan külsőt kölcsönöz az oklevélnek.

10 M₈₁ 88 mm – Hachler, Konrad: *Typenrepertorium der Wiegendrucke*. I. Halle a.S., 1905. 248–249. – Kachelofen 12 = Lotter 4; M₃₀ 168 mm – Typ.Rep.I.164–165. – Kachelofen 8 = Lotter 2; M₂₉ 168 mm – Typ.Rep.I.160–161, V. (Leipzig 1924) 35. – Kachelofen 9 = Lotter 9; lombard 23 mm – Typ.Rep.V.34. Kachelofen h.

11 Ezt a lehetőséget az ősnymtatványok központi katalógusának, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) berlini szerkesztősege sem tartotta lehetetlennek. (Levé! 1984. november 6-ról.)

12 Geldner, Ferdinand: *Die deutschen Inkunabeldrucker*. I. Stuttgart, 1968. 244.p.

13 *Einblattdrucke des XV. Jahrhunderts*. Halle a.S., 1914. 1202. sz.

III.

Úgy tűnik, hogy az említett búcsúhirdetés Esztergomban 1501 derekán nem közvetlenül a Szentlélekről nevezett rend római központjából történt, mint a már hivatkozott 1492. évi alkalommal, hanem németországi delegátusok közvetítésével. Ismét a rend római központjának közvetlen kezdeményezésére vezethető vissza ellenben az a nyomtatott búcsúlevél, amelyet az Országos Levéltár – DI 82.567 jelzet alatt – őriz (2. ábra). Az űrlap beosztása eltér az előzőtől: élen nem a pápa neve nyert tipográfiai kiemelés, hanem az oklevél kibocsátója, Alexander de Neronibus a Szentlélekről nevezett ispotályosrend nagymestere. A kedvezményezett nevének beírása már az ötödik sorban található az erre a célra kihagyott hely, ahol is kézírással Várdai Ferenc erdélyi püspök neve olvasható. Ezt követi a rend jötevői részére elnyerhető lelki kedvezmények felsorolása ötven hosszú sorban, de most már nem a privilégiumot adó pápák szerint, hanem a sok lehetőség részletes kifejtésével. Ennek végén állnak a datálás céljából üresen hagyott szóhelyek, amelyek itt 1521. március 4-re nyertek kitöltést.

Az igen hosszú és egyetlen bekezdésben nehezen áttekinthető szöveg bal oldalán – marginális szedésben – címszerűen olvashatók a rövid tartalmi összefoglalások. Az ajánlatnak is felfogható választék gazdagsága egyenesen zavarba ejtő: a kiátkozás idején is elvégezhető egyházi temetés biztosításától mindenféle fogadalomnak – a jeruzsálemi zarándokút kivételével – átváltoztathatóságáig, rendkívül széles körű. Mindezek végén csupán röviden, két és fél sorban olvasható a kedvezményezettek kötelessége: ezt – mint a Szentlélekről nevezett ispotályosrend testvérületének tagjai – igénybe vehetik mindazok, akik évente egyszer, vagy különböző alkalmakkor e rend ispotályainak támogatásához alamiznával hozzájárulnak, vagy akik Rómába küldenek legalább egy pápai garast, ill. amennyit saját képességeik lehetővé tesznek.

Az oklevél befejező része a gyóntató által elmondható feloldozási formula. Itt ez mindjárt három változatban is megtalálható: teljes búcsú a halál órájában, feloldozás ki-közösítés esetére, végül feloldozás azon bűnök alól, amelyek feletti joghatóságot a Szent-szék nem tartotta fenn a maga számára. Mindez jól mutatja, hogy az 1492., de az 1501. évi búcsúlevelekhez viszonyítva mennyire szélesre tárultak a hívők számára a különböző kedvezmények elnyerésének kapui. Jól érzékeltethető tehát a törekvés, hogy minél többen lépjenek be a rend támogatói sorába, ami nyilván az ispotályoknak befolyó összeg emelését volt hivatott szolgálni. Ugyanez a könnyítési törekvés tükröződik az oklevél kibocsátásának módjában is. Amíg az előző, húsz évvel korábbi oklevelet viasszal pecsételve és közjegyzői megerősítéssel állították ki, most a nyomtatott szöveggel együtt készült 44 mm átmérőjű fametszet hivatott a korábbi egyedi pecsét feladatát egyedül betölteni minden további más megerősítés, vagy hitelesítés nélkül.

Ennek a legkönnyebb ellenállás mentén történt módosításnak egyik jelentős alakja volt az oklevél első sorában kiemelt, firenzei származású Alexander de Neronibus (Alessandro Neroni), akit X. Leó 1514. november 5-én bízott meg a Szentlélekről elnevezett ispotályosrend nagymesterének feladatával.¹⁴ Ezt megelőzően pápai udvarmester volt, és mint ilyen, ott jelentős befolyással rendelkezett. Jól bizonyítja ezt az a körülmény, hogy amikor X. Leó az összes többi teljes búcsút ígérő vállalkozást leállította az épülő Szent Péter bazilika javára folytatandó gyűjtés fokozása végett, 1515. március 7-én az említett ispotályosoknak mégis engedélyezte az ilyen tevékenységet, de csupán azokon a területeken, ahol nem hirdettek búcsút a nagy római dóm építésére. Neroni azonnal élt is a lehetőséggel, és a következő esztendőben egész sor biztost küldött ki a rend javára hirdeten-

14 Paulus i.m. III.243.

dő búcsú céljából, akiknek különösen németországi tevékenysége ismeretes. Feladatuk el-
látásához az útra nyomtatott búcsúleveleket adott velük.¹⁵ Nyilvánvaló, hogy ezeket a
Rómában székelő nagymester helyi nyomdában készítette.

Megerősíti ezt a feltevést a Várdai nevére szóló úrlap nyomdai kiállításának vizsgálata.¹⁶ A szövegtípust (M88 84 mm), a kétsornyi, nagyobb kiemelő betűket (M94 125 mm),
a harmadik részt bevezető kis lombardot (5 mm) és a szövegkezdő "A" iniciálét (21x21
mm) mind a római Silber nyomdában használták.¹⁷ Az örök városnak ez a nagy műhelye
a pápai adminisztrációnak is állandó szállítója volt. Magyar vonatkozású kiadvány is ismer-
etes ezekből az évekből, amely ugyanezen sajtó alól került ki.¹⁸ Vezetője 1510-től 1527-
ig Marcello Silber volt. A nyomtatott úrlap szöveges datálása ezerőtszáztfzre szólt, szaba-
don hagyva az év utolsó számjegye kitöltésére szolgáló helyet. Az Országos Levéltárban
őrzött oklevélén azonban a tízes szót áthúzva, az évszámot 1521-re módosították. A fenti,
nyomtatott datálás alapján kétségtelen, hogy az úrlapot a római Silber-műhely a 16. szá-
zad tízes éveiben állította elő: pontosabban az 1515. március 7-i bullát követően.

Várdai Ferenc erdélyi püspök életútja meglehetősen jólismert,¹⁹ így elegendő ez al-
kalommal főleg csak a búcsúhirdetéssel kapcsolatos adatok összesítésére szorítkozni. Ap-
ja, Várdai Miklós 1480. július 7-én belépett a perugiai dominikánusok confraternitásába
gyermekeivel együtt, akik névsorában szerepelt Ferenc fia is.²⁰ A viharos 1514. esztendő-
ben Várdai Ferenc mint Bakócz primás erdélyi megbízottja, hirdette a kereszteshadjárat
érdekében a búcsút. Amikor azután ez az akció lángra lobbantotta a parasztok elkesere-
dését, Szapolyaihoz csatlakozva szembeszállt Dózsa hadaival.²¹ 1513-tól volt Erdély püs-
pöke egészen 1524-ben bekövetkezett haláláig. Tartózkodási helyét – kora nagyurai mód-
jára – sűrűn változtatta,²² talán ennek tudható be, hogy a most ismertetett és 1521.
március 4-re keltezett búcsúlevélben a datálás helye nincs feltüntetve. Az oklevél a Vár-
dai-család irataival együtt került a Zichyekhez, majd onnan az Országos Levéltárba.

IV.

A fenti búcsúlevélhez számos vonatkozásban csatlakozik az a keltezés nélküli nyom-
tatvány, amely a gyulafehérvári káptalan levéltárából²³ került mai őrzési helyére, az Or-
szágos Levéltárba.²⁴ Az oklevél mai formájában torzó: mindössze az utolsó hét sor ma-
radt meg csupán a szövegből, és az ugyancsak nyomtatott bélyegző.²⁵ Ez utóbbit kettős
vonallal közé zárt babérkoszorú övezi, a belső mező felső harmadában a Szentlelket jelké-
pező, kiterjesztett szárnyú, glóriás galamb, az alsó kétharmadban pedig sűrű ferde sávo-

15 Paulus i.m. III.244.

16 A papír mérete 424x292, a szedéstüköré pedig 324x 265 mm. Ez utóbbiból 28 mm széles a marginális
tartalomjegyzék, amelyet 5 mm távolságban követ a főrész 232 mm széles szedése.

17 Tinto, Alberto: *Gli annali tipografici di Eucario e Marcello Silber (1501–1527)*. Firenze, 1968. 10. =
G4, ill. G2 típusok. A teljes felszerelés már a 15. századból ismeretes: Typ.Rep. II. 97–98, V.95. 5. és
6* sorozatok, "e" iniciálé és "k" lombardsorozat (vö. GfT 1975 és Typ.Rep.V.95.).

18 Vö. *Magyar Könyvszemle* 1980. 377–384. p.

19 Vö. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1983. 48–58. p.

20 *Gróf Zichy-család okmánytára*. XII. Bp. 1931. 271–272. p.

21 *Tudománytár* VI. (1842) XI. 254–258. p.

22 *Irodalomtörténeti Közlemények* 1930. 372. p.

23 A hátlapon olvasható egykori jelzete: Comit.Csanád, Cista Colos fasc.5. nr.6.

24 Jelzete: DI 36.530.

25 A papír mérete: 78x304, a szedéstüköré 24x240 mm.

zású alapon fehér kettős kereszt, vagyis az ispotályosrend jelvénye látható (3. ábra). Mindez pontosan azonos a fentiekben ismertetett és Várdai Ferenc nevére kitöltött búcsúlevélben található 44 mm átmérőjű fametszettel. Még az óramutató járása szerinti öt óránál a perem külső záróvonalában keletkezett, kb. két mm-es hiány helye és alakja is pontosan azonos. Tehát nyilván ezt a kiadványt is a rend római központja megrendelésére állították elő. A betűk mérete és formája (M_{91,87} 73 mm), valamint az egyetlen lombard kezdő (6 mm) azonban eltér az előzőekben megtárgyaltaktól. De nem kellett sokat kutatni ahhoz, hogy megállapítható legyen: ezt az egyleveles űrlapot is a római Silber-féle műhelyben állították elő.²⁶

A fennmaradt kis rész azonban nem csupán a betűtípusban, de szövegében is – részben jeletős – eltérést mutat a fentebb bemutatott Várdai-féle oklevélthöz. A ma rendelkezésre álló sorok valamivel hosszabbak (240 mm) az előzőben tapasztaltnál (232 mm). A szedéstükörnek a papíron elfoglalt helye is központosabb a töredékben, így feltehetően ennél nem volt a bal szélen marginális tartalmi összefoglaló. A mai töredék a teljes búcsút jelentő formulával kezdődik. Ennek ellenére nem lehet arra gondolni, hogy ezt a részt tudatosan választották le a többitől, hiszen a megmaradt első sor szövegének második fele egyre növekvő mértékben és igen súlyosan károsodott a leválasztáskor. Azt kell inkább feltételezni, hogy a valószínűleg ugyancsak álló, ívrét alakú űrlapot többször is összehajtották, és a legalsó vízszintes hajtás mentén váltak le az utolsó sorok, feltehetően még jóval a mai őrzési helyére került előtt.²⁷

Összevetve a két nyomtatvány szövegét, megállapítható, hogy a töredéken csak a teljes búcsút jelentő feloldozási formula olvasható, amelyet a Várdai-féle, épen maradt búcsúlevélben még további két másik is követ. Mintha arra utalna ez a körülmény, hogy az egészben ismeretes irat valamivel későbbi változat lenne, amely a lelki javak még nagyobb választékát kínálja. Alátámasztani látszik ezt a feltevést a közös fametszet állapota is: a töredéken a külső keretvonal – az említett egyetlen megszakadástól eltekintve – teljes, míg a Várdai-félénél – ezen felül – középen alul még többszöri kisebb hiányosság észlelhető.

A feloldozási formula ötödik, utolsó sorában – tehát feltűnően zsúfoltan – kezdődik már az a három rövidebb (180 mm) sornyi szöveg, amely az épen fennmaradtban a formula felett található, és a testvérületbe belépők kötelességet összegezi. Itt érzékelhető a két szöveg közötti jelentős és fontos különbség: amíg a Várdai-féle a Szentlélekről nevezett rend ispotályai számára teendő adományokról általánosságban szól – kifejezetten kizárva az e szervezeten kívülieket – a töredékben ezen a helyen egyetlen, konkrét ispotály, a csanádi alamizsnás ládájáról van szó, amelybe az adomány helyezendő: "...ponere in capsam elemosinarum eiusdem hospitalis Chanadiensis". A másik lehetőség elvben azonos: pénzt küldeni Rómába. Azonban itt két különböző összeg szerepel: a Várdai-félén legalább egy pápai garast ("...saltem unum grossum papalem"), a töredékben egy arany dukát tizedét ("...decimam partem unius ducatus auri") lehet olvasni.²⁸ Az ezt követő, befejező szavak súlya is jelentősen eltérő a két nyomtatványban. A Várdainál az említett garas mellett további lehetőséget is ajánl a búcsúlevél: vagy kiki önként annyit ad, amennyit körülményei lehetővé tesznek ("...vel quantum sua quisquis sponte dare voluerit iuxta eius facultates"). Ezzel szemben a töredék nem újabb könnyítést, hanem szankciót helyez kilátásba: aki pedig nem ajánlja fel évente az említett alamizsnát, nem veheti igénybe a felsorolt kegyelmeket ("...non offerentes annuatim elemosinam praedicam, praefatis gratiis uti non possunt").

26 Tinto i.h. G3 típus, Typ.Rep.II.97. 7. sorozat (vö. GfT Tab.1567.), Typ.Rep.V.95. "m" lombardsorozat.

27 Függetlenes két hajtással három egyforma részre tagolták az oklevelet.

28 Ez utóbbi összeg mintegy százszorosa az előbbinek.

A fenti összevetések egyértelműen azt igazolják, hogy a csanádi ispotály számára szóló töredék szigorúbb feltételek mellett biztosította a teljes búcsút, mint a Várdai-féle. Felmerül ennek kapcsán a kérdés, hogy vajon mi az oka ennek? Az egyik magyarázat lehet erre az, hogy a Csanádra leszállított búcsúhirdetés elsősorban ennek a hazai ispotálynak érdekeit szolgálta, így a feltételek megszorítása Rómából nézve indokoltnak tűnhetett. A másik megoldás az lehet, hogy a gyónócédulák inflációja akkoriban szinte évről évre nőtt, aminek következtében akár egy-két esztendő különbség is érzékelhető ebben a hovatovább szinte parttalanra váló "ajánlattételben". Mintha ez utóbbi lehetőségére utalna a két oklevélben látható, azonos fametszet dúcának már a fentiekben említett, további megrongálódása, ami a Várdai-féle iraton érzékelhető.

A csonka okmány azonban még jelentős többletet nyújt a nyomtatott részekben felül. A kiadás hitelül másik, egyedileg készült piros pecsét szolgál, amely ma már erősen rongálódott. Az eredetileg kb. 40 mm átmérőjű pecsétnek kettősvonal közé zárt, latin verzálisokból való peremfeliratából ma már alig olvasható ki valami.²⁹ Középen a rend kettős keresztje felett a Szentlélek, felülről leszálló galamb formájában látható. A kereszt tövében kétoldalt egy-egy alak ül, akik közül a baloldaltól alig maradt meg valami. A jobb oldali figura öltözképe mintha papi jellegre utalna. A pecsét mellett a töredéken még az alábbi szövegű, kiadósabb írásos kiegészítés is található: "Ita est et ego Petrus de Megerechie commendatarius et commissarius praedicti hospitalis Chanadiensis a praefato R.D.Alexandro generali praeceptore et commissario apostolico per obytum dicti condam Tyburcii olim commendatoris ad id specialiter deputatus nomine eiusdem manu propria". A hitelesítés tehát itt ismét a fentebbi, 1501. évi esztergomi oklevél igényességéhez hasonló: egyedi pecsét és záradékolás. Kiderül az is, hogy a nyomtatott úrlap kibocsátója itt is Alessandro Neroni nagymester volt, akinek a neve nyilván a ma hiányzó rész élén állhatott. A csanádi ispotály javadalmazása és biztosa a ma keltezetlenül álló, csonka oklevél kiállítására idején "Petrus de Megerechie" volt, mint az elhunyt Tyburcius utóda. A búcsú hirdetésére az utóbbi kapta egykor a különleges felhatalmazást, és Petrus az ő – e vonatkozásban is – jogutódként adta ki az okmányt.

Tyburcius neve megtalálható a Szentlélekről nevezett ispotályosrend római központjában vezetett anyakönyvben, amelybe bejegyezték a támogatók testvérületébe belépők nevét. 1517. június 4-én ezt ide maga "Thyburcius de Illye canonicus ecclesie Chanadiensis" saját kezűleg írta be.³⁰ Borovszky Samu megállapította azt is, hogy "Ilyei Tiborc" apját Demeternek hívták, és a későbbi csanádi kanonok 1494-ben a krakkói egyetem hallgatója volt.³¹

A rend központi levéltárából fennmaradt Rómában az egykori és időközben elpusztult liber prioratum-ban és liber expeditionum-ban megőrkített iratok 1599-ben készített rövid tartalmi kivonata az egyes ispotályok szerint csoportosítva, amelyekre vonatkoztak. A csanádi házról itt négy feljegyzés is olvasható:³²

"Unio et facultatum concessio, necnon provisio hospitalis Sancti Spiritus titulo Sanctae Elisabethae in area capitulari Chanadiensis anno 1517 die 19 Maii. Lib.28.fol.146.

Provisio seu administratio hospitalis Sancti Spiritus in area capitulari Chanadiensis in personam domini Petri Megerechie anno 1525 die 15 Octobris. lib.33.fol.7.

29 Jobb oldalon középen talán ATASIS betűcsoport.

30 *Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe*. Bp. 1889. 137. p. – A belépéskor adott összeget a "szokott" megjelöléssel adta csak meg: "...elemosinam consuetam".

31 Borovszky Samu: *Csanád vármegye története 1715-ig*. I. Bp. 1896. 427. p.

32 *Roma, Archivio di Stato di Roma. Ospedale di S.Spirito. Vol.102. Repertorium seu compendium librorum prioratum ordinis Sancti Spiritus in Saxia de Urbe, utpote eorundem expeditionum. 1599. Fol. 43b.* – az adatokat Borsa Ivánnak köszönöm.

Concessio in commendam hospitalis Sancti Spiritus titulo Sanctae Elizabeth in area capitulari Chanadiensis anno 1517 die prima Junii. Lib. expedit. E fol.68. in personam domini Tyburtii Illys.

Unio et concessio facultatum hospitalis de Urbe facta predicto hospitali Sanctae Elizabethae Chanadiensis anno 1517. lib.expedit. E fol.69."

A fentiek alapján a következő kép áll össze ez ügyben. Illyei Tiborc csanádi kanonok 1517 tavaszán Rómában járt. Május 19-én egyesség jött létre, amelynek során a csanádi ispotály a Szent Lélek-rend kötelékébe került. Feltehető, hogy Illyei tevékenyen segítette ennek a megállapodásnak a létrejöttét, aminek tudható azután be, hogy a június elsejei okirat őt tette meg az intézmény javadalmazásának. Négy nap múlva a rendet támogató testvérületébe történt belépésével hálálta ezt meg, amivel egyben megerősítette kapcsolatát is a renddel. A csanádi ispotály anyagi lehetőségeinek javítása érdekében kaphatott felhatalmazást a nagymestertől a rend jötevi számára a pápák által biztosított búcsúk – ezen belül az akkori időkben e téren legkívánatosabb lehetőség, a teljes búcsú – hirdetésére is. A rend így akarhatta támogatni a hozzá került új intézményt és az e téren feltehetően érdemdús Illyeit. A gyakorlati lebonyolításhoz azután a római Silber-műhelyben űrlapokat is nyomattak, ott, ahol a rend többi hasonló kiadványát is előállították.

Ilyen blanketta egy töredéke került most elő, amely azonban ilyen állapotában is elárulja, hogy a búcsúhirdetés feltételei sok vonatkozásban korlátozottak voltak. Már fenntebb szó esett arról, hogy a pápa kedves emberének, Neroninak rendje számára is csak azokon a területeken és csak azokban az időpontokban engedélyezte az ispotályok javára szolgáló búcsúhirdetést, ahol ez nem keresztezte a Szent Péter bazilika építési költségeinek gyűjtésére irányuló tevékenységet. Feltehető, hogy valami hasonló történhetett – természetesen jóval alacsonyabb szinten – immár a nagymester és Illyei között. A csanádi akció nem akadályozhatta, de még csak nem is fékezhetette a rend ilyen jellegű országos, sőt országokon belüli tevékenységét, ezért az Illyei által hirdethető búcsú feltételei szűkszerűen szigorúbban voltak. Feltételezhető mindezen felül az is, hogy a Várdai-féle búcsúlevél űrlapjának kinyomtatására csak az előbbit követően, 1518–1519-ben került sor, úgy a fentebb már említett "inflációs" hatás csak még jobban magyarázza a két nyomtatvány feltételei közötti eltéréseket.

Illyei utóda a csanádi ispotálynál a nyomtatvány végén álló bejegyzés szerint Megyericsei Péter volt. Róla tudni lehet, hogy zágráb-egyházmegyei klerikus és apostoli közjegyző volt. Ez utóbbi minőségében kiállított oklevelek ismeretesek tőle.³³ De Angelis arról tudósított, hogy "Pietro Megerich" 1525-ben lett Illyei utóda.³⁴ A fenti oklevélkivonatok egyike azt is elárulta, hogy pontosabban 1525. október 15-én került sor. Feltehető ezek után, hogy a csanádi oklevelet 1525 végén, vagy még inkább 1526-ban állította ki Péter közjegyző, a csanádi ispotály új, egyházi javadalmazása és biztosa.

A Csanádon tevékenykedett két férfiú nevének pontos alakja némi bizonytalanságot rejt magában. A régi kézírások olvasása – még gyakorlott szakember esetében is – család- és helynevek esetében sokszor bizonytalan, ráadásul azok írása is igen gyakran követ-

33 1522. május 21. – Országos Levéltár DI 25.018 és 29.650. – Vö. Borovszky i.m. I.368, 432; *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I. Bp. 1902. 58–64. p.

34 De Angelis, Pietro: *L'ospedale di Santo Spirito in Saxi e le sue filiali nel mondo*. Roma, 1958. 187. p.

ba, így De Angelis "Illys" névalakja feltehetően inkább tévedés, semmint az "Illyés"-t rejti magában. Péter a különböző dokumentumokban meglehetősen egységesen "de Megerechie" formában olvasható, amelyet egyesek "Megyericsey",³⁵ vagy "Megyericsei",³⁶ mások "Megyerecsei"³⁷ alakban közölték. De Santis ettől erősen eltérő "Megerich" alakot hoz a római feljegyzésben olvasható "Megerechie" helyett. Zágráb-egyházmegyes klerikus esetében származás szempontjából több hasonló csengésű helynév is számításba vehető: Medjurače (Zágráb vm.), Medjurača (Belovár-Körös vm.) és Medjurić (Pozsega vm.).³⁸

Nyomatott úrlapok felhasználásával Magyarországon általában vagy nemzetközi (pl. a törökök elleni hadjárat), vagy külföldi céllal (pl. a római Szent Péter bazilika építése) hirdettek búcsút. A most előkerült csonka oklevél az első, amely már nyomtatott szövege szerint is egyetlen hazai intézmény érdekében készült. Érdemes már emiatt is összegezni, hogy mit is lehet a csanádi, Szent Erzsébetről elnevezett ispotályról tudni, amely tehát 1517-ben került a Szentlélekről nevezett rend kötelékébe.

A középkori Csanád városában – a püspöki székesegyházon kívül – még két plébániatemplom is volt: az egyiket a Szentlélekről, a másikat Szent Erzsébetről nevezték.³⁹ Az előbbiről 1412. augusztus 13-ról maradt fenn adat, az utóbbit – úgy tűnik – 1399. november 19-én Szent Erzsébet napján szentelték fel, mert IX. Bonifác pápa 1400. február 20-án búcsút engedélyezett e templom látogatói és támogatói javára.⁴⁰ Az ilyen jellegű búcsú engedélyezése pedig az újonnan épült templomoknál volt szokásban.⁴¹

A csanádi ispotályról azonban a fentebb említett 1517. évi híradásig nincs adat. Így nem csodálható, hogy Pásztor Lajos, aki elsőnek tudósított a Szent Erzsébetről elnevezett Csanád megyei házról, annak helyét kérdőjellel "Azra"-ban jelölte meg.⁴² A keresztesek ebben a megyében még a tatárjárás előtt megtelepedtek Aracsán, de ezek nem a Szentlélekről nevezett ispotályosok, hanem johanniták voltak. Később, de még a középkorban ez a ház előbb a bencésekhez, majd a ferencesekhez tartozott.⁴³ Juhász Kálmán, aki röviden ismertette az aracsai kolostor történetét, a Szent Erzsébetről nevezett csanádi ispotály lokalizálásával nem boldogult.⁴⁴

A fentiekben idézett adatok alapján pedig immár egyértelmű, hogy ez a ház magában a püspöki székhelyen, Csanád városában volt: "...in area capitulari Chanadiensis",⁴⁵ azaz a csanádi káptalan területén, vagyis közvetlenül a székesegyház közelében. Így aligha kétséges, hogy az itteni, Szent Erzsébetről nevezett templomhoz kapcsolódott az ispotály, amelynek javára állították ki azt a búcsúlevelet, amelynek töredéke a fentiekben megtárgyalásra került. Az épületből, akárcsak az egész középkori Csanád városából, a törökdúlást követően lényegében semmi sem maradt.

35 *Egyháztörténelmi ... i.m. mutató.*

36 Juhász Kálmán: *A csanádi székeskáptalan a középkorban.* Makó, 1941. 155.p. 677.sz.

37 Borovszky i.m. I. 432. p.

38 Alighanem ugyaninnen, sőt, talán ugyanabból a családból is származhatott Megyericsei János, kolozsi főesperes és gyulafehérvári kanonok (1470–1517). E neves humanista feltételezhető születési helyének tisztázására többször is kísérletet tettek, de megnyugtató végeredmény nélkül: *Ungarische Revue* 1883. 379–383. p., *Erdélyi Múzeum* 1907. 121–122. p.

39 Szentkláray Jenő: *A csanád-egyházmegyei plébániák története.* I. Temesvár, 1898. 671. p.

40 IX. Bonifác pápa bullái. II. Bp. 1889. 170.p. CCXVIII. sz.

41 Borovszky i.m. II. 96–97. p.

42 Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.* Bp. 1940. 53. p.

43 Juhász Kálmán: *Klöster in der Diözese Tschanad–Temeswar im Mittelalter.* Köln–Detroit–Wien 1962. 56. p.

44 Juhász i.m. 57–58. p.

45 Feltehetően az "area" szót olvasta Pásztor "Azra"-nak.

V.

A Szentlélekről nevezett ispotályosrend magyarországi kapcsolatairól készült második írás végére érkezve, még két adat említhető ennek hazai vonatkozásainak köréből, de a 14. századból. A rend két olyan tagjáról van szó, aki a római egyháztól a "szent" megjelölésnél alacsonyabb tiszteletet jelentő "boldog" rangot nyert. Az egyik "beatus Antonius Hungarus", vagyis Magyarországi Boldog Antal, aki az 1350. évi jubileumi búcsú során zarándokolt Rómába, majd ott is maradt Itáliában, ahol Folignóban hunyt el 1398-ban az ottani Szentlélek ispotály közelében mint oblatus, vagyis aki – bár szerzetesi fogadalmat nem tett – a rendhez kapcsolta életét.⁴⁶ A másik "boldog" maga a rend egyik nagymestere, Venturello da Corneto, aki egyben a magyar király tanácsosa és követe volt Rómában, halála pedig 1420-ban következett be.⁴⁷

46 Schütz Antal: *Szentek élete az év minden napjára*. II. Bp. 1933. 171. p. – Ünneptét május 13-án tartják.

47 *Dizionario degli istituti di perfezione*. VI. Roma, 1980. 1009. col.

ERGÄNZUNGEN ZU DEN DRUCKWERKEN DES NACH DEM HEILIGEN GEIST BENANNTEN KRANKENPFLEGERORDENS

G. BORSA

Als Ergänzung und Fortsetzung des im vorigen Jahrbuch erschienenen Aufsatzes machen wir – neben einigen kleineren Angaben – drei gedruckte Ablassbriefe bekannt, die in Ungarn herausgegeben wurden, und zwar anlässlich der Wallfahrten, die zu Gunsten des nach dem Heiligen Geist benannten Krankenpflegerordens verkündigt wurden. Der erste, der unvollständig ist, wurde von den Beauftragten der in Rom befindlichen Zentrale der Ordens, im Jahre 1501 in der Hauptstadt der ungarischen kirchlichen Hierarchie, in Esztergom (Gran) erlassen. Er wurde von dem Notar der Diözese von Breslau klausuliert. Das gedruckte Formular wurde in Leipzig, in Kachelofens Werkstatt hergestellt, in der zweiten Hälfte des Jahres 1500, oder in der ersten Hälfte des nächsten Jahres.

Der zweite Ablassbrief wurde im Namen des Grossmeisters aus Rom herausgegeben, und im Jahre 1521 mit dem Namen des siebenbürgischen Bischofs Ferenc Váradi ausgefüllt. Das Dokument, das auffallend reiche seelische Gaben in Aussicht gestellt hat, wurde mit Typen der Silberschen Druckerei in Rom hergestellt. Vom dritten gedruckten Dokument, das ebenfalls von dieser Druckerei stammt, sind nur die letzten Zeilen erhalten. Trotzdem ist dieses Dokument von ungarischem Standpunkt aus am interessantesten, weil es ausdrücklich zugunsten einer einzigen Institution ausgestellt wurde. Dieses Hospital nach der Heiligen Elisabeth benannt, stand in der Bischofsstadt Csanád in der ungarischen Tiefebene, und gehörte zu dieser Zeit dem Orden des Heiligen Geistes. Die handschriftliche Klausel liefert Daten bezüglich der Vorsteher des Hospitals von Csanád. Der Vergleich mit dem im Zentrum des Ordens in Rom erhaltenen Quellenmaterial zeigt, dass diese Urkunde aus den Jahren 1525–1526 stammt.

Hírek Magyarországról – 1623. Egy francia diplomata útinaplójából

HÉJJAS ESZTER

Az elmúlt korok történetét vizsgálva, a magyar események külföldi visszhangját keresve, érdekes dokumentumokra bukkanhat a kutató a különböző nagy gyűjtemények, könyvtárak, levéltárak dokumentumai között. A könyvtári anyagban a legtöbbet az egyes korok "sajtó-termékei" ígérk, ezek között lehet a legváratlanabb "leletekre" találni. Az egyes, saját korukban nemzetközi érdeklődést kiváltott események rendszerint számos, kortársi reflexiót is tartalmazó híradásban kerültek megőrzítésre. Nem vitás, hogy a híradások szerzőit nem az utókor számára való tudósítás, hanem saját koruk tájékoztatásának szándéka vezette, egyúttal azonban a késői utódok számára is igen érdekes és tanulságos dokumentumok születtek ily módon.

A könyvnyomtatás megjelenése után, a XVI. század elejétől mind gyakrabban találkozhattunk a röplappal, a korai könyvnyomtatás egyik jellegzetes termékével, amely rövid terjedelemben, rendszerint viszonylag igénytelen nyomdai kivitelben, ezzel szemben igen gyorsan, az egyes eseményeket követően gyakran néhány nap alatt kinyomtatva ad hírt csatákról, természeti katasztrófákról, a kortársak számára csodásnak tűnő eseményekről, egyszerűen minden olyan történésről, amelyről a későbbi korok embere az akkor már rendszeresen megjelenő hírlapokból értesült. A röplap még alkalmi nyomtatvány, az egyes hírek fontossága, érdekessége indokolja kiadását, ugyanez jelenti terjesztésének sikerét is. Gyakran vásárokon árulják, máskor a könyvkereskedők, kiadók boltjaiban kapható, mindenképpen azonban viszonylag rövid életű, különösen a nagy gonddal előállított, művészi külsejű, nagyértékű könyvekhez képest. Hiszen maguk a hírek is csak rövid ideig tarthatnak számot közérdeklődésre.

Tartalmuk elsőrendű értéke éppen a híradás frissége, nemritkán a szemtanúk többé-kevésbé hiteles beszámolója. Gyakran eltorzul ugyan a hitelesség, hiszen egyes hírek a közvetlen szemtanúktól, több személy közvetítésével terjednek, ráadásul az eredeti szemtanú beszámolója sem mindig szükségszerűen objektív. Gondoljunk csak arra: egy vesztes csatáról az onnan menekülő elképzelhetően úgy számol be, a győztes ellenfél létszámát a valóságosnál jóval nagyobbának tünteti fel, ezzel is magyarázatot próbálva adni a vereség okaira. Ugyanezt a nagyítást elkövetheti a győztes is, hiszen nagyobb a dicsőség, ha nagy létszámú a legyőzött ellenfél. A hírek effajta túlzásai nyilván a kortársak előtt is ismeretesek voltak, éppen ezért a röplap gyakran már címében hordozza a "valóságos", "valóság-hű", "részletes", "igen őszinte" jelzőket, hozzátéve egyúttal, hogy a forrás közvetlen szemtanú.

Számos olyan híradást ismerünk, amelyben egy ismert személyre hivatkoznak forrásként, sőt egy-egy nevesebb személyiség írását, levelét közlik nyomtatásban. Ezek között is lehetnek fiktív iratok, propaganda céllal, egyes személyek neve alatt, éppen ellenük irányuló szándékkal megjelentetett levelek, hírek.

Vannak azután olyan röplapok is, amelyeken szerzőjük, vagy nyomdászuk nem merite valóságos nevét, esetleg a kiadás helyét feltüntetni, és ezért váltak fiktívvé. Hogy egy-egy nyomtatvány költött nyomdahelye, nyomdászneve, vagy szerzőneve propagandacélt szolgál-e, vagy csak egyszerűen az illető szerzőt, nyomdászt van hivatva védelmezni, aránylag egyszerűen megállapítható az irat tartalmából, politikai, vagy – elsősorban a XVI. században – vallási vonatkozásaiból.

Az itt bemutatandó nyomtatvány esetében minderről nincsen szó. Szerzője, illetve a forrásként megjelölt személy valóságos, és semmi kétségünk nem lehet a feltüntetett impresszumadatok valóságát illetően sem. Tárgya a XVI–XVII. század egyik legérdekesebb, mindig legnagyobb várakozással fogadott témája: a török birodalom külső és belső nehézségei, harcai határain belül és kívül.

Az 1624-ben Lyonban, Claude Cayne nyomdájában megjelent röplap, Louis Gédoyne, aleppói francia konzul híradásai nyomán többek között egy érdekes magyarországi eseményről is tájékoztatja olvasóit.¹ A nyomtatvány a kor szokásai szerint, már címlapján is rövid "előzetest" ad. Ebben olvashatunk a török birodalom gyengeségei és nehézségei között egy "részletes beszámolót" a szultán "seregének a császár 800 katonájától Magyarországon elszenvedett vereségéről." Maga a híradás a röplap végére szorult, a teljes 8 lapnyi terjedelemből mindössze kettőt foglal el, a szöveg tanúsága szerint azonban bizonyosak lehetünk: a szerző a magyarországi vereséget a török birodalmat a legutóbbi időkben ért egyik legjelentősebb csapásnak vélte.

"És mindezeket a rossz híreket még csak súlyosbítja a szultán seregének újabb veresége, a sereget, Magyarországról visszatérőben, ahol Bethlen Gábort segítette a keresztények ellen, megrakodva a tőlük összerabolt zsákmánnyal, amikor az ott található Vág folyón kelt át, mindössze 800 ember megtámadta, Eszterházy Miklós, egy kis, Újvár nevű erősség kapitánya vezetésével, és olyannyira lekasabolta, hogy mintegy ezen fegyvertől estek el, öt-, vagy hatszázan vízbe fulladtak, nyolcszázan fogságba estek, a többiek elmenekültek, hátrahagyva málhájukat, amelynek értékét alig lehet felbecsülni; legalább 3000, zsákmánnyal megrakott ló és ugyanennyi kocsi, a sereg aranyozott zászlóival és lobogóival együtt a császáriak kezére került.

Kiszabadítottak még a törökök kezéből hét-, vagy nyolcezer rabszolgát, akiket a szultánnak szántak. Ráadásul mindez azután történt, hogy megkötötték a császár és Bethlen Gábor között nyolc hónapra a fegyverszünetet.

Annak ellenére, hogy ez nagy csapás, úgy látszik, nagyobb következménye nem lesz, és úgy mondják, sem a fegyverszünetet nem fogja megtörni, sem pedig a szultán nem tud érte bosszút állni, sőt, ellenkezőleg, két hete teljes felhatalmazást küldött a budai pasának: döntsön a háború, vagy a béke kérdésében aszerint, amit Bethlen Gábor tanácsol neki."

Az említett fegyverszünetet Bethlen Gábor 1623. évi hadjárata végén, Hodolin eredménytelen ostromát követően kötötte meg Thurzó Szaniszló nádor közvetítésével a császári seregek fővezérével.

A hadjáratban a fejedelem oldalán részt vevő Kemény János Önéletírásában így emlékezik a törökök visszavonulására és seregeik szétverésére:

"Nagyszombatból az fejedelem az tractára követeket bocsáta, maga udvari hadával és gyalogsággal az várasban szálla, az több hadakat quartirul falukra rendelé. Az török és tatár haddal is az szerént akar vala, mert vala tatár is circitér két-, vagy háromezer, Haciai pasa vala előttök; bégüjtvén őket, eléggé intimálá, megvárnák végét az dolognak, mert az ellenség, megértvén elmeneteleket, keményebb lészen az tractában; azok is

1 A nyomtatvány eredeti példánya: Paris, Bibliothèque Nationale. Jelzete: J 24681. Xerox másolata: Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára. Jelzete: Rópl. 550/g.

szemben tették megmaradásokat, de kimenvén, csak megindultak. Az fejedelem az Vág vizén lévő hidat őriztette, hogy el ne bocsáttatnának; de azok révet tanálván, az ebek csak elmennek; az fejedelem is alattomban hírt tévén az magyar végházakban reájok gyülekezének, és Érsekújvár tájékján megvervén őket, sokat levágának, többek között az Klišzi béget is elfogák, ki igen deli ifiú legény vala."

Kemény Jánoson kívül még egy közvetlen szemtanút is idézhetünk: Révay Lászlót, Eszterházy Miklós unokaöccsét, aki maga is részt vett a rajtaütésekben. Naplójában ezt olvashatjuk:

"1623. 27. 9-bris vertünk fel Nyárhídnál kétszáz ötvenhét lóval, egy részét a boszniai hadnak, mely Hodolin által ment vissza, rabokkal és prédával; lehettek 2 ezeren. Morvai rabot szabadítottunk tőlök szám szerint két ezeret és tizenötet; egyet sem vihettek által az Zsitván. Sok jó rabokat fogtunk, sokat vágunk, Zsitvába is sok veszett; lovat 800 nyertünk. Azmint számlálták, 50 ezer forintnál többet ért az nyereség.

Anno 1623. 30. 9-bris egri, kanizsai és bosznai had átmenvén semptei hídon, megszállottak Csuznál Turénél. Azokat is megütöttünk véletlen 800 lóval, nyertünk tőlek öt tevét, 32 szekeret, egynehány lovat, két igen nagy örög aranyos zászlót, másféle köz zászlót nr. 11, egy lófark zászlót; mienk közül maradt oda 40 számú; törökök közül feles vészett, ki fegyver miatt, és ki vízbe ugratott."²

Révay tehát nem tud, vagy nem akar tudni arról, a fejedelem értesítette volna a "magyar végházakat". A korrall foglalkozó szakirodalom azonban eléggé általánosan elfogadja: Bethlen valami módon értesítette Eszterházy Miklóst. Már Szalay László is ilyen értelemben ír Eszterházyról szóló nagy művében:

"Bethlen a nádor közbenjárására, kinek a fejedelem 1623. november 13-án menevédet küldött, hogy hozzá, hodolini táborába bántás nélkül jöhessen, november 20-án két hónapra fegyvernyugvást kötven, nem késett a rabló török-tatár csapatokat hazaküldeni, kinyilatkoztatván híveinek, hogy ő ugyan nem bánná, ha, a mit ő nem tehet, útközben megfenyítik őket. A nyilatkozat Eszterházyinak tudomására jött, s az érsekújvári főkapitány a Zsitvánál várta a rakoncátlan hadat."

Ugyanő arról is tudósít: a végváriak diadala nem talált egyértelmű helyeslésre Bécsben.

"Eszterházy még több ilyen napnak nézett elejébe, midőn Ferdinándnak 1623. november 28-án kelt e levelét vette; 'Miután már a fegyvernyugvás körüli alkudozással vagyunk elfoglalva, kegyelmesen meghagyjuk neked, hogy mind a gondjaidba bízott újvári erősségben, mind az ehhez tartozó valamennyi végházakban is azon légy, miszerint semmi ellenségeskedés, semmi kalandozások ne történjenek sem a törökök, sem Bethlen hívei ellen; valamint ez viszont a más fél hadainak is meghagyatott'..."³

2 Kemény János *Önéletrása*. Kiad. V. Windisch Éva. Bp. 1980. Szépirodalmi Kiadó. p. 49–50.

3 Közli Dualszky János. In: *Magyar Történelmi Tár*. III. Pest, 1857. p. 250. Idézi: Makkai László szerk. *Bethlen Gábor krónikásai*. Bp. 1980. Gondolat Kiadó. p. 269–270.

4 Szalay László szerk. *Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora*. I–II. köt. Pest, 1863–1866. II. kötet p. 86–87.

Szekfü Gyula Bethlen monográfiájában már egyenesen egy rabszabadító nemes gesztus kísérletét is tulajdonítja a fejedelemnek:

"...Bethlen, visszatérve táborába, a török basát kéreti sátrába, s rá akarja venni, hogy a keresztény rabokat, kikből több ezeret fogtak össze, hazamenetele előtt szabadon bocsássa. A basa ezt, mint előre látható volt, visszautasítja, seregével és rabjaival indul hazafelé, de útközben Eszterházy, az újvári, győri és komáromi őrségek vígan szétszórják a török sereget, és hétezernél több rabot szabadítanak ki. Ekkor történt, a hagyomány szerint, hogy Káldy György jezsuita a fejedelmet török barátkozása miatt szemben megdorgálta."⁵

Nagy László a fejedelem életművét részletesen elemző munkájában Kemény Jánosra, valamint Bethlen november 24-i levelére hivatkozva írja:

"...a törökök azonban minden kérésére ellenére elszöktek. Ezután került sor arra, ... hogy az eljárásukon feldühödött Bethlen 'alattomban hírt tévén az magyarok végházakban, reájok gyülekezének, és Érsekújvár tájékán megverik őket'..."⁶

Az idézett röplap szerzője, a francia diplomata egy másik, hosszabb jelentésében szintén felveti a lehetőséget: a magyarok Bethlentől értesültek az elvonuló törökök útirányáról. Bár az eseményeket illetően a jelentés nyilvánvalóan bizonyos mértékig ismételése az előbb idézett szövegnek, mégis érdemes teljes egészében ide iktatni. Dátuma, akárcsak a nyomtatványé, Belgrád, 1624. január 26., a címzett Puyseux, külügyi államtitkár:

"Itt kaptam hírt a birodalom újabb nagy zavaráról. Césy úr⁷ minden bizonnyal részletesebben és biztosabban be tud róla számolni Önnek, de miután a legutóbbi magyarországi török hadjárat híre egészen friss itt, (s ennek részleteit is ismerem), Ön is jónak fogja látni, hogy erre kiterjek, és elmondjam, miután a császár és Bethlen Gábor 8 hónapra megkötötte a fegyverszünetet, a Bethlent támogató török seregek elszöktek, és különböző utakon hazafelé indultak, nagy szákmánnyal megrakodva, amit a magyaroktól és németektől raboltak össze; akik a Vág felé indultak, Bethlentől azt a tanácsot kapták, keljenek át egy kis hídon, amely az ő egyik erődítménye mellett fekszik, ennek érdekében előre is küldte 3.000 emberét, hogy kíséretet biztosítson, és segítse őket a hídon való átkelésben. De a törökök, természetüknél fogva is bizalmatlanok lévén, és azt híván: Bethlen azért küldte embereit, hogy őket kirabolják, vagy legalábbis kiszabadítsák az elhurcolt hét-, vagy nyolcezer keresztény rabot, elkerülték a megadott helyet, és megkíséreltek a folyón gázlót találva, lóháton átkelni, és miután oly nagy összevisszaságban voltak, hogy egyesek belefulladtak a vízbe, mások pedig a víz sodrása által elragadott málhájukat és rabjaikat igyekeztek menteni, Eszterházy Miklós, az ugyanazon a folyón két mérfölddel feljebb fekvő kis erőd, Újvár parancsnoka mindössze 800 emberével kicsapott, és a törököket nagyobb nehézség nélkül szétverte, olyannyira, hogy azok közül ezret, vagy ezerkétszázat a helyszínen megölték, hét-, vagy nyolcszáz a vízbe fulladt, és legalább ugyanannyi fogságba esett; vagy háromezer, szákmánnyal megrakott ló és ugyanannyi szekér, öt-, vagy hatezer rabszolgával együtt a mondott kapitány kezébe került, a sereg parancsnoka, Ibrahim pasa valamennyi zászlóját is szákmányul ejtették és Bécsbe vitték."

5 Szekfü Gyula: Bethlen Gábor. Bp. 1983. Helikon Kiadó. p. 212. Az idézett jelenetet metszeten örökítette meg Mathias Tanner: *Societas Jesu apostolarum imitatrix* c. Prágában 1694-ben megjelent művében, I.G. Henisch rajza nyomán, Johann Christoph Hafner, augsburgi metsző.

6 Nagy László: *Bethlen Gábor a független Magyarorszáért*. Bp. 1969. Akadémiai Kiadó. (Továbbiakban: Nagy László: *Bethlen Gábor*) p. 361.

Egyébként, bár nem döntő jelentőségű, de érdekes megfigyelni, amint Révay László "nem tud" Bethlen valamilyen formában történt híradásáról, Kemény János viszont "elfelejteni látszik", a magyar vitézek Eszterházy vezetésével hajtották végre a rajtaütést. Talán nem is "véletlen feledékenységről" van szó a kor két legnagyobb, egymással szemben álló egyénisége híveinek visszaemlékezéseiben...

7 Philippe de Harlay, Césy grófja, 1615 óta Franciaország kinevezett konstantinápolyi követe.

Miután közli: a híreket a harcból megmenekült török katonáktól kapta, így folytatja:
 "Tegnap utazott át itt egy futár, aki a budai pasától vitt sürgös üzenetet Konstantinápolyba, a pasa nagy barátja Bethlennek, és biztosítja a szultánt, hogy az említett Bethlen a biztos átkelés érdekében adott tanácsot és kíséretet a török hadaknak, kéri a szultánt, ne higgyen a híreszteléseknek, miszerint összebeszért a császáriakkal, és értesítette őket a törökök útirányáról, akik most mindennek elmondják, és átkozzák árulását, azt teljesen bizonyosnak tartva, mégha nincsenek is bizonyítékaik rá. Nem valószínű, hogy ezért a fegyverszünetet megszegettnek nyilvánítják, mivel a törököknek, ázsiai ügyeik rossz állása miatt nincs lehetőségük ezt a vereséget megbosszulni; ellenkezőleg, a szultán épp most adott teljhatalmat és megbízást a budai pasának: engedélyezze a fegyverszünetet és Bethlen tanácsa szerint döntsön a háború, vagy béke kérdésében."⁸

*

De ki is ez a francia diplomata, akinek híradásából ilyen részletességgel értesülhettünk Eszterházy Miklós és vitézei rajtaütéséről, a visszavonuló törökök szétveréséről?

Louis Gédéon-t kortársai gyakran illették a "Török" melléknévvel, s hogy ez cseppet sem volt megróvó, vagy megvető értelmű, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy maga is szívesen használta.

Jó nevű, régi nemesi családból származott, nagyapja, Robert Gédéon XII. Lajos, majd I. Ferenc pénzügyminisztere volt, dicsőségét sírfelirat formájában Clément Marot, a francia reneszánsz egyik legnagyobb költője öröközte meg.⁹

Louis Gédéon maga sokkal inkább számíthatott neve jó hírére, mint vagyonára, így érthető, ha szívesen fogadta kora ifjúságában azt a diplomáciai feladatot, amely először vezette Törökországba. Salignac báró, konstantinápolyi francia követ titkáraként 1604 szeptemberében indult el Párizsból, hogy ezután mintegy öt évet töltsön távol hazájától. 1609-ben a követ megbízásából tér vissza az udvarhoz, majd Salignac hirtelen halála egyelőre megszakítja diplomáciai pályáját. Hosszú évekig nem nyílik lehetősége visszatérni, pedig úgy tűnik, nagyon megszerette a varázsos Keletet.

Nem csoda, ha örömmel fogadta 1623-ban azt a kinevezést, amely aleppói konzulként ismét Törökországba küldte. Utazásáról részletes naplót vezetett, valamint egész távolléte alatt kiterjedt levelezést folytatott, nemcsak a hivatalos jelentéseket küldte Párizsba igen rendszeresen, sűrűn beszámolt barátainak, rokonainak is a vele történt kalandos eseményekről.¹⁰

8 *Journal et correspondance de Gédéon "le Turc" consul de France à Alep, 1623–1625, ouvrage publié pour la Société d'histoire diplomatique par Auguste Boppe.* Paris, 1909. (Továbbiakban: *Journal*) p. 44–46.

9 *Journal*, Introduction p. II.

10 Kéziratait, a XVII. század első felének francia–török kapcsolataira, elsősorban kereskedelmi viszonyaira és ezzel együtt a törökországi mindennapokra vonatkozó, egyedülállóan érdekes forrásokat 1909-ben jelentették meg nyomtatásban. (Id. 8. sz. jegyzet)

A kiadvány bevezetőjében A. Boppe részletesen foglalkozik a szerző családjával, életével, diplomáciai pályafutásával, a kézirat forrásértékével. A mai olvasó számára talán kissé szokatlan, bár az olvasmányosság és bizonyos mértékig a használhatóság szempontjából is feltétlenül hasznos a forráskiadás szerkesztési módja, t. i. az olvasó a napló időrendjébe beillesztve, az egyes bejegyzésekkel váltakozva kapja a hivatalos jelentéseket és magánleveleket.

Amikor 1623 őszén, november közepe tájt Velencébe érkezett, ott csakhamar kapcsolatba került Bethlen Gábor éppen ott tartózkodó követével, Hatvani Istvánnal.

Hatvani a fejedelem megbízásából, kereskedelmi ügyekben már 1622-ben is járt Velencében.¹¹ 1623-ban ismét ide indult, ezúttal kettős megbízatással. Vásárlások mellett a fejedelem levelét vitte a Signoria, illetve a doge számára.¹²

Az 1623-as év, a nikolsburgi béke után egy újabb hadjárat lehetőségét hordozta, s Bethlen ezúttal is igyekezett szövetségeseket keresni Habsburg-ellenes politikájához. A velencei próbálkozás a nyilvánvaló érdekegységen alapult, amint ezt Hatvani István is kifejtette a Signoria előtt. A magyar követ szeptember 15-én jelent meg a Tanács előtt, adta át megbízólevelét, és mondta el Bethlen üzenetét.

Az átadott levélben a fejedelem kifejti, milyen okok késztették őt a nikolsburgi béke megkötése után az Ausztria elleni háború újbóli megindítására. Felajánlja egyúttal szövetségét, melyben kötelezné magát, hogy az Ausztria elleni háborút mindaddig folytatja, amíg Velence elvesztett birtokait Ausztriától vissza nem szerzi, és Valtellinót a spanyol uralom alól fel nem szabadítja.

Hatvani István audienciáján a doge barátságosan fogadta a magyar követet, és az érdemi választ írásban ígérte. Az utóbbi minden bizonnyal ismét kitérő volt, hiszen nem tudunk a tervezett szövetség semmiféle megvalósulásáról. A fejedelem megbízottját viszont igen előékeny bánásmódban részesítették, az 1623. november 4-i határozat utasítja a velencei vámhivatalt, hogy az általa vásárolt árukat vámmentesen engedje át a határon. A visszautazásra éppúgy, mint érkezésekor, a Signoria külön gályát biztosít Hatvaninak Spalatóig.¹³

Nos, ekkor, ezekben a napokban találkozik első ízben Louis Gédoy a magyar követtel. A konstantinápolyi francia követség titkárának, Angusse-nak írja november közepén: "Uram, szinte szégyellem jelenteni, még mindig Velencében időzök, anélkül, hogy bármilyen kilátásom lenne a továbbutazásra, bár azzal hitegetnek, hogy Bethlen Gábor követe 4-5 napon belül útnak indul egy, a Signoria által Spalatóig rendelkezésére bocsátott gályán, és vele biztonságosan utazhatnak Belgrádig, ahonnan már könnyen találók alkalmat Konstantinápolyba eljutni. Valószínűleg vállalom a vele való utazást."¹⁴

Gédoy naplóbejegyzése szerint valóban elindulnak már november 17-én, de a rendkívül rossz időjárás visszatérésre kényszeríti őket, 20-án ismét Velencében vannak.¹⁵

A következő levelében már Puysieux, külügyi államtitkárnak számol be az utazása körüli bonyodalmakról, és ezzel kapcsolatosan jelenti: találkozott Bethlen követével.

"A kikötőben várom az indulásra alkalmas legelső napot, hogy a tengeren eljussak Spalatóba, majd onnan szárazföldön Konstantinápolyba. (...) Az utazás meglehetősen biztonságosnak ígérkezik, miután találkoztam Bethlen Gábor egy követével, akivel Belgrádig együtt utazva, tovább már könnyen folytathatnám az utat kocsin Konstantinápolyig. (...) Nagy barátságba kerültem ezzel a követtel, naponta találkozom és beszélek vele, kevés latin tudásomat felhasználva, melynek soha nem vettem még ennyi hasznát, mint most.

11 *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez, a velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból szerkesztette Óváry Lipót.* Bp. 1886. (Továbbiakban: *Oklevéltár*) p. 248. Ld. még: Óváry Lipót: *Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiről.* Bp. 1888. (Továbbiakban: *Óváry*) p. 25-26.

12 A fejedelem július 17-i levelében írja: Hatvanit Velencébe akarja küldeni. Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor fejedelem levelezése.* Bp. 1887. (A továbbiakban: *Szilágyi: Bethlen lev.*) p. 260. CCXXII. levél.

13 *Oklevéltár* p. 128-134., valamint Óváry p. 32-33. Spalato: ma Split kikötőváros Jugoszláviában.

14 *Journal* p. 19-20.

15 *Journal* p. 19-20.

Erősen bizonygatja urának barátságos szándékait királyunk iránt, célja, hogy a császárt mindennap gyengítve, elérje hatalmának olyan csökkentését, amely megnyitná Ófelsége előtt a császársághoz vezető utat, s ily módon hasznos szolgálataival megszerezze jóindulatát a maga számára. Beszélgetéseink meglehetősen messzire mennek, kénytelen vagyok végighallgatni, mivel azt hiszi, megfelelő kapcsolatokkal rendelkezem.

Miután azonban mindez nekem nem feladatom, amennyire lehet, igyekszem kitérni invitálása elől, miszerint utazzak vele Erdélybe, és tárgyaljak fejedelmével; néha azonban legalább látszólag engednem kell, mert szolgálatkészsége igen hasznos lehet úticélom elérésére.¹⁶

A két diplomata tehát együtt indul útnak, s a tengeri átkelés után rövid pihenőt tartanak Spalatóban. Innen írja Gédoyen Puysieux-nek december 15-én, hogy az eredetileg tervezett közös utazás helyett inkább egy karavánhoz csatlakozik, amely Konstantinápoly felé indul, s így nem kell a szerinte felesleges kitérőt megtennie Belgrádig.¹⁷

Naplója tanúsága szerint azonban végül mégis Hatvani társaságában marad, és együtt indulnak a hosszú és nem veszélytelen útra. Hosszan részletezi a téli utazás viszontagságait, elmondva, hogy egy alkalommal eltévedt a hóiharban, s csak a magyar követ bátorságának köszönheti életét, aki ti. nem tett le arról, hogy megtalálja és biztonságos helyre vigye. Ezek után így folytatja:

"Minden tiszteletet megérdemel ez a követ a nekem nyújtott segítségért, annak ellenére, hogy később igen rossz benyomásokat szereztem róla: úgy láttam iszákos, becsvágyó, dicsekvő, és mindenkiről rosszat mondó..."

Elismeri viszont, hogy Hatvani "...meglehetősen értelmes, a rábízott ügyek intézésében ügyes és járatos ember; úgy látszott, Bethlen Gábor terveibe beavatott, gyakran beszélt fejedelméről, csupa jót mondva róla, bizonygatva: Bethlen szövetséget kívánna kötni urunkkal, és követeket küldene hozzá, ha számíthatna tervei meghallgatására."¹⁸

Később, január 4-én kelt jelentésében számol be a külügyi államtitkárnak Hatvanival folytatott beszélgetéseiről. Levelében először részletesen leírja úti viszontagságait, majd így folytatja:

"...a hosszú éjszakákon folytattuk a már Velencében kezdett megbeszéléseket, ezekről már korábban is adtam hírt Önnek: Hatvani azt igyekszik elhitetni velem: a fejedelem bizalmasa, és ismeri titkos terveit, úgy mondja, Bethlen teljes mértékig kész Ófelsége érdekeit szolgálni, ... könnyen tudna követeket küldeni hozzá, de előbb szeretné a várható fogadtatást kipróbálni, és arra gondol, nekem van annyi szavam Önnél, hogy megnyissam az utat, éppen ezért kapcsolatot és levelezést akar teremteni számomra konstantinápolyi követükkel, ezt át fogom adni Césy úrnak, miután az idő sok olyan változást hozhat, amire most még nem gondolunk, talán a jövőben hasznosak lehetnek a fenti javaslatok, és akkor Ön könnyen felhasználhatja ezeket.

Egészen bizonyos vagyok, hogy ez a követ fejedelmének egyik bizalmasa, és udvarának jelentős tagja. Élénk észjárású, gondolkodását nagyban befolyásolja urának szelleme. Nem tudtam megakadályozni, hogy meg ne tudja tőlem a kancellár úr és az Ön nevét, hogy így találjon kapcsolatot, ha idővel terveik alkalmasabbak lesznek."¹⁹

Közös utazásuk az eredeti tervnek megfelelően Belgrádig tart, Gédoyen itt tartózkodik még, amikor hírt kap a visszavonuló török had magyarországi vereségéről. Ekkor írja

16 Gédoyen jelentése 1623. november 22-én. *Journal* p. 22–23.

17 *Journal* p. 28.

18 *Journal* p. 35–39.

19 *Journal* p. 40–41.

meg a már idézett két jelentését, a rövidebbet, amelyet nyomtatásban is megjelentetnek még abban az évben, és a részletesebbet, amely a hivatalos diplomáciai levelezésbe illeszkedik.

Ez utóbbihoz még egy érdekes részt csatol, amelyben újra felveti az esetleges kapcsolatteremtés lehetőségét Bethlen Gáborral.

"Itt tartózkodik két magyar követ... mindketten értésemre adták: uruk nagyon lenne kötelezve, ha valamely uralkodó közbenjárna a császárral való megbékélése érdekében, és a békepontok olyan megfogalmazásában, hogy bízhasson a császár hitében; de azt is gyakran sürgették: írjam meg Önnek, az ügyek ilyen zavaros állapotában Franciaország királyát nem lenne nehéz császárrá tenni, s ha erre Ófelsége hajlandóságot mutatna, uruk vállalkozna a végrehajtásra, akár török fegyverekkel is, két év alatt meg is valósítható, elegendő lenne az első évben 15 ezer fegyveressel segíteni, és a következő évben 10 ezer fővel megújítani a segélyhadat, ezeknek ő biztosítaná az áthaladást; annyira kértek engem, kénytelen vagyok mellékesen beszámolni (a javaslatról)"...²⁰

A Hatvani István által felvetett tervek közül talán legnagyobb realitást a császárság megszerzésére irányuló elképzelésnek tulajdoníthatnánk, abban az értelemben, hogy Bethlen elsődleges érdeke a Habsburg-uralkodó minden módon való gyengítése. Maga a császári cím megszerzésének felajánlása már sokkal inkább csak diplomáciai fordulat, nyilván a magyar követ önálló kezdeményezése, megfelel viszont annak a törekvésnek, amely az erdélyi diplomáciát jellemzi a nyugat-európai szövetségesek megszerzésében. A lehető ígérek között természetesen fordulhat elő a politikai előnyök illusztrálására a császári cím megcsillantása, építve a francia uralkodó személyes becsúgyára is.

A két diplomata megbeszéléseivel kapcsolatban sokkal inkább figyelmet érdemel az a mód, ahogyan Bethlen megbízottja azonnal megpróbálta kihasználni a véletlen nyújtotta alkalmat. A közös utazás felajánlása természetes segítőkészységnek is felfogható, az azonban mindenképpen érdekes, ahogyan már az első találkozás alkalmával igyekszik fejedelmének hasznára fordítani az elébe kerülő lehetőséget.

Gédoyt jellemzéséből ha elhagyjuk azokat a sorokat, amelyekben Hatvani emberi gyengeségeiről beszél, hozzátéve, hogy mindez éppúgy lehet túlzás, mint igaz, egy, a Bethlen Gábor környezetére olyannyira jellemző személyiség képe rajzolódik ki. Valóságnak fogadhatjuk el a stílusbeli túlzásokat leszámítva azt, amit a francia diplomata arról ír: Hatvani befolyásos személyiség lehet a fejedelmi udvarban. Tudjuk ugyan, hogy Bethlen Gábortól mi sem állt távolabb, mint terveinek, főleg külpolitikai elképzeléseinek széles körű nyilvánosságra hozatala környezete előtt, Hatvani azonban nyilvánvalóan a fejedelem által annyi gonddal nevelt "új értelmiség" egyik jellegzetes tagja.

A fejedelem figyelméről egy levélrészlet tanúskodik:

"Hatvani István nevű ifjú legén szolgám vagy Eperjesre, ki bizonyosan írja, hogy 31 ezer forintot vett fel egyszersmind kénese árán; kérem kegyelmedet, titkon vigyáztasson jövetelire, valami kárt ne valljak útjában, és ha mit érthet felőle, adja értésemre kegyelmed..." – írja 1618. január 13-án Bethlen Rhédey Ferencnek.²¹ "Az ifjú legén szolga" nyilván jól teljesítette ezt a megbízatását, így kerülhetett sor később ismételt kereskedelmi, illetve diplomáciai utazásaira. Ezekre több elszórt adatot találunk Bethlen levelezésében, így egy 1619-es neki szóló iratban említik Hatvanit, mint követét,²² majd az

20 *Journal* p. 47.

21 Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei*. Bp. 1879. p. 93. XCI. levél.

22 Gindely Antal: *Okmánygyár Bethlen Gábor fejedeleme uralkodása történetéhez*. Bp. 1890. (A továbbiakban: Gindely) p. 74.

1623-as utazás után 1625-ben újabb velencei útjáról esik szó,²³ Bethlen maga pedig 1625. november 12-én értesíti a bártfai tanácsot: Hatvani István kereskedelmi megbízással jár Lengyelországban.²⁴

A fentiek alapján, és Gédoyen írásai szerint is joggal tarthatjuk Hatvanit a Bethlen környezetére oly jellemző "fiatal értelmiség"-hez tartozónak. A francia diplomata volta-képpen kicsit lekicsinylő közvetítésén keresztül is érezhető: nem egyszerűen a kapott megbízásokhoz szolgáiban ragaszkodó, hanem a véletlen nyújtotta helyzeteket azonnal felhasználó, külön utasítás nélkül is Bethlen külpolitikájába illeszkedően kezdeményezni kész diplomata Hatvani István.

Louis Gédoyen beszámoló jelentéseire, a magyar ügyekre vonatkozóan iratai között mindössze egyetlen választ találunk. November 22-i levelére, amelyben Hatvanival való találkozásáról először ír, a külügyi államtitkár december 13-án válaszol:

"Utazásának biztonsága érdekében jól tette, hogy érintkezésbe lépett Bethlen Gábor követével, és harátságot kötött vele. Semmi veszélye sincs, ha meghallgatja, amit Önnek mond; de miután sem útvonalába, sem küldetésébe nem illik bele egy erdélyi út, helyesen tette, hogy kitért ez elől."²⁵

A továbbiakban a Gédoyen által közvetített javaslatok sorsát nem ismerjük, az a tény, hogy a francia diplomácia nem reagált, jelzi, hogy legjobb esetben is csak mint a távolabbi jövőben esetleg még felhasználható lehetőséget könyvelték el az erdélyi ajánlatot.

A Bethlen Gábor diplomáciájával foglalkozó szakirodalomból közismert tény, hogy a fejedelem szövetséget kereső próbálkozásaira Nyugat-Európából csak szórványosan érkezett válasz. Ami a franciákat illeti, Bethlen elsősorban a konstantinápolyi francia követtel igyekezett kapcsolatot tartani, a hagyományos francia–török jó viszony gyakran jelenthetett némi segítséget, támaszt az erdélyi követek számára a Portán, ha a követ közbenjárását kérhették ügyeik kedvező elbírálásánál.²⁶

Természetesen a fejedelem igyekszik a lehető legjobb viszonyt megteremteni, akár csak a futólagos érintkezések során is, rendkívül jellemző az a két levél, amelyben Kolozsvár városát, illetve annak főbíráját, Gellyén Imrét utasítja 1619 áprilisában: az átutazó francia követnek különleges bánásmódot biztosítsanak, miután ő maga a diplomata mellé külön főgondviselőt is kijelölt Cserényi Farkas személyében.²⁷

1624-től a francia külpolitika egyre inkább Habsburg-ellenes irányba fordul, Bethlen több ízben tárgyal a különböző európai hatalmak követeivel, így a franciákkal is.²⁸ A Franciaországgal való kapcsolatfelvételle, szövetség megkötésére azonban nem kerül sor.

A Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmak, illetve erdélyi vezetéssel indított szabadságharcok sorában I. Rákóczi György lesz az, akinek először sikerül reális együttműködést kialakítania azzal a Franciaországgal, amely a XVII. század második felében immár a legfontosabb keresztény szövetségesevé válhat ezeknek a mozgalmaknak.

23 Gindely p. 407–408.

24 Szilágyi: *Bethlen lev.* p. 317. CCXCVI. levél.

25 *Journal* p. 59.

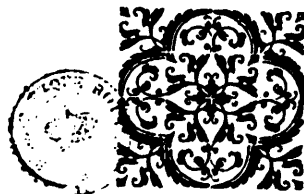
26 Bethlen Gábor francia levelezésének egyes darabjait a *Magyar Történelmi Tár* 1891. évi kötetében közreadta Auguste Boppe párizsi levéltári források alapján.

27 Szilágyi: *Bethlen lev.* p. 78–79. LI; LII. levél.

28 Mindezekre részletesen ld. Nagy László: *Bethlen Gábor* VI. fejezet.

COPPIE
 D'UNE LETTRE⁹⁵
 ESCRITE DE BELGRADE
 LE 26. JANVIER DERNIER 1624
 par le Sieur Gedouyn Consul d'Alep,
 a M^r le Commandeur des Gouttes à
 Lyon.

13
Avec un ample recit des desordres & partialitez qui sont en l'Empire des Turcs, la rebellion de Vabas Bacha d'Erzeron, & de celuy de Babylone, & la perte de l'armée du grand Seigneur, deffaitte en Hongrie par huit cens hommes de l'Empereur.

A LYON, J
 Par CLAUDE CAYNE.

M. DC. XXIV.
 AVEC PERMISSION.

PERMISSIONS.

LE Procureur du Roy n'empesche l'impression de la lettre
cy-dessus, par Claude Cayne. Ce 10. Autil 1624.

PVGED.

Permis d'imprimer le present extrait de lettre par Claude
Cayne. Faisit le 10. Autil 1624.

VALIER.

COPPIE DVNE LET-
tre escrite de Belgrade à Mon-
sieur le Commandeur des Gouërres
à Lyon, le 26. de Ianuier dernier,
par le Sieur Gedouyn Consul
d'Alep.

ONSIEVR,

Je suis encore errant par le
monde depuis le depart de
vostre maison, & i'ay tant souffert de
maux iusques icy, & tant coureu de ha-
zars, qu'à peine me puis-je assurer d'en
estre eschappé, mal-heureux fut le con-
seil de ceux qui me persuaderent à Ve-
nise d'eschapper le rencontre des Cor-
faires, en prenant le chemin de terre,
où les neges m'ont accablé plusieurs
fois, & les riuieres glacées m'ont arresté

A 2 plu

4
 plusieurs iours, pendant que ie les faisois
 rompre à mes despens, & souuentefois
 i'ay donné dix escus pour fendre les
 neiges, & m'ouurir les chemins par les
 montaignes. En fin ie suis heureuse-
 ment & sainement arriué en Belgrade
 depuis six iours, apres auoir trauersé la
 Dalmacie, la Croacie, la Bosseñe & la
 Seruie; i'espere à present d'arriuer dans
 20. iours au plustard dans Constantino-
 ple, & d'y treuuer mes gens que i'ay fait
 partir de Venise sur vn petit nauire
 Marseillois.

Vous auez à sçauoir que les affaires
 du grand Seigneur sont en tres-mauuais
 estat, & donnent beau jeu aux Princes
 de Chrestienté qui débattent vn poulce
 de terre, ou le passage d'vn vallon, lais-
 sant en arriere vn partage qui pourroit
 suffire à leur gloire & satisfaire à tous.

Vn Vabas Bacha d'Erzeron conti-
 nuë tousiours en sa rebellion, & sous
 pretexte de vanger la mort de l'Empe-
 reur

5 96
 teur Osman, l'on doute qu'il ne vueille
 attenter au delà. Toutes conditions
 aduantageuses luy sont offertes, lesquel-
 les il refuse, disant qu'il a entrepris cer-
 te guerre par le commandement de son
 Prophete Mahomet, lequel luy est ap-
 paru tenant ledit Osman tout ensan-
 glanté par la main, & que luy baillant
 vn salut, il l'a obligé d'expier le sang
 dudit Prince par la mort de 60. mille
 hommes.

Il faut noter que tout ce chastiment
 tombe iusques icy sur les Ianissaires, les-
 quels il fait escorcher vifs, & mourir
 dans tous les extremes tourmens dont
 il se peut aduifer.

L'on se prepare fort pour resister à ce
 furieux ennemy, & pour ce, on a publié
 dans cet Empire le ban & arriere ban,
 c'est à dire que tous les Ianissaires, & au-
 tres prenant solde du Grand Seigneur
 se doiuent treuuer au Printemps à Con-
 stantinople, pour s'opposer au commun

ennemy qui n'en est esloigné que de cinq iournées.

De plus la ville de Damas s'est tout fraichement reuoltée, & toute la Province souleuée.

Ce qu'auoit desia fait le Bacha de Babylone, qui s'est rendu le maistre de la Mesopotomie, & s'est mis en la protection du Roy de Perse, auquel il a baillé son fils pour hostage de sa fidelité; & ce qui est plus estrange, c'est que le Persien a bien eu le front d'enuoyer ses Ambassadeurs à Constantinople, où ils sont à present, lesquels veulent & demandent que ledit Bacha de Babylone soit confirmé par le Grand Seigneur, & déclaré perpetuel Bacha dudit Royaume, à faute dequoy ils publient hardiment qu'ils le prendront en leur protection, à quoy iulques icy l'on n'a point fait de respõse.

Et tous ces mauuais rencontres sont empirez par la nouuelle defaite de l'armée du Grand Seigneur, qui re-
tour

7 97
tournoit de l'Hongrie chargée des depouilles des Chrestiens, contre lesquels elle auoit assisté Bethleen Gabor, & sur le passage du fleuve Vagus, qui est en la dite Hongrie, ils ont esté attaquez par 800. hommes seulement, que commandoit vn Nicolas Hesterrarc Capitaine d'une petite forteresse nommée Oüirar, & tellement taillez en pieces, que mille sont morts de fer, cinq ou six cés noyez, 800. prisonniers, & le reste en fuite, ayant abandonné le bagage qui ne se pouoit estimer: il y auoit au moins 3000. cheuaux chargez de leur proye, & presque autant de Chariots, qui sont tous demeurez en la possession des gens de l'Empereur, avec les pauillons dorez & estendards de l'armée.

Outre ce ils ont recouuré & retiré de leurs mains 7. ou 8. mille esclauues qu'ils enuoyoiēt au Grand Seigneur. Et neantmoins tout cela a esté fait apres que la treue a esté concludē & signée pour 8. mois

mois entre l'Empereur & Bethlehem G.

Cette touche bien qu'elle soit grande ne fera pas grand bruit, & l'on ne juge pas que la treue se rompe pour cela, ny que ledit Grand Seigneur s'en puisse ressentir, ains au contraire il a enuoyé depuis 15. iours vne ample Commission & pouuoir au Bacha de Bude, pour résoudre de la paix ou de la guerre, tout ainsi qu'il luy sera conseillé par ledit Bethlehem Gabor.

Ces desordres qui m'en font preuoir de plus grands à ce Printemps, changeront bien la face de mon consulat, & ie commence à me desier de pouuoir demeurer parmi eux en seurte, ie m'y en vay pourtant y faire guerre à l'œil, & prendre party selon la necessité des affaires. Je voudrois estre employé en quelque meilleure occasion, & que les iustes ressentimens de nos Princes Chrestiens m'obligeassent à leur rendre ser- uice en mon particulier.

A Belgrade ce 26. Iannier 1624.

NOUVELLES DE HONGRIE DE L'ANNÉE 1623 – DANS LE JOURNAL D'UN DIPLOMATE FRANÇAIS

E. HÉJJAS

En 1623, Louis Gédoy, nommé consul d'Alep de la France, est parti de Paris pour la Turquie. Pendant son voyage, à Venise, il rencontre Étienne Hatvani, ambassadeur extraordinaire du prince Gábor Bethlen. Les deux diplomates continuent leur chemin ensemble jusqu'à Belgrade. En route, Gédoy poursuit des conversations très intéressantes avec son compagnon hongrois, et note tous les détails dans son journal. Dans ses relations et rapports renvoyées en France, il rend compte également de ces entretiens. Hatvani lui propose de prendre contact avec son maître, le prince de Transylvanie, même l'invite de l'accompagner jusqu'à la capitale transylvaine. Finalement Gédoy y renonce, surtout car il ne se considère pas instruit pour une telle mission.

De toute manière, cette épisode de l'histoire de la diplomatie hongroise, jusqu'ici inconnue dans la littérature, est d'une importance singulière, car elle est la première tentative de prise de contact entre la France et le prince de Transylvanie, Gábor Bethlen. Dans son journal, Louis Gédoy, en outre des conversations avec Étienne Hatvani, rend compte de plusieurs autres nouvelles relatives aux guerres turques de Hongrie. En particulier, il raconte tous les détails de la victoire remportée en novembre 1623, par Miklós Eszterházy, sur les armées ottomanes, rentrées de Bohême.

Cette relation, comme nouvelle des guerres turques, par conséquence d'intérêt européen, a été imprimée à Lyon en 1624.

L'imprimé, inconnu jusqu'ici dans les bibliographies hongroises, est conservé dans les fonds de la Bibliothèque Nationale de Paris. A propos de la relation nous avons eu en même temps l'occasion de comparer les différentes sources contemporaines de l'événement.

18. századi tudós világ IV. Bél Mátyás, a tudományszervező¹

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

A másfél százados török uralom alól felszabadult Magyarországról 1725-ig a protestáns ifjak különösebb akadály nélkül áramolhattak Nyugat felé. A további évtizedekben megnehezítette az államhatalom a peregrinálást, ám így is jelentős azon ifjak száma, akik teológiát, orvostudományt és más tudományágakat hallgatva megismerkedhettek az itthon nem tapasztalható szellemi pezsgéssel, az egyetemek és a tudományos közélet, tudós társaságok és tudományos fórumok világával. A professzorok e zömükben nem nemesi származású ifjak legkiválóbbjait bevonták tudományos vállalkozásokba: nemcsak a szokásos disszertációt készítették el velük, hanem honismereti munkára ösztönözték őket: Magyarország területének, népeinek és történelmének, jellegzetességeinek megírására. Ezt az ösztönzést támogatta a külföldi közvélemény jelentős részének magyarokat érintő becsmérlése is, mely a res litteraria itthoni elmaradottságát a magyar jellemből eredeztette.²

A 17–18. század fordulóján megindult egyháztörténetírásunk első képviselői saját felekezetük igazát, jogait keresték a múltban: a katolikusok sokkal előnyösebb, hatalmi helyzetben; a protestánsok sokoldalú nyomás ellen védekezve, s többnyire külföldi megjelentetésben reménykedve.

A haza természeti kincseinek, földjének, éghajlati viszonyainak, a sajátosan magyar betegségeknek a feltárása hozzásegíthetett volna a jó vezetéshez. Az elnéptelenedett területek benépesítése, az 1715. és 1720. évi népösszeírás, az 1723-ban megfogalmazott helytartótanácsi feladat, hogy ti. az jó igazgatással munkálja a közjót,³ hasonló irányba mutatnak, mint tudósaink közhaszonra törekvése. Mégis csak ritkán találkozhatott e két azonos szándék: s ha találkozott, mint pl. Bél Mátyás esetében, egymással is, és a rendi társadalom visszahúzó erejével is meg kellett küzdenie.

Gyenge hazai polgárságunk nem volt képes előteremteni önálló értelmiségi tevékenység alapjait. Egyesek éppen értelmiségi tevékenységük eredményét kínálták fel a gazdasági élet megjobbítására, a közhaszon érdekében. Az édes haza és az egyén érdeke itt egybeesett volna: a kincstár is jól járt volna, ha pl. a hazai gyógyszerkészítmények, stb.

1 Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián, Bél Mátyás születésének 300. évfordulója alkalmából tartott emlékülésen, 1984. április 6-án.

2 A megsértett nemzeti öntudat védelmében az egész 18. században (gyakran még később is) hivatkoztak tudósaink a res litteraria történetével foglalkozó műveik bevezetéseiben a vádak alaptalan voltára.

3 Vö. Felhő Ibolya – Vörös Antal: *A helytartótanácsi levéltár*. Bp. 1961. 19–25.

kiszorítják a belföldi piacról a drágább, s nem is mindig jobb külföldieket. Ám támogatás hiányában e kezdeményezések többsége csak vágy maradt: sem a kormányzat, sem a nemesség nem segített a megvalósításban.⁴

A jól felkészült, a haza és az iskolázott közösség iránti szeretetből, kötelességből és hálából hazatért ifjakat itthon a külfölditől ezen lényegesen eltérő körülmények várták. Elhelyezkedésükben többnyire patrónusai segítették őket. Bizonyos szervezési gócok megfigyelhetők már a század első évtizedeiben is. Pl. a nagy tekintélyű Moller Károly Ottó beszercebányai orvos patrónusként évtizedeken át támogatott Halléban tanuló diákokat, évente többet is.⁵ Patrónusi tevékenysége jelentősebb és más jellegű, mint nemesein-ké volt korábban. Már nemcsak saját szükségletre, nemcsak papi pályára készülő ifjakat támogatott, hanem figyelembe vette a bányavárosok érdekeit; a lelkesjelöltek mellett orvosi és természettudományi pályára készülőket is. Sőt, visszaérkezésük után is segített nekik. Moller Bél Mátyásnak is patrónusa volt.

Természetesen a hazatért ifjak, ha hivatali elfoglaltságuk engedte, tehetségtől, felkészültségtől, meg a hazai körülményektől, az ahhoz alkalmazkodni tudástól függően eltérő igényességgel foglalkoztak lelkész, tanári, vagy orvosi teendőik mellett a historia litterariával, az ország adottságainak feltárásával. Többnyire tartották a kapcsolatot egymással.⁶ eredményeiket azonban legfeljebb csak külföldi folyóiratokban, társasági évkönyvekben tehették közzé. A jó kapcsolatokat nélkülözők, de főleg a szerényebb képességűek számára csak az adódott lehetőségként, hogy nevüket a segítség, adatszolgáltatás ellenében nevesebb kollégájuk, volt professzoruk megörökíti a tudós világ nyilvánossága előtti köszönettel, idézéssel, vagy gyűjteményes munkában való önálló közléssel. Nem ritka azonban a szerző nevének teljes elhallgatása, művének eltulajdonítása sem.⁷ Hazai tudósaink publikálását (mivel azok többnyire protestánsok) egyre gyakrabban akadályozta a cenzúra is.

Bél Mátyás sokirányú tevékenységéből most azt vizsgáljuk meg, hogyan, milyen módszerekkel dolgozott Magyarországot leíró művén; hogyan nyert meg és veszített el munkatársakat; hogyan kapcsolódott külföldi tudós társaságok programszerű munkáihoz; hogyan próbált meg idehaza is szervezetséget vinni az ország tudományos életébe; milyen megalkuvásokra kényszerült. Megpróbáljuk érzékeltetni, hogy miért éppen Bél Mátyás köréből kiindulva kísérhető nyomon az egész 18. századon egy magyarországi tudós társaság felállításának az eszméje. Tarnai Andor⁸ és Wellmann Imre⁹ cikkein kívül forrásként elsősorban Bél megjelent műveit, több száz tételből álló kéziratok hagyatékát¹⁰ továbbá Bélnek és kortársainak nagyjából még kiadatlan levelezését használtuk.¹¹

4 Tarnai Andor: *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve*. = *Magyar Könyvszemle* 1956. 1–18.

5 Vö. Szelestei N. László: *Perliczi János Dániel (1705–1778)*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1978. 411.p.

6 Levelezésük számbavétele még nem történt meg.

7 Sok esetben a név elhallgatását a vallási helyzet is indokolta, főleg egyház- és politikatörténeti cikkek esetében.

8 L. a 4. sz. jegyzetet.

9 Wellmann Imre: *Bél Mátyás és a magyar tudós társaság terve 1735-ben*. = *Magyar Tudomány* 1965. p.738–741. – Uő.: *Bél Mátyás*. = *Történelmi Szemle* 1979. p.381–391.

10 Szelestei N. László: *Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa*. Bp. 1984. – A továbbiakban: *Katalógus*...

11 Bél Mátyás levelezésének kiadását a Magyarországi tudósok levelezése címen induló forráskiadványsorozat felvette tervébe. Mivel remélhetően belátható időn belül megjelennek az általunk használt, levelekből származó adatok ott teljes terjedelmükben, lapalji jegyzeteinkben általában csak a levelek lelohehét, a már közölték esetében pedig a közlés helyét adjuk meg. Kivételt csak a kifejezetten tudóstársaság-tervekre vonatkozó szövegek esetében teszünk.

A Burius testvéreknek a magyarországi res litterariáról való levélváltása¹² különösebb hatást még nem gyakorolt tudósainkra, valószínű, nem terjedt el szélesebb körben. Talán Béltre hatott: egyikük, ifj. Burius János szeretett tanára volt Besztercebányán, kéziratok közül is került Béltől. Burius egy Georg Erik Weissbeckhez küldött leveléről is tudott, s azt kinyomatva szeretne volna látni. A levél témája: de eruditis Hungaris.¹⁴

1713-ban Besztercebányán volt még Béli, amikor megjelent Berlinben a magyar nyelv történetének megírásáról szóló tervezete,¹⁵ a végén Burius versével. Barátai tanácsára, buzdítására tette közzé tervét, amely összefüggésben áll a porosz akadémián történt próbálkozásokkal. Ezt tükrözi a Daniel Ernst Jablonskynak szóló ajánlás.¹⁶ De a külföldiek magyarokat lenéző magatartása ösztönözte Béli. A tervezetben felkéri tudós honfitársait az együttes munkára, a tudós világ elé való kilépésre.¹⁷ Egyidejűleg Ráday Pálnak azt írja, hogy a nemrég meghalt Kaposi Sámuel felajánlotta segítségét, segíti Moller Károly Ottó. Azt várja Rádaytól, hogy a magyar nyelvjárásokról írjon. Jablonsky segíteni fog a kiadásban.¹⁸ Béli kéziratok hagyatékában több fejezet fogalmazványa megtalálható.¹⁹

1718-ban a rováírásról szóló rész megjelent Lipcsében.²⁰ Mivel korábbi felhívása eredménytelen maradt, újra sürgeti az együttműködést. Kifejti, hogy az ország feltárása minden rendű tudóst összefogó társaságra volna szükség. E tudósoknak lehetővé kellene tenni, hogy hozzáférhessenek a levéltárakhoz, s feladatokkal és jutalmakkal kellene ösztönözni őket. Mindehhez pedig anyagiak kellenének.

Ugyanezen évben, tehát 1718-ban a lipcsei *Postzeitung von gelehrten Neuigkeiten*ben Béli egy barátjához címzett levelében fejtette ki először Magyarországról írandó művének tervét.²¹ E tervezet már messze túlnő azokon, amelyekre külföldi tudósok és társaságok ösztönözték magyarországi barátait, a külföldön bűdosókat és a hazatérteket egyaránt. Béli tudatában volt annak, hogy egyedül képtelen e feladattal megbirkózni, ezért arra törekedett, hogy hazai tudóstársaival közösen dolgozza fel az ország történetét, földrajzi, politikai, közjogi és népességi viszonyait.

12 Tarnai Andor: *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása. = Irodalomtörténeti Közlemények* 1971. p.35–77.

13 *Katalógus...* (10. jegyzet), 301. tétel.

14 Béli Mátyás 1713-ban Berlinben megjelentetett művében (*Historiae linguae Hungaricae libros duos ... edere parat*) a Buriusok tevékenységére is támaszkodott. A levél témáját 1718-ban kiadott német nyelvtanában említi. Vö. Tarnai i.m. (12. jegyzet), 56., 74.p.

15 *Historia linguae Hungaricae ...* Berolini (1713). Ugyanezen évben megjelent a *Geschichte der Gelehrten (Deutsche Acta Eruditorum)* című lipcsei folyóiratban (17. Theil. p.426–434.). Burius verse nem jelent meg az utóbbi helyen.

16 Daniel Ernst Jablonskyról, tudományszervező munkjáról és a magyarországiakat buzdításáról ld. Révész Imre: *Comenius unokája. = Századok* 1962. p.1–24.

17 Vos igitur, quibus res patriae litterariae cordi est, viri eruditissimi, per communem patriam, communem linguam, Musas communes, obtestor, ut id, quod in scriniis vestris latet, apprimere in hanc rem faciens, conferre in commune velit...

18 Ráday Levéltár, IV.c/2–1.75. – 1713. dec. 18.

19 Pl. *Katalógus...* (10. sz. jegyzet), 171–174. tételek.

20 *De veteri litteratura Hunno-Scythica exercitatio.* Lipsiae 1718.

21 1718. nov. 3. (nr.44.): *Epistola Matthiae Belii ad amicum Lipsiensem de adfecto opere suo de Hungaria etc.* – Közölve: *Történelmi Tár* 1882, p. 590–592. A tervezetben a mű fő fejezetei: I. Notitia Hungariae antiquae (Scythica, Hunniaca, Avarica, Hungarica). II. Notitia Hungariae mediae (Ethnica, Christiana). III. Notitia Hungariae novae (Pars generalis: geographica, politica. – Pars specialis: Interamnensis, Transtibiscana, Transdanubiana). – Mivel e munka egy ember erejét meghaladja, "incubui, ut plures essent rerum patriae periti, qui sociarent operas, atque id potissimum in Notitia Hungariae Novae."

Kikre számíthatott bizonyosan Bél munkájában? Ha megjelentetett munkáinak ajánlásait átnézzük, akkor több olyan nevet találunk köztük, akik eddig is segítettek, a beszercebányaiakkal, Mollerrel az élen. Retorikai tankönyvét²² 1717-ben neves evangélikus tanároknak ajánlotta: ők később kivétel nélkül támogatták. Ezek: Deccard János Kristóf, Simonides Pál, Knogler János, Vázsonyi Márton, Bohus György, Beer Frigyes Vilmos, Pellionis Sámuel, Schauss Jakab, Toppercz Péter Pál és Bertasch András. 1718-ban latinul megjelentetett német nyelvkönyvének²³ ajánlottjai közt is feltűnnek későbbi segítőitársai: a Radvánszkyak, Szirmay András. Sajnos, a pozsonyi evangélikus gimnázium matrikulájának még a kéziratához sem lehet hozzáférni,²⁴ így Bél pozsonyi tanítványai közt nem tekinthetünk szét. Pedig sok tanuló segítette munkáját: másolói tevékenységük is jelentős lehetett.

Markowitz Mátyásnak, az egyik tanítványnak művében szerepelnek kérdések, amelyeket Bél tanítványainak adva, segítségükkel távoli, ismerős és ismeretlen tanárok, papok, megyei tisztviselők adatait kérte leírásaihoz. A vármegye elhelyezkedését, határait, nevének, címerének magyarázatát; geográfiai, természeti kincsek, madár- és állatvilág leírását; a lakosság jellemzését, eredetét, szokásait, életmódját, foglalkozását; a vármegye településeit, azok rangját, történetét; a főúri és nemes családok genealógiáját, a vármegye területén lévő intézmények és minden különös dolog leírását.²⁵ A szakirodalomnak azon állítása, hogy Bél diákjai kérdőívekkel járták be szülőföldjük vidékét, túlzás. Az értelme-sebbek bizonyára részt vettek a munkában, feljegyzéseket is készítettek, de a többség szerepe bizonyára nem terjedt túl a postási feladatokon.

Bél 1718 nyarán Ráday Pálhoz, majd másokhoz küldi Parschitius Kristóf kiadatlan, Magyarországot leíró művét, illetve annak egy-egy részét. Ő maga többet várt e kézirat-tól. Mint későbbi és másokhoz írt leveleiben, ekkor is konkrétumokat kér: hogy Ráday a Rákóczi-féle háború (itt még a bellum szót használta) idején elpusztított városokról és várakról, a tokaji és más hegyaljai borokról, valamint a máramarosi sóbányákról írjon.²⁶ Ő maga meg van elégedve a dolgok menetével, s azon jeles férfiakat, akik részt vállaltak az adatgyűjtésben, állandó leveleivel serényebb és pontosabb munkára ösztönzi. Úgy gondolja, hogy Ráday nagy tekintélyével több személyt is meg tud nyerni adatgyűjtésre. A Tiszántúlon a debreceniekre gondolt, de azok "duri et inexorabiles". Bihar és Szabolcs vármegyék leírását Komáromy alispán segíthetné. Kéri, hogy Szolnok, Bács és Temes vármegyékét is megfelelő személyhez, Kandó úrhoz továbbítsa Ráday. Bél kérése, hogy mindenütt járásokra osztva, részletesen írják le a vármegyét.²⁷

Bél ez idő tájt még szorgalmasan dolgozott a *Hungaria antiqua*n is. Sőt, a 10-es évek végén és a 20-as években még gyakran utazott. Radvánszky László Bars vármegye leírá-

22 *Rhetorices veteris et novae praecepta ... in usum discentium*. Lipsiae 1717.

23 *Institutiones linguae Germanicae ... Leutschoviae* 1718.

24 Építkezési munkák miatt közel egy évtizede ládákban áll az anyag.

25 A kérdőpontok Markowitz Mátyás *Relatio de pietistis in Hungaria* című töredékéből kerültek elő (Pozsony, Evangélikus Levéltár, 515. fasciculus.). Ján Oberuč *Matthieu Bel, un piétiste en Slovaquie au 18e siècle* (Strasbourg 1936.) című munkája alapján magyarul ismerteti Sipos Istvánné: *Bél Mátyás pedagógiai reformtörekvései* című cikkében (*Magyar Pedagógia* 1962, 228. p.). Csanda Sándor: *A négy nyelvű tudós* című cikkében (*Irodalmi Szemle* 1984, p.268–272.) említi, hogy néhány diáknak a kérdésekre adott feljegyzése fennmaradt. Nem nevez meg és nem idéz sajnos egyet sem, s pontos forrást sem ad.

26 *Ráday Levéltár*, IV. c/2–1.76. – 1718. júl. 12.

27 Uo. IV. c/2–1.78. – 1718. nov. 25. A levél mellékletei közül Szabolcs és Kis-Heves vármegyék leírásának tervezet-másolata ma is megvan. Komáromy alispán 1719. ápr. 26-án arról számolt be Rádaynak, hogy Békés és Bihar vármegyék térképe kész, s a többi is készül. Uo. IV. c/2–1.436.

sát továbbította a körmőcbányai jegyzőhöz, Nagy Boldizsárhoz, hogy egészítse azt ki.²⁸ Zólyom vármegyében Moller a legfőbb segítség, a Bél által készített, s a vármegye által javított térképek visszaküldésére is őt kérte a szerző.²⁹

1720. elején már kész a *Prodromus* tervezete.³⁰ A mintaként közölt vármegyeleírást Bohus György, Mitsinsky János, ifj. Buchholtz György és mások adatainak összedolgozásával készítette el Bél, s Bohustól Kray Pál térképét is sikerült megszereznie.³¹

Fischer Dániel már az 1718. évi felhívásra is kedvezőtlen választ adott, sőt, meg is sértette Bél, aki Bohust kéri, hogy vegye rá Fischert az együttműködésre. Orvosi és természet tudományos adatokat gyűjthetne Fischer Szepes vármegyéhez, továbbá az ásvány- és gyógyvizek jelenségeit magyarázhatná.³² Közűgy a *Prodromus*, nem az én magánügyem – írja gyakran. Azoknak ajánlja majd, akik segítik. Ifjabb Buchholtz György sajnálatát fejezte ki, hogy a deményfalvi barlang leírásának, továbbá atyja Kárpátok-leírásának szövegét tudtuk ellenére elvitték, és besorolták egy boroszlói kiadványba.³³ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy Fischer Dániel és ifj. Buchholtz György azonos napon írtak Johann Philipp Breynéhez Danzigba, s Buchholtz nemcsak dolgozatát küldte el annak, hanem rövidesen a kiegészítést is.³⁴ Bél kérte a boroszlóiakat, hogy álljanak el ezen cikkek (ti. a deményfalvi barlangról és a Kárpátokról szólók) közlésétől.³⁵ Úgy tűnik, hogy ez megtörtént, Bél *Prodromus*ában azonban mégsem jelentek meg, sőt, a barlangleírás szövege Bél hagyatékában sem található meg. Fischert hiába próbálta Bohus is Bél oldalára állítani.³⁶

A *Prodromus* számára a Fischertől várt mintafeldolgozás helyére a soproni borokról írt értekezés került, amelyet Matolai János készített. Talán jobban megértjük Fischer és

28 Országos Levéltár, P 566 (Radvánszky család levéltára), 44. cs. III.o. LVI.cs. f.1. (1720).

29 Uo.

30 A kötet elkészültének foka nyomon követhető Bél leveleiben, főleg azokban, amelyeket Bohus Györgyhez írt. A levelek kiadása: Rösel, Hubert – Blaschka, Anton: *Bél-Briefe in Deutschland. = Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg* 1957–58, VII, p.405–425.

31 Bohus a közvetítő Bél és Kray között.

32 Bél levele Bohushoz, 1720. febr. 8. "Invitaveram ante biennium ad sociandas operas Dn. D. Fischer, sed ille mihi minus gratus reddidit litteras. Eum Tu, si posses permovere, tam mihi foret gratum, quam quod gratissimum. ..." Közölve: Rösel-Blaschka i.m. (30. sz. jegyzet), 416–417. – "Si Nobilissimus Dominus Fischerus operas sociare voluerit, faciet et suo nomine rem sane dignam, et meo operi utilem. Invitaveram eum ante biennium ad laboris societatem, sed ille mihi item respondit, ut facile fuerit colligere, putavisse optimum virum cum homine sibi rem esse analphabeto. Quam ego indignationem silentio pressi." Bél levele Bohushoz, 1720. máj. 14. Közölve uo. p.418–419.

33 "Buchholtzius vehementer dolet, et conqueritur, antrorum suam descriptionem, quae in meo prodromo, suo sub nomine prodire debuerat, una cum descriptione illa Carpathi, quam pater suus concinnavit, ab amico quodam, nescio cuius fidei, sibi invito subreptam, et collectoribus Vratislaviensibus transmissam, ubi iam typis exscribatur. Mordet me factum istud sciolii, quis ille sit. Ego enim in picturam antrorum istorum iam magnos sumptus feci." Bél levele Bohushoz, 1720. máj. 30. Közölve uo. 419.p.

34 Fischer levele: Gotha, Forschungsbibliothek, Chart.B.786. ff. 95–96. – Buchholtz: Uo. Chart.B.785. nr. 81–82. A levelek megírási dátuma: 1720. máj. 6., ill. Buchholtz második levelé: 1720. júl. 28. Ezen utóbbival és a részletes barlangleírással másutt foglalkozunk.

35 "Dedi ad eos (Vratislavienses), ut se abstineant ab earum rerum editione, quippe mihi dolo malo subductarum." Bél levele Bohushoz, 1720. jún. 27. Közölve: Rösel-Blaschka i.m. (30. sz. jegyzet), p. 420.

36 Bél folytonosan próbálkozott Fischer megnyerésével. Eltávolodásuk az 1730-as években vált teljessé, amikor nemcsak egyes művek megjelentetése miatt civódtak, hanem egymástól függetlenül, sőt egymással szembenállva próbálkoztak hazai tudós szervezet létrehozásával.

Bél ellentétét, ha figyelembe vesszük, hogy Matolai – saját bevallása szerint – azért nem akarta vállalni e feladatot, mert ahhoz nem tehetség, hanem tapasztalati és természettudományos ismeretek kellettek volna, s ezekkel ő nem rendelkezett. Végül a dolgot úgy írta le, ahogy azt a polgároktól hallotta. A leírást elküldte Bélnek,³⁷ aki azt teljesen átfogalmazta. Mint sok más esetben, itt is nem szakembertől származó kéziratot öltöztetett – némi javítással – irodalmi köntösbe. Fischer Dániel nem tudta e módszert elfogadni. A *Prodromus* megjelenése után meg is bírálta. Szerinte az ország természeti leírása természettudományos képzettséget, a szakirodalom ismeretét és a leíró személyes tapasztalatát is megkívánja a kutatótól.³⁸ Tehát ugyanazokat az elveket hozta fel, amelyek hiányában Matolai nem akarta vállalni a soproni borokról készíthető leírást. Későbbi tudományos társaság-tervezeteknél is felmerült a másik kérdés: szabad-e és mennyiben megváltoztatni a szerzők szövegeit. Ha igen, az sérti a jelesebbeket, ha nem, az a silányabb cikkek közzétételét jelentené. Bél már ekkor is, később pedig még inkább előtanulmányoknak tekintette a hozzá eljuttatott leírásokat, s több ilyen eggyéolvasztott, a megfigyelések, észrevételek helyességét Pozsonyból nem ellenőrizhette, s egyre gyakrabban felejtett el a közreműködőkre hivatkozni.³⁹

Így állt elő az a helyzet, hogy az európai tudós közvélemény a hazai tudományosság szinte kizárólagos képviselőjét látta Bélben, s tegyük mindjárt hozzá, igényes tervezetei, jó kapcsolatai és a tervezetek közzétett fejezetei alapján: méltán.

Más irányú nehézségekkel is meg kellett küzdenie Bélnek. Vallási téren támadóit azal szelerte le, hogy nem állt le velük civódní, hanem nagyon igényesen tette a maga dolgát, iskolában és gyűlekezetben.⁴⁰ Nehezebb helyzetbe került, amikor tudományos vállalkozását kezdték ki. Pozsony vármegyétől 1720 júliusában engedélyt kért és kapott arra, hogy ő maga, vagy megbízottja bejárhassa a vármegye helységeit. Annyi a megkötés, hogy a helyi hatóságoknál jelentkezni kell, s a vallásüggyel nem foglalkozhatnak. A bejelentések hatására néhány nap múlva azonban a kancellária ráírt a vármegyére: ilyen engedély csak királyi hozzájárulással adható. Bélt ki kell hallgatni, kinek a megbízásából dolgozik.⁴¹

Pálffy Miklós nádor is megidézte őt, aztán e kihallgatás után beajánlotta a királyhoz, s az eredmény az lett, hogy Bél királyi engedéllyel és támogatással folytathatta munkáját. Jellemző október végén kelt, a királyhoz írt válaszlevele a feltett kérdésekre. Büszkén vallja magát az édes haza fiának. Megbízást ő senkitől sem kapott, egyedül a hazaszereget ösztökölte, hogy vállalja e hatalmas munkát. "Mindig úgy tartottam, hogy a haza dicsőségét, tiszteletét és hasznát a jó polgárnak szem előtt kell tartania." Ő más népek példája alapján önként vállalta, "iure naturae et gentium", hogy a külföldiek hazáról való balítéleteit eloszlatja. Mellékelte a *Prodromus* tervezetét leveléhez, s elmondta a királynak is, hogy egyedül kevés e munkához, szándékát hazai és külföldi művelt férfiak segítségével végzi.⁴²

37 Matolai Bélhez írt levele: Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K.O.12. f.1. – Sopron, 1722. márc. 1. – A soproni borokról a leírás ugyanezen kötetben.

38 Fischer *Animadversiones in Prodromum Matthiae Belii* (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol.Lat.1563.) című művének ismertetése: Tarnai Andor: *Fischer Dániel ...* (4. sz. jegyzet), 17.p.

39 Uo.

40 Bél és Mitsinszky János levélváltásából különösen részletesen kitűnik ez. A levelek kiadása: Holko, Matthias: *Commentatio historico-literaria de documentis litterariis. = Solemnia X. memoriae anniversariae bibliothecae Kis-Hontanae celebrata 1818*. Budae 1819. p.101–111.

41 E nehézségekről l. Haan Lajos: *Bél Mátyás*. Budapest 1879. p.37–38. és Wellmann Imre: *Bél Mátyás. = Történelmi Szemle* 1979. p.381–391.

42 Bélnek a császárhoz és a kancelláriához írt levélfogalmazványai ma Esztergomban találhatók (Batthyány-gyűjtemény, Hist.VII.3.)

1723-ban Nürnbergben jelent meg a mintakötet: a *Prodromus*.⁴³ A mű elején felsorolja Bél, hogy kik segítették művek küldésével. Moller Károly Ottó és Hermann András a gyógyvizekről írtak. Lap alatt megemlíti több orvost, akiknek munkájára számított: Raymann János Ádám sárosi, Mileter János szepesi, Fischer Dániel lipthói, Liebezeit György Zsigmond soproni, Komáromy János Péter győri és Stocker Lőrinc budai physicusokat. E felsorolás inkább csak biztatás lehetett, fentebb láttuk, hogy a kötet számára a nem szakember Matolaival kellett megíratnia az orvosokra tartozó cikket. Matolait és a két Buchholtz Györgyöt szintén dicséri, ám az utóbbiak fentebb már említett cikkeit nem kaphatta meg közlésre, s csak az ifjabbik Buchholtz egy 1719. évi barlangrajza és leírása került be a kötetbe, a Breynéhez elküldött részletes leírás és a későbbi kiegészítések nem. Voltak olyanok, akik tanácsaikkal segítették, példa rá Rayger Vilmos Károly nádori főorvos; voltak, akik könyveikkel, pl. a közben elhunyt katolikus Munkácsi Pál. Az utóbbi azért is jelentős, mert a katolikusok sok esetben azért nem támogatták Bél ezen munkáját, mert a szerző, miként a magánlevelekben írják: eretnek. Így írt pl. Apor Péter Erdélyből.⁴⁴

Az olvasóhoz címzett előszóban, ha burkoltan is, de beszél a munka közbeni akadályokról. A királynak ajánlotta a kötetet, akinek segítségével most már reményteljes lett a dolgok állása. És mivel a műzsák nem irigykedők, nem volt nehéz munkájához társakat találni. A késlekedőket és óvatosakat ismét nyilvánosan megnyugtatta, hogy senkinek a munkáját nem tulajdonítja el, mindenkire hivatkozik műve megfelelő helyén. Mint minden lehetőséget, ezen előszót is kihasználja, ismét felsorolja, hogy milyen elvégzendő munkákra gondol: a nép eredetét kutatni, magán- és közlevéltárakat átnézni, városok és várak eredetét kifejteni, helyek fekvését felmérni és leírni, a folyók eredetét, folyását és végét feltérképezni, természeti jelenségek okait nyomozni, stb.

A királyi támogatás azonban azt is jelentette Bélnek, hogy munkájában az udvar és a rendek igényeire fokozottan kellett ügyelnie. Bizonyos kényes kérdéseket nem tárgyalhatott, így pl. a vallási dolgokat. A történeti eseményeket csak a hatalom által elfogadott módon értelmezhetette. Wellmann Imre sok példát hozott fel cikkében erre.⁴⁵ Talán egy újabb adatot mégis megemlíünk, mintegy jellemzőként. Amikor Radvánszky János 1727-ben kiegészítette Zólyom vármegye leírását, s abban atyjáról írva megemlíti, hogy az az eperjesi törvényszék áldozata, a levélformában írt kiegészítések végére mintegy önmagának odaírta, hogy ezen esemény bármiféle említése gyűlöletes a császári udvarnak.⁴⁶

Az is nyilvánvalóvá válhatott Bél számára, hogy az uralkodó és a nemesség igényeinek figyelembevétele vállalkozásától jeles tudósokat idegenít el. Így pl. a nagyon megnyerni akart Fischer Dánielt, aki műveiben kíméletlenül ostorozta a nemességet, a cenzúrát, s néhány év múlva Bél törekvésétől függetlenül akart tudományos folyóiratot létrehozni, amelyben a munkatársak véleményét nem korlátozta volna a nemesség elvárása.⁴⁷

43 *Hungariae antiquae et novae prodromus*. Nürnberg 1723. – A tervezet három könyvének synopsisai és néhány, mintaként elkészült fejezet felépítése: I. *Hungaria antiqua* (Liber Scythicus, Hunniacus, Abaricus, Hungaricus). II. *Hungaria nova* (Liber historicus, geographicus, physicus). A magyarországi vármegyéket három fejezetbe sorolta.

44 Apor Péter Nyújtódról 1734. augusztus 25-én így írt Timon Sámuelhez: "Si ... nostri Catholici de rebus Transylvaniae non dederunt informationem, dederunt certe Haeretici Belio, qui nimio et ego sollicitabar ut traderem mea scripta, et informationem, sed ubi illum intellexi Haeticum, abstinui." A levél lelőhelye: Budapesti Egyetemi Könyvtár, Tudós levelezés.

45 Ld. a 41. sz. jegyzetet.

46 Radvánszky János Bél Mátyáshoz írt levele, Radvány, 1727. ápr. 28. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény, Hist.VII.3. A megjegyzés: *Seu praetextus, seu processus, seu effectus memoretur, odiosa sunt Genti et Augustae Aulac.*

47 Tarnai i.m. (4. sz. jegyzet), p.15–18.

Bél elkészült vármegyeleírásait az öncenzúra után még az illetékes vármegyéknek, aztán pedig a kijelölt kancelláriai cenzoroknak: Palásthy Ferenc és Mattyasovszky Imre udvari tanácsosoknak is jóvá kellett hagyniuk. Természetesen nemcsak kifogásokat emeltek, sok esetben nagyon hasznos javításokat, kiegészítéseket végeztek.⁴⁸ De az is előfordult, hogy csak kifejezett királyi utasításra volt hajlandó egy-egy vármegye a kéziratral foglalkozni.⁴⁹

Nézzünk néhány jellemző mozzanatot a vármegyeleírások készülése, megjelenésének menetéről, az eddig névtelen munkatársakat megnevezve. A kéziratok hagyatéka feldolgozása közben azt tapasztaltam, hogy a kéziratban maradt vármegyeleírások szerzőségének megállapításában az eddigieknél jóval nagyobb óvatosságra van szükség, s csak akkor tulajdoníthatunk egy leírást Bélnek, ha előtte e tény valódiságáról sokoldalúan meggyőződünk. Nem lehet pl. a Bélhez munkatársai által elküldött kéziratok első személyiségéből arra következtetni, hogy Bél a helyszínen járt, miként pl. az 1978-as balatonkeresztúri ülésszakon tették az előadók. A Festetics-kastélyon elhelyezett emléktábla is e helytelen következtetést rögzítette.⁵⁰ Nem Bél Mátyástól származik az az élményszerű Szatmár vármegyei leírás sem, amelyet a minapi magyar fordítás bevezetője neki tulajdonít.⁵¹

Néhány vármegye esetében fennmaradt egy-egy munkatárs önálló feldolgozása is. Győrét elkészítette Tomka-Szászky János,⁵² Pozsonyét és Komáromot Matolai János,⁵³ Nógrádét Perliczi János Dániel,⁵⁴ Ungét Pálóczi Horváth Ádám.⁵⁵ Győr és Nógrád vármegyei tapasztalatait Bél is megörökítette.⁵⁶ Sok esetben csak annyit tudunk, hogy egy-egy személynek fontos szerepe volt a leírás elkészítésében, így pl. Reviczky János Ferenc-

48 A főurak elsősorban családtörténeti adatokkal segítették. Pl. Batthyány Lajos, Forgách László, Révay Péter, stb.

49 Az eddigi szakirodalom (Haan Lajos, Wellmann Imre) elsősorban a negatívumokat emelte ki.

50 Az ülésszakon elhangzott előadások kiadása: Bél Mátyás emlékezete Balatonkeresztúron. Szerk. Marton István. Balatonkeresztúr, 1982. Néhány elrejtett idézet: Bél Mátyás "Keresztúrra jött pihenni, dolgozni ... Hirdette (a Balaton) üdülésre alkalmas voltát, és partjain pihenő sátrak felállítását kezdeményezte." 23.1. – Egyébként az a Somogy vármegye leírását tartalmazó kézirat, amely első személyben említi a szerző Balatonkeresztúron, Nagyatádon és Csurgón tartózkodását, nem Bél Mátyás műve. – Különösen bosszantók a konferenciáról megjelent (és a konferencián elhangzott előadásokkal egy kötetben megjelentetett) újságróli megállapítások. Kiderül ezekből, hogy Bél Balatonkeresztúron, a Festetics kastélyában "...írta meg a három balatoni megye (Somogy, Veszprém, Zala) történeti földrajzát." Vagy: "... a cara patriá-nak és dulcis Pannoniá-nak nevezett ország hűséges fia ebben az udvarházban vendégeskedve írta, a legtöbbszor gyertyalény mellett azokat a jegyzeteket, amelyekből végül eggyé lett, s összeállt Magyarország legterjedelmesebb kézirata, ennek a történeti országnak a legteljesebb leírása." (III?) Zárójelben még csak annyit: Festetics Kristóf Pál nevű fia nem volt Bél Mátyás tanítványa. Bél Károly Andrást Tomka-Szászky János ajánlotta külföldi úti kísérőnek.

51 Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás III–IV. Nyíregyháza 1982, 17. (Kávassy Sándor.)

52 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol.Lat.3373.

53 Pozsony vármegye Matolaitól származó leírása: Pannonhalma, Bencés Főkönyvtár, 118. C. 6. és Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol.Lat.314. – Komárom vármegyé: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény, Hist.I.iii. (Sajnos az utóbbit annyira eláztatta a víz, hogy csak roncsai vannak meg.)

54 OSZK Kézirattára, Fol.Lat.315.

55 Esztergom, Hist.I.aaaa. és Hist.I.bbbb.

56 Uo. Hist.I.bb. – A Nógrád vármegyéről megjelent kötetben említi Bél Nógrád vármegyei útjait. (Notitia, tom.IV. 14., 28., stb.)

nek Máramaros, Pest, Abaújvár, Árva és Moson;⁵⁷ Dobai Székely Sámuelnek Pest, Szatmár, Szabolcs, Sáros, Ungvár és Zemplén;⁵⁸ Mitsinsky Jánosnak Szepes és Gömör vármegyéjében.⁵⁹

Néhány nevesebb személy, akiknek segítségét a kéziratos hagyatékban már az eddigi feldolgozás alapján is meg lehetett állapítani: Torkos Justus János, Zbiskó József Károly, Jeszenák Pál, Török Ferenc, Ráday Pál, Teleky Mihály, Prónay Gábor és Pál, ifj. Tsétsi János, Peyrl Mihály, Glosius János, Bahil György, Szeremlei Sámuel, hogy a levelekben említett vármegyei tisztviselőkről ne is beszéljünk.⁶⁰ A térképeket Mikoviny Sámuel, Kovács János, Kray Pál és az általunk ismeretlen Müller, Peszler és Peck készítették,⁶¹ rajzokat többen is, ezek közül fennmaradt pl. Aszalay Ferencé Diósgyórról.⁶² Bél levelezéséből tudjuk, hogy főuraink többsége is segített családtörténeti adatokkal.

A király komoly összegeket áldozott a kötetekre, azok szép kiviteleztetésére. A kiadó Straubbal azonban Bélnek már a harmadik kötet megjelenése után problémái vannak.⁶³ Közben a pénz is a kitört török háborúra kellett. Bár a király a harmadik kötet átadásakor még hat évre megígérte az évi 3.100 forintot a császári könyvtár terhére,⁶⁴ a kiadás mégis abbamaradt. Bél végrendeletében Károly András nevű fiát bízta meg a további kötetek gondozásával, segítőtársul pedig Schwartz Gottfrédot.⁶⁵ Mária Terézia is megígérte a támogatást, de akkor meg az örökösödési háborúra kellett a pénz. Bár 1745-ben elkezdtek nyomtatni az ötödik kötetet, abból mindössze Moson vármegye leírása jelent meg néhány példányban, valószínű 1747-ben.⁶⁶ A meg nem jelentek jelentős része félkész állapotban maradt, s 1769-ben vízkárt szenvedett.

A *Notitiával* párhuzamosan tette közzé Bél az *Adparatus* 12 monumentumát, 1735 és 1747 között.⁶⁷ A kiadványsorozat megindításakor itt is felsorolja, hogy a jelentkező mun-

57 Esztergom, Hist.I.b. ff.30–52. – Bél Mátyás és Reviczky levelezése, továbbá Bél és Matolai levelezéséből. Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K.O.398. ff.39.40.43.58b.

58 Esztergom, Hist.I.ss, Hist.I.bbbb, Hist.I.ffff, Hist.I.kkkk/15, OSZK Kézirattára, Fol.Lat.3371. – Bél és Dobai levelezése: OSZK Quart.Lat.770., 784/1., Esztergom, Hist.VII.3., Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K.O.398.

59 Esztergom, Hist.I.kkkk/17.

60 Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusából és a tervezett Bél-levelezés kiadásából (10–11. sz. jegyzetek) ennél jóval több név került elő. Néha későbbi visszaemlékezések is tanúskodnak Bél munkájának segítéséről. Így pl. Dobai Székely Sámuel Wespriemi Istvánhoz írt levelében olvashatunk arról, hogy az öregedő Tsétsi János Sárospatakról azt írta neki, hogy "... többé az efféle dolgokra már nem érkezik, amit tudott, azt Bélnek, Szászkinak és Bodnak megmondotta", ám azok meg se köszönték. Az adatot idézi Szelestei N. László: *Wespriemi István (1723–1799) és orvostörténeti műve* c. cikkében. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1979, 533.p.

61 Bél Esztergomban található feljegyzését, amely e neveket tartalmazza, közli Haan i.m. (41. sz. jegyzet), 52–53.

62 Esztergom, Rex.II.h.27.

63 Ez különösen a Friedrich Otto Menckéhez és a Nicolaus Garellihez címzett Bél-levelekből derül ki. Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K.O.398. (1737–1738. évek.)

64 Friedrich Wilhelm Sommersbergnek 1737. jún. 4-én Boroszlóba azt írta, hogy a császár egy lustrumra, azaz hat évre ígérte meg az évi 3.100 forintot. – A császár halálakor Schwartz Gottfrédhoz Halléba 1740-ben így írt Bél: "... musis certe meis nihil evnire potuit acerbius." Uo. ff.72b. 87.

65 Vö. az 1739. okt. 12-én Halléba, Schwartz Gottfrédhoz írt levéllel. Uo. f.79.

66 Az esztergomi Batthyány-gyűjteményben őrzött példányban Bél saját kezű megjegyzései is előfordulnak. – Benczúr József 1768. júl. 4-én Kollár Ádám Ferenchez írt levele szerint gróf Zichy István költségén jelent meg a kötet (Sopron, Állami Levéltár, Fond.XIII/9.10.fasc.15.nr.568.)

67 *Adparatus ad historiam Hungariae, sive collectio miscella ... Posonii 1735–1747.* Megjelent az első decas, és a másodikból két monumentum.

katársak és adatgyűjtők segítségével milyen források gyűjtésére, kiadására gondol. Előszavai, jegyzetei a magyar kritikai történettudomány kezdetei, s komoly eredményei.⁶⁸ Munkatársai közül itt kiemelhetjük Tomka-Szászky Jánost, Bél fiát: Károly Andrást, Czémanka Andrást és Zitkovszky Istvánt.⁶⁹ Külföldi levelezése e területen jóval bővebb: a magyarok eredetéről, régi történelméről, de egyéb kérdésekben, Pozsonyban járva őt keresik fel. Bél gondosan ápolta e kapcsolatokat: fiai német egyetemeken tanulnak, így oda szinte folytonosan levelezett.⁷⁰ Gondoskodott arról, hogy műveiből szép kivitelű példányt kapjon a pápa,⁷¹ a svéd,⁷² a dán,⁷³ az angol király,⁷⁴ a külföldi tudós társaságok. Ezen utóbbiak számára tanulmányokat tervezett: a londoninak⁷⁵ a Kárpátokról szóló leírást, a pétervárinak⁷⁶ a *De re rusticá*t. Berlinben⁷⁷ jelent meg pl. a magyar nyelv Európában való idegen voltáról szóló cikke.

A *Prodromus* szerint a *Hungaria Nová*ban Bél történeti, földrajzi és természeti leírások készítését tervezte. Az utóbbiak legelesebb, a kéziratok hagyatékban található darabjairól tudjuk, hogy kik a szerzői. Id. és ifj. Buchholtz György, Hermann András, Matolai János. Krmann Dánielt is többször kérte, hogy írjon a környékbeli hegyekről.

A társadalmi és gazdasági kérdésekkel foglalkozó kéziratok közül a *De servitute Hungarica* ismert változatának szerzője Jóny János.⁷⁸ Moller Károly Ottó, talán Ráday Pál és Radvánszky János, Matolai János és Deccard János Kristóf.⁷⁹ Deccardot Bél választotta

- 68 Bél ez irányú munkásságáról ld. Gárdonyi Albert: A magyar történettudomány kezdetei. = *Protestáns Szemle* 1926, p.361–372. Különösen kiemelendő, hogy a bevezetőben az oklevelektől az anyanyelvi verseskig, tárgyi emlékekig mennyire szerteágazóan jelölte meg Bél a gyűjtendő történeti forrásokat.
- 69 Az előszavakban és lap alatt őket említi Bél. Hagyatékának kéziratai szerint ezen irányú munkásságában is sokan segítettek. Egyik-másik forrást a Notitiába illesztette be Bél, így pl. Naldus Naldius Corvináról szóló művét, amelyet Reviczky János Ferenc küldött és magyarázott.
- 70 A már említett Bél-levelezés kiadásakor (II. sz. jegyzet) bőségesen illusztráljuk a mondottakat.
- 71 A Vatikáni Könyvtárba a példányt Dominico Passionei, bécsi pápai legátus, később bíboros segítségével juttatta el. Passionei Bél Calanus Dalmata-kiadásában segítette.
- 72 A közvetítő: Höpkenius, bécsi követ.
- 73 Elias Zablerhez és Andaházi Jánoshoz küldte Bél továbbításra a köteteket.
- 74 A példányt a londoni tudós társaságával együtt de Dieden báró továbbította.
- 75 1738-ban küldte el a *De aeratis Neosoliensium aquis*-t, 1739-ben Hans Sloanét arról értesítette, hogy küldi majd a *Historia Carpathi*-t. Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K.O.398. f.70. – Az első 1743-ban, egy barlangokról szóló cikk pedig 1744-ben jelent meg angolul a *Philosophical Transactions* c. londoni folyóiratban. Ugyanezen cikke a *Hamburgisches Magazin*ban is megjelentek 1749-ben német nyelven.
- 76 Christian Goldbachnak Pétervárra 1739 nyarán jelezte, hogy Magyarország historia naturalisával foglalkozik. "Maturuit vero sub manu, liber singularis, *De re rustica Hungariae*", amit elküldene, "... ut post Londinenses, et Berolinenses, et apud Vos nominis Beliani memoria exstaret ad posterum". Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K.O.398. f.74b. – A szakirodalomban itt is, ott is felbukkan, hogy Bél Mátyás tagja volt a pétervári tudós társaságnak. Erre vonatkozóan eddig semmi konkrét adat nem került elő.
- 77 *Dissertatio de peregrinitate linguae Hungaricae in Europa ...* Posonii, 1726.d.4.Sept. Az autográf fogalmazvány lelőhelye: Esztergom, Litt.VII.b.3. – Megjelent: *Miscellanea Berolinensia*, Continuatio III. tom.IV. Berolini 1734, p.198–226.
- 78 A kézirat lelőhelye: Esztergom, T.P.II.a. – A mű szerzőségét megállapította Juraj Pavelek: *O autorstve najstarejšj práce o dejinách poddanskiva v Uhorsku De servitute Hungarica*. = *Historické štúdie* 1956, p.54–72.
- 79 Vö. Bél levele Radvánszky Jánoshoz. 1727. júl. 10. Országos Levéltár, P 566, 23.es, III.o. – Az "... e multorum observationibus ... congesta" *De re rusticá*-t 1738 nyarán küldte el Bél Deccardnak. Azt írta, hogy "... tametsi mea est tota illa materia, castigare eam nondum volui." Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K.O.398. f.55.

be a jénai tudós társaságba, s közben megígértette vele, hogy foglalkozik a Matolai által készített kézirat-változattal.⁸⁰ Ezt követően Bél ezzel – a Deccardnál maradt – művével szándékozott a pétervári tudós társaság tagja lenni.⁸¹

Bél és kortársai próbálkoztak szervezett tudós társaság hazai létrehozásával is. Már az 1720-as években kiadott *Nova Posoniensia* című folyóiratban érdeklődéssel fordultak a tudós társaságok felé, s tájékoztatták az olvasókat pl. az Academia Historiarum Sueuica létrejöttéről, felsorolva annak feladatait és szabályait.⁸² Az 1735. évi tervezet, s Bél ösztönző szerepe abban, immár két évtizede ismert.⁸³ Ezzel szinte egyidőben Batthyány Lajos kancellár támogatásában reménykedve próbálkoztak Pozsonyban magyar nyelvű művelői társaságot is létrehozni.⁸⁴ A Bél-féle tervezet is Batthyány Lajos kéziratai közt maradt fenn.⁸⁵ Bél Raymann Jánost és Perliczi János Dánielt is bevonta a tervezgetésekbe.⁸⁶ Perliczi később úgy emlékezett vissza, hogy "... ezen hasznos szándék az uralkodó principumok miatt" ment füstbe.⁸⁷ Ez valószínű azt jelenti, hogy a társaság kiszemelt tudós

80 Bél egyik Deccardhoz írt leveléből kiderül, hogy ő ajánlotta a társaság tagjává. Andreas Friedrich Hallbauernek, a társaság moderátorának értesítését is Bél továbbította Deccardnak. Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K.O.398. f.62.

81 L. a 76. sz. jegyzetet.

82 1721. dec. 10. és 17.

83 Közölte Donáth Regina: *A Magyar Tudományos Akadémia első tervezete 1735-ből = Magyar Tudomány* 1965, p.373–377. – A tervezetet Bél Mátyás személyéhez kötötte Wellmann Imre: *Bél Mátyás és a magyar tudós társaság terve 1735-ben*. Uo. p.738–741.

84 A nyelvű művelői társaságot Pozsonyban az 1730-as években, valószínű Szilágyi Sámuel ösztönzésére és Batthyány Lajos kancellár segítségével akarták létrehozni. A tervről Klein Sámuel a következőket írta (*Allergnädigst Privilegirte Anzeigen*, Wien 1775, p.141–142.):

Nur einen Umstand noch, kann ich hier mit Stillschweigen nicht übergehen, nämlich die rühmlichen Bemühungen einiger meinigen Landsleute. Mit wie vielen Vergnügen würde ich ihre Namen hersetzen, wenn ihr Unternehmen mit einem glücklichen Ausgange gekrönt worden wäre. So aber soll so gar der Ort, wo sich diese Gesellschaft formirte ungenennet bleiben.

Diese damals junge Patrioten wollten im Jahre 1730. eine Gesellschaft zur Verbesserung der ungarischen Sprache, nach dem Beyspiel der zur Verbesserung der deutschen Sprache entstanden Societäten errichten.

Sie setzten folgende Gesetze fest:

a) Es sollte der Gesellschaft frey stehen, den Geschicktesten zum Vorsteher zu ernennen, dieser sollte Elöljáró heissen, und den ersten Sitz haben.

b) Der für die gesellschaftlichen Sachen, Sorge tragen würde, sollte den zweiten Rang haben, und Gondviselő heissen.

c) Zu den zusammenkünften sollten wöchentlich zwey Stunden bestimmt seyn. Bey welcher Gelegenheit ein Mitglied, eine lesungswürdige Abhandlung vorlesen, und diese alsdann von den übrigen, nach den Regeln der strengsten Kritik beurtheilet werden sollte.

An diesen entstandenen Gesellschaft waren Vorsatz und Absichten lobenswerth, nur zu bedauern ist es, dass es ihr an Unterstützung und Aufmunterung fehlte, und dass daher der Eifer, mit welchen die Sache angefangen worden, sehr bald erkalten musste. Wie viel schöne Uebersetzungen, und vielleicht auch Originalschriftsteller würde jetzt Ungernland aufzuweisen haben, wenn dieses gemeinnützige Vorhaben zu seiner völligen Reife gekommen wär.

85 Donáth Regina szerint Batthyány Lajostól került a tervezet fiához, Batthyány Józsefhez. (l.m. p.376.) Wellmann Imre inkább azt tartja valószínűnek, hogy Bél özvegyétől, a hagyatékkal együtt jutott az az érsek birtokába. A Bél-hagyaték feldolgozása közben tapasztaltak Donáth véleményét támogatják.

86 Bél Raymannhoz és Perliczihez intézett leveleit idézi Wellmann Imre (82. sz. jegyzet), p.740–741.

87 Perliczi emlékezését közölte Szelestei N. László (5. sz. jegyzet), 428.p. Az emlékezés kelte: 1768. jan. 15.

tagjai protestánsok voltak. Tomka-Szászky (Ráday Gedeonhoz írt levele szerint) nem tudja, miért nem jöhetett létre a társaság.⁸⁸

A kilátástalannak látszó további *Notitia*-kiadás nagyon megviselte a már egyébként is beteg Bélt. Ezért aztán szinte gyógyírként hatott rá, amikor Joseph von Petrasch 1746 őszén arra kérte, hogy az osztrák ház örökös tartományaiban alakult, jeles tudósokból álló társaságnak legyen a tagja ő is, aki által híressé lett Pannónia.⁸⁹ Bél választleveleiben külön örül annak, hogy jeles férfiak a társaságnak nemcsak tudós munkájukat, hanem anyagi támogatásukat is följajánlották. Visszaemlékezik arra, hogy a magyarországi tervezet 12 évvel korábban azok miatt hiúsult meg, akik magukat a tudományok minden ágában művelteként, titánoknak tartják. Örül a kedvező előjeleknek, s természetesen köszönettel elfogadja e megtisztelő és baráti meghívást. Kérdései: mi a teendője? Mikor kell küldenie anyagot? Milyen a társaság felépítése, törvényei, kik a tagjai? Petrasch kérdésére válaszolva: kevés Magyarországon a tudós, csak a jezsuiták adnak ki évente valamit. Aztán beszámol Péterffy Károly zsinati határozatokat megjelentető művéről, a szerző személyéről.⁹⁰ Petrasch következő levelében a frissen megjelent könyvekről kér havi beszám-

88 Tomka-Szászky Ráday Gedeonhoz írt levelét idézte Wellmann Imre (82. sz. jegyzet), 741.p. A levél kelté: 1736. jan. 12.

89 A levél idevonatkozó része: *Ratio occasioque mea est, quod societas aliqua Eruditorum apud nos coadunata sit, quibus intentio est rem litterariam in provinciis haereditariis Domus Austriacae hucusque satis neglectam in modum quo alibi factum est, per notitias criticas variorum operum, ac encomia illustrium virorum ad meliora conamina evahere, gustumque in bonis artibus liberalibusque disciplinis iustiore promovere. Plurimi nostrae societatis viri sunt non tantum sanguine et prosapia nobiles, nobiliores autem virtutum clariorum zelo, cui et labores, et opes suas dedicare contendunt. Intravere iam dictum coetum viri plures in Italia ac Germania eruditione sua celeberrimi, institutumque nobilissimum sedulis conatibus fulciri promiserunt. Accepto igitur ab dictis sociis meis mandato Pannoniam per Te celebrem factam adire iussus sum, rogans, ut nos in eis, quae eruditionem Hungaricam, cuius Tu maximus splendor es, consilio Tuo iuvare velis. Jam Te a nobis ad dictum nostrum institutum omni qua possibile est virtutis Tuae aestimatione invitamus, invitatumque cupimus, ut inter Gorios, Lamios, Baillouios, Köhleros, Landeros, Generios, quorum nomina in re litteraria forte iam innovere, locum accipere, summere(?) summereve(?) non decipias. Demum omnium operum, quorum Tu auctor es, catalogum ab urbanitate Tua petendum duximus, adiuncto parvo elencho, virorum in Hungaria nunc temporis viventium eruditorum tam inter Protestantes Ecclesiae ministros quam inter Catholicos, inter quos ultimos tamen exiguum fore numerum spero. Audiavi etiam de editione aliqua Hungaricorum conciliorum, nescio eius auctorem, operisque valorem, quia rebus eruditionis Italicae hucusque occupatus Pannonicis litteris manum adhuc admove nequivi. (Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K.O.398. f.116.)*

90 A választlevél idevonatkozó része:

Scribis nimirum, societatem apud Vos eruditam, ex viris doctis et egregii publici studiosis, eo fini coaluisse, ut rem litterariam, in provinciis Domus Austriacae haereditariis, hactenus, nimium quantum, neglectam, exemplo gentium cultissimarum in maius provehant, luminosam eam reddant atque consociatis undequaque conaminibus, illustrem. Institutum omnino divinissimum! maxime, quod Sodalitati ei, Illustres quippe viri non operas solum eruditas offerant, sed opes etiam, ubi harum, in promovendis destinationibus, usus fuerit, ac necessitas. Idem et nos Hungari ante haec duo lustra, D. Caesare Carolo VI. conscio non solum, sed et premente pollicem, accipiebamus efficere; sed, antequam honestissimum institutum coalesceret penitus provehereturque ad actuosam quandam solertiam, interceptum perturbatumque ab his est, qui soli se ipsos eruditos, et omni scientiarum genere atlantes putant. Cessatum ergo a cepto est. Quod quia apud Vos auspiciatius evenire ex libris Tuis, agnosco, Vobis, Viri Eruditissimi! ex animo gratulor, mihi impense gaudeo, provincias autem Austriacae felices praedico quae divina hac molitione illustrabuntur decorabunturque. Illud, pudore me suffudit, quod abs Te, ex voluntate Inclutae Societatis, non tantum in Sodalem me deligi, sed invitari quoque videam, ut rebus Pannonicis, adhuc obscuris oppido, lux, sicubi ea opus fuerit, abs me adfundatur. Si fatendum

molókat.⁹¹ A társaság 14 hónapon át folyóiratot is jelentetett meg,⁹² abban a magyarországi témák, köztük Bél tevékenysége is bőségesen képviselve van.

E társaság tagjai közt sok neves személy van, pl. Gottsched és van Swieten. Pozsonyból Bél Mátyáson kívül írt a folyóiratba Windisch Károly Gottlieb is.

Bél Mátyás tanítványai és munkatársai annak halála után is próbálkoztak tudósokat összefogó társaság létrehozásával. Tomka-Szászky Jánoson és Windischen kívül a későbbiekben különösen Dobai Székely Sámuel és Szilágyi Sámuel, Bél egykori munkatársai játszottak fontos szerepet e kezdeményezésekben. Figyelemmel kísérték és segítettek minden tudományos kezdeményezést, saját nevük megőrkítését szolgáló művek írásáról is lemondva, miként Bélnek, másoknak is rendelkezésére bocsátották nagyon jelentős adagyűjtésüket. Bél tanítványai köréből és az előzőkre támaszkodva indult Tersztyánszky Dániel is, aki nemcsak tudós társaság-tervezetekben, hanem a *Ratio educationis* létrejöttében is tevékeny részt vállalt.⁹³

enim ex vero est, non equidem tanto me dignor honore. Praeterquam enim, quod aetas iam ingravescat, multis pridem et laboris fracta ac morbis, prohibeatque spes inchoare longas: ita sum, eo scripti-
onis genere, obseptus, in quod, Augustissimi D. Caroli VI. praecipitatum me auspiciis, sentio, ut vix
oculos aliorum advertere liceat. Et si maxime vellem, terrent me, orbis Eruditi lumina, quae Ve-
strum collustrant Horizontem. Justus enim subest metus, ne forte, Vestris circulis immistus, igniculus
lambens, ac plane fatuus, habear. Has, primus cogitationum conflictus, in animo, suae sibi parvitat-
is conscio, turbas dedit, uti non inanes, ita averuncandas ante, quam penitus invalescant, agantque in
transversum me senem depontant. Vides, Illustris Domine! quam aperte Tecum agam. Postea, ubi
motus fluctus composuissem, atque, cum Instituti Vestri, tum tergiversationis meae, rationes, penitus
excussissem, meam sententiam pedibus concessi: accipiendam non modo invitationem Vestram, quae
et amica est et honorifica; sed agendas etiam, Vobis gratias, cum omnibus tum singulis, Tibi vero ma-
xime, quod hominem alienigenam, neque consummatae adeo eruditionis, quam qua a Vobis exspecta-
tur, in Inclutam Societatem, et quasi in sinum Vestrum adsciscere non dubitastis. Adsum igitur Ve-
strumque me profiteor, dum vivam: non quod ea sim confidentia, adferri a me aliquid posse, quod
Amplissimo Spectatissimoque Ordini Vestro, ornamento esse queat; sed ut partim voluntati, Vestrae,
quae honestissima est omnino, partim, boni, in litterato orbe, civis, officio, satisfaciam, cumque in
apricum prodire iubeor, ignobilium ritu ferarum, latebras haud quaeritem. Vestrum ergo erit, Viri
Eruditissimi, consummatissimi, me, iure quodam Vestro, docere, movereque, quid me iam, atque in
posterum velitis. Atque confido sane fore, ut informer luculentius; quis Societatis totius stator pro-
tectorque sit? Quod eius systema? quae leges? qui et quales labores? Quod Societatis nomen? quis
praeses seu antecessor? Ubi eius futura sedes perpetua? et quando symbolarum mittendarum fiet ini-
tium? num a praeside directoreve permittentur singulis singula, vel forte arbitrio, permittentur socio-
rum, et quae sunt reliqua. *Feliciter!*

Ad reliqua epistolae capita sic habe: Eruditos Hungaros, eos nimirum, qui in orbis eruditi conspectu
virium suarum fecisse periculum haud dubitassent, raros maximopere esse. Parce fatenti! Nam ordi-
nes quidem religiosi, qui mendicando vitam trudunt, non quidem eruditionem, sed obsonia, quae con-
fectentur, sibi habent proposita. Alia, Societas Jesu, eaque excelsior indoles: quippe cuius sodales, in
annos singulos edunt quidpiam, quod possit eruditorum oculos advertere. Conciliorum Hungariae
compilerator ac commentator fuit, Carolus Péterffy S.J. e baronibus synonymis: eo infelix, quod sacram
materiam, quam edebat, non satis caste sancteque habuerit; sed attulerit, ad genus scriptionis inno-
centissimum, stomachum, bile, ultra omnem modum distentum. Quam demum per singulas paginas,
effudit adversus protestantes: suis ideo hominibus invisos, ab exteris autem protestantium viris erudi-
tis, ita mulctatus, ut credant multi, moerore animi apoplexiam sibi acceleravisse, ex qua cum eluctari
non potuisset amplius, die XXIII. Augusti debitum naturae persolvit. Scriptor alioquin sic satis Lat-
inus, et in suo genere futurus incomparabilis, si temperare sibi voluisset, quod proclive erat facere, a
bile et calamitosa virulentia. Haec, ad aestumatissimas Tuas aperte et ex vero respondere habui. (Uo.)

91 "Quas X. Cal. IXbris ad me dedisti summo solatio perpecti, casque vicinioribus, qui mihi adfuere, soci-
is praelegi; unde et illi aequali delectatione perfusi sunt. Statuta Societatis nostrae, quibus elaboran-
dis actu incumbimus, nonnisi in prima sessione mensis futuri publice legentur, ac inde vim legis ha-
bebunt. Interim hoc Tuae notitiae deserviat, quemlibet suis litteris negotiis, ut solebat, incumbere,

statui autem, laboris nihil aliud habere, quam ut quolibet mense, epistolam, quae relationem omnium ad rem litterariam pertinentium contineat, sedulo transmittat. Tibi una cum mandato et diplomate cura rerum Pannonicarum vicinarumque provinciarum iniungetur a praeside, ita ut librorum noviter in iis editorum elenchum, aliquando rationiciis ac notis prudenter, ut tantum virum decet, adiunctis, experimentorum, delectorumque notitiam per menses singulos praesidium habeat. Sic Kohlerus, Sanderus, Genesius, Gorius, Duellius, aliique in partibus sibi accreditis, partim iam hoc mense, alii vero sequenti incipiunt; e contra vero quilibet sociorum, accuratissimum extractum omnium litterarum notitiarum, quae apud praesidium in unum coaluere, per menses atque singulos recipiet. Praesidii locus ibi erit, ubi praeses eo anno consedit, quod anno futuro Olomucii evenire omnes volunt. Praeses pro interim ille est, qui a Te amari, si dignus esset, ultra modum cupiret, Petrus Cinerius. Scriptis ad Te anterioribus meis, antequam responsum acceperem, in manus meas venit, infelix collectio Conciliorum P. Peterfy S.J. et inde in eas nostrorum scriptorum, qui relationes menstruas componunt, ac anni sequentis initio praelo mandatur. Orator noster dicit de eius praefatione: post dedicationem legitur praefatio de qua nec loqui nobis convenit. Talia sunt etiam eius iudicia per totum fere totum secundum. Iniuriis enim vel respondere, vel eas narrare, apud nos vetitum est, sed contemnere omnia, quae non caste circa religionem, aut principes a fanatico scribi possent, solemus. Non enim posset societas nostra subsistere, quae ex varii cultus asseclis, diversorumque dominiorum incolis coalescere coepit, nisi rigorosissimum apud nos in omnes, qui nimiam scripturis suis bilem admovent, iudicium foret. Si igitur dilectionis Tuae, nobis primum lignum dare cupio, nihil enim, quod tanto viro praecipiamus, habet societas. Rogamus, ut mense sequenti relationibus Tuis ad nos principium facias, ac Petro Cincio Tuo transmissas." (Uo.)

- 92 *Monatliche Auszüge alt- und neuer Gelehrten Suchen.* Olmütz 1747/I-II. /1-12/, 1748/1-2. Sajnos, még minden számot nem sikerült látnunk.
- 93 A Béli Mátyás utáni tudós társaság-ügyekről I. Szelestei N. László: *Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel és a magyarországi tudós társaság ügye (1763-1776).* = *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve* 1981, p.415-447.

**DIE WELT DER UNGARISCHEN WISSENSCHAFTLER IM 18. JAHRHUNDERT.
MÁTYÁS BÉL, DER WISSENSCHAFTSORGANISATOR**

L. SZELESTEI-NAGY

Der Aufsatz behandelt diejenigen Aspekte der vielseitigen Tätigkeit von Mátyás Bél, wo er die ungarischen Wissenschaftler zur gemeinsamen Arbeit anregte, die Gründung einer Gelehrtengeellschaft plante und antrieb. Die belebende Wirkung der ausländischen Gelehrtengeellschaften und die vaterländischen Vorereignisse (D.E. Jablonski, die Burius, die Weisbecks) werden auch erwähnt.

Untersucht werden auch die Umstände, die beim Zustandekommen einer Mitarbeitergruppe um Mátyás Bél mitwirkten, mit Hilfe deren er die noch heute wirkenden Grundlinien der ungarischen Heimatskunde festlegte. Es wird versucht, die Auswirkungen der verschiedenen Arten von Beihilfe (des Kaisers, der Aristokratie, des Adels, der Geistlichen, der Ärzte, der Beamten, der Schüler) zu ermessen, und Beiträge zur Beurteilung der Haltung und des Charakters von Mátyás Bél zu liefern. Wir können einen Unterschied zwischen den Ansichten, die sich Mátyás Bél und Dániel Fischer von der Wissenschaft bildeten, beobachten, worin die unter den ungarischen Wissenschaftlern entstandenen Gegensätze sich spiegeln. Wir erfahren aus seiner Korrespondenz Neues über den in Vorbereitung befindlichen Verlauf der Komitatenbeschreibungen.

Der Versuch der Gründung einer Gelehrtengeellschaft in Pozsony (Pressburg) erlitt im Jahre 1735 einen Misserfolg; jedoch in der Organisation ist die wichtige Rolle von Mátyás Bél beweisbar. Vom Herbst des Jahres 1746 an versah er als Mitglied der Gesellschaft Societas incognitorum in Olmütz auf die Aufforderung des Präsidenten die Benachrichtigungen über das wissenschaftliche Leben in Ungarn.

Mária Terézia magyar dikasztériális tanácsosai 1740–1780

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

A királyi tanács és a testületi ügyintézés

Az újkori állami – uralkodói – ügyintézés alapja szinte az egész Európában a középkori királyi tanács, a "consilium regium" volt. Ebben a középkori tanácsban egyfelől az ország nagyjainak – egyháziaknak és világiaknak – az uralkodóval való korregenciája és egyetértése nyilvánul meg, másfelől ez hordozza a szakszerűség és az uralkodói információs bázis alapvető vonásait is. Ugyanis a királyi tanácsban nemcsak a rendeket képviselik az országnagyok, hanem a helyi és személyi viszonyokkal ismerős szakértőket is. A középkori királyi tanácsokból így tehát, a római jog elveinek általánossá válásával szükségképpen kellett alakulnia egy szakértői tanácsnak, amely az uralkodónak még akkor is segítségére van, ha az személyes döntéseivel, egyéni meglátásai alapján kívánja országa ügyeit intézni, s a törvények egyéni értelmezésével alig korlátolt, vagy éppen korlátlan hatalomra törekszik. A szakértőket egyes részletkérdésekben az ilyen uralkodó sem nélkülözheti, tanácsait ki kell kérnie, másként uralma könnyen légüres térbe kerülhet a reális viszonyok nem-ismerése miatt. Így a királyi tanács az újkori fejedelmi abszolutizmust megelőző korszakban is már az állami igazgatás és a fejedelmi jogszolgáltatás legjobb eszköze; nemcsak a centralizált hagyományú országokban található meg, mint amilyen Magyarország, vagy Svédország, hanem a feudális megosztottság állapotában lévőkben is: a Német–Római Birodalomban, Franciaországban, Angliában, Kasztíliában, és különös fejlettséggel Burgundiában.

Magától értetődik azonban, hogy a különböző funkciók és ezek ismeretanyagának gyarapodása olyan irányban hat, hogy idővel egy tanács nem is bizonyul elegendőnek, hanem, főként a jogszolgáltatás és a gazdasági feladatok terén, külön–külön szakértői tanácsok alakítása válik szükségessé, kevesebb, de jól informált és jól képzett személyből, s az eredetileg egységes Consilium Regium hovatovább egy jogtudó és egy pénzügyi–gazdasági (többnyire domaniális eredetű, tehát az uralkodói birtokra támaszkodó) tanácsra válik szét. Főpapok, főurak mindegyikben maradnak, de most már mint a király személyes bizalmi emberei, s mellettük megjelennek a jogtudósok is. Valamivel későbbi fejlődési foknak látszik, s inkább a gazdasági, hadellátási feladatok céljaival összefüggően jönnek létre a hadi tanácsok, amelyekből természetesen az operatív hadművelleti feladatok szakértőit, a fegyverviselő katonákat sem lehet kihagyni, annál kevésbé, mert ezek gazdasági szakértőknek nem, csak a köztük élő, hadban jártas vezéreknek engedelmeskednek. A hadi tanácsok már a többé-kevésbé rendszeres, az állandó sereg felé lévő fejlődés során nyerik végleges alakjukat; de gyökerük szintén középkori, a csaták előtt az uralkodó alvezéreiből esetről esetre összehívott haditanácsokban rejlik. Igazi testületté azonban az állandó jellegű hadellátás szükségletei teszik ezeket.

A királyi tanácsok a XV–XVI. században már elnyerik azt a kialakultsági fokot, amely azután utóbb, a XVII–XVIII. század igazgatásában végleges ismertetőjelükké válik. Ez a kialakultság több tényezőből tevődik össze. Ezek: a rendszeresség, a bizalmasság, a javadalmazottság és a felelősség.

A rendszeresség az összejövetelben és a konzultációban nyilvánul meg. Meghatározott időpontban és helyen, az uralkodó székhelyén összejönnek, és megvitatják az eléjük kerülő ügyeket, s javaslatot tesznek az uralkodónak a határozathozatalra, esetleg kisebb jelentőségű ügyekben maguk is hoznak határozatot az uralkodó felhatalmazásával.

A bizalmasság az ügyek tárgyalásában nyilvánul meg. Semmit, amit az üléseken megtárgyaltak, nem szabad senki kívülállónak közölni, nehogy abból jogosulatlan előny, vagy kár származzék.

A javadalmazottság a tanácsosok egzisztenciális biztosítéka. Lehet természetbeni, pl. ellátás, esetleg birtokadomány, de többnyire, és egyre fokozódóan rendszeres pénzbeli illetmény is. Az előbbi fokozatosan veszít, az utóbbi fokozatosan nyer jelentőségben. A javadalmazottság mintegy az uralkodó hálájának jele, a fáradságért és felelősségért való kárpótlás, illetve ellenszolgáltatás.

A felelősség a tanácsban adott véleményért való köteles helytállást jelenti. Hibás, kellően át nem gondolt javaslatért a tanácsos büntetést kaphat, amely az elmozdítástól a bebörtönzésen át a fejesztésig terjedhet. A felelősség elve tehát szigorú szabályozást jelent, még akkor is, ha szigorú büntetésre ritkán kerül sor.

A királyi abszolutizmus korszakában ez a kialakultság már szinte Európaszerte egységes típusú tanácsosi követelményrendszerben testesül meg.

A tanácsosok szakemberek, vagy legalábbis egy-egy kérdés jó ismerői, az uralkodó feltétlen hívei, akik írásbeliség útján intézik a felmerülő ügyeket, nem közvetlenül az uralkodó, hanem a testületük élére kinevezett bizalmi ember, a tanács elnökének vezetése alatt, aki viszont személyes kapcsolatban van állandóan az uralkodóval, és tőle kapja az intenciókat. A tanácsosok munkáját írásos instrukciók szabályozzák, az írásbeli munkák elvégzésére irodai személyzet áll a rendelkezésükre; az ügyek előkészítésében pedig szakértő titkárok működnek közre, akik előkészítik a tanácsülésre kerülő kérdések tárgyalását, s akik ellenőrzik a határozatok írásos rögzítését, és gondoskodnak arról is, hogy a tanács írásos közlései a határozatokról eljussanak a megfelelő helyre. A titkárok tehát kulcspozíciót töltenek be, belőlük idővel gyakran lesz tanácsos is; de a titkárrá levéshez huzamosabb irodai, vagy külső területi adminisztrációs tevékenységen, sikeres munkán át vezet az út. A tanácsosok tehát így módon fel vannak mentve az adminisztratív munkáktól, funkciójuk konzultatív, véleményadó, azután pedig együttesük hozza a döntéseket is. Így módon, bár a titkárok szerepe az előkészítésben igen fontos, néha elhatározó is, a döntések mégis a tanácsosi testületben születnek meg. Az tehát, hogy milyenek lesznek a döntések, elsősorban a tanácsosok képességén és jellemén múlik.

Ennek az ügyintézésnek az ereje a "több szem többet lát" elvénél keresztülvitelében van; gyengesége viszont az, hogy nagyon sok függ a tanácsosok egyéni tulajdonságaitól. Kétségkívül a határozathozatal így módon megfontoltabb, mintha egyetlen személy döntene; a megvesztegetés lehetősége is kisebb. Viszont ugyanakkor sok a meddő viták és a személyi ellentétek kirobbanásának esélye is, ami az ügyintézés gyorsaságát lefékezi. Bizonyos, hogy az ügyintézés minősége nagymértékben attól függ: milyen volt a tanácsosok előzetes kiválasztása, amit mai szóval úgy jellemezhetnénk, milyen volt a tanácsosi kinevezések politikája az uralkodó részéről. Nyilvánvalóan az uralkodó nem korlátlan számú személyből választhatott, csakis olyanokból, akik valamilyen oknál fogva alkalmasnak tüntek a számára, akiket megismert, vagy akiket környezete, az udvartartás tagjai, de főként bizalmi emberei ajánlottak neki.

Azok, akik tanácsosokat ajánlhattak, általában egész Európában vagy az egyháznagyok, a főpapok soraiból kerültek ki, vagy az országos méltóságok világi viselői közül. Az uralkodó udvarához közel élve, vele személyes kontaktusban voltak, és az uralkodó számára ők képezték a személyi ügyekben az elsődleges információs bázist.

A XV. században a legtöbb európai országban az egyháznagyok is jórészt a főnemes-ség fiaiból kerülnek ki, főként annak az uralkodói gyakorlatnak a következtében, amely az érseki és a püspöki székek betöltésében a római Szentszék döntési jogát korlátozza. Az investitúrának a világi, uralkodói hatalom számára a saját akaratának érvényesítésében fontos szerepe volt. A királyi hatalom, legitimitásának bizonyítása érdekében előszeretettel támaszkodik a természetfeletti tekintélyű Egyházra, s gyakorlatban konkrétan a birtokaik miatt hatalmas, de coelibátusban élő főpapokra, a dinasztiaalapítás potenciális lehetőségével bíró, nős, leányágon sokszor több-kevesebb királyi vért felmutató világi országnagyokkal szemben is, akik esetleg trónjára veszedelmesek lehetnek. Fontos szempont, hogy az egyháziak sokkal képzettebbek, műveltebbek, mint a világiak, kormányzási módszereik kifinomultabbak, mint a harcoló-vadászó főurakéi. Ezért azután a consilium regium is zömében egyházi színezetű, amin igazában csak a XVI. században történik változás. Ebben az évszázadban alakul ki véglegesen Európaszerte a tanácsi ügyintézés gyakorlata is, országonként különböző fejlettséggel, de mindenütt meglehetősen stabilitással. A reformáció után a katolikusnak maradt országokban az egyháziak általában, ha csökkenő arányban is, de megőrzik befolyásukat a Consilium Regiumban, a protestánsá lett országokban általában kiszorulnak onnan, vagy szerepük névlegessé zsugorodik. De ebben az időszakban már nem az Ecclesia az egyetlen stabil tényező, hanem a feudális erőket megzabolázó, uralmát módszeresen kiépítő, örökletes dinasztikus királyság is. A XVI. század végétől stabilizálódtak az európai dinasztikák, azok az uralkodóházak, amelyek mind-egyikének megvan a maga hagyományos – írásban rendszerint le nem fektetett, de ténylegesen gyakorolt – kormányzati módszere és az ezzel összefüggő személyi kiválasztási elve, mai szóval élve személyi politikája.

Az abszolutizmus és az uralkodói tanácsok

A XVIII. század elején az uralkodói tanácsok jellege egész Európában nagyon hasonló, és úgy összetételét, mint funkcióit tekintve sok rokonvonást mutat. Akár Reichshofratot nézzük, akár a francia Conseil du Roit, akár a spanyol Consejokat, a brit Privy Councilt, a Conseil de Brabantot, vagy akár a velencei Gran Consigliót tekintjük meg behatóbban, mindenütt nyilvánvaló néhány igen hasonló tulajdonság. A tanácsok a lakosság meghatározott rétegeiből, vagy tehetségesnek ítélt idegenekből rekrutálódnak; mindenütt inkább őrizői, semmint kezdeményezői szerepet játszanak; adminisztratív szubaltern és konzultatív vezetői funkciók személyileg is egyre jobban elválnak egymástól, azaz a tanácsosság egyre inkább "kívülről", azaz nem a hivatszervezetben felnőtt és kiképződött emberekből kerül ki. Sorolni lehetne még néhány hasonlóságot, a lényeg azonban most csupán az, hogy megállapítsuk: a különböző országokban a különféle tanácsok hasonló tendenciát áruznak el.

Az egyik tendencia azonban, amit különösen ki kell emelni, a legtöbb abszolút kormányzat alatti államban a nem nemesi jogászelem szerepe. Az uralkodók a tanácsokba régi joron bekerülő, a nemesi szolidaritást magukkal hozó emberekkel szemben szívesen veszik őket szaktudásuk miatt. A jogfejlődés eltérő volta következtében egyes helyeken külön testületté válnak a tanácsban (Gelehrtenbank); máshol és máskor megremesítve kerülnek be a tanácsokba. Magyarországon, ahol a kormányzás a nemesi rendi igényeket elfogadni kényszerült, az utóbbi volt az eset.

A másik tendencia az idegenek jelentőségének növekedése. Ezen a téren az egyes európai országok közt jelentősek a különbségek, de a különbségek többnyire csak onnan adódnak, mennyire akadtak az uralkodó számára alkalmas kezdeményező személyiségek a saját alattvalók sorából. A Bourbon politika Franciaországban, Spanyolországban sokkal kevésbé szorult idegenekre, mint a Habsburg; igaz, az utóbbinak utánpótlási rezervoárul rendelkezésére állt az egész Német-Római-Birodalom, Németalföld, Lotharingia és Lombardia nem német kultúrájú vezetőrétegeivel együtt. Magyarországon, mint Habsburg kézen lévő királyságban, az idegenek iránt nyitottabb tendencia érvényesült.

A XVII–XVIII. század folyamán Európa-szerte, különösen az abszolutisztikusan kormányzott államokban magának a nemességnek a helyzete is alapvetően megváltozott. A régi, középkori gyökerű funkcion alapuló nemesség, melyet a fegyveres szolgálat különböztetett meg, nem annyira a római jog, mint inkább a humanizmus korától egyre jobban terjedő antik emberszemlélet hatására veszítette el eredeti tartalmát.

A humanizmustól kezdődően ugyanis az államról vallott felfogás változott alapvetően. A középkori államfelfogás szakrális, a természetfeletti szolgálatában áll, a közjót is ezért szolgálja. Az újabb, a humanizmus hatására terjedő államfelfogás, mely a királyi abszolutista törekvéseknek kapóra jött, az evilági állam mindenhatóságát vallja, ami a gyakorlatban a fejedelem mindenhatóságát jelenti. Ennek gyökere a római császárság korának – a római irodalom korszakának – emberszemléletében van, mely az embert az államhatalom függvényének tekinti; az államhatalmat pedig a császár testesíti meg. Ennek újkori képviselői nemcsak Macchiavelli és Gianbattista Vico, de mindazok a gyakorlati politikusok is, mint pl. Richelieu, akik a királyi hatalom mindenhatósága kiépítésén dolgoztak.

Ebben a szemléletben változik a nemesség helye is. Már nem a régi germán Odal le származottja – egyébként is a társadalom azóta átrétegződött, – nem is a keresztény korban kialakult jogszolgáltató, a "ceux qui font droit" tagja, hanem maga is tulajdon, az uralkodó tulajdona. Paradox módon a nemesség helyzete az udvarba invitálással csak rosszabbodott. Mikor Pálffy János III. Károlyhoz "jobbágyi hódolatot" bemutatni megy, ez a szó szoros értelmében veendő. Nem a jobbágy név hasonlat jellegéről van szó, hanem arról, hogy Pálffy úgy érzi – és joggal, – hogy ő a király tulajdona. A nemesi "szabadság" – ami már csak a középkori közszabad korlátozott szabadsága, – a rendi törekvésekben nyilvánul meg, ha egyáltalán aktív; az udvartól való teljes elvonulásban, ha passzív. Arra, hogy egy nemes cselekvően "szabad" legyen, az kell, hogy a királyi szolgálat révén intézkedő pozíciót érjen el, a hadseregben, vagy az igazgatásban. De ehhez az udvaron át vezet az út. Előbb cifra udvari emberre, egyfajta lakájja válik az abszolút uralkodó embere, aztán kaphat csak funkciót.

Az uralkodói tanácsok a nemesember számára lehetőséget jelentenek arra, hogy egyfajta cselekvő szabadságra tegyen szert, azaz: saját társadalmi körének képviselőként vegyen részt a törvényhozásban, a jogszolgáltatásban, a végrehajtó hatalomban. A tanácsba való "beépülés" révén tovább képviselheti óhajait – és rokonsága, nemzetsége óhajait – az uralkodó számára esetleg kedvezőtlen szándékaival szemben is. Ugyanakkor azonban itt szembe kell találkoznia azokkal az emberekkel, akik saját köréből kerültek ugyan ki, de teljesen azonosultak az uralkodói szándékokkal, s akik a tanácsosságban csak hatalmat, de nem cselekvő szabadságot keresnek, akik teljesen és maradéktalanul vállalkoznak a nekik kiadott intenciók végrehajtására, akkor is, ha azok helyességéről nincsenek meggyőződve, és akkor is, ha azok érdeküket, vagy pontosabban: környezetük érdekeit sértik. A tanácsos helyzete tehát nem könnyű. Az alattvalók, kik előtt az uralkodó személye még tekintély, sosem az uralkodót magát hibáztatják – ezt nem tehetik, mert az felségsértés-

számba menne, – hanem a tanácsosait, akik nem ilyen védettek. Az is igaz viszont, hogy az uralkodói szándékok végrehajtásában nagyon jelentős a tanácsosok által kidolgozott "miként", a módszer kérdése.

Az abszolutizmus tendenciája mindenesetre a nemesi privilégiumok, a nemesi szabadságjogok fokozatos felszámolása és az egységesítés. A tanácsosnak ebben kell közreműködnie. Helyzete a szó szoros értelmében paradox ott, ahol a tanácsokban, régi jogon még a rendi tagozódás érvényes: prelátusok, főnemesek és köznemesek képvisellete biztosítva van, és a tanácsosoknak közülük kell kikerülnie, ahol tehát nincs "Gelehrtenbank" jellegű intézmény. Magyarországon ez a helyzet. Az 1690-es kancelláriai reform és a Helytartótanács 1723–1724. évi szervezése ezt a rendi képviseletet elfogadta. Így tehát Magyarországon a nagy kérdés az, hol legyenek a szakértők? Mivel a tanácsosok sorában a "születettek" mellett a "szakértők" kategóriája is szükséges, az utóbbiakat valamelyik "rend" keretén belül kell elhelyezni. Az, hogy az utóbbiak a köznemesi tanácsosok között keresendők, főként a hazai képzési viszonyok következménye volt.

A tanácsosok és a szubalterntisztviselők

Az uralkodói tanácsok funkciómechanizmusa általában mindenütt a következő:

Minden kérelem, javaslat, levél, átirat a dikasztérium tanácsához érkezik, mert ez a tulajdonképpeni intézkedő szerv. Az iratok azonban előbb az iktatóhoz kerülnek, ki számbaveszi, nyilvántartásba teszi őket, azután kerülnek csak az érdemi ügyintézés előkészítő titkárokhoz, esetleg fogalmazókhoz; az előkészítés után kerülnek csak megvitatásra a tanács elé. Mindez, valamint a tanácsi határozat utáni továbbítás, illetve a megőrzés funkciója nagyobb szubalterntisztviselési apparátust tesz szükségessé. Az alárendelt tisztviselők végzik az iratkezelés, -másolás, -rendezés, a számvitel ügyeit. Rendjük hierarchikusan épül fel; létszámukat a szükséglet határozza meg. Valamennyi európai dikasztériális intézményre közösen jellemző a XVIII. század folyamán, hogy a tanácsbeliek száma viszonylag nagy a szubalternekhez képest; de míg az ügyintézés technikai fejlődésével a tanácsosok száma eléggé korlátozható, addig a szubalternek száma az adminisztráción belül az írásos anyag nyilvántartásával és megőrzésével párhuzamosan gyorsan és nagymértékben növekszik, az arányok eltolódnak a szubalternek javára. Ezzel párhuzamosan jár az a fejlődés, hogy a szubalternek áttekintése az írásos anyag tekintetében lecsökken, csupán részfeladatokra szűkül le, így lehetőségük a tanácsi összfunctiók megismerésére, a "szakemberré válásra" az áttekintés síkján megcsappan. Részfeladatok ellátására korlátozódnak, és így egyre kevesebb a reményük arra, hogy a tanácsosok sorába bekerülhessenek. Míg a korábbi századokban a dikasztériumokban általában mindenütt az irodákban kezdődnek a magasabb hivatali pályafutások, addig a XVIII. században már csak kevés az ilyen pályakép. A legtöbb tanácsos kívülről kerül a központi hatóságokhoz. Ily módon a hivatali apparátus két, egymástól eléggé elkülönülő elemre oszlik: az egyik a tanácsosoké, akik szakértelmüket nem a hivatalon belül szerezték meg, a másik a szubalterneké, akiknek szakértelme csak az ügyek formai, de nem tartalmi intézésére korlátozódik. A szubordináció jellegéből folyik, hogy a formai ügyintézők megbecsülése erkölcsileg és anyagilag is szerényebb, mint a tartalmi ügyintézőké, a tanácsosoké. A két elem közti kapcsolat a titkárokon keresztül zajlik le, akik az ügyeket a tanácsülésre készítik elő, s akikből gyakran lesz tanácsos is.

A tanácsosok szempontjából vizsgálva a kérdést, ez úgy jelentkezik: milyen az az út, amelyen keresztül valaki kiemelkedhet a szubalterntisztviselésből és bekerülhet a tanács tagjai közé?

Általában a legtöbb hivatalnál, de Magyarországon különösen a közvetlen út nehéz. A tanácsosoknak csak egy kis része kerül fel az irodai szolgálatból, s azok is többnyire csak címzetes tanácsosok. A legtöbben a birtokigazgatásnak, vagy a személyi összeköttetéseknek, az udvar felé való nexusoknak köszönhetik pályafutásukat; nagyon sokat számít a származás, a prominens családból való eredet, ami mellett az iskolai képzettség keveset tesz. Ez, mint *conditio sine qua non*, az irodánál sokkal fontosabban esik latba, mert a latin nyelvtudás formai biztosítéka; a tanácsosnál ellenben inkább gyakorlati ismereteket kívánnak meg, amelyeket iskolában elsajátítani nem lehet, sokkal inkább a mindennapi élet praxisa révén szerezhetők meg. Paradox módon a tanácsosoktól inkább gyakorlatot, semmint elméleti képzettséget kívánnak.

Azokban az országokban, mint Franciaország, vagy Spanyolország, ahol az abszolutizmus már régebbi és hatásosabb, ahol régebbi hivatali apparátusok vannak, a szubalternek és tanácsbeliek egymáshoz való viszonya zártabb, kialakultabb. Magyarországon, ahol Mária Terézia trónralépésekor a legrégebbi dikasztérium, a Királyi Kamara szervezete sem merev; csupán 1720 május 16-án kelt királyi határozat szögezte le, hogy az írnokok és a gyakornokok a tanácsosokat és a titkárokat feletteseikként ismerjék el. 1740-ben a Magyar Királyi Kancellária mint az uralkodó személye körüli hivatal, szervezetében nem tekint vissza 50 évesnél régibb múltra; a Királyi Helytartótanács pedig éppen csak 16–17 esztendő. Erős szervezeti hagyományai tehát egyiknek sincsenek. Mindhárom hivatalnál sok a középkori vonás, mely az egyes állásoknál nem az állás funkcióját, hanem a betöltő személyiségét helyezi előtérbe. Így egy régi írnok például jelentősebb lehet, mint egy új és fiatal tanácsos. Kétségtelen, hogy ebben sok a reális elem: a korszak általános tendenciájára már nem jellemző. Tanácsbeli vezetők és szubaltern adminisztratív hivatalnokok közt ez mindenestre bizonyos feszültséget árul el a magyar hivataloknál.

Mária Terézia tanácsosai

Ha azt a kérdést vizsgáljuk: kiket tekinthetünk Mária Terézia tanácsosainak, nyomban felvetődik egy alapvető probléma. Ez pedig a kinevezések gyakorlatának témaköre.

Egy uralkodónak nyilvánvalóan kétféle tanácsosa van: az egyiket elődeitől öröklő, a másikat ő maga nevezi ki. Azonban azokat, akiket elődeitől örökölt, nem tekinthetjük a saját tanácsosainak, mégha működésüket el is fogadta.

Uralkodóváltozáskor Európa-szerre a XVIII. század elején még az volt a szokás, hogy az összes, régebbi kinevezéseket meg kellett erősíteni. A hivatalnok kinevezése még középkori szokás szerint "*durante beneplacito regio*", vagyis az uralkodó tetszésének tartamára szólt. Ha az uralkodó meghalt, és új következett, az új uralkodó új tanácsosokat alkalmazhatott: ezek az ő személyes szolgálatában álltak, tehát tőle függtek. Előde embezeit megerősíthette, vagy el is bocsáthatta.

Hogy a magyar dikasztériumoknál Mária Terézia nem élt az elbocsátás jogával, annak okát elsősorban abban láthatjuk, hogy a dikasztériumok rendi képviseleti alapon egészültek ki. Főpapi tanácsos helyére csak főpapot, főnemesi helyére csak főnemest, köznemes helyére csak köznemest lehetett kinevezni. A tanácsosok helyzetét pedig régebbi törvények is meglehetősen biztosították. A Kancelláriával már II. Ulászló és II. Lajos dekrétumai is foglalkoztak: 1608 óta ismételt törvények írták elő hazai, magyar tanácsosok alkalmazását. Ennél a dikasztériumnál régi törvények ereje érvényesült; a Helytartótanácsnál pedig az alapításkor tett törvények biztosították a rendek szerepét. Az uralkodó még legszabadabban a Kamara tanácsosainál rendelkezhetett volna, bár a rendi megkötések ott is fennálltak. De Mária Terézia trónralépésekor olyan helyzetben volt, hogy saját, labilis pozíciója meggyengítése nélkül nem gondolhattott nagyarányú személy-

cserére a tanácsosok között. A dikasztériumokat úgy kellett vennie, ahogyan azok voltak: személyi változtatásokra csak utóbb gondolhatott, mikor kormányzata már megerősödött, és a hadisíkerék éppen a magyar fegyverek eredményei következtében lehetővé tették a saját koncepció érvényesítését.

Mária Terézia tehát kezdetben nem hajtott végre nagy változtatásokat: átvette apja embereit.

Így maradtak meg a régebbi, III. Károly korabeli tanácsosok közül a Magyar Kancelláriánál Koller József (haláláig, 1745-ig), Palásthy Ferenc (1748-ig), Patachich Sándor báró (1747-ig), Adelffy János (1750-ig), ezek is halálukig. Megmaradt itt a III. Károly legutolsó idejében, 1739-ben kinevezett négy tanácsos is: Pálffy Miklós gróf (1746-ig), ki utóbb, 1758-tól 1761-ig kancellár volt, és egy szervezési javaslattal írta be nevét a magyar közigazgatás történetébe; azután Kollonics László gróf, ki 1758-ban mondott le, valamint a bécsi születésű, polgári eredetű Hüttner Johann Wasgottwill, kiváló büntetőjogász, ki a bécsi városi, ügyvédi, egyetemi tanári karrier útján az alsóausztriai kormányzóséktól került a Magyar Kancelláriához, és 1746-ban mondott le erről az állásáról. Megmaradt a magyar Nedeczky Károly is, ki kancelláriai tanácsossága két kerek évtizede után hunyt el 1759-ben.

A Helytartótanácsnál a főpapi tanácsosok közül megmaradt gróf Esterházy Imre (1747-ig), gróf Erdődy Gábor (1744-ig), gróf Berényi Zsigmond (1741-ig); a főurak közül gróf Erdődy György (1759-ig), gróf Károlyi Sándor (1743-ig, haláláig), gróf Esterházy Ferenc (1754-ig), gróf Esterházy József (1748-ig), gróf Zichy Károly (1741-ig), gróf Nádasdy Lipót (utóbb kancelláriai tanácsos, majd kancellár, 1746-ig), gróf Balassa Pál (1771-ig), gróf Esterházy János (1744-ig), gróf Keglevich József (1765-ig), gróf Erdődy Antal (1744-ig) és gróf Esterházy Miklós (1744-ig, majd 1748-tól 1755-ig). A köznemesi tanácsosok közül megmaradtak Sauska Ferenc (1754-ig), Fabiankovics György (1754-ig), Fáy Gábor (1749-ig), Szuhányi Márton (1754-ig), Festetich Kristóf (1743-ig), Pehm András (1749-ig) és Barinay László (1762-ig).

A Magyar Kamaránál is megmaradtak a régebbi tanácsosok: Mantelli Károly (1750-ig) Péterffy József Antal (haláláig, 1744-ig), Wildenfels Gerhard (haláláig, amely már 1741-ben bekövetkezett), Okolicsányi László (aki 1745-ben nyugalomba vonult), Weidinger Franz Xaver (1757-ben bekövetkezett haláláig), Jászy Pál (aki 1749-ben nyugalomba vonult, de 1760-ig szerepel a tiszti címtárakban). Megmaradt Maholányi József is (1746-ban bekövetkezett haláláig), Mednyánszky József (1748-ig, haláláig), Neffczern Jakab (1749-ig, amikor nyugdíjba vonult), Fischer Mihály egyben szepesi kamarai adminisztrátor (1745-ig), Kellern Karl báró (1750-ig, haláláig), Konckel Karl Ludwig (ugyancsak haláláig, 1761-ig), Niczky György ügyigazgató (1745-ig). Egyetlen olyan kamarai tanácsos van, akinek gyors távozása a királynő trónralépése után összefüggésben látszik lenni a magyar rendek előtti népszerűtlenségével, s ez Neffczern Wolf Conrad báró, aki III. Károly idején szervezőmunkájával, harmincadbérleti rendszerével, folyószabályozási terveivel tűnt ki, de a rendek érdekeit nem vette figyelembe, és a fiskus szempontjait is másodszorba helyezte a saját egyéni szempontjai mögé. Neffczern 1741-ben lemondott (valószínűleg közkívánatra), de 1756-ig azért tiszteletbeli kamarai tanácsos maradt. Így tehát az ő esetében sem volt teljes törésről szó.

Mint a sok felsorolt névből látható, Mária Terézia uralkodásának kezdetén még eléggé domináltak a III. Károly időszakából itt maradt dikasztériumi tanácsosok. Feltűnő a Helytartótanácsnál az Esterházyak nagy szerepe: a királynő trónralépésének évében egyszerre öt Esterházy ült a tanácsban, egyikük mint főpapi, a többiek mint főúri tanácsosok. Igaz, az Esterházy nemzetség különböző ágazataiból valók voltak, de mégis mutatják ennek a nemzetségnek rendkívüli szerepét III. Károly uralkodásának idejében. A nemzetség tagjai a Helytartótanácsban Mária Terézia uralkodásának kezdetén sem

szorultak vissza, sőt Ferenc kancellár volt 1762-től kezdve, de különösen érdekes – és bizonyára nem lehet véletlen, – hogy amíg 1760-ig a királynő még három Esterházyt nevezett ki a Helytartótanácsba (Dánielt 1749-ben, Károlyt 1750-ben, egy másik Károlyt, tinnini püspököt 1755-ben), 1760 után a nemzetség valamennyi tagja eltűnik a tanácsból, helyüket más magnáscsaládok tagjai foglalják el.

Mint az előbbeni felsorolásból látható, III. Károly tanácsosainak nagyrésze az 1740-es évek folyamán, körülbelül 1750-ig kihalt, vagy megvált tanácsosi állásától. 1760-ig a megmaradtak is három-négy kivétellel eltűntek a tanácsokból. A királynő uralmának félidejében tehát már csak mutatóban akadt a régiekből. Az olyan, mint gróf Balassa Pál, aki a királynő uralkodásának háromnegyed részéig működött, mindenképpen kivétel volt. Ekkorra a tanácsok személyi állománya már teljesen kicserélődött, és már csupa olyan tanácsost lehetett csak találni, akit már Mária Terézia nevezett ki.

A magyar főhivatalok (dikasztériumok) Mária Terézia korában

Mária Terézia trónraléptekor Magyarország közigazgatása a dualitás képét mutatta. Ennek a dualitásnak meghatározó tényezői a fejedelmi, a királyi és másfelől a rendi igazgatás. A kétfajta igazgatás egymás mellett s egymással összefonódva működött. Bár bizonyos területeken mindegyik magának igényelte a vezetést, funkciómegosztásról is beszélhetünk. Az a terület ugyanis, ahol a súrlódásra a legtöbb lehetőség nyílt: az igazságszolgáltatás, lényegében rendi kézen maradt. A királyi hatalom inkább csak ellenőrzi az igazságszolgáltatást, semmint saját kezében tartja. Ezzel a rendeknek egy igen jelentős igénye teljesült, s ez a kompromisszum így nagyon is megfelelt a Habsburg kormányzati hagyománynak is, amely – rövid periódusokat leszámítva – nem a rendek megtörését, hanem azok szolgálatába állítását kívánta, amit viszont legjobban a nekik tett engedményekkel lehetett elérni. Mert igaz ugyan, hogy az ország bíraskodása élén a király környezetéhez, az udvarhoz, az aulához tartozó emberek állanak – a nádor, az országbíró, a városok ügyeiben a tárnokmester, azonkívül a személynök is – de mindezek az emberek a rendek soraiból kerülnek ki, s így személyükben a kompromisszumok feltételei eleve adva vannak. Az, amihez a királyi hatalom viszont következetesen ragaszkodott: a politikai igazgatás, a törvények végrehajtása közigazgatási úton, az a Helytartótanács felállítása óta szilárdan uralkodói kézen volt.

A három alapvető funkció közül a törvényhozó hatalmat az országgyűlés gyakorolja, de a királlyal együtt, s ebben a korszakban a kezdeményező az uralkodó. Mégis, itt korigenciáról beszélhetünk. A végrehajtó hatalmat az uralkodó gyakorolja, aki a rendek autonóm szervezeteit, a helyi igazgatást: a megyéket, a szabad királyi városokat a maga irányítása alá vonja a Helytartótanács révén, ha nem is változtatja őket pusztá akarátvégrehajtókká. A bírói hatalomban messzemenő engedményt kapnak a rendek: a megyéktől a kerületi táblákon át, a Kúriáig és a Hétszemélyes Tábláig mindenütt a rendek képviselői döntenek, csak a legfelső ellenőrzés a király udvari méltóságaié, akiket, középkori funkcióik meghagyása, vagy újjáélesztése mellett III. Károly mesterien igyekezett beépíteni reformtörekvéseibe.

A rendek önkormányzati szervei mellett, ill. fölöttük álltak Magyarországon a központi királyi közigazgatás szervei, a kormánysszékek. A fejedelmi abszolutizmus idején – így Mária Terézia alatt is – kezükben tarthatták volna az ország tulajdonképpeni közigazgatását, ha kívülről nem korlátozta volna őket az ország rendi alkotmánya, sem pedig a saját magukban belülről ható rendi érdekek.

A három fő kormánysszék a következő volt: 1. A *Magyar Királyi Udvari Kancellária* (Cancellaria Regia Hungarica, vagy: Hungarico-Aulica): az uralkodó személyes közigazga-

tási szerve. 2. A *Magyar Királyi Helytartótanács* (Consilium Regium Locumtenentiale Regni Hungariae), a legfőbb politikai hatóság. 3. A *Magyar Királyi Udvari Kamara* (Camera Regia Hungarica, vagy Hungarico-Aulica), az egykori királyi kincstár; ebben az időben a legfőbb pénzügyi hatóság. Mindhárom a testületi ügyintézés elvein épült fel. A magyar udvari kamara nem tévesztendő össze a bécsi udvari kamarával, amely a Habsburg örökös tartományok kormányszerve volt. Ez utóbbival a magyar udvari kamara, amely az alkotmány értelmében és elméletileg önálló volt, csak levélben érintkezett ugyan, ténylegesen azonban függő viszonyban állott. Mindemellett önállóságát és egyedül a király személyének való alárendeltségét állandóan hangsúlyozta. A magyar udvari kancellária Bécsben székelt, a helytartótanács és a magyar udvari kamara viszont Pozsonyban, tehát magyar felségterületen.

A *Magyar Udvari Kancellária* mint kormányszék, Mária Terézia idejében még nem volt régi. Középkori gyökerekből nőtt ki, s a királyi titkárok rendszerén keresztül fejlődve, 1690-ben testületi ügyvitelű kormányszékké alakult át. Megőrizve a régi hagyományt, a főkancellári címet az ország legfőbb egyházi méltósága, az esztergomi érsek töltötte be. Jogállását Mária Terézia idejében az 1741. évi 10. valamint az 1751. évi 3. törvénycikk rendezte. A kancellár 1733-ig, az alkancellár 1725-ig ugyancsak püspök volt; Mária Terézia idején azonban már világiak, főnemesek váltották fel őket. Az udvari kancellária tanácsában főpapok, főnemesek és köznemesek foglaltak helyet. Ez utóbbiak közül kerültek ki az ügyek vitelét intéző tulajdonképpeni tisztviselők. Az udvari kancellária a tisztviselők számát tekintve nem volt nagy: 1740-ben csak 24 tisztviselője volt (ezek közül 8 volt a tanács tagja); ezenkívül 12 ágenst foglalkoztatott különböző ügyekben. A kancelláriai alkalmazottak sorába nem-nemeseket is felvettek. Nagyobb részük a királynő uralkodása alatt magyar nemesi címet is kapott. A magyar udvari kancellária tisztviselői erősebb szálakkal kötődtek az udvarhoz, mint az országhoz. Meg kell egyben azt is állapítanunk, hogy Mária Terézia alatt az udvari kancelláriában derék, hivatásos tisztviselők működtek, akik meglehetősen hosszú szolgálati idejükkel is kitűntek. A tisztviselők száma jelentős mértékben nőtt, és a királynő halálának évében, 1780-ban már 75-re emelkedett. Ezek közül azonban csak kilencen voltak a tanács tagjai.

A *Helytartótanács* Magyarország legfőbb politikai végrehajtó testülete volt. Ennek voltak már rövid életű elődei a XVI. és XVII. században is, így a Német Lovagrend fő- és nagymestere, Ampringen János-Gáspár alatt az 1673–1681. évi időszakban működő Gubernium. Ennek ellenére Mária Terézia uralkodása elején ez a kormányszék új dolog volt, alig 17 évre tekinthetett vissza. III. Károly uralkodása alatt az 1723. évi 92–102. törvénycikknek értelmében létesült. Bár ebbe a kormányszervbe épültek be a középkori udvari méltóságok, célját tekintve az abszolút királyi hatalom végrehajtó szerve kívánt lenni.

A tanács tagjai – éppen úgy, mint az udvari kancellária esetében – a főpapok, a fő- és köznemesek közül kerültek ki, meghatározott – bár nem mindig állandó – arányszám szerint. "Jogi képzettségük kara" (Gelehrtenbank) Magyarországon nem létezett: ehelyett azok a köznemesek töltötték be a kulcspozíciókat, akik a tulajdonképpeni tisztviselői szolgálatra alkalmasnak érezték magukat. A köznemességből származtak a tanács titkárai. A helytartótanácsnál a magyar nemesi rendhez való tartozás elméletileg valamennyi tisztviselő számára követelmény volt – ezt azonban több alkalommal figyelmen kívül hagyták. Ismerünk azonban olyan eseteket is, amikor a nem-nemes származás akadálya volt az előléptetésnek.

Míg az Udvari Kancellária feladata az volt, hogy a királyt a törvényhozás, a közigazgatás és a bíráskodás kérdéseiben támogassa, a Helytartótanács elsőrendűen a végrehajtó hatalom szerve volt: ezen keresztül gyakorolta az uralkodó közigazgatási ügyekben a végrehajtó hatalmat. A királynak ezt a jogát azonban a tanács összetétele lényegesen befolyásolta. Mária Terézia uralomra lépésekor a 22 tanácstag között csak két főpap, 6 köz-

nemes, ezzel szemben 14 mágnás foglalt helyet. Különösen erősen volt képviselve az Esterházy-család főnemesi köre. Már III. Károly alatt előfordultak viták, ha egy tanácsosi állásra való javaslatlételnél arisztokrata-rokonságot részesítettek előnyben. Mária Terézia alatt a tanácsban a számszerű arány az alsóbb nemesség javára tolódott el: ezek főleg a megyei szolgálatból jöttek. De nemcsak a főnemesség túlsúlya jelentett problémát. A kormányzók személyzete elsősorban Északnyugat-Magyarország nemességéből rekrutálódott: azokról a területekről, amelyek közel feküdtek Pozsonyhoz. Így a hivatalnokoktól nem volt várható, hogy az egész ország problémáit át tudják tekinteni. Pálffy Miklós gróf 1758-ban egyik emlékiratában úgy vélekedett, hogy "a kormányzókhoz kerülő fiatalok keveset ígérnek mind az állam, mind a saját érdekük szempontjából". Ez a helyzet Mária Terézia alatt fokozatosan javult. Azoknak a protekciója, akik a hatalmat kézben tartották, valamint a személyzeti változások mindenesetre gátolták a helyzet javulását. Az adminisztrációs feladatokat ellátó személyzet jelentős mértékben megnőtt, mert 1780-ban a Helytartótanácsnál már 122 tisztviselő dolgozott; a tanács tagjainak száma 29-et tett ki.

A Helytartótanács közigazgatási feladatait részben a tartománybiztosokon keresztül gyakorolta. A tartománybiztosok hatásköre több megyére terjedt ki. A tartománybiztosok székhelye Pozsonyban, Sopronban, Budán, Kassán, Besztercebányán, Debrecenben és Eszéken volt. A tartománybiztosok funkciójuk szempontjából leginkább a franciaországi intendánsokkal hasonlíthatók össze: politikai és gazdasági ügyekben voltak illetékesek; bíráskodási hatalommal azonban nem rendelkeztek. A Helytartótanács tisztviselői karából kerültek ki, vagy pedig közvetlenül a megyei szolgálatból jöttek. Az illető terület vagyonos köznemesi rétegéből kellett származniuk; azonban ez is inkább elméleti szabály volt. Adó- és katonaeállítás-ügyekben tárgyaltak a megyékkel és ügyeltek arra, hogy a Helytartótanács által kiadott parancsokat végre is hajtsák. Nagyrészt az ő tevékenységüknek köszönhető, hogy a Helytartótanács Mária Terézia idejében a közös érdekében tevékenykedhetett. Ez annál figyelemreméltóbb, mert a tartománybiztosok – akik az osztrák Kreishauptmannokkal is összehasonlíthatók – mindössze egyetlen helyettessel (substitutus provincialis commissarius) és egy-két írnokkal dolgoztak. Mária Terézia alatt a tartománybiztosok intézménye is bővült, mert új kerületeket állítottak fel; így Pécssett (1765), Zágrábban (1771) és Temesváron (1779). Az észéki kerület megszűnt: 1767-ben újjászervezték a tartománybiztosok igazgatósági hivatalát is.

A Helytartótanács a késői Mária Terézia-korszakban, 1770 után újabb feladatokat is magára vállalt: így az ún. tanulmányi alap kezelését, a Nagyszombatból 1777-ben Budára telepített egyetem ügyeinek intézését és az újonnan életre hívott zálogházzal kapcsolatos ügyeket. Mindez természetesen a tisztviselői személyzet növelését követelte meg, és szaporította a tanács munkáját is.

A Helytartótanács egyik sajátossága volt, hogy a tanácsosok viszonylag nagy számához képest szinte aránytalanul kicsi volt a szubaltern személyzet aránya. Ez az arány Mária Terézia idején némileg javult, de a tanácsosok nagy létszámához mérten kis adminisztratív gárda magával hozta mind az utóbbinak túlterhelését, mind pedig ennek folyományaként a nagyarányú fluktuációt is. Másrészt viszont az is kétségtelen, hogy nem minden tanácsos vett tényleg részt az ügyintézésben, sőt, több esetben a tanácsosi állás csak fizetésfelvételi cím és alkalmi reprezentáció volt.

A Helytartótanácsnál sem volt "Gelehrtenbank". A képzettségi követelményt egyszerűen a köznemesi tanácsosokra hárították: tőlük várták a jogi, szakmai ismereteket. A főpapi tanácsosok szerepe az egyházi érdek védelme volt, az igazi hatalmat azonban a Helytartótanácsban a főnemesi tanácsosok gyakorolták, mint ahogyan arról alább még szó lesz.

A Habsburg-háznak a burgundi örökség átvételétől kezdve megvolt a saját közigazgatási rutinja. I. Miksa, I. Ferdinánd, a spanyol ágban II. Fülöp mind jellemzően nyomták

rá egyéniségük bélyegét az igazgatásra. De Spanyolországban már V. Károly alatt kialakult az a közigazgatási gyakorlat, amely a középkori Consilium Regiumokat modernizálva a testületi ügyintézésen keresztül kiépíti az uralkodói teljhatalom érvényesülését. Németországban a Reichshofkanzlei tevékenysége nem volt ily sikeres a tartományúri hatalom megerősödése és kivált a reformáció utáni fejedelmi blokk létrejötte miatt, de az örökös tartományokban és Magyarországon a XVI. század közepén szintén kialakult a testületi ügyintézéses központi hivatalnokság. Csakhogy Magyarországon a rendi hatalom – kivált a főnemesség – eredményesen húzta keresztül az ország, vagy pontosabban fogalmazva, a törökmentesnek maradt országrész erőinek koncentrációját az uralkodó kezében. A rendi igény a központi hivatalok irányítására az örökös tartományokban is megvolt, de ott ezt a XVII. század végéig sikerült leszerelni, bár igaz, hogy az új hivatali arisztokrácia ott is gyorsan keveredett el a régi nagybirtokos nemesség családjaival, mint ahogyan azt a Strattmann család karrierje mutatja. Magyarországon azonban a főnemesség elég erős volt arra – ne feledjük, a Rákóczi-szabadságharc sikerét is jórészt az biztosította, hogy e réteg számos tagja melléje állott – hogy a Helytartótanács megalakulása után ennek fő pozícióit a maga kezébe vegye. Ez egyfelől az ország alkotmányának és a rendi-nemzeti törekvéseknek a biztosítását jelentette, másfelől azonban az ország modernizálásának, a polgárságnak a hatalomba való jobb bevonásának tekintetében fékezőleg hatott. Az, hogy egyes polgári családok fiai a Helytartótanácsban is eljuthattak a tanácsosi karrierhez, mint például Pehm András, vagy később Herlein Ferenc, nem mond ellent ennek a megállapításnak. Hogy azonban az egyes főnemesi nagycsaládok szerepe milyen volt, arra jellemző megemlíteni azt, hogy az Esterházyakat vizsgált korszakunk végéig 11, a Csákyakat 7, az Erdődyeket 6, a Batthyányakat 5, a Pálffyakat és a Zichyeket 4-4, a Balassákat pedig 3 családtag képviselte, igaz, részben egyházi tanácsosként.

A *Magyar Királyi Udvari Kamara* volt az ország legrégebbi és egyben legnagyobb királyi kormánysszerve. Elméletileg a Kamara volt Magyarország pénzügyi igazgatásának a központja: gyakorlatilag azonban csak Mária Terézia idejében lett azzá. A magyar udvari kamara már 1528 óta folyamatosan fennállott. Élén a kamaraelnök állt; a XVII. század második felétől fogva ez mindig mágnás volt. A királynő trónra lépésekor ezt a tisztséget – alkalmi megszakításokkal – már 1684 óta, tehát több mint félszázada, a feudalizmus szellemének megfelelően töltötték be. A tisztséget az Erdődy grófi család tagjai viselték. Rendi érdekek képviselői voltak, de királyhűek; gazdasági szakértők azonban nem voltak. Alkalmilag a bécsi Udvari Kamara és személyzete vette ugyan át a vezetést (kétszer, így 1705-ben és 1718-ban), az Erdődyek azonban hamarosan visszatértek. A Magyar Udvari Kamara már a török idők alatt, főleg azonban ezt követően sokat veszített korábbi jelentőségéből. Az ország északkeleti részén, Kassán már a XVI. század óta létezett egy másik kamara (Camera Scepusiensis), a Szepesi Kamara, amelyet Kassai Kamarai Adminisztrációnak (Camerális Administratio Cassoviensis) is neveztek. Ez az ottani megyék pénzügyigazgatásának központja volt. Bár az utóbbit az 1715. évi 18. törvénycikk a pozsonyi Kamarának rendelte alá, 1748-ig bizonyos szempontból megőrizte függetlenségét. Az 1683-tól 1699-ig visszafoglalt török területek pénzügyigazgatását is csak részben rendelték 1709 óta a pozsonyi Magyar Udvari Kamara alá. A többi terület, illetve funkció a bécsi Udvari Kamara kezében összpontosult, amely ezt a feladatot közvetlenül Bécsből látta el. A Magyar Udvari Kamara számára főleg a sőügyi igazgatás jelentett sokat: Magyarországon a só a királyi haszonvételek közé tartozott. A Magyar Királyi Udvari Kamara, az országnak ez a legrégebbi pénzügyigazgatási szerve éppen Mária Terézia alatt vált ismét a királyi haszonvételek és ezek igazgatásának központi szervévé. A szepedi felügyelőséget (az aradi és Bács megyei jószágokkal), a sőügyi igazgatást 1742-ben, illetve Sóvár kerületet 1750-ben, Alsó-Szláviániát 1746-ban, a Szepesi Kamarát ténylegesen 1748-ban, végül a Temesi Bánát pénzügyigazgatását Mária Terézia uralkodása végén rendelték a Magyar

Udvari Kamara alá. Csak az ország bányászata és pénzverdéje maradt Mária Terézia halála után is a bécsi központi szervek kezében. Magától értetődik, hogy az említett közgazgatási egységek korábbi tisztviselő-apparátusukat is magukkal vitték a pozsonyi kamarai igazgatás alá.

A Magyar Királyi Udvari Kamara pozsonyi központja 1740-ben csak 55 tisztviselővel dolgozott. Számuk 1780-ig 167-re emelkedett. 1740-ben tizenheten, 1780-ban huszonötön voltak közülük a tanács tagjai. Az alárendelt Szepesi Kamara sokkal kisebb volt. 1740-ben a kassai központban 26 tisztviselő (ebből 5 tanácsstag) tevékenykedett.

A területi tisztviselők létszáma nagyobb volt. A pozsonyi Kamara alá tartozó harmincadvámügy 150, a kassai 50 tisztviselőt foglalkoztatott a segédszemélyzet nélkül. Számuk a királynő uralkodásának végéig alig nőtt, mert az 1770-es években követett vámpolitika folyományaképpen több állomást megszüntettek. Ezzel szemben a sóigazgatás, amely 1740-ben még közvetlenül a bécsi udvari kamara alá tartozott, folyamatosan növekedett, és 1780-ban már 160 magasabb és 60 alacsonyabb beosztású tisztviselőt foglalkoztatott a segédszemélyzetet nem számítva. Ehhez járult még a 23 koronauradalom igazgatása, ke-reken 190 tisztviselővel. Ugyancsak a Magyar Udvari Kamarának volt alárendelve a Mária Terézia alatt alapított Királyi Hitelpénztár (1772), a királyi alépítész (1776 óta), valamint részben a hajózási osztály (1779 óta). Maga a kamarai központ is differenciálódott Mária Terézia idején. Az irodához és a számvétséghez először a kamarai levéltár, azt követően az iktató és a kiadmányozás járult. Az ügyvitel is áttért az 1740-es évek bizottsági ügyintézéséről az 1772. évi kamarai reform után az ügyosztályok rendszerére. A távol fekvő, elszórt koronauradalmak számára új kamarai igazgatást szerveztek, ill. a régiebb igazgatási szervek alá rendelték ezeket. 1773-ban három ilyen volt: a szepesi (kassai), a bácsi és a máramarosi. De még Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében ezekhez további három csatlakozik (a 16 szepesi városé, Fiuméé és a Bánáté). Ezekkel a változásokkal együtt a Magyar Királyság kamarai tisztviselőinek száma mintegy 850-re emelkedett. A segédszemélyzettel együtt Mária Terézia halálának évében az alkalmazottak számát ezerre tehetjük; ebben még nincs benne az éppen átvételi stádiumban lévő bánáti tisztviselői apparátus. Mindez nagyon megnövelte a tanács munkáját.

A Magyar Udvari Kamara szempontjából igen nagy jelentőségű volt Grassalkovics Antal (1694–1771) elnöksége, aki ezt a tiszteket 1748-tól haláláig töltötte be. Kisnemesi családból származott, aki tisztviselői pályafutása révén kamaraelnökké és gróffá emelkedett. A királynő hűséges szolgálója volt, de a rendekkel szemben sem volt ellenséges. Mint elnök, a fiziókrata rendszerhez közelálló, gyakorlati gazdaságpolitikai koncepciót képviselte. Bár eredendően vállalkozó típusú tisztviselő volt, aki maga is óriási vagyonra tett szert, egyben gazdasági szakértőnek is számított. Mária Terézia az ő kinevezésével szakított az- zal a politikával, amely a Magyar Udvari Kamara elnöki tisztjét feudális családok sarjai- val töltötte be. Grassalkovicsnak megvolt a saját személyzeti politikája: szorgalmazta lehe- tőleg minél több derék kisnemesi sarj kamarai szolgálatban való alkalmazását, ami azonban csak részben sikerült neki, minthogy a kamarai állások betöltése még jócskán a hivataltól távol eső hatalmi körök befolyásától függött.

A Magyar Udvari Kamara tisztviselői az országban kevésbé voltak népszerűek, mint- hogy feladatuk éppen a királyi kincstár érdekeinek a képviselete volt, gyakran a nemesek- kel, vagy éppen a rendekkel szemben. Így érthető, hogy a kamarai tisztviselők között igen sok volt az "idegen" (extranei), főleg az osztrák és cseh örökös tartományokból, de Né- metország egyéb területeiről származó is. Nagyjából katonai szolgálat, vagy személyes szolgálat révén kerültek Magyarországra. Ezek többnyire alárendelt pozíciókat töltöttek be. A kamarai tanácsban az "idegenek túlsúlyáról" azonban Mária Terézia idejében nem beszélhetünk. A Magyar Kamara tanácsának Mária Terézia által kinevezett 61 tagja kö- zül csak 16 származott az örökös tartományokból vagy egyéb területekről; a többi 45, te-

hát kb. háromnegyed részük Magyarországról. Az, hogy az állásokat nemesi származású országlakosokkal töltsék be, a rendek kívánsága volt. Vagyonos nemesek azonban igen ritkán kíváncsoztak alárendelt kamarai pozíciókba: a jelentkezők a csekély vagyonnal rendelkező kismemességből kerültek ki. A Magyar Udvari Kamara volt a három nagy kormány szerv közül Mária Terézia alatt legkevésbé alávetve a rendek, főleg a főnemesség befolyásának. De a Kamara kebelén belül is csendes háborúskodás folyt a központosító tendenciák és a rendi érdekek erői között. A rendekkel szemben álló irányzatok győzelme csak Grassalkovics halálakor (1771) következett be. A Mária Terézia-korszak vége ténylegesen a német polgári eredetű jelentkezőket részesítette előnyben a kamarai alkalmazásnál, főleg a pozsonyiakat, valamint az országban letelepedett tisztviselők és katonatisztek leszármazottait.

A Haugwitz-féle közigazgatási reform egyik célja az volt, hogy ezt a tisztviselőtípust Magyarországon is gyakoribbá tegye. A magyar viszonyok azonban ebben a vonatkozásban nem voltak nagyon kedvezőek. A magyar nemesség esetében fő akadály volt ez utóbbinak erős kötöttsége a vidéki földbirtokokhoz, illetve ezzel összefüggésben: a vidéki életformához, amely a hivatali kötöttséggel ellentétes irányban hat. A magyar nemes nem nagyon kedveli a hivattalal elkerülhetetlenül együtt járó szubordinációt sem. A polgárság esetében az akadályt a társadalmi tekintély hiánya képezte; ez azonban kisebb erővel hatott, mint a nemesség esetében említett okok. Emellett már évtizedek óta megtalálható volt Magyarországon az a császári tisztviselők és katonatisztek fiaiból kialakult bizonyos réteg, amelynek tagjai szívesen ajánlkoztak kisebb hivatalok betöltésére – már csak azért is, mert másképpen nem remélhettek előmenetelt. Ez volt az a harmadik réteg, amelyből a tisztviselői kar utánpótlást tudott szerezni.

A magyar udvari kamarai tanácsosok – a kormányzók legfontosabb személyiségei – részben a főnemesség, részben a köznemesség tagjai voltak. A Habsburg államvezetés ezt a vezérelvet mindig tiszteletben is tartotta, mint az uralomnak a rendekkel való megosztása külső jelét. De a Magyar Udvari Kamaránál a főnemesi származású tanácsosoknak messze nem volt akkora szerepük, mint a Helytartótanácsnál. Jellemző, hogy a Kamaránál egyetlen Esterházy sem szolgált, a Batthyányak közül kettő, a Csákyakból három, a Pálffyakból és az Erdődyekből csak egy-egy. Igaz, Erdődy János 1746 óta mindig ott ült a Kamara tanácsában, Mária Terézia halála után is még egy ideig maradt, sőt 1770 után alelnök, majd elnök lett, amiből észrevehető, hogy az Erdődyek régi pretenziója a magyar kincstartói hivatalra Mária Terézia uralkodása alatt háttérbe szorult is, de nem enyhészt el teljesen. A Kamaránál a főnemesi tanácsosok zöme vagy a köznemességhez közelálló, szerényebb birtokos (Vajay László, Vécsey József, Orczy László), vagy indigéna család sarja (Pfeffershoven Joseph, Schilson János bárók, vagy utóbb Aspremont Johann Gobert, Ugarte Aloys grófok), esetleg új főrend, mint Festetich Pál, vagy ilyennek a fia, mint az ifjabbik Grassalkovics Antal. Más, gyökeresen eltérő főnemesi tanácsosok ezek, mint akik a Helytartótanácsban foglaltak helyet. Hogy ez abból a tényből folyt-e, hogy a Kamarának szükségképpen a rendek előtt népszerűtlen pénzügy-politikai tendenciákat kellett képviselnie, vagy pedig éppen e tendenciák megvalósítására való törekvés hozta létre ezt az eltérő típust favorizáló kinevezési tendenciát, arról lehet vitatkozni. Az mindenestre tény, hogy a Kamara főnemesi tanácsosainak más volt a háttere – nemcsak társadalmi rétegbeli, de etnikai háttere is, – mint a Helytartótanácsé, sőt, a Magyar Kanceláriáé is.

Más jellegűek voltak a köznemesi tanácsosok is. Sok volt köztük a koncepciózus elme. A telepítéspolitikus Cothmann Anton (aki még köznemesként kezdte pályáját, és csak 1765-ben lett főnemes), a tehetséges máramarosi adminisztrátor Kruspér István, a neves feltaláló Kempelen Farkas, a jogi, történelmi ismereteik alapján javaslatok megtételére igen alkalmas Brunszvik Antal, vagy Tersztyánszky Dániel csak a legismertebbek.

Egyáltalán, a tanácsosok száma a Kamaránál nagyon megnőtt Mária Terézia korszakában. Az 1740. évi 16-ról 1780-ig 23-ra: csaknem egyharmadával. Ezek, különösen a köznemesi tanácsosok igazi tisztviselők voltak. Az olyanok, mint a királyi kegyből állásba jutott Amadé László, a költő, aki a katonatiszti pályát cserélte fel a kamarai tanácsossággal, kivételszámba mentek. A Mária Terézia alatt kinevezett 63 kamarai tanácsos közül mindössze 16 volt többé, vagy kevésbé idegennek mondható. A többiek magyarok, magyarországi születésűek. Nem lehet tehát arról szó, amit a nevekre vetett felületes pillantás alapján némelyek feltételeznek, hogy a kamarai tanács túlnyomórészt idegenekből állt volna. Az azonban kétségtelen, hogy a kamarai tanácsosok, lettek legyen bármilyen, hazai, vagy örökösstartományi származásúak, másként viszonyultak a hazai rendi törekvésekhez, mint a Helytartótanács konziliáriusai, akik szinte zártan a magyar nemesi rendiség képviselőiből rekrutálódtak.

A tanácsosok életrajzi adatai, sajnos, csak részben ismertek. De erről külön még alább lesz szó. Itt azonban utalnunk kell arra, hogy akárcsak a Kancelláriánál és a Helytartótanácsnál is, a tisztviselői életrajzok jelentősen különböznek, aszerint, hogy tanácsosokról, vagy szubalternekről van-e szó. Bár mindkét kategória megkapta a közhasználatot mutató anyakönyvezésnél a "Dominus" címet, alapjában véve két külön világról van szó, melyek jobbra csak a hivatal épületében találkoznak. A kapcsolatrendszer az, ami a különbséget teszi. A tanácsos kapcsolatrendszere az udvar, a szubalterné a szerényebb vagyónú köznemesség, a gyakran nem is nemes honorácior jellegű katonatiszti-hivatalnoki officialis-militaris réteg, sőt a városi polgárság felé mutat. Ha van is emelkedés az utóbbiból az előbbibe, az ritka, de még a Kamaránál a legkönnyebb, legalábbis elvileg. Mert gyakorlatilag az a helyzet, hogy a bécsi kormánysszékekből, tehát a magyar dikasztériumokon kívülről a Magyar Kamarához ajánlottak gyakran megelőzik a hazaiakat, elzárva azok érvényesülési, emelkedési útját. Nem szabad azonban igazságtalannak lennünk velük szemben, és bennük egyszerű exponenseket látnunk. Többnyire szakemberekről, nem kegyencekről van szó. Bécsben jobban meg lehetett ismerni a gazdaságpolitikában Európaszerte dívó áramlatokat, mint Pozsonyban, mivel az udvar és annak periferiája volt a legkorszerűbb információs bázis.

Az életrajzi rekonstrukció problémái

A tanácsosok személyi és demográfiai adatainak összeállítása roppant időigényes, és nem is könnyű feladat. E nehézség oka elsősorban a korabeli személyi nyilvántartás hiányosságaiban, másrészt a megfelelő és használható szakirodalom gyér voltában található.

A személyi nyilvántartás legjobb eszközei a pontosan vezetett anyakönyvek. Az anyakönyvezés Európában a középkorban kezdődik, párhuzamosan egyházi – a szentségek kiszolgáltatására vonatkozó – és polgári – jogi, elsősorban örökléss jogi célzatú – módszereken vezetett jegyzékekre megy vissza. A katolikus országokra nézve kötelezően a tridenti zsinat vezette be a XVI. század közepén. A kivitelezés azonban az egyes országok szerint különböző időpontban és különböző jelleggel ment végbe, sokszor hosszú évtizedekkel a zsinat határozatait után. Az anyakönyvek állapota többnyire a keletkezés helyének kulturális fejlettségi fokát árulja el: az alaposság azonban mindig az azokat vezető személyek karakter-tulajdonságaival függ össze. Túl nagy és túl népes plébániákon a nyilvántartásba hiányosságok könnyen csúszhattak, kivált akkor, ha a matrikulákat nem egy személy vezette, hanem többen tettek bejegyzéseket. Nagyon előnyös volt, ha egyszemélyes kellett alapossággal, hosszú időn keresztül vezethette az anyakönyveket: ilyen volt például a Pest városi házassági anyakönyv a XVIII. század első harmadában. Valószínűleg főleg Wellen János plébános kézírása, ki rendkívül alaposan, észrevehetőleg bekért okmányok

alapján vezette az anyakönyvet. Kassán világi ember, a sekrestyés és harangozó – deákos ember – vezette ugyancsak a XVIII. század első felében a matrikulákat a plébános és a káplánok adatai alapján. Az is észrevehető, hogy – különösen Pozsony esetében figyelhető ez meg – Keresztély Ágost esztergomi érseksége alatt az anyakönyvek részletesebbek, alaposabbak, mint később, ami valószínűleg azzal függ össze, hogy az érsek – részben még pappá szentelése előtti időben – bejárta szinte egész Dél- és Nyugat-Európát, ahol módja volt az anyakönyvi nyilvántartás alapos tanulmányozására is. Utóbb, a magyar származású főpapok alatt az anyakönyvezés szűkszavúbbá vált, ami miatt egyes XX. századi külföldi kutatókban anakronisztikus módon olyan gyanút ébresztett, hogy tendenciózus az anyakönyvek vezetésének rövid tényregisztrálása. A valóságban arról volt csak szó, hogy Magyarországon az anyakönyvek vezetésénél szerényebb volt a kíváncsi, mint más országokban, ahol az anyakönyvek jobban beépültek az uralkodói hatalom – például az újonckiemelés – gyakorlatába, mint nálunk, ahol többnyire beérték az anyakönyvezésnél az egyszerű tényregisztrálással. Jellemző az anyakönyvezés állami fontosságának felismerésére, hogy René-Louis D'Argenson francia politikus és miniszter az egyházirend kiváltóságainak védelmére éppen az anyakönyvek vezetését hozta fel indokul.

A magyarországi genealógiai irodalom, meg kell vallani, alig használta fel azokat a lehetőségeket, amelyeket pontos adataikkal az anyakönyvek kínálhatnak. Ebben bizonyosan része volt annak is, hogy az anyakönyvi adatok sokszor csak fáradságos kutatás árán, vagy utánjárás mellett szerezhetők meg, ami rendkívül időigényes, és nem is mindig jár sikerrel. Mennél mobilabb egy ember, annál nehezebb az anyakönyvi rekonstrukciója. Ez a tanácsosokra különösképpen vonatkozik. Ezért elsősorban publikált forrásokból kellett dolgozni ennél a vizsgálatnál, s ezeket kiegészíteni a dikasztériumok székhelyeinek: Pozsonynak és Budának anyakönyveiből vett adatokkal. A publikációk tekintetében őszintén kell beszélnünk a múlt és jelen századi genealógiai irodalom hiányosságairól.

A személyi nyilvántartásban a katolikus egyház, papjainak életrajzi regisztrációjában a hazai családörténet színvonalát messze felülmúló teljesítményt mutathat fel. Az egyházmegyék, káptalanok papjainak életrajzi feldolgozása – pl. Choboth Ferenc, vagy Kollányi Ferenc munkái – nagyon megkönnyítik a kutató dolgát, igaz, csak az egyházi rendből kikerült tanácsosokra vonatkozólag.

Sokkal nehezebb volt a világi, fő- és köznemesi tanácsosok életrajzának adatait megtalálni. Nem is mindig volt lehetséges.

Ennek oka az, hogy a magyar családörténet – sajnos – az életrajzi regisztrálással keveset törődött. Számra nagy, de értékre igen vegyes genealógiai irodalom van Magyarországon. Ennek valószínűleg kettős oka van. Az egyik az, hogy a genealógiai irodalom, főleg régebben, elsősorban birtokjogi tendenciájú volt, s mint ilyen, beérte a filiació kimutatásával, ezen belül esetleg egy-két évszámmal, néha még ezzel sem. Gyakran nem volt tekintettel sem a forrásokra (ami megbízhatóságát erősen kérdésessé tette), sem a filiacióban szereplő személyek életrajzi adatainak feldolgozására nem helyezett súlyt. Beérte az elért társadalmi állás, és főként az esetleges rangemelés regisztrálásával, de az egyes személyek pályaképét teljesen elhanyagolta. A másik: későbbi, múlt század végi genealógia pedig teljesen a nemesség igazolásának és a társadalmi ambíciónak büvkörében fejlődött tovább, ahol a genealógiával foglalkozó csak kapni akart őseitől, elsősorban presztízst, s ennek folyományaként társadalmi, anyagi előnyöket, de adni nem volt hajlandó, tehát az időt és fáradságot ősei életrajzában tüzetesebb kikutatásától sajnálta. Kivételek itt is akadtak, de a legtöbb részletes családörténeti monográfia, vagy megyei nemesi lexikon beérte az egyszerű filiació ismertetéssel – nemegyszer tévesen is, hibás adatokat vive be a köztudatba. A genealógia alapjaiig: a családi levéltárak okleveles anyagaig és főként a plébániai anyakönyvekig, vagy más személyi nyilvántartásokig csupán kivételesen jutott el.

Amit a genealógiáról elmondtunk, sajátos módon nemcsak a sokszor szegény, vagy szegényedő köznemességre állt, de meglepő módon a főnemességre is. Tény, de több egészen prominens szerepet játszó, nemegyszer ma is élő főnemesi családnak sincsen életrajzi adatokat tartalmazó monográfiája. Sokszor beérték – többé-kevésbé "reprezentatív" leszármazási táblával, amit az idegeneknek mutogatni lehetett; de a pénzt és az energiát (amit egyébként vadászatokra szívesen és könnyedén fordítottak) sajnálták családjuk történetének módszeres adatgyűjtésétől. Néhány – főként az ország nyugati szélén élt – főnemesi család ez alól kivétel, mert, ha maguk a családtagok nem is, de hivatásos történészek megbízása révén, finanszírozással megírták családjuk – és családjuk tagjainak – a történettudomány számára használható monográfiáját. Így az Esterházyokról, Pálffyokról, Festetichekről vannak használható feldolgozások, azonban, mint a pozsonyi anyakönyvi kutatások során kiderült, ezekhez még mindig lehetett az anyakönyvek alapján új adatokat soraköztetni. Szinte azt lehetne mondani, hogy igazi, az ősök vagyon- és pozíciószerző tevékenysége iránt hálát mutató, belső genealógiai kultúrát csak nagyon kevés főnemes család mutathatott fel. Egyik ilyen – korai – dokumentum a Patachich, horvát főnemesi család XVIII. századi, saját kezű illusztrációkkal díszített története, melyet a család egyik tagja készített a század közepe táján. Ezt a hiányt igyekeznek pótolni – bár inkább a közelmúlt vonatkozásában – Gudenus János publikációi.

A tanácsosok életrajzi rekonstrukciója tehát nem tekinthető végérvényesen lezártnak, bár az anyakönyvileg elérhető adatok bedolgozást nyertek. A források: a pozsonyi és a budai anyakönyvek, a családtörténeti monográfiák, különösen Nagy Iván és Kempelen Béla gyűjteményes lexikonai, de az egyes családtörténeti feldolgozások, mint pl. Jedlicska Pálnak a Pálffyokról, Esterházy Jánosnak az Esterházyokról, Szabó Dezsőnek a Festetichekről készített művei sok adatot szolgáltatnak ugyan, de teljes rekonstrukció így sem volt lehetséges.

Különösen nehéz az életrajzi adatok felkutatása azokban az esetekben, ahol a tanácsoságot viselt nemesember állandó lakóhelye bizonytalan. A tanácsosok egy része ugyanis nem állandóan élt Bécsben, vagy Pozsonyban: félig birtokaikon tartózkodtak, családjuk gyakran nem is lakott a hivatal székhelyén, így pl. gyermekeik nem ott születtek, s gyakran ők maguk sem ott haltak meg. Azonkívül az adatok utáni kutatás eléggé hosszadalmas, a mai viszonyok közt nemzetközi együttműködést is kívánó munka, nemegyszer költséges, sőt, Ausztriában éppenséggel devizaigényes is a legújabb időben. Mindez a teljes felkutatás munkáját nem könnyíti meg.

Mindez úgy hat a rekonstrukcióra, hogy az életkor sok esetben nem pontosítható, a gyermekek száma, vagy a házastársak neve bizonytalan. Csak a szolgálati idő meghatározása lehet többé-kevésbé egzakt, mert ehhez a levéltári források segítséget nyújtanak. De itt is meg kell jegyezni, hogy a tanácsosok alább közleendő névsora és a tiszti címtárak névjegyzékei nem teljesen fedik egymást. A *Benignae Resolutiones* másolati könyveiből ugyanis kiderül, hogy több címzetes tanácsos nem került bele a kalendárium titulátúrájába, főként az olyanok, akik szubaltern jellegű tisztségüket a címzetes tanácsossággal együtt is megtartották (pl. titkárok, vagy iktatók voltak), és nem szerepelnek ebben a forrásban a (csaknem mindig főrangú) tanácsos-gyakornokok sem, akik kinevezés és szavazati jog nélkül ugyan, de részt vettek a tanácsüléseken uralkodói engedély alapján, abból a célból, hogy belőlük utóbb tényleges konziliárius legyen, ami sok esetben nem következett be. A közölt névsorban ezek is szerepelnek, de a statisztikába csak akkor kerültek bele, ha szolgálatuk utóbb rendszeresítetté vált (pl. Schilon Jánosé, ki a Helytartótanácsnál volt gyakornok, de a Kamaránál lett rendes tanácsos).

Mielőtt az egyes tanácsosok életrajza s működése kerülne a figyelem középpontjába, fontos a kapcsolatrendszer kérdésének szemügyrevétele.

A tanácsosok kiválasztása – talán a francia Conseil du Roi kivéve – általában sehol sem közvetlenül az uralkodó által történt. Magyarországon az uralkodó legtöbbször személyesen nem is ismerte azokat, akiket tanácsosnak kinevezett a díkaszteriumokhoz. Egy ajánlási rendszer működött tehát, amely meghatározta a kiválasztás szempontjait. Hogy ez mennyire így van, azt a Magyar Kancellária *Originales Referadae* iratanyaga mindennél jobban bizonyítja. A döntő kérdés tehát, kik voltak azok, akik a kiválasztást előkészítették? Egy-egy személy befolyása érvényesült-e, vagy többé?

Tisztázni kell mindenekelőtt, melyek azok a szervezetek és ezeken belül kik azok a személyek, akiknek a kinevezésekre befolyásuk van?

Mindenekelőtt számitásba jön a katolikus Egyház, melynek vezetői Magyarországon különleges közjogi helyzetet foglalnak el. Mint egyházfők, a mindenkori uralkodóra lelkiismereti és jogi-politikai síkon egyaránt befolyással lehetnek. Mária Terézia tórnralépésének idején gróf Esterházy Imre az ország egyházi feje, az esztergomi prímás. Viszonylag rövid ideje hercegérseki rangot visel. A másik egyházfő a kalocsai érsek, báró Patachich Gábor, egykori kancelláriai tanácsos jogász fia, ő maga is jogász, és a Hétszemélyes Tábla tagja. Sajátos módon mind a ketten eléggé Mária Terézia uralkodásának elején, az 1745-ik évben hunytak el. Esterházy Imre befolyása személyi ügyekre bizonyosan sokkal nagyobb volt, mint Patachich Gáboré.

A világiak szerepe még nagyobb. Az egyházfőkkel szemben, akiknek ereje és energiája megoszlik az "in ecclesiasticis" és "in temporabilis" között, ők teljesen az uralkodót szolgálják. Mert igaz ugyan, hogy vizsgált korszakunkban önálló magyar udvar ugyan nincsen (még ha Mária Terézia magyar királynő is), de vannak magyar udvari méltóságok, és éppen ők azok, akiknek a kezében a személyi ügyek összefutnak. 1740-ben nádor nincs, de van országbíró: Pálffy János, van horvát bán: galántai gr. Esterházy József, van tárnokmester: gróf Nádasdy Lipót Flórián. Van magyar kancellár is: Batthyány Lajos gróf. Mind évek hosszú sora óta szolgálnak már, mikor a királynő trónra lép.

Az országos méltóságok közül négy: a nádor, az országbíró, a horvát bán és a tárnokmester a XVIII. században is reális hatalmat jelent, ha ez a hatalom már sokkal szerényebb is, mint a középkorban, vagy a XVI–XVII. században volt.

Bár a nádori méltóságot III. Károly a Helytartótanács felállításakor igyekezett beilleszteni uralmi koncepciójába, maga a nádori hivatal a maga közvetítő szerepével király és rendek között nem volt – éppen jellege miatt – teljesen a királyi abszolutizmus szolgálatába állítható. Ezért 1732-től, Pálffy Miklós gróf halálától kezdve a nádori méltóságot nem töltötték be. Néhány évig Lotharingiai Ferenc, Mária Terézia vőlegénye áll helytartói minőségben a Helytartótanács élén. Csak a sorsdöntő 1741. évben kerül sor a nádori méltóság újra betöltésre. A próbált Pálffy család érdemes tagja, a szatmári béke előkészítője, Pálffy János gróf lesz a nádor. Csakhogy Pálffy János a nádori tisztelet 78 éves korban veszi át; a dinasztia tehát biztos lehet arról, hogy semmi olyasmit nem fog már kezdeményezni, ami a királyi hatalom számára kedvezőtlen lehetne. Pálffy előbb országbíró volt. Az országbírószágban követője, Esterházy József gróf sem fiatal, sőt a korban szokásos életkorhoz képest éppen öreg: 59 éves.

Ha szemügyre vesszük a nádorok, országbírák, horvát bánok és tárnokmesterek életkorát Mária Terézia alatt, azt látjuk, hogy ha nem is ennyire, de általában öreg embereket nevezett ki a királynő. Kétségtelen, ebben annak is része lehetett, hogy mire országos méltóságra emelkedik valaki, hosszú, s a dinasztia számára érdemes pálya kell, hogy le-

gyen mögötte. Azonban bizonyosnak látszik az is, hogy a követési rangsor mellett szempont lehetett az is, hogy a jelölt eléggé idős és megfontolt legyen. A két-három számításba jövő között az életkor is bizonyosan számításba jövő tényező volt a kinevezéskor.

Mínél idősebb volt ugyanis a jelölt, annál inkább remélni lehetett tőle, hogy a rendi követelésekkel szemben a kipróbált "quieta non movere" álláspontjára fog helyezkedni, ami viszont a királyi abszolutizmus előretörő tendenciájának kedvez.

Miért fontos az országos méltóságok életkora a tanácsosokról szóló áttekintésben?

Nyilvánvalóan két okból. Az egyik, hogy a tanácsosok kinevezésében az országos méltóságokat viselők személyi és hivatali befolyása nagy volt. Propozíciókat tehettek, támogatást nyújthattak, vagy ellenezhettek kinevezéseket, és szavuknak súlya volt még akkor is, ha maga a kinevezés ténye az uralkodótól függött. De másrészt azért is, mert a rangsoroláson túlmenően, az udvarnál magyar ügyekben elsősorban ők számítottak szakértőnek, és így az általános irányelveket, melyeket az uralkodó és az őt közvetlenül befolyásoló udvari körök határoztak meg, pozitív, vagy negatív irányban befolyásolták, aminek az volt a következménye, hogy álláspontjukkal és szándékaikkal kapcsolatban a tanácsosoknak mindennapi munkájuk során újra meg újra, ilyen, vagy amolyan irányban állást kellett foglalniuk. Azaz: törekvéseik, szándékaik a tanácsosok tevékenységét valamilyen módon befolyásolták. Bizonyosnak látszik, hogy egy-egy kérdésben egy országbíró, egy tárnokmester, vagy egy kancellár véleménye a tanácsos számára fontosabb volt, mint pl. a hivatal szubalternjeié, vagy Pozsony város egész lakosságáé. A szubordináció azonban nem mindig egyenesvonalú és közvetlen: sokszor egy méltóság állásfoglalása egy-egy tanácsos számára akkor is döntő lehet, ha az közvetlen hivatali felettesétől, pl. a nádorétól, a helytartótól, vagy a kamaraelnöktől eltér. Hivatali főnökével szemben ugyanis szükség esetén számíthat a méltóságviselő támogatására. Ugyanez áll természetesen a nem-magyar udvari méltóságokra is. Az udvar döntő szerepével ugyanis a hivatali szubordinációban olyan külső tényezőt jelent, mely a hivatali apparátus vezetésének szándékait is képes keresztetni. Különösen Grassalkovics kamarai elnöknek kellett nemegyszer saját tanácsosai sorában a szándékait keresztelő udvari befolyással felvennie a harcot, olykor nagyon jelentős kérdésekben is. Anakronizmus lenne általában a kor Európájában a tanácsosi testületekben modern XIX–XX. századi értelemben vett hivatali szubordinációt keresni: Magyarországon pedig különösen, mivel az ország határán kívül lévő udvarban olyan tendenciák érvényesülhettek (és érvényesültek), amelyek az országon belül és egy szekundér fővárosban (mivel Bécs mellett Pozsonyt ilyennek kell tekintenünk) különösen nehezen voltak ellenőrizhetőek. Bizonyos pl., hogy a Staatsratnak, noha a magyar ügyekben nem volt illetékes, befolyása észrevehetően is kiterjedt a Helytartótanács és a Kamara bizonyos tanácsosaira is.

Idősebb méltóságviselők bizonyára megfontoltabban jártak el a rendi szempontok és a királyi érdekek egyeztetésében is. Ugyanakkor pl. Albert, Szász-Teschen-i herceg – egyébként nem nagyon aktív, inkább a reprezentációra hajló – egyénisége a maga fiatalágával is az uralkodói érdek következetesebb, dinamikusabb keresztülvitelét volt hivatva biztosítani. A méltóságviselők azonban nemcsak korban voltak idősek, csupa 45 fölötti, de inkább 50-es éveiben élő ember, hanem érzelmileg is erősen a dinasztiahoz kötődők. Batthyány Károly teljesen az Osztrák Ház szolgálatára nevelődött. Fekete György hivatali pályán felemelkedett, alkalmazkodó új mágnás; Nádasdy Ferenc hadi bravúrjaival tűnik ki. Illyésházy meglehetősen passzív egyéniség. Így a rendi szempontok háttérbeszorulása az udvarnál természetzerű. Egyedül Pálffy Miklós kancellár mutat meglehetősen szerény, a rendi érdekeket is figyelembe vevő, kompromisszumos reformtörekvést.

Az országos méltóságok életkora Mária Terézia alatt:

NÁDOROK:

Pálffy János gr.	(1663–1751)	78 évesen lett	1741–1751
Batthyány Lajos gr.	(1696–1765)	55 évesen lett	1751–1765

NÁDOR UTÓBB NINCS, A HELYTARTÓ:

Szász–Teschén-i Albert hg.	(1738–1818)	27 évesen lett	1765–1781
----------------------------	-------------	----------------	-----------

ORSZÁGBÍRÁK:

Esterházy József gr.	(1682–1748)	59 évesen lett	1741–1748
Erdődy György gr.	(1674–1759)	74 évesen lett	1748–1759
Illésházy József gr.	(1701–1766)	58 évesen lett	1759–1765
Pálffy Miklós gr.	(1710–1773)	55 évesen lett	1765–1773
Fekete György (1759-től gr.)	(1711–1788)	62 évesen lett	1773–1783

HORVÁT BÁNOK:

üresedés			1741–1742
Batthyány Károly gr.	(1698–1772)	44 évesen lett	1742–1756
Erdődy Lajos helyettes	(1694–1752)	55 évesen lett	1749.
Batthyány Ádám jun., helyettes	(1722–1787)	31 évesen lett	1753.
Nádasdy Ferenc gr.	(1708–1783)	48 évesen lett	1756–1783

TÁRNOKMESTEREK:

Esterházy Ferenc gr.	(1683–1754)	63 évesen lett	1746–1754
Illésházy József gr.	(1701–1766)	54 évesen lett	1755–1759
Batthyány Ádám gr.	(1702?–1782)	57 évesen lett	1759–1782

KANCELLÁROK:

Nádasdy Lipót gr.	(1697–1758)	49 évesen lett	1746–1758
Pálffy Miklós gr.	(1710–1773)	47 évesen lett	1758–1762 lemond
Esterházy Ferenc gr.	(1715–1785)	47 évesen lett	1762–1785

A tanácsosi állások betöltése Mária Terézia korában már nem az a feszültségekkel teli problémakör, mint III. Károly korában. A három hivatal rangsora: Kancellária, Helytartótanács, Kamara, immár véglegesen kialakult. A cím- és rangkérdés, az ősi hagyományokkal rendelkező és újonnan felemelkedett hivatalviselő családok tagjainak ellentéte, a rendiség képviselőinek a kollegiális hatóságok kereteibe való beilleszkedése lényegesen kevesebb problémát jelentett 1740 után, mint előbb. Ha voltak sértődések, azok csak személyes jellegűek, társadalmi töltésük lényegesen megfogyott.

A főnemesi és a köznemesi tanácsosi állások elkülönültek, és az elsőség kérdése, a praecedentia sokat veszített élességéből. Az egyes dikasztériumoknál ugyan e téren némileg ekvő a helyzet, s bár időről időre meghatározzák, hány főpap, főnemes és köznemes legyen a Kancellária, illetve a Helytartótanács, valamint hány fő- és köznemes a Kamara tanácsában, a tanácsosok létszámának növekedése is, az alkalmassági szempont is, továbbá a fizetéstelen és a címzetes jelleggel történő kinevezések szinte két-három évenként új meg új helyzetet teremtettek az arányokban. Bár a tiszti címtárak lehetővé teszik akár évenkénti bontásban is a főpapi, főnemesi és köznemesi tanácsosok számszerű elkülönítését, ez a számszerűség aránylag keveset mond, mivel az egyes személyek helyi értéke igen különböző volt. Még a Kancellária és a Helytartótanács egyházi tanácsosai – származásra fő- és köznemesek, sőt, egy jobbágy eredetű is (Klimó György) – különíthetők el a legjobban. Ők az egyházi rendet, a papságot, a korszak legnagyobb létszámú és különleges jelentőségű értelmiségi csoportját képviselik, személyük is különös figyelmet érdemel.

Már Mária Terézia uralkodásának kezdetén rendelkezés történt arra, hogy a Helytartótanácsnál főpapi tanácsos egyházmegyei püspökök ne legyen, nehogy ezeket elvonják a pasztorációs munkától, de azért előfordult, hogy a királynő kivételt tett, így például az 1751-ben kinevezett Csáky Miklós gróf esztergomi érsek esetében, ki 1752 júliusában a helytartótanácsi tanácsosi fizetést is megkapta.

A főpapi tanácsosi állásra pályázók azonban nem mindig képviselték a lelkesítő munkát végző papságot; hivatkozási szempontjaik az állás kérelmezésénél gyakran felettébb világiasak. Az uralkodónó a rendelkezésre álló információk alapján többnyire mégis ki tudta választani a legmegfelelőbbet.

A főpapi tanácsosok rendszerint már eleve jelentős személyi tekintéllyel rendelkező férfiak voltak; utóbbi tevékenységük igazolta a kiválasztás helyességét. Így a Kancelláriánál működött a jobbágy eredetű Klimó György 1746–1750 közt, utóbb az ország első nyilvános könyvtárának megalapítója; majd Patáchi Ádám 1751-től 1760-ig, utóbb templomépítő, iskola- és könyvtáralapító, író, zenebarát, mecénás; Barkóczy Ferenc érsek és főkancellár, irodalompártoló, maga is író (1761–1765); és végül Bajzáth József 1765-től 1777-ig, egyháztörténeti író, aki inkább hivatalnok pályafutásával, semmint egyházi szereplésével (1773–1777 közt alkancellár volt) tett szert hírnévre, s aki utóbb veszprémi püspök lett.

A Helytartótanácsnál Zichy Ferenc gróf, Klimó György, az itáliai kapcsolatokkal rendelkező és a bari érsekséget magyar püspökséggel felcserélő Althann Mihály gróf, váci püspök (1746–1752), kit a királynő előbb vonakodott egyházmegyéjétől elvonni, Zbiskó József Károly, kinek családtagjai a Kamaránál szolgáltak, aztán gróf Csáky Miklós esztergomi érsek, Kovács Pál scardonai címzetes püspök, Stehenics János, Esterházy Károly gróf, Stehenics örököse a tinnini címzetes püspöki méltóságban, Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek, Batthyány József gróf esztergomi érsek, majd Okolicsányi Imre esztergomi kanonok. Magától értetődően Csáky és Barkóczy, Batthyány érsek csak alkalmilag vettek részt a Helytartótanács ülésein, állásuk inkább egyházi méltóságuknak szólt; a hivatalos, egyházi vonatkozású tanácsosi teendőket a címzetes püspöki rang

gal rendelkező papi tanácsosok (Zbiskó, Kovács, Stehenics, Okolicsányi) látták el. E hivatalnok-papok befolyása azonban a racionalizmus terjedésével, és különösen József trónörökös befolyásának növekedésével egyre inkább háttérbe szorult. A trónörökösről köztudomású volt, hogy az egyházakat teljesen ki szeretné küszöbölni a dikasztériumokból, ami a Kancelláriánál olyformán sikerült is neki, hogy Bajzáth távozása után ott nem maradt egyházi tanácsos; a Helytartótanácsnál Okolicsányi 1782-ben, már II. József alatt szorult ki onnan. Csupán Batthyány érsek maradt még, nominálisan tagja a Helytartótanácsnak 1785-ig; ő II. József után vissza is került oda, s haláláig helytartótanácsi tanácsos maradt. Ténylegesen azonban a hivatalban nem fungált, s inkább csak névleg képviselte a magyar katolikus egyházat a dikasztériumban.

A Kamaránál főpapi tanácsos már Mária Terézia trónralépésének idején sem volt. A prelátusokat – ahogyan a főpapságot a dikasztériumi szóhasználatban is nevezték – a Kamaránál már évtizedek óta nem képviselte senki. Az utolsó, aki a Kamaránál vezető funkcióban szerepelt az egyháziak közül, Kollonich érsek volt, de ő sem egyházi állása, hanem gazdasági jártassága és gazdasági ügyekben közismert tisztakezűsége miatt állt egy ideig (1671 és 1684 között) a Kamara élén. A Kamaránál a tanácsosságot nem a rendi álláshoz, hanem a gazdasági gyakorlathoz kötötték. Ez azonban csak elvi kikötés volt, mert ténylegesen a főnemesi tanácsosoktól nem vették szigorúan a szakismeret hiányát. Viszont ugyanakkor a főnemesi tanácsosság a Kamaránál éppen az a szelep volt, melyen keresztül szakemberekből lett új főnemesek vezető állásba juthattak. Mária Terézia ezen a téren változó politikát folytatott. Amade László kamarai tanácsossága éppenséggel nem szakember kinevezése volt, inkább udvari szempontok érvényesülése és hadi érdemek jutalma; bizonyosan szerepet játszott benne, hogy Amade a régi főrendek közé tartozott, s így kinevezése alighanem gesztus volt ezek felé a családok felé is. Ugyanakkor később az uralkodónő a Theresianum neveltjeiben a gazdasági kérdések iránt nyitott személyeket remélt a Kamara tanácsába helyezni.

A betöltés szempontjaira, s annak változásaira Mária Terézia idejében érdemes megfigyelni a helytartótanácsi, illetve a kancelláriai tanácsosok hivatkozási szempontjait. 1742-ben, mikor hárman pályáznak egy helytartótanácsi állásra, mindhárman őseik érdemére hivatkoznak; stúdiumaikra ketten; közigazgatási, illetve katonai szolgálatára egy-egy pályázó; arra, hogy anyagiakban kárt szenvedtek az uralkodóért, ketten. Csak az egyik jegyzi meg, hogy külföldön, Rómában is járt. 1743-ban, mikor egy állásra tizenegyen pályáznak, kilencen hivatkoznak a közigazgatási gyakorlatra; a jogi stúdiumra, a katonai szolgálatra, pestis elhárítási érdemre alig egy-kettő. 1750-ben egy kancelláriai tanácsosságra négyen jelentkeznek; ebből három hivatkozik közszolgálati érdemre. 1757-ben egy Helytartótanácsnál üres állásra hatan pályáznak; ősök érdemére már csak egy hivatkozik, jogi gyakorlatra egy, katonai szolgálatra egy, kamarai, illetve helytartótanácsi szolgálatra öt, megyei szolgálatra négy, sőt, egy a nép védelme körüli érdemére is hivatkozik. A dikasztériális szolgálatuk közül – pedig érdemes tisztviselők voltak: Herlein, Gerdinics, Sasuska – egyik sem nyeri el az állást, hanem az, aki jogi gyakorlatra, katonai és megyei szolgálatra tekinthet vissza. 1758-ban egy kancelláriai tanácsosságnál négy pályázó van. Ekkor még jobban eltérnek a szempontok. Az ősök érdeme két esetben jelenik meg, de hatástalanul. A jogi ismeret egyszer, a hadi érdem háromszor, dikasztériális szolgálat háromszor, magánszolgálat egyszer, de felmerül a területi illetékesség, sőt a vagyontalanság és a nehéz családi helyzet (!) mint indok is: a pályázó a fizetés elnyerése reményében aspirált – hiába. Az állást területileg illetékes, jogi ismerettel bíró, a Helytartótanácsnál működött személy nyerte el. 1759-ben ismét egy Helytartótanácsnál üres állásért pályázhatnak heten. Hárman – többen, mint eddig! – őseik érdemeire hivatkoztak, dikasztériális szolgálatra ketten, megyei szolgálatra hárman, katonai, illetve hadellátási szolgálatra né-

gyen. Egy pályázó felvetette, hogy a bányaügyben szolgált soká, egy másik pedig, hogy a nagyszombati egyetemen jogtanár. Az állást ezúttal olyan ember kapta, aki nem hivatkozott másra, mint hivatali szolgálati érdemeire.

Mint mindezekből látszik, az uralkodót kevésbé befolyásolta az elődök érdemére hivatkozás: a személyi kvalitás annál inkább.

A helytartótanácsi kinevezéseknél bizonyos szelekció már III. Károly korában megfigyelhető volt. Így kivált a felsőmagyarországi urak mellőzése, noha a királyi óhajnak megfelelő, katolikus vallású vállalkozóknak, olyanoknak is, akik anyagilag elbírták volna a birtokaiktól való távollétet, nem voltak hiányában. 1732-ben négy felsőmagyarországi katolikus jelentkező, megannyi jó birtokos mellőzésével, Pozsony megyei nyerte el a megürült tanácsosi állást. Nem változtatott ezen Mária Terézia gyakorlata sem: 1744-ben egy megürült állást négy alsó- és három felsőmagyarországi jelölt pályázott meg. Főnemesi tanácsosi állás volt; valamennyi pályázó meg is felelt ennek az igénynek. Természetesen alsómagyarországi birtokos kaptak: Erdődy Miklós. Ez alkalommal Amade László is a hiába pályázók sorában volt.

Valószínűnek látszik, hogy a felsőmagyarországiak mellőzése – noha a Helytartótanácsról intézkedő 1723. évi 97. törvénycikk értelmében a tanácsosoknak "ex omnibus regni partibus" valóknak kellett lenniök – nem csupán az udvartól indult ki, hanem abban része volt annak is, hogy az alsómagyarországi, nyugatdunántúli és nyugati felvidéki urak jobb képzettségűek is voltak, és jobban össze is tartottak, vagyis pontosabban, lehetőleg saját köreikből valókat támogattak abban, hogy a tanácsba bejussanak. Hogy a szempontok hogyan érvényesültek, azt legjobban egy ajánlás története mutatja.

Festetich Kristóf 1743-ban a Hétszemélyes táblához lépett elő. A dunántúli Festetich helyére automatikusan alsómagyarországinak kellett kerülnie. A nádor ajánlására utóda a Helytartótanácsnál Schlossberg, pozsonyi alispán lett, ki a polgári jogot Bécsben tanulta, majd otthon gyakorolt, s 12 évig volt Pozsony vármegye alispánja. Az 1738/39-es pestis idején pestisbiztos is volt a Morvaország felé húzott járványvédelmi vonalon. Helyettesített a Hétszemélyes Táblánál is, de fő érdeme volt, hogy az insurrekció idején a megye katonáit saját maga vezette. A nádori ajánlás természetesen megtette a hatását. Pálffy nádor nyilván igen jól ismerte a bár idegen eredetű, de teljesen megmagyarosodott Schlossberget, ki a nemesi rendiség szempontjait ügyesen tudta egyeztetni az udvari elvárásokkal.

A tanácsosok személye

Mária Terézia alatt a magyar főhivataloknál összesen 176 tanácsosi kinevezésről, illetve megbízásról, öt esetben engedélyről tudunk. A Kancelláriánál nem volt tanácsos-gyakornok; a Helytartótanácsnál Szentmiklóssy István báró (1746-ban 2 hónapig), Koháry János gróf (1757-től 1760-ig), Dessewffy István báró (1759-ben); a Kamaránál egy ifjabb Bánffy gróf (keresztnev nélkül) lett tanácsos-gyakornok, minden "character" nélkül 1769 januárjában. A tanácsos-gyakornokok egytől egyig főnemesek voltak; belőlük a királynő tanácsosokat akart kiképezni, valódi tisztviselőket, azonban ez nem sikerült. Egy esetben azonban a tanácsos-gyakornokság eredményes volt, s ez Schilson János báróé volt, ki 1763-ban került a Helytartótanácsához gyakornokként, 22 évesen; mikor három év múlva a Kamarához került, jelentős pályát futott be.

A 176 beosztásban összesen 157 fő tevékenykedett. A Kancelláriánál és a Helytartótanácsnál 6, a Kancelláriánál és a Kamaránál 2 (Szvetics és Végh), a Helytartótanácsnál

és a Kamaránál 5. Olyan, aki mindhárom dikasztériumnál szolgált, az egész 40 esztendő időszakban csak kettő akadt: Festetich Pál, a Festetich-dominium megalapozója és Cothmann Anton, a telepítések szervezője, mind a ketten igen jelentős gazdasági szakértők.

A tanácsosok megismeréséhez két táblázat készült: az egyik betűrendes, mely azt is feltünteti, ki melyik dikasztériumnál szolgált; a másik, hivatalonkénti, kronologikus, mely a szolgálati idő mellett az életrajzi és személyi adatokat is tartalmazza. A két táblázatból kitűnik, hogy Mária Terézia korának legtöbb neves egyénisége szolgált valamelyik dikasztériumnál.

(A táblázatokba csak az *országos* jellegű hivatalok tanácsosai vannak felvéve, a regionális jellegűekéi /mint: Szepesi, ill. Kassai Kamarai Adminisztráció, Temesi Tartományi Adminisztráció, Selmeci Főkamaraigrófság/ nem.)

Mária Terézia dikasztériális tanácsosai

Akacs Ignác			Kamara
Althann Michael Karl		Helyt.tan.	
Amadé László			Kamara
Andrássy István		Helyt.tan.	
Apponyi Antal György		Helyt.tan.	
Apponyi György		Helyt.tan.	
Aspremont Johann Gobert		Helyt.tan.	Kamara
Aszalay József		Helyt.tan.	
Bachó János		Helyt.tan.	
Bacsák János		Helyt.tan.	
Bacsák József			Kamara
Bajzáth József	Kancell.		
Balassa Ferenc		Helyt.tan.	
Balassa János		Helyt.tan.	
Balassa József	Kancell.		
Balogh László		Helyt.tan.	
Bánffy N.		Helyt.tan.	
Barkóczy Ferenc		Helyt.tan.	
Batta de Vatta László	Kancell.		
Batthyány Ádám (senior)		Helyt.tan.	
Batthyány Ádám (junior)		Helyt.tan.	
Batthyány Antal		Helyt.tan.	
Batthyány János József			Kamara
Batthyány József (érsek)	Kancell.	Helyt.tan.	
Batthyány József (gyakorn.)		Helyt.tan.	
Batthyány Lajos		Helyt.tan.	
Batthyány Tivadar	Kancell.		
Berchtold Franz		Helyt.tan.	
Bobok Mihály		Helyt.tan.	
Bosch, Id. De Bosch			
Brunszvik Antal	Kancell.		
Brunszvik Antal (másik)			Kamara
Cosa Zacharias			Kamara
Cothmann Anton	Kancell.	Helyt.tan.	Kamara
Csáky Antal			Kamara
Csáky György		Helyt.tan.	Kamara
Csáky Imre		Helyt.tan.	
Csáky János		Helyt.tan.	
Csáky Miklós	Kancell.	Helyt.tan.	
Csáky József		Helyt.tan.	Kamara
Csiba Imre		Helyt.tan.	
Csiba János		Helyt.tan.	
De Bosch Ferdinand Conrad			Kamara
De Jean de Hanssen Johann Anton			Kamara
Dessewffy István		Helyt.tan.	
Erdődy János		Helyt.tan.	Kamara
Erdődy József		Helyt.tan.	
Erdődy Lajos	Kancell.		
Erdődy Miklós		Helyt.tan.	
Esterházy Dániel		Helyt.tan.	
Esterházy Ferenc	Kancell.		
Esterházy Károly (tábornok)		Helyt.tan.	
Esterházy Károly (püspök)		Helyt.tan.	

Fabiankovics Károly		Helyt.tan.	
Farkas Gáspár	Kancell.		
Fekete György	Kancell.	Helyt.tan.	
Festetich Pál	Kancell.	Helyt.tan.	Kamara
Forgách Miklós		Helyt.tan.	
Fritz Karl von Rustenfeld			Kamara
Fülek László István			Kamara
Gosztonyi István		Helyt.tan.	
Grassalkovics Antal (senior)			Kamara
Grassalkovics Antal (junior)			Kamara
Győry Ferenc	Kancell.	Helyt.tan.	
Hentl Johann Peter			Kamara
Herlein Ferenc		Helyt.tan.	
Hlavács János		Helyt.tan.	
Höchengarten Bartholom Ludwig			Kamara
Hrabovszky Antal			Kamara
Illyésházy János		Helyt.tan.	
Illyésházy József		Helyt.tan.	
Izdenczy József	Kancell.		
Kákonyi Ferenc			Kamara
Kállóczy Mihály			Kamara
Kelez József	Kancell.		
Keller Karl			Kamara
Kempelen Engelbert			Kamara
Kempelen Farkas			Kamara
Kempelen János	Kancell.		
Klimó György	Kancell.	Helyt.tan.	
Klobusiczky József		Helyt.tan.	
Koháry János		Helyt.tan.	
Koller Franz Xaver	Kancell.		
Koller Johann Joseph			Kamara
Koneck Ludwíg			Kamara
Konesek Bernát	Kancell.		
Komáromy Zsigmond			Kamara
Kovács Pál		Helyt.tan.	
Kruspér István			Kamara
Kutschersfeld Podivin			Kamara
Kvassay József		Helyt.tan.	
Mednyánszky János		Helyt.tan.	
Mohr Felix			Kamara
Nádasdy Ferenc		Helyt.tan.	
Nádasdy Lipót	Kancell.		
Nádasdy Mihály	Kancell.		
Nagy Ignác		Helyt.tan.	
Nagy József (felsőbükki)	Kancell.		
Nedeczky András	Kancell.		
Neuhold János Antal			Kamara
Niczky Kristóf	Kancell.		
Okolicsányi Imre		Helyt.tan.	
Orczy László			Kamara
Ordódy Lajos		Helyt.tan.	
Pálffy János		Helyt.tan.	Kamara
Pálffy Károly (alkancellár)	Kancell.		
Pálffy Lipót	Kancell.		
Pálffy Miklós (kancellár)	Kancell.	Helyt.tan.	
Patachich Ádám	Kancell.		

Pfeffershoven Joseph			Kamara
Pletrik László		Helyt.tan.	
Podhradszky István			Kamara
Radkovicz Ferenc		Helyt.tan.	
Radosztics Ignác			Kamara
Rajcsányi Adám			Kamara
Redl Franz Joseph			Kamara
Révay Jónás			Kamara
Révay József		Helyt.tan.	
Ribics György Rudolf			Kamara
Rudnyánszky Farkas			Kamara
Sághy Gergely György			Kamara
Sauska Antal		Helyt.tan.	
Schilson János		Helyt.tan.	Kamara
Schlossberg László		Helyt.tan.	
Schönholz Franz Christoph			Kamara
Scultety Ferdinand	Kancell.		
Sidó Mihály		Helyt.tan.	
Skerlec Ferenc		Helyt.tan.	
Skerlec Miklós		Helyt.tan.	
Somssich Antal	Kancell.		
Splényi József			Kamara
Stehenics János		Helyt.tan.	
Szendrey Benedek			Kamara
Szentmiklóssy István		Helyt.tan.	
Szlávy Pál			Kamara
Szögyén János Mátyás		Helyt.tan.	
Szóllósy Ferenc			Kamara
Sztáray János		Helyt.tan.	
Szunyogh János		Helyt.tan.	
Szvetics Jakab	Kancell.		Kamara
Timon József		Helyt.tan.	
Török Ferenc			Kamara
Török József	Kancell.	Helyt.tan.	
Tersztyánszky Dániel			Kamara
Ugarte Aloys			Kamara
Ürményi József	Kancell.		
Vajay László			Kamara
Vécsey József			Kamara
Végh Ignác			Kamara
Végh Péter (verebi)	Kancell.		
Végh Péter	Kancell.		Kamara
Wettin Albert (szász herceg)		Helyt.tan.	
Wlassics András			Kamara
Zbiskó József Károly		Helyt.tan.	
Zichy Ferenc (püspök)		Helyt.tan.	
Zichy Ferenc (utóbb főpohárnok)			Kamara
Zichy Zsigmond		Helyt.tan.	
Zlinszky Gábor			Kamara

A tanácsosok hivatalonkénti kronologikus rendje

Megjegyzések:

*-gal jelöltek más díkasztériumnál is fel vannak tüntetve.

A szolgálati éveknel a zárójelbe tett szám az összes szolgálati évet,
a gyermeklétszámnál a házassodási kort el nem ért gyermekek számát jelzi.

Rövidítések:

admin.	= adminisztráció, adminisztrátor
főisp.	= főispán
h.	= helyettes
Htt.	= helytartótanács(i)
kam.	= kamarai
kanc(ell.)	= kancelláriai
ny.	= nyugalmazva
szkv.	= szabad királyi város(i)
tan.	= tanácsos
tart.	= tartományi (al-, illetve főbiztos)
tbk.	= tábornok
vál.	= választott (püspök)
vm.	= vármegye

MAGYAR KIRÁLYI KANCELLÁRIA

Szám	Név	Előbb	Élet- kor	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Élt	Házasság	Feleség	Fü	Lány	Össz.:
1.	Fekete György (galántai)	tanácsos alkancellár	34	1745–1748 1762–1773	3 11	személynök, utóbb országbíró	1711–1788	77		Niczky Anna	1	—	1
2.	Nádasdy Lipót Flórián gr. kancellár	Htt. tanácsos kancellár	49	1746–1758*	12		1697–1758	61		Trauttmannsdorf Theresia	1	4	5
3.	Klimó György*	Novi-i püspök	36	1746–1750	4	lemond; pécsi püspök	1710–1774	64	coelibatus				
4.	Végh Péter (verebi)	kancellistából (1700–)	67 kb.	1747–1751†	10		kb. 1680–1751	70 felett		Csuzy Júlia	4	1	5
5.	Somssich Antal		59	1748–1758	10	ny.	1689–1779	90		1. Zarka Apollónia 2. Niczky Borbála	— 4	1 1 }	6
6.	Koller Franz Xaverius	titkár (1742–)		1748–1762	14	személynök	†1786						
7.	Szvetic Jakab*	ügyigazgató (1747–)		1750–1765	15	személynök	1703?–1781	78		Lada Mária		1	1
8.	Csáky Miklós* gr. főkancellár	érsek	59	1751–1757†	6		1692–1757	65	coelibatus				
9.	Patachich Ádám br.	Novi-i püspök	34	1751–1760	9	lemond; nagyvárad püspök, majd kalocsai érsek	1717–1787	70	coelibatus				
10.	Balassa József gr.		21	1754–1756†	2		1733?–1756	23					
11.	Pálffy Miklós gr. kancellár*		48	1758–1762	4	lemondott; utóbb Htt.tan.	1710–1773	63	1733.L2.	Althann Sidónia	2(1)	6(2)	8(3)
12.	Festerich Pál*	kőszegi táblai elnök	33	1758–1762	4	Udvari Kamarához; 1772. a Htt.-hoz	1725–1782	57		Stillfried Cajetana	3	4	7
13.	Török József* (szendrői)	Htt.-tól (1754–)	44	1758–1769	11	ny.	1714–1776	62		Pfeffershoven Katalin	2	2	4
14.	Koncsek Bernát (dvoreczi)	Kanc.kiadóból (1734–)	57	1759–1762	3	ny.	1702–1763	61					
15.	Esterházy Ferenc gr. kancellár		47	1762–1785†	23	Htt.elnök	1715–1785	70		Durville Antónia	1	1	2

Szám	Név	Előbb	Élet- kor	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Élt	Házasság	Felcség	Fiú	Lány	Össz.:
16.	Batthyány Tivadar gr.		32	1762–1770	8		1730–1812	82		Esterházy Filippina	1	1	2
17.	Pálffy Lipót gr.		23	1762–1777	15	főajtónálló	1739–1799	60		Daun Theresia	8	2	10
18.	Brunszvik Antal (1775– gr.)		44	1762–1775	13	lemondott	1718–1780	62		Adelfly Mária	2	3	5
19.	Niczky Kristóf (1765– gr.)		40	1762–1765	3	lemondott; septemvir	1722?–1787	65		Jankovich Katalin	2	2	4
20.	Farkas Gáspár		47	1762–1769†	7		1715?–1769	54					
21.	Bajzáth József prépost		45	1765–1777	12	veszprémi püspök	1720–1802	82	coelibatus				
22.	Végh Péter*			1765–1780	15	személynök	?–1802?			Nádasdy Erzsébet	2	—	2
23.	Kempelen János ezredes		40	1765–1776?	11		1725–1804?	79		Schröfl v. Monsperg Judith	4	1	5
24.	Cothmann Anton kam.tan.*		46	1766–1768†	2		1720–1768	48		Pachner Josepha	—	—	—
25.	Győry Ferenc* (1785– gr.)		44	1768–1783	15	Httan. tanácsos	1724?–1790	66		siklói Andrássy Krisztina	3(2)	2	5(2)
26.	Nedeczky András	fitélőmester	42	1769–1774	5	ny.	1727–1775	48					
27.	Batta de Vatta László	kancell. titkár	45	1769–1776†	7		1725?–1776	50					
28.	Erdődy Lajos gr.		27	1770–1777	7	alkancellár;†	1747–1777	34		Nádasdy Borbála	1	—	1
29.	Ürményi József		32	1773–1785	12	Htt.alelnök	1741–1825	84		1. Sturm Anna 2. Komjáthy A.	1	2	3
30.	Kelcz József		50	1774–1783†	9		1724?–1783	59					
31.	Batthyány József* gr. főkanc.	kalocsai érsek	49	1776–1799†	23	egyben érsek	1727–1799	72	coelibatus				
32.	Izdenczy József	kancell. titkár	43	1776–1785	9	kinestartó	1733–1811	74		(1825-ben:)	2	—	2
33.	Scultety Ferdinand	kancell. titkár	37	1776–1790	14	ny.	1739?–						
34.	Pálffy Károly gr. alkancellár		42	1777–1787	10	kancellár	1735–1816	81		Lichtenstein Theresia	2	—	2
35.	Nádasdy Mihály gr.		31	1777–1785	8	koronaőr főlovászmester	1746–1796	50		Colloredo Maria Theresia	1	—	1
36.	Nagy József felsőbuki		38	1780–1795	15	személynök	1742?–1801	59		Végh Anna	—	—	—

MAGYAR KIRÁLYI HELYTARTÓTANÁCS

Száma	Név	Előbb	Éves	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Év	Házasság	Feleség	Ismert gyermekszám (elhalt):		
											Fid	Lány	Össz.
37.	Ordódy Lajos	kancellistából (1724-)	40	1740-1746+	6		1700-1746	46		Maria Susanna +1747	—	—	—
38.	Zichy Ferenc gr.	botri püspök	41	1742-1744	2	győri püspök	1700-1783	83	coelibatus				
39.	Batthyány Ádám gr. jun.		20	1742-1750 újra: 1759. lemond	9		1722-1787	65		Illyésházy Teréz	1	1	2
40.	Erdődy Miklós gr.		24	1743-1757+	14		1719-1757+			Batthyány Antónia	2	2	4
41.	Csáky János gr.		25	1743-1783	40	koronaőr	1718?-1795	77	2.házasság 1788.4.24.	1. Esterházy Borbála 2. Zichy Jozefa	1	3	4
42.	Schlossberg László	Pozsony vm. alispán	58	1743-1753+	10		1685-1753	68		Viczay Anna (él 1781)	—	—	—
43.	Klimó György*	esztergomi apátkanonok	34	1744-1746 1759-1772	15	közben a kancelláriánál; pécsi püspök	1710-1777	66	coelibatus				
44.	Alihann Michael Karl gr.	váci püspök	44	1746-1752	6	váci püspök	1702-1756	54	coelibatus				
45.	Zbiskó József Károly		35	1746-1755	9	hétszemélyes táblai ülők	1711-1774	63	coelibatus				
46.	Szentmiklóssy István br.			1746.	—	resignált (2 hónapig)				nem élt Pozsonyban			
47.	Révay József gr.			1746-1766+	20		?-1766			1. Esterházy Johanna 2. Beniczky Ágnes Blaskovich Anna? +1788	—	—	—
48.	Bobok Mihály			1746-1756+	10						5?	?	5?
49.	Illyésházy József gr.	királyi étékfogó (1730-)	46	1747-1766+	19	(1755-től tárnokmester; 1759-től országbíró is)	1701-1766	65		1. Csáky Franciska 2. Traun Petronella	utód: 1	— 3	— 4
50.	Apponyi György gr.		26	1747-1779	32		1721-1782	61		Lamberg Franciska	2	2(1)	4(1)
51.	Csiba Imre	Pozsony vm. alispánja és Pozsony szkv. bírája		1748-1769	21	ny.	+1772		1719.11.9.	Bán Borbála	1	4(1)	5(1)
52.	Pálffy János* gr.		21	1748-1749	1	kamarához	1728-1791	63		Collaredo- Mansfeld Gabriella	—	—	—

Száma	Név	Előbb	Éves	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Év	Házasság	Feleség	Ismert gyermekszám (elhalt);		
											Fiu	Lány	Össz.:
53.	Keller Karl	kam.jan. (1732-)	38	1749-1750†	1		1711?-1750	39	vsz. nőtlen				
54.	Esterházy Daniel gr.		27	1749-1759†	10		1723-1759	36	2.ház: 1757.4.11.	1. Gyulaffy Borbála	1(1)	2	3(1)
55.	Szunyogh János gr.			1750-1782	32	ny.			2.ház. 1761.4.13.	2. Erdődy Anna	1	2	3
										1. Nádasdy Júlia	3	—	3
56.	Esterházy Károly	tbk.	28	1750-1757†	7		1723-1757	34		2. Esterházy Zsófia Lymburg-Styrum Amalia	—	—	—
57.	Batthyány Lajos gr. elnök	főpohárnok (1723-)	55	1751-1765†	14	(egyben nádor volt)	1696-1765	69		Kinsky Theresia	4	—	4
58.	Erdődy János* gr.		18	1751-1772	21	Kamara elnök	1723-1789	66		Pálffy Teréz	2	—	2
59.	Gosztonyi István		56	1751-1770	19	ny.	1696?-1774	78	családja Gyöngyösön élt: 1770.		1 fiú eml.		?
60.	Csáky Miklós* gr.	kalocsai, majd esztergomi érsek	59	1751-1757†	6	—	1692-1757	65	coelibatus				
61.	Kovács Pál	scardoni püspök	kb.59	1752-1753†	1	—	1693?-1753	60	coelibatus				
62.	Stehenics János	tinini püspök		1753-1766	13	ny.			coelibatus				
63.	Török József		40	1754-1758	4	Kancelláriához áthelyezve	1714-1776	62		Pfeffershoven Katharina	2	2	4
64.	Szőgyén János Mátyás	debreceni tart. albiztos, majd kassai tart. főbiztos (1739-)	52	1754-1757†	3		1702-1757	55		Jékei Zsuzsa (család Kassán)	1	3(1)	4(1)
65.	Sidó Mihály	járálnokból (1727-)	51	1754-1781†	27	—	1704?-1781	77	1734.2.14.	Kubóczy Mária	8(4)	5(3)	13(7)
66.	Tjmon József	írnokból (1733-)	43	1754-1763†	9	—	1709-1763	54		Körner Katharina	3	—	3
67.	Esterházy Károly gr.	tinini püspök	30	1755-1759 lemondott	4	váci püspök	1725-1799	74	coelibatus				
68.	Forgách Miklós gr.		23	1756-1767 lemondott	11	Nyitra vm. főisp.	1733?-1795	62		Pinelli Josepha	—	—	—

szám	Név	Előbb	Éves	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Év	Házasság	Feleség	Ismert gyermekszám (elhalt):		
											Fiú	Lány	Össz.:
69.	Balassa János gr.		22	1756–1772+	16	–	1734–1772	38	1757.4.18.	Illyésházy Júlia	1	1	2
70.	Balassa Ferenc br. (1772– gr.)		25	1756–1785	29	Pozsega vm. főisp. (1790-ig)	1731–1807	76	nőtlen				
71.	Balogh László (gr. lett 1775-től)	titkár (1754–)	39	1757–1781	24		1718?–1796	78		Jankovics Júlia †1784	1	1(1)	2(1)
72.	Koháry János gr.	gyakornok		1757–1760	3	kimaradt			?				
73.	Batthyány József gr.			1758.		kimaradt							
74.	Herlein Ferenc Xavér	titkár (1750–)	41	1758–1768+	10		1717–1768	51		Anna-Maria	1(1)	1	2(1)
75.	Pietrik László			1759–1767	12				?		1	—	1
76.	Dessewffy István br.	gyakornok		1759.		kimaradt							
77.	Győry Ferenc* (1785– gróf)	h.tart.bízt. (1749–)	35	1759–1768	9	Kancelláriához	1724?–1790	66		siklói Andrássy Krisztina	3(2)	2	5(2)
78.	Csáky Imre gr.			1759–1782	23	ny.				Engel Mária Terézia	4	2	6
79.	Illyésházy János gr.		29	1759–1779	20	Hétszemélyes Táblához	1730?–1799	69		Batthyány Szipónia gr.	3(2)	5(3)	8(5)
80.	Barkóczy Ferenc gr.	eszt. érsek	51	1761–1765+	4		1710–1765	55	coelibatus				
81.	Kvassay József	titkár (1758–)		1762–1776+	14		?–1776?		?				
82.	Fabiankovics Károly	titkár (1756–) címetes 1762– tényleges 1766–	35	1762–1783+	21		1727?–1783	56	1755.9.8.	Barinay Anna	3	—	3
83.	Schilson János* br.	tanácsos- gyakornok	22	1763–1766	3	Kamarához	1741?–1810	69	1781.8.28.	Zichy Antónia	—	—	—
84.	Zichy Zsigmond gr.		22	1763–1782	19		1741–1802	61		Raab Amália gr.	1	1	2
85.	Wettin Albert szász hg. elnök	elnökként	27	1765–1780	15	lemondott	1738–1822	84	1776.4.8.	Habsburg-Loth. Mária Krisztina főhercegnő	—	—	—
86.	Sauska Antal	kamarai járulnok, írnök, majd tart.bízt. (1728–)	57	1765–1782+	17		1708?–1782	74	1782: özvegy	?			

Száma	Név	Előbb	Éves	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Év	Házasság	Feleség	Ismert gyermekszám (elhalt):		
											Fü	Lány	Össz.:
87.	Csiba János	Moson vm. alispánja	53	1765–1772†	7		1712?–1772	60	?	Zichy Júlia özv., †1795	—	—	—
88.	Pálffy Miklós* gr.	főudvarmester (1734–)	55	1765–1773†	8	egyben országbíró	1710–1773	63	1733.1.2.	Althann Szidónia	2(1)	6(2)	8(3)
89.	Csáky József* gr.			1766–1772 1783–1785 1790–1792	10	Kamarához, utóbb újra itt				Draskovics Anna gr.	5(1)	2	7(1)
90.	Cothmann Anton* br.	Kamarától	46	1766–1768†	2		1720–1768	48		Pachner Josepha	—	—	—
91.	Berchtold Franz gr.	esztorgomi kanonok	36	1766–1776	10	besztercebányai püspök	1730–1793	63	coelibatus				
92.	Aspremont Johann* Goberi gr.		35	1767–1769	2	Kamarához	1732–1805	73		Wolkenstein- Trostburg Maria	1	—	1
93.	Sztáray János gr.		28	1767–1782	15		1739–1815	76		Migazzi Barbara	3	1	4
94.	Skerlecz Ferenc		38	1769–1797	28		1731?–1802	71		nemeskéri Kiss Róza	2(1)	6	8(1)
95.	Andrássy István sikló			1769–1776	7	lemondott	?–1784	?					
96.	Hlavács János	járulnokokból (1742–)	46	1769–1782	13	ny.	1723–1787	64		Göti Júlia Krisztina	2(1)	—	2(1)
97.	Radkovicz Ferenc	számvevő- segédből (1752–)	46	1769–1790	21		1723–?		1754.1.4.	Klobusiczky Erzsébet	—	3(1)	3(1)
98.	Aszalay József	nemes testőr (1760–); titkár (1765–)	30	1770–1783	13		1740–?			Rosty Zsófia	3	1	4
99.	Klobusiczky József		35	1770–1788	18		1735?–?		1766.8.13.	Timon Klára	4(2)	—	2(2)
100.	Bachó János	pozsonyi tart.al., majd főbiztos (1761–)		1770–1783	13					Jeszenszky Amália	2	1	3
101.	Mednyánszky János br.		24	1771–1789 1791–1818	45		1747–1833	86	nőtlen				
102.	Csáky György* gr.	Kamarától		1772–1783	11		?–1788		1753.5.22.	Erdődy Henrika †1778	3(1)	3(2)	6(3)
103.	Batthyány József* gr.	kalocsai, majd esztorgomi érsek	45	1772–1785 1790–1799	22		1727–1799	72	coelibatus				

Szám	Név	Előbb	Éves	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Év	Házasság	Feleség	Ismert gyermekszám (elhalt):		
											Fiú	Lány	Össz.:
104.	Festetich Pál* gr.	bécsi udvari kamarai tanácsos	47	1775–1782+	10	egyben kamaracelnök	1725–1782	57		Stillfried Cajetana	3	4	7
105.	Fekete György* gr.	(1760 óta gróf, alkancellár) főudvarmester	62	1773–1783	10	ny.	1711–1788	77		?	1	—	1
106.	Nagy Ignác	prépost, drivesti vál. püspök	43	1776–1777	1	székesfehérvári püspök	1733–1789	56	coelibatus				
107.	Bacsák János	Pozsony vm. alispán	60	1776–1790	14		1716–1797	81		Csémy Terézia	7	8	15
108.	Okolicsányi Imre	esztergomi kanonok	42?	1777–1782	5		1735k–1795	60 k	coelibatus				
109.	Erdődy József gr.		22	1777–1785	8		1755–1810 ut. ?	?	nőtlen?				
110.	Apponyi Antal György gr.	galíciai, majd fümei kormányzó	28	1779–1784	5	1791 után Tolna vm. főispánja	1751–1817	66		Lodron Carolina	2	2(1)	4(1)
111.	Nádasdy Ferenc gr. jun.		34	1779–1783	4	Fejér vm. főispánja	1745–1802	57		1. Erdődy Cecília 2. Aichpichl Maria-Theresia	3	2	5
112.	Batthyány Antal gr.		26	1779–1788	9		1753–1813	60		1. Festetich Mária 2. Majthényi Johanna	1(1)	—	
113.	Skerlecz Miklós	pronotarius	48	1779–1785	6	Zágráb vm. főispánja	1731–1799	68		?	1	—	2(1)

MAGYAR KIRÁLYI KAMARA

Szám	Név	Előbb	Élet- kor	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Élt	Házasság	Feleség	Fiú	Lány	Össz.:
114.	De Jean de Hanssen Johann Anton	bánáti admin., tisztv.	59	1743–1760†	17		1684?–1760	76		Koch Franziska br.	4	3(1)	7(1)
115.	Török Ferenc		44	1743–1776†	33		1699?–1776	77					
116.	Rajcsányi Ádám	kamarai levéltárnok		1743–1764	21 (26)		+1766			Platz Anna Mária	—	1	1
117.	Batthyány Ádám gr.	alelnök	48	1744–1748	4		1697–1782	85		Esterházy Anna Mária	3	3	6
118.	Révay Jónás			1744–1748†	4					Dvornikovics Klára	—	—	—
119.	Erdődy Nep. János* gr.	tanácsos alelnök elnök	23 (47)	1746–1770 1770–1772 1772–1782	24 (36)		1723–1789	66		Pálffy Teréz	3(1)	2	5(1)
120.	Koller János József	altitkár	30	1746–1776	30 (35)		1716–1781	65		Grisardt Anne-Marie	4(2)	2(2)	7(4)
121.	Szvetics Jakab*	ügyigazg.		1747–1750	3	Kancelláriához	+1781			Lada Mária	—	1	1
122.	Grassalkovics Antal gr. kamaralelnök	kincstári ügyész, majd személynök (1716–)	54	1748–1771†	23 (55)		1694–1771	76		1. Lang Erzsébet 2. Klobusiczky Krisztina 3. Klobusiczky Terézia	— 2(1) —	— 4 —	— 6(1) —
123.	Csáky Antal gr.	tanácsos, szepesi kam. adminisztrátor (1742–)	46?	1748–1764†	16		1702?–1764	62		1. Erdődy Mária 2. Berényi Anna (Kassán)	— 3	— 2	— 5
124.	Pálffy János* gr.		21?	1749–1753	4		1728?–1791	63		Colloredo-Mansfeld Gabrielle	2	2	4
125.	[De Bosch] Posch Ferdinand Conrad	hadbiztos	55	1749–1753	4	ny.	1694–1767	73	nős: neje?		—	1	1?
126.	Vajay László br.		56	1749–1772†	23		1693–1772	78	vsz. nőtlen				
127.	Podhradszky István	járuknokból (1718–)	kb.50	1749–1764†	15 (46)		kb.1700–1764	64		Gyungel Zsuzsanna	3(2)	5(3)	8(5)
128.	Hrabovszky Antal	ügyigazgató		1750–1760	10								
129.	Cothmann Anton* br.	fogalmazó (1743–)	30	1750–1766	16 (23)	Kancellária	1720–1768	48		Pachner Josepha	—	—	—
130.	Amadé László br.	katonatiszt	47	1750–1764†	14		1703–1764	61		1. Orczy Zsuzsa 2. Veltzl M. Paula	— —	— —	— —

Szám	Név	Előbb	Életkor	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Élt	Házasság	Feleség	Fiú	Lány	Össz.:
131.	Pfeffershoven Joseph br.		23	1750-1782	32		1727-1798	71					
132.	Kruspér István címzetes tanácsos	titkár (1750-)		1753-1764	11 (14)					Ország Erzsébet	1	2(1)	3(1)
133.	Kempelen Engelbert címzetes tanácsos	harmincados (1716-)	72	1753-1754	2 ny. (38)		1681-1761	80	Pozsony 1715.X.1.	Spindler Anna Theresia	6(2)	1	7(2)
134.	Füleky László István címzetes tanácsos	járlunokból (1728-)	57	1753.	1 ny. (25)		kb.1696-1760	64	1730	Máthé Erzsébet (össz. 12 gyermek, de 1763. csak 3 él)	4(2)	7(4)	11(6)
135.	Kákonyi Ferenc címzetes tanácsos	járlunokból (1715-)	61	1753-1759†	6 (44)		1692-1759	67		Szögyényi Mária Katalin	6	5(1)	11(1)
136.	Mohr Felix von Sonnegg	altitkárból (1743-)	42	1753-1764†	11 (21)		1711?-1764	53	Pozsony, 1755.V.1.	Vernle Maria Theresia	1(1)	2(2)	3(3)
137.	Ribics György Rudolf	levéltári igazgató		1754-1764	10					?			
138.	Kutschersfeld Podivinus	szepesi kamara tanácsos (1752-)	35	1754-1769†	15 (17)		1719?-1769	50		Hebenstreit Caroline	1	2	3
139.	Csáky György* gr.			1754-1772	18	Helytartótanács			Pozsony, 1753.5.22.	Erdődy Henrika †1778, 46 éves	3(1)	3(2)	6(3)
140.	Végh Ignác	titkár (1750-)		1754-1783†	29 (33)					Bobok Júlia †1788	—	—	—
141.	Grassalkovics Antal jun. gr.		21	1755-1780	25	koronaőr	1734-1794	60	1758.4.9.	Esterházy Mária (1739-1820)	1	3	4
142.	Redl Franz Joseph (osztrák nemes 1759, magyar 1765)	birtokfelügyelő (1736?-)		1756-1763†	7 (27)					?	1	—	1
143.	Radosztics Ignác	kancelláriai agens (1752-)		1756-1762	6	elbocsátva							
144.	Höchengartten Bartholom Ludwig	alkamara-gróf a bánya- városokban (1759-)		1761-1774?†	13 (25)					N. Anna	—	1	1
145.	Végh Péter*	kir. ügygag.		1762-1765	3	Kancelláriához				Nádasdy Erzsébet	2	—	2
146.	Kállóczy Mihály	járlunokból (1736-)	47	1764-1771	7 (35)		1717-1772	55		?			

Szám	Név	Előbb	Életkor	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Élt	Házasság	Feleség	Fiú	Lány	Össz.
147.	Konckel von Münstenthal Ludwig jun.	fogalmazó (1750-)	38	1764-1782	18 (32)		1726?-1783	57	nőtlen				
148.	Szendrey Benedek János	számvevőből (1743-)	49	1764-1778†	14 (35)		1715?-1772	63	nőtlen				
149.	Zlinszky Gábor	írnokból (1750-)	36	1764-1772†	8 (22)		1728?-1772	44	vsz. nőtlen				
150.	Kempelen Farkas	fogalmazó (1755-)	28	1764-1785	21 (31)		1734-1804	70	Pozsony, 1762.5.2.	Gobelius Anna-Marie	2	3	5
151.	Splényi József br.		22	1765-1783	18	főispán, koronaőr	1743?-1831	88		Ujfalussy Gabriella	3	—	3
152.	Schilson János* br.		25	1766-1784	22	lemond, majd admin.	1741?-1810	68	Pozsony, 1781.8.28.	Zichy Antónia	—	—	—
153.	Vécsey József br.	szepesi Kamaránál (1752-)	54	1766-1771†	5 (19)		1712?-1771	59	családostól Kassán élt †1770	Berényi Terézia gr.	5(1)	5	10(1)
154.	Szlávy Pál	ügyigazgató	60	1766-1783	17		1706?-1787	81		?			
155.	Batthyány János József gr.		19	1766-1782	16	Torontál főispánja	1747-1831	84		Herberstein Anna gr.	—	5(2)	5(2)
156.	Schönholtz Franz Christoph	számvevő-mester (1750-)	48	1767-1784	17 (34)	ny.	1719?-1794	75	Pozsony, 1750.7.11.	De Posch Anne-Marie	5	—	5
157.	Neuhöld János Antal (1753-magyar nemes)	ügyvéd, Pozsony városi tanácsos	41	1767-1773	6	udvari kamarai tanácsos	1726-1791 ut.			Várady Franciska	1(1)	1(1)	2(2)
158.	Bacsák József	járlunokból (1743-)	47	1768-1785	17 (42)	ny.	1721-1785 ut.			Kondé Anna-Mária	7(3)	5(1)	12(4)
159.	Cosa Zacharias tanácsosi jelleg	főposta-számvevő		1768?-						?			
160.	Bánffy N. tanácsos-gyakornok			1769.						?			
161.	Aspremont Johann Gobert* gr.	Helytartó-tanácsnál	37	1769-1782	13		1732-1805	73		Wolkenburg-Trostburg Marie-Franziska	1	—	1
162.	Zichy Ferenc gr.		19	1770-1785	15	Zemplén vm. főisp., főpohárnok	1751-1812	61		Kollowrath Anne-Marie gr.	3	3	6
163.	Akacs Ignác, baromlaki	századosból lett		1771-1773	2	ny.	†1779			Barinay Jozefa	—	—	—

Szám	Név	Előbb	Életkor	Szolgálati idő	Év	Utóbb	Életkor	Élt	Házasság	Feleség	Fü	Lány	Össz.
164.	Festetich Pál* (1772– gr.)	előbb az Udvari Kamaránál, 1756 óta. 1772– itt mint alelnök	47	1772–1782+	10		1725–1782	57	1757	Stillfried Caietane gr.	3	4	7
165.	Fritz von Rustenfeld Karl (1764– osztr. nemes)	udvari kamarai titkárból		1772–1774	2					?			
166.	Csáky József* gr.	Helytartótanácsból		1772–1783	11					Draskovics Anna gr.	4(1)	3	7(1)
167.	Hentl Johann Peter	karintiai Landesrat tagjából		1773–1779	6					1. Zambarda Clara 2. de Viesner Josepha	— 1	1 —	2
168.	Sághy Gergely-György	járlóknokból lett (1743–)	54	1773–1780	7 (37)		1719?–1781	62	Pozsony, 1771.5.1.	Petrák Zsófia	—	—	—
169.	Szöllőssy Ferenc			1774–1785	11	nyitrai kam. admin.	†1802		Pozsony, 1785.11.26.	Pauly Anna-Maria	—	—	—
170.	Orczy László br.	szepesi Kamarától mint tan. (1771–)	25	1775–1782	7 (11)	Temesi kam.admin.; utóbb alelnök.	1750–1807	57		Abensperg-Traun Theresia	—	—	—
171.	Ugarte Aloys gr.		28	1777–1782	5	visszament Bécsbe	1749–1817	68					
172.	Brunszvik Antal* (1775– gr.)	titkár (1771–)	33	1778–1785	7	Helytartótan. tan.	1745–1793	47		Wankel Elisabeth br.	1	3	4
173.	Komáromy Zsigmond			1779–1783	4	zágrábi kam. admin.							
174.	Wlasics András			1779–1781	2								
175.	Tersztyánszky Dániel	Udvari Kamarai tanácsos	49	1779–1785	6	Helytartótanácsi tanácsos	1730–1800	70		?			
176.	Rudnyánszky Farkas	Csongrád vm jegyzője, majd kam. titkár (1764–)		1780–1785	5 (21)	Helytartótanácsi tanácsos				Hávor Borbála	1	—	1

Ha Mária Terézia kancelláriai tanácsosait vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy az uralkodás elején olyan, inkább köznemesi tanácsosok kinevezésére került sor, mint például a kancellistából felemelkedett, verebi Végh Péter, vagy a szintén köznemes galántai Fekete György; az egyházi tanácsosok sorában a jobbágy eredetű Klimó György Novi-i püspök. A nemesi sorból hivatali szolgálat útján nemegyszer főnemessé tett kancelláriai tanácsosok sem tartoztak ritkaságszámba a főneméseknek rezervált helyeken. Ilyen volt Festetich Pál, később, az uralkodás második felében Brunszvik Antal, vagy Niczky Kristóf, utóbb Győry Ferenc is. A "nagy családok": az Esterházyak, Batthyányak, Pálffyak, Erdődyek képviselve voltak a Kancelláriában, de a zöm köznemesi eredetű és köznemesből lett főúri tanácsos.

Hogy mi lehet ennek a jelenségnek az oka, arra nem nehéz rájönni. A kancelláriai tanácsosság pontos megjelenést, az ülések rendszeres látogatását kívánta meg, már csak azért is, mert a Bécsben székelő dikasztériumban a hivatali kötelességek elhanyagolása gyorsabban vált szembetűnővé, mint a mégiscsak némileg távolabb lévő Pozsonyban. Annak a főúrnak, aki kancelláriai tanácsosságot vállalt, tehát akarva-akaratlanul be kellett tőnie a hivatalnokéletbe, és birtokos mivoltát, időbeli és anyagi függetlenségét fel kellett áldoznia az uralkodó szolgálatában, olyan döntés meghozatalában is részt kellett vennie, mely számára nem volt rokonszenves. Így erre a függetlenséget szerető, magyar "nagy családok" fiai közül csupán azok vállalkoztak, akik az uralkodói döntéshozatal korlátlan-ságával már eleve egyetértettek, akár neveltetésük, akár személyes meggyőződésük miatt. Ambiciózus köznemesek számára tehát itt nyitottabb volt a tér az érvényesülésre, ha hajlandók voltak az uralkodói szolgálatra.

A kancelláriai tanácsosság jó áttekintést nyújtott az államügyekre. Ezért több olyan pályafutást ismerünk, melynek egyik stádiuma a kancelláriai tanácsosság volt. Olyan közismert nevek, mint Pálffy Miklós gróf kancelláré, Festetich Pálé, Niczky Kristófé, vagy utóbb Ürményi Józsefé és Izdenczy Józsefé, jellemezték a Kancellária tanácsosi asztalát. Hogy aulikusok voltak, az az adott viszonyok mellett természetes, de ezért negatívan semmiképp sem értékelhetők. Inkább azt kell elmondanunk, hogy egy olyan koncepciót képviseltek, melyben összhangba igyekeztek hozni az uralkodó és a – közjogi értelemben vett – magyar nemzet, a rendi nemzet érdekeit. Niczky Kristóf ezeket meg is fogalmazta, mint ahogyan ez a Széchényi Könyvtár Kézirattárában lévő irathagyatékából is kitűnik. A magyar történetírás soká meglehetősen mostohán bánt a Magyar Kancellária hivatalnokságával, őket elhanyagolta: újabb, de még mindig le nem zárható kutatásunk – legalábbis Mária Terézia korában – feltétlenül pozitív szerepet betöltőknek mutatja őket.

A Magyar Kancellária tisztviselői – akárcsak az Erdélyi Kancelláriáé – kis magyar szigetet képeztek a Habsburg-birodalom székvárosában. Éltek más magyarok is a száz-ezren felüli városban, de bizonyos, hogy a találkozási pont éppen a Magyar Kancellária épülete volt, innen szervezték meg a magyarországiak audiencia-kéréseit csakúgy, mint ahogyan itt gyűltek össze a legfontosabb magyar ügyek információs bázist jelentő aktái is. Annak ellenére, hogy a Kancellária az uralkodó személye körüli hivatal volt, s mint ilyen, az uralkodói akarat exponense, személyi összetétele révén szociológiai értelemben véve, ha nem is jogilag, a magyar rendi nemzet egyfajta követsége is volt az udvarnál, s ebben ropant fontos szerepet játszottak a tanácsosai.

Az udvari beszállásjog révén, mellyel a bécsi belvárosi polgárházak – nemeseikéi is – terhelve voltak, a Magyar Kancellária tisztviselői egymáshoz földrajzilag is közel éltek. Lakcímeikből kitűnik, hogy a bécsi belváros utcáiban (Fischmarkt, Hoher Markt, stb. körül) tömörültek. Ritkábban az elővárosokban vettek saját házat, így pl. Erdődy Lajos gróf alkancellár Hütteldorf elővárosban, ahol 1777-ben el is hunyt. Mikor a nemes testör-

ség felállítása után a bécsi magyar kolónia megnőtt, akkor is a Kancellária maradt a találkozási gócpont. Meg kell jegyezni azt is, hogy a Magyar Királyi Kancellária tanácsosi kara Mária Terézia idején szinte kivétel nélkül született magyarokból állt (az egyetlen kivétel Cothmann Antal volt, aki honfúsiót), s csupán a szubalternek közt voltak nem-magyarok is. Érdeemes arra is figyelemmel lenni, hogy neveik és családjuk alapján ítélve e magyarok közt elég sokan voltak szláv környezetből valók, horvátországi és felvidéki eredettel, mint Somssich, Patachich, Festetich, illetve Koncsek, vagy Nedeczky. Mindez nem változtat egy alapvető tényen: ők voltak a legfontosabb szerepet játszó magyarok a Habsburg székvárosban.

A Helytartótanácsnál már III. Károly korában leszögezést nyert, hogy a tanácsosi állásokat nemcsak pályázók, de az uralkodó által alkalmasnak ítélt személyek, vagy maga a tanács által megfelelőnek tartottak is elnyerhetik. (97/1723. t.c.) Mária Terézia időszakában az első két évtizedben még a főúri tanácsosok sorában a régi nagy nemzetségek tagjait lehet megtalálni: Batthyány, Erdődy, Csáky, Illyés-házy, Pálffy, Esterházy a domináns főnemesi nevek. 1760 után azonban a főnemesi tanácsosok vagy beszármazott indigénák, vagy a régi nagy családok olykor egészen fiatal tagjai. Zichy Zsigmond gróf 1763-ban 22, Mednyánszky János báró 1771-ben 24, Erdődy József gróf 1777-ben 22, Batthyány Antal gróf 1779-ben 26 évesen lett helytartótanácsi tanácsos. Itt egy – bizonyosan szándékolt – megfiatalítási tendencia olvasható ki, ami alkalmasint összefüggött a racionalista eszmék térfoglalásával éppúgy, mint az abszolutizmus erősödésével is. A régi vezető családokat a Mária Terézia alatti időszakban még nem szorította ki a főrendi tanácsosok sorából az újabb, hivatali pályán feltört főnemesség: de, éppen fiataláguk miatt, tekintélyben vesztek az udvarhoz teljesen hű, új hivatali arisztokráciával szemben.

A bizottsági ügyvitelnek – és ezzel a szakszerűség fokozott érvényesítésének – alapjai már III. Károly korában meg voltak vetve. Bár a lényeges döntések – a Helytartótanács csak az uralkodónak való alávetettségének hangoztatása mellett is – a Kancelláriában történtek, a Helytartótanács tanácsosai számára az állandó bizottságok a szakosodás, és így az önálló véleményalkotás és véleménytovábbítás lehetőségét adták meg, amivel különösen az 1754. évi reform után élhettek. 1754-től bizottságok, majd 1769-től egyes előadók intézték az ügyeket, s ez a tanácsosok fokozott specializációjával járt. A specializációt elősegítette az időnkénti bizottsági kiküldetés gyakorlata is, mely lehetővé tette a fiatalabb tanácsosoknak az országos problémáknak helyi tanulmányozását. Így a királynő uralkodásának végére a tanácsosokból már szakembergárda alakult ki, de, mint az *Acta Secundum Referen.* levéltári iratanyagából kitűnik, mindenkinek többirányú volt a specializációja, azaz nem állt elő egyoldalúság, amit egyébként a tanácsosi létszám korlátozott volta se tett le róla.

Így váltak 1780-ig szakemberekké és szakreferensekké Csáky János gróf (1743 óta tanácsos) a társasági és katonai ügyek, az ország feltérképezése ügyeiben, Sidó Mihály a polgári felvételi ügyek az ipar és kereskedelem fejlesztési kérdéseinek területén (1754 óta volt tanácsos); Balogh László gróf a városi és céhügyek szakértőjeként tevékenykedett (1757 óta tanácsos). Csáky Imre gróf intézte a katonai mentesítéseket és a katonaságtól való elbocsátásokat (1759 óta volt tanácsos). Fabiankovics Károly (1762 óta) a mértékügy munkabérszabályozás, Skerlecz Ferenc (1769 óta) a Helytartótanács személyzeti kérdéseiben, a rangadományozásokban volt szakember. Hlavács János (1769 óta) a házassági ügyeket, a nem katolikusok vallásgyakorlati problémáit intézte. A kései periódusban kinevezett tanácsosok közül kiemelendő Bacsák János (1776 óta tanácsos), aki Pozsony megye alispánjából viszonylag öregén, 60 éves korában került be a konziliáriusok közé, és főleg a gazdaságrendészet, út-, hid-, gátépítés ügyeiben szerzett jártasságot; mint az ország egyik legfejlettebb, legrendezettebb megyéjének éléről került országos ügyeket intéző pozícióba. Okolicsányi Imre püspök (1777 óta tanácsos) egyházi vonatko-

zású problémakörök szakembereként lelkésszépntári, alapítványi, szerzetesi kérdésekkel foglalkozott, s az ő hatáskörébe tartozott a cenzúra is. Csupa jelentékeny, de mára jó-részt elfeledett ember, aki Mária Terézia korszakában, de részben utóbb, II. József alatt is országos hatású döntések előkészítésében működött közre. Ők is, és a név szerint itt most nem említett többiek is mind belevitték munkájukba tapasztalataikat, ismereteiket, meggyőződésüket, vagy legalábbis rutinjukat.

Volt azonban egy problémakör, amivel – igaz, eltérő arányban – szinte mindannyian foglalkoztak. Ez pedig a nemességadományozások, megerősítések, igazolások kérdése volt: roppant fontos ügy úgy a királyi hatalom, mind a rendi erők szempontjából. Döntő-en rajtuk múlt ugyanis a királyi egyeduralom ellensúlyának, a rendi nemzetnek rekrutáló-dása, utánpótlása, megfelelő elemekkel való kiegészítése. Bár a Helytartótanács feladata nem kis részben éppen az adózó alanyok számának növelése lett volna, bizonyosan ré-szük volt abban, hogy e korszakban is nagyszámú nemességadományozás és még több megerősítés történt, ami a rendi nemzetet erősítette.

Mária Terézia uralkodásának első évtizedét a Magyar Kamaránál is valóban magyar tanácsosok kinevezése jellemzi. Az első tanácsos, akinek kinevezésére sor kerül De Jean de Hanssen Johann Anton nem magyar ugyan, hanem idegen, "extraneus" születésű, de már két évtizede a Bánátban él és működik, és kiváló igazgatási szakember hírében áll. A többiek: Török Ferenc, Rajcsányi Ádám, Batthyány Ádám gróf, Révay Jónás báró, Erdődy Nepomuk János gróf, Koller János, nemességodi Szvetics Jakab, Csáky Antal gróf, Vajay László, Podhradsky István, Pálffy János gróf egytől egyig magyarok, csupán Posch Ferdinand Konrad gabonafőbiztos "extraneus", de ő csak címzetes tanácsos.

Az osztrák örökösödési háború befejeződése után azonban változik a helyzet. A kor-mányszat gazdasági politikája, a nemesi adómentesség és egyáltalán a nemesi privilégiumok csorbitatlan fenntartásának kérdése a dinasztia és a rendiség kapcsolatába is némi disszonanciát visz.

1750-től már megjelennek a megbízhatóbbnak talált indigénák, és egyfajta paritásos elv körvonalai látszanak. 1750-ben a magyar Hrabovszky Antal és Amade László mellett az indigena, stájer eredetű Pfeffershoven József és a külföldi, westfáliai származású, de bécsi születésű Cotthmann Anton lesznek tanácsosok. Cotthmann kitűnő gazdasági szak-ember, Pfeffershoven pedig katonacsalád sarja, apja várparancsnok volt, s annak idején Rákóczi ellen harcolt, a királynő szándékai iránti feltétlen hűségéhez nem fér kétség.

1753/54-ben, mikor ismét újabb tanácsosi kinevezésekre kerül sor, az idegen eredetű Kruspér István, az indigena Kempelen Engelbert – egykor pozsonyi harmincados – a ka-marai szubalternekből felemelkedett Fülek László – latin verselő – Kákonyi Ferenc, a szorgalmas lajstromozó lesznek címzetes tanácsosok, s velük együtt sonnegi Mohr Felix, volt titkár, akinek még indigenitása sincsen, s osztrák nemessége sem nagyon régi – kato-natiszt apja, vagy nagyapja szerezte négy évtizeddel előbb. Ténylegessé csak Kruspér és Mohr lesznek. Mohr kinevezésével ismét az a gyakorlat tör utat, hogy a magyar kamarai tanácsos olyan ember is lehet, akinek nincs magyar nemessége, vagy indigenátusa.

Mohr Felix 11 évi kamarai tanácsosi szolgálata alatt se szerezte azt meg soha, csak fia, József szerzi meg a magyar címereslevelet, több, mint harminc év múlva, 1790-ben. Kutschersfeld Podivin is kamarai tanácsos lesz ekkor, ki újonnan nemesített – eredeti csa-ládneve valószínűleg Kutsera. De néhány magyar is kamarai tanácsos lesz ezekben az években az oszlopi, Sopron megyei származású Ribics György Rudolf, tehetséges jogász, de a királyi abszolutizmus feltétlen híve, azután Végh Ignác, Csáky György gróf és az if-jabb gróf Grassalkovics Antal, a kamaraelnök fia, a bécsi Thereziánium neveltje.

1756-ban kamarai tanácsos lett Redl Franz Joseph, a bécsi kamarai javak adminisz-trátora, tevékeny hivatalnok, érdemes, valószínűleg csehországi és polgári származású tisz-tviselő, aki csak 1759-ben kap osztrák örökösstartományi és hat évvel később, magyar kirá-

lyi kamarai tanácsossága kilencedik esztendejében magyar nemességet. Mint látható tehát, a kamarai tanácsosok alkotmányban előírt nemességét az élet áttörte, és Mária Terézia, ha meg is adta nekik ezt a rangemlést, amit egyfelől munkájukkal ki is érdemeltek, másfelől a rendek is követelhettek, észrevehetően nem sietett azzal, hogy a kamarai tanácsosoknak megadja a magyar nemességet. Ugyancsak 1756-ban lett tanácsos a nemesi származású, alighanem horvát eredetű Radosztics Ignác is, aki ugyan a rendi nemzet tagja, de munkásságában a dinasztia készséges munkása, aki egyben a horvát adminisztratívát is elnyerte a tanácsosi ranggal.

Néhány évig ekkor szünetelnek a tanácsosi kinevezések. 1761-ben Höhengarten Bartolomäus Ludwig, alsómagyarországi alkamaragróf, bányászati szakértő 1761-ben címzetes kamarai tanácsos lett. Pozsonyi tartózkodásáról az anyakönyvek mit sem tudnak. Se tanúként, se keresztszülőként sohasem szerepel. 1750 ősze óta családjával Selmecbányán lakott; funkciója csak névleges, inkább állása megfelelő rangkiegészítéseként kapta a címet. Magyar nemességet ő sem nyert.

A két következő kinevezett: Végh Péter, királyi ügyigazgató (1762) és Kempelen Farkas, sőügyi igazgató (1764) igen érdemes tisztviselők. Véghet sem találjuk meg a pozsonyi anyakönyvekben; úgylehet, Bécsben lakott, Kempelen viszont nemcsak származás szerint a város fia, hanem családotól ott is élt mindaddig, míg előbb Budára, majd a Kancelláriához való előrelépésével Bécsbe került. Kempelen élete találmányai miatt meglehetősen ismert. De azt, hogy milyen szorgalmas tisztviselő is volt, kevésbé tartotta számon az utókor. Nemcsak a sőügyben vált ki. Egy 1785-ből való *Conduite-Liste* tanúsága szerint nemcsak franciául és olaszul, de angolul és hollandul is tudott; e két nyelv ismerete akkor igen szórványos. Kempelen személyében olyan ember jutott kamarai tanácsossághoz, aki ugyan teljesen be volt ágyazva Pozsony város életébe, de érdeklődés és látókör szempontjából messze túlnőtt nemcsak városán, de a primér fővároson, Bécsen is, és teljesen európaias horizontú. Pedig nem nagy vagyonú mágnás, és nem is világotjáró katoná, hanem műveltségét elsősorban a könyvkultúra útján gyarapított ember. Sajátos, de a nagyvilág felé való nyitottságát alighanem házassága is elősegítette. Felesége, Gobelius Anna-Mária szegény nemes lány ugyan, de bizonyosan igen művelt személyiség, mert férjhezmenetele előtt gróf Erdődy Jánosné társalkodónője volt. Németországból került Pozsonyba – természetesen Bécsen át, – és hihetőleg személyes összeköttetéseinek is jelentős része volt abban, hogy Kempelenre irányult a figyelem.

Az 1764/65-ös országgyűlés előtt a Kamara tanácsában ismét nagyobb szerephez jut a hazai elem. Ez nyilván nem véletlen, hanem a rendi óhajok lehető teljesítésével áll összefüggésben, hiszen ismert, hogy erre az országgyűlésre a magyar rendek egyfajta sérelemként, összeállítják a hazai hivatalokban működő "extraneus"-ok jegyzékét is. Az 1764-ben kinevezett négy tanácsos közül Kallóczy Mihály régi, Pozsony környéki, magyar eredetű tisztviselő, ki fokról fokra haladt felfelé a ranglétrán; Szendrey Benedek is magyar, de új nemes, apja előbb az Udvari Kamara szolgálatában állt, Osztrák-Oláhországban és Erdélyben, az Apaffy-birtokok felügyelőjeként szerzett érdemeket, Zlinszky Gábor pedig megyei szolgálatból került Pozsonyba. "Extraneus" csak Konckel von Münstenthal, osztrák-német, lelkiismeretes tisztviselő, aki agglégényként csak kevésbé illeszkedik bele Pozsony életébe. Ugyancsak ennek az országgyűlésnek a folyamán kap létszám feletti tanácsosságot Spényi József, több, mint egy százada Magyarországon élő, osztrák exuláns eredetű család sarja, aki azonban már teljesen magyarrá lett. Családtagjai katonák, a dinasztia hazai hívei közé tartoznak, ő sem a rendi irányzat híve.

1765 a dinasztia és a rendek közti viszony megromlásának esztendeje. A tanácsosi kinevezések rendszerén ez nem okoz feltűnő változást. Akik ezután kapnak tanácsosi kinevezést, egyelőre mind magyarok, bár bizonyos módosulás körvonalai már látszódnak.

Schilson János báró, aki 1766-ban létszámfelettiként jelenik meg a Kamaránál, s 1771-től tényleges tanácsos, színes és érdekes egyéniség. Soproni patrícius jellegű, nemesi családból származik. Rangja a nemességhez, életvitele és szemlélete a polgárság legmagasabb rétegéhez sorolja. Részletesebben kell foglalkozni vele, mert bizonyos fokig típus képvisel.

Schilson János Mihály, a győri püspök (fertő)rákosi javainak provizora, 1704. dec. 22-én kapott soproni polgárjogot. Az ő apja, Jakob Schilson Tauberkönigshofenben (Würzburg püspökségben) volt szabad polgár (Freyburger), és az ottani Arany Oroszlánhoz címzett fogadó vendéglőse. Schilson János Mihálynak Magyarországon nemcsak Sopron szenátusába sikerült bejutnia, hanem az 1707. szept. 16-i megyegyűlésen már magyar nemességét egyben honfűsítését hirdetik ki. A szenátorságról 1712-ben lemondott, viszont 1713-ban már "Sambtlicher Herrschaften des Bistums Raab praefectus"-ként szerepel. Már 1712-ben bírodalmi és örököstartományi lovag lett, "Edler von" címmel. Báróságára vonatkozólag adat nincsen. A Kamarával hivatalos birtokügyekben kapcsolatban állt. Ő maga nevét ugyan csak "a Schilson"-nak (von Schilson) írja alá, de a Kamara átiratainak külzetén bárónak titulálja. E címet néha ő maga elfogadta, de általában csak a Schilson-ként írt alá. Fiai azonban már kapva-kaptak a címen, és a nagyszombati egyetem anyakönyveiben már az 1727–1729-es években már mint L[iber] B[aro]-k szerepelnek.

A Schilson család Magyarországon birtokot szerzett, bár nem donációba kapta azt: valószínűleg zálogjog, esetleg vétel útján jutott hozzá. Alkalmassint a Neoacquista révén szerezhetette. A püspöki jövedelmek bérbevétele sem volt idegen tőle. Sopronban több háza és kertje, majorja volt, s a város műemlékei közt ma is jólismert a kis palotának is beillő Schilson-ház. A család inkább a nemességgel is bíró soproni patriciusok sorába illeszthető. Csak a bárói cím adományozásának nincs semmi nyoma sem a magyar, sem az osztrák, vagy német nemesi lexikonokban. Úgy tűnik, a "Freyburger" cím eléréséről lehet szó, melyhez hasonlót a magyar jog nem ismer. Így lett a tauberkönigshofeni szabad polgár fiából egyetlen nemzedék alatt "báró" Magyarországon. Mégsem tekinthetjük Schilson-t a főnemesi cím uzurpátorának, legfeljebb jóhiszemű használójának; a közép-német polgár ti. annak a Nyugat-Európában ekkor már régen szerte dívó szokásnak hódolt, hogy a meggazdagodott polgárok birtokvásárlással azokhoz fűződő címeket is szerezhettek, s ha egyszer hivatalos szervek bárónak címzik, elfogadja a megtisztelést. A bérlői vállalkozás is arra mutat, hogy a Franciaországban és Angliában dívó vállalkozásmódot ismerte, és – III. Károly korában, mikor Magyarországon is terjed a bérleti gazdálkodás, – alkalmazni is kívánta azt. Egyszerűen arról van csak szó, hogy egy nyugat-európai szabású és gondolkodású, s valószínűleg képzettségi szintű ember magyar talajon is az ottani szokásokat követi egy más jogrendszer mellett.

Ebből az "usus" révén használt báróságból utódainak nagy hasznuk volt. Éppen ez: a nyugati fejlődés ismerete, úgy látszik, az a tényező, mely a család érvényesüléséhez hozzájárult. Schilson János, a kamarai tanácsos, a Tereziánium volt növendéke már vitathatatlan báróként szerepel: kommersziális érdeklődésű polgári elődeitől azonban örökbe kapta a gazdasági lehetőségek iránti érzéket. Még mint létszámfeletti tanácsosra, rábízták a lótenyésztés megszervezésének ügyét, melyről tervezetet is készített, majd a tőzeggelhasználás ügyét is vele dolgoztatták ki. Nem csodálkozhatunk, ha a nyugati irányban nyitott Schilson a művészet iránt fogékony. Előbb egy, már a címében is a racionalizmus szellemiségének hatását mutató szindarabot ír (*Die Tugend im Bauernhaus*. Pozsony, 1775.), majd zenés, táncos, balettes színművet (*Die Wilden*. u.o. 1777.).

Schilson-t a Kamara utóbb II. József idején Sopronba királyi delegátusként küldte, és ott elmondott beszédei nyomtatásban is fennmaradtak.

Mikor 1781-ben (kamarai tanácsosi kinevezés után csaknem másfél évtizeddel) meg-nősül, már a magyar mágnáskörökbe házasodik bele. Neje, Zichy Antónia grófnő, tanúi

pedig Zichy Ferenc és Batthyány János grófok. Három évvel később, 1784-ben lemondott kamarai tanácsosi rangjáról. Képességeit kortársai is felismerték. Lemondásakor 1784-ben Balogh Ferenc gróf annak a reményének ad kifejezést, hogy továbbra is sikerül őt királyi szolgálatban megtartani. Az építészeti érdeklődés, melyet már diákkorában a Theresianumban is elárult, új erővel tört fel akkor, mikor néhány évvel lemondása után pesti kamarai kerületi adminisztrátor lett, s ekkor Pest város rendezéséről tevet készít: ez utóbb is foglalkoztatta. Később felváltva Pesten és Surányban élt.

Schilsonnal együtt lett kamarai tanácsos Vécsey József szepesi kamarai adminisztrátor, Szilávy Pál királyi ügyigazgató és Batthyány József János gróf is; utóbbi egyelőre fizetésnélküliként; tényleges csak négy év múlva lett.

1767-ben más típusú tanácsosok jelennek meg. Schönholz Franz Christoph gabonafőbiztos császári hivatalnok. Neühold János viszont hazai születésű, pozsonyi polgári családból való, 1726. május 29-én született. Apja, Neühold József Pál esztergályos mester volt. A tanácsos maga a városi igazgatás fokozatain ment keresztül, mielőtt a Kamarához került. 1752-ben városi könyvelőként, 1756-ban mint városi fiskális szerepel az anyakönyvben. Kétségtelen, hogy a Kamarához a városigazgatási ügyekben való jártassága miatt került. Rokonai az 1770-es és 80-as években is az atyai esztergályos mesterség mellett maradékként ismertek. Neühold a stúdium révén emelkedett előbb a város polgárságának vezetői közé, utóbb a nemességbe (1753-ban lett nemes), és végül, miután előbb Horvátországban kincstári ügyész volt, a Kamara vezető hivatalnokai sorába. Karrierje itt sem ért véget, mert 1773-ban az Udvari Kamarához került ugyancsak tanácsosi minőségben a Magyar Kancelláriához előlépett Ürményi József helyére.

Schönholz katonacsalád sarja volt: nagyapja I. Lipót és I. József királyok idején katonaként harcolt Magyarországon: apja részt vett az 1717/18-as hadjáratban, ott volt Temesvár és Belgrád elfoglalásánál is. Egyébként Posch tanácsos veje volt és a hadellátási ügyek szakértője. Kamarai tanácsossága időpontjában még nem magyar nemes, csak élete végén mint nyugalmazott haditanácsos nyerte el ezt a rangot, 1790-ben, II. József halála után az osztrák lovagi ranggal együtt. Kamarai tanácsosi állásában gabonaügyi igazgató címet viselt, s hatásköre az Udvari Haditanács felé csak tanácsossága harmadik évében nyert végleges tisztázást. Sem kinevezése, sem tevékenysége nem volt a magyar alkotmányos előírásoknak megfelelő, azonban teljesen megfelelt Mária Terézia központosító törekvéseinek. Schönholz egyébként az állásában nyugdíjazásáig, 1784-ig megmaradt, s Pozsonyt véglegesen nem hagyta el, ott is halt meg 1794 november 13-án. Magyar nemesítése halála előtt négy évvel, hazai megtelepedésének csak mintegy utolsóelőtti záróakordja volt, mert fiai is magyar közszolgálatban helyezkedtek el.

1768-ban kapott tanácsosi címet benefai Bacsák József, régi kamarai tisztviselő. Bacsák családja is figyelmet érdemel, mert benne egy másik, a Schilsonétól jelentősen eltérő társadalmi típus képviselőjét láthatjuk. A Bacsák család nemességszerző ősé 1626-ban kapitány volt; ennek fia, János is a török elleni harcokban vett részt. Fogságba kerülve, váltságdíja teljesen tönkretette a család anyagi viszonyait. Ennek ugyancsak János nevű fia mint birtoktalan nemes, Vágújhelyen élt, de nemességét 1676-ban ismét megerősítették. E második János fia, a kamarai tanácsos apja, Bacsák Ferenc iskolamester volt Somorján. A tízgyermekes tanító fiai közül az egyik helytartótanács tanácsossáig vitte, miután hosszabb ideig megyei szolgálatban állott, és évek során át volt Pozsony vármegye alispánja, két másik fiú pedig a papi pályán működött, a legkisebb fiú viszont ügyvédként tevékenykedett. József nevű testvérük, ki 1721-ben született, 1744-ben tehát 23 éves korában lett járulnok a Kamaránál, de már addig is nemcsak tanulmányaival végzett és a joggyakorlat volt mögötte, hanem Pozsony megyénél rövid ideig esküdti tisztet is viselt. Huszonöt évi kamarai működés után, végighaladva a hivatali ranglétra fokozatain, lett előbb címzetes, majd egy évvel később tényleges tanácsos. Bacsákot szorgalma mellett már fia-

tal korában is ajánlotta az a tény, hogy a német írásos ügyvitelben is jártas volt. A Kamaránál a városi ügyosztályon is működött, itt is megismerte az ügyvitelt, a 1768-ban szóba került, hogy ő legyen a máramarosi adminisztrátor; de népes családjára (11 gyermeke volt), Pozsony megyei gazdaságának gondjára, valamint 25 évi szolgálatára való hivatkozással sikerült a megtisztelő, de súlyos kihatásokkal járó megbízatás alól mentesülnie. Bacsák szorgalma és nyilvánvaló lojalitása mellett is elég bátor volt ahhoz, hogy a felsőbb szándékoknak személyével kapcsolatosan ellent merjen mondani, amikor pozsonyi gyökeireit ki akarták tépni, és áthelyezni egy távoli országrészbe. Talán nyugodtan mondható, hogy benne egy tipikus, nyugat-magyarországi, agrárorientált, gyökeres, Pozsony környéki hivatalnokot lehet látni, amilyen aránylag kevés volt a Kamara vezető visztviselői közt. Mégis, ezekből a magyar szubalternekből is eljutottak némelyek – mint Bacsák is – a tanácsosok sorába. Hihetőleg Grassalkovics kamaraelnök pártfogolta Bacsákot mint magyar köznemest, kamarai pályafutásában, és talán a máramarosi adminisztrátorság terve is ebből a bizalomból származott, mert a kamaraelnök oda hozzá hasonló felfogású embert szánt. Bacsák azonban nem volt mozdítható, ahogyan későbbben sem. 1785-ben, II. József alatt nyugdíjazták.

1768-ban kapott tanácsosi címet Cosa Zacharias, Magyarország postafőszámvevője. Kérdéses ugyan, hogy Cosa kamarai tanácsos lett-e, vagy címzetes királyi tanácsos (a tiszti címtárakban ugyanis nem szerepel a kamarai tanácsosok sorában), mégis meg kell említenünk. Kinevezése ugyanis a kamarai királyi határozatok könyvében szerepel, s jelentősége abban van, hogy személyében szakember, éspedig postaügyi szakember jutott tanácsosi címhez. Cosa 1760-ban Budán, a Víziváros halálozási anyakönyvében van említve – fiát vesztette el –, valószínű, hogy akkor itt állomásozott. 1762-től, a postai hivatalnokoknak a tiszti címtárakban való megjelenésétől kezdve Pozsonyban szerepel mint postafőszámvevő. 1773-ig említik itt, utána állása évekig betöltetlen marad. A halálozási anyakönyvekben nem szerepel: valószínű, hogy elköltözött, hihetőleg Bécsbe.

A következő évben ismét egy német származású tanácsos jelenik meg a Kamaránál: Aspremont-Linden Johann Gobert gróf. Aspremont – a Rákóczi családdal való rokonsága miatt – nem egészen idegen. Indigéna és birtokos is, a magyar nemesség tagja, mindazonáltal kétségtelenül az udvari törekvések híve. Nem egészen fiatalon, 37 évesen lett tanácsos. Aligha tévedünk, ha úgy véljük, személyében Mária Terézia a származása és helyzete miatt közvetítő szerepre alkalmas egyéniséget kívánt akkreditálni a Kamara tanácsába.

Ezt megerősíti a következő két kinevezés is. Zichy Ferenc gróf (1770) és baromlaki, nagy- és kisunyomi Akács Ignác (1771) kinevezéseivel született magyarok kerültek a tanácsba. Akács előbb százados volt a hadseregben, hol 14 évig szolgált. A Kamaránál úgy látszik, nem jól érezte magát, mert már két év múlva nyugalmába ment. Ezután változott a helyzet.

Grassalkovics halála után (1771 december 1.) Mária Terézia szemmel láthatóan félretette a magyar rendek óhajaival számot vető politikát a kamarai tanácsosok kinevezésénél is. 1772-ben és 1773-ban két olyan tanácsost is nevezett ki, kik nem voltak magyar nemesek. Előbb Karl Fritz von Rustenfeld kapott ilyen állást (1772. aug. 22.). Unokatestvérével együtt már mint az Udvari Kamara titkára kapott 1764-ben örökös tartományi nemességet: magyart egyáltalán nem. Itt-tartózkodása nem volt hosszú: 1773. szeptemberében Bécsbe hívták szolgálati tételre, s 1774 után eltűnik a neve a magyar tisztcímtárakból is. Valószínűleg utódául volt szánva Johann Peter von Hentl, ki német-római birodalmi lovag és karintiai nemes volt. Hentl magyar kamarai tanácsosi kinevezése előtt tartományi tanácsos volt a karintiai reprezentációnál és kamaránál, s 1770-ben itt már 3000 forintnyi fizetést élvezett. A lovagi címet 1772-ben nyerte el; Pozsonyba 1773 júliusában történt kinevezésekor már ilyen minőségben jött. Karintiai szolgálati idejét a Ma-

gyar Kamaránál beszámították. 1776-tól a Kamara irodájának igazgatója is volt, ami minden írásbeli ügybe való betekintés jogát és lehetőségét jelentette számára. Előbbi osztrák társához, Fritzhöz hasonlóan, ő sem lett soha magyar nemes. Mindkét neje ausztriai volt (az első 1775 decemberében halt meg Pozsonyban); a második házasságából származó gyermeke keresztapja azonban már magyar: Szöllősy Ferenc magyar kamarai tanácsos. Kapcsolata autochton kollégáival tehát hamar kialakult. Családja 1796-ban ismét Bécsben élt. Ő sem halt meg Pozsonyban; a tiszticímárban 1780-ban szerepel utoljára, a kamarai tanácsosok sorában.

Még 1772-ben került át a Helytartótanáctól a Kamarához Csáky József gróf. Csákyt még két magyar tanácsos követte: a szubaltern tisztviselőből felemelkedett Sághy Gergely, ki még 1743-ban kezdte a szolgálatát mint járulnok, s a kancellista, fogalmazó, kiadó, jegyzőkönyvvezető, titkár fokozatokon keresztül jutott el a tanácsossáig; a másik Szöllősy Ferenc volt, aki utóbb, II. József idején nyitrai adminisztrátor lett. Mind a kettő lelkiismeretes hivatalnok.

A Szepesi Kamara, vagy másnéven Kassai Kamara Adminisztráció átszervezésével is kapott magyar tanácsost a pozsonyi központ. Orczy László, a költő Orczy Lőrinc másodikszülött fia már 21 éves korában lett a Szepesi Kamaránál tanácsos. Az 1773/74. évi átszervezésnél feleslegessé vált Kassán, de fiatalága ellenére alkalmazni akarták, állása megtartásával, főrangú tanácsosként került a pozsonyi központhoz. Ezek az évek számára hivatalnoki tanulóévek voltak, hiszen itteni szolgálata kezdetén még csak 25 esztendő. Utóbb, a bécsi intézkedő körök számára alkalmas magatartása miatt 1791-től a Kamara elnöke volt egészen 1807-ig, haláláig.

Mária Terézia uralkodása utolsó éveig már csak egyetlen nem magyar tanácsost nevezett ki a Kamarához: Ugarte Aloyst. Ugarte családja a XVII. században származott át Spanyolországból Ausztriába, illetve Csehországba, ahol előbb báró, majd 1713-ban gróf lett.

Némelyik kancelláriai tanácsosnak szónoki műve is maradt fenn. Koller Ferenc Xavérnak például, aki több, mint két évtizeden át Bars negye főispánja volt, két nyomtatott beszéde ismeretes. Mit is mond megyéje közönségének a főispán? Az egyik beszédben, mely 1759-ből való, az uralkodó iránti hűségre figyelmezteti az alattvalókat. Anyagi támogatást kér – ekkor már második éve folyik a hétéves háború –, és emlékeztet arra, hogy az uralkodó "Palaestra"-t alapított a nemesi ifjúság számára. Rámutat arra, hogy "külföldiektől szinte pénzünk kidobásával kérjük azt, amit, ha ipar jönne be, idehaza is beszerezhetnénk". Buzdítja az ifjúságot a hadi pályára. Rámutat, hogy a megyére rábízták a levéltár gondját, ami nyilvánvalóan eredmény a megye számára. Figyelmeztet, hogy a levéltár nincs kihasználva. Második beszédében, 1782-ben tisztújításnál visszatekint eddigi főispán-sága eredményeire. De újra figyelmeztet: az uralkodó nagy költséggel tartja fenn az állandó hadsereget, melynek védelme alatt békében élhetünk és közrend van. Hangsúlyozza, hogy "mi magyarok az Istenségtől a legjobban el vagyunk látva a természet ajándékaival, jobban, mint más, külső nemzetek", de félénkek vagyunk és a régi tisztelői, ami a nagy nekilendülésnek akadálya. Rámutat az uralkodóház által tett eddigi nagy vívmányokra: a selyemtermelés behozatalára, a mezőgazdaság javítására, a kereskedelem és hajózás fejlesztésére, a fiumei kikötő létesítésére. Ezekre utalva ajánlja a megye rendjeinek alispán-jelöltjét, Bacskády Károlyt. Mint mindezekből látható, a tanácsos és főispán az uralkodói intenciók végrehajtója, a hadsereg fejlesztésének, a merkantilista és fiziokrata törekvéseknek szószólója a rendi önkormányzat felé. Mindenképpen a királyi abszolutizmus képviselője, tevékenységében a "commissarius regius" közigazgatási feladatainak maradéktalan végrehajtása érvényesül; nem ellenségesen ugyan a rendekkel szemben, de a megyei rendeknek az uralkodói kívánságok szolgálatába állítását célozva. Mint uralkodói tanácsos, mint főispán, egyaránt uralkodói tisztviselő, és nem a rendek képviselője. Hivatalnok

származása, hivatalnoki pályafutása egyértelműen az uralkodó exponensévé teszi; nemesi rangja rangtársai iránt csak bizonyos megértést, de nem törekvéseikkel való azonosulást jelent.

Áttekintve a dikasztériális tanácsosok sorát, egy feltűnő jelenséggel találkozunk. Mária Terézia halála után a sietve reformáló II. József anyjának sok tanácsosától igyekezett megszabadulni, de ez nem érintette egyformán az egyes dikasztériumokat. Ugyanúgy az 1790/91. évek folyamán lezajlott fordulat sem.

II. József helytartótanácsi és kamarai tanácsosai a tízéves uralom alatt fokozatosan tűntek el az egyesített dikasztériumokból. A már régen nehezményezett magas létszámon a természetes úton való távozás: halálozás, nyugdíjbamenetel mellett az áthelyezés is segített. Több tanácsos önként távozott. Némelyek ezek közül II. József után még visszatértek, mint gr. Batthyány József, esztergomi érsek, aki 1785-ben megvált, de 1790-től haláláig, 1799-ig ismét tisztebe lépett. A főnemesi tanácsosok közül gróf Csáky József tért vissza 1785 után, de csak két évre: ő a Kamaránál volt közben egy ideig. Visszatért Mednyánszky János báró is, akinek megszakítása csak 2 évig tartott: 1789-től 1791-ig, s utóbb 1818-ig maradt. A köznemesi tanácsosok közül Skerlecz Ferenc maradt meg II. József után, 1797-ig. A kamarai tanácsosok közül Orczy László báró és Tersztyánszky Dániel maradtak meg 1790 után; az előbbi 1791-től 1807-ig a Kamara alelnöke lett, az utóbbi 1799-ben nyugdíjba vonult. Zichy Ferenc gróf 1785 után egy ideig zempléni főispán, majd 1790-től főpohárnok volt. Brunszvik Antal gróf a Helytartótanácsba került, s 1793-ban halt meg. A legtöbben, ha megélték II. József halálát, visszavonultak, s mint magánemberek töltötték életük végét. Így pl. a többször emlegetett Schilson, aki Bécsben hunyt el 1810-ben. Még a Kancellária tanácsosai közül maradtak meg aránylag a legtöbben a közeletben, ha nem is a hivatal keretei közt. Így Pálffy Károly gróf alkancellár, aki II. József alatt is töretlenül haladt előre, 1787-ben kancellár lett, s az maradt 1807 novemberében bekövetkezett haláláig. Felsőbüki Nagy József is megmaradt tanácsosnak itt 1795-ig, amikor személynök lett; Nádasdy Mihály gróf pedig 1785-ben megvált ugyan a Kancelláriától, de koronaőr és főlovászmester lett. A magyar ügyekben megőrizte befolyását Izdenczy József, ki ugyan 1785-ben a kincstartói állást kapta, de a Staatsraton keresztül nem szűnt meg az állami centralizációért a rendek ellenében tevékenykedni. Leginkább tehát a Kancellária tanácsosainak befolyása maradt meg II. József halála után, ami érthető, hiszen közel voltak az udvarhoz.

A tanácsosok demográfiai viszonyai

Végezetül, a bár némileg hiányos életrajzi adatok alapján megkísérélhető a tanácsosok működési és népesedési jellemzőinek statisztikai megállapítása is.

Az adatok alapján a kancelláriai tanácsosságot érték el a legidősebb korban: Mária Terézia idején a Kancellária új tanácsosai átlag 42,5 évesek voltak, amíg a Helytartótanácsnál és a Kamaránál átlag 38,5 esztendősek. A királynő uralkodásának első felében a Kancellária új tanácsosai több, mint 45 évesek voltak: 1760 után az életkoruk a kezdéskor nem volt több 40 esztendőnél. De átlagban az összes dikasztériális tanácsosok életkora az egész uralkodási periódus idején a kezdéskor nem érte el a 40 évet. Nem voltak tehát fiatalok, hanem éppen javakorbeliek.

A tanácsosi szolgálati tartam a Kancelláriánál 9,5; a Helytartótanácsnál 12,7; a Kamaránál majdnem ugyanennyi esztendő volt átlagban. De amíg a Kancelláriánál az uralkodás első feléhez képest a második periódusban, 1760-tól nőtt, addig a másik két di-

kasztériumnál valamelyest csökkent a tanácsosi szolgálat időtartama, ami a fluktuáció felgyorsulásával magyarázható meg. Mária Terézia uralkodásának egész tartama alatt a dikasztériális tanácsosi szolgálat átlagosan 11,7 évet tett ki.

A tanácsosok átlagos élettartama 1740–1780 közt 65 esztendő volt. A három dikasztérium tanácsosai közt kevés különbség mutatható ki, bár kerek 66 évvel a kamarai tanácsosok voltak a leghosszabb életűek. Élettartam tekintetében a királynő uralkodásának első és második periódusa közt jelentős különbség nem volt. Mária Terézia dikasztériális tanácsosai a kor viszonyaihoz képest általában hosszú életű emberek voltak.

A dikasztériális tanácsosoknak kimutathatóan több, mint háromnegyed része házas volt. Nem minden házasság termékenysége ismeretes. De a házasságokra egyenként minimálisan 3,8 gyermek esett; ez csak a regisztrált gyermekek száma, bár lehetségesek a regisztrálásból kimaradtak is. Az 1740–1760 és 1760–1780-as periódus közt különbség csak a Kancelláriánál volt, ahol a második periódusban a házasságonkénti gyermekszám fogyása volt észlelhető. Általában azonban a tanácsosok családjai nem voltak gyenge szaporodásúnak minősíthetők, bár a gyermekek egy része, mint a korban általában minden rétegnél, az egész népességben, nem érte el a reprodukív kort.

Mindent összevéve, Mária Terézia dikasztériális tanácsaiban olyan kiegyensúlyozott, életerős csoportot láthatunk, mely nemcsak szellemi tevékenységével, munkájával, de élettani erejével is kitűnt.

A királyi tanácsokra és az abszolutizmus uralkodói tanácsaira általában az alábbi források kívánnak említést: Hock Carl – Biedermann Hermann Ignatz: *Der österreichische Staatsrath 1760–1848*. Wien, 1879.; Gross Lothar: *Die Geschichte der Deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806*. Wien, 1933.; Walter Friedrich: *Die Theresianische Staatsreform*. Wien, 1958.; Regle Oskar: *Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848*. Wien, 1949.; továbbá Hintze Otto: *Der österreichische und der preussische Beamtenstaat im 17. und 18. Jahrhundert (= Staat und Verfassung. 2. Aufl. Göttingen, 1962.)*; Lotz Albert: *Geschichte des deutschen Beamtenums*. Berlin, 1914.; Dold Ingrid: *Die Entwicklung des Beamtenverhältnisses im Fürstenthum Fürstentum 1744–1806*. Allersbach am Bodensee, 1961.; Quartal Franz – Wieland Georg: *Die Behördenorganisation Vorderösterreichs von 1753 bis 1805 und das Beamtenum in Verwaltung, Justiz und Unterrichtswesen*. Büchl in Baden, 1977.; Gaillard Arthur: *Le Conseil de Brabant. 1–2. Bruxelles, 1898–1901.*; Boyer de Saint-Suzanne: *Le personnel administratif sous l'Ancien Régime*. Paris, 1868.; De Luçay Héliot: *Les origines du pouvoir ministériel en France...* Paris, 1881.; Antoine Michael: *Le Conseil du roi sous le règne de Louis XV*. Genève, 1970. és folytatása: Antoine Michael: *Le gouvernement et l'administration sous Louis XV. Dictionnaire biographique*. Paris, 1978., és a ma is legjobb francia összefoglalás: De Boislisle Arthur: *Les conseils du roi sous Louis XIV*. (1877, reprint: Genève, 1977.), amely, bár korábbi időszakra vonatkozik, jó áttekintést nyújt a francia tanácsokról.

A spanyol birodalomra vonatkozólag, részben korábbi periódusokról: Davila y Collado Manuel: *El poder civil en España*. Madrid, 1886.; Schäfer Ernesto: *El Consejo Real y Supremo de las Indias. 1–2. Sevilla, 1935–1947.*; Anglia és Írország: Turner E.R.: *The Privy Council 1603–1784*. Baltimore, 1927. és u.a.: *The Cabinet Council 1622–1784*. Baltimore, 1930., mindkettő két kötet. A Habsburg-birodalom korábbi korszakára említést érdemel Schwarz, Henry F.: *The Imperial Privy Council in the 17th century*. Cambridge, Oxford, 1943. (magyar tanácsosok életrajzával is). Idézhaza magyarul az alábbi összefoglalás jelent meg: Ember Győző: *A Habsburg-birodalom központi kormányzati szervei 1711–1765. = Történelmi Szemle 1975. 2–3. sz. 445–488.*

Az abszolutizmus és az uralkodói tanácsok: Hubatsch, Walter (szerk.): *Absolutismus*. Darmstadt, 1973. (Tanulmánykötet különböző szerzők e tárgyú munkáiból: ismételt reflektál a kérdésre.) Hasonlóképpen Otto Brunner: *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte. 2. verm. Aufl. Göttingen, 1968. kül. 98–102., 149–157.* Az abszolutizmus emberszemléletéről: Hecht, Jacqueline: *A demográfiai gondolat fejlődése Franciaországban = Demográfia 1966. 319–320.* továbbá Hans Sedlmayer művészettörténész észrevétele (utal rá Otto Brunner i.m. 172–173.). A magyar helyzetre: Ember Győző: *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története*. Bp. 1940. és Kónyi Mária: *Az 1715–1722. évi rendszeres bizottság*. Bp. 1932.

A tanácsosok és a szubaltern tisztviselők: Ember Győző i.m. A szubordinációra vonatkozólag jellemző az O.L. Magy. Kamarai Levéltár, *Benignae Resolutiones* 16. Maii 1720. Ugyanez a királyi határozat intézkedik a munkafegyelemről és a munkaidőről is, mely két részre osztott volt.

Mária Terézia tanácsosai: 1608. évi X. t.c., majd 1622. é. XXIV., azután 1641: XI., 1659: XIV. és XXXVIII., 1662: IV., valamint 1681: IV. és XXVII. törvénycikkek intézkedtek arról, hogy Magyarországon hivatalt csak magyarok viselhetnek. Ezeket a törvényeket azonban, különösen I. Lipót korától kezdve, nem hajtották végre, főleg a Kamaránál nem, mivel meghatározott (kameralista szemléletű) szakembereket kerestek, s ilyenek a magyar nemesség soraiban ritkák voltak. A tanácsosok névsora: az O.L. Magy. Kancellária Itra. *Status Cancellariae 1690–1783* és *Index Individuorum Cancellariae 1690–1821*, Ember Győző id. munkája, az O.L. Magy. K. Helytartótanács Itra. *Series Alphabetica Individuorum Consilii 1724–1848*. és *Index Individuorum Exc. Cons. Reg. Locumtenent. Hung. 1724–1817* adatai, továbbá szerzőnek saját szisztematikus, a Magyar Kamara minden fontosabb állagán áthaladó kutatásain felépülő publikáció: Fallenbüchl Zoltán: *A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században. = Levéltári Közlemények 1970. 259–336.* és u.a.: *A Magyar Kamara tisztviselői II. Józseftől a polgári forradalomig 1780–1848. = Levéltári Közlemények 1972. 327–395.*

A magyar főhivatalok Mária Terézia korában: Összefoglalás a tanácsosokra vonatkozólag Fallenbüchl Zoltán: *Verwaltung und Beamtenum in Ungarn zur Zeit Maria Theresias 1740–1780. = Die Verwaltung*. Berlin. Bd. 14. 1981. 329–350. alapján.

Az életrajzi rekonstrukció problémái: Az adatok az Orsz. Levéltár Mikrofilmtárában őrzött egyházi anyakönyvi filmmásolatok, különösen a Csehszlovákiából megszerzett Pozsony, Szent Márton székesegyház anyakönyvi mikrofilmmásolatainak alapján.

Udvar, országos méltóságok, tanácsosok: Magyar Kancellária, *Originale Referadae* (a kincvezésekre vonatkozó iratok).

Állásbetöltés és rangsorolás: A kérdéssel III. Károly korabeli, főként pretenziós vonatkozásban foglalkozott Wellmann Imre: *Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század eleji kormányhatóságokban. = Levéltári Közlemények 1940–1941. 250–303.* Az egyházmegyes főpapok tanácsosságának kérdése: Magy. Kancell.

Ltr., Originales Referadae: 1742 No.13, 1752 No.107, 1753 No.187. A tanácsosok hivatkozási szempontjai: ugyanott, 1742 No.53, 1743 No.102, 1750 No.25, 1757 No.12, 1758 No.85, 1759 No.90. A felső- és alsómagyarországiak közti disztinkcióra példák: ugyanott, 1738 No.5, 1744 No.86, 1743 No.102.

A tanácsosok személye: Ember Győző és Fallenbüchl Zoltán i.m., a Kancellária és a Helytartótanács fentebb említett levéltári forrásai, valamint *Syllabus Alphabeticus Promotionum... usque Annum 1780*. OSZK Kézirattár, Fol.Lat. 792. Az életrajzi adatok kiegészítve Nagy Iván: *Magyarország családjai*. Pest, 1857–1868 és Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. Bp. 1911–1932, valamint, ahol ilyen volt, az egyes családok monográfiái alapján. Ezek közül kiemelendő Jedlicska Pál: *Eredeti részletek a ... Pálffy család okmánytárához*. Bp. 1910. Eszterházy János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. Bp. 1901., Szabó Dezső: *A herceg Fesetich család története*. Bp. 1928., stb. Az adatok részben a pozsonyi anyakönyvekből közvetlenül vannak véve. A Magyar Kancellária tisztviselőinek lakóhelyére vonatkozólag Stadtarchiv Wien, *Totenprotokoll der Stadt Wien*, valamint Wanick, Ernestine: *Die Wiener Beamtenwohnung zur Zeit Maria Theresias*. Diss.d.Univ. Wien, 1931. (Gépirat). Niezky Kristóf hagyatéka: OSZK Kézirattár, Fol.Lat. 398 (Historia Politico-Literaria), Fol.Lat. 2334 (Volumen speciale prosectorum), és főleg Quart.Germ. 127 (Staatskenntnis von Ungarn). A Helytartótanácsra vonatkozólag Felhő Ibolya – Vörös Antal: *A Helytartótanács levéltára*. Bp. 1961., főleg 114–115., 136–138.l. A Magyar Kamara tanácsosaira vonatkozó adatok: főként a M. Kamarai Ltr. *Protocolum Cameralis Consilii* vonatkozó évi kötetei alapján. Cothmann Anton születési adata Dr. Anton Mayerhofer (Diözesanarchiv Wien) szives közlése. Ribics György magyarországi eredete: Szinnyei József: *Magyar írók*, XI.köt. Bp. 1906, 955. hasáb. Schilson a bécsi *Totenprotokoll* szerint a magyarországi Sueschenban (Szucsány?, Szécsény?) született, és 1810. dec. 15-én, 67 éves korában halt meg Bécsben Batthyány herceg házában. A nagyatyjára, Schilson János Mihály soproni polgárjogára és eredetére vonatkozó szives közlés Tirnitz József levéltárosnak köszönhető. A *Magyar Életrajzi Lexikon*ban hiányos biográfiai adatokkal szereplő Schilson eredetének további tisztázását megnehezíti, hogy a vonatkozó iratok a würzburgi állami levéltárban az 1945. márc. 16-i légitámadás alkalmával elpusztultak. (Dr. A. Tausendpfund levéltári főtanácsos, Würzburg, szives közlése.) Schönholzra vonatkozólag: Státny Archiv Bratislava (Pozsony megye levéltára) *Acta Nobilitaria* (1791). Bacsák: ld. Fallenbüchl, *A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században*. = *Levéltári Közlemények* 1970, 288.l., továbbá M.Kam.Ltr., *Litterae ad Cameram* 1743 No.143, *Benignae Resolutiones* 1768. máj. 31. és Koller beszédei: *Alloquium ... ad status et ordines ... Comitatus Barsiensis...* (Tyrnaviae, 1759. ; OSZK 199.972) és *Sermo – ad status et ordines congregatos...* (Buda, 1782. OSZK 199.795)

DIE UNGARISCHEN DIKASTERIALRATSMITGLIEDER MARIA TERESIAS 1740–1780

Z. FALLENBÜCHL

Die königlichen Räte und die korporative Geschäftsführung. Der königliche Rat war das Produkt eines seit dem Mittelalter dauernden Prozesses und war in Europa überall zu finden, wo eine stärkere Herrschergewalt sich entwickeln konnte. Die alte Institution des Consilium Regium erhielt aber seit dem XV–XVI. Jahrhundert einen neuen Inhalt durch die Fachkenntnisse der von dem Herrscher ernannten Ratsmitgliedern. Jene vom Geistlichen Stand spielten vom Anfang an eine besondere Rolle.

Der Absolutismus und die königlichen Räte. Im XVIII. Jahrhundert sind die Räte der Herrscher bereits in ganz Europa einander schon ziemlich ähnlich: so auch in Ungarn. Eine besondere Rolle spielte hier der Einfluss der Stände, des Hoch- und Niederen Adels. Die Mitglieder des Adels konnten in der Politik Vorteile zugunsten ihrer Familien bzw. ihres Standes hoffen, wenn sie Anstellungen in den Räten der königlichen Dikasterien annahmen.

Die Ratsmitglieder und die subalternen Beamten. Die Dikasterien waren hierarchisch aufgebaut, mit einer Anzahl von Subalternen. In Ungarn war die Differenzierung von Ratsmitgliedern und Subalternen im XVIII. Jahrhundert stark: der Aufstieg der Letzteren zum Ratsmitglied war ziemlich schwer. Der Subalterne konnte am Ende seiner Laufbahn am ehesten noch mit der Ernennung zum Titularratsmitglied rechnen.

Die Dikasterialratsmitglieder Maria Theresias. Die Ernennung der Ratsmitglieder geschah mit Berücksichtigung der verfassungsgemässen Vorschriften. Vertreter des katholischen Hohen Klerus, des Hohen und des Niederen Adels teilten die Ratssitze nach einem nicht immer beachteten Proporz: die Wahl des Herrschers war frei. Wenn selten Bürgerliche ernannt wurden, mussten sie geädelt werden. Maria Theresia übernahm die Ratsmitglieder ihres Vaters. Nur im Laufe vieler Jahre wurden diese – durch Tod oder Abdankung von Leuten ihrer eigenen Wahl ersetzt. Um 1750 waren die ungarischen Dikasterialratsmitglieder Maria Theresias schon in beträchtlicher Zahl; 1760 gab es nur mehr sehr wenige von den Leuten Karls III./VI./

Die ungarischen Dikasterien waren zur Zeit der Königin die Königl. Ung. Hofkanzlei, der Königl. Ung. Statthaltereirat und die Königl. Ung. Hofkammer. Die Hofkanzlei existierte als Dikasterium, in Wien, seit der Neuordnung im Jahre 1690; der Statthaltereirat bestand erst seit 1723, in Pressburg. Diese politischen Organisationen waren nicht alt. Nur die Königl. Ung. Hofkammer, ebenfalls in Pressburg, war alt, sie bestand seit dem XVI. Jahrhundert, war aber hauptsächlich ein Wirtschaftsorgan. Bei den zwei ersten Dikasterien war die Zahl der subalternen Beamten im Verhältnis zu den Ratsmitgliedern klein; bei der Hofkammer, wo es viel Rechnungsarbeit gab, beträchtlich grösser. In Ungarn gab es bei den Dikasterien keine "Gelehrtenbank": die Fachkräfte kamen aus dem Niederen Adel oder waren Ausländer. Ein Betätigungsfeld für tüchtige Beamte gab es besonders bei der Ung. Hofkammer. Aber obwohl die Hofkammer am stärksten Landfremde hatte, waren auch ihre Ratsmitglieder überwiegend Landeskinder. Hier war der ungarische Magnateneinfluss am geringsten.

Probleme der biographischen Rekonstruktion. Die Laufbahn der Ratsmitglieder zu bearbeiten ist keine leichte Aufgabe. Dazu waren Matrikelforschungen ebenso nötig, wie Bearbeitung der ungarischen genealogischen Fachliteratur, welche aber viele Mängel aufweist. Erleichternd war, dass die Ratsmitglieder alle der katholischen Religion angehörten; erschwerend dagegen, dass nur selten brauchbare biographische Bearbeitungen zur Verfügung stehen. Bei der komplexen Forschung stellte es sich heraus, wie wenig der Lebenslauf selbst der für jene Zeit bedeutenden Persönlichkeiten bekannt gewesen war.

Hof, Hofwürdenträger und Ratsmitglieder. Bei Ernennung der Ratsmitglieder spielte der Wiener Hof eine wichtige Rolle. Die ungarischen Hofwürdenträger: der Palatin, der Oberste Landrichter, der Banus von Kroatien und der Schatzmeister (Tavernicus) waren Befürworter bei den Ernennungen. Der ungarische Hofkanzler, und die Erzbischöfe von Esztergom und Kalocsa hatten auch die Möglichkeit, empfahlen sie können. Zur Zeit Maria Theresias waren die Hofwürdenträger ausnahmslos bejahrte Leute aus sehr alten Magnatenfamilien, treue Anhänger der Dynastie.

Die Besetzung der Dikasterialratsstellen und die Rangordnung. Als erstes Dikasterium galt die Ung. Hofkanzlei, als zweite der Statthaltereirat, als dritte die Hofkammer. Die Beförderungen der Ratsmitglieder gingen zumeist in dieser Reihe, jedoch gab es einige Ausnahmen. Innerhalb der Räte war die Frage der Dikasterialratsmitgliedschaft aus dem Geistlichen Stande in dieser Zeit wichtiger, als die Präzedenzfrage der einzelnen Persönlichkeiten. Solange Maria Theresia allein regierte, war die Rolle der Geistlichen Ratsmitglieder bei der Hofkanzlei und beim Statthaltereirat unangetastet: Joseph II. als Korregent und Thronfolger wollte sie aus den Dikasterien verdrängen, was aber auch der ungarischen Verfassungswidrig war, und in der Lebenszeit der Königin nicht ganz gelang. – Die Analyse der Ernennungsgesuche für die Ratsmitgliedstellen zeigt, dass die Stellen zumeist den Aspiranten mit Administrationskenntnissen verliehen wurden. Niederungarische Herren (aus dem Westteil des Landes) scheinen den oberungarischen gegenüber bevorzugt zu sein.

Persönlichkeiten der Dikasterialräte. Unter Maria Theresia wurden in 40 Jahren bei den drei ungarischen Dikasterien insgesamt 176 Ratsmitglieder ernannt; in 5 Fällen waren auch Ratsmitgliedspraktikanten zugelassen. Die 176 Ernennungen betrafen 157 Personen. Ein Vorrücken von der Hofkammer zur Hofkanzlei zeigten nur zwei Personen auf: Pál Festetics und Anton Cothmann; beide sehr bedeutende Wirtschaftsexperten ihrer Zeit.

(Die folgenden alphabetischen bzw. chronologischen Tabellen betreffen die Betätigung und die Biographie der einzelnen Dikasterialratsmitglieder. In der ersten Tabelle Dienst als Rat bei den einzelnen Dikasterien. In der zweiten bedeuten die Rubriken neben den Namen folgende Angaben: Früherer Dienst; Lebensalter bei der Ernennung, Dienstzeit in Jahreszahlen; Dienstjahre als Ratsmitglied; Späterer Dienst; Geburts- und Sterbejahr; Lebensalter beim Tode; Ehe oder Zölibat; Name der Gattin; Zahl der /bisher bekannten/ Kinder, und zwar: Knaben, Mädchen und insgesamt. Die zur Fortpflanzung nicht gelangten sind in Klammern.)

Ernennung, Ernennungspolitik. Bei der Hofkanzlei wurden zumeist schon vom Anfang der Regierung Maria Theresias Gemeinadelige zum Ratsmitglied ernannt; manche wurden im Laufe der Dienstzeit zum hochadeligen Ratsmitglied promoviert. Die Ursache dafür scheint zum Teil die Zögerung der Hochadeligen gegen Amtsgebundenheit des Dikasterialdienstes und der angestammte Unabhängigkeitssinn dieser, zum Teil aber die Tendenz, einen Dienst-Hochadel zu erziehen. Die Ratsmitglieder der Ungarischen Hofkanzlei samt ihren Subalternen, bildeten eine kleine ungarische Insel in Wien; sie spielten dort eine für das Land wichtige Vermittlerrolle. – Beim *Statthaltereirat* waren in den ersten zwei Dezennien der mariatheresianischen Regierung noch die Mitglieder der alten ungarischen Magnatensippen tonangebend; nach 1760 immer mehr die zum Hochadeligen beförderte Gemeinadelige, aber auch ganz junge, in Wien (besonders im Theresianum erzogene) Magnatensöhne. Daraus ist eine Verjüngungstendenz im Sinne der absolutistischen Bestrebungen ersichtlich. Zwar förderte die Geschäftsführung durch Kommissionen eine Spezialisierung der Ratsmitglieder auf verschiedenen Fachgebieten, da aber die einzelnen Personen sich mit mehreren Problemkreisen beschäftigen mussten, war diese Spezialisierung begrenzt. – Bei der *Ung. Hofkammer* zeigte sich am Anfang der Regierung Maria Theresias eine Tendenz der Ernennung von ungarischen Gemeinadeligen, mit guter wirtschaftlicher oder historisch-juridischer Erfahrung (Ferenc Török, Ádám Rajcsányi, Jakab Szvetics). Einige Spezialisten wie Johann Anton De Jean de Hanssen (Salzwesen) und Ferdinand Konrad Posch (Militärversorgung) waren gebürtige Ausländer. Nach Beendigung des österreichischen Erbfolgekrieges kam im Zusammenhang mit der Verwaltungsreform und des Tributswesens die Frage der Besteuerung des Adels aufs Tapet. Die Dissonanz zwischen der Königin und den ungarischen Ständen wirkten auch auf die Ernennungspolitik aus. Seit 1750 kamen gelegentlich indigenatslose Ausländer in den Ung. Hofkammerrat hinein. So zum Beispiel der Ansiedlungsexperte Anton v. Cothmann, der erst viel später das ungarische Indigenat erwarb. Ältere, verdienstvolle ungarische Hofkammerbeamte (so z.B. der latein-barocke Dichter Dr. László Fülczy) wurden nur zum Titularrat befördert.

Es wurden auch Ratsmitglieder ohne ausländischen oder ungarischen Adelsstand ernannt; diese wurden nachträglich geadelt. (So z.B. Franz Joseph Redl, Administrator der Kameralgüter von Bács.) Begabte, tüchtige Leute (wie z.B. der bekannte Wolfgang v. Kempelen) waren im Ung. Hofkammerrat keine Seltenheit; der Verdienst ging der ständischen Zugehörigkeit vor. Nach dem Landtag 1764/65 nahm die Königin auf die ständischen Empfindungen keine Rücksicht mehr. In dieser Epoche kamen Anhänger des königlichen Absolutismus in besonders grosser Anzahl in den Ungarischen Hofkammerrat, darunter mehrere Ausländer. Eine interessante Persönlichkeit der späteren mariatheresianischen Periode war Johann v. Schilson, Schriftsteller und Experte für Städtewesen, ein gebürtiger Ungar. – Die absolutistische Tendenz bedeutete aber bis zum Tode Maria Theresias das Verdrängen ungarischer adeliger Ratsmitglieder alten Typs aus den Dikasterien noch nicht. Die Dikasterialratsmitglieder Maria Theresias wurden erst unter Joseph II. rasch abgelöst. Manche kamen aber nach dem Ableben Joseph II. zurück, und erwarben dort wieder starke Positionen bzw. kamen in Hofwürden oder andere hohe Anstellungen. Die Dikasterialratsmitglieder der mariatheresianischen Zeit wirkten noch bis zur Wende des XVIII. und XIX. Jahrhunderts erfolgreich.

Die demographischen Verhältnisse der Dikasterialratsmitglieder. Auf Grund der zur Verfügung stehenden Angaben ist auch eine statistische Wertung möglich. Die Dikasterialratsmitglieder waren bei ihrem Antritt zum Rat im allgemeinen nicht über 40 Jahre alt; bei der Hofkanzlei am Anfang der Regierung noch über 45, nach 1760 aber kaum über 40. – Die Dienstdauer war bei den Dikasterien der ganzen mariatheresianischen Periode im Durchschnitt 11,7 Jahre; diese zeigte nur bei der Hofkanzlei eine wachsende Tendenz. – Die durchschnittliche Lebensdauer der Dikasterialratsmitglieder war in der ganzen Periode 65 Jahre; bei der Ung. Hofkammer sogar 66. Sie waren langlebige Leute. – Mehr als der 3/4 Teil der Ratsmitglieder war als verheiratet bekannt. Im Durchschnitt kamen auf die Ehen 3,8 Kinder, sofern die Geburten bekannt sind; ein Teil kann jedoch wegen Mangel der Quellen unbekannt geblieben, so, dass die tatsächliche Fertilität grösser war. Die Dikasterialratsmitglieder Maria Theresias waren jedenfalls eine nicht nur durch geistige Betätigung, sondern auch durch Vitalitätskraft sich auszeichnende Gruppe.

Egy jezsuita tulajdonban lévő nyomda üzleti "titkai". A kassai akadémia nyomdája

PAVERCSIK ILONA

A jezsuita rend, amely a barokk korszakban kiemelkedő szerepet játszott az európai katolikus országok egyházi-kulturális életében (sőt Dél-Amerikától egészen Japánig a keresztény vallás Európán kívüli terjesztésében), elsősorban az oktatás és igehirdetés terén fejtett ki igen dinamikus tevékenységet. Nagy befolyással rendelkezett az uralkodói udvarokban; az uralkodók pártfogása révén sokhelyütt megszerezte a korábban alapított egyetemek irányítását, de maga is új egyetemeket alapított; nagyszámú gimnáziumot tartott fenn, s missziói hatást gyakoroltak a nem katolikus országok lakosságára is. Az 1749-es katalógus szerint az egész világon 1.538 különböző jezsuita intézmény működött, összesen 33.882 rendtaggal. A rend öt asszisztenciából (olasz, portugál, spanyol, francia, német), egy-egy asszisztencia pedig számos rendtartományból (provinciából) állt.¹

A jezsuiták ausztriai provinciája, amelyhez a magyarországi rendházak és kollégiumok tartoztak, 1564-ben jött létre a felnémet provincia hasításával. A még mindig nagy kiterjedésű rendtartományból 1623-ban vált ki a cseh provincia. A 17. század második felében az egyre gyarapodó magyarországi kollégiumok miatt már önálló magyar rendtartomány kialakítását is tervezték, de a századvég rendkívül mozgalmas hadi eseményei nem sok időt hagytak a megvalósításra; 1711 után pedig a Rákóczi-szabadságharc alatt lezajlott események miatt (jezsuita részről az Ausztriától való elszakadás megtagadása, ezt követően a jezsuiták száműzése Magyarországról) politikai okból sem vetődhetett fel a kérdés.² Így a jezsuita renden belül a 18. században az ausztriai provincia volt a legnépesebb: 101 különböző intézménnyel (egy professzusházzal, 31 kollégiummal, 3 noviciusházzal, 33 szemináriummal, 22 rezidenciával és 11 misszióval), 1749-ben összesen 1772 egyházi és 751 laikus rendtaggal.³

A rendtartomány osztrák és magyar területének intézményrendszere jelentős részben eltért egymástól. Az osztrák örökös tartományokban zömmel a 17. század első felében jöttek létre jezsuita kollégiumok, míg Magyarországon a korai kezdeményezéseket többnyire elsodorták a protestáns erdélyi fejedelmeknek a Habsburgok ellen viselt függetlenségi harcai. Számottevő fejlődés Magyarországon csak a 17. század végén bontakozott ki, de a rendházak földrajzi elhelyezkedése még ekkor is a három részre szakadt ország kö-

1 Alfred Hamy: *Documents pour servir à l'histoire des domiciles de la Compagnie de Jésus dans le monde entier de 1540 à 1773*. Paris, é.n. 1.p.

2 Bernhard Duhr: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im XVI. Jahrhundert*. Freiburg, 1907. 92–95.p. – Uő: *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts*. Freiburg, 1913. Teil 1. 185–188.p. – Újabbán és alaposan e kérdésről: Lukács László: *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus*. Szeged 1989. 139 p.

3 Hamy i.m. 1.p.

rülményeinek felelt meg: főleg a volt királyi Magyarország városaiban telepedett le a rend, míg a töröktől visszahódított alföldi területeknek csak a peremén, és Erdélyben is csak kevés helyen. A rendtartomány nyugati és keleti felének eltérő fejlettségét jól mutatják a számok is: Ausztria területén 1773-ban, a feloszlítás évében 21 jezsuita kollégium, ill. rezidencia működött, míg a kb. háromszor nagyobb területű Magyarországon és Erdélyben 34 kollégium ill. rezidencia (és 9 misszió), Horvátországban és Szlavóniában két kollégium és két misszió. A rendtagok száma az intézmények számához viszonyítva Ausztriában jóval magasabb volt: 858 fő, Magyarországon 938, Horvátországban 97 fő. A rendtartományban a jezsuiták által fenntartott 16 felsőbb iskolából (egyetem, vagy akadémia) hét volt Ausztria területén, öt Magyarországon ill. Erdélyben, és négy Horvátországban ill. Szlavóniában, de a hallgatóság számát tekintve az ausztriai egyetemek (Bécs és Graz) kerültek az élre, míg a magyarországi legnagyobb csak a harmadik, a horvátországi legnagyobb csak az ötödik helyre. A provincia központja Bécs volt, számos intézménnyel: a jezsuiták által fenntartott egyetemmel, gimnáziummal, szemináriummal, a próbációsházzal, a Theresianummal és a professzusházzal.⁴

A rendtartomány nyugati és keleti fele abban a tekintetben is lényegesen különbözött egymástól, hogy a feloszlításkor jezsuita kézen lévő tipográfiák csak a keleti részeken voltak: Felső-Magyarországon ill. Erdélyben, az öt egyetem, ill. akadémia közül (Nagyszombat, Győr, Buda, Kassa, Kolozsvár) három, a nagyszombati, a kassai és a kolozsvári mellett.⁵ E jezsuita kezelésben lévő magyarországi műhelyek közös jellegzetessége, hogy erősen protestáns környezetben, az ellenreformáció céljainak szolgálatában jöttek létre. Az 1577-ben alapított nagyszombati érseki nyomda hosszú évtizedekig az egyetlen katolikus műhely volt az országban – a jezsuiták több, mint egy évtizeddel az egyetem alapítása után, 1648-ban vették át. A nyomda nagyarányú fejlődése a 17. század végére tehető: ettől kezdve az ország legtermékenyebb, vezető tipográfiája.⁶

Az 1660-ban alapított kassai egyetem mellett már az 1670-es években működött egy kisebb nyomda,⁷ nagyobb arányú könyvnyomtatás azonban csak a Rákóczi-szabadságharc után, 1716-ban kezdődött. Ez a 18. század eleji kassai nyomdaalapítás csaknem 140 évvel későbbi, mint a nagyszombati, de hasonló célokat szolgál. A 17. században az ellenreformáció Kassán csak átmeneti (a Thököly- és Rákóczi-szabadságharc alatt szinte teljes mértékben visszavont) sikereket ért el, így a 18. században a katolicizmus térhódításának elősegítése a jezsuitákra várt. Az ÉK-i országrészben az 1740-es évekig a kassai akadémia tipográfiája volt az egyetlen katolikus nyomda, de az egri, nagykarolyi, stb. műhelyek bekapcsolódása után is megőrizte vezető helyét a keleti országrészben.

Erdélyben az egyetlen – valamennyire is számottevő – katolikus nyomdát a kolozsvári jezsuiták alapították 1727-ben.⁸ Célja – miként az akadémiaé is – az erősen protestáns környezetben a jelenlét lehetővé tétele. A kolozsvári jezsuita akadémia alacsonyabb színvo-

4 Szilas László: *Die österreichische Jesuitenprovinz im Jahre 1773. Eine historisch-statistische Untersuchung*. Roma, 1978. (Klny. az Archivum Historicum Societatis Jesu XLVII. kötetből.) 107., 313.p.

5 Uo. 99., 154., 346.p.

6 A nagyszombati nyomda jezsuita korszakáról legérősebben: Iványi Béla – Gárdonyi Albert: *A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577–1927*. Bp. 1927.

7 Pavercsik Ilona: *Az ellenreformáció győzelme a kassai könyvnyomtatásban. Kassa nyomdászata az 1660-as és 1670-es években*. 360–364.p. = OSZK Évkönyv 1981. 353–377.p.

8 Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári nyomdászati története*. Kolozsvár, 1896. 88–90.p.

táns környezetben a jelenlét lehetett. A kolozsvári jezsuita akadémia alacsonyabb színvonalát mutatja, hogy csak a filozófiai tárgyak oktatása volt hiánytalan, a teológiai stúdiók viszont csak a kazuisztika oktatására szorítkoztak. A kolozsvári nyomda termelését nem lehet összevetni a nagyszombati, vagy a kassai nyomdákéval, amelyek olyan területen működtek, ahol – hosszabb-rövidebb idő után – túlsúlyra jutott a katolikus egyház. A kolozsvári jezsuita kollégium az erdélyi katolicizmus hátrányos helyzete miatt más jellegű, kevésbé kiélezett kapcsolatot alakított ki a protestánsokkal,⁹ amit azért érdemes megemlítenünk, mert e kapcsolat a könyvkiadás területén is létrejött: amíg a jezsuiták nem rendelkeztek önálló tipográfiával, egyes tankönyveiket a református kollégium nyomdája nyomtatta ki.¹⁰

A magyarországi művelődés történetében e jezsuita egyetemek, ill. a mellettük működő nyomdák jelentős szerepet játszottak. A jezsuita tipográfiák kiemelkedő szerepe azonban inkább a hazai nyomdászat fejletlenségét, elmaradottságát, mint fejlettségét mutatja. Azokban az országokban, ahol a könyvnyomtatás jóval magasabb szinten volt, a rend tartózkodott attól, hogy ilyen – nemcsak a "lelkek hódításával", hanem világi üzlettel is kapcsolatos – tevékenységet folytasson. A jezsuita rendi alkotmány kimondta, hogy tilos a rendtagok számára minden olyan tevékenység, amely a világi kereskedelmi üzletnek akárcsak a látszatát is kelti. Indokolt esetben azonban – főleg egyházi és világi hatalmaságok kívánságára átlépték ezt a rendelkezést, de mindig a rend generálásának előzetes engedélyével.¹¹

Magyarországon a katolikus könyvnyomtatást a jezsuita nyomdák teremtették meg. A 16. században és a 17. század első felében túlsúlyban lévő protestáns nyomdászat visszaszorítása a 17. század végén, a 18. század első harmadában következett be. Ugyanerre az időszakra tehető az állami cenzúra kialakulása: az egyházi cenzúra gyakorlásában központi szerep jutott a nagyszombati egyetemen, de kisebb részben a kassainak is.¹² A könyvtermelés visszaesését, amelyet a hosszú évekig tartó harcok: a Thököly-felkelés, a török elleni felszabadító háború, a Rákóczi-szabadságharc okoztak, átmenetileg még fokozták is az újonnan bevezetett szigorú cenzúra-intézkedések. A magyarországi (protestáns) nyomdászat általános hanyatlásának idején jutottak a – gazdag alapítványokkal ellátott – jezsuita kollégiumok nyomdái központi szerephez. A harcok elmúltával, a békés anyagi gyarapodás korszakában a jezsuita tipográfiákhoz egyes, püspökök által felállított tipográfiák, néhány (katolikus) nyomdász által alapított műhely csatlakozott, de a jezsuita intézmények gazdagabb hagyományaik révén továbbra is megőrizték vezető szerepüket a magyarországi könyvnyomtatásban.

A magyarországi jezsuita nyomdák történetének részletes feldolgozása mind ez ideig nem történt meg. A kassai és a kolozsvári akadémia nyomdájáról egy-egy monográfia néhány lapnyi fejezetén kívül alig olvasható valami; de még a leginkább feldolgozott nagyszombati egyetemi nyomda történetében is bőven maradt fehér folt. A most következő

9 Jó példa erre, hogy a kolozsvári jezsuita akadémia ünnepélyes megnyitására (1698) a jezsuiták a református és unitárius papságot is meghívták. Ld. Bisztray Gyula: *Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat*. Bp. 1942. 60–61.p.

10 Néhány ilyen nyomtatvány: *Horologium regio-politicum...* 1713, *Secundior sapientia...* 1714, *Corona Joannea* 1715, *Academicorum fulminalium stemma* 1721. – *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. VII. Bp. 1989. 451, 470, 106, 493.p.

11 Duhr: *Geschichte...* XVI. Jh. 583.p. A 16. századi bécsi jezsuita nyomdáról ld. uo., a dilingeniről és a laibachiról Duhr: *Geschichte...* XVII. Jh. Teil I. 376–377., 643.p.

12 Erről részletesen: Sashegyi Oszkár: *Az állami könyvcenzúra állandósulása Magyarországon (1706–1725)* = *MKsz* 1969. 321–338.p.

közlemény része egy nagyobb tanulmánynak, amely a kassai akadémiai nyomda történetét kísérli meg feltárni. Jelen közlemény a kassai nyomda szervezetéről, anyagi viszonyairól, gazdálkodásáról kíván áttekintést adni: e kérdések minden tipográfia történetének fontos részét képezik, azonban a forrásadottságok nem mindig teszik lehetővé vizsgálatukat. Szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a kassai nyomda esetében fennmaradt olyan iratanyag, amely a tipográfia gazdálkodását bemutatja: a nyomdának 1744-től 1773-ig, három évtizeden keresztül vezetett számadásai.¹³ Úgy érezzük, hogy e forrás ismertetése, értékelése során nemcsak a kassai nyomdáról tudunk meg eddig még nem közölt adatokat, hanem a nagyszombati és kolozsvári tipográfiáról is bővülnek valamennyire az ismereteink. Vonatkozhat ez elsősorban olyan, a kutatás által elhanyagolt kérdésekre, mint a nyomdák külföldi kapcsolatai, vagy a kor magyarországi könyvkereskedelmében betöltött szerepük. A pénzügyi gazdálkodás sokféle ágazó, mindenhez kapcsolódó témájából adódik, hogy a tanulmány számos kérdést érint, de – terjedelmi okok miatt is – csak röviden: ezek részletes kifejtése külön tanulmányokban fog megtörténni.

A nyomda szervezete

A nyomda, amely szorosan kapcsolódott a kollégiumhoz, annak részét képezte, személyzetét tekintve nem volt kizárólag a kollégium része, hiszen egyházi és világi személyekből egyaránt állt. A rend tagjai tulajdonképpen csak az intézmény vezetésének feladatát látták el, a tényleges könyvnyomtatói munka a renden kívüli alkalmazottakra hárult. A nyomda szellemi vezetője a prefektus volt, a gyakorlati szervezési, irányítási teendőket pedig a neki alárendelt socius végezte.

A nyomdai prefektus tisztségét az akadémia kancellárja töltötte be. A kancellár (a rektor után) az egyetem második méltósága volt, legfőbb feladatai: az egyetem tanárainak, az előadott tananyagának az ellenőrzése, az egyes karok dékánjainak felügyelete, szigorlatok, promóciók engedélyezése, disputációk rendezése és a könyvvizsgálat.¹⁴ A prefektusok közül egyedül Árvay György volt nem kancellárként nyomdai prefektus (1753–1758), utána azonban visszatértek a régi gyakorlathoz.¹⁵ A 18. század közepétől viszont (1756-tól) a "revisor librorum" más személy lett, nem a kancellár és nyomdai prefektus.

13 Magyar Országos Levéltár E152 Acta Jesuitica. Collegium Cassoviense. Registrata. Fasc. 16. Nr. 23. 387–416. fol.

14 Meszlényi Antal: *Kánoni látogatás a kassai jezsuita egyetemen*. Bp. 1941. 30.p.

15 E 152 Hív. jelz. Reg. Fasc. 18. Nr. 1. 8. fol.

A kassai jezsuita nyomdát több, mint fél évszázados tevékenysége alatt a következő prefektusok vezették:

Bossányi Farkas	1716–1717
Csepelényi Ferenc	1718–1721
Szerdahelyi Gábor	1722–1725
Huszár János	1727, 1735–1737
Rajcsányi János	1728
Görgey Kristóf	1729–1730
Rajcsányi György	1731–1732
Korneli János	1733, 1739–1748
Graff Gábor	1734, 1759
Hamar János	1738
Pirolti János Keresztély	1749
Hávor János	1750–1752, 1769–1773
Árvay György	1753–1758
Molnár János Keresztély	1760–1761, 1764
Schmidthauer András	1762–1763
Prileszky János	1765–1766
Kereskényi Ádám	1767–1768 ¹⁶

A nyomdai prefektusok általában maguk is irodalmi munkásságot fejtettek ki. E tanulmány keretében nincs mód arra, hogy a nyomda könyvkiadási profilját akár csak vázlatosan is bemutassuk; egészen röviden azonban ismertetnünk kell az egyes nyomdai prefektusok munkásságát, hiszen az a kassai könyvkiadással is összefüggésbe hozható.

Azon szerzetesek közül, akik Kassán a nyomdai prefektus tisztét ellátták, Szerdahelyi Gábor, Korneli János és Prileszky János voltak a legtermékenyebb alkotók. Szerdahelyinek Modor városról szóló *Antidotum contra venena...* c. műve, valamint Hidi Gergely művének általa javított, bővített változata, a *Celebrium Hungariae urbium et oppidorum...* számos kiadást ért meg. Jelentősebb teológiai tárgyú művei a dogmatika és a kontroverzia kérdéseit érintik: a *Collyrium ad curandos... acatholicorum...* magyarul is megjelent Kassán *Lelki-szem gyógyító, avagy a szenteknek, szent képeknek... tiszteletében némely vak nemkatolikusoknak megvilágosítására való könyvecske...*, a többi értekezése csak latinul látható napvilágot: *Conclusiones ex Tractatu de Deo, Tractatus de Deo uno et trino, Opusculum theologicum, in quo quaeritur, an, et qualiter possit princeps, magistratus, dominus Catholicus in ditione sua retinere haereticos...*, a Csécsi János sárospataki professzor ellen írt *Religio salvifica...* c. vitairata, stb.¹⁷

Korneli Jánosnak több filozófiai műve is megjelent nyomtatásban (*Dialectica, Opusculum polemicum contra indifferentismum Puffendorfii*), de legjelentősebb a Magyarország

- 16 Bossányi Farkasról és Szerdahelyi Gáborról: *Catalogus scriptorum, qui in Collegio Cassoviensi, ab anno 1724 vita functi sunt*. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár Collectio Kaprinaiana 4° 88.tom. 9., 73–76.p. Rajcsányi Györgyről: Monay Ferenc: *A római magyar gyóntatók*. Róma 1956. 11.p. A többi nyomdaprefektusról ld. az 1730–1773 között évenként megjelent jezsuita katalógusokat: *Catalogus personarum et officium Provinciae Austriae Societatis Jesu pro anno...* Wien, nyomda nélkül, továbbá: Karel Chyba: *Slovník knihtiskaru v Československu od nejstarsích dob do roku 1860. Příloha Sborníku památníku národního písemnictví Strahovská knihovna*. Roc. 1–17. Praha 1966–1982. 282.p.
- 17 Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. 1–14. köt. Bp. 1891–1914. 13/802–803. has.

történetéről írt, forrásokat is közlő könyve, a *Fragmenta historiae Hungariae ab anno 1663 usque ad annum 1678* volt (megjelent *Res gestae in Ungaria* címen is): 1738–1754 között kilenc kassai és két nagyszombati kiadását ismerjük.¹⁸

Prileszky Jánosnak egyháztörténeti, főleg a szentatyák és a magyarországi szentek életéről írt műveit használták tankönyvként a hazai jezsuita egyetemeken. A magyarországi szentek életét tárgyaló műnek (*Acta sanctorum Ungariae ex Joannis Bollandi excerpta*) tizenegy, az *Acta et scripta sanctissimi Cornelli, Firmiliani...* és a *Notitia sanctorum patrum...* című patrisztikai műnek hat-hat magyarországi kiadása maradt fenn, de még a különböző teológiai értekezései is három, vagy négy kiadásban. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy túlnyomórészt nagyszombati kiadásokról van szó.)¹⁹

A nyomdai prefektusok közül még Bossányi Farkas, Csepelényi Ferenc, Árvay György és Kereskényi Ádám nevét érdemes kiemelnünk. Bossányi *Theologia polemica* c. tankönyve az első könyvek között volt, amelyek a kassai akadémia sajtóján megjelentek (1716), – de még a 18. század közepén is többször kiadták Kolozsvárott. Filozófia tankönyve, a *Sacculum distinctionum...* szintén népszerű volt a jezsuita oktatásban. Csepelényi Ferenc szintén polemikus teológiai művével vált ismertté: az *Ecclesia toto terrarum orbe, de idololatria, haeresi, scismate...* c. könyve három nagyszombati kiadás után 1733-ban Kassán látott napvilágot. Árvay György és Kereskényi Ádám munkássága a retorikához és poétikához is kapcsolható: Árvay több verses művet szentelt a magyar történelem hőseinek, orációkat is megjelentetett e témáról (*Acta illustria heroum Hungariae oratiunculis expressa*), de legtöbb kiadást, szám szerint ötöt a *Selectae e profanibus scriptoribus historiae* tankönyve ért meg. Kereskényi párbeszédes művet írt Szent Ágostonnak megértéséről; *Cogitationes christianae* c. műve pedig érdekes módon a budai Landerer-nyomdában jelent meg.²⁰ A felsorolt személyek nevéhez, de rajtuk kívül szinte mindegyik prefektus nevéhez számos teológiai-filozófiai tézis kinyomtatása is kapcsolódik: olyan téziseké, amelyek megvitatásakor, az ünnepélyes vizsgák, promóciók alkalmával az illető tanár elnökölt.

A prefektusok említett művei hol Nagyszombatban, hol Kassán (hol mind a két helyen) láttak napvilágot, hiszen a jezsuita szerzeteseket sűrűn, gyakran három-négy évenként más állomáshelyre rendelték; a jelentősebb tanárok általában a nagyszombati és a kassai akadémián váltották egymást. Nem ritka az sem, hogy egy személy a különböző helyeken ugyanazt a tisztséget töltötte be. Csepelényi Ferenc például 1735-ben és 1736-ban Nagyszombatban is nyomdai prefektus volt, Rajcsányi György 1719-ben. Rajcsányi János 1729–1733 között szintén Nagyszombatban, Korneli János 1731-ben Kolozsvárott; Schmidthauer Andrásról pedig érdemes megjegyeznünk, hogy 1755–1758 között a győri akadémián könyvvizsgáló volt.²¹ Érdekes, hogy az egyik kassai prefektusnak nemcsak saját művei maradtak fenn, hanem egy hozzá intézett névnapi üdvözlő vers is: Kereskényi Ádámot üdvözlölte 1766-ban ilyen világias módon a tipográfia személynéje.²²

A nyomdai prefektusnak alárendelt socius – mint már említettük – a jezsuita kollégium tagja volt, de csak laikusként. A sociusok oktatása jóval rövidebb ideig tartott, mint

18 Uo. 2/112. has., Petrik József: *Magyarország bibliográfiája 1712–1860*. 1–4. köt. Bp. 1888–1892. 5. köt. *Pótlások*, kiad. az Országos Széchényi Könyvtár, Bp. 1971. – II. 449–450.p., V. 102.p.

19 Szinnyei 11/154–155. has., Petrik III. 141–142.p., V. 406–409.p.

20 Szinnyei 1/1278., 2/272–273., 1/259., 6/64–65. has. – Petrik I. 462., II. 366., I. 124., V. 38., 109.p.

21 *Catalogus...* 1731. 8. has. – Németh Ambrus: *A győri tudományakadémia története keletkezésétől 1785-ig* I. rész. Győr, 1897. 95.p. – Árvay Györgyről Iványi és Gárdonyi (195.p.) azt állítja, hogy 1742-ben Nagyszombatban volt nyomdai prefektus, de ez az állítás a katalógus alapján téves: 1742-ben ugyanis Árvay Kassán volt, és csak 1744-től Nagyszombatban, de akkor sem prefektusként. Ld. *Catalogus...* 1742. 4. has., 1744. 28. has. – Szinnyei i.m. 2/112. has., 1/1278. has., 13/802–805. has., 1/259. has.

22 Petrik VII. 128.p.

az egyházi rendtagoké: már a szerzetesi próbaidőt is a nyomdában végzett munkával töltötték, ezután került sor a két év noviciátusra, amely után már a jezsuita rend coadjutor (laikus) tagjaivá váltak. Legtöbbjük egész életében a tipográfiahoz kötődött. Többé-kevésbé szakképzett nyomdászok voltak: gyakorlati ismereteket mindenképpen szereztek, de sociusként már nem a szedés, könyvnyomtatás volt a munkakörük, hanem a nyomda részére szükséges anyagok, eszközök biztosítása, a műhelyben folyó munka irányítása, kapcsolattartás a könyvkötőkkel, stb. Kassán 1733-tól (amióta a jezsuita katalógusok feltüntették ezt a tisztséget) a következő sociusokat ismerjük (személyükről egy kissé részletesebben írunk, mert a szakirodalom eddig még nem foglalkozott velük):

Timanóczi György	1733–1735
Kostyál Pál	1736
Jäger Tamás	1737–1753, 1757–1761
Rain János	1754–1756
Folger János Keresztély	1762–1771
Pichelmayer József	1772–1773

Timanóczi György 1729 előtt a nagyszombati egyetemi nyomdánál dolgozott, 1729–1730-ban Trencsénben volt novicius, majd ezután visszakерült Nagyszombatba. Kassán rövid ideig volt socius; 1736-tól már Zsolnán találjuk, ahol a jezsuita rezidencia ökonómusának tisztét töltötte be.²³

Kostyál Pál jóval idősebb lehetett, mint Timanóczi: 1730–1734 között Nagyszombatban volt a nyomdai prefektus sociusa (lehetséges, hogy korábban is, de arról az időről nem maradt fenn nyomtatott jezsuita katalógus), ezután került 1736-ban Kassára. A következő évek katalógusaiban nem szerepel, feltehetően ekkor halt meg.²⁴

Jäger Tamás a grazi akadémiai tipográfiánál dolgozott, mielőtt a jezsuita rendbe lépett. Próbaéveit 1732–33-ban Bécsben töltötte, 1734-ben pedig a bécsi jezsuita kollégium, 1736-ban a professzusház tagja különböző gazdasági tisztségekben. Ezután rendelték Kassára, ahol hosszú ideig, összesen 22 évig volt nyomdai socius (1754–1756 között a kassai kollégium ökonómusa volt). 1762-től 1765-ig még mindig Kassán tartózkodott, de más tisztséget viselt, 1766–1767-ben pedig már az egri kollégium tagja volt. 1767 után halt meg.²⁵

Rain János volt az egyetlen a fenti névsorból, aki mindhárom hazai akadémiai nyomdánál sociusként dolgozott. 1747-ben találkozunk először a nevével a kolozsvári kollégium laikus tagjaként, 1750-ben már a nyomdai prefektus sociusa. Ezután került Kassára (1754–1756), majd 1758–1760-ban Nagyszombatban töltötte be ugyancsak a socius tisztségét. Feltehetően 1761 a halálának éve.²⁶

Folger János, mielőtt a jezsuita rendbe lépett, a kassai akadémiai nyomda alkalmazottja volt. Noviciusi éveit 1758–1759-ben Trencsénben töltötte. 1760-ban Nagyszombatba került a nyomdai socius segédjének, majd ő lett a socius. 1762-től egészen 1771-ig Kassán találjuk ugyanebben a tisztségben.²⁷ A nyomdai számadásokban egyszer szerepelt a neve:

23 *Catalogus...* 1730. 22. has., 1731. 24. has., 1733., 1734. 5. has., 1736. 37. has., 1737. 38. has., 1739., 1740. 37. has.

24 Uo. 1730. 24. has., 1731. 22. has., 1733. 25. has., 1734. 26. has., 1736. 5. has.

25 Uo. 1733. 32. has., 1734. 31. has., 1736. 28. has., 1737–1761. 5. has., 1762–1765. 6. has., 1766–1767. 3. has.

26 Uo. 1747–1748. 7. has., 1750. 8. has., 1754–1756. 6. has., 1758. 30. has., 1759. 31. has. 1760. 30. has.

27 Uo. 1758–1759. 28. has., 1760–1761. 30. has., 1762–1772. 6. has.

1762 "Socius meus misit Ch. Joan. Folger librum de arte Typographica 8 fl. 24 x."²⁸ A prokurátor tehát egy nyomdászati szakkönyvet küldetett Bécsből Kassára abban az évben, amikor Folger átvette a hivatalát. 1771 után Folger Nagyszombatba került vissza sociusnak. Még a feloszlítás után is az egyetemi nyomdánál maradt, hiszen 1777-ben a Budára költöző egyetemi nyomdai személyzet között sorolták fel, a következő jellemzéssel: gondnok, számvető, levelező, stb. (tehát nem nyomdász!), 47 éves, nős (nyilván a feloszlítás után nősült meg), gyermektelen, nyelvtudása: német, latin és szlovák.²⁹

A rend feloszlítása előtti két évben Pichelmayer József volt a nyomdai socius Kassán. Nagyszombati születésű volt, s a jezsuita rendbe való belépése előtt már dolgozott a nagyszombati egyetemi nyomdában. 1767–1768-ban töltötte próbaéveit Trencsénben, majd 1769–1771 között Kolozsvárott a nyomdai prefektus sociusa lett. Ezt követően rendelték Kassára.³⁰ A kassai kollégium feloszlításakor a rendtagokról készült jegyzék 27 évesnek és jó egészségi állapotúnak írta. Annak ellenére, hogy a kollégium tagja volt, fizetséget is kapott munkájáért: ruházkodásra évi 100 Ft-ot, valamint negyedévenként 48 Ft fizetést.³¹ A feloszlítás után is a városban maradt nyomdászként, 1774-ben megszerezte a kassai polgárjogot.³²

A socius személyét meg kell különböztetni attól a nyomdásztól, akinek neve időnként szerepelt a kassai nyomtatványok impresszumában. Ilyen volt

Lctavszky Ferenc	(1716–1717)
Hörmann János András	(1721) – 1693–1704, 1715–1717 között nagyszombati nyomtatványokon látható a neve
Frauenheim János Henrik	(1721–1737)
Märcklinger Károly	(1741) ³³

1741 után nem találunk nyomdásznevet a kassai nyomtatványok impresszumában, hanem csak az "akadémiai nyomda" megnevezést. Azt azonban ki kell emelnünk, hogy addig a kassai könyvek egyetlen ismert socius nevét sem tüntették fel, inkább a legtapasztaltabb, legnagyobb szakmai ismeretekkel rendelkező, civil nyomdász neve szerepelhetett a kötetek címlapján.

A kassai nyomdában kb. az 1740-es évekig dolgozhatott két nyomdász a socius mellett. Ismerjük ugyanis Kunics Ferencnek, a kassai kollégium rektorának a tipográfia részére 1741-ben kiállított kötelezvényét: a kollégium pénzsűkében borvásárlás céljára 1.200 Ft-ot kapott a nyomdától, amely összeget a jövőben úgy kíván törleszteni, hogy kettő, vagy három nyomdászlegény megfelelő élelmiszer-ellátásáról gondoskodik.³⁴ A kollégium állapotáról 1759-ben megfogalmazott információ szerint pedig a kassai kollégium a nyomdai prefektuson és annak sociusán kívül három nyomdászlegényt tart; ez eltér a korábban megszokottól, korábban ugyanis csak kettő látszott szükségesnek.³⁵ A kassai jezsuita nyomda valóban a 18. század közepén teljesített a legtöbbet, ezért indokolt volt a nyomdászok számának felemelése.

28 Ld. 13. jegyz. 404.fol.

29 *Catalogus...* 1772–1773. 30. has. – Iványi – Gárdonyi 192.p.

30 *Catalogus...* 1767–1768. 27. has., 1769–1771. 8. has., 1772–1773. 6. has.

31 E 152 Hiv. jelz. Irreg. 15. t. Tabella.

32 Košice, Mestský Archiv. H III/2 – civ.-2. Neoconcivium 1736–1781. 50.fol.

33 *Magyarország bibliográfiája 1712–1860. VI. Nyomda- és kiadástörténeti mutató.* Bp. 1972. 141., 249.p.

34 E 152 Hiv. jelz. Reg. Fasc. 16. Nr. 31.

35 Uo. Fasc. 18. Nr. 1. 8.fol.

Úgy tűnik, hogy az 1730-as évek végétől már hiánytalanul ismerjük a kassai nyomdászok személyét: ekkortájt dolgozhatott Frauenheim János Henrik mellett Virág Antal, akit egy 1738-as bírósági akta említett.³⁶ Märcklinger Károly neve már 1741-ben szerepelt egy kassai nyomtatványon, 1762-ből viszont fennmaradt a kassai városi tanácshoz intézett kérvénye adóelengedés ügyében,³⁷ tehát több évtizeden át dolgozott Kassán. Märcklinger mellett dolgozhatott Novahovit Jakab, aki 1757-ben, és Hasz (Zajac) Pál, aki 1764-ben kapott városi polgárjogot.³⁸ Haszt, mint a továbbiakban látni fogjuk, 1769-ben 200 Ft kölcsönt kapott a tipográfiaért évi 12 Ft kamatra.

A nyomdászlegények – mint már említettük – nem voltak a jezsuita kollégium tagjai, hanem a városi polgárok közé tartoztak, vagy legalábbis városi lakosként a városi tanács joghatósága alá. A felosztás évében havi 12 Ft-ot kaptak, tehát meghatározott összeget, nem úgy, mint Nagyszombatban, ahol a szedési-nyomtatási teljesítmény határozta meg fizetésüket.³⁹ Az 1760-as évek második felétől a kassai tipográfia már jóval kevesebbet termelt, mint a század közepén, így valószínű, hogy ekkor már ismét két nyomdászlegény dolgozott a műhelyben. Ekkor a socius és a legények évi járandósága összesen 580 Ft lehetett.

A nyomdászszemélyzettel kapcsolatos kiadások nem szerepeltek a kassai nyomda számadásaiban: a kollégiumon belül számolták el, hiszen a kollégium fedezte a nyomdászlegények élelmiszer-ellátását (nem teljes élelmezésről lehetett szó: a nyomdászok a városban lakó, családos emberek voltak), valamint a fizetésüket is. Az 1759-es információ szerint a kollégium évi 600 Ft-ot költött a tipográfiára.⁴⁰ Az ezen felüli kiadásokat a nyomda saját bevételeiből, vagy az esetleges kamattörlesztésekből fizethette.

A nyomda alaptőkéje

A nyomda szervezetének, személyzetének rövid bemutatása után rátérünk a tipográfia gazdálkodásának ismertetésére. Ezzel kapcsolatban fontos tisztázandó kérdésnek érezzük a nyomda alaptőkéjének a kérdését, amelyet a felosztáskor készült iratok említenek. Hogy helyesen értelmezzük ezt a problémát, röviden az egész kollégium anyagi helyzetére ki kell térnünk.

A kassai jezsuita kollégiumnak, mint ismert, a következő ingatlanok voltak a birtokában: a mislyei prépostság javai hat faluval, Kassán az ún. királyi ház épülete, amelyet III. Ferdinánd adományozott rendház céljára, a Báthory Zsófia adományából 1671–1681 között megépült jezsuita templom, azonkívül számos föld, szőlő, amelyek legtöbbször végrendeleti úton maradtak a jezsuita atyákra. A mislyei prépostság javai már önmagukban is biztosították az 1650-es években már működő gimnáziumnak és a kollégiumnak a fenn tartását, ehhez járult még Kisdy Benedek egri püspök 50.000 Ft-os alapítványa egy létesítendő egyetem céljára (1657). Kisdy vetette meg az egri egyházmegye ugyancsak Kassán felállítandó szemináriumának az alapjait is. Nagyobb összegű alapítvány fűződött még Ballassa Zsuzsanna nevéhez (konviktus céljára) és Keczer Sándor és felesége, Sándor Zsófia nevéhez (kánonjogi tanszék felállítására 1712-ben).⁴¹

36 Virág Antalt, aki nem sokkal korábban Nagyszombatból jött, Glos Ferenc üvegeslegény verekedés során súlyosan megsebesítette. E 152 Hiv. jelz. Irreg. 10.t.

37 E 152 Hiv. jelz. Reg. Fasc. 16. Nr.45.

38 Ld. 40. jegyz. 23., 34.fol.

39 Ld. 31. jegyz. – Iványi – Gárdonyi 188–190.p.

40 Ld. a 35. jegyzetet.

41 A kassai kollégium vagyonáról: Farkas Róbert: *A kassai kath. főgymnasium története 1657–1895.* Kassa, 1895. 87–126.p.

A jezsuita kollégium kiadásait részben birtokai jövedelméből, részben a különböző helyeken letétbe helyezett alapítványi tőke kamataiból fedezte. A különböző adományok révén a kollégium alaptőkéje feloszlatakor már összesen 155.331 Ft-ot tett ki: ebből az összegből 131.728 Ft 67 1/2 krajcár volt a kollégiumé, 16.802 Ft 1/2 x a templomé és 6.800 Ft pedig a nyomda tőkéje. A kollégiumról 1759-ben írt információ szerint a legnagyobb összeg, a Kisdy-alapítvány Bécsben volt elhelyezve 5%-os kamatra, és az ausztriai provincia prokurátora kezelte. Jelentősebb letételeik voltak azonban Sáros megyénél (24.329 Ft), a szepesi kamaránál (14.445 Ft), Abaúj vármegyénél, ill. Kassa városánál (5–5.000 Ft), valamint különböző magánszemélyeknél 4–6%-os kamatra. A tőke elhelyezése, a kölcsönök folyósítása az évtizedek során természetesen változott: 1773-ban pl. csak 30.000 Ft volt Bécsben elhelyezve és 50.000 Ft a szepesi kamaránál.⁴²

A kassai jezsuita nyomda fenntartása céljából nem adományoztak külön alapítványt, ismert viszont azok személye, akik 1715-ben a tipográfia egyszeri vételi összegét fedezték. Gróf Szentiványi László és Szentiványi János ezerforintos adományából vásárolták meg a jezsuiták a volt bártfai nyomda készletét.⁴³ Szentiványi László a nevezetesebb személyek között az eperjesi vérsztörvényszék vádlója volt, röviddel ezután megkapta a grófi címet. Királyi biztos a Rákóczi-birtokok kamarai kezelésbe vételekor (az 1690-es években, II. Rákóczi Ferenc kiskorúsága idején – s a korabeli híresztelések szerint a Rákóczi-kincsek körül sok visszaélés történt). Szentiványi László királyi tanácsos volt, a kassai neoacquistica-bizottság tagja, a szepesi kamara adminisztrátora.⁴⁴ Az 1690-es években már igen szoros kapcsolatban állt a kassai jezsuita kollégiummal: összesen 17.000 Ft-ot kölcsönzött tőlük, majd alsebesi birtokát is elzálogosította a kollégiumnak.⁴⁵ Szentiványi Jánosról csak annyit tudunk, hogy a Rákóczi-szabadságharc alatt Rákóczi testőreinek ezredese volt, később III. Károlytól katonai érdemeiért bárói rangot kapott.⁴⁶

A nyomda alaptőkéje tehát (az említett 6.800 Ft, az össztőkének mintegy 4%-a) bizonyosan a kollégium jövedelméből képződött, talán már az 1720-as években. Először 1746-ból van tudomásunk arról, hogy kölcsönt vettek fel a "Pater Jesovita Uraimék Typographiátul" Tabódi Gábor és felesége, Melczer Ágnes 1.000 rajnai Ft-ot "bizonyos jószágnak szerzésére", négyéves törlesztési határidőre. Ennek a kölcsönnek 534 Ft-os hátralékát 1754-ben az ungvári jezsuita kollégium vállalta magára Tabódi korábbi jelentős adományai miatt.⁴⁷ A kölcsön törlesztése bizonyosan megtörtént, mert 1773-ban már nem szerepelt az adósságok jegyzékén.

A nyomda által kölcsönadott összegek, amelyek még 1773-ban is esedékesek voltak:

1753-ban báró Andrássy Károlynak	500 Ft kölcsön, évi 6%-os kamatra,
1755-ben Eötvös Lászlónak	600 Ft kölcsön, évi 6%-os kamatra,
1764-ben Csáky grófné Berényi Annának	2500 Ft kölcsön, évi 5%-os kamatra,
1766-ban a sárospataki jezsuita rezidenciának	2000 Ft kölcsön, évi 4%-os kamatra,
1766-ban a szatmári jezsuita rezidenciának	1000 Ft kölcsön, évi 4%-os kamatra,
1769-ben Paul Hass kassai polgárnak	200 Ft kölcsön, évi 6%-os kamatra.

42 MOL E 152 Hiv. jelz. Fasc. 18. Nr. 1. Liber Informationum 2.fol. – E 211 Lymbus. 68.fasc. 146.1. A kassai jezsuita kollégium feloszlata. 57–59.fol.

43 E 152 Hiv. jelz. Irregestrata. 15. t. *Informatio de Collegio Cassoviensi...* 5.p.

44 Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc*. I–III. köt. Bp. 1907–1910. I. köt. 84.p. Nagy Iván: *Magyarország családai...* Pest, 1863. 10. köt. 637.p.

45 E 152 Hiv.jelz. Reg. Fasc. 7. Nr. 7., 11.

46 Nagy Iván i.m. 10. köt. 636.p.

47 E 152 Hiv. jelz. Reg. Fasc. 16. Nr. 36., 32.

A kölcsönök után az évi kamat összesen 323 Ft volt, de ezt csak működésének utolsó néhány évében élvezte a nyomda. Bár a feloszlatáskor a kollégiumról készült információ megjegyezte: a nyomda prefektusa szerint többen néhány éve már nem fizették a kamatokat.⁴⁸

A nyomda alaptőkéje, mint már említettük, feltehetően a kollégium jövedelméből származott, és nem a nyomda saját jövedelméből (bár a tipográfia néha pénzsűkében kisegítette a kollégiumot). A ránk maradt nyomdai számadásokból három évtizeden keresztül megközelítő pontossággal ismerjük a kassai tipográfia könyvforgalmából származó bevételeit, éppen ezért kizártnak tartjuk, hogy ilyen nagy kölcsön adható tőke a tipográfia működése folytán keletkezett volna. A nyomda pénzügyeit nem a tevékenysége utáni nyereségből bonyolította le, hanem a neki korábban átadott javakból.

Még egy megjegyzés a kölcsönök kamatainak törlesztéséről: a nyomdára vonatkozó forrásainkban ennek nyomát nem találtuk. Ellenőriztük, hogy a kölcsönfelvétel után az említett személyek, ill. a pataki és szatmári jezsuita rendház rendszeres időközönként esedékes kamattörlesztése szerepel-e a tipográfia bevételei között, de egyszer sem fordult elő. Tehát a nyomda kölcsönügyleteivel, alaptőkéjével kapcsolatos felsorolt adatokat teljes mértékben el kell különítenünk a nyomda gazdálkodásának ismertetésétől, amelynek során főleg a nyomdai számadásokra és az azt kiegészítő néhány iratra támaszkodunk.

Mielőtt a nyomda gazdálkodását vizsgálnánk, röviden ismertetjük legfontosabb levéltári forrásunkat, a nyomdai számadásokat.⁴⁹ Általában évenként (ritkábban félévenként) készültek, jellemző címük, pl. az 1753. évié: *Rationes Annuae P[atris] Proc[uratoris] Prov[inci]ae Austr[iae] S[ocietatis] J[esu] cum R[everendo] P[at]re Praefecto Typogr[aphiae] Cassov[iensis] Ejusd[em] Societatis á Ima Jan[uarii] ad ult[imum] [Decem]bris 1753.* A számadásokat tehát – mint a címből is látható – nem Kassán, hanem Bécsben vezették, a bécsi jezsuita professzusházban élő prokurátor, aki a provincia gazdasági és pénzügyeivel foglalkozott, és mint láttuk, a kassai kollégium alapítványait is kezelte. Két rovatban: *Acceptum* – *Expositum* – tüntette fel meglehetősen sommásan a bevételek és kiadások adatait. Részlet az említett számadásból:

<i>Accepta</i>		
P. Super[ior] Nagyban. assignat per Camb. de 14 Oct.		56 fl 5 x
R. P. Rector Jaurin. per lit. de 21 May		15 fl
P. Super. Varadin. per Camb. de 27 Martij		21 fl
...		
<i>Exposita</i>		
...		
Ad Camb. de 25 Julij assignavi Jaurini P. Ant. Kelemen		36 fl 45 x
Ad aliam de 25 Julij n[ume]r[ati]vi D. Ferd. Kerndtler pro P. Mich. Göttner		12 fl 36 x
Misi Opera omnia Sandini compacta		4 fl 8
...		

A számadáson a prokurátor közölte tehát a bevétel rovatnál a kassai tipográfia részére utaltatkozó nevét, vagy tisztségét, a pénzutalvány (cambialem) dátumát, néha azt is, hogy miért fizettek (pro libris venditis, stb.), vagy kinek a nevében, végül pedig a fizetett összeget (rajnai forintban). A kiadások rovatnál a prokurátor feltüntette, hogy kinek a részére utalt át, vagy fizetett készpénzben a Kassára szállított könyvekért, különböző anyagokért, az átutalás dátumát és a kifizetett összegeket. A 18. század közepe óta már a postaköltség és a prokurátor részére az ajándék, az "officium xenium" is szerepelt a rovatok kö-

48 E 211 Hiv. jelz. 59. fol. – E 152 Hiv. jelz. Irreg. 15.t. Informatio 7.p.

49 E 152 Hiv. jelz. Reg. Fasc. 16. Nr. 23. 387–416.fol.

zött. Az accepta és exposita összegének egybevetésével alakult ki a tipográfia éves (fél-éves) aktívuma, vagy passzívuma, amelyet a következő évre (félévre) mindig továbbvittek. A "ratiot" aláírásával látta el a prokurátor: 1749-ig Michael Bliemel, 1751-től Josef Hämerl, az utolsó évben pedig Hämerl segédje, Ferdinand Appl.⁵⁰

A kassai nyomdai számadások a következő évekből maradtak fenn:

1744	
1745	— félévenként
1746	— 1749
	1750, 1751 hiányzik (Biztosan volt, mert az 1749-es aktívum 149 Ft 3 x 2 den, az 1752-esnél viszont csak 68 Ft 39 x 2 den aktívummal kezdték az évet.)
1752	— 1756
	1757, 1758 hiányzik
1759	— 1762
1763.	július – december (1. félév nem volt, mint azt az 1762. évi aktívum, 131 Ft 19 x 2 den átvitele mutatja)
1764	— 1767
1768	félévenként
1769	1. félév
	1769 2. félév, 1770, 1771 1. félév hiányzik
1771	2. félév
1772	félévenként
1773	1. félév

A számadásokat tehát 1767-ig általában évente egyszer küldték meg Kassára, 1768-tól viszont félévenként. Az 1773-as felosztáskor a kassai kollégium fontos okiratainak jegyzékén szerepeltek a prokurátornak a számadásai is.⁵¹

A nyomda kiadásai. Anyagi jellegűek

A számadások összeállítása előtti időből, 1727–1731-ből fennmaradt egy rövid jegyzék, *Complanatio facta inter Collegium et Typographiam* címmel, amely a tipográfia kiadásait általában jellemzi.⁵² A kollégium ugyanis 1726-tól 300 Ft-tal tartozott a nyomdának (valószínűleg a nyomdától felvett pénzkölcsönről lehetett szó), és ennek fejében a nyomda kiadásainak megfizetésére kötelezte magát. A jegyzék szerint 1727-ben a provincia prokurátora egy edény 200 font súlyú festéket (26 Ft) és 59 db szedőfát (7 Ft 52 x) küldött Bécsből Kassára, 1731-ben ismét festéket és papírt, összesen 32 Ft-ért. A négy rizsma írópapír ára, amelyet a kollégium prokurátora adott a nyomdának, 6 Ft 48 x volt, az 1730 decemberében Bécsből kapott "török papír" ára 4 Ft 50 x. A socius 1727-ben új nyári ruhát kapott 8 Ft-ért, szobájának fűtése pedig évente tíz forintba került.

50 Lackner szerint Hämerl 1744–1752 között a prokurátor segédje volt, 1753-tól 1773-ig prokurátor. Franz Lackner: *Die Jesuitenprofessoren an der philosophischen Fakultät der Wiener Universität (1712–1773)*. Wien, 1976. 197.p.

51 E 211 Hiv. jelz. 63.fol.

52 E 152 Hiv. jelz. Irreg. 10.t.

A kassai betűkészlettel kapcsolatos a többi kiadás, amelyet a pontos értelmezés érdekében hiánytalanul közlünk:

1727	fl x
*Item solvit Viennae Abrahamo Kugler Literos typicas	10
1728	
*Collegium solvit vecturam typi 50 lb. Vienna huc	1,45
P. Procur. Provinciae solvit Viennae portorin. typi e suburbio in Urbem	34
Idem solvit vecturam typi lb. 160 Posonis Viennam	1,42
...	
Collegium solvit vectura typi lb. 215 Vienna huc	7,26
...	
1729	
...	
Portorium typi lb. 11 Vienna huc	23
P. Procur. Provinciae Kuglero Viennae dedit pro 13 lb. mittl. defect antiqua	4,-7
Idem eidem dedit pro 20 lb. petit defect	11,-7
-	
In Februario anni 1731 p. Exol. typi Viennae	24,-
...	

Az 1728-ban Kassára szállított 50 font betűtípus ára feltehetően az előző évben kifizetett 10 Ft; az 1729-ben beszerzett 13 font hiányos mittl antikvának és 20 font petitnek az árába valószínűleg beleértendő a szállítási költség is; azonban az 1728-ban felsorolt 160 + 215 font és az 1729-es 11 font súlyú betűtípusnak csak a szállítási költsége szerepelt a jegyzékben, a betűk ára nem (talán a kollégium számadásaiban szerepelt?). Három betűtípusnál egyértelműen fel van tüntetve Abraham Kugler neve, tehát az 1720-as években az új betűtípusok jelentős részét Abraham Kugler bécsi betűöntőnél vásárolták. Ekkortájt négy betűöntő működött Bécsben: Pangratz Lobinger, Abraham Kugler, Ignaz Zapf és Johann Samuel Grohmann; Kugler már túl volt a hetvenedik évén, s nem a legjobb minőségű munkát végezhetette, hiányos típusokat is eladott.⁵³

1728-ban az egyik betűszállítmányt, amely súlyából (160 font) ítélve öntött betű lehetett, és nem matrica, Pozsonyból küldték Bécsbe, majd onnan Kassára. A pozsonyi típusok kérdését eddigi ismereteink alapján nem tudjuk kielégítően értelmezni. Pozsonyban ekkor Royer János Pál tartott fenn nyomdát (1718–1736), aki állítólag betűit több esetben a nagyszombati egyetemi nyomdától vásárolta.⁵⁴ Talán pozsonyi közvetítéssel Nagyszombatról szállítottak betűket Bécsbe? (De akkor a számadás miért nem tüntette fel a nagyszombati kollégiumot?) Vagy talán Royer (vagy egy munkatársa) értett a betűöntéshez is? Esetleg mégis matricák, mégpedig külföldi matricák kerültek Pozsonyba, majd onnan betűöntés céljából Bécsbe, mint ahogy a számadások tanúsága szerint később, 1754–1755-ben történt?

53 Anton Mayer: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482–1882*. Wien 1887. Bd. 2. 74.p.

54 Fitz József: *Eingewanderte deutsche Buchdrucker in Ungarn im 18. Jahrhundert.* = *Gutenberg Jahrbuch* 1934. 208–217.p.

Az 1744-től 1773-ig a prokurátor által vezetett nyomdai számadásokban több alkalommal szerepelnek a kassai nyomda részére vásárolt matricák és rézmetszetek. Matricákról, öntött betűk és körzetek vásárlásáról csak 1752–1763 között olvashatunk, tehát a tipográfia második felújítása idején, mégpedig a következőket:

1752		
"De duobus cistis cum Matricibus Norimbergae submissit solvi expensos 2nda Specif.	52,-	
Ad Camb. D. Pfeiffer Norimberg. Typi fusoris de 24 Julij numeravi Do Heyringer	209,-	
...		
1754		
Item expensus in Vecturam, telonia et nulum usque Posonium de Cistula typo		
Norimberga misso	7,-	5
...		
1755		
Solvi pro Vectura p. Posonio usque Viennam de matricibus ad D. Trattner missit	1,42	
...		
1756		
Solvi de Cista cum matricibus pro nulo usque Posonium	-45	
...		
Ad Camb. de 14 Julij numeravi Do Thomae Trattner Typographo pro submissis		
matricibus	140,13,	2
...		
1759		
Ad lit. Ch. Jager de 21 Martij numeravi Haeredibus Dni Rösler pro Do Sertz		
Norimberg Questoris in Solutionem Matricum á D. Schmidt inde missarum		
vi ap. de 26. Martij 1759.	120,-	
Ad alias Ejusdem de 11 Aprilis erga Camb. D. Udolrici Pfeiffer Norimberg.		
Typi fusoris dedi 27 Aprilis D. Georg Pauer Bibliopolae Norimberg.		
pro Solutione Matricum et Rain adhuc missarum	39,38	
...		
1762		
Extractus de 22 Decembris Solvi Do Trattner pro fuis rosis, quem submissi	51,36	
Ejusdem Factori Ant. Makacz labore hunc acceleranti pro honoratio dedi	2,-	
...		
1763		
Solvi 24 Aprilis factori D. Trattner pro allato rosarum fusarum Supplemento	1,15	
...		
Solvi 11 Jan. portorium de Cistula cum Rosulis usque Vestinum missa per	1,15	

Iványi Béla és Gárdonyi Albert a következőket írta a kassai akadémia nyomdájáról: "... A Royer-nyomda, könyveinek bizonyossága szerint a nagyszombati (tipográfia) betűöntőjének állandó megrendelője lett, amint hogy az ott készült könyvek alapján ítélve, a bártfai nyomda megvásárlásával a XVIII. század elején keletkezett kassai jezsuita nyomdát a század derekán, más kisebb nyomdákhoz hasonlóan, szintén Nagyszombat látta el betűanyaggal és könyvdíszekkel.⁵⁵ Az 1757–1758. évi számadások hiányoznak, de a megmaradtak viszont azt mutatják, hogy a kassai akadémiai nyomdát a 18. század közepén nem Nagyszombatról származó betűkkel újították fel. A legnagyobb szállító a nürnbergi Udalrich Pfeiffer betűmetsző és betűöntő volt: matricái a szállítási költséggel, vámmal együtt összesen 309 Ft 30 x-ba kerültek; az ugyancsak nürnbergi Rössler-örökösöktől pedig 120 Ft értékű matricát kapott a tipográfia. A matricákat 1755-ben Bécsbe küldték tovább, Trattner János Tamás udvari nyomdászhoz kiöntés céljából (Az 1759-ben említett

55 Iványi – Gárdonyi 76.p.

összeg, 39 Ft 38 x is még 1755 körüli szállításra utal, mert akkor volt Rain a socius.) A Trattner által kiöntött kész betűk talán akkor kerültek Kassára, amely évekből nem maradtak fenn a számadások. Saját matricáival viszont 1756-ban szerepel (140 Ft 13 x 2 d értékűvel), az öntött körzetekkel pedig 1762–1763-ban (52 Ft 51 x). Anton Magatsch Trattner betűöntődjének faktora volt, a kor elismert betűmetszője.⁵⁶

Trattnert több más magyarországi nyomda szállítójaként ismerjük (a pesti Eitzenberger, a budai Landerer), noha munkája nem aratott egyértelmű elismerést; legalábbis a bécsi nyomdászok panaszkodtak, hogy Trattner saját magának jó betűket készít, az eladásra készültek azonban rossz minőségűek és drágák. A kassai kollégium tipográfiájának felújítása érdekében tehát inkább a provincia központjában élő prokurátor segítségét vette igénybe, nem pedig a nagyszombati kollégiumét, pedig a nagyszombati nyomda 1737 óta már saját betűöntődjével is rendelkezett. A kassai jezsuiták iratanyagában fennmaradt a helytartótanácsnak egy 1761-ből származó leirata, amely Trattner betűöntő privilégiumára hívta fel a figyelmet.⁵⁷

Amikor a kassai kollégium Trattnertől nem kész betűket, hanem matricákat vásárolt, akkor sem a nagyszombati kollégiumhoz fordult: forrásaink alapján feltételezhetjük, hogy ezeket a matricákat 1756 után Kassán öntötték ki. (Feltehetően több matrica lehetett még, a kassai új betűk mennyiségét ismerve.) A kassai tipográfia 1762. október 13-án száz forintot fizetett a nagybányai jezsuita rezidenciának a tőlük vásárolt ólomért.⁵⁸ A kassai lakosok 1766-os összeírása pedig említett egy Richter József nevű betűöntőt.⁵⁹ Valószínű, hogy már korábban is a városban élt, és tevékenyen közreműködött a nyomda felújításában (ennek 2. szakaszában, hiszen a korábban vásárolt matricákat Trattner öntötte ki). Richter neve nem ismeretlen, a nagyszombati egyetemi nyomda munkatársaként tartjuk számon: 1777-ben, amikor a Budára távozó egyetemi nyomdai személyzet között sorolták fel, a következő jellemzést írták róla: betűöntő és betűmetsző, háztulajdonos, 63 éves, nő, öt gyermeke van, nyelvtudása: német, szlovák, latin, magyar.⁶⁰

Amikor Richter már Nagyszombatban élt, a kassai jezsuiták Pozsonyból rendeltek kész betűket. A felosztáskor még ki nem egyenlített számlák között ugyanis ott szerepelt Garttinger Mihály pozsonyi betűöntő számlája. Garttinger a kassai nyomda számára 6 mázsá 31 font garmond antikva típust készített, amelynek értéke összesen 274 Ft 44 x volt, mázsánként tehát 44 Ft.⁶¹ Garttinger neve eddig a szakirodalomból nem volt ismert.

A nyomdai számadásokban nemcsak matricák, betűk, körzetek fordulnak elő, hanem rézmetszetek is. 1745-ben a prokurátor 73 Ft 25 x-t fizetett Georg Christoph Kilian augsburgi rézmetszőnek, 1754-ben és 1755-ben szintén neki négy alkalommal, összesen 348 Ft 3 x-t. Ezek a metszetek az egyes kassai nyomtatványokhoz készült térképek, illusztrációk lehettek. Augsburgban ebben az időben számos rézmetsző működött, aki rézmetszeteinek kiadója is volt; köztük a legismertebb a Kilián-család, amely a 16–18. században, nyolc generáción keresztül művelte ezt a művészetet.⁶² Kassára is ilyen kész rézmetszetlevonatok juthattak el, és nem maguk a lemezek, mert ez utóbbiaknak nincs nyomuk forrásainkban.

56 Mayer i.m. Bd. 2. 74–76.p.

57 Uo. 74–76.p. – Iványi-Gárdonyi 183.p. – E 152 Hiv. jelz. Reg. Fasc. 2. Nr. 6.

58 Ld. 13. jegyz. 404.fol.

59 Košice, Mestský Archiv jelzet nélkül: *Conscriptio incolarum contribuentium regiae ac lib. civ. Cassoviensi et suburbanorum pro anno 1766.* 12.fol.

60 Iványi – Gárdonyi 192.p.

61 E 211 Hiv. jelz. 129–132.fol.

62 Ld. 13. jegyz. 387., 398., 399., 403.fol. – Ulrich Thieme-Felich Becker: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künster von der Antike bis zur Gegenwart.* Leipzig, 1907–1950. Bd. 1–37. Bd. 20. 293–294.p.

Szentképek sok példányának viszont igen: 1761-ben például a prokurátor 500 db Szent Ignác-képet küldött Kassára: valószínűleg kisméretűeket, mert áruk összesen 3 Ft 24 x volt. A kassai kollégium felosztásakor a szentképekről külön jegyzék készült. Ezek szerint Johann Daniel Herz augsburgi rézmetsző nagyszámban küldött metszeteket Kassára: mintegy 5000 db-ot, kb. 1.400 Ft értékben, valamint a szintén augsburgi rézmetsző, Elias Christoph Heiss 130 db-ot, 83 Ft értékben.⁶³ Ezek a sokpéldányos szentképek már nem a kassai nyomtatványok illusztrálása céljából készültek, hanem feltehetően a különböző katolikus ifjúsági egyesületek, sodalítások számára, valamint ünnepélyes alkalmakon való szétosztás céljából.

Könyvbeszerzések

Tekintettel arra, hogy a tipográfia és a könyvtár kezelése, pénzügyi adminisztrációja nem vált el mindig egymástól, mint azt a nyomdai számadások is bizonyítják, a nyomda kiadásai között a könyvek vásárlására fordított összegeket is meg kell említenünk. Ismert, hogy a kassai kollégium egy évszázad alatt kb. ötezer kötetes könyvtárat gyűjtött össze.⁶⁴ Az állomány gyarapodásáról külön naplót vezettek. A nyomdai számadásokban azok a könyvek szerepeltek, amelyek beszerzését a provincia prokurátora közvetítette: vagy cím szerint fordultak elő, vagy pedig azt tüntette fel a számadás, hogy a prokurátor mely személyeknek milyen összegeket fizetett ki könyvekért.

A számadások a következő műveket említették szerző, vagy cím szerint:

<i>Missale</i>	23 db, à 2 Ft 24 x	1745, 1747, 1748, 1755
(1748-ban darabszám nélkül: "Misi 7. Martij cistam cum Breviarijs Missalibus... 144 Ft 44 x.)		
<i>Breviarium</i>	6 db – 8° 4 Ft, 4° 11 Ft, 4° négy részbe kötve 18 Ft 34 x.	1746, 1747, 1748
<i>Propria Hungariae</i>	13 db, ára különböző, 7 x, 15 x és 24 x.	1745, 1747
<i>Propria SS. Suecia</i>	1 db 24 x	1747
<i>Martyrologium Rom. Lat.</i>	1 db 1 Ft 40 x	1754
<i>Novum testamentum Graeco-Lat.</i>		1756
(Plinius Epistoláival együtt 2 Ft 30 x.)		
<i>Concionum Güntheri, Speculum Amoris et doloris</i>	1 Ft 45 x	1747
<i>Concionum P. Klaus</i>	2 db 8,30, ill. 4,36	1747, 1748
<i>Concionum P. Tanzenberg</i>		1761
(4 db "Terris P. Grill" és Tanzenberg beszédei együtt 8 Ft.)		
<i>Evangel. P. Reichart</i>	4 db	1761
(Patikai anyagokkal együtt 18 Ft)		
<i>Pichler: Compendium contr.</i>	2 Ft 27 x	1748
<i>Opera omnia Sandini</i>	kötve 4 Ft 8 x	1753
<i>Tota historia P. Prager</i>	14 Ft	1767
<i>Phraseol. P. Wagner</i>	3 db kötve à 1 Ft 54 x	1748
<i>Lexicon Hebraicum P. Haslbauer</i>	6 Ft 45 x	1755
<i>P. Khell et P. Zanchi Physica</i>	9 Ft 30 x	1753
<i>Tractatus Doctoris Haen</i>	2 db à 2 Ft 17 1/2 x	1762 ⁶⁵

63 E 211 Hiv. jelz. 33.fol. – Thieme – Becker: i.m. Bd. 16. 317–318, 567–568.p. – továbbá ld. 13. jegyzet, 403.fol.

64 A kollégium könyvtárának nagyságáról Prileszky János kassai rektor írt a legmegbízhatóbban egy 1771-es információban, ld. Meszlényi i.m. 33.p. A könyvtárról a legalaposabb tanulmány: Michael Potemra: *Dejiny Univerzitej kniznice v Košiciach. = Z minulosti knihy na Slovensku. Knihovedny sbornik*. Martin, 1959. 173–210.p.

65 Ld. 13. jegyz. 391–409.fol.

A felsorolt címek többsége külföldi kiadás, magyarországi legfeljebb Wagner *Universae Phraseologiae Latinae*... c. műve lehet. A leggyakrabban említett könyv a felsoroltakon kívül a *Catalogus Provinciae*, vagyis az ausztriai jezsuita provincia katalógusa, amely 1730-tól jelent meg évente nyomtatásban *Catalogus personarum et officium Societatis Jesu Provinciae Austriae anno*... címmel. A provincia prokurátora 1759-ben 8 db katalógust küldött Kassára, 1760-ban 2 db-ot, 1763-ban ismét 8-at, 1768-ban és 1769-ben 6–6 db-ot, 1772-ben tizet, és a felosztás évében összesen 24 db-ot; ára kötetlenül egységesen tíz krajcár volt. 1752-től 1756-ig járatott a kassai jezsuita kollégium egy latin nyelvű kölni újságot. Ez az újság valószínűleg a 18. században a Hilden-, majd a Schauberg, ill. a Wilms-nyomda által kiadott *Lateinische Zeitungen* (1761-től *Lateinische Couranten*) lehetett. A keddenként és péntekenként negyedréti formátumban megjelenő újság egy évfolyama összesen 9 Ft-ba került.⁶⁶

A számadásokban kisebb tételben szereplő könyveket (a cím szerint feltüntetetteket, de a többit is), vagy a prokurátor küldette Bécsből Kassára, vagy más "alkalmi" könyvvásárlók, akiknek a prokurátor megtérítette a vételárát. Pater Franz Göggernek például, aki Erzsébet császárné gyóntatója volt és a professzusházban élt, a prokurátor 1744-ben 19 Ft 12 x-t utalt át, 1745. október 10-én 7 missaléért 16 Ft 48 x-t, 7 *Propria Hungariae*-ért 49 x-t, 1746-ban három kötet 8° *breviárium*ért 12 Ft-ot, egy kötet 4° *breviárium*ért 11 Ft-ot. Pater Vencel Balas, a jezsuiták cseh provinciájából Pater Johann Bleiweisen, a cseh provincia udvari ágensén keresztül 1746-ban 86 Ft 42 x értékű könyvet küldött a kassai kollégiumnak. Bleiweis 1756-ban a jászói prépostnak 125 Ft 15 x értékű szállítmányt küldött, amelyet feltehetően a kassai kollégium közvetített, hiszen a kassai számadásokban szerepelt. A bécsi professzusházban élő jezsuiták közül, akik Kassára könyvet küldtek, megemlíthetjük még Pater Franz Xaver Pauert is: a prokurátor 1756-ban 6 Ft 10 x-t fizetett neki.⁶⁷

Több alkalommal segédkeztek a könyvvásárlásban a bécsi Pázmáneum növendékei is, legalábbis az 1740-es, 1750-es években, amíg a papnevelő intézet jezsuita vezetés alatt állt (1761-ig). Öt nevet említenek a számadások, összesen 12 alkalommal, mégpedig a következőket:

Szerdahelyi Ferenc, a bécsi jezsuita kollégium 3–4. éves teológus hallgatója,	
a Pázmáneumban a filozófiahallgatók prefektusa	
1745. szept. 5.	43 Ft 11x
1746. febr. 6.	23,—
1746. ápr. 2.	2 Ft 45 x
1747. ápr. 9.	1 Ft 59 x
Kendrai Gábor, a bécsi kollégiumban 3–4. éves teológus	
1752. máj. 17.	9 Ft
1752. aug. 4.	6 Ft 15 x
1753. jan. 12.	15 Ft
Szerdahelyi József, a bécsi kollégium 3. éves teológus hallgatója	
1756. nov. 23. (pro libris P. Kaprinai submissis)	16 Ft 10 x
Piestyanszki János, a bécsi kollégium 4. éves teológus hallgatója, a Pázmáneum teológusainak prefektusa	
1754. okt. 25.	5 Ft 45 x
1755. ápr. 11.	18 Ft 16 x
1755. jún. 6. (pro 2 Missalibus)	14 Ft

66 Uo. 396–416.fol. – Wolfgang Reuter: *Zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Buchdruckgewerbes im Rheinland bis 1800* = *Archiv für Geschichte des Buchwesens* Bd. I. Frankfurt/Main, 1958. 642–736. hasáb. – 661. has.

67 Bleiweisről: Franz Martin Pelzel: *Boehmische, maehrische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten von Anfang der Gesellschaft bis auf gegenwaertige Zeit*. Prag, 1786. 204–205p.

Kussányi András, a bécsi kollégium 2. éves teológusa, a Pázmáneum filozófusainak

prefektusa

1755. nov. 28.

24 Ft 40 x

Szerepelt még a számadásokban Geiger Mátyás, a bécsi jezsuita kollégium matematika-hallgatója 1746-ban 4 Ft-tal, azonkívül a provincia prokurátora grazi teológus hallgatónak is utalt át könyvvásárlásért pénzt: Molnár Jánosnak 1759. június 8-án a Kaprinai István-nak küldött könyvekért 12 Ft 15 x-t. Kaprinai ekkor az egyháztörténet professzora volt Kassán.⁶⁸

A legnagyobb értékű külföldi könyvszállítások azonban egy bizonyos Schwarzenberger nevéhez fűződnek: feltehetően bécsi könyvkereskedő volt. 1744–1746 között nagyobb tételben szállított könyveket Kassára, 1744. 1. félévben Pater Göggerrel együtt 79 Ft 53 x-ért, 1744. 2. félévben 32 Ft 25 x-ért, 1745. március 14-én 36 Ft 43 x-ért, október 10-én 63 Ft 15 x-ért és 1746. április 2-án 300 Ft összegért. Valószínűleg bécsi volt Höcksteiner is, akivel 1747–1749 között állt kapcsolatban a kassai nyomda, ill. képviselőtében a provincia prokurátora: 1747. máj. 11-én 46 Ft 18 x-t, 1748. február 11-én 76 Ft 46 x-t és 1749. április 17-én 76 Ft 21 x-t fizetett neki.

A Magyarországon kívüli könyvvásárlások zömmel Bécshez kötődnek, de előfordul Graz, Prága, valamint az 1750-es években Róma is. 1752-ben a prokurátor 10 Ft-ot utalt át a jezsuita Kéri Bálintnak, aki 1749-től Rómában a Szent Péter templom magyar gyóntatója volt, 1755–1756-ban utódjának, Muesser Kristófnak három alkalommal összesen 44 Ft 50 x-t, majd 1759-ben 4 Ft 10 x-t Puchberger Mártonnak, aki 1758-tól töltötte be a gyóntatói tisztséget. Közülük Muesser Kristóf és Puchberger Márton tanított korábban Kassán: Muesser 1733–1738 között retorikát és poétikát, valamint az énekkart is vezette. Irodalomtörténeti vonatkozású művei ismertek. Puchberger Márton pedig 1753-tól természettant adott elő Kassán.⁶⁹ Ismert, hogy a jezsuita rend feloszlásakor a római gyóntatói kollégiumnak már kb. 8000 kötetes könyvtára volt, amelyben számos magyar vonatkozású könyv is helyet kapott, sőt, egy magyar nyelvű is: Illei János jezsuita iskoladrámái *Salomon, Ptolemaeus és Titus. Három szomorújáték...* címmel (Kassa, 1767.).⁷⁰

Egyoldalú kép alakulna ki azonban, ha csak (az egyébként túlsúlyban lévő) külföldi könyvbeszerzéseket említenénk, s nem ismertetnénk röviden a számadásoknak a magyarországi jezsuita kollégiumokkal kapcsolatos adatait. A következő kollégiumok szerepelnek a kiadás rovatban: Nagyszombat, Győr, Szokolca, Pozsony, Buda, valamint a nagyszombeni és gyulafehérvári jezsuita rezidencia. A számadásokban olvasható ezzel kapcsolatos összegek tulajdonképpen nem nagyok:

Nagyszombat	1745. márc. 7.	59 Ft 20 x
	1746. júl. 23.	25 Ft 17 x
	1747. jún. 24.	6 Ft 28 1/2 x
	1755. febr. 19.	12 Ft 30 x
	1756. aug. 25.	322 Ft 30 x
Győr	1756. ápr. 10.	11 Ft
	1756. jún. 5.	78 Ft 12 x
Szokolca	1754. okt. 25.	25 Ft 12 x
	1755. dec. 10.	12 Ft 12 x
	1756. aug. 17.	30 Ft
Pozsony	1746. máj. 25.	4 Ft 12 x
	1747. ápr. 14.	4 Ft 12 x
	1748. febr. 1.	4 Ft 12 x
	1756. márc. 3.	8 Ft 52 x
Gyulafehérvár	1756. márc. 3.	8 Ft 52 x
Buda	1756. jan. 28.	5 Ft

68 Szinnyei i.m. 5/980–983. has.

69 Uo. 9/372. has., 11/202–203. has.

70 Monay i.m. 143., 145., 154.p.

A kisebb összegek azt mutatják, hogy a vásárlások mennyiségben nem lehettek jelentősek: a kassai kollégium az 1740-es években csak Nagyszombatból, ill. Pozsonyból kapott olyan könyveket, amelyeknél egyszerűbb volt a kiadói készletből rendelni, mint Kassán újra ki nyomtatni. Győr, Nagyszében, Pozsony, Buda esetében a jezsuiták közvetítéséről lehetett szó (ezekben a városokban nem jezsuita kezelésben, de működtek tipográfiai), csakúgy, mint Szokolca és Gyulafehérvár esetében, amely ekkor nem volt nyomdaváros.

Magyarországi kollégiumoktól a kassai jezsuiták 1756-ban vásárolták a legtöbb könyvet: Nagyszombatból háromszor annyit, mint korábban, Győrből, Szokolcáról, Nagyszébenből, Budáról, Gyulafehérvárról pedig csak 1754–1756 között szereztek be könyveket. Ez az időbeli egybeesés nem lehetett véletlen: feltehetően a jezsuita egyetemek ekkor végrehajtott reformjával függött össze. Ismert, hogy a Ratio sudiorum (1599) óta változatlan jezsuita oktatási rendszert, az orvosi, majd a teológiai-filozófiai karok oktatási rendjét Mária Terézia Gerhard van Swieten befolyására megreformálta (1749, 1752). Az állami beavatkozás nemcsak az egyes tárgyak felosztására, hanem a tanítási metodika kérdéseire is kiterjedt. A filozófia oktatásánál pl. nemcsak Aristotelest kellett oktatni, hanem a filozófia egész rendszerét a legújabb irányzatokkal együtt. A tanár köteles volt minden tárgyban nyomtatott tankönyvet használni, vagy ha nem volt, saját előadásait megjelentetni. A teológia előadójának is államilag jóváhagyott tankönyvekből kellett tanítaniuk. Az egyetemek oktatási reformját Magyarországon az 1754/1755. tanévben vezették be.⁷¹

A reform egyes előírásainak végrehajtásával függhetett össze, hogy 1754–1756 között a kassai kollégium nagyobb mennyiségű könyvet, az oktatásban máshol már alkalmazott és bevált műveket rendelt más magyarországi kollégiumoktól, elsősorban természetesen a nagyszombati kollégiumtól. E vásárlásoknál tehát nem elsősorban a könyvtár, hanem az oktatás céljaira nagyobb példányszámban beszerzett tankönyvekről lehetett szó. A kassai kollégium felosztásakor készült jegyzék a nagyszombati, még ki nem fizetett könyvekről is erre utal: Horváth János *Institutiones logicae* c. tankönyvének pl. 42 példánya került Nagyszombatból Kassára. Ára egyenként 1 Ft 6 x volt, de a kifizetendő összegből 10% rabatot levontak.⁷²

A kassai nyomda bevételei

A nyomda kiadásainak egy részét nem tüntették fel a számadások, azok a bevételek azonban, amelyek az egyes jezsuita rendházaknak megküldött kassai nyomtatványok után folytak be, szükségszerűen mind szerepelnek a számadásokban. A magyarországi rendházak egymás közti pénzáttalait az ausztriai provincia prokurátora rögzítette, így a kassai nyomdai számadások esetében azt, hogy melyik magyarországi kollégium utalt át a kassai kollégiumnak egy bizonyos összeget. Néhány esetben a prokurátor megemlítette a küldött, ill. eladott könyveket is: 1754. augusztus 31-én a magyar kancellária díjszábsási hivatala (*officium taxoratum*) fizetett a küldött könyvekért 9 Ft 31 x-t, 1760. december 30-án a komáromi házfőnök 7 Ft-ot, a pécsi püspök 1762. október 11-én 36 Ft 40 x-t, a kolozsvári kollégium rektora a Szeredai András, gyulafehérvári kanonoknak küldött könyvekért 17 Ft 24 x-t, végül August Bernardi, bécsi könyvkereskedő fizetett 1767. dec. 28-án az eladott könyvek után készpénzben 18 Ft 26 x-t. Joggal feltételezhetjük, hogy a számadásokban feltüntetett bevétel a legtöbb esetben könyvek kifizetéséből adódott. Kivétel természetesen akad: a nagybányai házfőnök pl. 1760. december 31-én 24 Ft 18 x-t fizetett a kassai kollégiumnak a küldött gabonáért.

71 Kassával kapcsolatban ld. erről Meszlényi i.m. 27–30.p.

72 E 211 Hiv. jelz. 30.fol.

A kassai akadémiai nyomdát elsősorban a közép- és magasabb fokú oktatás igényei hívták életre a 18. század elején. Mivel a kollégium és a tipográfia kölcsönösen elszámoltak egymással, a nyomdai számadásokban annak is maradt nyoma, hogy maga a kassai kollégium milyen értékű könyvet vett át a tipográfiától. 1744–1773 között mindössze három alkalommal: 1744-ben Kunics Ferenc rektor 79 Ft 53 x-t fizetett a tipográfiának, a következő évben Dobner István rektor 23 Ft 12 x-t, Borsos Mihály, a kollégium prokurátora pedig 1752-ben 261 Ft 5 x-t. A kassai nemesi konviktus viszont – feltehetően az ott folyó oktatás céljára – az 1740-es és 1750-es években mintegy másfélszer annyi értékű könyvet vásárolt, mint a kollégium: Litkey Ferdinánd régens 1748-ban 250 Ft-ot, Preindl Márton vicerégens 1754-ben és 1756-ban száz, ill. kétszáz forintot fizetett a tipográfiának.

A Kassán nyomtatott könyveknek érdekes módon mégsem a kassai kollégium, ill. oktatási intézményei voltak a legnagyobb vásárlói, hanem más magyarországi és erdélyi jezsuita rendházak, összességében, de néhány rendház önmagában is. A nagybányai és kolozsvári kollégium e tekintetben megelőzte Kassát, a nagyváradai kollégium vásárlásai pedig értékben kb. a kassai nemesi konviktus vásárlásaival vethetők össze. Ha földrajzi egységeként kíséreljük meg összefoglalni az egyes jezsuita rendházakból származó bevételeket, a következő adatokat kapjuk:

Nagybánya	1744–67	25 alk.	2053 Ft 59 x	}	3.410 Ft 46 x
Felsőbánya	1744–61	2 alk.	59 Ft 42 x		
Kolozsvár	1746–66	7 alk.	965 Ft 19 x		
Gyulafehérvár	1745–68	3 alk.	173 Ft 16 x		
Nagyszében	1754–55	3 alk.	158 Ft 30 x	}	937 Ft 27 x 4 d
Nagyvárad	1745–61	7 alk.	387 Ft 46 x 2 d		
Ungvár	1763–64	2 alk.	160 Ft		
Liptószentmiklós	1745–66	6 alk.	387 Ft 46 x 2 d		
Komárom	1745–60	4 alk.	161 Ft 23 x	}	167 Ft 48 x
Győr	1753	2 alk.	51 Ft 45 x		
Nagyszombat	1744–72	5 alk.	153 Ft 3 x 2		
Pozsony	1746–48	3 alk.	12 Ft 36 x		
Sopron	1760	1 alk.	8 Ft 24 x	}	
Kőszeg	1762	1 alk.	2 Ft 30 x		
Pécs	1744–62	3 alk.	130 Ft	}	
Pétervárad	1746	1 alk.	25 Ft 12 x		
Pozsega	1756	1 alk.	12 Ft 36 x		

A vásárlások számából ítélve, rendszeres kapcsolatról tulajdonképpen csak Nagybánya, Kolozsvár, Nagyvárad és Liptószentmiklós esetében beszélhetünk. Közülük egyedül Liptószentmiklós volt misszió, amely nem rendelkezett oktatási intézménnyel, a többi rendházhoz gimnázium, ill. akadémia, konviktus csatlakozott. A nyomda bevételeinek mintegy 3/4 részét az erdélyi kollégiumokból, rezidenciákból, ill az Erdélyhez közel fekvő nagyvárad kollégiumból érkező átutalások tették ki. Különösen érdekes Kolozsvár ebből a szempontból. Annak ellenére, hogy a kollégium rendelkezett saját nyomdával, nagy mennyiségben rendelt Kassáról könyveket (nagyobb értékben, mint Kassa Nagyszombat-tól), Kassa tehát a könyveszerzés egyik centruma lehetett a kolozsvári kollégium számára. Ez a kapcsolat egyoldalúnak tűnik: a számadásokban semmi nyoma annak, hogy Kolozsvárról Kassára szállítottak volna könyveket. A kolozsvári akadémia 1756-ban vásárolt a legnagyobb értékben könyveket; ami nyilvánvalóan a filozófiai-stúdiumok megreformálásával, valamint a kolozsvári akadémia ekkor történt nagyarányú fejlesztésével függött össze.⁷³

A nagybányai kollégium esetében az a benyomásunk, hogy a több, mint 2.000 Ft-os vásárlási összeg jelentős részét nem könyvekért adhatták ki: irreálisan magas ez a summa a nagybányai kollégium jelentőségéhez képest (gondoljunk pl. Kolozsvárra, vagy Nagyváradra). Fennmaradt ugyanis a nagybányai kollégium könyvtáráról a felosztatáskor készült jegyzék. A 922 kötetes könyvtár zömét külföldi kiadású művek alkották (a címükből ítélve, mert a jegyzék a nyomtatási helyet, évet nem tartalmazta).⁷⁴ 1782-ben újabb jegyzék készült azokról a művekről, amelyeket az egyetemi könyvtár számára válogattak ki. Ez a jegyzék 206, ipresszummal ellátott művet sorol fel, köztük az alábbi 16 volt kassai nyomtatvány:⁷⁵

Bocharii (Bossányi!) Wolfg.: <i>Theologia Polemica</i>	1716	8°
<i>Consolatio afflictorum</i>	1738	8°
<i>Cosmographia</i>	1756	12°
Csanieczky Steph. <i>Nuda Veritas</i>	1738	4°
Deák Ferenc: <i>Halotti Prédikációk</i>	1730	4°
<i>Elegi</i>	1735	12°
<i>Historia Mariana</i>	1733	12°
<i>Imago trium clariss. Ecclesiae Luminum</i>	1738	8°
<i>Instructio Catechetica Germ.</i>	1734	12°
Ivanchich Joan. <i>Prosopopoeiae e S. Literis desumptae</i>	1742	8°
Lipsicz Mich. <i>Causae forenses</i>	1741	12°
<i>Philosophia prima generis humani numerorum scientia</i>	1720	8°
<i>Pietas Christiana erga Christum Dominium</i>	1748	8°
<i>Quaestiones Selectae a Dominica I. Adventumque ad Dominicam VI. post Pascha</i>	1748	8°
<i>Quaestiones Selectae a Dominicalium Pentecostaliū evangeliorum</i>	1750	8°
<i>Solosma, Mária szeplőtelen fogantatásáról való</i>	1725	8°

73 Biró Vencel: *A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései*. Kolozsvár, 1945. 6.p.

74 *Elenchus librorum in archivo residentiae S. Jesu Nagybanjensis repertorium*. Egyetemi Könyvtár Kéziratára J 10/6. jelzeten.

75 Az egyetemi könyvtár számára szükséges könyvek kiválogatását a jezsuita könyvtárakból a Helytartótanács megbízásából Kovachich Márton György, az egyetemi könyvtár segédőre végezte. Ld. Németh i.m. 94.p. – A nagybányai jegyzék: Egyet. Könyvtár Kéziratára J 20/16. jelzeten.

A 922 kötetes nagybányai könyvtár állományában nyilván több kassai nyomtatvány volt, mint az itt felsoroltak, de számuk – a könyvcímekből ítélve – mindenképpen száz alatt lehetett. Valószínű, hogy a gimnáziumi oktatásban alkalmazott tankönyveket sok (20–40) példányban is megvásárolták, és emiatt fizettek a kassai tipográfiának magasabb összeget, nem pedig a kassai könyvek nagy választékáért.

Az említett kollégiumokon, rezidenciákon kívül kassai kiadványok a jezsuiták tábori misszióihoz is eljutottak: Benyovszky János, az újvári csapatoknál lévő tábori misszionárius pl. 1747-ben 15 Ft-ot fizetett, vagy a cseh provincia prokurátora, pater Volans tábori misszionárius nevében 1745-ben 10 Ft-ot. A felsoroltakon kívül néha magánszemélyek is fizettek a kassai kollégiumnak, de róluk nevükön kívül semmit nem tudunk.

A nyomdai számadásokban csak a jezsuita rendházak és Kassa közötti könyvforgalomból származó bevételek szerepeltek. Természetesen a kassai kollégium saját városa és a környékbeli városok könyvkötőivel, kereskedőivel is kapcsolatban állt, ezek az adatok azonban nem kerültek be a számadásokba, csak egy-két fennmaradt irat tudósít róluk. Hörmann János József kassai könyvkötő pl. 1762-ben 57 Ft 93 dénárral tartozott a kassai kollégiumnak a saját munkája ellenértékének levonása után is.⁷⁶ Vissi Imre 1762-ben kelt leveléből pedig megtudjuk, hogy a kassai jezsuiták a miskolci Stelczer könyvkötő-családnak is adtak át nyomtatványokat. A Rain János aláírásával ellátott jegyzék 1755. augusztus 15-i dátummal 24-féle könyv 705 példányát sorolta fel, összesen 58 Ft 68 d értékben.⁷⁷

76 E 152 Hiv. jelz. Reg. Fasc. 16. Nr. 52.

77 E 152. Hiv. jelz. Irreg. 10.t. A jegyzék a következő könyveket sorolta fel: "20 *Opera Parvistica*; 20 *Gramat. et synt.*; 10 *Poesel*; 10 *Rhetoricae*; 15 *Opuscula 1 Histor.*; 10 *Opuscula 2*; 10 *Opuscula 3*; 10 *Opuscula 4*; 10 *Opuscula 5*; 10 *Opuscula 6*; 200 *Papatseck*; 10 *Cellafriso Lat.*; 120 *Cal. Ung.*; 60 *Cal. Germ.*; 20 *Cal. Slav.*; 3 *Pazmany precul*; 20 *Mission. libelli*; 10 *Syntagma juris*; 2 *Szivek kintse*; 4 *Téli Sz. gyümölcs*; 50 *Alphab. Lat.-Ung.*; 50 *Alph. pure Ung.*; 25 *Alph. germ.*; 6 *Officia Rakocz.*"

Összegzés

A kassai nyomda gazdálkodásának, kiadásainak és bevételeinek rövid bemutatása után úgy érezzük, magukat a számszerű adatokat is ismertetnünk kell. Az egyes években a kiadások és bevételek, valamint egyenlegük összege a következő volt:

Év	Bevétel	Kiadás	Aktívum	Passzívum
1744	174,53	148,6	26,47	
1745 1.félév	197,7	139,14	57,53	
1745 2.félév	258,42,2	104,17	154,75,2 ⁷⁸	
1746	177,57	471,29		293,32
1747 1.félév	170,32	187,1 1/2		16,37 1/2
1747 2.félév	254,12	312,14		58,2
1749	363,22	160,10,2	203,12,2	
1752	301,5,2	393,47		92,42,58
1753	328,39	508,31		179,52
1754	488,25	343,8	145,17	
1755	542,46	431,5	111,41	
1756	940,19	1039,10,2		98,51,2
1759	482,47	401,28	81,19	
1760	40,51	513,37		472,46
1761	328,34	65,4	263,30	
1762	308,21	309,42		1,21
1763	224,36	105,25	119,11	
1764	129,9	264,29		135,20
1765	214,51	134,40	80,11	
1766	131,5,58	33,24	97,41,58	
1767	146,12	191,42,2		45,30,2
1768 1.félév	—	69,48		69,48
1768 2.félév	100,—	69,50	30,10	
1769 1.félév	—	179,12		179,12
1771 2.félév	44,—	13,—	31,—	
1772 1.félév	—	49,22		49,22
1772 2.félév	60,14	—,20	59,54	
1773 1.félév	—	51,50		51,50
6406,40,2		6691,14 1/2,6		

A kassai nyomda bevételeinek éves összege átlagban 284 Ft volt, a kiadások éves átlaga pedig 297 Ft. A számadások adatai alapján úgy tűnik, hogy a kassai tipográfia legtermékenyebb korszaka az 1750-es évtized volt: utána már hanyatlás következhetett, ami különösen az 1760-as évek végén vált feltűnővé. Az sem volt véletlen, hogy a prokurátor az 1768. esztendőitől kezdve félévenként számolt el a kassai kollégiummal: erre az időre a jezsuiták helyzete Németországban és a Habsburg-birodalomban is bizonytalanná vált, hiszen Franciaországból, Spanyolországból, a Nápolyi Királyságból már korábban száműzték a rendet.

78 Az 1745. évig a nyomdai számadások a táblázatban szereplő aktívumot tüntették fel. 1746-tól kezdve az éves egyenlegeket mindig átvitték a következő évre, a számadások tehát nem az itt felsorolt éves egyenlegeket adják meg, hanem a korábbi évek és az adott év együttes aktívumát, vagy passzívumát.

A felosztatás évére a prokurátor és a kassai tipográfia közti elszámolásban lényegében egyensúly alakult ki: a végső egyenleg egészen csekély, 3 Ft 14 x 2 d összegű tartozás volt. Ez azt jelenti, hogy azokban az években, amelyekből nem maradtak fenn számadások, összességében több, mint 280 Ft-os aktívuma volt a nyomdának, tehát a bevételek és kiadások összege (a statisztikai összesítéssel ellentétben) nagyjából azonos volt, és bizonyosan magasabb, mint ami a táblázatban szerepel.

Sok száraz adatot soroltunk fel e tanulmányban; mentségünk lehet, hogy a szakirodalomban eddig ismeretlen tényekre hívtuk fel a figyelmet: a kassai jezsuiták nyomdájának belső szervezetére, alkalmazottainak létszámára és személyére, a magyarországi jezsuita kollégiumok egymás között lebonyolított könyvforgalmára és a kassai kollégium könyvvásárlásaira az osztrák provincia központjában, ill. a provincián kívül. A sok részadat alapján a tipográfia pénzügyeit, gazdálkodását illetően a következő összképet vázolhatjuk fel:

A jezsuita rend kassai tipográfiáját a Kassán működő akadémia és gimnázium oktatási szükségletei, valamint a protestáns környezetben végzendő hitterjesztés, a katolikus hit erősítésének igényei hívták életre. A nyomdavasárlást bőkezű adomány tette lehetővé, s a tipográfia további működéséről, gazdasági alapjáról egy létrehozott 6.800 Ft-os alaptőke forgatásával gondoskodtak. Így érthető, hogy a nyomda tevékenysége során nem is törekedett üzleti haszonra, nem volt szüksége rá, mint például egy magánnyomda tulajdonosának. Hiszen a számadásokból láthatjuk, hogy a magyarországi jezsuita kollégiumoktól a könyveladások után befolyt pénzt nem kellett a nyomda kiadásaira igénybe venni (kivéve a felújítást, hiszen az nagyobb összeget, több, mint ezer forintot emésztett fel), hanem lényegében ebből fedezte a kassai kollégium könyvtárának gyarapítását, ill. más kollégiumoktól, főleg Nagyszombatból az oktatás céljára történő többpéldányos könyvvásárlást. A nyomdai számadások 1744-től tükrözik ezt a (nyilvánvalóan korábban kialakult) gyakorlatot.

Ha mégis kísérletet tennénk a nyomda jövedelmezőségének vizsgálatára, milyen eredményre jutnánk? Mennyire fedezték volna a kiadásokat a bevételek, ha azokat nem könyvvásárlásra fordították volna? A tipográfiára kiadott összeg éves átlagban: 1759-ben 600 Ft, korábban kevesebb, utóbb valószínűleg több lehetett; ebből a személyi kiadások nagyságát felmérhettük, bizonyos anyagokét, papírét viszont nem. A könyveladásból származó bevétel éves átlaga viszont – mint láttuk, – 284 Ft volt (legkevesebb évi 40 Ft, néha 120–130 Ft, csak kilenc évben volt 300 Ft felett, és mindössze egy évben, 1756-ban jóval 600 Ft felett). Ez az összeg természetesen csak a jezsuita provincián belüli könyvforgalmat tükrözi, (aminek valószínűleg döntő súlya lehetett), és nem a külső kapcsolatokat, vagyis a hivatásszerűen könyvkereskedelemmel foglalkozó városi könyvkötőktől, könyvkereskedőktől befolyt összegeket. A számadásokból úgy tűnik, hogy a kassai kollégium kb. 5.500 Ft értékben adott el más magyarországi kollégiumoknak könyvet. (Nagybánya esetében már említettünk egyéb vásárlást is, így ez az összeg akár 4.000–4.500 Ft-ra is csökkenhet.) Hány kötetről lehetett szó, – reménytelen vállalkozás találgatni, hiszen a könyvek ára nagyon különböző volt, 1–2 Ft-tól néhány dénárig terjedt.

Az 1744-től 1773-ig terjedő három évtizednek ez a bevétele úgy keletkezett, hogy tulajdonképpen a legtöbb magyarországi és erdélyi jezsuita rendház nem vásárolt rendszeresen Kassán könyvet, inkább csak az 1750-es évek közepén rendelték meg nagyobb mennyiségben a kassai tipográfia termékeit. A jezsuiták által fenntartott gimnáziumokban, akadémiákban ilyen alacsony volt, és csak alkalmilag nyilvánult meg a nyomtatott könyvek iránti igény, vagy a nagyszombati egyetem jóval jelentősebb nyomdája már bőven ellátta könyvekkel a magyarországi jezsuita oktatási intézményeket? E kérdések vizsgálata még további kutatásokat igényel, s nagy szükség volna a nagyszombati könyvforgalom feltárására is. A miskolci könyvkötő számlája azt mutatja, hogy a jezsuita intézményeken ki-

vül elsősorban a népszerű vallásos irodalom, kalendáriumok és alsófokú tankönyvek voltak keresettek, nagyobb példányszámban eladhatók, – de éppen e könyvek alacsony áruk miatt nem hozhattak túl nagy bevételt.

A még meglévő bizonytalanságon és megvizsgálandó kérdéseken túl egyvalami biztosnak látszik: a kassai jezsuita nyomdának szinte majdnem minden évben több lehetett a kiadása, mint a könyveladásból származó bevétele. És ilyen alapon bizvást elmondhatjuk, hogy a tipográfia valóban nem üzlet volt, a jezsuita atyák nem sértették meg a rendi alkotmányt, hiszen magasabb cél érdekében működtették a tipográfiát, a könyvkiadás területén nem lebecsülendő eredményekkel (de ez már további tanulmányok témája), és éppen ezért nem sokat nyom a latban annak bevallása, hogy ez a vállalkozás pénzügyileg veszteséges volt. E megállapítással csak arra a nagy különbségre szeretnénk felhívni a figyelmet, amely egy magánnyomda és egy nem üzleti vállalkozásként létrejött tipográfia helyzete között a 18. században fennállott, s amely ez utóbbinak uralkodó helyzetét biztosította.

**DIE "GESCHÄFTSGEHEIMNISSE" EINER DRUCKEREI IM BESITZ DER JESUITEN.
DIE DRUCKEREI DER AKADEMIE VON KASCHAU**

I. PAVERCSIK

Der Jesuitenorden, dessen Grundregel die Handelstätigkeit und dementsprechend auch den Buchdruck verbot, hatte in Ungarn und in Siebenbürgen im 18. Jahrhundert schon drei Druckereien in den Städten Tyrnau, Kaschau und Klausenburg. Diese Institutionen waren nicht nur in der Verbreitung der Gegenreformation und in der Befriedigung der Ansprüche der Hochschulbildung unentbehrlich, sondern spielten eine führende Rolle auch in der im 18. Jahrhundert sich im katholischen Geist erneuernden Typographie in Ungarn.

Die Druckerei der Akademie von Kaschau war in den Händen des Jesuitenordens von Jahre 1716 bis 1773 tätig. Der Aufsatz stützt sich bei der Darstellung der Organisation und Wirtschaftsführung dieser Typographie auf zwei grundlegende Quellen: auf die Dokumente der Auflösung des Ordens und auf die Verrechnungen, die vom in Wien lebenden Prokurator der Provinz Österreich für den Präfekt der Druckerei in Kaschau zwischen den Jahren 1744–1773 ausgestellt wurden. Die Angaben werfen ein Licht nicht nur auf die Wirtschaftsführung der Werkstatt, sondern richten die Aufmerksamkeit auf die bedeutenden ausländischen Beziehungen einiger ungarländischen und siebenbürgischen Jesuitenkollegien, auf die Wichtigkeit des gegenseitigen Buchhandels und auf den Aufschwung dieser Handelstätigkeit zur Zeit der Reform der ungarischen Universitäten in den 1750-er Jahren.

Bod Péter és a Magyar Athenas

BELLÁGH RÓZSA

Bod Péter az utókor köztudatában mint a *Magyar Athenas* szerzője és a magyar nyelvű irodalomtörténetírás megindítója él.¹ A *Magyar Athenas* 1766-ban (valójában 1767-ben) jelent meg Szebenben, ez a szerző sokoldalúan gazdag tudományos munkásságának mintegy összegezése, ugyanakkor kiemelkedő teljesítménye a XVIII. századi erdélyi magyar művelődési életnek. Megírásának gondolatával régóta foglalkozott a magyarigeni tudós. Irodalomtörténete első említésével először Halmágyi Istvánhoz 1753. április 12-én írt levelében találkozunk, ahol Czvittingerre hivatkozva így ír: "Methodus in hoc Tractatu observanda mihi placet ea, quam David Czvittinger in fora [sua] secutus est Literata Hungaria, ut iis Nominibus, quibus claruerunt, ordine Alphabeticò exhibeantur."² Bod enciklopédikus méretű munkásságán belül az Athenasnak tehát évtizedes előzményei vannak. Műve anyagának összegyűjtéséről az író maga így vall az előszóban: "Több húszt esztendejénél, hogy ezen végre a'mint a' dologra keresve vagy történetből akadtam Jegyezgetéseket kezdettem tenni: de terhes és léleken járó Hivatalom miatt, a'hol gondolhattam volna is, hogy valamit találok, nem utazhattam. Azon kívül is igen pusztá és parlagföldre esett az én aratásom; melyet a' sokszor itt kóborló Pogánynak, Pokol szomszédoknak és a' szelid Musákkal rosszul egyező haragos Mársnak tüze annyira elperzselt, hogy még csak állózni is alig lehet rajta."³

Írói lexikonát pártfogóinak, a három tudós Telekinek: Józsefnek, Sámuelnek és Ádámnak ajánlotta, akikben a Teleki család műveltségteremtő hagyományainak folytatóit látja.

Műve – folytatja Bod az előszóban – "... inkább jó igyekezet, mint könyv. Mivel hogy a mi Hazánkban efféle írások nem voltak sem Deák nyelven, annál inkább a' mi született nyelvünkön. Igaz ugyan, hogy ez előtt közell hatvan esztendőkkél Czvittinger Dávid írt és adott volt Világra illy titulus alatt: Specimen Hungariae Literatae, amellyet nagy kedvességgel is fogadott a' tudós Világ tőle. Ígérte volt, hogy azt a' Materiat bővön meg-fogja dolgozni, arra ideje lévén, ... de az írgy és rágalmozó nyelvek meghátráltak jó igyekezetében, 's fró pennáját el-vetette... Próbálta még egy valaki H. M. Rotarides, kinek csak igaz nevét sem tudtam még kitanulni. A ki sok esztendők alatt gyűjtögetett Magyar országban, 's pénzen is vett arra a' végre mind könyveket 's mind jeles Írásokat nagy szorgalmatossággal; de mikor észre vette volna, hogy Hazájában tört vetettek néki 's ki akarják mindenéből fosztani, alattomban el-ment Német országba a' készületével együtt... Annak utánna meg-telepedett Vite-

1 Bod *Önéletrása*. Ford. Valentini Antal. Bev. Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1945. p.15.

2 Kelemen Lajos: *Bod Péter levelei*. – *Erdélyi Múzeum* 1907. p.329.

3 Bod Péter: *Magyar Athenas*. Szeben, 1766. Előszó p.(VIII.)

bergában, hogy rendbe szedje sok költséggel, fáradtsággal egybe szerzett drága kintsét. Botsátott Világra egy könyvet *Historiae Hungariae Literariae – Lineamenta – Altonaviae et Servestae* 1745.⁴ De szándékát – írja Bod – Rotarides nem tudta megvalósítani: "Százaz betegségbe esvén, ott megholt, 's az ő sok költséggel, fáradtsággal keresett kintse azoknak kezekbe került, a' kik utánna olálkodtanak. Az, honnan hogy valaha Világra adattassék, semmi reménység nintsen."⁵

A *Magyar Athenas* megírására Bod Pétert *kettős cél* ösztönözte:

Egyfelől a *múlt emlékeit*, főként a XVI. és XVII. században élt írók életét és műveit kívánta a jelenkor elé idézni: "Szándékoztam ezen Írásom által fő képpen a'mi előttünk, Hazájoknak hasznokra 's ékesítésekre és Isten Ditsósége terjesztésére élt jó Embereknek, a' feledékenység által eltemetett Emlékezeteket a'mennyire lehetett megújítani."⁶

A "Hazádat és magyar nemzetedet igazán szerető kegyes olvasó" című ajánlásában olvashatjuk: "Arra a'végre intéztetett ez az Írás, hogy a' két Hazában: Erdélyben és Magyar országban az előtt élt tudós embereket, kivált a'kik valami Világra botsátott Munkájok által emlékezeteket fenn hagyták, régi el-takartatott, megavult hamvakból meg-elevenítse, és újjonnan világra hozza."⁷ Másfelől *nemzete becsületéért*, tudományos hírnevének öregbítéséért szállt síkra, és ennek a szívből fakadó belső parancsnak az eredménye a *Magyar Athenas*. A nemzetet szolgálás nemes szándéka "... az az indulat, mellynek minden emberben meg-kell-lenni, engemet is arra ösztönöz, hogy a'mit felebarátimnak hasznokra, és a' Magyar Nemzetnek tisztességére 's ékesítésére ítélek lenni, abban ne légyek csak hallgatással, hanem a' mi töllem kitelhető, azt véghez vigyem."⁸

Bod tisztában volt azzal, hogy milyen nagy feladatra vállalkozott, és azt is érezte, hogy egy irodalomtörténet elkészítése "... nem is egy embernek tehetségéhez való".⁹ Tudósok sora kellene egy ilyen feladat elvégzésére.

A *Magyar Athenas*ban 528 író (szépíró és tudós) életéről és munkásságáról számol be. Ezenkívül feljegyez 62 névtelenül megjelent munkát, s az általa ismert könyveket húsz szakcsoportban külön is felsorolja. Lexikonába bekerültek mindazok, akik valamilyen írásos emléket hagytak maguk után, akiről maga Bod tudott, vagy működéséről hallott. Jóllehet tárgyilagosságra törekedett, látásmódját protestáns hite és erdélyi székely öntudata erősen befolyásolták. A költőknél és íróknál többre becsülte a vallásos munkát, tudományos könyvek szerzőit.

Az *Athenas* szerzője az összegyűjtött anyagot Czvittingerhez hasonlóan, abécé sorrendben helyezte el. 528 cikkből épül fel Bod lexikona, 21 cikkben belül további két, vagy három íróról tesz említést. A másod- (20 cikkben), vagy harmadsorba (egy cikk) bekerült íróról kevés adatot közölt, legtöbbször mű nélkül.

Bod *módszere* az életrajzi és könyvészeti anyagok felsorolása. Általában pontos adatokat és évszámokat adott, de téves megállapításai is vannak, értékelést ritkán mond. Forrásokra ritkán hivatkozik. 60 cikkben megjelöli a forrást, amelyet felhasznált lexikonában. A forrásokat a cikk végén, vagy széljegyzetben közli. De találunk ilyen vonatkozású utalást cikk belsejében is.

4 Uo. p.(VI.)

5 Uo. p.(VII–VIII.)

6 Uo. p.(VIII.)

7 Uo. Ajánlás p.(XXII–XXIII.)

8 Uo. p.(XXVI.)

9 Uo. Előszó p.(VIII.)

Dolgozatom célja annak megállapítása, hogy Bod Péter milyen forrásokból állította össze írói lexikonát. Ezek a kútfők a következők:

1. Árva Bethlen Kata könyvtárának lajstroma.
  2. Czvittinger: *Specimen Hungariae literatae*.
  3. Bod Péter: *Historia Hungarorum ecclesiastica*. 1–3. köt.
  4. Bod Péter könyvtárának jegyzéke.
  5. Egyéb történeti anyag, könyvjegyzék, levelek, stb. és szóbeli hagyományok.
- Az első három a *Magyar Athenas* fő forrásainak tekinthető.

1. A Magyar Athenas és Árva Bethlen Kata könyvtárának lajstroma

Bod Péter 1743–1749 között Árva Bethlen Kata udvari papja volt Olthévízen. Az erdélyi nagyszony élete végéig támogatója, védelmezője volt a tehetséges nagyenyedi diáknak, majd a tudós magyarigéni lelkésznek. Tudományos munkásságát is ösztönözte, segítette. A tudománypártoló Bethlen Katának gazdag könyvtára volt, melyet végrendeletileg a nagyenyedi kollégiumnak adományozott. A híres gyűjtemény 1849-ben a lángok martaléka lett.

Könyvtárának anyagát könyvjegyzékéből ismerjük, amelyet hűséges udvari papja készített el két alkalommal, s ezzel felbecsülhetetlen szolgálatot tett az utókornak.

Az első lajstrom, vagy katalógus 1747-ben készült, címe: *Árva Bethlen Kata Széki Teleki József úr özvegye könyveinek lajstroma*, melyben "Találtatnak a Lajstromban November 24. napjáig 1747-dik esztendőben 263 darab könyvek."¹⁰ A valóságban azonban ennél több mű van benne.

Benczúr Gyuláné számításait figyelembe véve, az 1747-ben összeállított lajstromban 186 szerző 309 műve szerepel.

A könyvjegyzék a székelyudvarhelyi református kollégium könyvtárának tulajdona volt, ezért *Udvarhelyi lajstromnak* nevezik.

A második lajstromot, vagy katalógust Bod Péter külföldön tartózkodó barátjának, Hal-mágyi Istvánnak a kérésére állította össze 1752-ben. Címe: *"Magyar Bibliotéka, Avagy: Mindenféle, kiváltképen pedig Teológiára tartozó Magyar Könyveknek Listájok: melyeket maga számára gyűjtögetett a Méltóságos Gróf Asszony Bethleni Bethlen Kata asszony."*

Benczúr Gyuláné megállapítása szerint a "Magyar Bibliotéka tartalma 228 író, 372 mű, ... a lajstromozott könyvekből 32 szerző 41 munkája Bod Péter saját könyvtárából való"¹¹ Ez a lajstrom Marosvásárhelyen a Teleki könyvtárban található, ezért neve: *Marosvásárhelyi lajstrom*. Ugyancsak Benczúr Gyuláné közli a következő adatot: "Innen 42 írótól 63 mű az, amely nincsen meg az udvarhelyi katalógusban."¹²

A *Magyar Athenas* anyagát összevetve a két lajstrom adataival, megállapítható, hogy Bod Péter írói lexikona megírásakor támaszkodott e jelentékeny magánkönyvtárra. Bethlen Kata gazdag könyvgyűjteménye, amelyet a két fennmaradt katalógusból ismerünk, forrásul szolgált irodalomtörténeti műve elkészítéséhez.

A *Marosvásárhelyi lajstromból* 185 szerző 340 műve, az *udvarhelyi lajstromból* 154 szerző 242 műve került be az írói lexikonba. Legtöbbször ugyanaz a szerző és mű megtalálható mindkét katalógusban. Amint a számok is mutatják, a marosvásárhelyi több adattal szolgál.

10 Lukinich Imre – Köblös Zoltán: *Gróf Bethlen Kata könyveinek katalógusa* – Erdélyi Múzeum 1907. p.30.

11 [Benczúr Gyuláné] B. K. P.: *Gróf Bethlen Kata magyar könyvtárának lajstroma* – Erdélyi Múzeum 1912. p.163.

12 Uo. p.164.

Számba véve az átfedéseket, a két lajstromból együttesen 190 szerző 330 műve épült be a *Magyar Athenasba*.

A lajstromban található anyag az *Athenas* és egyéb kútfő adataihoz viszonyítva két csoportra osztható.

Az egyik csoport információs anyaga lényeges változás nélkül került be az *Athenasba*, és más forrásokban (fő forrásokban) nem is fordul elő. Számuk 68. ([Aranyosmedgyesi Sámuel] Aranyos Mediesi Sámuel, Bándi Sámuel, [Bellényi Zsigmond] Bellényi Sigmond, Buzinkai György, Bölkenyi Filep János, [Diószegi Kis János] Diószegi János, [Körösi Bozó Mihály] Körösi Mihály, Mihálykó János, Patai Balog János, Tussai János, stb.)

A felsorolt szerzők cikke az *Athenasban* kis terjedelmű, ugyanazokat az adatokat közli Bod, amelyeket a lajstromban olvashatunk róluk, esetleg bővebb megfogalmazásban, vagy a szerző foglalkozásával kiegészítve.

A következő három példa a két lajstrom és az *Athenas* forrásviszonyát mutatja be:

- a) a szerző és műve csak a marosvásárhelyi lajstromban van meg (10 esetben),
- b) a szerző és műve csak az udvarhelyi lajstromban van meg (5 esetben),
- c) a szerző és műve mindkét lajstromban megtalálható (leggyakrabban).

Marosvásárhelyi lajstrom	Udvarhelyi lajstrom	Magyar Athenas (184.)
a) Monoszlói András írt egy könyvet a szentek segítségül való Hívdásáról, melly Nyomt. N. Szomb., 1589.4.R.		Monoszlói András Veszprémi püspök Posoni Prépost írt egy könyvet a' Szentek segítségül való hívásokról és Imádtatásokról. Nyomt. N. Szombathban 1589-dik eszt. 4. R. Ez ellen írt az után Gyarmati Miklós egy nagy Könyvet.
b)	Kopcsányi Bonaventura elmélkedései (Bécs) 1634.	Kopcsányi Bonaventura Márton. Imádságai és Elmélkedései Magyar nyelven. Nyomtatottott 1633-dik eszt. 8.R.
c) Bölkényi Filep János Mennyei Lámpásza, melly az örökbe való Lelki setétségtől megrettent lelket megújítja, és az örökké való Mennyei Világosságnak méltóságára lelki világot szolgáltat. Ultrajekt, 1652. 8. R.	Bölkényi Filep János Mennyei lámpásza 8.r. Ultrajecti 1652.	Bölkényi Filep János Belgyiomban Trajektumban laktában fordított Angliai nyelvből egy könyvet és bortsátott Világ eleibe ugyan ott ilyen titulus alatt: Mennyei Lámpás, melly az örökké-való setétség mélységétől meg-rentent akármelly lelket meg-újít, és az örökké-való Mennyei világosságnak méltóságára igyekezőknek lelki világot szolgáltat. Nyom. 1652. 8.R.

Az Athenas szövegében olvasható betoldásokat Bod a könyv címlapjáról vette, vagy tudhatott-róluk egyéb forrásból is. Monoszlói András könyvét Árva Bethlen Kata könyvtárából ismerte. A könyv pontos címét az RMK. I. 229. tételéből tudhatjuk: Monoszlói András *De Invocatione, et Veneratione Sanctorum. A Szenteknek hozzánk való segítségékrül hasznos könyv...* Most irattatott Monoszlói Andrástul *Posoni Praepostul...* Nagyszombat 1589. 4. R. A pontos cím részben utal az Athenasban található betoldásra.

Gyarmati Miklós könyvét Bod Ráday Eszter könyvtárából ismerte.

[Kopcsányi Pap Márton] Kopcsányi Bonaventura Márton cikkben a könyv kiadásának évét Bod elírta. Az udvarhelyi lajstromban szereplő év a helyes: 1634. (ld. RMK I. 632.).

Bölkényi Filep Jánosról szóló egyéb adatok a könyv címlapjáról származnak (ld. RMK I. 862.).

A lajstrom másik csoportjának szerzői egyéb forrásokban (fő források) is fellelhetők. Számuk: 122. Ennek ellenére egy részük – kis számban – tartalmi változás nélkül, formai eltérésekkel került be a lexikonba. [Benkő Márton, Dálnoki] Dálnoki Benkő Márton, [Drégelypalánki János] Drégely Palánki János, [Fűsűs János] Fűstös János, [Pécsváradi B. Péter] Pétsváradi Péter, Salánki György, [Szathmári Ötvös István] Szathmári Ötves István, Tolnai István, [Uzoni Balázs] Uzoni Balás, stb. cikkek azt bizonyítják, hogy Bod a fent említett szerzők könyveit Árva Bethlen Kata könyvtárában forgatta.

Más részük – nagyobb számban – egyéb források adataival kibővíve épült be az írói lexikonba. Leggyakrabban az 1756-ban megírt, akkor még kéziratban levő *Historia Hungarorum ecclesiastica* című egyháztörténetéből egészítette ki a fenti csoport szerzőinek életrajzi és könyvészeti adatait. Az átfedések és kiegészítések száma a *Historia Hungarorum ecclesiasticaval*: 109. Bornemisza Péter, [Derecskei Ambrus] Deretskei Ambrus, Geleji Katona István, Hegyesi István, [Medgyesi Pál] Medjesi Pál, Pesti Gábor, Selyei Balog István, [Pap János, Szathmári] Szathmári Pap János, [Szepsi Korocz György] Szepsi Korocz György, Tolnai F. István, stb. cikkek az Athenasban a kútfők adatainak egymásráépüléséből születtek meg. A lajstrom életrajzi adatokkal való kiegészítése a cikk mennyiségi gazdagodását eredményezte. Ezt a folyamatot láthatjuk az alábbi példából:

Marosvásárhelyi lajstrom	Historia Hungarorum ecclesiastica (II.köt.275.)	Magyar Athenas (103.)
<p>Hegyesi István külső tanult ember adott ki egy könyvet ily Títulussal: <i>Kegyesség tiúka, a Menyébéli ama három tanú- bizonyosságoknak Atyának, Fiúnak és sz. Léleknek egy örök Isten-ségéről.</i> Nyom. Kolosv. 1686. 4.R.</p> <p>Udvarhelyi lajstrom Hegyesi István. <i>Kegyesség nagy tiúka.</i> Kolosvár 1686. 8. R.</p>	<p>Hegyesi Stephanus fuit vir politicus. Administrator bonorum Principis Apafi. Scripsit librum lingua Hungarica sub titulo <i>Magnum pietatis Mysterium seu de vera et aeterna Deitate unius Dei Patris, Filii, et Sp. Sancti, ordine pulcherrimo, nomen suum his literis B.J.H.I. divinandum reliquit, Boros Jenői Hegyesi István facientibus. Latine scripserat adversus eos, qui Johannis Cocceji dogmata denigrabant et discipulos ejus molestabant. Extant in Manuscripto.</i></p>	<p>Hegyesi István Apafi Fejedelem idejében volt némely Fiskushoz tartozó Jóságokon Gondviselő, jeles és tudós külső ember, a'ki írt és adott ki egy könyvet ilyen titulussal: <i>Kegyesség nagy Tiúka, a' Menyébéli ama három Tanubizonyosságoknak, Atyának, Fiúnak és Sz. Léleknek egy örök Istenségéről.</i> Nyomt. 1686-dik eszt. 8. A' maga nevét pedig tette-fel csak ezen betűkkel: <i>B.J.H.I. Boros-Jenői Hegyesi István.</i> Ez igen szép rendel és jó módon vagyon írva. Írt volt Deák nyelven is azok ellen a' Magyar Tudósok ellen, a'kik Koktzejus János írásit 's az ötet követőket motkolták. Tanítványait háborgatták; de e' kéz-írásban fennmaradt.</p>

A két forrás (lajstrom és egyháztörténet) összevetése az *Athenassal* azt bizonyítja, hogy az életrajz megírásakor az egyháztörténet elsőrangú forrás volt Bod számára. A tartalmi azonosság teljes, a latin szöveg teljes fordítását találjuk az *Athenasban*. A szerző könyvét Bod Bethlen Kata könyvtárában forgathatta, írta le címét a könyvjegyzékbe, feltüntetve a kiadás helyét és évét, méretét, amely a *Historiából* hiányzik, az *Athenasban* is csak a kiadás évét és a könyv méretét adja meg. A helyes könyvméret az udvarhelyi lajstromban található.

A *Historia Hungarorum ecclesiastica*ból nemcsak életrajzi adatokkal, hanem könyvészeti anyaggal is bővítette, építette az *Athenas* cikkeit. Ezt láthatjuk a Geleji Katona Istvánról közölt cikkben.

Marosvásárhelyi lajstrom	Historia Hungarorum ecclesiastica (I.köt.313.)	Magyar Athenas (90-91.)
Geleji Katona István Erdélyi Püspök. Magyarul való írásait adta ki ilyen Titulusok alatt:	Superint[endens] S.K. Geleji. Stephanus Katona Geleji Principum Bethlenii et Rakotzii pastor Aulicus ac tandem Alben- sis Primarius electus in Superin- tendem in Synodo Enyedensi ab- sens et invitus an. 1633. Vir pro- fundae doctrinae, acris iudicii, memoriae tenacis, extemporane- us, eloquens, promptus, ideoque Principibus et Magnatibus cha- rus, doctissimis operibus editis apud Posteritatem notissimus. Ipsemet vitam suam descripsit, quam hic exhibere inde placet, cum multa divinae Providentiae argumenta singularia in se conti- neat. Qui ita loquitur: (313- 316.); [következik Geleji élet- rajza latinul, melyet Bod "Preco- nium Evangelicum. Tom. II." De- dicatio-jából idéz.] Reliquit pluri- ma ingenii industriaeque monu- menta, quae apud Posteris quo- que ejus doctrinam loquentur. Qualia sunt: 1. Preconium Evangelicum, seu conciones ad Evangelia Domini- calia, duobus in folio spissis volu- minibus, ubi aggratulantur ipsi Alstedius, Piscator, Bisterfeldius, Professores Alba Juliacenses. Opus est variae doctrinae the- sauro refertum. Homiletis appri- me necessarium, editum an. 1638. Albae Juliae.	Geleji Katona István Született Gelej nevű Falutskában Egerhez nem messze, a'melly már régén elpusztult. Fél esztendő- korában az atyjától árván mara- dott, hét esztendő-korában a' Tatároktól el-raboltatott és Szol- nokon az kótya vetén el-adatott; de édes Anyja reá találván, visz- sza váltotta. Tanúlt a' Szántói, Ujhellyi, Göntzi Oskolákban, végre a' Pataki Kollégyiomban, a' Beregszászi Oskola Mesterségből Bethlen Gábor Fejedelem küldötte 1615-dik eszt. Hejdelbergába ta- nálni; onnan vissza hívta a' Fe- jérvári Oskolába Rectornak; de ismét el küldötte 1619-dik eszt. Bethlen Istvánnak az Ötsével Hejdelbergába. Tette maga Papjá- vá 1621-dik eszt. Püspökké az Er- délyi Ekklesiákon 1633-dik eszt. Holt meg 1649-dik eszt. Karátson Havának XII-dik napján. Botsátott Világra ilyen Munkákat: 1. Preconium Evangelicum, ezt Deák nyelven írta az Ur-napi Evangeliumokra. Szép Prédiká- tziók. Fejérv. 1638-dik eszt. két fó- líánt.
1. Titkok Tüka; mellyben az egy igaz Isteni ter- mészetben lévő egy mástól megkülönböztetett három sze- mélyek mutogatának az ő és új Testamentumból. Nyom. Fe- jérv. 1645. 4. R.	2. Mysterium mysteriorum ser- mone vernaculo: Tükok Tüka de Deo uno in essentia et trino in Personis ex Prophetarum ac Apostolorum scriptis demonstra- to. Albae Juliae anno 1645. In dedicatione doctissima de Haeret- icis, in specie de ortu et progressu Antitrinitariorum in Transylvania, tractat.	2. Tükok Tüka a' Sz. Háromság egy bizony örök Istenről való szép könyv. Nyom. 1645-dik eszt. 4. R. Ezen könyvnek ajánlól levelében bővön és tudóson traktál az eretekségről: miért en- gedi-meg az Isten, 's kik voltanak eleitől fogva olyanok? Nevezete- sen szoll a' Sz. Háromság taga- dókról, azoknak Erdélyben való el- terjedésekről.

Marosvásárhelyi lajstrom	Historia Hungarorum ecclesiastica (I.köt.313.)	Magyar Athenas (90–91.)
2. <i>Válság Tüke</i> ; amely magában foglalja a <i>Krisztus születését, szenvedését, halálát, feltámadását</i> etc. a sz. Lélek el küldetését. <i>Vagyon három nagy darabokban ki nyomtatva. Nyomt. Váradon 1645–1649. 4. R.</i>	3. <i>Mysterium Redemptionis, sermone vernaculo, Válság Tüke, quod agit de officiis Christi, nempe Nativitate, Passione, Morte, Resurrectione, Ascensione ad coelos, Sessione ad dextram, Missione Spiritus Sancti. Varadini an. 1645 in 4-to tribus voluminibus.</i>	3. <i>Válság Tüke, melyben elő adja a' Krisztus által véghez ment Válságnak rendét bővön. Várad. 1645-dik eszt. 4. R. Ezek három vastag darabokban találhatnak. Az elsőnek ajánló levelében szoll az Innepékről, a' másodikban azt mutatja, hogy a' Keresztyén Tudománynak fundamentoma a' Krisztus halála és halálból-való fel-támadása.</i>
3. <i>Magyar Grammatikátska</i> , avagy az igaz Magyar írásban és szollásban kívántató néhány szükséges observatiok. <i>Nyomt. Gyula Fejérv. 1645. 4. R.</i>	4. <i>Observationes, de Grammatica Hungarica. An. 1645.</i>	4. <i>Magyar Grammatika Nyom. Fejérv. 1645. 4.</i>
4. <i>Gradual</i> ; <i>Az Énekeknek, notajokkal való kiadatások, a mint abban az időben szokott énekeltemi Regal Papirostra vagyon nyomtatva folio formara. Fejérvárat, 1636. eszt.</i>	5. <i>Gradual, seu Cantiones Ecclesiasticae, quas in ordinem quidem digesserat Joh. Dajka Kesz-rüi; edidit Geleji anno 1636, sumptus subministrante Georgio Rakotzi Principe. Tandem variis pro Ecclesiae utilitate exantatis laboribus fractus, luminis instar aliis inserviendo deficit an. 1649. die XII. Decembris, aetatis an. LX, sepultus Albae Juliae in Templo Majori.</i>	5. <i>Gradual, az Énekek koltsokkal együtt a'mint abban az időben énekeltetek. Fejérv. 1636. igen nagy könyv foliántban.</i> 6. <i>Ekklesiái Kánonok, a'melleyket a' Szathmári Nationalis Synodus végzése szerint nagy munkával gyűjtögetett és formált. Volt ez igen hasznos ember, vigyázó és jó rendet tartani kívánó Püspök: az Ekklesiákat, Oskolákat szapor-gatta's hiven meg-tartotta.</i>

A lajstromban Geleji foglalkozását és négy művét közli. A *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban Geleji életrajza nagyon részletes. Bod az erdélyi püspök önéletrajzi írását idézi a *Preconium Evangelicum* ajánlásából négy oldalon. A latin szövegnek csak magyar nyelvű kivonata került az *Athenas*ba. Könyvészeti anyaggal is bővítette a cikket az egyháztörténetből a *Preconium Evangelicum* c. művel, amely gyarapítást jelent a lajstromhoz viszonyítva.

Az *Athenas*ban bemutatott 1. mű Árva Bethlen Kata lajstromában nincs meg, a *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban azonos az 1. művel.

Az *Athenas*ban levő 2. mű azonos a lajstrom 1., és a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 2. művével.

Az *Athenas*ban szereplő 3. mű azonos a lajstrom 2., és a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 3. művével.

Az *Athenas*ban leírt 4. mű azonos a lajstrom 3., a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 4. művével.

Az *Athenas*ban található 5. mű azonos a lajstrom 4. és a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 5. művével.

Az *Athenas*ban szereplő hatodik művet Bod más forrásból vette (Lampe Friedrich Adolf – Debreceni Ember Pál: *Historia ecclesiastica reformatae*. Utrecht, 1728. 424.p.).

Bizonyos forráskapcsolat megfigyelhető Árva Bethlen Kata lajstroma és Czvittinger *Specimen Hungariae Literatae* című, latin nyelvű írói lexikona összevetéséből is. 40 literátor adatai átfedik, vagy kiegészítik egymást a két forrásból. Az Erdélytől távoli vidékek, főként a Dunántúl íróiról, a Felvidék nyugati részeinek tudósairól – főképpen életrajzokról – Bod kevés ismerettel rendelkezett, a hiányzó adatok egy részét Czvittinger lexikonából tudta pótolni, vagy kiegészíteni. Felvetődik a kérdés, hogy Bod Czvittinger írói lexikonából miért csak egyes literátorokat vett be az *Athenasba*, másokat meg mellőzött. A vizsgálódásokból kiderül, hogy az átvett írók könyvét, vagy könyveit már látta Bethlen Kata könyvtárában.

Ide sorolhatók: Balogh György, Forró Pál, [Kitonich János] Kitonits János, Haller János, Káldi György, Lippai János, Pázmány Péter, Tasi Gáspár, Telegdi Miklós, [Zvonarics Mihály] Zvonárits Mihály, stb.

E két forrás egymáshoz való viszonyát – átfedések, kiegészítések – két kiragadott példából láthatjuk: Telegdi Miklós és Vásárhelyi Gergely cikkéből.

Marosvásárhelyi lajstrom	Czvittinger: Specimen...(379.)	Magyar Athenas (288.)
<p>Telegdi Miklós <i>Esztergomi Érsekség Administ- ratora botsátott világ eleibe:</i> 1. Bizonyos számú <i>Predikátzio- kat</i> N. Szombat 1580, 4. R. 2. <i>A jó tselekedetek jutalmáról</i> N. Szombat, 1580, 4. R.</p>	<p>Telegdi Nicolaus, prosapiae nobilissimis quibusque ac antiquissimis Hungariae Fami- liis accensendae suos debens na- tales, tam praeclaros in literarum ac virtutum tramite fecit progres- sus, ut primum Vicarius ac etiam Administrator ad tempus Archie- piscopus factus fuerit Strigoniens- sis, circa A.C. 1576. postea vero A. 1579. spléndidum Episcopi Quinque-Ecclesiensis munus est consecutus. Typis publicavit non solum Postillas Concionum; sed etiam Opus quoddam de Mercede Bonorum Operum, idiomatice Hungarico scriptum, contra Pet- rum Bornemiszam Theologum Calvinianum, Tyrnaviae A. 1580 in 4.</p>	<p>Telegdi Miklós az Esztergomi Érseknek Vikáriussá és 1579-dik eszt. Pétsi Püspök 1. <i>Botsátott Világra Postilla neve- zetel valami Prédikátziókat.</i> 2. <i>Ismét más könyveket, A' Jó tse- lekedet jutalmáról Bornemissa Pé- ter ellen.</i> N. Szomb. 1580-dik eszt. 4. R.</p>

A *Magyar Athenas* cikkében Telegdi Miklós kevés életrajzi adatát a lajstromból és Czvittinger közléséből szűrte ki. Könyvészeti szempontból átfedéssel találkozunk. Mindkét forrásban ugyanazt a két művet olvashatjuk – a lajstromban magyarul, Czvittingernél latinul, – amelyet Bod írói lexikonában is idéz.

Marosvásárhelyi lajstrom	Czvittinger: Specimen...(397.)	Magyar Athenas (321.)
Vásárhelyi Gergely <i>Magyarra fordította és ki adta a Kanisius Péter Katekésiset s könyörgéseit Bétsben, 1604.</i>	Vásárhelyi Gregorius, natione Hungarus, e Transylv. oriundus, Coadjutor Spiritualis, jam inde ab anno 1605. formatus, vir fuit propagandi Evangelii cupidissimus, ob quod ex Asolinduensi Missione primus e Patribus Soc. Jesu Quique-Ecclesias concessit, sub Turcarum dominatu sitam urbem. Ibi exactis aliquot annis, rogatu Gabrielis Bethlen Transylv. Principis, qui tunc apud Turcas agebat, Claudiopolim ivit, ubi mortuus est. Edidit hungarice translatum a se Catechismum Petri Canisii, cum precationibus quibusdam adjunctis, Viennae, A. 1604. Item. Thomae á Kempis IV. Libros de Imitatione Christi, in hungaricum idioma quam nitidissime a se versum.	Vásárhelyi Gergely <i>Jesuita. Magyarra fordította a' Kanisius Péter Katékésisét és az Kempis Tamás Krisztus követéséről írott Könyveit 's ki nyomtattatta Bétsb. 1604-dik eszt.</i>

Az Athenasban Vásárhelyi Gergely cikke rövid terjedelmű, Czvittingernél részletesebb.

A lajstrom és Czvittinger adatainak összevetéséből kiviláglik, hogy Bod lexikona megírásakor egy művel bővített Czvittingerből. Az Athenasban bemutatott 2. mű azonos a Czvittinger latin nyelvű írói lexikonában levő 2. művel (a lajstromban ez nem szerepel). Vásárhelyi szerzetesrendi hovatartozását is innen ismerhette.

A vizsgálódásokból, a források beható tanulmányozásából, a fenti két példa alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Czvittinger Specimenje a lajstrom mellett kiegészítő információs anyagot nyújtott a Magyar Athenas cikkeinek.

2. A Magyar Athenas és Czvittinger: Specimen Hungariae literatae

A Magyar Athenas második fő forrása Czvittinger Dávid: Specimen Hungariae Literatae című latin nyelvű irodalomtörténete.

A Specimenben külön részt foglal el a történetirodalom: Bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis.

A Magyar Athenas és Czvittinger Specimenje egybevetéséből megállapítható a közvetlen forráskapcsolat. Bod Czvittingerről már az Athenas előszavában is elismeréssel ír. Magyarországi elődjétől ösztönzést merített műve megírásakor. A Specimen megvolt Bod könyvtárában, az anyagot is hozzá hasonlóan betűrendben helyezte el. Czvittinger fordul elő leggyakrabban az általa megjelölt források között (12 cikkben) is.

Czvittingernél a cikkek terjedelme változó, az Athenashoz viszonyítva vannak részletesebben bemutatott írók, tudósok, de előfordulnak ötsoros cikkek is. Bod nemcsak azokat a literátorokat vette át Czvittingertől, akiknek műveit már látta valahol, hanem azokat is, akiket magyarnak tartott, akik magyar vonatkozású könyveket hagytak maguk után. A horvát, szlavón, dalmát írókat, a világi és egyházi méltóságokat mellőzte.

Czvittinger latin nyelvű lexikonából 138 szerző 183 műve megtalálható Bod *Athenas*-ában. Ebből 64 szerző csak Czvittingernél fordul elő (a három fő forrás közül). Brenner Márton, [Brodarics István] Broderit István, [Maximilianus Transilvanus] Erdélyi Miksa, Forró György, [Fröllich Dávid] Frölik Dávid, [Haner György Jeremiás] Haner György, Jordán Tamás, Kéri János, [Temesvári Perlbárt] Pelbárt Osváld, Rubigál Pál, stb. adatai közvetlenül a *Specimen*ből kerültek be Bod írói lexikonába.

A latin nyelvű cikkek terjedelmesebbek, adatokban gazdagabbak az *Athenas* közlése-inél. Bod lefordította, kivonatolta, s a számára fontosnak tartott adatokat vette be könyvébe.

Brenner Márton cikke elsőrangú forráskapcsolatot bizonyít.

Czvittinger: Specimen... (90.)	Magyar Athenas (51.)
Brenner Martinus, Bistriciensis Transylvanus, floruit circa A. C. 1540. primus erat, qui Ant. Bonfinii tres priores Decades, ex Budensis exemplaris autographo una cum coronide Historiae Hungaricae Mich. Rithi, P. Callimachi Experientis et T. Alexandri Cortesii in lucem edidit, quas excudit Robertus Winter Basileae 1543. Praeterea edidit etiam Aurelii Brandolini cognomento Lippi, Florentini, Ordinis Augustiniani monachi, mortui Romae 1498. Dialogum...	Brenner Márton, Besztizte Várossában volt ennek születése Erdélyben; Bétsben, Basilában tanulása, az holott 1543-dik eszt. Világ eleibe adta ez legelsőben kéz-írásból a' Bonfinius Antal Deák Históriaját, Ritziust, Kallimakust, Kortésiust, a'melyek Bonfinius mellett vagynak még mostan is. Botsátott Világra egyebeket is, a'melyekkel magának maradandó emlékeket szerzett.

Az *Athenas*ban Brenner Márton életrajzi és könyvészeti adatai egyaránt Czvittingertől származnak. Az *Athenas*ban említett két város, ahol tanulmányait végezte, más forrásból származnak.

Czvittinger adatai más forrásokban is felbukkantak: a lajstromban és a *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban. Az átfedés és kiegészítés itt is megfigyelhető. Számuk: 74. Az átfedés megvizsgálása részben a lajstrommal (ld. 1. fejezet), részben a *Historia Hungarorum ecclesiastica* című művel az esetek többségében azt bizonyítja, hogy Bod kiindulópontja Czvittinger *Specimenje* volt.

Az adatok azonosságai a *Historia Hungarorum ecclesiastica* adataival (Apáti Miklós, Bárszony György, [Filiczki János] Filitzki János, [Szentkirályi Benedek] Sz. Királyi Benedek, stb. cikkekben) és a *Specimen* gazdagabb információs anyaga, cikkeinek nagyobb terjedelme ([Dudich András] Dudit András, Hebler Mátyás, Katona Imre, [Istvánffy Miklós] Istvánfy Miklós, [Labsánszky János] Lapiánszki János, [Radetius Bálint] Radetzius Bálint, [Zsámboki János] Sámboi János, Sommer János, Szegedi Kis István, [Szentiványi Márton] Sz. Iványi Márton, stb. cikkekben) a fenti megállapítást támasztják alá.

Czvittinger és a *Historia Hungarorum ecclesiastica* adatainak kapcsolata 61 cikkben figyelhető meg. (Czvittinger és Árva Bethlen Kata adatainak kapcsolata 40 cikkben, ld. 1. fejezet.).

Az *Athenas* cikkeinek megszerkesztését nyomon követve, Czvittinger és a *Historia Hungarorum ecclesiastica* adatainak viszonyában megfigyelhető a kútfők adatainak egymásra épülése is. Ilyenkor Czvittinger közlései kiegészülnek a *Historia Hungarorum ecclesiastica* adataival. Dévai Bíró Mátyás, Fegyverneki Izsák, Hunyadi Demeter, Honterius János, [Vécsei István] Vétsei István, [Skaricza Máté], Skáritza Máté, [Wagner Bálint] Vagner Bálint, stb. cikkek e két forrás adatainak összeötvöződéséből születtek meg.

Példaként álljon itt Wagner Bálint cikke.

Czvittinger: Specimen...(396.)	Historia Hungarorum (II. köt. 429.)	Magyar Athenas (319.)
Vagnerus Valentinus AA. LL. et Philos. Magist. Corona-Transylvanus, Theologus apud Coronenses non minus pius quam exercitissimus, praeterque alias complures linguas Graecae imprimis peritus, in reformatione Ecclesiarum Transylv. Johanni Hontero quondam coadjutor et socius strenuus extitit. Cum Coronae multi Graecorum commorarentur, A. 1544. Graecam Catechesin in eorum usum praelo subiebat, non sine maximis Universitatum Germaniae gratulationibus et approbationibus, eorumque in quem usum composita erat, insigni emolumento.	"De typographiis et typographis in Hungaria et Transylvania" fejezetben: ... Prodiit Coronae etiam Novum testamentum ex eadem officina [officina Honteri] Graecum cum versione Latina curante Valentino Wagnero.	Vagner Bálint. Brassai Pap a' Reformátziókor, Hontérusnak a' Brassó 's Vidéjke Reformáltatásában társa, a'ki a' Görög nyelvet igen jól tudta, azon nyelven az Uj Testamentumot Brassóban 1555-dik eszt. az Erasmus Deák fordításával és a' maga jegyzéseivel ki nyomtattatta Nyegyed Részben igen szépen: a' melly elég tisztességére szolgál Erdélynek, annál inkább Brassó Városának, hogy illy jó embert tartott a' maga kebelében. Most jóllehet bőv a' tudomány, gazdagok némelly tanítók; de a' maguk született nyelveken sem nyomtatatták ki az Ujj Testamentomot, nem hogy Görög és Deák nyelveken. A' Brassai Hóstátban lakó Görögök számokra azoknak nyelveken egy Katékésist adott ki.

Az Athenas szócikkét a Specimen életrajzából, az ugyancsak itt közölt egy könyvészeti adatból és a Historia Hungarorum ecclesiasticában szereplő másik könyv címéből szerkesztette meg.

Czvittinger Specimenje függeléke, a "Bibliotheca qui extant de rebus Hungaricis" tulajdonképpen egy katalógus; magyar, német, francia, olasz írók Magyarországgal, a magyarok dolgaival foglalkozó könyveit tartalmazza.

7 szerző és műve forrásul szolgál Bod számára: [Berger Illés] Berger Illyés, [Ferrari Zsigmond] Ferrárus Sigmund, [Inchoffer Menyhért] Inchofer Menyhárt, Miles Mátyás, [Szamosközy István] Szamosi István, Turi Pál, [Csernovich János] Tsrinovitzi János. Egy szerző, [Gyalui Torda Zsigmond] Tordai Gelous Sigmund adatait a Bibliotheca qui extant de rebus Hungaricisből kiegészítette egy művel.

Az Athenasban ezek a cikkek rövid terjedelműek, a Bibliotheca qui extant de rebus Hungaricisen kívül szinte egyéb forrás nem is állhatott Bod rendelkezésére.

Czvittinger: Bibliotheca scriptorum...(17.)	Magyar Athenas (84.)
Ferrarii Sigismundi, Frat. Ord. Predicatorum, Commentarii de Rebus Hungariae. Viennae, typis Matth. Formicae 1637. 4.	Ferrárus Sigmund. Dominikánusok szerzetéből való Barát, írt a' Magyar dolgokról, melyet ki nyomtattattak Bétsben, 1637-dik eszt. 4. R.

3. A Magyar Athenas és Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica*

A *Magyar Athenas* harmadik fő forrása Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica* című, háromkötetes egyháztörténete. A latin nyelvű egyháztörténet 1756-ban készen állt, Bod Hollandiába küldte kiadás céljából, de műve csak a XIX. század végén látott napvilágot. A *Historia Hungarorum ecclesiastica* rendkívül gazdag forrásanyagot ölel fel. Ebből a műből jöttek létre más egyháztörténeti művei, e nagy mű anyagának egy része került be az *Athenasba*. A *Historia Hungarorum ecclesiastica* adataiból 224 szerző 270 műve beazonosítható az *Athenas* anyagába. Az összevetés során megállapítható, hogy a fenti számból 81 író életrajzi és könyvészeti adatai teljesen, vagy részben a három fő forrás közül csak az egyháztörténetben fordulnak elő, a többi átfedés és kiegészítés más források adataival. A 81 elsőrangú forrásadatot tartalmazó közlésen belül találunk olyan részeket, amelyek az *Athenasban* a latin szöveg magyar fordításai: életrajz és könyvcím. Ilyenek: Földvári Ambrus, Bethlen Farkas, Gyulai János, [Karádi Pál] Káradi Pál, Komjáti Benedek, Molnár Gergely, [Harsányi Mórícz István] Harsányi Mórítz István, stb.

[Harsányi Mórícz István] Harsányi Mórítz István cikke igazolja a fenti megállapítást.

Historia Hungarorum ecclesiastica (II. köt. 275.)

Magyar Athenas (352.)

Harsányi Mauritius Stephanus,
Pastor Ecclesiae Rima Szombathiensis, vir doctus et
prudens, unus ex illis V. D. Ministris, qui Posonium
civitati et ad Triremes dividendi sunt. Eliberatus Belga-
rum intercessione diu in Helvetica apud Heideggerum
resedit, ubi Historiam persecutiones Ministrorum inte-
rea composuit.

Harsányi Mórítz István,
volt Rima Szombati Pap, nagy tudományú és illendő
bátorságú ember. Midőn a' Vallás háborgattatásá-
nak alkalmatosságával 1674-dik eszt. a' Papok az
Posoni Törvényszékre zúttatának, ő-is oda vietett,
halálrasententiziatott, tömletezettett, a' Nápolyi
Gályákra el adatott. Onnan a' Belgyomi hatalmas
Orádók közbenjárások által ki szabadult, Helvetziában
Tigurumban a' Professor Heidegger Házánál két
esztendőök alatt mulatván azon üldöztetésnek Histó-
riáját, Kotsi Tsergő Bálinttal együtt megírta; melyet
az után Lampe Ultrajektumban Világ eleibe botsá-
tott 1728-dik eszt.

A két szöveg között tartalmi azonosság van. Az *Athenasban* az információs anyagot bővebb megfogalmazásban találjuk. [Kocsi Csergő Bálint] Kotsi Tsergő Bálint és Lampe más kútfőből kerültek az *Athenasba*. Lampe könyve megvolt Bod könyvtárában. Kocsi Csergő Bálint könyvét maga Bod fordította le magyarra 1738-ban Nagyenyeden.

A *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban olvashatunk olyan részeket, amelyekben Bod a tudós, vagy író életrajzát közli, és könyvészeti adatainak csak egy részét sorolja fel. Ide sorolhatók: Balsaráti Vitus János, Beregszászi Péter, Huszti András, [Kaposi Juhász Sámuel] Kapusi Sámuel, stb.

Nem kevés azoknak a közléseknek a száma, amelyek csak életrajzi adatokat tartalmaznak. Ilyenek: Bethlen Kata, Buzinkai Mihály, [Vargyasi Dániel István] Dániel István, Dési Márton, Enyedi Sámuel, Hatvani István, Huszár Gál, [Jástfalvi Török György] Jástfalvi György, [Ilosvai Selymes Péter] Ilosvai Péter, [Kassai Zsigmond Dávid] Kassai Dávid Sigmond, [Lányi György] Lányi György, [Radán Balázs] Radán Balás, [Császmai István] Tászmai István, stb. Ebben az esetben a cikk könyvészeti adatai egyéb, eddig még nem tárgyalt forrásból épültek be az *Athenasba*: Bod saját könyvtárából, a Szent Hiláriusból, Ráday Eszter könyvtárából, Debreceni Ember Pál egyháztörténetéből, stb., vagy a szerző Bod kortársa volt.

A *Magyar Athenas* egyik igen szép cikke Balsaráti Vitus Jánosról szól. Terjedelmétől fogva a cikk valóságos novellává nő. Az egyháztörténész Bod tárgyilagos modora mögött ott érezzük az együttérzés lírai mélységét.

A *Historia Hungarorum ecclesiastica* I. köt. 232–236. oldalakon Bod ismerteti Balsaráti Vitus János teológus és orvos viszontagságos életútját. Két orvosi művét említi, teológiai műveiről általánosságban ír.

Az *Athenas*ban 19–24. oldalakon olvashatjuk a latin nyelvű szöveg teljes magyarra fordítását.

Három művéről tesz említést.

A könyvészeti adatok összevetéséből jól látható a forráskapcsolat.

Historia Hungarorum ecclesiastica (I. köt. 235.)	Magyar Athenas (22–23.)
<i>Balsaratus Johannes Vitus</i>	<i>Balsaráti Vitus János</i>
1. <i>Dum anno 1564 lues contagionis pestilentissimae grassaretur, de coeli intemperie morbida praecavenda et rationali diaeta instituenda publicaret compendiosam tractationem latius sermone.</i>	1. Keresztyén vallásnak minden Ágazatit rövid sumában foglalván, hogy lássák minden az ő Tudományát Sz. Írás értelmével egyezőnek; ki-adta 1571-dik eszt.
2. <i>Quatuor libros de re medica in usum chirurgorum lingua vernacula conscripsit, ad rectiorem et exquisitiorem curandarum morborum praxin illos informare conatus. Qui ipsi libri convenientissima methodo ad commoditatem empiricorum medicorum singularem compositi si prodiissent, dici non potest, quantum utilitatis ad Patriam nostram inde fuerit redundaturum.</i>	2. Nagy dög halál uralkodván M. országban, miképen kellessék az embereknek kerülni azt a' veszettiséget, magokat óltalmazni, belé esvén gyógyítani, Deák nyelven igen szép Könyvet bocsátott ki 1564-dik eszt.
<i>Theologica scripsit varia et quaedam etiam edidit dum Inspector curator scholae esset Patakinae.</i>	3. Magyar nyelven írt négy Könyvet a' Chirurgiáról, a' seb gyógyítás Mesterségéről; a' melyek kéz írásban maradtanak. Melyekkel felette sokat használt volna Hazájának s édes Nemzetének, ha kiadattak volna; de hogy közönségessé lettek volna semmi nyomát nem találtam.

Az *Athenas*ban szereplő 2. mű azonos a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 1. művével

Az *Athenas*ban levő 3. mű azonos a *Historia Hungarorum ecclesiastica* 2. művével.

Az *Athenas*ban található 1. művet Bod más forrásból írhatta be írói lexikonába.

Az RMNy 308. tétele szerint Balsaráti Vitus János: *A keresztyéni vallás ágazatainak rövid summája* (In Hungaria?, 1571.) című műből példány nem ismert. A későbbi irodalomtörténet-írók Bod közlése alapján írták le. Lehetséges, hogy Bod a nagyenyedi kollégium könyvtárában látta Balsaráti művét.

A XVI. század jeles egyházi énekszerzőjéről és teológusáról, Huszár Gálról a *Historia Hungarorum ecclesiastica*ban rövid életrajzi feljegyzéseket találunk (1. köt. 253, 270, 271. oldalakon), művek nélkül. Az itt közölt életrajzi adatok megegyeznek tartalmilag az *Athenas* megfelelő cikkének anyagával. Huszár Gál Bullingerhez intézett levelét, a "Herzegszőlősi Sinodus végzéseit" tartalmazó könyvét és énekeit Bod Debreceni Ember Pál egyháztörténetéből vette át írói lexikonába.

Az *Athenas*ban találunk olyan cikkeket is, amelyekben Bod a szerzőtől egy sor irodalmi szöveget sem ismertet. Ide sorolhatók: [Károlyi Boldi Sebestyén] Boldi Sebestyén, [Eszlári F. Demeter] Ezlári Demeter, Horváth Mihály, Ilosvai Benedek, [Joó János] Jó János, [Fodor (Crispus) Bálint, Kolosvári] Kolosvári Fodor Bálint, Sándor András, Siboldi Demeter, [Harsányi Nagy Jakab] Harsányi Jakab, stb. A felsorolt cikkek adatainak kútfője többnyire a *Historia Hungarorum ecclesiastica*, szinte teljes szövegfordítással.

[Joó János] Jó János váradi professzor adatainak összevetéséből kiviláglik a fenti megállapítás.

Historia Hungarorum ecclesiastica (I. köt. 253.)

Magyar Athenas (122.)

Joo Joannes, Professor Varadiensis, hic in frequenti Procerum Regni Hungariae et Trabsylvaniae conventu gloriose disputavit cum Stephano Aratore Jesuita, cum Regno excluderentur sub Principe Sigism. Báthori.

Jó János. Váradi Professor 1589-dik eszt. a nagy Gyűlésen győzedelmesen disputált az egész Uri Méltóságok előtt Szántó Jesuita ellen. Vetélkedtenek nevezetesen az új Kalendáriumnak bé-vétele iránt.

A két szöveg azonos információt közöl, az *Athenas* cikkében az utolsó mondat – vetélkedésük tárgya – más forrásból származik.

A *Historia Hungarorum ecclesiastica* gazdag és értékes forrásanyagának másik része átfedés és kiegészítés Czvittinger *Specimen Hungariae Literatae* című művével (61 adat) és Árva Bethlen Kata könyvtárának lajstromával (109 adat). Ezeknek számbavétele és bemutatása az első két fejezetben olvasható.

Az aprólékos forráskutatás során lehetőség nyílik nyomon követni és feltárni azokat a cikkeket az *Athenas*ban, amelyek a három fő forrás egymásra épüléséből születtek meg.

Árva Bethlen Kata könyvtára tételeinek, Czvittinger *Specimenje* és Bod *Historia Hungarorum ecclesiastica* adatainak átfedéséből és kiegészítéséből épült fel 27 szerző cikke az *Athenas*ban. Ez matematikai szóval a három fő forrás halmazának a részhalmaza.

A 27 szerző csoportjába tartoznak: [Alvinczi Péter] Alvintzi Péter, [Apáczai Csere János] Apáczai Tsere János, Balassi Bálint, Dávid Ferenc, [Debreceni Ember Pál] Debretzeni Ember Pál, Enyedi György, Heltai Gáspár, Káldi György, Károlyi Gáspár, [Melius Juhász Péter] Melius Péter, [Szenczi Molnár Albert] Molnár Albert, Németi Mihály, [Otrokoci Főris Ferenc] Otrokotsi Foris Ferenc, Pápai Páriz Ferenc, Pázmány Péter, Rimai János, [Szilágyi Benjámin István] Szilágyi Benjámin István, Vásárhelyi Gergely, [Verbőczy István] Verbőczy István, stb. A XVI. és XVII. század legjelentősebb magyar tudósait látjuk itt együtt, ismertek belföldön, külföldön egyaránt, ugyanakkor az *Athenas* legértékesebb rétegét alkotják.

Az életrajzi és könyvészeti adatok egymásra épülésének igen szép példája Debreceni Ember Pál cikke.

Marosvásárhelyi lajstrom	Czvittinger: Specimen...(134.)
<i>Debreczeni Ember Pál Debreczeni Pap.</i>	<i>Ember Paulus, Hungarus, Ecclesiae Szakmariensis, secundum Hel- veticam Confessionem reformatae, in Hungaria Mi- nister.</i>
<p>1. <i>Innepi ajándékul az Isten Sátorába felvitetett Sz. Siklus az az a Satoros Innepekre rendeltetett Predikatzsiok.</i> <i>Kolos. 1700. 4. R.</i></p>	<p><i>A. 1703. sub titulo Garrizim et Ebal, sua publicavit Meletemata sermone Hungarico, de Electione et Re- probatione. Libellum hunc prompta fidelique opera ex Hungarico in Latinum sermonem transtulit, Marti- nus Regis, Nagy-Bobroviczana Liptov. Hung. eumque Dn. D. Wernsdorfio ad examinandum obtulit, quod ipsum etiam in forma publicae Disputationis praesti- tut, tali sub titulo: Pauli Emberi de Praedestinatione et Reprobatione Sententia, quam Praeside Gottlie- bo Wernsdorfio SS. Theol. Doct. et P.P. in illustori ad Albim Academia d. 8. Aug. 1707. ad purum Dei Verbum examinatum, rejecit Mart. Regis in 4.</i></p>
<p>2. <i>Garizim és Ebal, melynek egyikén áldást és szere- tetet a másikon átkot és gyűlölséget parantsolt az Isten. Az Isteni örök elválasztásnak és elhagyásnak Dekretumának nagy titkáról való Elmélkedések.</i> <i>Kolosv., 1702. 8. R.</i></p>	

Debreceni Ember Paulus.

Cursu Academico absoluto fuit Pastor et Professor Patakiensis, dein Losontziensis, Szathmáriensis ac demum Debrecinensis. Egregia edidit opera lingua quidem Hungarica.

1. *Siclum Sacrum seu Conciones anniversariis Pestis accommodatas.*

2. *Garizim et Ebal, seu Tractatum de Electione et Reprobatione. Hunc librum e sermone Hungarico in Latinum transfudit ac refutare conatus est Martinus Regis anno 1707.*

3. *Collegerat Debrecenius historiam Hungarorum Ecclesiasticam, quam tandem Fridericus Adolphus Lampe sub titulo: Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania, Trajecti ad Thenum an. 1728. edidit in 4. to*

Debretzeni Ember Pál.

Született Debretzenben, tanult ugyan ott a' Debretzeni Kollégyiomban; idegen Országokban való tanulása után lett Szathmári, Losontzi, 's más Ekklesiák-nak is Papjok, végre Debretzenben a' Hazájában megörökösödött. Világ-eleibe bojsátotta e' következő Titulusok alatt írott munkáit:

1. *Innepi ajándékul az Isten Sátorába fel vitt Sz. Siklust. Hét szakaszokra rendeltetett Innepi tanításokat Nyomt. Kolosv. 1700-dik eszt. 4. R....* E' mellé vagyon adva az Martonfalvi György Debr. Professor Keresztényi Inneplésről írott Prédikáziója is.

2. *Gárizim és Ebal: melyeknek egyikén Áldást, a' másikán Átkot parantsolt az Isten. A' Bárány Életének Könyve. Vagy az Isteni örök el-választásnak és el-hagyásnak Dekretumának nagy titkáról-való elmélkedések. Kolosvár. 1702-dik eszt. 8. R....*

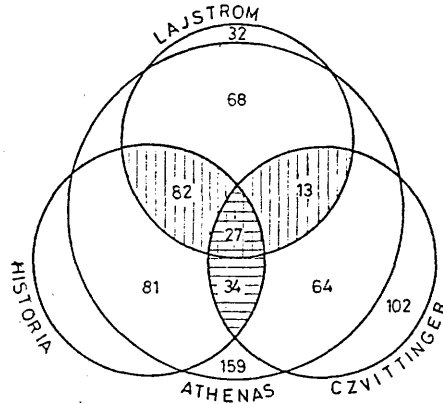
Ezen Könyvetkét Magyarból Deákra fordította egy Vitebergában tanuló Király Márton nevű, Liptó-Vármegyei Tót Deák, adta Vermsdorffusnak a' végre, hogy ezt meg-vísgálván, nem helyesnek lenni megmutatná; melyet igyekezett-is meg-iselekedni holmi apróság Disputáziókban 1707-dik eszt. Viteberg.

3. *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania. Edidit Frid. Adolph. Lampe Trajecti An. 1728. 4.*

Ez sok bajjal 's utánna-való járassal egybe szedgett Könyv...

Bod kiindulópontja a cikk megszerkesztésénél Debreceni Ember Pál két könyve volt (1., 2.), melyet Bethlen Kata könyvtárából ismert. A második könyv sorsáról, latin nyelvre fordításáról és megcáfolásáról Czvittingernél olvasott. A harmadik mű címét a *Historia Hungarorum ecclesiasticaból* vette át az *Athenasba*. Az életrajzi adatok többnyire a *Historia Hungarorum ecclesiasticaból* származnak. Születési helyéről és debreceni tanulmányairól más forrásokból tudhatott.

A Magyar Athenas és fő forrásainak halmazábrája

Magyarázat a halmazábrához

A nagy kör az *Athenas* adatait foglalja magába. Jele: A.

Erre borul három kisebb kör: az *Athenas* három fő forrásának köre:

- Lajstrom (Bethlen Kata könyvtárának lajstroma), jele: L.
- Czvittinger, jele: C.
- Historia Hungarorum ecclesiastica, jele: H.

A körökben levő számok a források mennyiségi adatait tükrözik.

A fő forrásonként összesített adatszám Σ (szumma) jel alatt szerepel. Elsőrangú forráskapcsolatot bizonyítanak a kis körök nem vonalkázott részei a bennük feltüntetett számokkal.

$$L = 68 \quad C = 64 \quad H = 81$$

Az L, C, H körök metszik az A körét, de metszik egymást is. A forráskörök fedik egymást kétszeresen, de háromszorosan is. A kettős átfedésekben benne vannak a hármas átfedések. Két halmaznál a kettős átfedések számát megkapjuk, ha a tiszta kettős átfedések számához hozzáadjuk a hármas átfedések számát.

$$LC = 40 \quad (13+27)$$

$$LH = 109 \quad (82+27)$$

$$CH = 61 \quad (34+27)$$

Az egyes fő források mennyisége az Athenasban mindig négy számjegy összeadásából alakul ki.

$$\Sigma L = 68+13+82+27=190$$

$$\Sigma C = 64+13+34+27=138$$

$$\Sigma H = 81+82+34+27=224$$

$$A = 68+64+81+82+34+13+27=369$$

A három fő forrásból 369 szerző adata került be a *Magyar Athenasba*. A halmazábra minőségi értékelést is ad, mélységében tárja fel a források egymáshoz való kapcsolatát, szerzők, művek ismertségét és ezzel rangsorát is.

4. A Magyar Athenas és Bod könyvtárának jegyzéke

Bod Péter nagyon szép magánkönyvtárral rendelkezett, szenvedélyes könyvgyűjtő volt. Könyvtárában számos ritka magyar nyomtatvány és kézirat volt, köztük olyan is, amely ma már egy példányban sem ismeretes.

A gyűjteményt Bod halála után lajstromozták, majd elárverezték. A könyvtár jegyzékét Radványszky Béla tette közzé a *Magyar Könyvszemle* 1884. évfolyamában, 58–86.l.

Bod könyvtárának jegyzéke 888 művet foglal magába.

A kutatások során kiderült a forrásviszony az *Athenas* és Bod könyvtárának jegyzéke között. Bod saját magánkönyvtárára is támaszkodott írói lexikona megírásakor. A katalógus 124 tétele megfelel az *Athenas* adatainak. Ebből 27 szerző 31 művel először itt bukkan fel mint kútfő. Ambrosovszky Mihály, Bíró Márton, Huszti István, [Jóny János] Joni János, Károlyi Lőrinc, [Kazy Ferenc] Kazi Ferenc, [Kéri Ferenc, Borgia] Kéri Borgias Ferenc, [Kolozsvári Dimjén Pál] Kolosvári Dimjén Pál, [Mátyus István] Mátyus István, Mogyorósi Elek, [Nádudvari Benjámin] Nádudvari Benjámin, Orosz Ferenc, [Péterffy Károly] Péterfi Károly, [Pethő Gergely] Pető Gergely, Spangár András, [Szegedy János] Szegedi János, Timon Sámuel, [Weszprémi István] Veszprémi István, stb. tartoznak ebbe a csoportba. A megfelelő cikkek az *Athenas*ban rövid terjedelműek, a szerzők többnyire a XVIII. században élt tudós, író emberek. Bod forgatta könyveiket, és leírásukat adja az *Athenas*ban. A könyvjegyzék a szerző nevét, műve címét, a kiadás helyét és évét, a könyv méretét és értékét tartalmazza általában. A tételek azonban nem mindig teljesek, megfigyelhető elírás, téves dátumközlés, rövidítés, a kiadás helyének elmaradása, stb.

A Timon Sámuelről szóló cikk a forráskapcsolatot példázza.

Bod könyvtárának jegyzéke	Magyar Athenas (292–293.)
1. <i>Timon Imago Hungariae Antiquae. Cassoviae 1733.</i>	<i>Timon Sámuel.</i> A' Magyar dolgok körül sokat fáradozott, 's Világra is bocsátott egy néhány Könyveket, a'mellyeket a' Magyar Historiákban gyönyörködő tudósok betsűlnék.
2. <i>Timon Samuel Epitome Chronol. Rer. Hung. Cassoviae 1736.</i>	Ilyenek: 1. <i>Imago antiquae et novae Hungariae.</i> Kass. 1733.8. 2. <i>Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum.</i> a Navitate D. Steph. Primi Regis Apostolici. Sz. István Király idejétől fogva 1735-dik eszt.
3. <i>Timon Purpura Pannonica Tyrnaviae 1715.</i>	3. <i>Purpura Pannonica,</i> a' Magyar Koronához tartozó Kárdinálisoknak életéről. N. Szombatban 1715. Fol.

Bod mindhárom könyvet ismerte, olvasta.

A katalógus további tételei kiegészítik az eddigi forrásokban már azonosított szerzők, tudósok adatait. 25 szerző cikke összesen 34 könyvészeti anyaggal bővül Bod könyvjegyzékéből. Ezek a következők: Bándi Mihály egy, Bél Mátyás 4, [Bojthi Veres Gáspár] Bojthi Gáspár egy, [Vargyasi Dániel István] Dániel István 4, Eszéki István, Komáromi Csipkés György, [Margitai Láni Péter] Margitai Péter, [Otrokocsi Főris Ferenc] Otrokotsi Főris Ferenc, Szikszai P. Sámuel, Tótfalusi Kis Miklós, [Czeglédi P. István] Tzeglédi István egy-egy művel gyarapították az *Athenas* megfelelő cikkeit.

Bod könyvjegyzékének többi, az *Athenas* szerzőivel egyező tétele átfedés (ismétlés) az előző fejezetekben tárgyalt kútfők adatával. Számuk: 72.

5. Egyéb források

A Bod által megjelölt források jelentős segítséget nyújtottak a kutatásban.

Bod 60 cikkben utalt a forrásokra. Az idézett művek nagy része megvolt Bod könyvtárában. 11 cikkben a megadott forrás elsőrangú, a szerzők nevével és műveivel a kutatás során más helyen nem találkoztunk. Ezek a következők:

Bátorkeszi János, forrás: Németi Mihály: *Dominica Catechetica*. 1677, Praefatio.

Bodfalvi Péter, forrás: Istvánffy Miklós: *Historia regni Hungariae*, Viennae, 1758. Libr. XXII. p.278. és Péterffy Károly: *Œacra concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata*. Posonii, 1741–1742. Tom. II. p.183.;

[Gyulafy Lestár] Gyulafi Lestár Eustachius, forrás: Bethlen Farkas: *Historiarum Pannonico-Dacicarum libri X*. Keresd, é.n.;

Husztai György, forrás: Istvánffy Miklós: *Historia regni Hungariae*. Viennae, 1758. Libr. XI. p.115.;

[Kéza Simon] Kéza Simon, forrás: Kollár Ádám Ferenc: *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungaricae*. Vienna, 1764. p.67–68.

[Mossóczi Zakariás] Massóczi Zakariás, forrás: Szegedy János: *Decreta et vitae regum Hungariae, qui Transylvaniam possederunt*. Claudiopoli 1743–1744. p.172. és Kollár Ádám Ferenc: *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae*. Viennae, 1764. p.37., 68.

Mikó Ferenc, forrás: (Szilátsék Pál): *Dacia Siculica*. Claudiopoli, 1731. p.51., 52., és Mikola László: *Historia genealogico-Transylvanica*. H.n. 1731. Cap. 36. p.56. Mikó Ferenc művét Bod kézírásban olvashatta.

[Szentgyörgyi C. Dávid] Sz. Györgyi Dávid, a Bod által megadott forrás: *Inter Epistolae Cocceji Epist. X.*, Bod könyvtárának jegyzékében olvashatjuk: *Cocceji ... opera omnia* Tom. 8. (Frankfurt), 1689.

Szölösi Bedő János, forrás: "... a levél megvagyon a Pareus munkái között" – írja Bod Szölösi cikkében. Bod könyvtárában megvoltak Pareus könyvei, könyvjegyzéke szerint: *Parei opera omnia Theol.* Tom. 3. (Frankfurt, 1647.)

[Csindi János] Tsindi János, forrás: Bethlen Farkas: *Historiarum Pannonico-Dacicarum Libri X*. Keresd, é.n.

Vitéz János, forrás: Timon: *Purpura Pannonica*. Tyrnaviae, 1715. p.23.

További 12 cikkben a Bod által megjelölt műveknek teljes forrásértékük van. Az ebbe a csoportba tartozó szerzők előfordultak már a megvizsgált forrásokban, de a kiindulópont a cikk végén feltüntetett könyv.

Lampe Friedrich Adolph – [Debreceni Ember Pál]: *Historia Ecclesiasiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum, 1728. p.127., 296; 663; 662., 741–742; 668; forrásul szolgált Batizi Mihály, [Szentantal Gergely] Sz. Antal Gergely; Sztárai Mihály; [Tolnai Fábricius Bálint] Tolnai Fábritzius Bálint cikkek felépítéséhez.

Abádi Benedek adatait Bél Mátyás: *Exercitatio de vetere litteratura Hunno-Scythica*. Lipsiae, 1718. p.36., 66. és [Laskai Csókás Péter] Laskai Tsokás Péter: *De homine*. Wittenberg, 1585. (dedicatio) művekből gyűjtötte össze.

A [Kálmáncsehi Sánta Márton] Kálmántsehi Sánta Márton cikk forrása két másik mű: [Szenczi Molnár Albert] Szenci Molnár Albert: *A keresztyéni... igaz hitre való tanítás, melyet deakul irt Calvinus János...* Hanau, 1624. (előszó) és [Szölösi Mihály] Szölöki [!] Mihály: *Bajnok Dávidka*. Kassa, 1668. p.64.

Kendi Sándor adatait Bethlen Farkas: *Historiarum Pannonico-Dacicarum libri decem* (Keresd, é.n. p.499.) című művéből vette.

Az eddig tárgyalt cikkekben, Batizi Mihály kivételével megfigyelhetjük az adatok vándorlását. A megjelölt forrásból az információs anyag először Bod *Historia Hungarorum ecclesiastica* című művébe került be, majd onnan az *Athenasba*.

Timon Sámuel két művét: *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum* (Claudiopoli, 1735.) és *Purpura Pannonica* (Tyrnaviae, 1715) 6 cikkben idézi. Ebből [Bakócz Tamás] Bakáts Tamás, Báthori András és [Draskovich György] Draskovits György adatait a *Purpura Pannonica* latin szövegéből p.28; 46; 54-ről kivonatolta és helyezte az *Athenasba*. A szövegek tartalmi összevetéséből megállapítható a közvetlen forráskapcsolat.

Rotarides: *Historia Hungaricae literariae lineamenta* (Altonaviae et Servestae, 1745.) c. művét Bod két cikkben idézi mint forrást. [Burius János] Buri János adatai közvetlenül Rotarides könyvéből (p.196., 197.) kerültek be az *Athenasba*. Péterffy Károlynál Rotarides közlései p.96–97-ről más, egyéb forrásból már ismert adatokat egészítenek ki.

Hoffmann Johann Jacob: *Lexicon Universale...* (Basel, 1683) című műve két cikk végén olvasható mint megadott forrás: Abarisnál és Apafi Mihálynál. Az elsőnél "...in voce Abaris" Hoffmann elsőrangú forrás, a másodiknál "...in voce Transilvania" egyéb adatokat egészít ki.

Czvittinger: *Specimen Hungariae literatae*. (Francofurti et Lipsiae, 1711.) c. írói lexikonát 12 cikkben idézi elsőrangú, vagy kiegészítő forrásként (ld. 2. fejezet).

A többi Bod által megjelölt forrás életrajzi és könyvészeti adatokat egészít ki a megfelelő cikkben.

Milotai Nyilas István: *Speculum Trinitatis* (Debrecen, 1622.) műve előszavát [Bocatus] Bokatziusnál és a 38. oldalon olvasható adatokat [Csanádi Pál] Tszanádi Pálnál használta fel a lexikoníró.

Pápai Páriz Ferenc: *Rudus redivivum* (Szeben, 1684.) művéből idéz [Czeplédi György] Tzeplédi Györgynél, és Hoffmannhoz intézett levelét említi Apafi Mihálynál.

[Okolicsányi Pál]: *Historia diplomatica* (Francofurti, 1710) című művéből (p.64–65.) származik az a költött história, melyet Bod Sámbar Mátyásról és Vásárhelyi Matkó Istvánról mond el.

Spangár András: *Magyar krónikájából*, Kassa, 1738. p.100. Gyöngyösi Pál és p.280–281. Zrínyi Miklós életrajzi adatait egészítette ki.

A *Miscellenea Tigurina* (Tigurini, 1723) című kiadványt (p.213–227.) Paksi Mihálynál és (p.207–213.) [Túri] Turi Mátyásnál idézi a lexikoníró.

A *Museum Bremense* [Museum Historico-Philologico-Theologicum] (Bremae, 1728.) c. kiadványt p.493-ről Pósházi János adatainak összegyűjtéséhez használta fel.

Bod másik elődje a lassan öntudatosodó új tudományban, a historia litterariában Czvittinger után *Rotarides Mihály*. Irodalomtörténeti munkájának csak tervezete készült el: *Historiae Hungaricae literariae... lineamenta* (Altonaviae et Servestae, 1745.). Bod ismerte kortársa munkáját, megvolt könyvtárában, és felhasználta cikkeinek felépítéséhez. Amint már láttuk, az általa megjelölt források között is szerepel Rotarides neve két cikkben. A vizsgálódásokból megállapítható további forráskapcsolat a *Historiae Hungaricae literariae... lineamenta* és a *Magyar Athenas* között. 5 literátor adatairól teljesen, vagy részben Rotarides közléseiből tudott Bod. Benger Miklós, Bombárdi Mihály, Rezik János, [Schwartz Gottfried] Schwartz Godefred, (Dionysius Exiguus) Kis Dénes nevével itt találkozunk először. További 4 cikk könyvészeti adattal bővült innen: [Baranyai Decsi János] Detsi Tzimir János 2, [Gönci István] Göntzi István, Huszti András, [Jóny János] Joni János egy-egy művel.

Az alábbi példa azt mutatja, hogy Bod használta Rotarides könyvét a *Magyar Athenas* megírásakor.

Rezik János, eperjesi tanárról, akinek műve kézírásban maradt, Rotarides közléséből szerzett tudomást.

Rotarides: *Historiae Hungaricae literariae*
lineamenta (189–190.)

Magyar Athenas (232.)

... Aliud Historiae nostrae... Literariae, manu exaratum Volumen... est *Gymnasiologia, seu Historia Scholarum ac Rectorum Hungariae Evangelicorum Ioannis Rezikii, quam Eperiesini...* in schedis relicta, discipulus quondam eius *Samuel Matthaeides...* cum reliqua libraria Praeceptoris suppellectile ab haeredibus Rezikianis emebat, ac insigniter auctam, brevique praelo submittendum, parabat. Fata tandem veluti ex instituto nobis invisa, atque infesta, et istam nobis fortunam, ut dicta nimirum *Gymnasiologia lucem conspiceret, inviderunt...*

Rezeki János, az Eperjesi Oskolának Tanítója, írt volt a Magyar Oskolákról illy titulussal: Gymnasiologia, sive Historia Scholarum et Rectorum in Hungaria celebriorum, a' melyet osztán ennek halála után Matthaeides Sámuel sokakkal megbővített, 's nyomtatás alá el készítet; de írásban maradt.

Könyvtörténeti munkásságában Bod Péternek nagy segítségére volt *Ráday Gedeon* támogatása, aki régi magyar könyvek felkutatásában és összegyűjtésében igen nagy érdemeket szerzett. Rádayval levelezést folytatott könyvgyűjtési ügyekben. Leveleinek tartalma bevilágít Bod tudományos műhelyébe, érdeklődési körébe. Ráday Gedeonhoz írt leveleinek egy része forrásnak tekinthető a *Magyar Athenas* egyik-másik cikkének felépítéséhez.

1756. szept. 20-án kelt levelében így ír: "Látom, hogy a Ngos Ur könyvei között találtnak a Heltaitól egybeszedett és kiadott versek a M. Királyok dolgairól. Én talán azokat nem láttam. Igaz ugyan, hogy akadtak az én kezemre és némely régi M. Versek, a melyek 1550 tájban íratnak, és a Heltai műhelyéből 1570 tájban költenek ki, de talán nem azok lesznek. Egy néhány rendbelinek Tinódi Sebestyén Deák, a ki Török Bálint udvari embere volt az előtt, az szerzője. Vagyon azután Hunyadi János győzedelmeiről írta Nagy Bántzai Mathias. Debr. 1575. Az az Kenyérmezén 1479-ben tett győzelemről. Temesvári István írta 1568 eszt. Második János király életéről Tsanádi Demeter írta Debr. 1577 eszt."¹³

[Nagybáncsai Mátyás] Nagy Bántzai, vagy Bántzai Mátyás, Tinódi Sebestyén, [Csanádi Demeter] Tsanádi Demeter nevével a forráskutatás során most találkozunk először. A róluk szóló cikkek azt mutatják, hogy Bod elolvasta, látta ezeket a könyveket. A Rádayhoz írt forrás értékű levél is ezt a megállapítást igazolja.

Az *Athenas* forráshelyei közé soroljuk *Ráday Eszter* könyvtárát. Bod patronái között Bethlen Kata mellett ott találjuk Ráday Esztert, Teleki László feleségét, Ráday Gedeon testvérét, akinek értékes könyvgyűjteménye volt. Könyvtáráról valószínűleg Málnási László, Bod kortársa készített jegyzéket. A katalógus a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban található M. S. 95. sz. alatt. Több, mint 220 tételt tartalmaz.

Ráday Eszter könyvtárának jegyzéke 4 cikkhez nyújt elsőrangú forrást: [Dániel Polixena, Vargyasi] Dániel Polixena, [Debreceni T. István] Debretzeni T. István, Gyöngyösi István (a költő), [Losonczy István] Losontzi István és 3 cikk adatait egészíti ki könyvészeti anyaggal: [Ács Mihály] Áts Mihály egy, Bethlen Kata egy, [Gyarmathi Miklós] Gyarmati Miklós egy művel.

A *Magyar Athenas* közvetlen elődje Bod nyomtatott művei közül az erdélyi református püspök életét feldolgozó *Smirnai Szent Polikárpus*, Nagyenyed 1766. Ez az egyház-

13 Kiss Áron: *Bod Péter levelei Ráday Gedeonhoz könyvgyűjtési ügyben* = MKSz. 1882. p.262.

történeti mű az *Athenas* két literátora számára nyújtott adatokat. [Tiszabecsi Nagy Gáspár] Tiszabetsi Gáspár közvetlen forrása a *Smirmai Szent Polikarpus*, [Császmái István] Tsászmái István könyvészeti adata pedig innen származik.

Bod személyi vonatkozású műve a *Vitae propriae descriptio* önéletrása, rendkívül értékes adatokat tartalmaz. Itt találkozunk először Dési Lázár György, Teleki Sámuel, Málnási László nevével. Említi [Ajtai Abod Mihály] Ajtai A. Mihályt, Lázár Jánost, stb. Önéletrása életrajzi adatokat szolgáltatott az *Athenas* egyik-másik cikkének.

A régi magyar humor-irodalom kimagasló alkotása Bod: *Szent Hilarius* című műve, Szeben 1760. Az előszó után Bod hat csoportra osztja az "elmét gyönyörködtető és megvidámító könyveket".¹⁴ Az itt csoportosított könyvek közül 7 szerző és műve került be az *Athenas*ba: [Gyirva Vencel] Gyirva Ventzel, Huszti Péter, Köröspataki János, Oroszhegyi Mihály, Szathmári Fábri István, [Cserényi Mihály] Tserényi Mihály egy-egy művel, Valkai András 3 könyvvel. További 5 szerző munkái kiegészítik az eddigi forrásokból már ismert literátorok könyvészeti adatait: [Bogáti Fazekas Miklós] Bogáti Fazekas Miklós egy, Enyedi György egy, Sztárai Mihály egy, [Ilosvai Selymes Péter] Ilosvai Péter 2, Tinódi Sebestyén 3 könyvvel bővítették a megfelelő cikkeket.

Lampe Friedrich Adolph – [Debreceni Ember Pál]: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania* (Utrecht, 1728.) megvolt Bod könyvtárában. A gazdag forrásanyagot felölelő *Historia ecclesiae reformatae* Bod egyháztörténeti műveinek egyik kiindulópontja volt, de az *Athenas* számára is nyújtott adatokat (ld. 5. fejezet). Lampe – Debreceni egyháztörténete könyvészeti adatokkal bővítette főképpen a protestáns énekszerzők cikkeit. Ezek a következők: Batizi András 6 ének, Dévai Bíró Mátyás egy ének, Geleji Katona István egy mű, Huszár Gál egy ének, egy levél, egy mű, Radán Balázs egy ének, [Skaricza Máté] Skáritza Máté 8 ének, Szegedi Gergely 8 ének, Sztárai Mihály 14 ének, [Túri] Turi Mátyás 2 levél, Ujfalvi Imre énekeskönyve.

A forráskutatás során olyan művek is kerültek megvizsgálásra, amelyek mindössze egy-két cikk adatait, vagy adatainak egy részét világították meg.

Orosz Ferenc pálos megírta szerzetesrendjének történetét. *Synopsis annalium eremicoenobiticorum ff. eremitarum ordinis S. Pauli primi eremitae...*, Sopron, 1747; a mű megvolt Bod könyvtárában. Orosz Ferenc közléséből tudott Bod egy másik pálosról: Báthori Lászlóról.

Bél Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae*. (Pozsony, 1735) című művében szerepel többek között [Siegler Mihály] Sigler Mihály *Chronologia rerum Hungaricarum Transylvanicarum et vicinarum Regionum* munkája. Bod, akinek könyvtárában megvolt Bél fent említett könyve, innen vette Sieglerrel szóló adatait az *Athenas*ban.

Libéty Mihály cikkének adatai [Székely István, Bencédi] Bentzédy Székely István krónikájához kapcsolódnak. Székely István: *Chronica Mundi...* (Krakkó, 1558.) megvolt Árva Bethlen Kata könyvtárában. Telegdi Jánosnak a régi székely írásról szóló könyvét (*Baranyai Decsi János*) Detzi János levélben dicsérte meg. A levél az *Athenas* ajánlásában olvasható.

Huszár Dávid egyházi művét először Szenczi Molnár Albert *Postilla Scultetica* (Oppenheim, 1617.) című munkájában említi. Szenczi Molnár Albert említett könyve megvolt Árva Bethlen Kata könyvtárában.

Schmeizel Márton: *De Statu ecclesiae Lutheranorum in Transylvania* (Jena, 1722.) című egyháztörténeti művéből származnak (Pancratius) Pongrátz Mihály és Aszalai István adatai. [Hermann Dávid] Herman Dávidnál is felhasználta Schmeizel közléseit.

14 Bod Péter: *Szent Hilarius*. Szeben, 1760. Előszó p. (VI.)

[Beer János] Bér János pozsonyi régiséggyűjtőről *Tollius Jakob: Epistolae Itinerariae*. (Amsterdam, 1700.) (a könyv megvolt Bod könyvtárában) című művéből szerezhetett Bod tudomást, és innen került be az adat írói lexikonába.

[Radácsi Mihály] Radási Mihály, bártfai lelkészről Bod *Stöckel Lenárt: Postilla*. (Bártfa, 1596) előszavában olvasott, ugyancsak innen szerzett tudomást Stöckel egy másik művéről is. A Praefatio tehát két cikknek is szolgáltatott adatokat.

Schwandtner Joannes Georgius: Scriptores Rerum Hungaricarum (Bécs, 1746.) 1. kötetében a XVI. század második felében élt (Kertzius Paulus) Kértzi Pál, brassói orvosról olvashatunk jellemzést, és tekinthetjük egyben Bod kiindulópontjának a cikk felépítéséhez. Schwandtner háromkötetes műve megvolt Bod könyvtárában.

Bod kéziratban maradt műve: *Necessaria ac utilis scriptorum historiae Hungaricae notitia* (Marosvásárhely, Teleki könyvtár, Sámuel Aladár¹⁵ megállapításai alapján) felsorolja a magyarországi és erdélyi történetírókat. Itt találunk említést először (Szamosközy) Somosközi Istvánról, a történetíróról. Feltételezhető, hogy a *Necessaria ac utilis* Szamosközyn kívül számos egyéb értékes adatot nyújthatott az írói lexikonnak. Sajnos, a kézirat számunkra nem hozzáférhető. Így csak közvetve tudunk információs anyagot belőle átvenni. Bod másik kéziratosa műve, a *Literata Panno-Dacia* óriási adattár (Marosvásárhely, Teleki könyvtár). Sorsa hasonló a *Necessaria ac utilis* című munkához. Sámuel Aladár¹⁶ közvetítésével értesülünk a *Literata*ból [Kákonyi Péter] Kákoni Péter adatairól.

Literata (I. könyv 347.)	Magyar Athenas (126.)
<p><i>Petrus Kakoni.</i> <i>Pastor Hertzegszőlősiensis in Barovia et Reformator ejusdem loci ante Anno 1550. Scripsit Historiam Astiagis Regis et Cyri ex Trogo Pompejo. Versibus Hungaricis edidit Debretzini 1574.</i> Ita finit: Az ezeröttszázban és negyvenkilencben, Mikoron írának ennyi esztendőben, A ki ezt szerzette az ő vig kedvében, Nevét megjelenté verseknek fejében.</p>	<p><i>Kákoni Péter.</i> <i>Hertzeg-szölősi Pap volt 1545-dik esztendő tájban a' Boronnyaságon, és Reformátor Magyar országnak abban a' részében. Versebbe írta a' Tzirus Király Historiáját 1549-dik esztendő. Melly ki-nyomtatott Debretzenb. 1574-dik eszt. 's az után is sokszor.</i></p>

A fenti példa bizonyítja, hogy a *Literata* értékes kútforrás lehet az *Athenas*nak.

A *Magyar Athenas* közel 50 cikkében verseket olvashatunk. Versekkal mutatja be Bod a címszóban szereplő költői tehetségét és tevékenységét. A versek tartalmából megviláglik szerzőjük életének egy-egy szakasza, pl. [Bocatius János] Bokáztus János, [Deidrich György] Deidrik György. A XVII. század végén versekben is elpanaszolták Magyarország elnyomott helyzetét, pl. Gyöngyösi István (a lelkész). Versekkal vigasztalták a megpróbált társakat, barátokat, pl. [Tolnai Fabricius Tamás] Tolnai Fábritzius Tamás.

Más csoportba tartoznak azok a versek, amelyeknek szerzője nem a címszóban közzölt literátor, mások: magyarok, vagy idegenek írták annak dicséretére, jellemzésére. Szokás volt versben elbúcsúztatni a külföldön tanult diákokat hazatérésük előtt. A verseknek forrásértékük van, jelenlétük az *Athenas*ba azt bizonyítja, hogy Bod olvasta, látta és idézte őket. [Bocatius] Bokáztus verskötetete minden bizonnyal járt a kezében, lehet, hogy a nagyenyedi kollégium könyvtárában volt meg.

16 versnek elsőrangú forrásértéke van. Szerzőjükről, vagy a címszóban szereplő literátorokról, akikhez írták a verset, a kutatás során egyéb adat nem került elő. Marad a vers szövege, amelyre támaszkodunk a forráskutatásban.

15 Sámuel Aladár: *Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei*. Bp. 1899. p.207.

16 Uo. p.213.

A következő cikkek sorolhatók ide: Almási András, Bogáti Miklós, [Bocatius János] Bokátzius János, [Debreceni Tankó Miklós] Debretzeni Tankó Miklós, [Deidrich György] Deidrik György, [Dengelegi Biró Péter] Dengelegi Péter, Gyöngyösi István (a lelkész), Jászberényi Pál, Madarász Márton, [Pécsi Zsigmond] Pétsi Sigmund, [Pilcius Gáspár] Piltzius Gáspár, Szilvási János, [Tolnai Balog János] Tolnai János, [Uncius Lénárt] Unzius Lénárt, Teháni István.

[Bocatius János] Bokátzius János cikkben olvashatjuk az *Athenas* 47. lapján: "Volt eleinte Eperjesi Oskola-Mester, szép híre elterjedvén, fáradtságos munkájának az Urak és Nemesek gyermekeik körül, Rodolf Tsászár tette Borostyán koszorús Vers-szerzővé, és Ármálisos Magyar Nemes emberré"; melyet Bocatius latin nyelvű verssel köszönt meg.

Szabó Károly RMK II. 287. tétele szerint a *Hungaridos Libri Poematum* V. a marosvásárhelyi református kollégiumban, a szebeni evangélikus gimnáziumban megvolt. Bod valamelyik erdélyi iskola könyvtárában olvasta Bocatius verseit.

Madarász Mártonról Bod a *Magyar Athenasban* (p.165.) elmondja, hogy magyarra fordította Meissner Boldisár a *Vasárnapi Evangéliumokra tett Sz. Elmélkedéseit*. Nyomt. Lőtsén, 1635-dik eszt. 4. R., melyet [Duchon János] Dutsón János Borostyán koszorús Poeta versekkel dicsért meg. A verset Madarász Márton könyvében, az ajánlás után olvashatjuk, Bod kezében járt a könyv, a verset onnan írta ki.

Az *Athenasban* bemutatott írók egy része Bod korában élt. Bod *kortársainak* lehet tekinteni mindazokat a szerzőket, akiknek művei 1730-tól kezdve jelentek meg. A XVIII. század derekán élt erdélyi tudós, író emberekkel Bod személyes kapcsolatot tartott fenn (Dési Lázár György). Levelezést folytatott velük. Levelezett tőle távolabb eső vidékek tudósaival (Weszprémi István). Ismerte munkásságukat, tudott könyveik megjelenéséről, megszerezte, használta azokat. 35 azoknak az íróknak a száma az *Athenasban*, akiknek kortársi voltak forrásértékű. 18 szerzőnél a forrásérték elsőrangú, az eddig megvizsgált forrásokban még nem fordultak elő. Ezek a következők: [Bertalanffi Pál] Bertalanfi Pál, Dobai István, [Fasching Ferenc] Fassing Ferenc, [Filstich János] Filstik János, [Kéri Ferenc, Borgia] Kéri Borgias Ferenc, Mikola László, [Miletz Ilés] Miletz Illyés, [Molnár János, Ker.] Molnár János, [Nánási Lovász József] Nánási József, [Fáber Keresztély Farkas – Pálffy Leopold] Pálfi Leopold, [Rajcsányi János] Raitsányi János, stb. 17 szerző nevével már találkoztunk a forráskutatás során, kortársi voltak kiegészítói az eddigi források adatait. Pl. Ambrosovszky Mihály egri kanonok Bod korában élt. Az *Athenasban* két művéről számol be a lexikoníró. Bod könyvtárának jegyzékében szerepel az egyik mű, minden bizonnyal Bod ismerte a másik, 1757-ben megjelent könyvét is.

A korabeli és a megelőző századok köztörténeti, művelődéstörténeti és egyházi irodalmát tanulmányozva, a nyomtatott könyvek mellett Bod nagy mennyiségű kéziratos munkát kutatott fel. Ezek számbavételével és közzétételével igen nagy szolgálatot tett a későbbi forráskutatásnak.

[Aszalay Mátyás] Aszalai Mátyás, Borsos Tamás, [Simigianus Somogyi Ambrus] Somogyi Ambrus, [Bodó Lajos, Szelepharnosi] Szelepharnosi Bodó Lajos, [Szentmiklósi Turcsák Mihály] Sz. Miklósi Mihály, Apoldi Todor, [Brutus János Mihály] Brutus Mihály, Szegedi Lénárd Ferenc – összesen nyolc szerző – művét Bod *kézírásban* olvasta valahol. Borsos Tamás kéziratos munkáját valószínűleg a marosvásárhelyi kollégiumban látta, esetleg olvasta. Erre utal Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig* (Bukarest, 1972.) című könyv szerkesztőjének, Kocziány Lászlónak a megállapítása "Borsos Tamás főbb írásai: a Vita, Itinerarium, Második Napló és Egyiptusról a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Dokumentációs Könyvtár MS 19. számú kéziratában található... a négy munka egyidő-

ben 1618–1620 táján került a jelenlegi lelőhelyére, részben Borsos, részben íródeákjainak másolatában, négy különböző írástípusban.¹⁷ Bod korában Borsos művei még kéziratban voltak, de könyvészeti bűvárkodása során tudomást szerzett róluk.

A 8 szerző cikke az *Athenasban* kis terjedelmű, Bod kevés adatot tudott róluk.

Kézíratos műveket sorol fel Bod Árkosi Benedek, [Kaposi Juhász Sámuel] Kapusi Sámuel, Mikó Ferenc, [Stöckel Lénárt] Stöckelius Lénárt, [Szikszai Hellopoeus Bálint] Szikszai Hellopoeus Bálint, stb. szerzőknél. Ezekben a cikkekben más forrásokból már ismert életrajzi és könyvészeti adatokat bővített a kézíratos anyaggal.

Végül a *Régi magyar könyvtár I–III.* (Bp. 1879–1898.) és a *Régi magyarországi nyomtatványok* (Bp. 1971.) nyújtanak bizonyos segítséget a *Magyar Athenas* forrásainak feltáráshoz. Amint tudjuk, mindkét bibliográfia feltünteteti tételeiben a földrajzi helyet és intézményt, ahol a könyv megtalálható. A XVI. és XVII. században alapított, neves erdélyi iskolák: a kolozsvári, az udvarhelyi, a marosvásárhelyi, a szászvárosi református kollégium, a szebeni és a brassói evangélikus gimnázium, a kolozsvári unitárius kollégium, a kolozsvári római katolikus líceum, stb. könyvtárainak feltüntetése mint a keresett mű lelőhelyei, arra enged következtetni, hogy Bod korában a mű megvolt valamelyik iskolában – esetleg a nagyenyedi kollégium könyvtárában. A cikkben a keresett könyv címének, a kiadás helyének és évének pontos megjelölése és mindezeknek egyezése az RMK, vagy RMNy adataival azt igazolja, hogy Bod látta, forgatta. Ugyanebbe a csoportba sorolhatók még az Erdélyi Múzeumban, a marosvásárhelyi Teleki könyvtárban, a szebeni Bruckenthal Múzeumban és a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban előforduló művek, mivel mind a négy könyvtár állományába olyan gyűjtemények, olyan könyvek is bekerültek, amelyeket Bod ismerhetett. (Pl. Gyulai Klára könyvtára az Erdélyi Múzeumba került.)

26 szerző művének előfordulási helye utat mutat bizonyos mértékben a források feltáráshoz. Pl. Tállyai Márton neve és műve az eddigi forrásokban nem fordult elő. Az *Athenasban* egy művét közli Bod, mely Leidenben 1634-ben jelent meg. A mű Szabó Károly RMK III. 1503. tétele szerint a marosvásárhelyi és a kolozsvári református kollégiumban található meg. Bod látta, olvasta Erdély valamelyik iskolájának könyvtárában.

Balásfi Tamás, Bomel Tamás, [Felvinczi Sándor] Felvintzi Sándor, Garai János, [Iratosi T. János] Iratosi János, Kórodi Bedő Dániel, Paskó Kristóf, [Sárközi Dohi Bálint] Sárközi Bálint, [Kováts György, Tatai] Tatai Kováts György, [Redmeci T. János] Redmeci T. János, stb. szerzők és könyveik forrásának megállapítására a lelőhely nyújt bizonyos felvilágosítást.

További 50 szerzőnél a földrajzi hely és intézmény megjelölése könyvészeti adatok kiegészítésére is szolgál. Pl. az Apáczai Csere János cikkben 6 művet ismertet Bod. Az eddig megvizsgált forrásokban 5 mű fellelhető. A hatodik mű egy disputáció, amely Utrechtben 1650-ben jelent meg, az RMK III. 1756. tételében szerepel, a szászvárosi és az udvarhelyi református kollégiumban található meg.

Dávid Ferenc könyvei, amelyekről Czvittinger és a *Historia Hungarorum ecclesiastica*-ban Bod általában beszél, cím, hely és év szerint megtalálhatók a kolozsvári unitárius kollégiumban az RMK I–II. tételei szerint.

Összefoglalva a forráskutatás eredményeit, megállapítható, hogy Bod könyvtárának jegyzékéből, a Bod által megjelölt forrásokból és egyéb kútfőkből 153 szerző adatait sikerült feltárni. Amint már tudjuk, a három fő forrásból 369 szerző adata került be az *Athenasba*. A két szám együttesen 522. Tehát az *Athenas* 528 szerzőjéből 522-nek az adatait sikerült azonosítani teljesen, vagy részben a megvizsgált forrásokban. 6 szerzőről semmi adat sem került elő. Ezek a következők: Dálnoki Mihály, Farkas István, Ilosvai János,

17 Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig.* (Sajtó alá rend., bev., jegyz.): Kocziány László. Bukarest, 1972. p.439.

[Lethenyei István] Letenyei István, [Erdélyi Silvanus György] Silvánus György, [Dacia, Petrus de] Erdélyi Péter. 24 szerzőnél csak részben sikerült a könyvészeti adatok forrásait megállapítani. Ebből 20 szerzőnél egy-egy mű, 3 szerzőnél két-két mű és egy szerzőnél 6 mű forrásának feltárása továbbra is megoldandó feladat marad. Kútfőjük vagy elveszett, vagy lappang valahol. Ide tartoznak: [Almási P. András] Almási András, Balsarátí Vitus János, [Bausner Sebestyén] Bauzner Sebestyén, [Beythe István] Beite István, Bocatius János, [Debreceni János] Debretzeni János, [Debreceni Kalotsa János] Debretzeni Kalotsa János, Enyedi János, Gyöngyösi István (a költő), [Jóny János] Joni János, [Keresztúri Bíró Pál] Kereszturi Pál, [Medgyesi Pál] Medjesi Pál, [Némethi Sámuel] Németi Sámuel, [Schesaeus Keresztély] Seseus Kerestély, Szathmári Baka Péter, [Csécsi János] Tsétsi János, Maksai Öse Péter, Szegedi György egy-egy, [Kabai Bodor Gellért] Kabai Gellért, [Pilcius Gáspár] Piltzius Gáspár, Köleséri Sámuel (az orvos) két-két és [Greissing Bálint] Greissing Bálint 6 művel.

Bod mindezeket a könyveket látta és forgatta, esetleg másoktól hallott létezésükről. Általában pontos leírást ad róluk. Feltételezhető, hogy a nagyenyedi kollégium könyvtárából ismerte őket. A későbbi kutatók bibliográfiai munkáikban a fenti csoportba tartozó könyvek egy részét Bod után írták le.

A *Magyar Athenas*ban találunk 62 névtelenül megjelent munkát. Bod a *Nevelten* könyvek csoportjába sorolja őket. A szerző nélküli könyvek forrásait is sikerült megállapítani a kutatás során. Nagy részük megtalálható Árva Bethlen Kata könyvtárának lajstromában, kisebb részük Bod könyvtárának jegyzékében, a Szent Hilarius "...elmét gyönyörködtető és megvidámító könyvei" között. Végül az RMK tételei nyújtottak segítséget a könyv lelőhelyének megállapításához.

A 62 névtelenül megjelent mű közül 2 könyv kútfőjének feltárása még megoldásra vár:

– *Kegyes iselekedetek rövid Ösvénykéje* 12. R. h.n. é.n.

– *Rövid, de igen bizonyos Relatio arról...* Lőtse, 1634. 4. R.

A *Magyar Athenas* a könyvtörténeti kutatásnak és az irodalomtörténetnek egyaránt értékes hagyománya. Így látták az utódok is: Wespriemi István, Horányi Elek, Benkő József, Johann Seivert, Szabó Károly, Szinnyei József, stb. Bod Péter műve példaként áll előttünk, felidézni munkásságát hálás feladat. Az *Athenas*ban nemcsak egy korszak művelődéstörténeti emlékeit tiszteljük, hanem kritikailag felhasználjuk másutt fel nem lelhető adatait, és ugyanakkor biztatást merítünk belőle a nemzetet szolgálás nemes törekvéseire.

A rövidítések jegyzéke

cap.	= caput (fejezet)
é.n.	= év nélkül
h.n.	= hely nélkül
köt.	= kötet
ld.	= lásd
p.	= pagina
RMK	= Régi magyar könyvtár (Szabó Károly és Hellebrandt Árpád összeállításában). 1–3. köt. Bp. 1879–1898.
RMNy	= Régi magyarországi nyomtatványok. 1473–1600. Bp. 1971.

DIE QUELLEN DES "MAGYAR ATHENAS"

R. BELLÁGH

Magyar Athenas ist unsere erste Literaturgeschichte, die in ungarischer Sprache geschrieben wurde. Das Werk stellt das Leben und Wirken von 528 Schriftsteller vor. Bei der Verfassung wurde Péter Bod, der Autor, von einem doppelten Ziel geführt. Einerseits wollte er das Andenken der Vergangenheit, meistens das Leben und Werke von Schriftstellern, die im 16. und 17. Jahrhundert lebten, erforschen, versammeln und für die Nachwelt bewahren. Andererseits wurde er von der edlen Absicht des Dienstes der Nation zur Verfassung seines Werkes angeregt.

In meinem Aufsatz versuche ich festzustellen, aus welchen Quellen Péter Bod sein Schriftstellerslexikon zusammengestellt hat.

Diese sind die folgenden:

1. Register der Bibliothek von Kata Bethlen
2. Dávid Czvitinger: *Specimen Hungariae Literatae*
3. Péter Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica*, Bde. 1–3.
4. Register der Bibliothek von Péter Bod
5. Sonstige historische Materiale, Buchlisten, Briefe, usw. und mündliche Überlieferung.

Die ersten drei können als Hauptquellen betrachtet werden. Aus der Bibliothek von Kata Bethlen sind zwei Register erhalten worden: die aus Udvarhely und die aus Marosvásárhely. Das Material der beiden Register wurde in *Magyar Athenas* teilweise ohne Änderungen, teilweise mit den Angaben sonstiger Quellen erweitert eingearbeitet. Oft ergänzte der Verfasser des Lexikons die biographischen und bibliographischen Angaben seines Werkes aus den zwei weiteren Hauptquellen: D. Czvitinger: *Specimen Hungariae Literatae* und *Historia Hungarorum ecclesiastica*, die damals noch in Manuskript lag. Die in den untersuchten Quellen gefundenen Angaben sind teilweise unabhängig, teilweise ergänzen und überdecken sich /siehe die Abbildung von *Magyar Athenas* und seiner Hauptquellen/. Péter Bod besass eine wertvolle Privatbibliothek. Im Laufe der Forschung wurde das Quellenverhältnis zwischen *Magyar Athenas* und dem Register der Bibliothek von Péter Bod geklärt. Zu den sonstigen Quellen des Schriftstellerslexikons können auch die folgenden Werke gerechnet werden:

- der Entwurf des literaturwissenschaftlichen Werkes von Michael Rotarides,
- ein Teil der Briefe von Péter Bod zu Gedeon Ráday,
- das Register der Bibliothek von Eszter Ráday,
- einige, im Druck erschienenen oder in Manuskript gebliebenen Werke von Péter Bod,
- die Kirchengeschichte von Friedrich Adolph Lampe und Pál Debreceńi Ember,
- das Geschichtswerk von Ferenc Orosz,
- die Quellenausgabe von Mátyás Bél,
- das kirchengeschichtliche Werk von Márton Schmeizel,
- die Reisebriefe von Jakab Tollius, und andere, im 16. und 17. Jahrhundert geschriebene geschichtliche Werke.

Gewisse Hilfe zur Erforschung der Quellen von *Magyar Athenas* wurde von in den Artikeln vorkommenden Gedichten, von der Tätigkeit und Werken zeitgenössischer Schriftsteller und Wissenschaftler, von den Fundorten der Manuskripte und schliesslich von den Bibliographien *Régi magyar könyvtár* /Alte ungarische Bibliothek/ Bde. 1–3 und *Régi magyarországi nyomtatványok* /Altdrucke aus Ungarn/ geleistet.

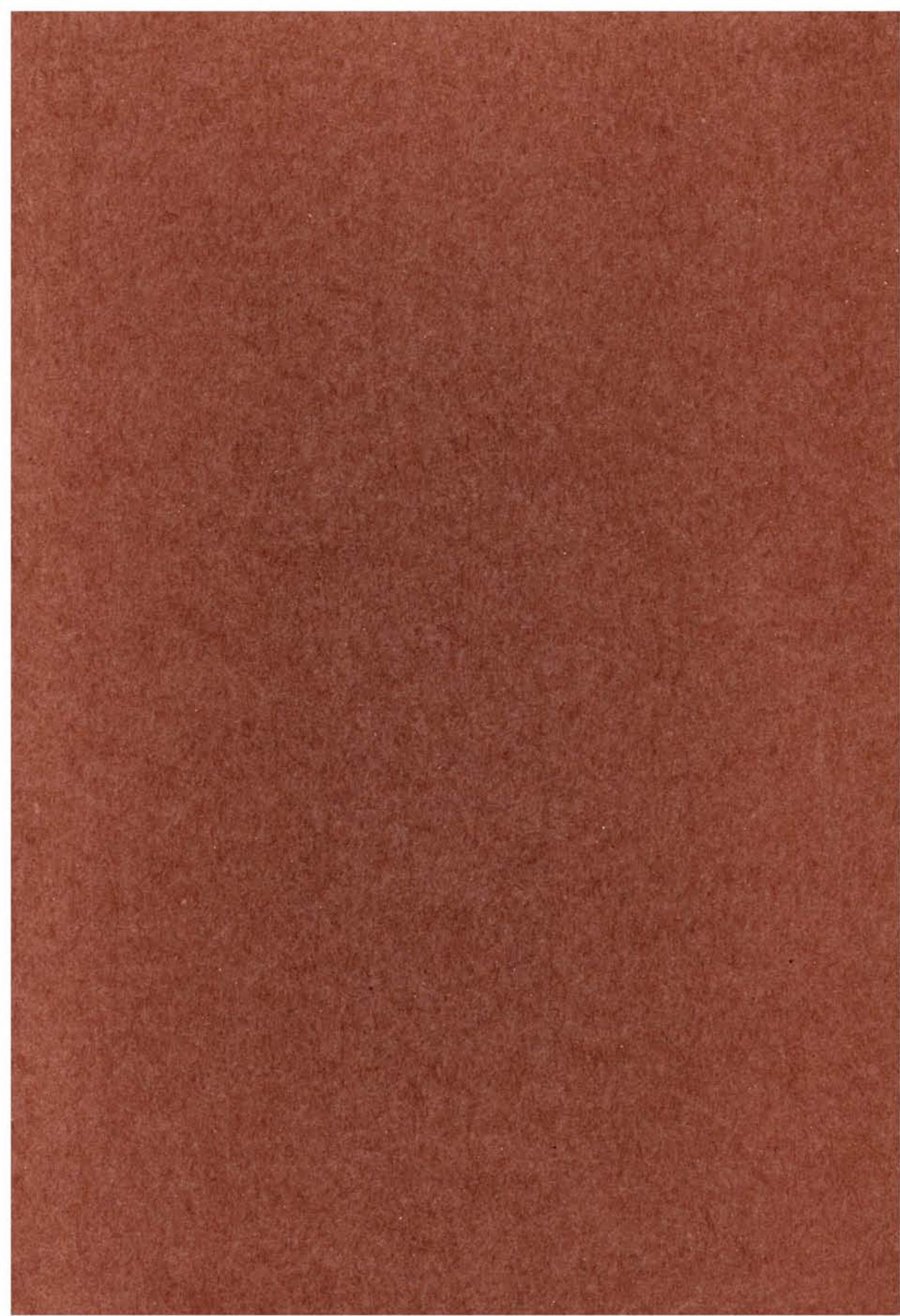
Es ist uns gelungen 522 von den Autoren des *Magyar Athenas* in den untersuchten Quellen im ganzen oder teilweise zu identifizierten. Von 6 Autoren wurden keine Angaben gefunden. Gleichermassen ist es gelungen die Quellen der Gruppe "Anonyme Bücher" zugehörenden Werke /62/, mit der Ausnahme von zwei, festzustellen.

Zwar stützt sich *Magyar Athenas* auf mehrere Quellen, ist aber selbst ein Werk von bedeutendem Quellenwert.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Juhász Gyula, az OSZK főigazgatója
Budapest I., Budavári Palota F épület
Postacím: 1827 Budapest

Készült az Országos Széchényi Könyvtár
Nyomdaüzemében, Budapest
820 példányban, 35 A/5 ív terjedelemben.
Munkaszám: 89.050

Ára: 1.000,- Ft